A. VRACIU

LINGVISTICĂ GENERALĂ ȘI COMPARATĂ

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI — 1980

Scanned with OKEN Scanner

Πολλῷ τὸ φρονεῖν εὐδαιμονίας πρῶτον ὑπάρχει

Știința este partea cea mai însemnată a fericirii

Sofocle

Scanned with OKEN Scanner

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI ÎNVĂȚĂMÂNTULUI
UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA" — IAȘI
prof. dr. ARITON VRACIU

LINGVISTICĂ GENERALĂ ȘI COMPARATĂ

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Pag.

Prefață 7

Sigle și Abrevieri 10

1. Obiectul și importanța lingvisticii generale și comparate 13

2. Științele adiacente ale lingvisticii 24

3. Structura lingvisticii 34

4. Originea limbajului 40

5. Relația dintre limbă și gîndire 49

6. Limbă — limbaj — vorbire. Funcțiunile limbii. Limba ca sistem de semne 54

7. Ramificațiile teritoriale și sociale ale limbii. Procese fundamentale în evoluția istorică a limbilor și dialectelor. Limba literară 66

8. Lexicologia 72

a. Preliminarii 72

b. Cuvînt și termen 77

c. Schimbări în vocabular 79

d. Semantica 93

e. Etimologia 103

f. Lexicografia 116

9. Fonetica și fonologia 136

a. Acustica și fiziologia sunetelor 136

b. Sunet și fonem 143

c. Clasificarea sunetelor 147

d. Unități fonetice superioare 156

e. Accentul și intonația 158

f. Schimbările sunetelor 163

g. Evoluția sistemului fonologic 172

h. Alternanțele 176

i. Originea și evoluția scrisului 179

j. Ortografia 187

k. Ortoepia 190

10. Gramatica 191

a. Preliminarii 191

b. Morfologia 196

α. Structura cuvîntului 196

Scanned with OKEN Scanner

β. Mijloace lingvistice extramorfologice echivalente cu afixele 201
c. Părţile de vorbire şi categoriile gramaticale 206
d. Sintaxa 229

11. Clasificarea limbilor 241
a. Clasificarea genealogică 241
b. Clasificarea tipologică 263

12. Limbi internaţionale construite 273

13. Cauzele schimbărilor lingvistice 285

14. Metodele de cercetare ale lingvisticii 297
a. Preliminarii 297
b. Metoda comparativă-istorică 300
c. Metoda tipologică 307
d. Metoda reconstrucţiei interne 310
e. Fonetica experimentală 312
f. Geografia lingvistică 314
g. Metode structurale şi matematice 318
h. Comparaţia între metode 328

Bibliografie selectivă 340

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚĂ

Cursul de față tratează probleme de lingvistică generală și comparată, selectate și dispuse de autor potrivit programei analitice după care predă de mai mulți ani această disciplină la Facultatea de filologie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași. Principiile lingvisticii generale se împletesc, în întreaga expunere, cu cele ale lingvisticii comparate, la nivelul de înțelegere al studenților.

În rîndul problemelor mari ale lingvisticii generale și comparate, abordate în prezentul curs, se numără: obiectul și importanța lingvisticii generale și comparate, constituirea acestor discipline și raportul dintre ele; apariția lingvisticii moderne; științele auxiliare (adiacente) ale lingvisticii; structura lingvisticii; legile limbii; limbă, limbaj, vorbire și legătura dialectică dintre ele; limba ca sistem de semne; originea limbajului; funcțiunile limbii; relațiile dintre limbă și gîndire, limbă și societate; ramificațiile teritoriale și sociale ale limbii; procese de bază în evoluția istorică a limbilor și dialectelor (diferențierea și integrarea); limba literară; lexicologia generală, fonetica și fonologia; originea și evoluția scrisului; gramatica, părțile de vorbire, categoriile gramaticale, constituirea și evoluția lor, mijloace echivalente din punct de vedere funcțional cu afixele; clasificarea limbilor (clasificarea genealogică și clasificarea tipologică; problema înrudirii dintre limbi și formarea familiilor lingvistice); cauzele schimbărilor lingvistice (inclusiv rolul substratului etnolingvistic în dezvoltarea limbilor indo-europene); limbile internaționale construite; metodele lingvisticii generale și comparate etc.

În analiza faptelor ce țin de problematica lingvisticii generale și comparate autorul pune la contribuție, pe lîngă metodele tradiționale (clasice), și pe cele moderne (îndeosebi tipologia, inclusiv metoda comparativă-tipologică, deci nu numai comparativă-istorică). La raportul dintre lingvistică și disciplinele adiacente (filozofie, logică, semiotică, psihologie, istorie, geografie, științele naturii, antropologie) se adaugă, acum, legătura cu matematica, devenită posibilă mai cu seamă grație dezvoltării recente a cibernetici, chestiune tratată, în aspectele ei generale și mai speciale, pe larg în curs. Fără metode complexe, este evident, nu putem avansa în cercetarea faptelor din perspectivă sincronică și diacronică.

Desigur, lingvistica generală și comparată constituie una dintre disciplinele fundamentale în pregătirea filologului. Spre exemplu, studiul foneticii și gramaticii comparate a limbilor romanice, germanice, indo-iraniene, slave etc. oferă, pe de o parte, cunoștințele necesare cu privire la înrudirea respectivelor limbi, la originea lor comună, la istoria limbii de obîrșie, iar

Scanned with OKEN Scanner

pe de alta, îl inițiază pe nespecialist în domeniul gramaticii comparate a limbilor indo-europene. În acest sens, gramatica comparată a limbilor germanice, slave, indo-iraniene etc. (înțelegînd prin ea și fonetica) seamănă mai puțin cu cea a limbilor romanice, unde protolimba (latina) este bine cunoscută din texte și inscripții. Indiferent însă de limbile care constituie obiectul ei, lingvistica comparată are și o importanță teoretică de ordin general, mai largă, pentru că aici studentul face cunoștință îndeosebi cu metodele de cercetare comparativă-istorică și comparativă-tipologică a limbilor. El urmărește, pe exemple concrete, procedeele de reconstituire a formelor de limbă dispărute și învață să aplice metodele speciale în astfel de cazuri.

În cursul nostru am ținut, peste tot, seama de faptul că, în principiu, problemele de lingvistică generală și comparată au fost mult cercetate. Pe de altă parte, avînd în vedere că studenții audiază și discipline ca: latina, greaca veche, gotica, sanscrita, paleoslava, alte limbi (chiar neindo-europene), istoria limbii române, limba română contemporană, dialectologia etc., am organizat prezentul curs pe aceste cunoștințe, asimilate de ei treptat, degajînd însă ceea ce era specific lingvisticii generale și comparate, evitînd, deci, paralelismele.

În curs este folosit un material ilustrativ din diverse limbi, material fără de care nu putem înțelege substanța lingvisticii generale și comparate. De asemenea, am aplicat metode complexe de interpretare a faptelor lingvistice în sincronie și diacronie (metode structurale, metoda comparativă-istorică și comparativă-tipologică, geografia lingvistică, datele psiholingvisticii, ciberneticii etc.). Astfel, în analiza diacronică am pus la contribuție, în afară de metodele comparativă-istorică, tipologică și comparativă-tipologică — în unele locuri mai mult, în altele mai puțin (în funcție de natura temei tratate) cînd metoda statistică, cînd metodele reconstrucției interne sau cele ale cronologiei relative (= topologice) și absolute. În afară de aceasta, în cercetările de paleolingvistică am arătat cum poate fi aplicată metoda glotocronologică (= lexicostatistică) și formulele matematice. Într-un capitol aparte, am examinat, în mod amănunțit, raportul dintre metodologia generală — metoda dialectică marxistă — și metodele (sau procedeele) speciale de analiză lingvistică.

Pentru cunoașterea unor puncte de vedere diferite de cele împărtășite de autor, indiferent dacă e vorba de lingvistica generală ori de cea comparată, sperăm ca studenții, cărora le este destinat acest curs, să găsească un auxiliar prețios în notele de subsol și în bibliografia de la sfîrșit. E drept, aceasta poate părea unora prea întinsă. În concepția noastră însă, bibliografia trebuie privită și ca un îndemn: studenții — și oricine dorește să consulte și altfel de lucrări (în diferite limbi) din cîmpul, vast, al lingvisticii generale și comparate — se vor adresa notelor din textul propriu-zis al cursului și listei bibliografice anexate.

În întregul curs, am căutat să punem în lumină caracterul dialectic al faptelor de limbă în sincronie și diacronie, desigur mult mai pregnant și relativ mai lesne de demonstrat cînd ne gîndim la gramatică și la categoriile ei.

Cursul oferă studenților un material didactic necesar și obligatoriu în pregătirea lor filologico-lingvistică. El se adresează tuturor studenților de la facultățile de filologie și secțiile acestora (de zi și fără frecvență): română,

Scanned with OKEN Scanner

romanistică, filologie clasică, orientalistică, germanistică, slavistică etc., în special celor din anul I, dar, parțial, și colegilor lor din anii mai mari: al III-lea și chiar al IV-lea.

Deși îi vizează, în primul rînd, pe filologi, prezentul curs poate fi consultat cu folos și de alte categorii de studenți (de exemplu, de la istorie, sociologie, filozofie, pedagogie, geografie etc.), cadre didactice, eventual doctoranzi, cercetători (lingviști, literați, folcloriști, istorici, arhiviști, antropologi, arheologi etc.) și, în general, de cititorii dornici de a se informa și a se orienta în cîmpul, interesant, al lingvisticii generale și comparate, domenii spre care, la noi în țară, îndeosebi în ultima vreme, își îndreaptă atenția un public din ce în ce mai numeros. În principiu, autorul s-a străduit ca întreaga expunere să fie cît mai accesibilă, convins fiind tocmai de ideea că lucrarea sa ar putea fi consultată și de nefilologi.

Autorul

Scanned with OKEN Scanner

SIGLE ŞI ABREVIERI

AUI	= Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi (serie nouă), secţiunea III, c. *Lingvistică*, Iaşi, 1955.
CL	= *Cercetări de lingvistică*, Cluj, 1956.
CLTA	= *Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, Bucarest, 1962.
ELS	= *Elemente de lingvistică structurală*, Bucureşti, 1967.
FD	= *Fonetică şi dialectologie*, Bucureşti, 1958.
GA, I—II	= *Gramatica limbii române*, vol. I—II, ed. a II-a, Bucureşti, 1963.
Graur, Al., *SLG*	= *Studii de lingvistică generală* (variantă nouă), Bucureşti, 1960.
IL	= *Introducere în lingvistică* (de un colectiv condus de acad. prof. Al. Graur), ed. a III-a, Bucureşti, 1972.
LR	= *Limba Română*, Bucureşti, 1952.
OJa, 1970, 1973	= *Obščee jazykoznanie. Formy suščestvovanija, funkcii, istorija jazyka*, Moscova, 1970; *Metody lingvističeskich issledovanij*, Moscova, 1973 (sub redacţia lui B. A. Serebrennikov).
PLG	= *Probleme de lingvistică generală*, Bucureşti, 1959.
RFRG	= *Revista de filologie romanică şi germanică*, Bucureşti, 1957—1963.
RRL	= *Revue roumaine de linguistique*, Bucarest, 1956.
Rsl	= *Romanoslavica*, Bucureşti, 1958.
SCL	= *Studii şi cercetări lingvistice*, Bucureşti, 1950.
SCŞtI	= *Studii şi cercetări ştiinţifice. Filologie*, Academia R.S.R., Filiala Iaşi, 1950.
TILR	= *Tratat de istorie a limbii române*, I—II, Bucureşti, 1965—1969.
TLG	= *Tratat de lingvistică generală*, Bucureşti, 1971.
Tratat, I—II	= *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I: *Compunerea*, Bucureşti, 1970; vol. al II-lea: *Prefixarea*, Bucureşti, 1978.
Vraciu, A., *SLG*	= *Studii de lingvistică generală*, Iaşi, 1972.
abl.	= *ablativ*
ac., acuz.	= *acuzativ*
adj.	= *adjectiv*
adv.	= *adverb*
alb.	= *albanez(ă)*
ar.	= *arabă*
arh.	= *arhaic(ă)*
arm.	= *armeană*
at.	= *atic*
bg.	= *bulgară*

Scanned with OKEN Scanner

bot. = *botanică*
c. = *comun(ă)*
cerch. = *cercheză*
chin. = *chineză*
comp. = *comparativ*
conj. = *conjunctiv ; conjuncție*
cr. = *croată*
dat. = *dativ*
dor. = *doric*
ebr. = *ebraic*
engl. = *engleză*
etr. = *etruscă*
fam. = *familiar*
fem. = *feminin*
finl. = *finlandeză*
fr. = *franceză*
gen. = *genitiv*
germ. = *germană*
got. = *gotică*
gr. = *grec, greacă*
hind. = *hindustană*
i.-e. = *indo-european(ă)*
imperf. = *imperfectiv*
ind. = *indicativ*
ind. = *indian* (în acest caz, e precedat de *v.=vechi*)
instr. = *instrumental*
ion. = *ionic*
iran. = *iranian(ă)*
irl. = *irlandez*
isl. = *islandez(ă)*
it. = *italian(ă)*
lat. = *latină, latinesc*
let. = *letonă*
lit. = *lituaniană*
livr. = *livresc*
magh. = *maghiară*
masc. = *masculin*
med. = *medieval*
n. = *neutru*
ngr. = *neogreacă, neogrec*
nom. = *nominativ*
osc. = *oscă*
part. = *participiu*
perf. = *perfect ; perfectiv*
pers. = *persană ; persoană* (în acest din urmă caz, după abreviere urmează I, II sau, respectiv, III)
pl. = *plural*
pol. = *polon(ă)*
port. = *portughez(ă)*
pr. = *prusian(ă)*

Scanned with OKEN Scanner

prez.	= *preznel*
pron.	= *pronume*
protogr.	= *protogrecesc*
protoit.	= *protoitalic*
r.	= *rusă*
rom.	= *română*
sax.	= *saxonă*
sb.	= *sîrbă*
s.-cr.	= *sîrbocroată*
sg.	= *singular*
scr.	= *sanscrită*
sl.	= *slavă*
sp.	= *spaniol(ă)*
subst.	= *substantiv*
sued.	= *suedeză*
superl.	= *superlativ*
t.	= (lat.) *tantum* „numai”
tc.	= *turcă*
umbr.	= *umbriană*
v.	= *vechi*
vb.	= *verb*
v.g.s.	= *veche germană de sus*
viet.	= *vietnamez(ă)*

Scanned with OKEN Scanner

1.

OBIECTUL ȘI IMPORTANȚA LINGVISTICII GENERALE ȘI COMPARATE

Lingvistica este ştiinţa limbii. În prezentul curs sînt tratate problemele fundamentale ale *lingvisticii generale* (engl. *general linguistics*, fr. *linguistique générale*, germ. *allgemeine Sprachwissenschaft*, it. *linguistica generale*, r. *obščee jazykoznanie, obščee jazykovedenie, obščaja lingvistika*, sp. *lingüística general*) şi *comparate* (engl. *comparativistics, comparative philology*, fr. *linguistique comparée*, germ. *vergleichende Sprachwissenschaft, komparative Linguistik*, it. *linguistica comparativa*, r. *komparativistika, komparativnaja lingvistika, sravnitel'noe jazykoznanie*, sp. *comparativismo, lingüística comparada*).

Una dintre problemele fundamentale ale lingvisticii generale o constituie, fără îndoială, problema *naturii* limbii : este ea un fenomen social sau biologic, fizic ori psihic ? În egală măsură, lingvistica generală trebuie să explice *esenţa* limbii în raport cu fenomenele extralingvistice, *specificul* ei.

O altă problemă, tot aşa de importantă este problema *structurii* limbii, a alcătuirii ei (sunete, cuvinte, gramatică).

Lingvistica generală studiază problemele legate de *sistemul* limbii, adică ansamblul relaţiilor existente între diversele ei nivele (fonologic, lexical, morfologic, sintactic) constituind un tot. Limba nu reprezintă un conglomerat de sunete, cuvinte, propoziţii, ci un sistem organizat, ale cărui elemente sînt strîns legate între ele şi se influenţează reciproc. Lingvistica generală se va ocupa, deci, cu descrierea sistemului limbilor şi interpretarea legilor care asigură unitatea internă a fiecăreia dintre ele.

În acelaşi timp, lingvistica generală este preocupată de cercetarea formelor de existenţă ale limbii — limba comună a întregului popor, graiuri şi dialecte, limba literară —, de procesele fundamentale caracteristice evoluţiei istorice a limbilor şi dialectelor (*diferenţiere* sau *diversificare* şi *integrare* sau *unificare*), precum şi de ramificaţiile sociale ale limbii (*limbajul tehnic* sau *profesional*, *argouri* şi *jargoane*).

Originea şi evoluţia diverselor sisteme de scriere constituie, de asemenea, una dintre problemele de bază ale lingvisticii generale.

Studiind esenţa procedeelor şi metodelor de analiză ştiinţifică a limbii (de exemplu, metodele comparativă-istorică, descriptivă, contrastivă, experimentală, cantitativă etc.), lingvistica generală insistă asupra valorii şi valabilităţii lor în fiecare caz în parte.

Scanned with OKEN Scanner

Scopul analizei lingvistice îl constituie, pe de o parte, degajarea categoriilor limbii, pe de alta, cercetarea raporturilor dintre limbaj şi alte activităţi umane, în sfîrşit, identificarea legilor, obiective, de dezvoltare a limbii.

Fiecare limbă are un *sistem* autonom, care presupune existenţa unei *structuri*, apte de a fi descrise într-un cadru independent. Investigarea structurii lingvistice trebuie făcută independent de alte consideraţii (filozofice, psihologice, sociale etc.).

Legăturile sistemului limbii cu factorii extralingvistici se află de ambele părţi ale structurii ca atare : cu sunetul dinspre fonetică, cu semnificaţia dinspre semantică.

În lingvistica tradiţională nu se acorda atenţie suficientă rolului social al limbajului. Astfel, reprezentanţii şcolii idealiste sau estetice (de exemplu, B. Croce — 1866—1952 —, K. Vossler — 1872—1949) au neglijat aproape total acest aspect, dedicîndu-şi eforturile îndeosebi considerării factorilor proprii vorbirii strict individuale.

În transmiterea unui mesaj oarecare, individul nu este absolut liber să aleagă cuvinte, forme şi construcţii, ci depinde atît de colectivitatea în care trăieşte, cît şi de structura respectivei limbi. Că limbajul îndeplineşte o funcţiune socială este, aşadar, un fapt evident. Dar el nu există decît prin oamenii care îl vorbesc. Studiul faptelor strict individuale prezintă o deosebită importanţă — deşi nu în grad egal — în cadrul a două discipline lingvistice : *stilistica* şi *dialectologia* (vezi *infra*, cap. *3*).

Raportul dintre subiectul vorbitor şi limbă este de competenţa *psiholingvisticii* (engl. *psycholinguistics*, fr. *psycholinguistique*, germ. *Psycholinguistik*, it. *psicolinguistica*, r. *psicholingvistika*), despre care vezi *infra*, cap. 2[1]. În schimb, relaţia dintre limbă şi societate constituie obiectul de studiu al *sociolingvisticii* (engl. *sociolinguistics*, fr. *sociolinguistique*, germ *Soziolinguistik*, it. *sociolinguistica*, r. *sociolingvistika*) (vezi cap. următor)[2].

Lingvistica comparată se ocupă cu studiul fenomenelor asemănătoare şi deosebite din limbile înrudite genetic (de exemplu, faptele de fonetică, gramatică şi vocabular din română, franceză, italiană, spaniolă, portugheză în raport cu latina sînt cercetate de lingvistica comparată a acestor limbi, după cum cele din germană, engleză, suedeză, olandeză, gotică etc. ori din rusă, polonă, cehă, bulgară, sîrbocroată, slavă veche etc. constituie obiectul lingvisticii comparate a idiomurilor germanice sau, respectiv, slave). Prin *comparaţie* se înţelege însă şi confruntarea sistematică a două sau mai multe limbi în scopul studierii lor tipologice, adică indiferent de originea respectivelor limbi. O atare comparaţie se mai numeşte

---

[1] În ceea ce priveşte problemele *psiholingvisticii* şi bibliografia mai nouă vezi Tatiana Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, Bucureşti, 1968; Judith Greene, *Psycholinguistics. Chomsky and Psychology*, Middlesex, 1974.

[2] În legătură cu *sociolingvistica* vezi Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, D. Chiţoran, *Sociolingvistică. Orientări actuale*, Bucureşti, 1975; *Language and Social Context*, Selected Readings (ed. de Pier Paolo Giglioli), Penguin Books, 1976; *Social'no-lingvističeskie issledovanija* (culegere de studii ale lingviştilor din U.R.S.S., S.U.A., Cehoslovacia, Ungaria şi R.F.G., sub redacţia lui L. P. Krysin şi D. N. Šmelëv), Moscova, 1976.

Scanned with OKEN Scanner

şi *analitică* (engl. *analytic comparison*, fr. *comparaison analytique*, germ. *analytische Vergleichung*, r. *analitičeskoe sravnenie*) (cf. *infra*, cap. *14*).

În esenţă, sarcina lingvisticii constă în a cerceta procesul natural de dezvoltare şi funcţionare a limbajului şi a limbilor.

Dintre problemele care fac obiectul cursului nostru, amintim : metodele de cercetare, raportul dintre lingvistică şi alte ştiinţe, structura lingvisticii. originea limbajului, relaţia dintre limbă şi societate, limbă şi gîndire, clasificarea limbilor, înrudirea dintre limbi şi formarea familiilor lingvistice, limbi construite de uz internaţional ; lexicologia, fonetica şi fonologia generală şi comparată, gramatica, cauzele schimbărilor lingvistice etc. În toate aceste situaţii, limba este privită în ansamblul ei, adică în întreaga complexitate a sunetelor, formelor, cuvintelor şi relaţiilor dintre ele. În interpretarea faptelor lingvistice nu se poate să nu facem apel la filozofie, logică, psihologie, istorie, sociologie şi alte discipline adiacente sau auxiliare (vezi cap. *2*), dar numai după ce vom fi studiat sistemul şi structura intrinsecă a limbii.

În rîndul problemelor fundamentale ale fiecărei ştiinţe, problema obiectului este dominantă. Într-adevăr, caracterul metodelor speciale de investigaţie depinde de natura obiectului, care, de fapt, decide şi locul ocupat de disciplina respectivă în sistemul ştiinţelor.

Odată cu dezvoltarea lingvisticii, înţelegerea obiectului ei de studiu a cîştigat în profunzime şi s-a diversificat. Răspunsurile diferite care s-au dat la întrebarea „ce este limba" au constituit premisa variatelor şcoli şi curente.

Întregul conţinut al ştiinţei limbii este epuizat de *lingvistica particulară* şi *lingvistica generală*.

În rezolvarea problemelor teoretice, lingvistica generală trebuie să se sprijine pe datele obţinute în urma studierii limbilor concrete. Acest factor asigură înţelegerea justă a raportului ce există, pe de o parte, între lingvistica generală şi lingvistica particulară, iar pe de alta — între lingvistica generală şi filozofia limbii.

Lingvistica particulară se ocupă cu studiul grupurilor (sau ramurilor) ori familiilor de limbi înrudite ; în sensul acesta, vorbim de lingvistica indo-europeană, semită, ugro-finică, ibero-caucaziană ; în cadrul lingvisticii indo-europene distingem : lingvistica romanică, slavă, germanică etc.

Lingvistica generală se bazează pe materialul oferit de gramaticile anumitor limbi (mai rar, chiar al uneia singure), grupuri sau familii şi nu poate exista în afara lor.

Aşadar, lingvistica particulară cuprinde rezultatele concrete ale studierii limbilor ; în schimb, lingvistica generală este chemată să interpreteze teoretic rezultatele obţinute.

Cu cît sînt cercetate în mod ştiinţific mai multe limbi (sau ramuri de limbi înrudite), cu atît mai bogate în conţinut vor fi tezele lingvisticii generale. Pe de altă parte, cu cît este mai înalt nivelul gîndirii lingvistice generale, cu atît mai profundă devine şi interpretarea faptelor (sau proceselor) concrete din fiecare idiom.

Limbile cunoscute nouă într-o măsură mai mare au fost studiate îndeosebi în gramaticile comparate. Dar şi aici învăţaţii şi-au concentrat atenţia în primul rînd asupra limbilor indo-europene. Aşa se face că problemele lingvisticii generale de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui

Scanned with OKEN Scanner

de-al XX-lea sînt discutate aproape exclusiv pe baza materialului oferit de limbile indo-europene. Pot fi citate, în această privinţă, lucrările lui H. Paul (1846—1921), F. de Saussure (1857—1913) şi A. Meillet (1866—1936). E drept, la W. Wundt (1832—1920), J. Vendryes (1875—1960), A. Trombetti (1866—1929), O. Jespersen (1860—1943), H. Schuchardt (1842—1927), E. Sapir (1884—1935) şi I. I. Meščaninov (1883—1967) orizontul a fost extins, incluzîndu-se mai multe elemente din limbi cu altă structură. Aprofundarea cercetărilor de lingvistică generală contribuie la înţelegerea mai adîncă a structurii limbilor studiate. Fiecare limbă dezvăluie, prin sistemul ei, date noi pentru lingvistica generală. Avem a face, aşadar, cu întrepătrunderea sau intercondiţionarea dintre limbă, ca obiect al lingvisticii, şi lingvistica generală, ca disciplină clădită pe faptele furnizate de gramatica descriptivă, istorică şi comparată.

În afară de lingvistica generală, problemele de teorie a limbii mai sînt abordate de *filozofia limbii* şi de *psihologia limbii*.

Natura denumirii (de ce un anumit obiect se numeşte aşa, şi nu altfel?), legătura dintre limbă şi gîndire sînt probleme care ţin de studiul esenţei limbii, care interesează şi filozofia limbii, şi lingvistica generală [3]. Problema esenţei limbii constituie, prin urmare, obiectul comun al ambelor discipline.

Cînd ne referim la *specificul* limbii, trebuie să precizăm ce se înţelege prin *natura*, *funcţiunile* şi *structura* ei. În ceea ce priveşte *natura* şi *esenţa* limbii, lingvistul are obligaţia să răspundă la întrebările: constituie ea un fenomen biologic, psihic sau social? este materială sau ideală?

În prezent, se ştie că limba nu reprezintă un fenomen biologic: ea nu se moşteneşte, nu se transmite de la o generaţie la alta, aşa cum se transmit caracteristicile biologice ale rasei (culoarea părului, forma feţei etc.). Limba se învaţă din mediul înconjurător. Sînt cunoscute cazuri de izolare totală a unor copii de colectivităţile omeneşti, crescuţi de animale (lupi, cîini), copii care nu puteau vorbi, deşi organele lor fonatoare erau în stare perfectă. Ceea ce lipsea era anturajul lingvistic uman din care ei să deprindă limba.

Limba nu este însă nici fenomen psihic. Dacă ea ar fi expresia spiritului unui anumit individ, aceasta ar însemna ca limba să apară şi să se dezvolte independent la fiecare vorbitor, fără vreo influenţă din partea celorlalţi membrii ai societăţii. Faptele arată însă că nu aceasta este realitatea: copiii învaţă limba, imitîndu-i pe cei din jur (prin aşa-numita „imitaţie selectivă"). „**Imitaţia** este *un mecanism al învăţării, mai ales în forma sa primară, de învăţare latentă şi spontană. Astfel, copilul reproduce prin imitaţie mişcările, gesturile, postura, vorbirea celor din jur, şi aceasta, prin preluarea schemelor de acţiune, fără a sesiza motivele respectivelor acţiuni*" [4].

Lingvistica marxistă a demonstrat, cu argumente infailibile, natura socială a limbii, bazîndu-se pe înţelegerea ştiinţifică a istoriei societăţii, pe analiza lucidă a dezvoltării şi funcţionării limbii, pe concepţiile filozofico-lingvistice ale lui Marx, Engels şi Lenin. Elementele limbii sînt semne —

---

[3] În ceea ce priveşte raportul dintre filozofia limbii şi lingvistica generală vezi Al. Boboc, *Probleme filozofice ale limbajului*, în vol. *Limbaj, logică, filozofie*, Bucureşti, 1968, p. 213—261.

[4] P. Popescu-Neveanu, *Dicţionar de psihologie*, Bucureşti, 1978, p. 339.

Scanned with OKEN Scanner

simple şi complexe (sunete, morfeme, cuvinte, propoziţii) —, utilizate cu scopul de a transmite informaţii. Spre deosebire de codurile tehnice sau de alte sisteme semiotice, limba nu reprezintă un sistem exclusiv formal: ea este şi conţinut.

Una dintre caracteristicile fundamentale ale structurii limbii o constituie *productivitatea*. Pe de o parte, ea permite oricărui vorbitor să construiască un număr nelimitat de semne (îndeosebi sintactice şi lexicale), pe care anterior nu le-a mai pronunţat, pe de alta, să înţeleagă îmbinări sau asocieri de cuvinte, pe care nu le-a mai auzit vreodată. Prin caracterul său *liniar* (= imposibilitatea de a rosti două elemente simultan), semnul lingvistic se diferenţiază de alte sisteme din natură şi societate (vezi amănunte *infra*, cap. *6*).

Limba este un *sistem funcţional*, produs al *activităţii umane* care are o anumită *finalitate* (mijloc de comunicare între membrii societăţii). Analiza sincronică a faptelor actuale reprezintă mijlocul cel mai eficient de cunoaştere a esenţei şi caracterului unei limbi.

Caracterul nemotivat al semnului lingvistic separă în mod tranşant limba de restul instituţiilor sociale, bazate — unele mai mult, altele mai puţin — pe raporturi naturale cu lucrurile. Natura socială a limbii constituie una dintre caracteristicile ei esenţiale.

În înţelegerea esenţei şi specificului limbii, acest fenomen extrem de complex, trebuie să pornim, deci, de la faptul că ea este mijlocul cel mai important de comunicare interumană. Esenţa limbii nu se reduce însă numai la funcţiunea comunicativă, deoarece ea reprezintă şi forma materială a gîndirii, un sistem de exteriorizare a acesteia.

Pentru a înţelege mai bine esenţa limbii, va trebui să o examinăm sub diferitele ei aspecte: cum anume e organizată, care sînt raporturile dintre elementele sistemului ei, cum influenţează mediul limba, cauzele schimbărilor lingvistice, formele concrete de existenţă şi de funcţionare a limbii în colectivitate.

Prin *psihologia limbii* se înţelege ştiinţa consacrată cunoaşterii esenţei limbajului uman prin aplicarea în cercetarea lingvistică a metodelor şi rezultatelor din domeniul psihologiei. Învăţaţi ca H. Paul au apelat, pentru explicarea schimbărilor lingvistice produse în diacronie, îndeosebi la *psihologia asociaţionistă*, reprezentată, în ştiinţa limbii din secolul trecut, de M. Lazarus (1824—1903) şi H. Steinthal (1823—1899), între altele, editori, de la 1860 la 1890, ai revistei „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft". La rîndul său, W. Wundt interpreta evoluţia limbii prin *psihologie etnică* (germ. *Völkerpsychologie*). Explicaţii psihologiste sau psihologizante ale faptelor de limbă vom găsi şi la J. van Ginneken (1877—1945), O. Jespersen ş.a.

Studierea ştiinţifică a limbii cu ajutorul psihologiei are loc îndeosebi în plan sincronic. Rolul psihologiei în interpretarea faptelor de limbă a crescut odată cu afirmarea concepţiilor lingvistice ale lui F. de Saussure.

Psihologia limbii studiază relaţia între individul vorbitor sau receptor şi actul ca atare de limbaj ori situaţia lingvistică (psihologie individuală); de asemenea, se interesează de precizarea naturii contactelor lingvistice şi locul lor în comunicare. În ciuda titlului ei, cartea lui O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar* (Copenhaga, 1924, 1934; New York, 1965) se încadrează

Scanned with OKEN Scanner

mai mult în sfera gramaticii şi a teoriei limbii, iar cea a psihologului austriac K. Bühler, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache* (Jena, 1934), bazată pe filozofia lui E. Husserl (1859—1938), mai curînd în psihologie [5].

Psihologia vorbirii urmăreşte atitudinea locutorului sau interlocutorului în procesul comunicării. În cazul lingvistului, procedeele de exprimare joacă un rol esenţial.

Între lucrările de psihologie a limbii, merită a fi citate şi cele ale lui Fr. Kainz, *Psychologie der Sprache* (5 vol., Stuttgart, 1941—1967). Fr. Kainz admite că atît formularea lingvistică interioară a gîndirii, cît şi expresia exterioară a vorbirii măresc rigoarea ideilor şi favorizează rapiditatea înlănţuirii lor.

Vechea interpretare psihologistă explica faptele lingvistice exclusiv prin *asociaţie*, *„termen introdus de J. Locke* (sec. al XVII-lea) *şi care denotă* **legătură, asociere, relaţii funcţionale** (operatorii) *şi de conţinut între elemente simple ale vieţii psihice"* [6], sau *apercepţie*, *„termen introdus de Leibniz pentru a desemna percepţia conştientă spre deosebire de « micile percepţii » inconştiente"* [7].

Psihologia limbii şi-a găsit o largă aplicare în cercetarea dezvoltării limbajului la copii [8].

Prin *psihologia limbajului* se înţelege sau analiza proceselor psihice, legate de actele vorbirii (ale emiţătorului, auditorului, a proceselor de înţelegere a celor spuse şi de studiere a limbii), sau cercetarea legilor psihice care se manifestă în sistemul actual al limbii, în evoluţia ei istorică (ori simultan în ambele planuri). Scopul urmărit de psihologie nu se identifică cu cel al lingvisticii generale. Psihologia limbajului (a vorbirii) încearcă să descopere legi psihice cu ajutorul datelor limbii. În limbă se reflectă, firește, lumea psihică a omului : de pildă, după vocabular putem trage concluzii cu privire la bogăţia spirituală a individului şi a colectivului pe care-l reprezintă. Deci, aici prioritate are psihologia. Concepută în felul acesta, psihologia limbajului constituie o parte organică a psihologiei. Altfel stau lucrurile atunci cînd în conceptul de *psihologie a limbajului* accentul cade pe cel de-al doilea element. În acest caz, faptele lingvistice sînt interpretate pe baza legilor vieţii psihice (de pildă, schimbarea sunetelor şi a sensurilor, formaţiile după principiul analogiei, contaminarea, asimilarea fonetică etc.). În asemenea situaţii, psihologia limbajului pretinde rolul unei ştiinţe explicative aplicate limbii. Posibilităţile psihologiei limbajului nu pot fi însă aici mai mari decît, în genere, posibilităţile psihologismului. Caracterul limitat al posibilităţilor psihologiei ca ştiinţă explicativă este recunoscut astăzi de toată lumea : psihologia însăşi are nevoie de ajutorul altor discipline (psihologismul a pierdut, în zilele noastre, acele poziţii, pe care le deţinea la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul

---

[5] Cf. B. Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, Paris, 1966, p. 307—308.

[6] P. Popescu-Neveanu, *op. cit.*, p. 65—66.

[7] P. Popescu-Neveanu, *ibidem*, p. 57. *„Psihologia contemporană nu apelează la termenul de* **apercepţie** *întrucît conţinutul apercepţiei este tratat printr-o serie de alte concepte, de exemplu : etalon, mnemoschemă, cod, montaj, model etc."* (*ibidem*, p. 58).

[8] Vezi, de pildă, Tatiana Slama-Cazacu, *Dialogul la copii*, Bucureşti, 1961.

secolului al XX-lea). Ocupîndu-se numai de una din problemele fundamentale ale lingvisticii (de exemplu, esenţa limbii, originea şi evoluţia ei), psihologia limbajului în principiu nu poate înlocui (la fel cu filozofia limbii) lingvistica generală.

De *psihologia limbajului* este indisolubil legată *psihologia popoarelor, psihologia etnică* (germ. *Völkerpsychologie*). La apariţia aşa-numitei *psihologii a popoarelor* au contribuit substanţial H. Steinthal şi M. Lazarus care, în consideraţiile lor, porneau de la premisele psihologiei herbartiene (J. F. Herbart, 1776—1841). Steinthal şi Lazarus au încercat să explice activitatea psihică (spirituală) a colectivelor etnice, de unde şi numele de *psihologie a popoarelor*. În concepţia lor, limba, întocmai ca şi arta, serveşte ca mijloc de manifestare a psihologiei etnice. Psihologia individuală studiază procesele psihice ale individului considerat izolat. În schimb, psihologia popoarelor are a face cu activitatea spirituală a societăţii. Omul trăieşte într-o colectivitate, unde apar raporturi psihologice specifice, procese şi produse posibile numai între indivizi. O continuare a psihologiei individului este, aşadar, psihologia omului social.

Este absolut indiscutabil că societatea nu poate fi considerată ca o simplă sumă de indivizi; ea reprezintă un sistem, o formaţie calitativ nouă. Dar raporturile dintre oameni în societate, producţiile culturii create de ei în colectiv nu pot fi înţelese şi nici explicate aşa cum se cuvine pe baza psihologiei individuale sau etnice. Relaţiile sociale nu pot fi reduse la relaţii de ordin psihic.

În concepţia autorilor ei, psihologia popoarelor studiază limba, originea acesteia, apariţia limbilor, istoria şi clasificarea lor. Deosebirile dintre limbi depind de expresia diferenţelor în spiritul diverselor neamuri de oameni. De aceea nu este de mirare că, în concepţia lui Steinthal şi Lazarus, clasificarea limbilor trebuie să se facă în raport cu *spiritul etnic*, deci după criterii psihologice. Prin urmare, *psihologia etnică* a lui Lazarus şi Steinthal manifestă interes faţă de problematica lingvisticii generale nu numai în principiile teoretice (de exemplu, definind limba ca expresie a spiritului poporului), ci încearcă să rezolve şi o sarcină caracteristică propriu-zis lingvisticii: problema clasificării limbilor. Mai mult decît atît, de numele lui Steinthal este legată apariţia unui nou curent în gramatica descriptivă — *curentul psihologist*. Supunînd unei critici îndreptăţite *logicismul*, care privea categoriile gramaticale ca expresie a categoriilor logice, Steinthal a fundamentat o nouă orientare a gramaticii, şi anume în direcţia psihologiei, justificată într-o măsură şi mai mică decît orientarea spre logică şi logicism, ceea ce n-a rămas fără urmări asupra teoriei părţilor de vorbire şi, mai ales de propoziţie, unde noţiunile de *subiect psihologic* şi *predicat psihologic* au dat naştere la confuzii mari.

Aşadar, *psihologia popoarelor* abordează nemijlocit probleme de lingvistică generală: esenţa limbii, originea şi evoluţia ei, clasificarea limbilor, metodele gramaticii descriptive. Totuşi, în ceea ce priveşte volumul problemelor atacate, *psihologia etnică* nu acoperă lingvistica generală: de pildă, aici nu găsim probleme privitoare la structura ştiinţei limbii; în afara *psihologiei popoarelor* rămîn metodele de cercetare a dezvoltării istorice a limbilor (de exemplu, metoda comparativă-istorică). Teoria limbii din psihologia etnică a lui Lazarus şi Steinthal este depăşită astăzi.

Scanned with OKEN Scanner

Spre deosebire de Lazarus şi Steinthal *psihologia popoarelor* elaborată de W. Wundt nu consideră limba ca expresie a „spiritului etnic"; ea respinge chiar existenţa lui. Wundt afirmă că viaţa colectivă a oamenilor generează fenomene, care şi constituie, dealtfel, obiectul de studiu al psihologiei popoarelor. În rîndul acestor fenomene, limbii îi este rezervat primul loc.

Format ca medic (a scris un tratat de psihologie fiziologică în 3 volume, în care face aplicaţii experimentale la psihologie), Wundt — unul din cei mai de seamă reprezentanţi ai psihologiei idealiste de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului nostru — se interesează de problemele limbii din punct de vedere strict psihologic. El limitează însă sfera de aplicare a experimentului la procesele psihice elementare (senzaţii, de pildă); cît priveşte procesele psihice complexe (procese legate de formarea noţiunilor, procesele de gîndire), Wundt consideră că pentru studierea lor nu mai e posibilă invocarea experimentului. Experimentul este aplicabil numai proceselor psihice elementare, deoarece acestora le corespund anumite procese fizice. În schimb, procesele intelectuale mai complicate (emoţiile, actele de voinţă) cer, după Wundt, alte metode; ele aproape nu sînt însoţite de fenomene direct observabile şi nu pot fi reproduse în laborator.

Procesele psihice complexe şi-au lăsat amprenta lor (obiectivă) în limbă, mituri, moravuri, religie şi artă; create de viaţa istorică a colectivului uman, aceste întruchipări ale proceselor psihice complexe trebuie să devină obiectul de studiu al psihologiei popoarelor. În concordanţă cu cele spuse, *psihologia etnică* a lui Wundt include psihologia limbii, a artei, miturilor şi religiei, moravurilor şi culturii. Limba, miturile şi obieceiurile sînt indestructibil legate între ele. După Wundt, în limbă se manifestă înainte de toate lumea reprezentărilor omului. În modificarea sensurilor cuvintelor se întrevăd legile modificării reprezentărilor, aşa cum ele au loc sub influenţa condiţiilor variabile ale asociaţiei şi apercepţiei. În structura organică a limbii, în alcătuirea formelor cuvintelor, în legătura sintactică a părţilor de vorbire se manifestă o lege, prin care se defineşte relaţia reprezentărilor faţă de anume condiţii naturale şi culturale ale colectivităţii.

În consecinţă, într-o lucrare consacrată *psihologiei popoarelor*, Wundt, examinînd limba, analizează şi: problema schimbării sunetelor, derivarea, formele cuvintelor (flexiunea), schimbarea sensului şi originea limbii. În interpretarea psihologică a faptelor lingvistice, Wundt se sprijină pe apercepţie (în opoziţie cu psihologia asociaţionistă a lui Herbart). În observaţiile critice formulate de lingvişti cu ocazia apariţiei primelor două volume din *Psihologia popoarelor (Völkerpsychologie,* Leipzig, 1901)[9] se arată că lingvistica nu găseşte superioară explicaţia apercepţionistă a faptelor de limbă (Wundt), în raport cu cea a psihologiei asociaţioniste (Herbart). În răspunsul său, Wundt scria, printre altele: *„Dacă n-am intitulat această lucrare a mea* **Istorie a limbii şi psihologiei (Sprachgeschichte und Psychologie),** *ci i-am dat ca titlu* **Istorie a limbii şi psihologiei a limbii (Sprachgeschichte und Sprachpsychologie),** *este numai pentru că*

[9] Vezi, de pildă, B. Delbrück, *Grundfragen der Sprachforschung mit Rücksicht auf W. Wundts Sprachpsychologie erörtet,* Strassburg, 1901.

deja partea a doua a titlului trebuie să arate că, după părerea noastră, în interacțiunea dintre aceste două ramuri ale cunoașterii, centrul de greutate cade pe cel de al doilea element: pe dobîndirea cunoașterii psihologice din faptele limbii și, în primul rînd, din istoria limbii. Limba ne-a fost necesară pentru a pune o bază solidă psihologiei proceselor complexe, și aceasta chiar în cazul cînd s-ar fi dovedit, — ceea ce eu, desigur, nu cred, — că lingvistica n-are absolut deloc nevoie de ajutorul psihologiei"[10].

W. Wundt nu numai că nu ignorează uriașul material empiric, pus la dispoziție de știința limbii, ci, dimpotrivă, îl supune chiar unei analize detaliate și scrupuloase: în această privință primele două volume ale *Psihologiei popoarelor*, consacrate limbii, conțin mult mai mult material lingvistic decît orice curs de lingvistică generală. Totuși, fenomenele limbii capătă aici altă interpretare (dintr-un punct de vedere psihologic); nu sînt studiate problemele teoriei limbii (metode speciale, structura lingvisticii etc.).

În concepția unor teoreticieni (de exemplu, la A. Marty, 1847—1914), *filozofia limbii* are drept scop principal studierea elementului general și legic din limbă. Obiectul filozofiei limbii l-ar constitui teoria sensului; problemele concrete de semasiologie ar ține de istoria limbii, iar cele generale, de filozofia limbii. Potrivit unui atare punct de vedere, sensul mijloacelor lingvistice este echivalent (chiar identic) cu expresia fenomenelor psihologice la vorbitor și cu declanșarea unor fenomene similare la auditor. Cu descrierea și cercetarea acestor fenomene se ocupă însă psihologia. Prin urmare, domeniul de studiu al filozofiei limbii este echivalent cu cel al psihologiei limbajului.

Ca teorie științifică a limbii, lingvistica generală este chemată să rezolve problemele ei fundamentale, menționate succint de noi mai sus, pe baza materialului empiric. Sprijinindu-se pe rezultatele studierii limbilor diferite ca origine și structură, interpretînd teoretic aceste rezultate, analizînd critic noțiunile curente în diverse ramuri ale lingvisticii, lingvistica generală oferă un ajutor eficient în practica cercetării.

Lingvistica generală constituie o parte organică a științei limbii: ea nu poate fi elaborată în afara gramaticilor științifice (descriptive, istorice și comparate).

Filozofia limbii este o ramură a filozofiei; psihologia limbajului constituie o ramură a psihologiei. Atît una cît și cealaltă examinează limba, esența ei (adeseori originea, iar uneori și evoluția), folosește faptele de limbă (relativ rar și datele științei limbii) ca mijloc auxiliar în rezolvarea sarcinilor cu caracter filozofic, respectiv psihologic.

Reprezentînd o ramură a filozofiei, e natural ca filozofia limbii să nu abordeze nici problema metodelor speciale de studiere a limbii, nici problemele structurii lingvisticii și nici problema locului ocupat de această disciplină în ansamblul științelor. În principiu, observațiile formulate aici sînt valabile și pentru psihologia limbajului. Numai limba ca atare a atras pe adepții

[10] W. Wundt, *Sprachgeschichte und Sprachpsychologie*, Leipzig, 1901, p. 8—9. Psihologismului individualist al neogramaticilor Wundt i-a opus ceea ce am putea numi *psihologie socială* sau *sociologie*. Inițial, concepția lui a fost pusă integral în serviciul lingvisticii istorice.

Scanned with OKEN Scanner

filozofiei şi psihologiei limbii. Dar definind esenţa limbii, teoreticienii filozofiei limbii au pornit de la premise apriorice sau psihologice. Principial alta este orientarea filozofiei materialiste care înglobează într-o explicaţie unitară domeniile naturii, societăţii şi gîndirii, abordează fenomenele sub raportul dezvoltării lor istorice reprezentînd generalizarea multilaterală a realizărilor din ştiinţe despre natură şi societate.

Adevărul ştiinţific ne obligă însă ca, odată relevate deosebirile radicale dintre lingvistica generală, pe de o parte, filozofia şi psihologia limbii, pe de alta, să nu ignorăm interconexiunea lor. De pildă, nu trebuie să neglijăm faptul că, în ceea ce priveşte relaţia dintre limbă şi gîndire, raportul dintre cuvinte şi obiectele desemnate, pînă în zilele noastre felul de a pune problema este determinat de realizările filozofiei limbii. Chiar după ce lingvistica generală s-a separat ca disciplină autonomă, filozofia (şi psihologia) limbii au influenţat şi influenţează în măsură considerabilă teoria lingvistică. Putem aminti, în acest sens, influenţa lui W. von Humboldt (1767—1835) asupra concepţiei lui F. de Saussure, influenţa psihologismului lui H. Steinthal asupra elaborării gramaticilor descriptive; teoria lui W. Wundt despre clasele gramaticale, ceea ce a avut drept consecinţă faptul că altfel este interpretată astăzi categoria genului şi geneza lui în limbile indo-europene şi în cele semitice (ebraică, arabă, siriană, abisiniană etc.)[11]. Nu exagerăm dacă spunem că, fără datele filozofiei şi psihologiei limbii, în lingvistica teoretică contemporană multe lucruri n-ar putea fi înţelese. Trebuie să cunoaştem filozofia şi psihologia idealistă a limbii, pentru ca, evitînd erorile, să folosim aşa cum se cuvine ceea ce este mai valoros în fiecare dintre aceste discipline.

Orice ştiinţă se constituie atunci cînd şi-a definit *obiectul* şi *metoda* de cercetare. Materialul lingvistic ni se prezintă sub două aspecte fundamentale:

1) Un material oferit de limbile vii, în toată complexitatea structurii lor. Ele sînt accesibile studiului, căci funcţionează (în comunicare) şi se dezvoltă sub ochii noştri. Aici intră: limbajul popular, limbajul cult sau intelectual, numele de locuri *(toponime)*, numele de oameni *(antroponime)*, de ape *(hidronime)*, urme lăsate de contactele interlingvistice etc.

2) Un material lingvistic preţios ni-l dau monumentele scrise din timpurile trecute: inscripţii, cronici, hrisoave, opere beletristice, ştiinţifice etc.

Lingvistica a apărut în cadrul ştiinţelor istorico-filologice şi a fost elaborată de învăţaţi care s-au format la aceste discipline. De aceea, nu este de mirare că la început ea şi-a împrumutat atît metoda, cît şi idealurile ştiinţifice de la disciplinele menţionate.

Cercetarea ştiinţifică are drept scop dezvăluirea *legilor* care guvernează faptele studiate. Legile limbii sînt de două feluri: 1) legi care se manifestă în sistemul actual al limbii; 2) legi care se manifestă în procesul evoluţiei limbii.

Primul tip de legi este cercetat de gramaticile descriptive. Gramaticile descriptive cuprind analiza sincronică a unei stări a limbii, cu toate legile

---

[11] În esenţă, la începutul secolului nostru (mai precis, într-o lucrare tipărită în 1914), L. Bloomfield (1887—1949) a fost influenţat de Wundt; ulterior (în 1933, în celebra sa carte *Language*), el abandonează însă interpretarea psihologică a faptelor lingvistice.

Scanned with OKEN Scanner

și procesele ce acționează în acel moment. Dezvăluirea celuilalt fel de legi constituie sarcina gramaticilor istorice (sau comparative-istorice)[12]. Pentru lingvistica marxistă, cunoașterea *legilor interne* de dezvoltare are o importanță capitală, deoarece ele sînt acelea care asigură în primul rînd *progresul limbii*[13] (vezi și *infra*, cap. *13*).

Cercetarea științifică a limbilor dă posibilitate lingviștilor să alcătuiască gramatici, dicționare, să precizeze normele limbii literare, să întocmească manuale pentru studiul limbii materne sau al celor străine, ori să elaboreze alfabete pentru idiomurile care multă vreme au fost lipsite de scriere. Prin urmare, lingvistica prezintă o foarte mare însemnătate teoretică și practică.

După cum am mai spus, lingvistica generală se bazează p. materialul și rezultatele studierii științifice a limbilor concrete. Pentru a pătrunde în esența proceselor lingvistice, pentru a înțelege mai bine originalitatea fiecărei limbi, este necesar să o cercetăm în comparație cu altele. Aceasta lărgește, pe de o parte, orizontul specialistului, pe de alta, contribuie la interpretarea corectă a fenomenelor gramaticale, fonetice și lexicale din limba maternă. Examinarea comparativă a unui număr cît mai mare de limbi ne apropie de scopul suprem al lingvisticii, adică de stabilirea legilor generale cărora se supune limbajul uman. Pentru a dezvălui aceste legi, trebuie să apelăm la gramatica descriptivă, la istoria fiecărei limbi și la compararea limbilor între ele. Așadar, gramatica descriptivă și gramatica comparativă-istorică furnizează lingvisticii teoretice faptele de care ea are nevoie pentru a-și sprijini concluziile. Totuși, obiectul lingvisticii generale nu coincide cu acela, mai particular, al disciplinelor amintite[14].

---

[12] În ceea ce privește *legile limbii* vezi, Al. Graur, *SLG*, p. 233—282; *IL*, p. 220—225.

[13] În legătură cu aceasta vezi Lucia Wald, *Progresul în limbă. Scurtă istorie a limbajului*, București, 1969.

[14] Pentru amănunte vezi Al. Graur, *op. cit.*; *TLG*; R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963; É. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966; A. Martinet, *Elemente de lingvistică generală* (traducere și adaptare la limba română), București, 1970; A. Vraciu, *Studii de lingvistică generală*, Iași, 1972; Valentina Agrigoroaic, Alexandra Filippovskaia, Marioara Gheorghiu, Oana Popârda, Artemiza Tetraru, *Concepts fondamentaux de la linguistique* (Cahiers de séminaire), Iași, 1978.

Scanned with OKEN Scanner

2.

ȘTIINȚELE ADIACENTE ALE LINGVISTICII

Lingvistica este o disciplină care se încadrează atît în științele sociale, cît și în cele ale gîndirii (în acest ultim caz, alături de logică).

Nu există o altă știință care — ca lingvistica — să aibă atîtea relații cu restul disciplinelor: *filozofia, logica, psihologia, sociologia, istoria, arheologia, etnografia, geografia, fizica (acustica), fiziologia (anatomia), antropologia, estetica, arta, matematica* și, bineînțeles, *filologia*. Complexitatea faptelor lingvistice determină multiplele raporturi existente între această disciplină și științele amintite.

În limbă se îmbină indisolubil două elemente: unul material, fizic și fiziologic sau anatomic ori biologic *(sunetul)*, altul ideal *(conținutul)*. Lingvistica este o disciplină de-sine-stătătoare: nu trebuie s-o confundăm nici cu fiziologia, nici cu psihologia și nici chiar cu filologia (vezi cap. *1*).

Dintre științele menționate mai sus, cea mai apropiată de lingvistică este *filologia* (engl. *philology*, fr. *philologie*, germ. *Philologie*, it. *filologia*, r. *filologija*, sp. *filología*). Filologia este denumirea generică a disciplinelor care studiază limba, literatura și cultura unui anumit popor îndeosebi prin mijlocirea operelor literare (cf., în acest sens, termeni ca: *filologie clasică, filologie romanică, filologie germanică, filologie slavă* etc.). În limba engleză, prin *comparative philology* se înțelege *gramatica (lingvistica) comparată*. Filologia se ocupă de fixarea, interpretarea și comentarea textelor vechi din punctul de vedere al conținutului și al limbii în care au fost scrise. În acest proces ea trebuie să recurgă la istoria literaturii, a filozofiei, artelor etc. Lingvistica studiază totalitatea manifestărilor de limbaj și urmărește nu numai limbile scrise, ci și pe cele fără scriere. În toate aceste cazuri, lingvistul cercetează legile interne și externe care asigură evoluția respectivei limbi. În același timp, lingvistica este legată de *estetică*, această *„filosofie* (știință generală, teorie globală) *a artei și* (sau) *a frumosului"*[1] și de *artă*, ca formă a conștiinței sociale care oglindește realitatea în imagini estetice. Lingvistica are tangențe, de asemenea, cu *teoria* și *istoria literaturii*. Studierea creației artistice a unui scriitor impune și cercetarea limbii operelor lui. Adeseori lingvistul își extrage materialul de care are nevoie din scrieri literare, *stilistica lingvistică* (despre care vezi cap. *3*) fiind indestructibil legată de teoria literaturii.

[1] I. Ianoși, *Estetica*, București, 1978, p. 14.

Scanned with OKEN Scanner

Ca știință care studiază legile cele mai generale ale dezvoltării naturii, societății și gîndirii, *filozofia* ne ajută să găsim răspunsuri la marile probleme ale lingvisticii generale, ca, spre exemplu, esența limbii, originea și evoluția ei, raportul dintre formă și conținut, cauză și efect, corelația dintre unic, general și particular, necesitate și întîmplare, posibilitate și realitate etc. Înțelegerea materialist-dialectică a acestor probleme asigură tratarea corespunzătoare a fenomenelor fonetice, lexicale și gramaticale sub raportul genezei, evoluției și funcționării lor în limbă.

Logica este știința formelor și legilor gîndirii. În *logica formală*, formele gîndirii sînt raportate la structura lor. *Logica matematică* (sau *simbolică*) este o ramură mai nouă a logicii care are ca obiect aplicarea metodelor matematicii în domeniul logicii formale[2]. Logica formală descrie formele logice fundamentale, utilizate în cunoașterea realității, formulează regulile de deducție a unei judecăți din altele. Ea nu se interesează însă de problemele apariției și dezvoltării categoriilor gîndirii. *Logica dialectică* studiază formele superioare ale gîndirii, pe care le deduce din cele inferioare; ea consideră obiectul sau fenomenul în dezvoltarea, „automișcarea", în schimbarea lui[4] (studiază modalitatea în care funcționează formele și structurile logice în cadrul unei gîndiri dialectice).

Atît logica formală, cît și cea dialectică sînt intim legate de lingvistică. Gîndirea se realizează cu ajutorul limbii, accesul la gîndire e posibil numai prin intermediul limbii; pe de altă parte, conținutul limbii este gîndirea. În fond, lingvistul și logicianul studiază unul și același fenomen — limba, dar își concentrează atenția asupra diverselor laturi ale ei. Cu ajutorul limbii logicianul încearcă să dezvăluie legile gîndirii. Pe el îl interesează forma, structura gîndirii. Lingvistul studiază legile limbii, iar legile gîndirii îl preocupă numai în măsura în care ele influențează structura limbii. Categoriile limbii se corelează cu unitățile gîndirii: cuvîntul cu noțiunea, propoziția cu judecata. Lingvistul nu poate stabili sensul cuvintelor și al propozițiilor dacă nu apelează la categoriile logice — noțiune și judecata. La rîndul său, logicianul nu poate studia structura noțiunilor sau a judecăților decît cercetînd cuvintele și propozițiile. Raporturile dintre categoriile logice și cele lingvistice sînt deosebit de complexe (vezi *infra*, capitolele *5*, *6*, *10*)[5].

Apropiată de logică, *psihologia* studiază legitatea proceselor psihice și a însușirilor psihice ale persoanei, relațiile psihologice interumane[6]. Viața spirituală a omului este bogată în fenomene de ordin psihic: senzații, percepții, reprezentări, sentimente, dorințe, acte de voință etc. Cu ajutorul psihologiei putem pătrunde în esența unor fapte de limbă care sînt condiționate de anumite stări psihice, stări sufletești. Într-adevăr, psihologia aruncă lumină asupra multor probleme lingvistice (vezi și

---

[2] Vezi H. Freudenthal, *Limbajul logicii matematice* (trad. din limba engleză), București, 1973; Gr. C. Moisil, *Încercări vechi și noi de logică neclasică*, București, 1965;

[3] Vezi P. Botezatu, *Valoarea deducției*, București, 1971.

[4] Vezi H. Wald, *Introducere în logica dialectică*, București, 1959.

[5] Vezi și H. Wald, *Rolul limbajului în formarea și dezvoltarea ideilor*, București, 1957; idem, *Structura logică a gîndirii*, București, 1962; indem, *Realitate și limbaj*, București, 1968; *Limbaj și valoare*, București, 1973.

[6] Vezi *Dicționar de filozofie*, EP, București, s.v. *psihologie*.

Scanned with OKEN Scanner

cap. *1*). Procesul vorbirii, percepției și înțelegerii nu poate fi explicat fără ajutorul psihologiei. Căci sistemul limbii este depozitat în conștiința omului, toate elementele acestui sistem sînt concepute de el în interrelații, iar dacă stăpînește cîteva limbi, păstrează în memorie tot atitea sisteme. Legătura dintre obiect și denumire în conștiința noastră este o legătură psihică. Denumirea obiectului pe baza unui indiciu caracteristic, selectarea ca atare a acestui indiciu constituie un fapt psihologic. Polisemia cuvintelor, transferul de sensuri prin metaforă, metonimie și sinecdocă se întemeiază pe legile psihologice ale asociației. Întregul domeniu al *semanticii* (vezi *infra*, cap. *8d*) reprezintă zona de contact cea mai intensă a lingvisticii cu psihologia.

În prima jumătate a secolului al XX-lea, eforturile oamenilor de știință au fost îndreptate mai cu seamă în direcția autonomizării lingvisticii față de unele discipline ca psihologia, logica și estetica, cu care adeseori era asimilată. Astăzi însă situația e cu totul alta : lingvistica s-a constituit deja în disciplină autonomă și nu mai există pericolul ca cineva s-o încadreze — așa cum făceau unii lingviști din veacul trecut (de ex., A. Schleicher și M. Müller) — la științele naturale, la psihologie (H. Steinthal, de pildă), ori la filozofia artei (B. Croce și K. Vossler). Dar în zilele noastre, unii din adepții structuralismului extrem absolutizează studiul formal al faptelor de limbă, rup — cei mai mulți — limba de gîndire și de viața socială, adică de mediul natural al existenței și evoluției ei. În realitate, limba se dezvoltă în legătură indestructibilă cu gîndirea și societatea. Limba este însă studiată de acești adepți ai structuralismului în sine și pentru sine, în afara raporturilor cu istoria colectivităților omenești.

Dar pentru rezolvarea științifică concretă a problemei relației dintre limbă și gîndire, e necesar ca acum, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, să abordăm iarăși cercetarea psihologică a comunicării prin viu grai, însă pe un fundament nou, și anume pe baza colaborării dintre *lingvistică* și *psihologie*, discipline care își au în momentul de față obiectul lor bine precizat. Necesitatea a impus chiar crearea unei noi discipline, care a primit numele de *psiholingvistică*. Ea este chemată să studieze problemele complexe legate de comunicarea dintre oameni. Psiholingvistica cere o colaborare strînsă între *lingviști*, *psihologi* și inginerii specializați în *teoria informației*.

Cercetările recente au arătat că dezvoltarea teoriei informației — această parte a ciberneticii — este imposibilă fără participarea lingviștilor. Lingviștii se interesează, între altele, de proprietățile elementelor structurale ale limbii, de legile combinării lor în vorbire, precum și de funcțiunea, sensul sau valoarea pe care o au în procesul comunicației cuvintele ori sintagmele (ca elemente ale propozițiilor sau frazelor). Inginerul — specialist în problemele de teorie a informației — studiază chestiunile referitoare la comunicație și este în măsură să aplice în cercetarea lingvistică metode matematice. Prin aplicarea metodei statistice (teoria numerelor mari), lingvistica devine o știință și mai exactă. În fine, psihologul urmărește procesele care au loc în psihicul uman în momentul emiterii și percepției comunicării, al achiziționării limbii, ceea ce iarăși e foarte important de știut.

După cum se vede, cele trei discipline sînt intim legate una cu alta; ele trebuie să conlucreze pentru a rezolva în mod eficient probleme comune.

Scanned with OKEN Scanner

Principiile psiholingvisticii au fost formulate pentru prima oară de C. E. Osgood și T. A. Sebeok.

Din cele spuse pînă acum rezultă că *psiholingvistica* are ca obiect studiul proceselor codării și decodării din punctul de vedere al conținutului comunicării. Așadar, ea constituie o completare foarte importantă la teoria generală a informației. Problemele referitoare la fonologie, structura limbii, teoria cuvîntului, entropie, schimbările lingvistice, evoluția semantică etc. capătă o nouă interpretare în lumina psiholingvisticii.

Dintre disciplinele stringent legate de psiholingvistică vom aminti, în primul rînd, *microlingvistica* (sau lingvistica propriu-zisă) și *metalingvistica* (numită și *exolingvistică*). *Microlingvistica* cercetează structura comunicării ca fapt obiectiv, independent de starea interioară a vorbitorului sau auditorului. Ea pornește de la premisa că, odată codată și emisă, comunicarea (informația) poate fi studiată ca fenomen natural și autonom. În sens și mai restrîns, prin *microlingvistică* se înțelege determinarea codului unui anumit sistem de semne, adică stabilirea deosebirilor și a opozițiilor utilizate la diferențierea informațiilor. Cît privește *metalingvistica*, ea cercetează raporturile dintre comunicare (în sens cibernetic) și individul care o transmite sau o recepționează, inclusiv comportamentul și cultura lui. De exemplu, problema influenței structurii gramaticale asupra gîndirii este de competența exolingvisticii.

Deși, pe de o parte, se preocupă de studierea acelor procese prin care intențiile emițătorului se transformă în semnale ale unui anumit cod, iar, pe de alta, de convertirea semnalelor codificate în momentul interpretării lor de auditor sau traducător, *psiholingvistica* nu este numai *sincronică (statică)*, ci și *diacronică (evolutivă)*. Astfel, probleme ca : însușirea limbii materne, asimilarea unei limbi străine, bilingvismul, modificările survenite în grai sînt cercetate de psiholingvistica diacronică.

Numeroase sînt, de pildă, implicațiile psihologice ce se ivesc în procesul, dinamic, de învățare a limbilor străine. Asemenea implicații apar însă și la organizarea principiilor de predare a limbii materne. La *teoria predării* limbilor se adaugă *metodica* învățării lor. Intervin, astfel, probleme legate de cercetarea procedeelor de învățare pe diverse trepte. Indiferent de limba studiată, în școală se pun probleme privind : predarea vocabularului ; selectarea cuvintelor și utilizarea lor în sintagme și propoziții ; formarea gramaticii funcționale a limbii străine studiate ; interferența limbilor română (ori maternă) și străine în cadrul bilingvismului creat la ore ; memoria verbală în limba străină ; limba și gîndirea în limba străină studiată (realizarea comenzilor, de exemplu) ; memoria și comutarea informației în prima și a doua limbă modernă studiată în școală ; dezvoltarea traducerii ; executarea unor reacții senzoriale și motrice în funcție de comenzile date la diverse ore în diferite limbi etc.

Aparatul psihofiziologic al copilului are posibilitatea de a asimila concomitent nu numai limba maternă, ci și alte limbi. Într-adevăr, învățînd o limbă, el își mărește potențele de a asimila alte limbi, căci dispune de-acum de capacitatea de a asocia semnele sonore cu reprezentarea obiectelor din realitate, poate exprima raporturile dintre obiecte prin șiruri de cuvinte și fraze, capătă deprinderea de a-și planifica comportamentul verbal și devine apt de a exprima idei prin mijloace lingvistice aloglote.

Scanned with OKEN Scanner

Asimilarea elementelor noii limbi este dictată de contradicţiile ce există între exigenţele şcolii şi posibilităţile individuale ale elevului (respectiv, studentului). Elementele fiecărei limbi formează în psihic un sistem aparte de asociaţii intraverbale. Părţile componente ale acestui sistem au tendinţa de a se asocia direct cu anumite sfere ale cîmpurilor semantice. Regulile de grupare a elementelor (cu alte cuvinte, *gramatica funcţională*) nu pot ţine pasul cu acumularea faptelor de limbaj. În comportarea verbală, aceasta se exprimă prin stadiul limbajului agramatical, în faza iniţială de asimilare a noii limbi, iar ulterior, prin greşeli de acord, explicabile, pe de o parte, prin generalizarea pripită a fenomenelor gramaticale ale limbii noi, pe de alta, prin transferul unor reguli alegramaticii funcţionale specifice limbii materne (deci, primei învăţate sau asimilate anterior).

Dar nu numai însuşirea limbii materne şi asimilarea unei limbi străine sînt de competenţa psiholingvisticii diacronice. Chiar schimbarea limbii, care, în fond, nu ţine de individ, ci de colectivitate capătă o interpretare ştiinţifică în cadrul psiholingvisticii (în transformarea lingvistică intervin doar procese ce se realizează în sistemele nervoase ale unor indivizi similari). Tratarea psiholingvistică a tuturor acestor probleme presupune situarea în centrul atenţiei a raporturilor dintre structurile variabile ale comunicaţiilor şi schimbarea din comportamentele celor care le folosesc.

La producerea schimbărilor din limbă sînt angajate fenomene ale dinamicii interne, dar şi factori exteriori sistemului. În interpretarea psiholingvistică, ne interesează, firește, primul moment.

Lingviştii au acumulat un material imens şi au formulat reguli referitoare la modul în care se petrec schimbările limbii. Psihologul se preocupă, însă, îndeosebi de cauzele care provoacă modificările şi progresele survenite în deprinderile lingvistice ale vorbitorilor. De aceea, psiholingvistica are de stabilit, printre altele, legile generale ale prefacerilor lingvistice.

Sociologia, ştiinţă care se ocupă cu studiul societăţii omeneşti şi al fenomenelor sociale, este de un real folos lingvisticii, deoarece contribuie la înţelegerea justă a raportului dintre dezvoltarea societăţii şi dezvoltarea limbii (în diversele ei sectoare). Din colaborarea strînsă a sociologiei cu lingvistica a rezultat *sociolingvistica*.

Studiile în materie de sociolingvistică au fost iniţiate acum aproape 5 decenii[6] (originea lor se află în unele teze ale Cercului Lingvistic de la Praga[7]), pentru a fi preluate, în urmă cu 10—15 ani, în lucrări ale lingviştilor americani de orientare mentalistă şi ale celor sovietici. De pildă, unele probleme legate de bilingvism, multilingvism, descriere a proceselor de etnogeneză, comunicarea verbală şi rolul social al vorbitorilor, delimitarea formelor literare, colocviale şi familiar neliterare ale limbii, particularităţi semantice ale limbajului tineretului, variaţii în pronunţarea cuvintelor împrumutate din alte limbi, contacte lingvistice şi contacte socio-

---

[6] Anterior, probleme similare erau cercetate de reprezentanţii concepţiei sociologice a limbajului : *„vorbirea umană este un fapt social — în afara societăţii, această facultate a omului nu se poate manifesta — şi de aceea trebuie studiată ca atare şi în legătură cu alte fapte sociale"* (I. Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode*, Bucureşti, 1962, p. 285); vezi şi lucrarea lui T. Herseni, *Sociologia limbii*, Bucureşti, 1975.

[7] Vezi volumul *Pražskij Lingvističeskij Kružok*, Moscova, 1967.

Scanned with OKEN Scanner

culturale, etnografia vorbirii etc. sînt de competența sociolingvisticii. În prezent, în centrul dezbaterilor de sociolingvistică stau probleme ca: delimitarea obiectului, determinarea statutului, dezvoltarea noilor metode și a unei teorii proprii acestei direcții de investigație etc. Trebuie spus că discutarea problemelor mai importante de sociolingvistică nu s-a încheiat, în multe detalii divergențele de opinii persistînd încă.

Renașterea interesului față de sociolingvistică pe plan mondial se explică, astăzi, prin contextul evoluției generale a procesului de diferențiere în cercetarea lingvistică, ceea ce a dus la conturarea unor discipline particulare (cf., în afară de sociolingvistică, psiholingvistica, lingvistica matematică, interlingvistica[8] și lingvistica textului[9]).

Dezvoltarea sociolingvisticii în zilele noastre nu trebuie interpretată ca un proces de autodezvoltare a lingvisticii, ci exclusiv ca o încercare a acesteia de a găsi un răspuns la probleme practice. Pe de altă parte, nu trebuie pierdut din vedere faptul că discuția cu structuralismul [10], care studiază limba în sine și pentru sine, în afara raporturilor cu societatea și îndeosebi critica lui a jucat un anumit rol în dezvoltarea sociolingvisticii. Dezbaterea pozițiilor structuralismului, care se resimte direct sau indirect în cele mai multe lucrări teoretice de sociolingvistică (de ex., apărute în U.R.S.S. și în S.U.A.), rămîne un element central în constituirea și emanciparea acestei noi direcții de cercetare lingvistică. Desigur, sociolingvistica nu se substituie parțial sau integral structuralismului. Ambele direcții examinează același obiect dintr-o altă perspectivă și se află una față de cealaltă în relație complementară. Structuralismul descrie organizarea limbii pe verticală, urmărind relațiile între elementele diferitelor nivele și în cadrul fiecărui nivel în detaliu, în timp ce sociolingvistica cercetează limba pe orizontală, descriind contrastele dintre elementele aceluiași nivel, adică variantele lor pasibile de interpretare sociologică. Există și o altă posibilitate, constatată din lingvistică, de a lega orizontala cu dimensiunea geografică, iar verticala cu cea socială.

Desigur, în limbă totul e, mai mult sau mai puțin evident, condiționat social. Punctul imediat de plecare în cercetarea sociolingvistică îl constituie comunicarea lingvistică, care este o parte a interacțiunii sociale și se caracterizează ca *proces*, de unde reiese net o diferență esențială față de structuralism, și anume perspectiva investigației, care-și consideră *obiectul* ca *fenomen*. Există, astfel, diverse domenii de contact social — comun întregului stat, regional, local, în sfera producției, a școlii, familiei etc. —, care pot fi diferențiate tematic și ale căror forme lingvistice pot fi în mod corespunzător coordonate. Aceasta face posibilă caracterizarea și diferențierea funcțională a formațiilor limbii. Fără îndoială, putem accepta în general comunicarea drept funcțiunea de bază a limbii (vezi *infra*, cap. *6*).

---

[8] Vezi volumul *Problemy interlingvistiki. Tipologija i èvolucija meždunarodnych iskusstvennych jazykov*, Moscova, 1976.

[9] Vezi volumul recent *Novoe v zarubežnoj lingvistike*, VIII. *Lingvistika teksta*, Moscova, 1978.

[10] Pentru diversele lui variante vezi Al. Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, 1977, p. 195 și urm.

Scanned with OKEN Scanner

La drept vorbind, deocamdată problema obiectului sociolingvisticii nu este încă integral rezolvată, situaţie explicabilă prin dificultăţi obiective. Se poate postula că sociolingvistica studiază condiţiile şi factorii care determină selecţia cutărei sau cutărei unităţi a limbii (cuvînt, formă, aspect fonetic, expresie, construcţie etc.). Între condiţiile de cercetare ale acestui proces se numără dealtfel şi stabilirea distribuţiei spaţiale, sociale şi funcţionale a fenomenelor lingvistice, ca şi analiza limbii la nivelul vorbirii şi al structurii. Indiferent de modalităţile de a concepe structura sociolingvisticii, trebuie precizat că problematica centrală rămîne aici studierea proceselor de selecţie a formaţiilor lingvistice sau a elementelor acestora fie în scopul comunicării, fie în vederea elaborării unui enunţ corect. Procesul de selecţie ne obligă să ţinem seama şi de situaţia lingvistică, şi de funcţionarea limbii, şi de competenţa comunicativă. În toate aceste împrejurări, putem adopta un punct de vedere descriptiv, unul istoric (diacronic) sau, în sfîrşit, altul, aplicativ. Desigur, sociolingvistica este chemată să participe la soluţionarea corectă a sarcinilor puse de practica lingvistică. Problemele care ies la iveală în acest domeniu nu pot fi rezolvate numai de lingvişti, ci reclamă luarea în considerare şi a componentei sociologice, ceea ce intră şi în competenţa sociolingvisticii. Bineînţeles, sociologia nu poate renunţa la materialul oferit de limbă, care îşi are importanţa ei şi în alte ştiinţe (logică, filozofie, matematică, informatică, cibernetică etc.)[11], dar, în acelaşi timp, nici caracterul autonom şi interdisciplinar al sociolingvisticii nu trebuie subapreciat.

Lingvistica studiază limba în două planuri : *sincronic* (într-un moment din evoluţia ei) şi *istoric (diacronic)*. Starea limbii la un moment dat nu este o fază statică, ci dinamică, de evoluţie, sistemul aflîndu-se în permanentă schimbare, într-un echilibru nestabil. Examinarea istorică a limbii explică sistemul ei actual. În acelaşi timp, istoria limbii este o parte a istoriei poporului. Istoria acestuia se manifestă în limba lui (în primul rînd, în vocabular). Evoluţia limbii, raporturile ei cu alte idiomuri sînt condiţionate istoriceşte. În consecinţă, istoria limbii nu poate fi studiată separat de istoria poporului care a creat-o. Apariţia cuvintelor, schimbarea sensului lor mai vechi, apariţia altora, noi, sînt direct legate de obiectul sau noţiunea pe care ele le denumesc. Această necesitate a dus, la sfîrşitul secolului al XIX-lea, la constituirea unei direcţii de cercetare necunoscute anterior, direcţie care a căpătat numele de „Wörter und Sachen" („Cuvinte şi lucruri"). Ea a apărut în Germania şi a fost iniţiată de H. Schuchardt, R. Meringer (1859—1931) şi W. Meyer-Lübke (1861—1936)[12]. Reprezentanţii acestei metode (din Germania ea s-a răspîndit repede şi în alte ţări) au studiat cu deosebită minuţiozitate şi în profunzime istoria cuvintelor şi obiectelor culturii materiale şi spirituale desemnate de acestea. De exemplu, pentru a explica sensul iniţial al verbului fr. *trouver*, it. *trovare* „a găsi", cuvînt provenit din lat. *tŭrbāre* „a tulbura", „a tulbura apa pentru a prinde peşte", „a prinde sau a găsi peşti", H. Schuchardt a efectuat investigaţii speciale în domeniul pescuitului. Ulterior, s-a dovedit că evoluţia semantică, intuită de el, corespunde realităţii, deoarece în sardă *trubare* înseamnă : 1. „a speria peştii în pîraie şi a-i

[11] Vezi şi V. Stancovici, *Logica limbajelor*, Bucureşti, 1972.

[12] Vezi I. Iordan, *op. cit.*, p. 70—80.

Scanned with OKEN Scanner

mîna către un loc, unde apa a fost otrăvită cu lumînărică sau laptele cucului (= alior)"; 2. „a speria vînatul la goană"; 3. „a mîna vitele". Studierea cuvintelor și obiectelor desemnate de ele are și astăzi o deosebită valoare practică (aplicativă) (de exemplu, în cadrul terminologiei tehnico-științifice) [13].

Strîns legată de lingvistică sînt nu numai istoria propriu-zisă, ci și *arheologia*, știința care studiază felul de viață și cultura popoarelor antice [14], pe baza urmelor materiale conservate, și *etnografia*, ramură a istoriei care clasifică popoarele lumii, studiază compoziția, originea și răspîndirea lor, urmărește evoluția culturii lor materiale și spirituale, moravurile și particularitățile felului lor de viață.

Relațiile dintre lingvistică și *geografie* și-au găsit expresia, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru, în constituirea *geografiei lingvistice* (despre care vezi *infra*, cap. *14d*). O zonă intermediară între geografie și știința limbii o constituie *toponimia*. Ca disciplină lingvistică, toponimia studiază originea denumirilor geografice și reprezintă o sursă foarte importantă de date privind istoria popoarelor și a limbilor[15].

Prin materia sa naturală, adică prin sunete, limba este legată de *acustică* și de *fiziologie*, care explică poziția organelor de vorbire în procesul emiterii sunetelor articulate (sunete ale limbajului uman, spre deosebire de țipete, zgomote sau zbierete).

Antropologia, știință care se ocupă cu studiul originii și evoluției biologice a omului, are numeroase contingențe cu lingvistica [16]. Astfel, lingviștii și antropologii rezolvă în comun problema originii limbajului (vezi *infra*, cap. *4*). În acest sens, deosebit de prețioase sînt datele furnizate de *paleoantropologie* [17], care ne permite să stabilim cu aproximație cînd anume a apărut vorbirea articulată.

Datînd aproximativ din anul 1948, cînd N. Wiener, pe atunci profesor de matematică la Institutul tehnologic din Massachusetts (S.U.A.), și-a tipărit lucrarea sa intitulată *Cybernetics*, *cibernetica* este o sinteză a datelor furnizate de matematică, fizică, logică, fiziologie și psihologie[18]. *„Din discuțiile în grupul din care făcea parte și Norbert Wiener, grup care era în legătură cu realizarea calculatoarelor electronice rapide, s-a ajuns la concluzia că există o unitate esențială între unele probleme privind comunica-*

---

[13] Vezi N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962; V. P. Danilenko, *Russkaja terminologija. Opyt lingvističeskogo opisanija*, Moscova, 1977.

[14] În legătură cu *arheologia* vezi Kathleen M. Kenyon, *Introduzione all'archeologia*, Verona, 1966.

[15] Vezi, de pildă, I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963; E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970; Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972.

[16] Vezi, de exemplu, R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1966, p. 25—42 (titlul capitolului este: *Limbajul comun al lingviștilor și antropologilor*); vezi și Claude Lévi-Strauss, *Antropologia structurală* (traducere din limba franceză), București, 1978 (îndeosebi p. 39—119).

[17] Vezi Olga Necrasov, *Originea și evoluția omului*, București, 1971; vezi și R. Lantier, *La vie préhistorique*, Paris, 1965; P. I. Boriskovskij, *Drevnejšee prošloe čelovečestva*, Moscova-Leningrad, 1957.

[18] Vezi Edm. Nicolau, *Introducere în cibernetică*, București, 1964.

ţiile, conducerea şi mecanica statistică, şi aceasta indiferent de faptul că aceste procese se desfăşoară în organismele vii sau în maşini" [19]. Descoperirea unor astfel de proprietăţi comune şi-a găsit aplicabilitatea în maşinile electronice moderne, care imită procesele ce au loc în sistemul nervos central al omului (reflectare, gîndire). Necesitatea imitării unor atare procese s-a impus din tendinţa de a transfera maşinii unele funcţii specific umane. Maşina de calcul trebuie nu numai să înlesnească efortul fizic al omului; ea este chemată să execute multe funcţii proprii muncii intelectuale, servind de „creier electronic". Şi, într-adevăr, maşinile electronice automatizează cu succes unele aspecte ale activităţii intelectuale, efectuînd calcule foarte complicate cu o viteză uimitoare (7—8 mii de operaţii aritmetice cu cifre de ordinul zecilor pe secundă). Maşinile electronice pot planifica şi controla producţia, sînt în stare să calculeze rezistenţa construcţiilor, să asambleze aparate de radio şi televizoare, să culeagă şi să tipărească texte cu o viteză de cîteva sute de mii de semne pe minut, pot stoca şi furniza orice informaţie, sînt chiar capabile să joace şah şi să compună muzică.

Analogia dintre activitatea maşinii şi cea a unui organism viu, care stă la baza calculatoarelor electronice se reduce, în esenţă, la faptul că atît maşina, cît şi organismul dispun de părţi constituente care comandă şi care sînt comandate, de elemente care reacţionează la semnale din afară. Semnalele transmit o anumită informaţie, care determină activitatea omului şi cea a maşinii. Conceptele de informaţie şi semnal sînt centrale în cibernetică; partea cea mai importantă şi, în acelaşi timp, cea mai elaborată a ciberneticii este *teoria informaţiei* [20]. Informaţia constituie o comunicare despre ceva ce nu ştim. Ea poate fi transmisă, stocată şi transformată. Astfel, cînd cineva ţine o conferinţă sau un referat ştiinţific, comunică o anumită informaţie, pe care auditorul o recepţionează şi o conservă în memorie sau o transformă, trăgînd din ea concluzii. Dacă un matematician primeşte o informaţie prin formula $x^2 = 4$, el o transformă într-o concluzie $x = \pm 2$. În procesul de studiere a unei limbi străine, căpătăm informaţii referitoare la cuvintele şi formele gramaticale ale acestei limbi, necunoscute nouă anterior, transformăm informaţia în creier şi construim pe baza ei propoziţii prin care ne exprimăm ideile. În cazul semnalelor primite de om, semnale care pot fi de diferite tipuri, cel mai important este cuvîntul, un „*semnal al semnalelor*" (I. Pavlov).

Sistemul de semnale care transmite o anumită informaţie se numeşte *cod*. Şi limba poate fi considerată un cod, deşi ea are multe particularităţi specifice.

Comparînd maşina electronică cu cel mai puţin evoluat creier uman, constatăm imediat mari deosebiri de ordin calitativ. Creierul omului este alcătuit din celule vii şi funcţionează potrivit unor legi biochimice. În schimb, maşina este construită de om din tuburi electronice sau conductori şi funcţionează în conformitate cu legile electrodinamicii, dar după un program prescris. Maşina execută programe dictate de om. Firește, spre deosebire de om, ea nu posedă sentimente, voinţă, conştiinţă. Maşina

---

[19] E. Nicolau, *op. cit.*, p. 7.

[20] Vezi I. Constantinescu, S. Condrea, E. Nicolau, *Teoria informaţiei*, Bucureşti, 1958.

poate opera o selecție numai între indiferenții *da* și *nu*, în timp ce soluția dată de om depinde de o întreagă rețea de factori subiectivi și obiectivi, de condiții prezente, trecute sau viitoare. Depășind, așadar, gîndirea umană în ceea ce privește precizia, mașina rămîne cu mult în urma ei sub raportul flexibilității și diversității deciziilor. Mașina nu cunoaște stadiul *intenție*, pe cînd noi creăm mai întîi obiectul în minte și numai după aceea îl realizăm în practică. Omul este dominat de emoții și imaginație, știe ce este bucuria și durerea, fericirea și suferința, el lasă, pretutindeni, amprenta propriei sale individualități. Nu există mașină care să se substituie integral omului.

Apropierea dintre lingvistică și științele tehnice a avut drept rezultat pătrunderea metodelor exacte în cercetarea faptelor de limbă. Teoria probabilității, metoda statistică și logica matematică își găsesc, astfel, tot mai mult aplicabilitatea lor în lingvistică. Rezultatele observațiilor asupra limbii capătă, destul de des, în zilele noastre, aspectul axiomelor, teoremelor sau formulelor algebrice. Așa a luat naștere, de fapt, *lingvistica matematică* [21] (vezi *infra*, cap. *14e*).

Fenomen specific uman, limba este în același timp produs al intelectului și formă a gîndirii.

În prezent, unii învățați consideră că lingvistica face parte din rîndul științelor exacte, datorită îndeosebi aplicării pe scară din ce în ce mai largă a ciberneticii la faptele de limbă. Întrucît însă prin origine, prin funcțiunile ei de bază, prin caracterul schimbărilor pe care le suferă, limba este un fenomen social, lingvistica nu poate fi încadrată decît în rîndul disciplinelor sociale. O serie de probleme strict lingvistice, ca, de exemplu, geneza limbii, evoluția, expansiunea, funcționarea ei etc. pot fi soluționate numai cercetîndu-le în strînsă legătură cu alte științe, în primul rînd, sociale. În egală măsură, este imposibil să înțelegem legile limbii dacă nu studiem legile gîndirii, ale psihologiei, particularitățile culturii materiale și spirituale ale poporului.

Apropierea lingvisticii de alte științe nu se manifestă numai în faptul că ea rezolvă împreună cu acestea probleme comune, ci are drept consecință și influența lor asupra lingvisticii (în ceea ce privește procedeele și metodele de cercetare, a abordării fenomenelor limbii). O înrîurire cu totul deosebită o exercită logica, psihologia, iar în ultima vreme matematica. Cu toate conexiunile și influențele relevate mai sus, lingvistica este o știință de-sine-stătătoare, cu obiectul și cadrul ei de investigare strict delimitate. Tocmai datorită autonomiei ei, știința limbii cooperează — „pașnic", după cum am văzut —, cu un număr foarte mare de discipline, fără însă să se piardă ori să se dizolve în substanța lor.

---

[21] Vezi S. Marcus, *Lingvistica matematică*, ed. I, București, 1963; ed. a II-a, București, 1966; idem, *Gramatici și automate finite*, București, 1964; idem, *Algebraic Linguistics; Analytical Models*, New York—Londra, 1967 (vezi și ediția în limba rusă: *Teoretiko-množestvennye modeli jazykov*, Moscova, 1970); idem, *Poetica matematică*, București, 1970.

3.

STRUCTURA LINGVISTICII

Cunoştinţele obţinute în procesul de studiere a obiectului cu ajutorul metodelor speciale de cercetare alcătuiesc conţinutul disciplinei ştiinţifice. Problemele structurii acesteia din urmă apar în mod inevitabil de îndată ce trecem la sistematizarea noţiunilor, pe care le posedăm la un moment dat. De pildă, concepţiile referitoare la aspectul sonor al limbii, structura cuvîntului, derivare ori lexic sînt atît de diferite, încît nu pot fi cuprinse într-un capitol; ele se grupează în diverse ramuri ale lingvisticii, constituite şi ca urmare a studierii aprofundate a limbii *(fonetică, fonologie, morfologie, sintaxă, lexicologie, semantică, etimologie, lexicografie, stilistică* şi *dialectologie*), caracterizate, fiecare în parte, prin noţiuni specifice.

Cu cît obiectul este studiat mai amănunţit, cu atît mai multe şi mai variate sînt cunoştinţele noastre despre el; în consecinţă, cu atît mai numeroase vor fi şi ramurile ştiinţei respective. În gramatica greacească a lui Dionysios Thrax (sec. II—I î.e.n.) existau numai elemente de *fonetică* şi *etimologie* (ultima se ocupa cu studiul flexiunii şi al formării cuvintelor). *Sintaxa* apare odată cu Appolonios Dyskolos (sec. al II-lea). În decurs de 17 secole, deci pînă în veacul trecut, *gramatica* se compunea din *etimologie* şi *sintaxă*, la care se mai anexau şi unele noţiuni despre *sunetele* limbii scrise (de fapt, despre *litere*). Numai în secolul al XIX-lea, cînd se constituie gramatica comparativă-istorică, *fonetica* se separă ca ramură autonomă a ştiinţei limbii. Tot atunci apare şi *semasiologia (semantica)*. În prezent, s-au constituit ca discipline lingvistice independente *lexicologia, fonologia* şi *stilistica*.

Cu cît sînt mai multe ramuri, cu atît mai complicată devine structura ştiinţei respective (ca şi interacţiunea dintre diferitele ei compartimente). Pe vremea cînd noţiunile de limbă cuprindeau numai domeniul *morfologiei* şi al *sintaxei*, relaţia reciprocă dintre cele două discipline era aproximativ simplă. Cînd însă alături de morfologie s-au mai ivit *lexicologia* şi *semantica*, s-a pus cu deosebită acuitate problema sferei de cercetare în fiecare caz în parte. Lucrurile s-au complicat şi mai mult din momentul în care *stilistica lingvistică* a început să abordeze tot studiul cuvîntului izolat. În ce constă atunci natura noţiunilor morfologice, lexicologice, semantice şi stilistice, de vreme ce pretutindeni este implicat cuvîntul izolat? Probleme dificile generează şi interacţiunea dintre sintaxă şi morfologie, sintaxă şi stilistică, morfologie şi lexicologie. De exemplu, constituie sau nu obiectul sintaxei grupurile de cuvinte ori şi aici trebuie cercetat cuvîntul

Scanned with OKEN Scanner

izolat? Dacă la ultima întrebare răspundem afirmativ, atunci vom fi nevoiți să relevăm care anume aspect al cuvîntului izolat este de competența sintaxei. Diferențierea științelor pe ramuri este, așadar, un proces natural, determinat de legile care guvernează evoluția cunoștințelor omenești.

Ramurile lingvisticii n-au atins încă un asemenea grad de dezvoltare pentru a le separa în discipline științifice de-sine-stătătoare. Numai în *fonetică* se observă tendințe ce par a asigura acestui capitol al lingvisticii o independență mai mare.

Formarea disciplinelor noi, explicarea relațiilor reciproce dintre ele constituie, în general, probleme complexe de teorie a domeniului respectiv de cercetare. Și mai complicate sînt asemenea chestiuni în cadrul lingvisticii.

Faptele de limbă pot fi considerate din două puncte de vedere : *descriptiv* și *istoric*. În primul caz, ele sînt privite în stare de echilibru, în cel de-al doilea — în mișcare și transformare.

O analiză descriptivă a limbilor ne-a dat, pentru prima oară, *gramatica filologică* (în Europa — începînd cu veacul al II-lea î.e.n. și continuînd timp de mai multe secole). Tot descriptivă era și *gramatica rațională (logică* sau *filozofică* începînd cu sec. al XVII-lea (în legătură cu cele două tipuri de gramatică vezi *infra*, cap. *10)*.

Descriind faptele de limbă, atît gramatica filologică, cît și cea rațională scoteau în evidență regulile care numai în parte puteau aminti de formulele raporturilor cu caracter de lege, existente în sistemul limbii : în general, regulile acestea aveau caracter normativ (mai ales în gramatica școlară, elaborată pe baza celei filologice), fiecare regulă fiind însoțită de excepții. Legile caracteristice pentru înțelegerea faptelor lingvistice au fost pentru prima dată dezvăluite în procesul studierii comparative-istorice a limbilor. Adevărata știință a limbii apare, la începutul secolului trecut, pe fundamentele gramaticii comparative-istorice. Acum se deschide posibilitatea, principială, de a ridica analiza descriptivă a sistemului limbii la nivelul analizei științifice ; prin urmare, analiza descriptivă a sistemului unei anumite limbi nu se opune analizei istorice, ci este considerată ca moment necesar și element component al acesteia : legile sistemului actual al limbii depind de legile caracteristice evoluției ei. *„Starea limbii la un moment dat este o fază din evoluție, condiționată de fazele precedente, sistemul ei este în permanentă mișcare, în echilibru nestabil"* [1]. *„Istoria limbii este un necontenit proces de refacere a sistemului și fiecare stare sincronică a limbii este o etapă a acestui proces. Limba funcționează sincronic și se constituie diacronic, crearea limbii se produce în vederea funcționării ei. Sincronia e opusă în mod relativ și nu absolut diacroniei, este un moment al ei. Sistemul limbii e în echilibru precar, permanent amenințat de acțiunea timpului, e stabil, dar nu imuabil, și aceasta permite atît continuitatea limbii, cît și adaptarea ei la nevoile de comunicare în veșnică schimbare. Nu există stări de limbă fără schimbare și perioade de modificări, ci perioade de schimbări mai numeroase și altele cu schimbări minime ; starea sincronică e o abstracție metodologică"* [2]. Desigur, limba trebuie studiată în primul rînd în aspectele ei actuale, adică așa cum o

[1] Al. Graur, Lucia Wald, *op. cit.*, p. 177.
[2] Al. Graur, Lucia Wald, *loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

au în conştiinţa lor subiectele vorbitoare. Cf., în acest sens, observaţiile acad. I. Iordan: *„lingvistica statică ne oferă posibilitatea, pe care în zadar o căutăm la lingvistica evolutivă, de a înţelege, în esenţa ei intimă, această facultate a spiritului uman, superioară tuturor celorlalte, care se cheamă limbaj"* [3].

Aşadar, pe de o parte, analiza descriptivă nu trebuie opusă celei istorice, pe de altă parte, dacă vrem să înţelegem sistemul limbii trebuie să-l cercetăm la un moment dat. Dealtfel, astăzi lingvişti de prestigiu (de ex., W. von Wartburg, E. Coseriu, St. Ullmann, K. Baldinger etc.) pledează pentru îmbinarea cercetării sincronice cu cea diacronică. Într-adevăr, în sistemul actual al fiecărei limbi, alături de fenomenele noi persistă şi cele vechi (sau chiar foarte vechi). Anomaliile sistemului pot fi înţelese numai din istorie. Prin urmare, nu avem cum ne imagina un sistem în care regulile să nu coexiste cu excepţiile. Gramatica filologică (şi vechea gramatică şcolară confecţionată după modelul celei dintîi), căreia îi era străin punctul de vedere istoric, insera la rubrica excepţiilor tot ceea ce nu încăpea la reguli. Cunoscuta teză a gramaticii şcolare de tip vechi *„Nu există reguli fără excepţii"*, tradusă în limbajul ştiinţific înseamnă: Orice legi specifice sistemului limbii sînt tulburate de legile caracteristice dezvoltării sistemului respectiv.

Legile sistemului limbii într-un anumit moment al existenţei ei, împreună cu legile care asigură dezvoltarea acesteia în diferite etape, sînt, în fond, legile care determină caracterul lingvisticii ca ştiinţă.

Fiecare ramură a lingvisticii poate fi studiată din punct de vedere *descriptiv*, *istoric* (cînd faptele fonetice, lexicale, gramaticale etc. din aceeaşi limbă sînt urmărite în dezvoltarea lor de-a lungul timpului) şi *comparativ* (cînd faptele fonetice, lexicale şi gramaticale din limbile înrudite genetic sînt examinate prin prisma asemănărilor şi deosebirilor lor în cursul istoriei). *Etimologia* este, prin definiţie, istorică şi comparată, iar *lexicografia* — exclusiv descriptivă.

Obiectul *foneticii* (engl. *phonetics*, fr. *phonétique*, germ. *Phonetik, Lautlehre*, it. *fonetica*, r. *fonetika*, sp. *fonética*) îl constituie materialul sonor al limbii în ansamblul ei.

Fonetica descriptivă studiază (descrie) sunetele unei anumite limbi într-un anumit moment al evoluţiei acesteia. *Fonetica experimentală* cercetează natura sunetelor şi explică cauzele care duc la schimbări fonetice. În acest scop sînt folosite aparate speciale de înregistrare a sunetelor vorbite. Fonetica descriptivă şi fonetica experimentală sînt discipline statice, spre deosebire de *fonetica istorică* şi *comparată*, care sînt evolutive. *Fonetica generală* studiază sunetele în toate limbile şi stabileşte legi cu caracter general, legi care explică mecanismul şi modul de evoluare a aspectului sonor al vorbirii.

O disciplină relativ nouă a lingvisticii este *fonologia* (engl. *phonology*, fr. *phonologie*, germ. *Phonologie*, it. *fonologia*, r. *fonologija, fonemika, fonemologija*, sp. *fonología*). Dacă *fonetica* se interesează mai ales de aspectul fizic şi fiziologic al sunetelor, *fonologia* studiază aspectul lor funcţional. Sunetul privit sub aspectul funcţiei pe care o îndeplineşte în limbă se numeşte *fonem*, iar disciplina *fonologie*.

[3] *Limba română actuală*, ed. a II-a, Bucureşti, 1974, p. 17.

Scanned with OKEN Scanner

Structura gramaticală a limbii este studiată de *morfologie* şi *sintaxă*. *Morfologia* (engl. *morphology*, fr. *morphologie*, germ. *Morphologie, Formenlehre*, it. *morfologia*, r. *morfologija*, sp. *morfología*) stabileşte regulile de formare a cuvintelor şi principiile după care acestea se modifică pentru a fi organizate în propoziţii. *Sintaxa* (engl. *syntax*, fr. *syntaxe*, germ. *Syntax, Satzlehre*, it. *sintassi*, r. *sintaksis*, sp. *sintaxis*) stabileşte regulile după care cuvintele se îmbină între ele pentru a forma propoziţii şi fraze.

În ceea ce priveşte *gramatica descriptivă* şi *gramatica comparată* se impun următoarele precizări.

Gramatica descriptivă studiază structura gramaticală a limbii într-un anumit moment al ei, fără să ia în consideraţie rolul pe care perioada respectivă îl are în evoluţia sistemului limbii. Desigur, gramaticile descriptive de astăzi se deosebesc esenţial de *gramatica filologică* şi *raţională*.

1) În primul rînd, gramaticile filologice şi raţionale, ca gramatici descriptive, studiau limbile scrise. Gramatica descriptivă actuală, constituită pe baze strict ştiinţifice, studiază nu numai limbile scrise, ci şi limbile fără scriere.

2) Gramaticile descriptive de tip vechi sînt în principiu normative. Regulile şi excepţiile de la acestea stau, de obicei, în centrul gramaticii filologice sau raţionaliste. Gramaticile descriptive actuale nu numai că legiferează normele limbii literare, dar le şi argumentează din punct de vedere ştiinţific.

3) Gramatica descriptivă contemporană conţine unele explicaţii de natură istorică şi ca atare se deosebeşte profund de cele precedente.

4) În gramatica filologică şi raţională existau următoarele capitole: *etimologia* (= *morfologia*), *sintaxa* şi *ortografia*. *Fonetica* era reprezentată slab. În gramatica descriptivă de azi, *morfologia* şi *sintaxa* capătă un conţinut deosebit de cel vechi, ca urmare a faptului că s-au creat noi ramuri ale lingvisticii (vezi *supra*).

Gramatica comparată studiază fenomenele similare şi deosebite în structura gramaticală a limbilor înrudite (de exemplu, gramatica comparată a limbilor romanice studiază şi compară faptele din limbile română, franceză, italiană, spaniolă, portugheză etc. care provin din latină; gramatica comparată a limbilor slave studiază, pe baza confruntărilor istorice, structura gramaticală a limbilor rusă, polonă, cehă, bulgară, sîrbocroată, slavă veche ş.a.; gramatica comparată a limbilor germanice cercetează, din aceeaşi perspectivă, structura limbilor germană, engleză, gotică, olandeză, suedeză etc.). Gramatica comparată este o parte organică a celei istorice. Studiul comparativ al limbilor înrudite ne dă posibilitatea să urmărim procesul istoric al apariţiei şi evoluţiei lor.

Uneori se compară (sau, mai bine-zis, se confruntă) construcţiile gramaticale în limbi neînrudite. Este ceea ce se numeşte *lingvistică contrastivă*. Această *confruntare* (engl. *contrastive-comparative, analytical-comparison*, germ. *kontrastiv, konfrontativ, typologisch-vergleichend*, r. *sopostavitel'nyj*) a procedeelor gramaticale în limbi diferite ca origine prezintă importanţă practică (de exemplu, confruntarea limbilor română şi germană, română şi maghiară, română şi rusă, germană şi maghiară etc.) şi este foarte utilă în învăţarea limbilor străine.

În ceea ce priveşte *fonologia*, se cuvine subliniat faptul că cercetarea lingvistică nu se poate limita la analiza seriilor fonematice şi a raporturi-

Scanned with OKEN Scanner

lor dintre ele. Ea trebuie să ajungă la particularităţile şi legile de întrebuinţare a opoziţiilor fonologice proprii fiecărei limbi (analiza structurii cuvîntului, alternanţele etc.). Aşa a apărut, de fapt, *fonomorfologia (morfonologia)* (engl. *phonomorphology*, germ. *Morpho(phonologie*, r. *fonomorfologija, morfonologija, morfofonemika, morfonemika)*. Concepută ca fonologie a morfemelor, ea se ocupă cu principiile de întrebuinţare a diferitelor foneme în procesul de formare a elementelor morfologice. Morfonologia studiază, deci, domeniul de interferenţă al nivelelor fonologic şi morfologic.

Lexicul limbii este alcătuit dintr-un nucleu şi masa vocabularului. Vocabularul constituie obiectul de studiu al *lexicologiei* (engl. *lexicology*, fr. *lexicologie*, germ. *Lexikologie, Wortkunde*, it. *lessicologia*, r. *leksikologija*, sp. *lexicología)*, *semanticii* (engl. *semantics*, fr. *sémantique*, germ. *Semantik, Bedeutungslehre*, it. *semantica*, r. *semantika*, sp. *semántica)* şi *etimologiei* (engl. *etymology*, fr. *étymologie*, germ. *Etymologie*, it. *etimologia*, r. *ètimologija*, sp. *etimología)*.

Semantica (sau *semasiologia)* se ocupă cu studiul sensurilor cuvintelor. *Etimologia* stabileşte originea şi evoluţia cuvintelor.

Gramatica are a face cu faptele generale ale limbii, *lexicologia* — cu cele particulare (vezi *infra*, cap. *8* şi *10)*).

Atît fenomenele legate de structura gramaticală, cît şi cele din domeniul vocabularului pot fi studiate şi de *stilistică* (engl. *stylistics*, fr. *stylistique*, germ. *Stilistik, Stilkunde*, it. *stilistica*, r. *stilistika*, sp. *estilística)*, şi anume din punctul de vedere al valorii lor expresive. *Stilistica lingvistică* (engl. *linguo-stylistics*, r. *lingvističeskaja stilistika, lingvostilistika)*, al cărei creator este Ch. Bally (1865—1947), studiază mijloacele de expresie cu conţinut afectiv, proprii unei colectivităţi vorbitoare. „*Stilistica lingvistică diferă fundamental de cea estetică. Fiind o ramură a lingvisticii, obiectul ei de cercetare îl constituie* **limba,** *nu stilul, aşadar mijloacele de expresie ale întregii colectivităţi vorbitoare, nu ale unui singur individ sau ale unei singure opere*” [4]. Prin urmare, „*stilistica se ocupă cu studiul mijloacelor de expresie ale vorbirii unei comunităţi lingvistice din punctul de vedere al conţinutului lor afectiv, adică exprimarea faptelor de sensibilitate prin limbaj şi acţiunea faptelor de limbă asupra sensibilităţii*” [5]. Stilistica se ocupă, deci, cu problemele selectării mijloacelor lingvistice necesare pentru redarea exactă şi expresivă a conţinutului gîndirii. Exactitatea şi claritatea vorbirii depind de corectitudinea procedeelor lingvistice alese în raport cu un anumit conţinut. Selectarea uneia din variante stă în legătură directă cu situaţia în care are loc comunicarea. Stilistica este o ramură relativ nouă a lingvisticii. Bazele acestei discipline, ca ramură independentă a ştiinţei limbii, au fost puse la începutul secolului nostru.

O altă ramură a lingvisticii este *dialectologia* (engl. *dialectology*, fr. *dialectologie*, germ. *Dialektologie, Mundartkunde, Mundartforschung*, it. *dialettologia*, r. *dialektologija*, sp. *dialectología)*. Aceasta studiază ramificaţiile teritoriale ale limbii: *dialectele* şi *graiurile* (vezi *infra*, capitolele *7* şi *14)*.

---

[4] I. Iordan, *Stilistica limbii române*, ed. definitivă, Bucureşti, 1975, p. 12.

[5] I. Iordan, *ibidem*; vezi şi *Probleme de stilistică* (culegere de articole), Bucureşti, 1964; *Poetică şi stilistică. Orientări moderne*, Bucureşti, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

Mai există şi un alt mod de a considera structura lingvisticii. Astfel, întregul domeniu de studiere ştiinţifică a limbii poate fi numit *macrolingvistică* (engl. *macrolinguistics*, germ. *Makrolinguistik*, r. *makrolingvistika*); el se subdivide în *prelingvistică* (engl. *prelinguistics*, r. *prelingvistika, predlingvistika*), *microlingvistică* (engl. *microlinguistics*, germ. *Mikrolinguistik*, r. *mikrolingvistika*) şi *metalingvistică* (engl. *metalinguistics*, fr. *métalinguistique*, germ. *Metalinguistik*, r. *metalingvistika*).

Prelingvistica se ocupă cu aspectul fizic şi biologic al limbii. Ea are în vedere, pe de o parte, fenomenele acustice şi articulatorii, pe de alta, fiziologia scoarţei noastre cerebrale. Prelingvistica cuprinde, deci, toată fonetica experimentală şi, parţial, psihologia vorbirii.

Microlingvistica sau *lingvistica propriu-zisă* (*lingvistica* în accepţia curentă a termenului) are ca obiect cercetarea limbilor. Este, cu alte cuvinte, capitolul lingvisticii care studiază relaţiile, interacţiunea şi opoziţiile în cadrul sistemului lingvistic. Microlingvistica înglobează *lingvistica generală* (în sensul definit de noi *supra*), *lingvistica* descriptivă (se ocupă cu descrierea sistematică a limbilor concrete), *lingvistica tipologică* (dezvăluie asemănări sau, dimpotrivă, deosebiri în limbi diferite ca structură; tot aici intră, ca domeniu aparte, cercetarea dialectelor) şi *lingvistica istorică* (abordează diverse perioade din evoluţia unei limbi sau a mai multora, însă înrudite, ceea ce înseamnă că lingvistica istorică îşi subordonează şi lingvistica comparată; dealtfel, compararea limbilor provenind dintr-un acelaşi izvor nu se poate face în afara istoriei; aici trebuie să includem şi studiul limbajului infantil, care constituie o primă etapă în dezvoltarea deprinderilor lingvistice ale individului).

Diferită de microlingvistică este *metalingvistica*, echivalentă în parte cu *psiholingvistica* (despre care vezi capitolele precedente) şi *exolingvistica* (engl. *exolinguistics*, r. *èkzolingvistika*) care studiază, ca ramură a lingvisticii, particularităţile laturii de conţinut a limbii în conexiune cu gîndirea şi viaţa socială sau, altfel spus, sensul semnelor lingvistice, legate de toate domeniile culturii, de unde rezultă că, în esenţă, metalingvistica ia locul *semanticii tradiţionale* (vezi *infra*, cap. *8d*).

Scanned with OKEN Scanner

4.

ORIGINEA LIMBAJULUI

Apariția *limbajului* a constituit unul dintre factorii esențiali care au contribuit la separarea treptată a omului din lumea animală și la formarea societății omenești.

Problema originii vorbirii a preocupat pe învățați din cele mai vechi timpuri. Astfel, istoricul grec Herodot ne povestește despre faraonul egiptean Psametih, care, dorind să știe ce neam a apărut mai întîi pe lume, a recurs la următorul experiment : a dat unui păstor doi copii nou-născuți, pentru a fi crescuți pe lîngă turmă. Totodată, Psametih a poruncit ca nimeni să nu pronunțe vreun cuvînt în prezența lor. Copiii au fost lăsați în completă singurătate într-o cabană, și numai ciobanul, la anumite ore, mîna acolo caprele care-i hrăneau. Psametih voia să afle care va fi primul cuvînt rostit de copiii total izolați de vorbirea oamenilor. Cînd, după doi ani, păstorul a deschis ușa și a intrat în cabană, primul cuvînt pe care l-au rostit cei doi copii a fost *bekos*. Psametih începu atunci să cerceteze ce popor și pentru ce noțiune întrebuințează cuvîntul *bekos* și află că astfel denumesc frigienii *pîinea*. De aici faraonul conchise că cea mai veche limbă este frigiana.

În *Vechiul Testament* găsim două concepții contrare privitoare la originea limbajului, pentru care există paralele în filozofia greacă și, mai tîrziu. Astfel, în capitolul *Geneza* (1,5.8.10) : „*D-zeu a numit lumina* **zi (jōm)**, *iar întunericul l-a numit noapte* **(láila)**, *el a numit « uscatul întins » (bolta) cer* **(šamáim)**, *el „a numit pămîntul uscat pămînt* **(éreț)** *și adunarea apelor a numit-o* **mare (jamīm)**".

În alt loc, (2,9—12) citim : „*Și domnul dumnezeu a făcut din pămînt toate animalele sălbatice de pe cîmp și toate păsările cerului și le aduse omului ca să vadă cum o să le denumească pe fiecare, și așa cum Adam a denumit pe fiecare din sufletele vii, așa i-a fost numele*".

În *Vechiul Testament* găsim și încercări de explicare etimologică a unor nume : Moise (12, 23) *iša* „femeie" din *iš* „bărbat" ; 3,20 : *Havvāh* „Eva" < [*ḥai*] „viață, trai".

Turnul babilonic reprezintă și el o încercare de interpretare a varietății lingvistice în raport cu o limbă inițială, vorbită „*pe toată fața pămîntului*" (se bazează pe mai multe mituri anterioare). Geneza acestei legende privitoare la originea limbilor se explică prin multitudinea idiomurilor vorbite în Babilon, cea mai întinsă și mai populată dintre capitalele statelor Orientului antic.

Scanned with OKEN Scanner

Deşi problema originii limbajului, a pluralităţii limbilor, preocupă omenirea din cele mai vechi timpuri, după cum am văzut, uneori soluţiile propuse erau de-a dreptul fantastice. Stadiul atins de ştiinţă anterior secolelor al XIX-lea şi al XX-lea, cînd s-au constituit arheologia şi antropologia, n-avea cum contribui la lămurirea unei probleme aşa de complexe. Dealtfel, originea limbajului nu poate fi observată direct şi nici reprodusă pe cale experimentală, ceea ce arată, odată în plus, că dificultăţile erau şi de natură obiectivă.

Pentru a explica originea limbajului, încă din antichitate au fost emise două feluri de ipoteze, pur speculative, derivînd din concepţiile filozofice ale autorilor lor : unele, *individuale* (sau *individualiste*), altele, *sociale*. În primul caz, filozofii idealişti se străduiau să interpreteze geneza limbajului pornind de la premise strict individuale, apariţia lui fiind căutată în omul considerat izolat. Adepţii celui de-al doilea fel de ipoteze legau problema constituirii limbajului uman de factori sociali, iar, în unele cazuri, chiar de procesele de muncă.

Dintre ipotezele care au încercat să explice aspectul primelor cuvinte, o foarte largă răspîndire a cunoscut ipoteza *onomatopeică* (a *imitaţiei*) şi cea *interjecţionistă*.

În rîndul celor care au aderat la ipoteza *imitaţiei* se numeră : filozoful grec Platon (sec. V—IV î.e.n.) ; în Germania, G. Leibniz (1646—1716), filozof şi matematician, gînditorul şi scriitorul J. G. Herder (1744—1803), în sec. al XIX-lea, tot în Germania lingvistul H. Steinthal, iar în Rusia A. A. Potebnea (1835—1891). Ipoteza *interjecţionistă* a fost împărtăşită, între alţii, de W. von Humboldt, J. Grimm (1785—1863), de lingvistul american W. D. Whitney (1827—1894), de psihologul şi filozoful german W. Wundt etc. [1]

Adepţii ipotezei *onomatopeice* consideră că primele cuvinte au apărut în urma faptului că omul a început să imite, conştient sau inconştient, sunetele şi zgomotele din lumea înconjurătoare (zbieretul animalelor, ţipătul păsărilor, zgomotul provocat de vînt). Conform acestei ipoteze, complexele sonore, care reproduceau sunetul obiectului, precum şi sunetele emise de animale s-au transformat ulterior în denumiri ale obiectelor sau fiinţelor respective. Adepţii unor atare explicaţii s-au bizuit pe faptul că în toate limbile există cuvinte onomatopeice (de exemplu, *cîr ! pleosc ! poc ! zbîrn ! zdronc ! zdup ! zvîr ! a mieuna* etc.). Dar, pe de o parte, elementele lexicale de acest tip sînt relativ puţine, pe de alta, cuvintele cele mai des folosite de vorbitori nu prezintă semne că ar fi fost cîndva onomatopeice (cf. *apă, foc, pămînt, soare, carne, lapte, pîine ; cap, mînă, picior, om ; alb — negru, cald — rece ; a merge, a socoti* etc.). În sfîrşit, pentru a putea reproduce sunete şi zgomote din natură, trebuie să ai un limbaj foarte flexibil, ceea ce ar presupune o lungă evoluţie anterioară. Eroarea unei astfel de ipoteze constă şi în faptul că, reducînd originea limbajului la onomatopee, nu ia în considerare cauzele sociale ale apariţiei lui.

Potrivit ipotezei *interjecţioniste*, limbajul s-a ivit din sunete emise involuntar de om. Aceste sunete exprimau tot felul de emoţii care apăreau

---

[1] Pentru amănunte privind ipotezele asupra originii limbajului vezi lucrarea mai nouă a lui B. Rosenkranz, *Der Ursprung der Sprache. Ein linguistisch-anthropologischer Versuch*, ed. a II-a, Heidelberg, 1971.

Scanned with OKEN Scanner

sub influenţa mediului exterior. Cu timpul, sunetele respective s-au transformat în denumiri ale obiectelor şi fenomenelor din natură. Nici această ipoteză nu ia în considerare natura socială a limbajului, ceea ce constituie, de fapt, marele ei neajuns.

Greşită este, de asemenea, concepţia potrivit căreia forma iniţială de comunicare interumană ar fi alcătuit-o gesturile şi că vorbirea sonoră ar fi apărut mai tîrziu, pe baza limbajului cinetic. (Desigur, gesturile interveneau în procesul comunicării, dar ele nu au îndeplinit niciodată o funcţiune fundamentală, ci doar una auxiliară, în prezenţa limbajului cu ajutorul sunetelor). Această concepţie eronată a fost susţinută de W. Wundt, de olandezul J. van Ginneken şi de lingvistul şi arheologul rus (sovietic) N. Ja. Marr (1862—1934). (Teoria „gesturilor sonore" apare şi în dialogul lui Platon „Kratylos".)

Astfel, Wundt considera că limbajul gesturilor şi cel al sunetelor s-au dezvoltat simultan şi paralel, pe căi diferite şi pentru scopuri diferite. Limbajul cinetic exprima ideea despre obiecte, cel al sunetelor — diferitele sentimente ale oamenilor. Mişcările feţei şi ale gurii, la început involuntare, au servit apoi pentru formarea sunetelor articulate ale limbajului. Aceste mişcări Wundt le-a denumit „gesturi sonore". Similitudinea gesturilor sonore la diversele popoare şi triburi s-ar explica, după părerea lui, prin faptul că unele obiecte identice, care trezesc la oameni aceleaşi sentimente, au, în limbi cu totul diferite, denumiri asemănătoare ca sunet. Astfel, pentru noţiunea de „mamă", în multe limbi existente în diferitele colţuri ale globului se întrebuinţează aceleaşi consoane: *m* şi *n*, ca fiind mai „slabe" (mai fine, mai delicate), iar pentru noţiunea de „tată" — consoanele *t* şi *p* ori altele, mai aspre. În cele din urmă, după părerea lui Wundt, limba sunetelor a înlocuit limba gesturilor: „cuvîntul a ucis gestul". Deşi numeroasele observaţii ale învăţatului german asupra rolului expresiv al sunetelor în diferite limbi sînt juste, ele au fost, totuşi, infirmate în multe altele; de ex., în limba gruzină *mama* înseamnă „tata", iar *deda* — „mama", fapt care contrazice ipoteza lui W. Wundt.

Conform punctului de vedere susţinut de J. van Ginneken în mai multe lucrări, la început oamenii comunicau prin gesturi şi, imitînd aceste mişcări, folosite în timpul muncii, „denumeau" cu uşurinţă una sau alta dintre activităţi. Mişcărilor mîinii ei au început să le adauge foarte de timpuriu şi sunete. Primele sunete s-au dezvoltat printr-o mişcare de supt, executată cu buzele, limba şi gîtlejul. Astfel au apărut în limbă cele mai vechi sunete, care semănau cu un plescăit. Ele se mai aud şi astăzi în unele limbi (de ex., la boşimanii din Africa, la amerindieni, în Caucaz etc.). După Ginneken, limbajul primordial ar fi fost alcătuit numai din consoane, vocalele au apărut ulterior. Limbajul sonor s-ar fi constituit foarte tîrziu şi de la început era format din cuvinte. Limbile sonore şi-ar avea originea în mileniile al V-lea — al IV-lea î.e.n. Pentru om ele au însemnat o cucerire de nepreţuit, întrucît dădeau posibilitatea să fie create numeroase cuvinte cu valoare lexicală precisă. În schimb, limbile sonore au privat pe oameni de acea claritate nemijlocită pe care o posedau gesturile, noţiunile-simbol. Limbile alcătuite din „clicuri" (sunetele plescăitoare) puteau iniţial servi ca mijloc de comunicare pe întuneric sau în acele cazuri, cînd situaţia împiedica pe om să vadă gestul. Fonemele vocale au fost introduse pentru ca limba, formată exclusiv din consoane şi percepută numai în apropiere,

Scanned with OKEN Scanner

să poată fi auzită și la distanțe mai mari. Ipoteza aceasta nu se întemeiază pe nimic și nu poate fi acceptată.

Și Marr a afirmat că, inițial, vorbirea omenească era cinetică sau manuală, adică se realiza prin gesturi. Acest limbaj cinetic ar fi durat aproximativ 1500000 de ani. Limbajul sonor a apărut însă relativ recent (acum vreo 50000 de ani). Vorbirii manuale îi corespunde, după Marr, și o gîndire manuală.

Nu putem considera ca just punctul de vedere al celor care au admis că limbajul primordial ar fi fost constituit exclusiv din gesturi. Este de neconceput ca oamenii să fi comunicat multe sute de mii de ani în acest mod. Limbajul gesturilor este perceput, după cum se știe, optic : el nu putea fi folosit la depărtare, dacă mîinile erau ocupate (în procesul muncii), dacă existau obstacole în calea perceperii cu văzul (de exemplu, la întuneric, limbajul cinetic sau liniar încetează să mai servească drept mijloc de comunicare). La originea omului și a vorbirii, gesturile puteau însoți, ca și astăzi, cuvintele, dar ar fi greșit să credem că, atîta timp cît nu exista încă limbajul sonor, ele ar fi apărut cu funcție independentă în procesul de comunicare. Limbajul s-a născut sub forma vorbirii sonore. Numai în prezența și pe baza acesteia s-a creat limbajul gesturilor. Gesturile continuă mișcările instinctive tot așa cum vorbirea este transformare a strigătelor instinctive.

Este, de asemenea, greșită concepția lui Marr, conform căreia limbajul sunetelor a apărut în societatea diferențiată pe clase, în rîndul magilor, și nu ca mijloc de comunicare între oameni (căci în acest scop se folosea limba manuală). Cuvintele inițiale serveau, după Marr, ca unealtă de comunicare a magilor cu *totemul*[2].

Teoriile *sociale* cu privire la originea limbajului au apărut tot în filozofia greacă și sînt, în principiu, materialiste (în limitele materialismului premarxist). Astfel, după părerea lui Democrit, cuvintele nu depind de natura lucrurilor desemnate, ci au fost stabilite printr-o convenție între oameni. Prin urmare, limba este o invenție umană, un produs al intervenției voinței omenești, și nu un dar divin.

Concepția materialistă a lui Democrit a fost reluată de Diodor din Sicilia. Spre deosebire de Platon, care, în dialogul său „Kratylos", considera că o limbă perfectă a existat numai în lumea ideilor, Diodor încerca să explice, acum 2000 de ani, originea pluralității lingvistice prin cauze naturale. După părerea lui, la început oamenii duceau o viață neorganizată asemănătoare cu a animalelor. Nevoia i-a învățat să se strîngă în grupuri și să se ajute reciproc în caz de atacuri din partea fiarelor. Adunîndu-se în colectivități, ei au început cu timpul să se recunoască unii pe alții. Treptat, vorbirea lor, inițial nearticulată, devine capabilă să emită sunete articulate și să fie folosită pentru denumirea obiectelor și a noțiunilor.

O concepție înaintată întîlnim la poetul și filozoful materialist Lucrețiu, care reproduce, în mare parte, pe Epicur. El arată că limba a apărut

---

[2] Cuvîntul *totem* înseamnă, în limba indienilor din America, „neamul lui" și denumește animalele, plantele sau obiectele pe care comunitățile de gintă le-au transformat în cult religios și li se închină. În legătură cu astfel de credințe vezi G. V l ă d u ț e s c u, *Totemismul*, București, 1968; M a r i e t a N i c o l a u, *Alaska, patria totemurilor*, București, 1973.

în societate. Capacitatea naturală a oamenilor de a emite sunetele articulate a fost utilizată pentru satisfacerea nevoilor de comunicare.

Mai mult decît Lucreţiu s-a apropiat de rezolvarea justă a problemei originii limbajului arhitectul roman Vitruvius (sec. I î.e.n.). Acesta leagă apariţia vorbirii de o activitate dusă în comun de colectivitatea umană. „*În starea lor primitivă* — scrie el — *oamenii se năşteau ca fiarele, în păduri şi peşteri şi crînguri, şi îşi trăiau viaţa nutrindu-se cu roade sălbatice.*

Odată, într-un loc oarecare, copacii, înghesuiţi şi bătuţi de vînt şi de furtună, frecîndu-şi ramurile, au iscat foc. Înspăimîntaţi de furia flăcărilor, cei din jurul locului aceluia au fugit.

Pe urmă, făcîndu-se linişte şi venind mai aproape, ei îşi dădură seama cît de plăcută era pentru corpuri căldura focului, şi, adăugînd lemne şi întreţinîndu-l, au atras prin aceasta şi alţi oameni, cărora, făcîndu-le semne, le arătau ce foloase trăgeau de pe urma lui.

În asemenea întîlniri, oamenii emiteau felurite strigăte care, repetate zilnic, au ajuns să formeze cele dintîi cuvinte.

Numind în felul acesta lucrurile cele mai uzuale, oamenii începură întîmplător să vorbească şi astfel au creat graiul între ei.

Deci, prin descoperirea focului, se născu dintru început la oameni gruparea, adunarea şi convieţuirea" [3].

În secolul al XVIII-lea se caută explicarea apariţiei şi evoluţiei limbii în societate din necesitatea de comunicare reciprocă (Pierre Louis Moreau de Maupertuis 1698—1759, Charles de Brosses 1709—1777). S-a crezut că limba a putut fi stabilită printr-un contract social (Adam Smith—1723—1790—şi J. J. Rousseau — 1712—1778).

Charles de Brosses (în *Traité de la formation méchanique des langues et des principes physiques de l'étymologie*, 1765) expune în detalii, ipotetice, căile de dezvoltare a limbajului de la strigătele elementare iniţiale la bogăţia lexicală a limbilor evoluate, de înaltă cultură, arătînd condiţionarea acestei evoluţii de dezvoltarea societăţii omeneşti. Ca şi J. Locke, de Brosses se preocupă de argumentarea istorică a modificării sensurilor la cuvinte de la concret şi material la abstract şi imaginar (ideal).

Teoria contractului social corespunde, în multe privinţe raţionalismului secolului al XVIII-lea. Adam Smith, reprezentantul clasic al economiei politice engleze, a proclamat-o ca prima posibilitate de formare a limbajului. J. J. Rousseau îi dă însă altă interpretare în legătură cu teoria lui despre două perioade în viaţa omenirii: prima — perioada *naturală*. pe cînd oamenii constituiau o parte a mediului înconjurător, limbajul îşi avea originea în *simţuri (passions)*; în a doua etapă limbajul putea fi un produs al contractului social. După J. J. Rousseau, limbajul a apărut dintr-o necesitate socială. În *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (1754), el susţine teza despre dezvoltarea comună a limbii şi gîndirii şi stabileşte, în linii generale, trecerea vorbirii de la ţipătul primitiv la limba articulată. Omul turmelor poseda un strigăt natural, produs al instinctului de conservare în caz de primejdie. Mai tîrziu, oamenii şi-au creat limbajul articulat printr-un contract încheiat între ei. Desigur, aici Rousseau greşea, pe de o parte pentru că, din expunerea lui, ar rezulta că oamenii gîndeau, dar nu aveau cum îşi exprima ideile, pe de alta, pentru că e greu de admis că s-au putut

[3] Vitruviu, *Despre arhitectură* (traducere din limba latină), Bucureşti, 1964, p. 69.

Scanned with OKEN Scanner

înțelege (și chiar au încheiat un contract), de vreme ce nu posedau darul vorbirii articulate.

Ipoteza socială a genezei limbajului a fost dezvoltată în secolul al XIX-lea de filozoful german Louis Noiré (1828—1889) în lucrarea *Der Ursprung der Sprache* (1877). Originea limbii este dedusă din strigătele spontane care însoțesc procesele de muncă; limbajul ar apărea pe baza strigătelor reflexe care însoțeau actele de muncă ale omului primitiv. La început spontane, aceste strigăte s-au transformat, treptat, în simboluri ale proceselor de muncă și au devenit cuvinte primare, înțelese ca atare de toți membrii colectivității.

Ipoteza lui Noiré este eronată: limba apare nu ca un mijloc de exteriorizare a emoțiilor, ci ca instrument de comunicare între membrii societății.

Ipoteza strigătelor, a exclamațiilor care însoțesc procesele de muncă a fost reluată de Karl Bücher în *Arbeit und Rhytmus* (1896) pentru a explica originea limbajului. Bücher a căutat să sprijine observațiile urmărind și observînd obiceiurile popoarelor primitive (africani, amerindieni) de a efectua procesele muncii colective în tovărășia unor strigăte ritmice.

Din acest examen succint reiese că problema originii limbajului, cu toate încercările, foarte numeroase dealtfel, întreprinse înainte de Marx și Engels, nu a putut fi rezolvată în mod just. Nici materialiștii premarxiști n-au izbutit s-o explice în mod satisfăcător, deși, uneori, ei au emis idei și sugestii importante. Toate teoriile și ipotezele au abordat problema originii limbajului în afara problemei originii omului și formării primelor colectivități umane în procesul muncii.

Problema originii limbajului poate fi rezolvată numai prin efortul conjugat al lingviștilor, etnografilor, antropologilor, paleontologilor și istoricilor.

Limbajul a apărut ca una din primele trăsături ale omului, din necesitatea acestuia de a comunica cu semenii săi, sub formă sonoră. El era chemat să exprime noțiuni. Cum a arătat acad. Al. Graur [4], la originea graiului, forma sonoră a fost determinată de conținut. Primele cuvinte erau, deci, interjecții și onomatopee. Altfel, membrii colectivității umane nu s-ar fi putut înțelege, forma sonoră nu le-ar fi sugerat direct conținutul, ideea. Ulterior, caracterul acesta de onomatopee și interjecție s-a pierdut (de fapt, omul nu poate reproduce exact sunetele din natură; sunetele din natură și cele din limbajul uman fac parte din registre sau inventare diferite).

Există premise *biologice* și *sociale* de apariție a limbajului. Diviziunea funcțiunilor membrelor anterioare și posterioare ale strămoșilor omului (maimuțe superioare), eliberarea mîinii pentru muncă și, legat de aceasta, deprinderea mersului vertical, dezvoltarea creierului și folosirea unor semnale sonore nearticulate — toate acestea au servit de bază la formarea vorbirii umane [5].

---

[4] Vezi *SLG*, p. 186—196.

[5] Vezi C. Maximilian, *Evoluția biologică a omului*, București, 1972, p. 15—36; idem, *Călătorie în universul genetic uman*, București, 1977, p. 71—79; idem, *Aventura geneticii*, București, 1978, p. 271—317; I. Th. Riga, Gh. Călin, *De la materie la om*, București, 1977, p. 206—288; Olga Necrasov, *Originea și evoluția omului* (citată *supra*).

Scanned with OKEN Scanner

Cu aproximativ un milion de ani în urmă, la sfîşitul perioadei terţiare şi la începutul cuaternarului, în anumite zone de pe glob trăiau în turme maimuţe superioare — *australopitecine* [6] (sau apropiate de acestea), forme de tranziţie spre om.

Strămoşul uman al omului era mai evoluat decît maimuţele antropoide din vremea noastră, el dispunea de un număr mare de semnale sonore, pe care le utiliza cu o anumită semnificaţie. Din aceste semnale s-a dezvoltat limbajul. Rolul decisiv aparţine muncii, colectivităţii, societăţii. După Engels, *„perfecţionarea muncii contribuia în mod necesar la o tot mai strînsă apropiere între membrii societăţii, înmulţind cazurile de întrajutorare, de colaborare şi făcîndu-l pe fiecare individ să aibă conştiinţa limpede a utilităţii acestei colaborări. Pe scurt, oamenii în devenire au ajuns la un punct cînd au avut să-şi spună ceva unul altuia. Necesitatea şi-a creat organul: laringele nedezvoltat al maimuţei s-a transformt încet, dar sigur, datorită modulaţiei, pentru a ajunge la o modulaţie din ce în ce mai înaltă, iar organele bucale au învăţat treptat să pronunţe un sunet articulat după altul”* [7]. Munca şi necesitatea de comunicare cu ceilalţi membri ai colectivităţii au constituit impulsul cel mai puternic în apariţia limbajului.

Trebuie spus că omul nu are un organ natural, creat special pentru a vorbi, aşa cum ochiul şi urechea s-au specializat numai în a vedea şi a auzi. Sistemul organelor articulatorii este alcătuit din mai multe elemente: coardele vocale, laringe şi faringe, organe de articulaţie bucală şi nazală. În acest sistem, fiecare parte are o funcţie fiziologică primară (esenţială): organele cavităţii bucale servesc la mestecat hrana, nasul şi plămînii la respirat etc. Limbajul este aici o funcţiune secundară. Prin urmare, limbajul presupune, în primul rînd, izolarea acestei funcţiuni de celelalte funcţiuni primare, pur fiziologice, iar în al doilea rînd, asocierea mai multor organe, care, în ceea ce priveşte funcţiunea lor primară, nu sînt prin nimic legate între ele, într-un sistem unitar destinat să execute o funcţiune secundară. În consecinţă, vom respinge toate acele ipoteze, potrivit cărora limba ar fi apărut dintr-odată. Apariţia ei trebuie privită ca etapă într-un proces de evoluţie mai întîi biologic, iar apoi biologico-social. Deoarece vorbirea se realizează nu de un singur organ, ci de un întreg sistem, era de aşteptat ca specializarea acestor organe să se producă în mai multe direcţii. Mersul biped şi, simultan, eliberarea membrelor anterioare, a mîinilor, pentru executarea altor funcţiuni, impunea redresarea corpului şi a avut drept rezultat specializarea *plămîni—laringe*. O altă direcţie, de astă dată în specializarea *creier — organe de articulaţie în cavitatea bucală (parţial, şi nazală)*, presupunea înlocuirea imaginii obiectului imediat prin semnul sonor. Apariţia limbajului constituie, deci, şi un proces de cunoaştere a lumii obiective, adică un proces de devenire a cunoaşterii legate de muncă. Originea limbajului este, aşadar, intim legată de apariţia omului şi a societăţii omeneşti.

---

[6] Termen format din lat. *australis* „sudic, meridional” şi gr. *pithēkos* „maimuţă”.

[7] K. Marx, Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a III-a, Bucureşti, 1967, p. 69—70.

Scanned with OKEN Scanner

Procesul muncii în colectiv, de care este legată originea vorbirii şi a gîndirii omului, începe cu confecţionarea uneltelor şi punerea lor în practică. Munca, arăta Engels, *„este prima condiţie de bază a vieţii omeneşti în genere, şi anume în asemenea măsură încît, într-un anumit sens, trebuie să spunem că ea l-a creat chiar pe om însuşi"* [8]. Confecţionarea uneltelor de muncă a dus, implicit, la apariţia omului şi a pus o barieră de netrecut între acesta şi animal, constituind primul pas spre dominaţia omului asupra naturii.

Puţine sînt lucrurile pe care le ştim sigur despre începuturile procesului de transformare a maimuţei în om. Este, totuşi, cert că transformarea craniului şi, implicit, a creierului a reprezentat faza cea mai importantă a umanizării *hominidelor* [9]. Locul hominidelor a fost luat de *homo erectus*, specie mai evoluată, care include pitecantropii, sinantropii, atlantropii şi omul de Heidelberg. Se presupune că primii reprezentanţi ai acestei specii au fost contemporani cu ascendenţii lor direcţi (hominidele primitive şi australopitecii). Unii dintre paleoantropologi au susţinut că *homo erectus* ar fi constituit veriga de legătură dintre prima specie a omului şi noi. În schimb, alţii (de exemplu, savantul englez L. S. Leakey — 1903—1972, în cîteva lucrări publicate în anii 1959 şi 1965) au avansat ipoteza că *homo erectus* era prea primitiv şi, în consecinţă, n-a putut da naştere lui *homo sapiens*. Renumit paleoantropolog şi arheolog, Leakey admitea că hominidele *„s-au separat din trunchiul comun cu cel puţin 20 000 000 de ani în urmă. (Pînă acum cîţiva ani se credea că separarea celor două ramuri care au dus la om şi la marile maimuţe a avut loc în urmă cu 6 000 000 de ani.) Cel mai vechi reprezentant al filmului uman descoperit pînă acum pare să fie o maimuţă africană, kenyapithecus, găsită în straturi care au o vechime de aproape 20 000 000 de ani. După 8 sau 10 milioane de ani, unul dintre urmaşii acestei maimuţe a ajuns în India. Probabil cu 5 000 000—6 000 000 ani în urmă, din linia care avea să ducă la om a plecat ramura australopitecilor..."*

Dezvoltat din kenyapithecul african, *homo habilis „marchează începutul istoriei umane. El a evoluat treptat şi probabil acum cîteva sute de mii de ani era foarte aproape de omul modern. Dovada craniilor de la Swanscombe* [10] *şi Fonéchvade* [11], *aceleaşi cranii pe care mulţi antropologi nu ştiau unde să le situeze în filmul uman. Apoi evoluţia a continuat lent şi a dus*

---

[8] *Dialectica naturii*, Bucureşti, 1959, p. 153.

[9] În ceea ce priveşte *clasificarea hominidelor*, în afară de datele cuprinse în lucrarea precitată a Olgăi Necrasov, vezi şi Şt. Milcu, C. Maximilian, *Introducere în antropologie*, Bucureşti, 1967, p. 154—190.

[10] Oraş în Marea Britanie, unde, în 1935, au fost descoperite fragmente ale unui craniu uman evoluat în direcţia *Homo sapiens*.

[11] Localitate în Franţa, unde, în anul 1947, au fost descoperite, într-o grotă, resturi a două cranii din paleoliticul inferior, foarte apropiate de cele ale omului actual.

Scanned with OKEN Scanner

la formarea omului asemănător celui actual. Ipoteza lui Leakey simplifică mult evoluția umană:

— elimină de pe filmul uman și australopitecii, și pitecantropii, și neandertalienii. Ultimii sînt doar două dintre cele mai spectaculoase eșecuri ale evoluției;

— explică apariția omului sapiens sapiens. El nu este nimic altceva decît rezultatul final al evoluției presapiensului.

Să nu uităm că, oricît de seducătoare ar fi ipoteza lui Leakey, ea nu este decît o ipoteză, pe care anii viitori o vor confirma sau o vor infirma" [12].

În urmă cu aproximativ două decenii, mulți specialiști susțineau că omul de Neanderthal descinde direct din *homo erectus* și a dat naștere lui *homo sapiens*. Descoperirile lui D. C. Johanson din 1974 au arătat însă că evoluția speciei de hominide din sudul Africii a dus, de fapt, la omul de azi, *homo sapiens*.

---

[13] C. Maximilian, *Evoluția biologică a omului*, p. 32—34.

5.

RELAȚIA DINTRE LIMBĂ ȘI GÎNDIRE

Gîndirea este un *„proces psihic secundar, în sensul formării lui pe baza celor primare, dar avînd un rol și o însemnătate centrală, definitorie pentru om, întrucît, bazîndu-se pe cunoștințele elaborate social-istoric, accede la structuri interne, la relații necesare, la ceea ce este general și esențial. Engels arată că* **gîndirea** *este «operare cu noțiuni»”* [1]. Într-adevăr, gîndirea însumează o serie de operații logice, care călăuzesc întreaga noastră activitate. Gîndirea și limba deosebesc pe om de animale. În cunoaștere, gîndirea se manifestă ca proces bazat pe activitatea practică. Creierul constituie substratul real de funcționare a gîndirii. Unealtă a cunoașterii, gîndirea ni se prezintă ca *formă a conștiinței* umane și, datorită naturii sociale a omului, ea devine, din perspectivă istorică și logică, *conștiință socială*. Gîndirea, care în plan gnoseologic (al cunoașterii, deci) se opune, ca element ideal, lumii materiale, reprezintă, în fond, un proces material, subordonat, asemeni întregii naturi, acelorași legi obiective. Conștiința există real, practic, sub forma limbii, care, de fapt, materializează gîndirea. Reprezentînd conștiința socială, gîndirea are forma ei de existență în diverse limbi. Limba nu este însă numai forma în care sînt depozitate rezultatele gîndirii, ci și mijloc de vehiculare a ideilor; ea cooperează la actul gîndirii, constituind manifestarea sensibilă a acestui proces. Limba nu se limitează exclusiv la înregistrarea sau fixarea unor operații ale gîndirii. Ea este chiar dezvăluirea acestui proces, realitatea nemijlocită a gîndirii.

De regulă, în limbă prin *formă* se înțelege complexul sonor, iar prin *conținut* — sensul cuvîntului. Fonemele nu constituie forma conținutului semantic. *„Sunetele, luate fiecare în parte, nu sînt o formă, pentru că ele nu au un conținut. Sunetele sînt numai materialul din care e construită forma, dar nu sînt forma însăși, după cum la un compus chimic, diferitele molecule, luate izolat, nu constituie o formă, dar organizarea lor generală este o formă”* [2]. *Forma este un sistem de relații.* Raportul dintre planul sonor și planul semantic (al conținutului) limbii reprezintă forma. Așadar *„raportul dintre un semnificant și un semnificat (secvența de sunete și sem-*

[1] P. Popescu-Neveanu, *op. cit.*, p. 291.

[2] Al. Graur, *SLG*, p. 156.

Scanned with OKEN Scanner

nificație), raport definitoriu pentru limbă, este un element de formă"[3]. Gîndirea alcătuiește conținutul formei semantice a limbii. Nici forma (sau relația), nici conținutul nu trebuie absolutizate.

Există un raport de solidaritate între expresie și conținut. *„Acest raport de interdependență între semnificații și exprimarea lor sonoră constituie o formă specifică de organizare a materiei sonore și a gîndirii"*[4].

Reprezentînd un sistem complex de elemente organizate după anumite legi fonetice, morfologice și sintactice, limba este forma de existență și de manifestare a gîndirii. Fenomen social, apărut și menținut de individ din necesitățile comunicării interumane (vezi cap. *4* și *6*), limba reflectă conținutul general al gîndirii, în ultimă instanță tot o entitate socială. În problema relației dintre limbă și gîndire trebuie să pornim, așadar, de la rolul lor social. Limba și gîndirea depind de realitate, sînt manifestări al ei, nu invers, cum își imaginează reprezentanții idealismului în filozofie și filozofia limbajului. Vorbirea și cugetarea au caracter liniar, sînt, cu alte cuvinte, în funcție de timp. În concepția marxistă, singura științifică, limba este tot așa de veche ca și conștiința, ea constituie, de fapt, conștiința practică. Gîndirea reprezintă partea esențială a conștiinței. Vorbirea se leagă de realitate prin cugetare, pentru că forma nu poate exista în afara conținutului ei.

Forma și *conținutul* sînt indestructibil legate între ele și se influențează reciproc : nu există formă fără conținut, dar nici conținut care să nu aibă o formă de exprimare. Forma este, deci, modul de exprimare (de organizare) a conținutului. Totuși, ea nu reprezintă ceva exterior în raport cu obiectul : forma e cuprinsă în conținut. Conținutul se schimbă mult mai repede decît forma (vezi *infra*, cap. *8*). În acest proces, rolul dominant revine, așadar, conținutului. Complexitatea realității face ca același conținut să aibă mai multe forme de exprimare. *„În unitatea dialectică dintre formă și conținut, forma nu este inertă, ea poate, la rîndul ei, avea oarecare influență asupra conținutului"*[5].

Recunoașterea unității dintre limbă și gîndire constituie una dintre particularitățile fundamentale ale interpretării materialiste a raportului dintre formă și conținut. În conformitate cu filozofia materialismului dialectic, *unitatea* dintre limbă și gîndire nu înseamnă *identitate*. Limba reprezintă expresia materială, practică, a conștiinței, în particular, a gîndirii. Gîndirea, ca proprietate a materiei superior organizate (a creierului), constituie un element ideal, dependent de substatul material care i-a dat naștere. Gîndirea nu are proprietățile (sau atributele) materiei : masă, greutate, întindere, densitate etc. Prin urmare, gîndirea nu poate fi identificată cu limba. Structura și legile de dezvoltare ale gîndirii nu coincid întru totul cu cele ale limbii. Elementele componente ale gîndirii sînt : noțiunile, judecățile și raționamentele ; în schimb, limba constă din sunete, cuvinte și propoziții. Vorbirea articulată este un act de inteligență, propriu exclusiv omului.

---

[3] I. Coteanu, Em. Vasiliu, *Conținut și formă în limbă*, în *PLG*, II, 1960, p. 15 ; cf. și P. Miclău, *Sistemul limbajului*, în vol. *Sistemele limbii*, București, 1970, p. 7—26.

[4] I. Coteanu, Em. Vasiliu, *art. cit.*, p. 14.

[5] Al. Graur, *SLG*, p. 196.

Scanned with OKEN Scanner

Vorbirea şi cugetarea nu există izolat una de alta. Legătura dintre vorbire şi cugetare se evidenţiază în faptul că „*limba este realitate a nemijlocită a gîndirii*" (K. Marx).

Unitatea limbii şi gîndirii determină corelaţia dintre ele: cu cît sistemul de gîndire este mai logic, cu atît mai clară va fi expresia lui lingvistică

Cunoştinţele noastre numai în parte sînt rezultatul experienţei personale: pe cele mai multe le asimilăm prin intermediul limbii (pe cale orală sau prin mijlocirea operelor scrise).

Unitatea dintre vorbire şi cugetare trebuie înţeleasă în felul următor: cuvîntul participă efectiv la elaborarea noţiunii. El este, deci, necesar nu numai la exprimarea, ci şi la formarea ideilor.

Omul foloseşte limba şi atunci cînd vorbeşte cu voce tare, dar şi atunci cînd gîndeşte numai. Această formă a limbajului poartă numele de *limbaj interior*. „*Monolog dialogat, limbajul interior înlesneşte gîndirea, fiind instrument indispensabil al gîndirii proprii, şi se confundă uneori cu ea*"[6]. Există, în realitate, numai cazuri cînd limbajul interior *pare* să se contopească cu procesele de gîndire (de exemplu, la rezolvarea problemelor algebrice), dar nu poate fi vorba de suprapunerea celor două domenii.

Rolul limbajului interior este extraordinar de mare şi se manifestă în procesul percepţiei, cînd, imaginar, dăm nume obiectelor şi fenomenelor. La fel, cînd memorăm şi ne pregătim să relatăm ceva asimilat anterior. Rolul limbajului individual apare foarte clar în procesul de elaborare a ideilor noi. Limbajul interior are şi unele particularităţi specifice: se distinge nu numai prin faptul că nu e sonor, ci şi prin laconismul lui. Unităţile limbii nu coincid cu cele ale gîndirii. Studierea limbajului interior ne permite să cunoaştem mai profund natura relaţiilor dintre limbă şi gîndire, procesul de transformare a ideii în vorbire sonoră, perceperea şi înţelegerea ei. Ceea ce există în conştiinţă înainte de a fi exprimat prin cuvinte audibile este conţinutul general al gîndirii manifestat sub forma limbajului interior. Limbajul interior e evident cînd gîndim în limba maternă şi traducem într-o limbă străină.

Limba permite omului să treacă de la reprezentări, care reflectă obiecte şi legături exterioare între obiecte, la gîndirea abstractă, la generalizare. Generalizarea constituie particularitatea specifică a limbii. De pildă, o anumită *carte* este nu numai cartea concretă, ci cartea în general. Capacitatea generalizatoare a limbii prezintă o importanţă extraordinară pentru dezvoltarea cugetării, căci ea a îngăduit omului să păşească de la cunoaştrea unor obiecte şi fenomene din realitate la reflectarea lor în forma abstractă a noţiunilor. Noţiunile nu pot exista în afara cuvintelor care servesc la fixarea lor. Formarea şi exprimarea noţiunii constituie una dintre funcţiunile principale ale cuvîntului. Cuvintele slujesc la exprimarea ideilor, dar relaţiile dintre noţiuni, interacţiunea şi intercondiţionarea lor se stabilesc la nivelul propoziţiei. Judecata este o formă a gîndirii logice prin care se afirmă sau se neagă ceva în legătură cu obiectele şi notele sau însuşirile lor. Judecata are trei termeni : subiect, predicat şi copulă. În

[6] Tatiana Slama-Cazacu, *Limbaj şi context. Problema limbajului în concepţia exprimării şi a interpretării prin organizări contextuale*, Bucureşti, 1959, p. 72; vezi şi *IL*, p. 40—41.

Scanned with OKEN Scanner

propoziție, ca unitate a limbii, pot să nu fie prezenți toți acești termeni, după cum pot exista alții în plus.

Am mai arătat că *unitatea* dintre limbă și gîndire nu înseamnă *identitate*. Într-adevăr, între limbă și gîndire sînt posibile contradicții, fiecare din cele două domenii își are particularitățile specifice. Astfel, legile gîndirii nu diferă, în principiu, de la un neam de oameni la altul, dar noțiunile capătă expresie formală deosebită de la limbă la limbă.

Acțiunea legii fundamentale a dialecticii — legea unității și luptei contrariilor — se manifestă în interacțiunea dintre limbă și gîndire și în plan evolutiv. În dezvoltarea ei, limba este indisolubil legată de gîndire, dar principalul îl constituie aici gîndirea. Dezvoltarea continuă a gîndirii cere, pentru exprimarea unor noțiuni noi, dezvoltarea corespunzătoare a limbii. În același timp, fără progresul limbii nu ar fi posibilă evoluția ulterioară, perfecționarea proceselor și formelor gîndirii logice

Limba și gîndirea trebuie înțelese ca unitate a contrariilor în plan sincronic și diacronic. Deosebirile și neconcordanțele dintre ele țin de natura, funcțiunile și structura celor două fenomene sociale specifice.

„*Prin urmare, între gînduri și materialul sonor care le îmbracă există o legătură indisolubilă, dar și nepotriviri. Între ele este o unitate dialectică, pentru că cele două laturi sînt opuse, nu există una fără cealaltă, schimbarea uneia atrage și schimbarea celeilalte, iar una dintre laturi are totdeauna rolul determinant*" [7].

Orice unitate a limbii constituită în diacronie trebuie privită istoric, în unitatea contrariilor formei și conținutului. S-a arătat că „*principala contradicție în limbă, contradicția a cărei rezolvare duce la progresul limbii este aceea dintre necesitățile crescînde ale gîndirii și mijloacele de exprimare a ei, care rămîn în urmă. Perfecționarea gîndirii, mărirea puterii de abstractizare, duce la crearea de categorii mai largi, mai abstracte și mai sistematice în gramatică*" [8].

Apariția fiecărei categorii a limbii este condiționată de gîndire.

„*În acest proces de dezvoltare, rolul hotărîtor îl are gîndirea. Ea este aceea care se transformă mai repede și care face ca modul de exprimare să se modifice, pentru a corespunde necesității*" [9].

Întrucît însă limba și, în special, structura ei gramaticală, se modifică mai încet, adeseori se întîmplă ca unele categorii noi care apar în gîndire să nu se manifeste nemijlocit în limbă (prin elaborarea de categorii gramaticale adecvate). Pe de altă parte, în procesul de dezvoltare a gîndirii, din conștiința omului dispar anumite categorii logice, în timp ce limba păstrează, sub formă de vestigii ale trecutului, categoriile gramaticale corespunzătoare lor, care devin unități lingvistice cu valoare formală. Asemenea relicve, reprezentînd, fără îndoială, o mare importanță pentru studierea istoriei gîndirii, nu ne spun mai nimic despre stadiul ei actual. De aceea, putem afirma că limba este unul din izvoarele teoriei și istoriei cunoașterii. Dar limba nu exprimă numai gîndirea logică, ci și alte aspecte ale realității. „*Ea își constituie categorii proprii, mai numeroase decît categoriile logice și mai cuprinzătoare. Limba consemnează nu numai cate-*

[7] *IL*, p. 41.
[8] Al. Graur, *SLG*, p. 248.
[9] *IL*, p. 39.

Scanned with OKEN Scanner

gorii și relații din lumea obiectivă (ex. număr), *dar și relații între vorbitor și realitate* (spațiu, timp, mod). *Paralelismul logico-gramatical este încălcat și datorită faptului că aceleași categorii ale gîndirii pot fi exprimate cingvistic prin mijloace variate. Ceea ce o limbă exprimă prin categorii morfologice (de exemplu timpul sau numărul) altă limbă exprimă lexical sau sintactic*"[10]. Așadar, unitatea dintre limbă și gîndire trebuie văzută nu numai în concordanța lor reciprocă, ci și în divergențele sau neconcordanțele produse între ele în cursul istoriei. Faptul că fiecare limbă dispune de procedee gramaticale diferite pentru a exprima un anumit conținut nu înseamnă și existența unor deosebiri între gîndirea diverselor popoare.

Relația dintre complexul sonor și sens este obligatorie, dar *arbitrară (nemotivată, convențională;* pentru a explica natura acestui raport, s-a propus și termenul *determinat*, cu condiția ca prin el să înțelegem *„stabilit în legătură cu note ale conținutului")* [11].

În limbă, există o anumită gradație a determinării începînd cu onomatopeele, care sînt cel mai temeinic motivate [12]. În același timp, s-a arătat că *„tendința generală a limbii nu este spre eliminarea cuvintelor determinate, ci dimpotrivă"* [13]. Reprezentînd o unitate constituită istoricește, forma lingvistică și conținutul sînt în contradicție dialectică, elemente ce nu pot fi omise, neglijate sau anulate în cercetare. În limbă, contradicția dintre formă și conținut este permanentă : ea nu se manifestă numai între forma veche și conținutul nou. *„Ca toate celelalte fenomene existente, limba, de vreme ce există, se dezvoltă și progresează, trebuie să cunoască și contradicții"* [14]. Principala contradicție dintre forma sonoră a limbajului și modul de gîndire al vorbitorilor determină progresul limbii. În anumite cazuri, aceste contradicții iau forma unor adevărate conflicte. Rezolvarea conflictului dintre formă și conținut se realizează în limbă pe două căi : sau forma veche își pierde treptat conținutul ei anterior și exprimă altul nou, sau pentru un conținut nou se creează cu timpul o formă nouă.

În prezent, sîntem martorii unei dezvoltări aproape inimaginabile a tuturor științelor. Pe baza activității practice, în diversele domenii de cunoaștere ritmul de acumulare a informațiilor a crescut considerabil. Pentru a se orienta, omul are nevoie de cunoștințe teoretice și practice, pe care nu le poate căpăta, stoca și fixa sau memora decît prin limbă.

---

[10] *TLG*, p. 29.

[11] Cf. Al. Graur, *SLG*, p. 175—183 (citatul reprodus este de la p. 176); vezi și L. Zawadowski, *The so-called relative Motivation in Language*, în vol. *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958, p. 927—937. Cum s-a remarcat în cap. precedent, la originea limbajului, sunetele au fost motivate (sunetele erau determinate de conținut). Tot așa, astăzi, cînd se creează un cuvînt oarecare, el este motivat, *„dar motivarea se pierde cu timpul"* (Al. Graur, *op. cit.*, p. 178). *„Orice formă este determinată de conținutul ei, și dacă astăzi lucrul acesta nu apare la analiza unora dintre cuvinte, aceasta nu înseamnă că în trecut ele nu au avut o perioadă cînd erau determinate"* (Al. Graur, *loc. cit.*, p. 179).

[12] În privința *motivării* vezi detalii în cartea lui P. Miclău, *Semiotica lingvistică*, Timișoara, 1977, p. 164—276.

[13] Al. Graur, *op. cit.*, p. 182.

[14] Al. Graur, *ibidem*, p. 106.

Scanned with OKEN Scanner

6.

LIMBĂ — LIMBAJ — VORBIRE. FUNCȚIUNILE LIMBII. LIMBA CA SISTEM DE SEMNE

Problema distincției dintre *limbă*, *limbaj* și *vorbire* este importantă atît pentru psihologi, cît și pentru lingviști. În cele ce urmează ea va fi tratată cu metode complexe, apelînd inclusiv la datele psiholingvisticii, acest domeniu interdisciplinar și actual.

Criticînd opoziția saussuriană *limbă — limbaj*, Tatiana Slama-Cazacu preciza că *limbajul* și *limba* sînt, de fapt, *„două aspecte diferite, dar nicidecum opuse, ale aceluiași fenomen, ale comunicării"* [1]. În continuare, autoarea spune: *„Limbajul este noțiunea cu care de obicei operează psihologii: un ansamblu complex de procese — rezultat al unei anumite activități psihice, profund determinată de viața socială —, care asigură însușirea și utilizarea corectă (și normală: vezi cazurile patologice, de afazie etc.) a unei anumite limbi. Limba — obiect de studiu în special al lingvisticii — este constituită din sistemul gramatical, lexical, fonetic și din auxiliarele «extralingvistice», cu aspectele deosebite pe care acestea le iau în spațiu și în dezvoltarea istorică; ea este etalonul comun folosit într-o anumită colectivitate și, totodată, operă a întregii societăți, ea este un dat obiectiv și exterior persoanei care și-o însușește și o utilizează. Limba este creația dar în același timp fundamentul limbajului — care nu ar putea funcționa fără ea —, este instrument și totodată rezultat al activității de comunicare; limbajul, pe de altă parte, se bazează pe utilizarea și învățarea limbii și atinge culmile dezvoltării normale numai prin ea"* [2]. Am extras această definiție mai cuprinzătoare, deoarece ea înlătură echivocul derutant, ambiguitatea termenilor *limbă*, *limbaj*, pe care mulți psihologi și lingviști n-au știut sau n-au putut să le evite. Întregind definiția celor două concepte, Tatiana Slama-Cazacu arăta că limbajul *„ar fi posibilitatea de a crea semne și de a le folosi intenționat pentru comunicare, pe cînd limba, ca produs și totodată material al său, ar fi sistemul de semne, exterior și anterior indivi-*

---

[1] *Limbaj și context*, p. 56.

[2] Tatiana Slama-Cazacu, *loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

dului, pe care acesta îl folosește la un moment dat spre a comunica. Limba presupune limbajul, dar și acesta are nevoie de limbă, adică de un sistem constituit de semnale" [3].

Actul de *limbaj* trebuie considerat în întreaga complexitate a raporturilor ce se stabilesc între emițător și auditor. Limbajul are caracter social — îndeplinește o funcțiune comunicativă, primordială (în plan genetic) și dominantă (în plan teleologic). El este legat de procesele psihice și actele gîndirii (vezi cap. 5). În fenomenul *limbaj* un loc important revine *semnificației*.

Limbajul se cere a fi studiat ca proces, în desfășurare, deci nu dintr-un punct de vedere static.

Adepții asociaționismului mecanicist și ai atomismului în psihologie și fiziologie (Gall, Bouillaud, Dax, Broca, Fleury, Bastian, Wernicke, Kussmaul, Stricker, Ballet, James ș.a.) considerau că metoda de bază în cercetarea limbajului trebuie să fie analiza minuțioasă a faptelor elementare, a „părților", ceea ce a avut drept efect omiterea întregului, a „ansamblurilor". Cu toată critica îndreptată împotriva acestor concepții de către W. Wundt, H. Bergson, Pierre Marie, B. Croce, Von Monakov, H. Head ș.a. de pe poziții idealiste însă, influența psihologiei asociaționiste se resimte din plin atît în lucrările de filozofie a limbajului, cît și în studiile de lingvistică generală, fonetică, gramatică, în metodica predării limbilor străine și în critica literară. În interpretarea faptelor lingvistice, H. Steinthal, A. A. Potebnea, neogramaticii, J. van Ginneken, A. Séchehaye (1870—1946), A. Darmesteter (1846—1888) ș.a. se sprijineau pe tezele psihologiei asociaționiste a lui Herbart.

Se pare că la origine *structuralismul* a fost influențat nu de *Cours de linguistique générale* al lui F. de Saussure, ci de *Gestalttheorie* [4], unde tendința de a scoate în relief importanța unității era cît se poate de evidentă. „*De aceea, deși structuralismul actual din lingvistică nu se mai preocupă de vechile probleme ale combaterii asociaționismului atomist, el constituie totuși un ultim reflex al aceleiași dispute dintre adepții «întregului» și aceia ai «părților», din primele decenii ale secolului al XX-lea*" [5]. Felul însă în care cei mai mulți dintre structuraliști studiază limba (ruptă de realitate, de gîndire și de societate, în afara dinamicii dialectice și desprinsă de actul viu) [6] trebuie combătut (vezi și *infra*, cap. *14*). Dar în ultimele două secole au apărut și opere în care se sublinia importanța ansamblurilor, a ideii de totalitate. Într-adevăr, în limbă există o lege a determinării prin ansamblu; de pildă, variabilitatea și constanța semnelor reprezintă un dualism care nu poate fi rezolvat decît prin integrarea în ansambluri; în afară de aceasta, „*puse într-o retortă, semnificațiile tuturor cuvintelor ar oferi mai puțin decît ceea ce izbutește să semnifice ansamblul lor, organizat în expresie și la rîndul lui integrat în alte ansambluri*" [7]; rolul „ansamblu-

---

[3] *Op. cit.*, p. 196.

[4] „*Gestaltism*, curent psihologic, fundat de M. Wertheimer, W. Köhler, K. Koffka, care susține cu argumente experimentale *primordialitatea întregului asupra părților în activitatea psihică*" (P. Popescu-Neveanu, *op. cit.*, p. 290).

[5] Tatiana Slama-Cazacu, *op. cit.*, p. 28.

[6] Există și structuraliști dialecticieni (de ex., A. Martinet).

[7] Tatiana Slama-Cazacu, *op. cit.*, p. 275.

Scanned with OKEN Scanner

rilor", al contextului în limbaj este uriaș; *„contextul este alcătuit din toate mijloacele — lingvistice sau extralingvistice — de expresie (cuvinte, gesturi etc.), dar și din întreaga situație care înconjoară un cuvînt (sau un semn în genere) și care îi determină sensul"* [8]; se impune, așadar, necesitatea, teoretică și practică, de a lua în considerare rolul ansamblurilor în lingvistică (semantică, lexicografie, morfologie și sintaxă), psihologie, cibernetică, în activitatea corectorilor și a traducătorilor. Între lingviștii și psihologii care au avut în vedere unele din aspectele menționate aici se numără: W. von Humboldt, H. Steinthal, W. Wundt, B. Leroy, Ch. Sigwalt, W. Whitney, L. Barat, A. Dauzat, E. Sapir, E. Buyssens, J. Vendryes, L. Șăineanu, L. Dugas, R. de Gourmont, F. de Saussure, A. Meillet, Fr. Mauthner, Ph. Wegener, G. K. Ogden și I. A. Richards. Cu toate acestea, în trecut fenomenul *limbaj* a fost abordat dintr-un punct de vedere unilateral. Situația a rămas nesatisfăcătoare și după anul 1930, cînd în lucrările de pedagogie (metodica limbilor străine, învățarea scris-cititului etc.), stilistică, critică literară, logică, gramatică, teoria și practica traducerilor sînt puse pe primul plan aspectele de ansamblu ale fenomenelor, elementele fiind explicate în funcție de întregul (contextul) în care apar.

Un loc esențial în înțelegerea științifică a problematicii *limbajului* revine materialismului dialectic și istoric. De fapt, este vorba de rolul decisiv jucat de filozofia marxistă în orientarea cercetătorilor (în cazul de față, lingviști și psihologi) preocupați de raportul dintre elemente și ansamblu (vezi detalii *infra*, cap. *14*). Pentru a soluționa probleme atît de complexe, este necesar să apelăm la metode diferite care se completează reciproc: metoda deductivă, inductivă, observația, experimentul, perspectiva psihologică, lingvistică, fiziologică, psihopatologică și stilistică. Într-un asemenea cadru, faptele de *limbaj* vor apărea, desigur, într-o lumină cu totul nouă.

Precizări de felul celor de mai sus trebuie făcute și în legătură cu *vorbirea*. *„Forma cea mai obișnuită de manifestare a limbajului — care este constituit dintr-o complexitate de procese, de mecanisme, de mijloace expresive este* **vorbirea**, *adică realizarea verbală a procesului de comunicare. Vorbirea este deci unul dintre aspectele limbajului — cel mai important — și, în același timp, în ipostaza ei fundamentală (deoarece vorbirea conține și auxiliare extralingvistice), ea este forma concretă în care se manifestă limba. Vorbirea este deci actul de folosire individuală și concretă a limbii, în cadrul procesului complex al limbajului"* [9]. Cu alte cuvinte, prin *vorbire* trebuie să înțelegem limbajul articulat. Distincția trasată între *limbaj* și *vorbire* este de primă importanță, așa că pe viitor, în lucrările de psihologie și lingvistică, cei doi termeni nu vor mai putea fi considerați sinonimici. Delimitînd sfera *limbajului*, a *limbii* și a *vorbirii*, vom reaminti că termenii respectivi *„denumesc de fapt trei aspecte deosebite, dar strîns legate, ale aceluiași proces unitar și complex"* [10]. Trebuie să avem mereu limpede caracterul dialectic al relației *limbă, limbaj, vorbire: „este nu numai greu, dar și greșit, să se disocieze complet « limba » de « limbaj » sau de « vorbire », considerînd-o un fenomen strict extraindividual și desprins de momentul realizării*

[8] Tatiana Slama-Cazacu, *ibidem*, p. 299.

[9] *Ibidem*, p. 56.

[10] Tatiana Slama-Cazacu, *op. cit.*, p. 56.

Scanned with OKEN Scanner

ci concrete, deoarece se pierd astfel din vedere o bună parte dintre caracteristicile esențiale ale limbii" [11]. „*În aspectul « vorbire » este implicat întotdeauna și acela de « limbă », deoarece vorbitorul și auditorul au oricînd conștiința unui sistem lingvistic — semantic, fonologic, gramatical — pe care-l actualizează în momentul activității de limbaj*" [12]. Vorbirea și fenomenele „extralingvistice" (tăcerea, limbajul vocal nearticulat, mimica și gesticulația, scrisul, desenul semnificativ, comunicarea prin mijloace tehnice, limbajul interior etc.) reprezintă tot fapte de *limbaj*. Putem aminti, apoi, de „comunicare" (în accepțiunea pe care termenul o are în *cibernetică*), de rolul comunicativ al artei, de pseudolimbajul animalelor, de limbajul copilului, de distrugerea tehnicii limbajului în cazul afaziei, de manifestările anormale sau paranormale (demența), de automatismele din starea de veghe și de cele integrate în manifestări de paralimbaj și, în fine, de expresiile emoționale, identificînd, de fiecare dată, în astfel de situații, prezența sau absența faptului de *limbaj*.

Există contingențe externe (mediul natural, cel istorico-social) interne (baza anatomo-fiziologică și viața psihică, cu alte cuvinte, particularitățile organice, temperamentale și afective momentane) care-și imprimă pecetea lor asupra *limbajului*. Coordonatele externe și interne constituie, așadar, determinantele principale ale limbajului (factorul extern joacă însă rol fundamental). Acțiunea tuturor acestor factori se face simțită nu numai în planul expresiei, ci și în cel al receptării, căci momentul istorico-social, personalitatea, temperamentul sau dispoziția modifică înțelegerea unui fapt de limbaj. Relevînd existența coordonatelor externe și interne, este necesar să punem în evidență acțiunea lor cuplată asupra variabilității și funcționării limbajului. „*În nici un fapt de limbaj nu se oglindește numai una singură sau numai cîteva dintre aceste coordonate. Nu există coordonate biologice în stare pură, nu există în genere coordonate « interne » fără determinări ale societății; de asemenea, în faptul de limbaj concret, al vorbirii individuale, nu apare « limba » ca o entitate impersonală, întru nimic modificată prin folosirea ei într-un moment particular de o anumită persoană*" [13]. „*Supus deci fără încetare diverselor contingențe interne și externe, mereu altul — în funcție de fiecare persoană și de situația momentană în care se află aceasta —, constant totuși — ca manifestare* umană *determinată de factori comuni —, faptul de limbaj nu poate fi înțeles în toată complexitatea lui dacă nu se ține seama de confluența tuturor acestor coordonate diverse, variate și totodată comune, care constituie sistemul cu dimensiuni plurale al actului de limbaj*" [14].

Atît *limba*, cît și *vorbirea* au caracter social, cu deosebirea că, în procesul comunicării, vorbirea capătă o formă individuală. Cunoașterea *limbii* începe cu *vorbirea* (dealtfel, singura apță de a fi observată nemijlocit). *Limba* se opune *vorbirii* ca elementul *general* celui *izolat* ori ca elementul *constant variabilului*. *Limba* presupune *vorbirea* și invers. Vorbirea nu este lipsită de aspecte sociale : dicotomia saussuriană trebuie, deci, reanalizată. Procesul vorbirii are o bază socială, nu individuală, căci vizează, în primul

---

[11] *Ibidem*, p. 115.

[12] *Ibidem*, p. 225.

[13] Tatiana Slama-Cazacu, *op. cit.*, p. 108.

[14] Tatiana Slama-Cazacu, *op. cit.*, p. 114; ead., *Introducere în psiholingvistică.*

Scanned with OKEN Scanner

rînd, înţelegerea interumană. *Limba* se leagă intim de *vorbire* (ca *abstractul* de *concret*) : ele trebuie examinate ca două laturi ale aceluiaşi fenomen : *activitatea lingvistică*. În esenţă, însă, deşi *limba* şi *vorbirea* pot fi considerate ca laturi legate prin relaţii reciproce, ele constituie, totuşi, realităţi diferite şi pot fi abordate independent una de alta. *Semnificatul* (fr. *le signifié*) din teoria lui F. de Saussure reprezintă întotdeauna în *vorbire* o comunicare foarte concretă, care are un sens numai în ansamblu. Dimpotrivă, în *limbă*, *le signifié* este reprezentat prin reguli abstracte, prin scheme (*sintactice*, *morfologice*, *lexicale* etc.). Chiar sensurile cuvintelor, întrucît există în *limbă*, constituie reguli abstracte, scheme noţionale, de care sînt legate acele sensuri concrete ce apar în *vorbire*. În vorbire, *semnificantul* (fr. *le signifiant*) este dat de fluxul sonor concret, deci el reprezintă un fenomen fizic, pe care urechea noastră îl recepţionează. Dacă, aşa cum a arătat N. S. Trubetzkoy, *le signifié* este marcat de reguli, care fragmentează întregul domeniu al semnificaţiilor în elemente componente, organizate într-un anumit mod, atunci *le signifiant* poate fi reprezentat exclusiv de acele reguli după care este ordonată latura sonoră a actului de vorbire. Numărul diverselor reprezentări şi idei concrete care pot fi desemnate în actele vorbirii este, practic, infinit. Întrucît sistemul lexical e deschis, numărul sensurilor nu e finit. A stăpîni o limbă înseamnă să ştii să exprimi, cu ajutorul unui număr finit de procedee oferite de sistemul ei, toate reprezentările concrete, ideile şi relaţiile dintre ele. Deci, în opoziţie cu *le signifié* din *vorbire*, *le signifié* în *limbă* constă dintr-un număr limitat de elemente. Acelaşi raport dintre *limbă* şi *vorbire* se observă şi în sfera a ceea ce de Saussure şi Trubetzkoy numesc *le signifiant*. Mişcările articulatorii şi sunetele corespunzătoare din *vorbire* sînt de o varietate infinită ; dimpotrivă, normele sonore, care alcătuiesc unităţile semnificantului, au existenţă finită (pot fi chiar numărate). Întrucît *limba* este constituită din reguli sau norme, ea, spre deosebire de *vorbire*, reprezintă un sistem sau, cum spune Trubetzkoy, mai bine zis o multitudine de sisteme particulare. Vorbim, astfel, de sisteme *gramaticale*, *lexicale* şi *fonologice*. Toate sistemele se află într-un echilibru instabil sau dinamic, se completează şi se influenţează reciproc : o schimbare adusă într-o parte a sistemului nu rămîne fără repercusiuni asupra ansamblului. Numai aşa putem lega numărul infinit de reprezentări şi idei, care apar în vorbire, cu elementele sistemului limbii. Cele spuse sînt valabile şi pentru *semnificant*. Şirul fonetic al vorbirii reprezintă o trecere neîntreruptă, în aparenţă neorganizată, de la articularea unor sunete la articularea altor sunete. În contrast cu aceasta, unităţile semnificantului constituie în limbă un sistem organizat. Datorită tocmai faptului că unele elemente sau momente ale fluxului sonor, manifestate în actul vorbirii, pot fi corelate cu anumite elemente ale acestui sistem, în lanţul fonetic putem introduce o ordine. Chestiunea nu este însă de natură subiectivă, ci impusă de sistem, independent de individ, exterior şi anterior lui.

Problema *funcţiunilor* este de primă importanţă la definirea esenţei *limbii*.

Funcţiunea principală şi specifică limbii, destinaţia ei în societate este aceea de a servi ca *mijloc de comunicare*. Prin intermediul limbii se asigură înţelegerea reciprocă dintre oameni în procesul muncii şi al existenţei. Societatea dispune şi de alte mijloace de comunicare (gesturi, semne alge-

Scanned with OKEN Scanner

brice, simboluri chimice, semnale cu ajutorul fanioanelor, note muzicale, culorile și îmbinările lor etc.), numai că acestea au caracter complementar, auxiliar în raport cu limba cuvintelor, mijloc într-adevăr universal de înțelegere și colaborare interumană, fără de care nu sînt posibile celelalte (vezi *infra*, discuția privind *semiotica*). Limba apare și există cu această funcțiune.

Legată de comunicare este și *funcțiunea denominativă (constitutivă* sau *mentală)*: limba servește ca instrument al gîndirii, al exprimării, obiectivizării, exteriorizării ideilor. Limba permite gîndirii să fixeze datele căpătate prin senzații și percepții. Aceasta se realizează prin cuvinte, care întotdeauna numesc sau denumesc noțiuni (vezi și cap. *5*).

O altă funcțiune a limbii este cea *expresivă*. Vorbitorul comunică nu numai o idee, un gînd, ci și anumite informații cu privire la propria persoană (sex, vîrstă, stare sufletească etc.), recurgînd pentru aceasta îndeosebi la intonație, apoi la procedeele morfologiei, sintaxei și lexicului[15]. Funcțiunea expresivă nu trebuie confundată cu *funcțiunea poetică*: prin aceasta din urmă limbajul devine forma de expresie a artei literare.

Reprezentanții idealismului estetic (K. Vossler, de pildă) consideră limbajul drept creație spirituală a individului, adică neagă total limba ca mijloc de comunicare. Dimpotrivă, mecaniciștii (L. Bloomfield — adept al *behaviorismului*[16] lui J. Watson) acceptă limba ca mijloc de comunicare, dar ignorează limba ca unealtă a gîndirii. Pentru înțelegerea justă a lucrurilor, cele două funcțiuni, în lumina concepției marxist-leniniste, nu trebuie rupte una de alta (prioritatea o deține, după cum am mai spus, funcțiunea comunicativă).

Există și alte tipuri de analiză a funcțiunilor limbii, dintre care vom aminti aici teoria lui K. Bühler (1934) și cea a lui Jakobson (1963)[17].

„O teorie sistematică asupra funcțiunilor limbajului, ulterior dezvoltată de alții, a expus K. Bühler, care «a dedus principalele funcțiuni lingvistice din cele trei părți componente ale vorbirii: subiect vorbitor, destinatar și comunicare. În fiecare act lingvistic aceste componente se reflectă într-un anumit fel, dar ele pot fi scoase în relief într-un mod diferit. În raport cu subiectul vorbitor, vorbirea poate fi concepută ca «expresie»..., în raport cu destinatarul ca «apel»...,; în raport cu comunicarea ca «reprezentare». După această diviziune, Bühler stabilește apoi cele trei funcțiuni

---

[15] Vezi I. Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1975; I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973.

[16] „*Behaviorism* (engl. *behaviour* — comportament), curent psihologic american, inspirat de filosofia pragmatistă și inițiat programatic de J. Watson, 1913), apărut ca o reacție la introspecționism și care își propune, trecînd în cealaltă extremă, să cerceteze numai *datele obiective de comportament*, adică reacțiile viscerale, musculare și laringeale. Fenomenele subiective sînt considerate a reprezenta ficțiuni sau a fi inaccesibile analizei științifice. *Behaviorismul* apelează la datele neurofiziologiei lui I. P. Pavlov și acordă o însemnătate centrală reflexului instrumental (G. Müller, J. Konorski, B. Skinner). Considerînd că reacțiile sînt în funcție de stimuli, se apreciază că studiul relației (S—R) este suficient pentru anticiparea comportamentelor. Totuși nu s-a putut trece peste faptul că același S poate provoca diverse R (divergență) și diverși S pot duce la aceeași R (convergență)" (P. Popescu-Neveanu, *op. cit.*, p. 89). S = *stimul*, R = *reacție*.

[17] Vezi *Essais de linguistique générale*, p. 213 ș.u.; *TLG*, p. 17—19.

lingvistice principale: «*expresivă, apelativă şi reprezentativă*». După cum se vede, K. Bühler face teoria funcţiunilor limbajului legîndu-le nu de natura acestuia, ci de cele trei «*părţi componente ale vorbirii: subiectul vorbitor, destinatarul şi comunicarea*». În acelaşi fel procedează şi Roman Jakobson, considerînd că studiul funcţiunilor limbii «*necesită o scurtă trecere în revistă a factorilor constitutivi în orice act de vorbire, în orice comunicare verbală. [...]. Cel care se adresează ««transmiţătorului»» trimite un mesaj destinatarului («receptorul»).* Pentru ca mesajul să-şi îndeplinească funcţiunea, el are nevoie de un context la care se referă (sau, într-o nomenclatură mai echivocă, de un «referent»), pe care destinatarul să-l poată pricepe şi care să fie sau verbal sau capabil de a fi verbalizat; de un *cod* întru totul sau cel puţin parţial, comun atît expeditorului cît şi destinatarului (sau, cu alte cuvinte, comun celui care codează şi celui care decodează); în fine, are nevoie de *contact*, conducta materială sau legătura psihologică dintre cei doi, care le dă posibilitatea să stabilească şi să menţină comunicarea. Toţi aceşti factori esenţiali ai comunicării verbale pot fi schematizaţi după cum urmează:

CONTEXT

MESAJ

TRANSMIŢĂTOR DESTINATAR

CONTACT

COD

[...] Fiecare dintre aceşti factori determină o altă funcţiune a limbii», şi anume:

"«REFERENŢIALĂ

POETICĂ

EMOTIVĂ CONATIVĂ

FATICĂ

METALINGUALĂ»"

Funcţiunilor *expresivă, apelativă* şi *reprezentativă* din teoria lui Bühler le corespund la Jakobson funcţiunile denumite *emotivă, conativă* şi *referenţială*. În teoria lui R. Jakobson apar în plus funcţiunile *poetică, fatică* şi *metalingvală*, prin luarea în consideraţie a unor chestiuni de amănunt, mai puţin evidente în funcţionarea limbii"[18].

În afară de aceasta, Jakobson mai relevă un fapt, şi anume că diversitatea mesajelor constă nu în monopolul uneia sau alteia dintre cele şase funcţiuni amintite, ci în diferenţele de ierarhie dintre ele: „*La structure verbale d'un message* — spune el (1963, p. 214) — *dépend avant tout de la fonction prédominante*".

Spre deosebire de funcţiunea comunicativă, funcţiunea *fatică* (sau *sociativă*) (engl. *phatic function*, r. *kontaktoustanavlivajuščaja* sau *socia-*

[18] *TLG*, p. 17–18.

tivnaja funkcija) se manifestă în situaţiile în care vorbitorul nu urmăreşte să transmită imediat interlocutorului o anumită informaţie, ci intenţionează să creeze o ambianţă naturală propice pentru a recepta informaţia şi a atrage apoi atenţia asupra ei.

În cazul *funcţiunii reprezentative* (engl. *representational function of language, reference*, fr. *représentation*, germ. *Darstellungsfunktion*, r. *funkcija reprezentativnaja)*, actul de vorbire este definit în raport cu referentul, deci cu obiectul gîndirii; cu alte cuvinte, enunţul este orientat spre obiect, nu spre cei ce participă la actul vorbirii.

„Apelul la « factorii constitutivi în orice act de vorbire »" este fructuos pentru o teorie a funcţiunilor limbajului, ajutîndu-ne să legăm funcţiunile limbajului de natura acestuia, de caracterele esenţiale enumerate mai sus.

În faptul că orice mesaj presupune un transmiţător constă natura umană a limbajului. Un mesaj oarecare este *expresia transmiţătorului*, iar limba ca întreg este expresia *personalităţii umane în general.*

Orice mesaj, pentru a fi înţeles, are nevoie de un context, iar limba nu poate exista şi funcţiona decît în măsura în care este *sistem deschis*, în măsura în care se referă necontenit la realitatea exterioară a limbii.

Prezenţa unui *destinatar* în orice act lingvistic justifică afirmaţia că limba are un *caracter social.* Evident, transmiţătorul trebuie să intre în *contact* cu destinatarul, din aceasta rezultînd comunicarea.

Din existenţa *codului*, acelaşi la transmiţător şi la destinatar, pe care nici unul nu-l poate schimba fără acordul celuilalt, decurge caracterul *obiectiv* al limbii.

În fine, ultimul element constitutiv, *mesajul*, este o proiectare a *sistemului*, este procesul prin care se realizează acesta" [19].

Din recunoaşterea funcţiunii comunicative a limbii şi a unităţii ei cu gîndirea decurge ideea că limba este un *sistem de semne (sistem semiotic).*

Lingvistica studiază limba ca sistem de semne folosit drept principal mijloc de comunicare interumană şi de exteriorizare a gîndirii. Dar omul îşi poate exprima şi comunica gîndurile şi prin alte procedee : prin muzică, pictură, mimică, desene, formule (matematice sau chimice) ori prin semnale (luminoase, sonore) etc. Toate aceste procedee reprezintă şi ele sisteme, organizate după anumite reguli şi alcătuite din elemente interdependente. Există, astfel, un sistem de notaţii algebrice, un sistem de cifre, un altul de semnale utilizate în transporturi, un sistem de coduri (de exemplu, alfabetul Morse) etc. În ultimii ani s-au făcut încercări de a întemeia o nouă disciplină ştiinţifică, şi anume ştiinţa generală a semnelor — *semiotica* [20] (engl. *semiotics*, fr. *sémiotique*, germ. *Semiotik*, r. *semiotika)*, ale cărei principii au fost sugerate de concepţia lingvistică a lui F. de Saussure. *Semiotica* este ştiinţa care studiază sistemele de semne, inclusiv limba (în măsura în care aceasta are proprietăţi comune cu cele ale altor sisteme de semne) în cadrul vieţii sociale (vezi şi *infra*, cap. *14a, e, f). Semiotica*

---

[19] *TLG*, p. 18—19.

[20] În ceea ce priveşte *semiotica* vezi P. Miclău, *Semiotica lingvistică*, Timişoara, 1977; Maria Carpov, *Introducere la semiologia literaturii*, Bucureşti, 1978; Sergiu Al.-George, *Limbă şi gîndire în cultura indiană. Introducere în semiologia indiană*, Bucureşti, 1976; L. J. Prieto, *Pertinence et pratique. Essai de sémiologie*, Paris, 1975; idem, *Études de linguistique et de sémiologie générales*, Paris, 1975.

reia, în zilele noastre, proiectul lui F. de Saussure de creare a *semiologiei* (engl. *semiology*, fr. *sémiologie*, germ. *Semiologie, Semeologie*, it. *semiologia*, r. *semiologija*, sp. *semiología*), ştiinţa generală a semnelor, care să înglobeze şi lingvistica. Semiotica lingvistică stabileşte elementele comune şi cele specifice limbii ca sistem de semne în raport cu alte sisteme semiotice. Diferitele sisteme de semne se deosebesc foarte mult unul de altul în ceea ce priveşte forma, structura şi funcţionarea lor. Limba seamănă, dar şi diferă esenţial de celelalte sisteme semiotice. Există mai multe elemente care unesc limba cu restul sistemelor de semne: 1) toate servesc drept mijloc de exprimare şi comunicare a ideilor şi sentimentelor; 2) sînt sociale, deoarece au fost create de societate pentru a servi scopurilor acesteia; 3) sînt materiale, deşi substanţa lor diferă (unde de lumină, unde sonore, reprezentări grafice etc.); 4) în sfîrşit, toate reflectă realitatea obiectivă.

Limba este mijlocul universal de exprimare şi transmitere a ideilor şi sentimentelor, la îndemîna tuturor vorbitorilor. Celelalte sisteme semiotice au posibilităţi de exprimare limitate şi o sferă restrînsă de întrebuinţare. De exemplu, muzica redă sentimente, emoţii, dar nu le numeşte, nu poate exprima noţiuni şi judecăţi, nu are cum servi ca mijloc de transmitere exactă a ideilor. Sfera muzicii este limitată la cei care o cunosc şi o înţeleg ori o profesează. Restul oamenilor pot percepe acest sistem sonor, dar nu sînt în stare să-l utilizeze în mod activ. Tot limitată este şi sfera picturii, a desenului, în comparaţie cu posibilităţile pe care le are limba în transmiterea informaţiilor. Sistemele de semne folosite în matematică sau chimie transmit nu sentimente sau emoţii, ci noţiuni abstracte, logice, deoarece se adresează intelectului. Formulele ne permit să exprimăm laconic rezultatul cunoaşterii (cf. formula teoremei lui Pitagora $C = \sqrt{a^2+b^2}$ sau formula acidului sulfuric $SO_3 + H_2O = H_2SO_4$, obţinut prin combinarea trioxidului de sulf cu apa). Formulele au şi avantajul că ne prezintă simultan şi rezultatul, şi modul de obţinere a acestuia. Fără atare simboluri, n-ar fi posibilă dezvoltarea ştiinţelor exacte (nu ne-am putea, desigur, imagina evoluţia matematicii în lipsa cifrelor). În virtutea caracterului lor abstract şi special, sistemele de semne extralingvistice sînt limitate la ştiinţa care le foloseşte.

Spre deosebire de majoritatea sistemelor semiotice, limba nu numai că transmite un anumit conţinut, ea exprimă şi atitudinea vorbitorului faţă de faptul comunicat, voinţa acestuia, aprecierea lui asupra realităţii. Limba este legată, pe de o parte, de gîndirea logică, pe de alta, de latura psihică a comportamentului uman şi, asemenea muzicii şi picturii, ea are capacitatea de a transmite emoţii. Toate sistemele sonore, cu excepţia limbii, reprezintă creaţii artificiale, confecţionate prin înţelegere şi care se schimbă prin înţelegere. Ele sînt opera unui grup restrîns de oameni, specialişti ai domeniului. În schimb, evoluţia limbii sonore nu depinde de voinţa membrilor societăţii. O generaţie nouă asimilează limba constituită istoriceşte. Dezvoltarea limbii poate fi definită ca proces natural-istoric, cu legi obiective.

Sistemele semiotice sînt supuse şi ele schimbărilor. Ele pot fi perfecţionate, un semn este substituibil prin altul (de ex., cifrele romane au fost înlocuite prin cele arabe, a fost introdus un nou semn — zero etc.).

Scanned with OKEN Scanner

Spre deosebire însă de prefacerile lingvistice, atare transformări nu au loc în mod spontan, ci conştient.

La baza tuturor sistemelor de semne stă limba sunetelor.

Un loc aparte în rîndul sistemelor semiotice îl ocupă gesturile şi mimica. De regulă, ele însoţesc limba, iar uneori i se substituie (gestul tăcerii, gestul indicativ, gestul chemării, mimica mirării etc.). Sistemul acesta de semne se deosebeşte de toate celelalte prin naturaleţea şi spontaneitatea lui. Elementul convenţional apare şi aici, dar este mult mai neînsemnat decît în alte sisteme semiotice [21].

Semnul lingvistic se distinge prin trei trăsături fundamentale:

1) *liniaritate* (în vorbire, morfemele şi cuvintele sînt dispuse într-o ordine succesivă);
2) *caracter semiotic* (sau trăsătură informaţională);
3) *arbitrar* (aceasta este natura legăturii dintre expresie şi conţinut; cf. şi cele spuse în cap. *5*).

Procesul comunicării constă în transmiterea sensurilor, deci a conţinutului gîndirii cu ajutorul unor semne. Semnul lingvistic are două laturi: *semnificant* (latura sonoră, complexul de sunete) şi *semnificat* (sensul cuvîntului). Semnul nu este, aşadar, dat numai de structura fonică: el trebuie să însemne totdeauna ceva. În semnul lingvistic, legătura dintre cele două laturi este mai strînsă decît în alte sisteme de semne: forma materială a semnului nu poate fi recepţionată separat, autonom, ci împreună cu sensul. Cînd spunem *casă, masă, fier, apă, a merge* etc., nu ne gîndim la complexul sonor, ci exclusiv la sens. Numai cînd începem studiul unei limbi străine analizăm, ca unităţi distincte, semnificantul şi semnificatul. În faza iniţială, structurile fonice *casă, maison, Haus, dom* sînt asociate de noi în mod conştient cu sensul „casă" în limbile română, franceză, germană şi rusă. Pe măsura asimilării respectivei limbi străine, semnificantul încetează de a mai fi recepţionat aparte. Legătura indestructibilă dintre semnificat şi semnificant rezultă din legătura nemijlocită dintre limbă şi gîndire.

Semnul nu poate exista izolat: sensul lui depinde parţial de sensul celorlalte semne. Totalitatea semnelor legate între ele prin relaţii reciproce constituie *sistemul de semne*. Caracterul limbii ca sistem de semne decurge din natura ei ca mijloc de comunicare. Astfel, fiecare limbă are specificul ei în lexic, gramatică şi fonetică (vezi *infra*, cap. *8—10*). După cum am mai spus, în sistem totul este interdependent, se influenţează reciproc.

„Semnul lingvistic participă la desfăşurarea a două procese: de reflectare a realităţii şi de transmitere a informaţiei. În acest caz el este un semnal al semnalelor de gradul al doilea, fiind corelat cu un conţinut logic. Aceasta

---

[21] Firește, nu sînt excluse cazurile de neînţelegere, cînd „se comunică" prin gesturi cu un străin. De exemplu, gestul negaţiei — deplasarea laterală a capului — are, la unele popoare, valoarea confirmării, a consimţămîntului, acordului, şi, dimpotrivă, gestul afirmativ — înclinarea capului — sens de negare. Semnul tăcerii — apropierea degetului de buze — înseamnă, la negrii din Africa, „copil mic". Prin urmare, nu toate semnele se caracterizează prin nonarbitrarietate. Există semne convenţionale, al căror sens trebuie cunoscut.

Scanned with OKEN Scanner

nu exclude, bineînțeles, posibilitatea ca semnul lingvistic să fie legat și de un conținut senzorial (senzații, percepții și reprezentări) sau să se refere la un obiect concret. Deși are rol conducător în întreaga viață psihică, al doilea sistem de semnalizare este legat de primul, care nu are în limbă o formă de expresie proprie. Cuvîntul mamă, de pildă, redă și noțiunea de „mamă", dar se poate referi și la o singură mamă, într-un anumit moment reprezentabil senzorial. Această împrejurare decurge din legătura dialectică obiectivă dintre general și particular.

Din prezentarea funcțiunilor semnului a reieșit de asemenea că semnele lingvistice formează un cod. Acesta e alcătuit dintr-un inventar de semne care sînt organizate sistematic, se modifică și se îmbină după anumite reguli. El are o existență socială obiectivă. Este aproximativ la fel folosit de vorbitorii unei limbi și nu poate fi schimbat după bunul plac al indivizilor. În plus, [...] codul este supus influențelor schimbărilor din societate. În principiu, structura lui interioară este determinată de necesitățile și trăsăturile specifice procesului de comunicare" [22].

Semnul și *semnalul* sînt unități semnificative ale limbii : *semnul* se referă la structurile „statice", *semnalul* — la procese. *„Dealtfel, aceste două aspecte nu sînt separate decît din punct de vedere metodologic, pentru că, de fapt, cuvîntul se realizează simultan ca semnal și ca semn"*[23]. La baza semnalului stau structurile de semne. *„Semnele lingvistice constituie o structură în care elementele se definesc prin relațiile lor reciproce. Există deci, un ansamblu de semne, organizat conform unei scheme structurale, care este determinată de relații semiotice de diferențiere"* [24]. Așadar, *„... structura limbii cuprinde latura de semnificat sau expresia, latura de semnificat sau conținutul; aceste două laturi se realizează la trei nivele: substanță, invarianță și formă"* [25].

Reflexul condiționat constituie mecanismul primului sistem de semnalizare, comun animalelor și omului. Se știe că natura lui *„explică și structura celui de-al doilea sistem de semnalizare, propriu omului, amîndouă fiind în strînsă legătură. La om, semnalizarea se realizează prin conexiunea celor două sisteme, al doilea avînd rolul conducător în întreaga viață psihică. Limbajul formează cel de-al doilea sistem de semnalizare și de fapt este un excitant condiționat, dar foarte sintetic și general"* [26]. Primul sistem de semnalizare nu are în limbă o formă de expresie proprie. În cadrul relațiilor dintre organism și lumea exterioară, senzațiile se prezintă ca semnale elementare; în schimb, cuvîntul, care este întotdeauna corelat cu un conținut logic, poate fi definit ca *semnal de gradul al doilea*.

Sistemele de semne pot fi simple (sau elementare) și complicate. Limba reprezintă un sistem semiotic foarte complicat. Complexitatea ei nu constă numai în faptul că numărul semnelor este mult mai mare decît în oricare alt sistem, ci și în aceea că semnele alcătuitoare ale sistemului limbii se află în raporturi extrem de complicate între ele. Unele semne ale sistemului

---

[22] *IL*, p. 46.

[23] P. Miclău, *op. cit.*, p. 87.

[24] *Ibidem*, p. 36—37.

[25] P. Miclău, *op. cit.*, p. 121 ; în privința ultimelor trei categorii vezi *ibidem*, p. 113—117 ; pentru problema de ansamblu *sistem-structură* vezi și prezentul curs, cap. *1* și *14*.

[26] P. Miclău, *ibidem*, p. 101.

Scanned with OKEN Scanner

lingvistic sînt simple, altele compuse. În sistem vom identifica, deci, subsisteme sau sisteme parțiale. Complexitatea sistemului limbii depinde de rolul extraordinar pe care ea îl joacă în viața societății, depinde de unitatea dintre limbă și gîndire. Din faptul că limba este *„mijlocul cel mai important de comunicare între oameni"* (V. I. Lenin), *„realitatea nemijlocită a gîndirii"* (K. Marx) rezultă deosebirile esențiale dintre limbă și toate celelalte sisteme de semne (vezi și *infra*, cap. *14*). Celelalte sisteme de semne se bazează pe limbă, se traduc în limbajul cuvintelor; sistemul limbii nu are însă nevoie de un alt sistem pentru a fi înțeles : el este direct legat de gîndire. Deoarece servește pe om în întreaga lui viață, în întreaga lui activitate, sistemul lingvistic se prezintă incomparabil mai bogat decît oricare alt sistem de semne.

„Toate școlile lingvistice mai noi au analizat mai mult sau mai puțin adîncit natura semnului lingvistic. În raport cu accepțiile date mai sus, trebuie menționate aici școala structuralistă americană și cea daneză. Deși nu există unitate de vedere între ei, mulți dintre structuraliștii americani reduc semnul lingvistic la un semnal de ordinul întîi (cf. Bloomfield, *Language*)[27]. Interpretarea dată semnului lingvistic de americani se bazează pe filozofia behavioristă [28] și pragmatică, care reduce viața psihică la simple comportamente. Semnificația este îndepărtată deci din semn și, mai mult decît atît, din înseși preocupările lingvistice.

În schimb, școala daneză, glossematica, a elaborat o teorie a semnului lingvistic foarte coerentă; L. Hjelmslev, principalul promotor al glossematicii, analizează semnul lingvistic în legătură directă cu raportul dintre conținut și expresie. Pentru el semnul este bilateral; această trăsătură este cercetată de glossematicieni în principalele sale implicații; ei ajung la un nivel destul de înalt de abstractizare, apropiată de interpretarea formalizată a relațiilor dintre semnificant și semnificat [29].

[27] Am văzut însă că semnul lingvistic este, în realitate, un semnal de ordinul al doilea, propriu exclusiv omului.

[28] Cum am subliniat deja mai sus.

[29] Vezi *infra*, cap. *14*, unde sînt examinate pe larg avantajele, cît și dezavantajele unui atare mod de abordare a problemei.

Scanned with OKEN Scanner

7.

RAMIFICAȚIILE TERITORIALE ȘI SOCIALE ALE LIMBII. PROCESE FUNDAMENTALE ÎN EVOLUȚIA ISTORICĂ A LIMBILOR ȘI DIALECTELOR. LIMBA LITERARĂ

Aspectele locale sau teritoriale, pe care le îmbracă limba comună a colectivității în lexic, gramatică și fonetică alcătuiesc ceea ce numim *dialecte*. *Graiurile* sînt unități mai mici, vorbite, de regulă, pe arii mai restrînse.

Ramura lingvisticii care studiază și descrie variantele geografice (sau spațiale) ale limbii poartă numele de *dialectologie* [1]. *„Dialectologia pune în lumină aspectul originar și fundamental de existență a limbajului, aspectul* **vorbit**" [2].

„Există o dialectologie **istorică** *(studiul dialectelor în perspectivă diacronică, în baza atestării formelor în documente și texte vechi, în glosare etc.),* **socială** *(studiul dialectelor sociale, utilizate într-un anumit grup social sau prin referință la un anumit grup),* **structurală** *(aplicarea unor metode moderne, structurale, în studiul dialectelor"* [3]; vezi și *infra*, cap. *14)*.

Dialectele (respectiv *graiurile* sau *interdialectele* [4] servesc ca mijloc de comunicare pentru întregul colectiv aflat în zona lor. Dialectele nu pot fi imaginate în afara unei limbi comune: dacă aceasta n-ar exista, atunci

---

[1] Pentru unele concepte ale *dialectologiei* vezi S. Pop, *La dialectologie*, Louvain, 1950; B. Cazacu, *Studii de dialectologie română*, București, 1966; *Theorie des Dialekts*, Wiesbaden, 1976; Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română nord- și sud-dunăreană)*, București, 1975; Matilda Caragiu Marioțeanu, Șt. Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, R. Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977; V. Rusu, *Introducere în studiul graiurilor românești*, București, 1977.

[2] V. Rusu, *op. cit.*, p. 77.

[3] V. Rusu, *loc. cit.*

[4] *„Interdialectul este o formă de comunicare între vorbitori a două graiuri sau dialecte diferite, realizată prin eliminarea unor particularități dialectale, prin raportarea la un nivel superior* (limbă

Scanned with OKEN Scanner

dialectele n-ar mai avea cum fi manifestări ale limbii comune, ci limbi diferite.

Cum a arătat Fr. Engels, în comuna primitivă, fiecare trib își avea *limba* sau *dialectul* său propriu (aici conceptele de *limbă* și *dialect* coincid și în privința funcțiunilor). Mai rare sînt cazurile cînd, în urma contopirii a două triburi, cel rezultat din această fuzionare vorbea două dialecte înrudite. „*Într-adevăr*—scrie Engels —, *tribul și dialectul coincid în esență; în America pînă nu demult se mai formau noi triburi și dialecte prin scindare, și nu cred că acest proces să fi încetat cu desăvîrșire*[5]. *Acolo unde două triburi slăbite s-au contopit într-unul singur, se întîmplă, cu titlu de excepție, ca în unul și același trib să se vorbească două dialecte foarte înrudite*" [6]. În fazele timpurii ale comunei primitive, existau, deci, condiții prielnice pentru *diferențierea* limbilor și dialectelor, fenomen care, în principiu, predomină, în raport cu procesele, contrarii, de *integrare (unificare)* lingvistică. Comunitățile etnice nu erau, pe atunci, prea stabile. Alcătuite din puțini membri, triburile ocupau teritorii vaste. Izolarea teritorială a dus la diferențiere lingvistică : dintr-un trib se formau mai multe, din limba tribală unică — mai multe dialecte înrudite. Acum încep să se contureze diferențele dintre *limbă* și *dialect*. Un grup de triburi înrudite are o limbă comună împărțită în dialecte. Dacă divergențele mergeau mai departe, atunci din dialecte puteau lua naștere limbi autonome, înrudite însă între ele. Fenomenele de diferențiere a protolimbilor erau și mai evidente în cazul migrației triburilor.

În epoca destrămării orînduirii gentilice și a formării uniunilor de triburi, caracterul raporturilor dintre limbi, limbă și dialecte începe să se schimbe radical. Într-o uniune tribală intrau triburi înrudite genetic. Din aceste uniuni s-au constituit ulterior statele scalavagiste unde relațiile genetice au fost înlocuite prin cele teritoriale. În noile condiții, se conturează și mai clar deosebirile dintre *limbă* și *dialect*. Dialectul devine o unitate subordonată, care deservește numai o parte a colectivului. Totodată, dialectele tribale se transformă în dialecte teritoriale. Apărut acum, statul avea nevoie de o limbă comună, care, de cele mai multe ori, era aleasă dintre limbile uniunii tribale, apropiată de celelalte limbi de trib, căci inițial se comasau doar triburi înrudite. În același timp, apăreau forme speciale de limbi comune vorbite (de exemplu, în Grecia antică, pe baza dialectului atic, *koinē*; termenul *koinē* înseamnă limbă „comună" sau limbă „supralocală", „*realizată în baza elementelor comune dialectelor unei limbi, prin evitarea particularităților «stridente», care servește drept mijloc de comunicare între vorbitori aparținînd la dialecte sau graiuri dife-*

---

comună, limbă literară); acest fenomen (pronces de interacțiune și de integrare) poate preceda formarea unei limbi literare comune; dialect cu coloratură dialectală sau limbă literară cu coloratură dialectală sînt diferite stadii ale acestui proces de interacțiune.

Aceasta este perspectiva orizontală *(geografică) a interdialectului; există un interdialect și în perspectivă* verticală *(socio-culturală), ca formă de comunicare situată între aspectul standard (literar) și aspectul regional al limbii*" (V. Rusu, *op. cit.*, p. 91; B. Cazacu, *op. cit.*, p. 33—40).

[5] Este vorba de sfîrșitul secolului al XIX-lea (mai precis, de anul 1884).

[6] Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx — Fr. Engels, *Opere*, vol. II, București, 1967, p. 228.

Scanned with OKEN Scanner

rite" [7]. Tot în antichitate se conturează și *dialectele sociale*, oglindite în operele unor scriitori (de exemplu, la Aristofan, Petronius etc.). *Dialectul social* (sau *sociolectul*) este dialectul aparținînd unei comunități sociale sau unui grup uman caracterizat îndeosebi prin particularități lexicale, dar, uneori, și sintactice.

În feudalism, fărîmițarea teritorială și economică determină formarea dialectelor locale, singura formă reală de existență a limbii în această epocă (predomină, deci procesele de diferențiere). *Dialectele sociale* se dezvoltă și mai mult acum. Este vorba de limbaje speciale și profesionale (limbajul convențional al marchitanilor — negustori ambulanți, al meseriașilor de ex., al șelarilor etc.). Multe dintre aceste dialecte sociale provin din limbajele secrete (ezoterice) ale breslelor medievale și erau deprinse de ucenici și calfe odată cu meseria. Uneori, aceste diferențieri sociale ale limbii se mai numesc *jargoane* sau *argouri* [8], termeni folosiți și pentru a denumi limbajul declasaților (vagabonzi, hoți, cerșetori, în general, elemente aflate în subordine în societatea împărțită în clase antagonice). Alteori, prin *jargoane* se înțelege vorbirea păturilor ori claselor suprapuse ale societății (în special, nobilimea feudală, iar apoi și burghezia, au avut, în mai toate țările, jargonul lor încărcat de elemente străine), prin *argouri* desemnîndu-se, în acest caz, exclusiv limbajul declasaților.

Apariția statului impunea crearea unei limbi care să fie folosită, pe de o parte, în relațiile cu alte state, pe de alta, în redactarea operelor literare, filozofice și științifice. Se constituie, acum, o formă deosebită a limbii — *limba literară*.

Limba literară este o limbă normată, care servește viața spirituală a societății; ea este și limba actelor oficiale, a operelor științifice și literare, cu alte cuvinte, o limbă, în principiu, unitară, fixată în scris. În condițiile feudalismului, funcțiunile limbilor literare sînt încă limitate la viața oficială a statului, la redactarea operelor științifice și, într-o mai mică măsură, beletristice (în acest ultim caz predominau dialectele). În epoca feudală, rolul de limbă literară și-l asumă unul din dialecte (de regulă, dialectul din centrul politic al țării), care, ulterior, în condițiile capitalismului, se impune în dauna celorlalte dialecte teritoriale. Uneori, ca limbă literară este folosită o limbă străină (de exemplu, latina în multe țări din Europa, araba — în Orientul Apropiat, chineza — în Extremul Orient), înlocuită, apoi, prin limbi naționale.

În capitalism, unul din dialectele teritoriale se ridică la rangul de limbă națională, pe cînd celelalte rămîn să fie folosite în sfera vieții rurale, în primul rînd de țărănime. La orașe, în locul dialectului vom găsi: limbajul familiar neliterar, semidialectul sau interdialectul.

În socialism, procesul de nivelare a dialectelor, de dispariție a lor este și mai intens. Rolul limbii literare crește enorm; aceasta influențează permanent dialectele și graiurile, eliminîndu-le, treptat, pretutindeni [9].

---

[7] V. Rusu, *op. cit.*, p. 92; vezi și *infra*, cap. *11*.

[8] Vezi A. Dauzat, *Les argots. Caractères, évolution, influence*, Paris, 1946; P. Guiraud, *L'argot*, Paris, 1958.

[9] Vezi Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, 1978.

Scanned with OKEN Scanner

În acest proces, un rol important revine școlii, presei, radioului, televiziunii și altor mijloace culturale de masă.

Sprijinindu-ne pe metodele și rezultatele mai noi ale lingvisticii, considerăm necesar și util a stabili o tipologie mai riguroasă a limbilor literare, ceea ce ne-ar permite să degajăm unele principii cu caracter general vizînd, în primul rînd, aspecte teoretice ale problemei.

Este un adevăr aproape axiomatic, astăzi, că prin *limba literară* trebuie să înțelegem forma prelucrată a oricărei limbi, indiferent dacă ea se realizează în varianta scrisă sau în cea vorbită. Termenul *formă prelucrată* a limbii presupune o anumită selectare a mijloacelor lingvistice din inventarul general, pe baza unor criterii calitative mai mult sau mai puțin conștiente și, implicit, într-o măsură mai mare sau mai mică normative. Cu alte cuvinte, limba literară este una din formele de existență a limbii, alături de dialecte și de diferitele tipuri de limbaj neliterar (familiar, vulgar, argotic). De aceea, trăsăturile distinctive ale limbii literare se definesc, în primul rînd, prin poziția pe care aceasta o ocupă în sistemul formelor de existență ale limbii și ni se dezvăluie numai în opoziția unor forme față de altele. Afirmația este valabilă nu numai în cazul celor două trăsături, relevate deja (forma prelucrată și neprelucrată a limbii, prezența sau absența selecției conștiente), ci și în cazul deosebirilor, evidente, în sfera socială de întrebuințare a fiecăreia din formele de existență a limbii (sfera administrației, științei, artei, publicisticii, școlii, vieții de toate zilele etc.).

Deși foarte răspîndit, în special la noi în țară, în Franța, Spania, Italia, U.R.S.S., Anglia și S.U.A., termenul de *limbă literară* (engl. *literary language*, fr. *langue littéraire*, it. *lingua litteraria*, r. *literaturnyj jazyk*, sp. *lengua literaria*), nu este unicul. Astfel, în lingvistica germană, este utilizat, cu același sens *(Literatursprache)*, termenul *Schriftsprache (limbă scrisă*, în realitate, *literară*, *Hochsprache)*, iar în ultima vreme, *Gemeinsprache (limbă comună*, *Einheitsprache — limbă unică)*. Prin termenul *limbă de cultură (= a culturii)* (engl. *cultural language*, fr. *langue de civilisation*, germ. *Kultursprache*, r. *kulturnyj jazyk*, sp. *lengua de cultura)* denumim limba unui popor cu un înalt grad de civilizație. Ca limbă a statului, *limba de cultură* este cea care se predă în școală; ea se caracterizează prin stabilitate relativă și prin faptul că e răspîndită pe întreg teritoriul țării respective.

Termenii *limbă comună*, *limbă unică* sînt, deci, aplicabili cu precădere unor relații lingvistice destul de tîrzii, legate de procesul de formare și dezvoltare a națiunii (în Franța și Anglia — începînd cu sec. al XVI-lea — al XVII-lea; în Rusia — din sec. al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea; în Italia și Germania — din a doua jumătate a secolului trecut). Firește, pentru etapele anterioare din istoria acestor limbi nu putem recurge la termenii amintiți aici.

Limba comună este forma cea mai desăvîrșită a limbii scrise și vorbite de o națiune oarecare, limba înțeleasă și pronunțată aproximativ la fel de toți membrii unei colectivități lingvistice; cînd deosebirile dintre dialecte sînt foarte mari (de exemplu, în Germania, Italia etc.), ea reprezintă forma general acceptată de vorbitori în procesul comunicării, deoarece, dacă aceștia ar recurge la graiul lor local, nu s-ar mai putea înțelege între ei. Cît privește *limba unică*, trebuie relevat caracterul ei parțial relativ:

Scanned with OKEN Scanner

într-adevăr, alături de factori unificatori (în fonetică, morfologie etc.), în sistemul ei acţionează întotdeauna şi factori diversificatori.

Aşadar, *„limba literară este aspectul normat şi cultivat al unei limbi naţionale. Altfel spus, limba literară este acea variantă a limbii naţionale caracterizată printr-un sistem de norme, fixate în scris, care îi asigură o anumită unitate şi stabilitate, precum şi prin caracterul ei prelucrat, îngrijit"* [10].

„Limba literară este o formă elaborată de existenţă a limbii comune, naţionale, ea este expresia cea mai desăvîrşită, în sensul că reprezintă o sinteză a dezvoltării şi a posibilităţilor limbii întregului popor. Fiind legată de tradiţie, ea este mai conservatoare decît limba populară, mai convenţională, dar şi mai dinamică, mai receptivă la inovaţiile impuse de dezvoltarea economiei, a ştiinţelor şi tehnicii. Ea este, totodată, un produs al vieţii şi evoluţiei culturale a unui popor, ale cărui manifestări spirituale le exprimă în formele scrisului şi le transmite de la o generaţie la alta" [11].

Cît priveşte termenii *limbă standard, standard lingvistic*, aceştia presupun crearea unei norme unice (unitare) la toate nivelurile sistemului. *„Une forme de langue est* standard *quand, dans un pays donné, au-delà des variations locales ou sociales, elle s'impose au point d'être employée couramment, comme le meilleur moyen de comunication, par des gens susceptibles d'utiliser d'autres formes ou dialectes. C'est d'une manière générale une langue écrite. Elle est diffusée par l'école, par la radio, et utilisée dans les relations officielles. Elle est généralement normalisée et soumise à des institutions qui la régentent"* [12]. *Limba standard* este, deci, o formă a limbii naţionale unice *„în care coloratura dialectală este redusă la minimum (prin eliminarea cvasitotală a particularităţilor dialectale)"* [13]. *„Limba standard este folosită, adesea, ca sinonim al limbii literare* [14].

Putem considera că istoria limbii standard începe din momentul în care ea se extinde pe întreg teritoriul şi cînd se stabilesc substanţa şi structura ei.

În sfîrşit, termenul *Schriftsprache* corespunde cazurilor cînd aspectul prelucrat al limbii apare numai în scris. Aceasta este situaţia limbii singhaleze, din 1956 limba oficială a Republicii Sri Lanka. Într-adevăr, limba singhaleză literară a păstrat o structură gramaticală arhaică (sintetică), deosebindu-se net de limba (analitică) folosită în comunicarea orală. În situaţia cînd există o variantă vorbită a limbii literare, termenul *limbă*

---

[10] Şt. Munteanu, V. D. Ţâra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Bucureşti, 1978, p. 17; vezi şi I. Gheţie, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, Bucureşti, 1978, p. 11 ş.u.; Al. Graur, *Limba literară*, Bucureşti, 1979.

[11] Şt. Munteanu, V. D. Ţâra, *loc. cit.*

[12] J. Dubois, I. Giacomo, L. Guespin, Chr. Marcellesi, J.-B. Marcellesi, J.-P. Mével, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, 1973, p. 449; vezi şi Victoria Fromkin, R. Rodman, *An Introduction to Language*, New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, London, Sydney, 1974, p. 257—258.

[13] V. Rusu, *op. cit.*, p. 101.

[14] V. Rusu, *loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

scrisă nu poate fi acceptat, mai ales dacă-l vom aplica normei ortoepice a limbii literare. Întrebuinţarea lui în tradiţia germană a fost, parţial, determinată şi de rolul, pe care l-a avut aici (şi în alte cazuri similare, de exemplu, în Cehoslovacia) scrisul în stabilirea normei limbii literare.

Deşi nu lipsit de ambiguitate, termenul de *limbă literară* este, totuşi, mai neutral, mai cuprinzător şi mai adecvat, cu toate controversele privind conţinutul său[15].

---

[15] În legătură cu alte probleme ale *limbii literare* vezi B. Cazacu, *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, Bucureşti, 1960; în ceea ce priveşte situaţia de la noi, vezi: G. Istrate, *Limba română literară. Studii şi articole*, Bucureşti, 1970; Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I. *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1971; I. Clopoţel, *Originile, dezvoltarea şi desăvîrşirea limbii române literare*, Bucureşti, 1970; P. Zugun, *Unitate şi varietate în evoluţia limbii literare române*, Iaşi, 1977; Şt. Munteanu, V. D. Ţâra, *op. cit.*; N. Mihăescu, *Aspecte lexicale şi gramaticale ale limbii române literare*, Bucureşti, 1978; pentru Italia, vezi Nina Façon (1909—1974), *Problemele limbii literare în cultura italiană*, Bucureşti, 1962. Pentru întreaga chestiune vezi I. Iordan, *Limba literară. Studii şi articole*, „Scrisul Românesc" Craiova, 1977.

8.

LEXICOLOGIA

a. Preliminarii

Cuvîntul (engl. *word*, fr. *mot*, germ. *Wort*, it. *parola*, r. *slovo*, sp. *palabra*) constituie cea mai importantă unitate a limbii. De fapt, cînd vorbim despre *limbă*, ne gîndim, în primul rînd, la *cuvinte*, pentru că vorbirea este alcătuită din cuvinte, se divizează în cuvinte, se formează în procesul interacțiunii dintre cuvinte. Deși lingvistica studiază și alte unități ale limbii (de exemplu, *sunetul* și *morfemul*, despre care vezi *infra*, cap. *9* și *10*), totuși unitatea cea mai importantă și mai naturală o reprezintă cuvîntul. Din punct de vedere psihologic, cuvîntul, izolat și cu autonomie proprie, constituie locul unde se fixează orice noțiune.

În cuvînt se manifestă un conținut lexical și unul gramatical. În funcție de aceasta, cuvintele sînt folosite de noi pentru transmiterea ideilor și sentimentelor. Cuvîntul este un element al propoziției apt, pe de o parte, de a fi corelat direct cu obiectul gîndirii, ca reflectare generalizată a unui fragment din realitate, pe de alta, de a fi semn al acesteia din urmă. Datorită faptului amintit, cuvîntul capătă anumite proprietăți, studiate de lexicologie.

În cuvînt se întîlnesc elemente fonetice, gramaticale, semantice și stilistice. Ele constituie obiectul de studiu al mai multor discipline lingvistice: fonetica, gramatica, lexicologia, stilistica.

Lexicologia (engl. *lexicology*, fr. *lexicologie*, germ. *Lexikologie*, *Wortkunde*, it. *lessicologia*, r. *leksikologija*, sp. *lexicología*) este ramura lingvisticii care studiază *lexicul (vocabularul)* limbii (engl. *vocabulary*, fr. *vocabulaire*, germ. *Wortschatz*, it. *vocabolario*, *lessico*, r. *leksika*, sp. *vocabulario*, *léxico*) [1]. Acesta e alcătuit din totalitatea cuvintelor unei limbi. În aparență, lexicul reprezintă un domeniu care scapă determinismului structurii. În realitate însă, el intră în structura intimă a limbii, căci forma lui este subordonată unor anumite reguli. Vocabularul reprezintă o mărturie a ideilor, cunoștințelor, sentimentelor unei epoci.

Trebuie spus că lexicologia cercetează cuvîntul ca unitate a aspectului sonor și a sensului. În *planul expresiei*, *cuvîntul* este un *lexem* (engl. *lexeme*, fr. *lexème*, germ. *Lexeme*, r. *leksema*); *lexemului* din planul expresiei îi corespunde *semantemul* (engl. *semanteme*, fr. *sémantème*, germ. *Semantem*, *Bedeutungselement*, it. *semantema*, r. *semantema*, sp. *semantema*)

[1] Termenul *lexikós* (λεξικός) „referitor la cuvînt, lexical" este de origine grecească (format de la λέξις — *léxis* — „cuvînt, expresie"). Denumirea *lexicologie* s-a format de la *lexikos* și λόγος — *lógos* — „teorie, învățătură, știință, disciplină".

Scanned with OKEN Scanner

în planul conținutului. *Sememul* (engl. *sememe*, fr. *sémème*, germ. *Semem*, r. *semema*) înseamnă o unitate semantică, care poate fi exprimată prin procedee diferite în planul expresiei, corespunde, deci, semnificației cuvîntului, structurii semice a acestuia, iar semele corespund actualizării semnificației în sensuri concrete (vezi *infra*, *analiza componențială* sau *semică*).

Lexicologia angajează multe probleme cu caracter teoretic și aplicativ (sensul cuvîntului, polisemia, terminologia tehnico-științifică, originea și evoluția sensului cuvintelor etc.).

Ca disciplină lingvistică, lexicologia se împarte în:

1) *Lexicologie generală*, care se ocupă cu studiul particularităților caracteristice cuvîntului și vocabularului limbii în genere (în accepția relevată *supra*);

2) *lexicologie comparată* (aceasta cercetează vocabularul unei ramuri sau familii de limbi, care au adică obîrșie comună: de pildă, lexicologia comparată a limbilor romanice, germanice, slave, indo-europene, fino-ugriene, turcice etc.);

3) *lexicologie particulară* (aceasta studiază lexicul limbilor concrete).

Lexicologia se mai subdivide în:

a) *lexicologie istorică* și
b) *lexicologie descriptivă*.

Lexicologia istorică studiază vocabularul unei limbi în evoluția lui. *Lexicologia descriptivă* descrie și analizează vocabularul unei limbi la un moment dat. Lexicologia descriptivă, ca și cea istorică și comparată, pornesc de la premise științifice elaborate de mai multe generații de lingviști.

În ceea ce privește *lexicologia descriptivă*, se cuvine menționat faptul că ea studiază lexicul limbii contemporane ca un *sistem*, caracterizat prin anumite legi. E drept, caracterul de sistem al vocabularului a constituit — și constituie încă — o problemă viu disputată în lingvistică. Astfel, s-a susținut că, dintre elementele limbii, lexicul intră cel mai greu într-un sistem ordonat și coerent. În ultima vreme însă, teza caracterului sistematic al vocabularului cîștigă tot mai mulți adepți [2]. Într-adevăr, o analiză mai profundă a faptelor arată că nu numai cuvintele, ci și sensurile acestora au caracter sistematic [3]. Trebuie avut, totuși, în vedere faptul că, în materie de vocabular, sistemul numai în parte seamănă cu sistemul fonetic sau morfologic [4].

---

[2] Vezi, în special, R. Hallig, W. von Wartburg, *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie. Versuch eines Ordnungsschemas*, Berlin, 1952; ed. a II-a, Berlin, 1963; A. A. Uflmceva, *Opyt izučenija leksiki kak sistemy (na materiale anglijskogo jazyka)*, Moscova, 1962; U. Weinreich, cap. *Lexicology*, în *Current Trends in Linguistics*, I, The Hague, 1963, p. 60—93; *Sistemele limbii*, București, 1970; *TLG*; V. Șerban, I. Evseev, *Vocabularul românesc contemporan — schiță de sistem*, Timișoara, 1978.

[3] Vezi I. Coteanu, *Contribuții la o semasiologie sistematică*, în *PLG*, I, 1959, p. 11—33; M. Bucă, I. Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, 1976.

[4] În privința accepțiilor atribuite termenului *sistem*, vezi V. M. Solncev, *Jazyk kak sistemno-strukturnoe obrazovanie*, Moscova, 1971.

„Orice unitate complexă în mişcare este un sistem. Prima condiţie o reprezintă existenţa de relaţii între elementele care formează unitatea... A doua condiţie este mişcarea" [5]. În opoziţie cu *fonologia* şi *morfologia* (pentru care vezi cap. *9* şi *10*), vocabularul este un sistem deschis.

„Spre deosebire de alte nivele ale limbii, vocabularul este mai întins: astfel, sistemul fonologic al oricărei limbi cuprinde un inventar limitat la cîteva zeci de foneme, el este, cum se spune, un sistem închis. Vocabularul, în schimb, cuprinde zeci, chiar sute de mii de cuvinte; teoretic, numărul cuvintelor este infinit, după cum infinite sînt aspectele realităţii care trebuie desemnate. Practic, vocabularul nu este infinit, dar e imposibil de stabilit cîte cuvinte cuprinde o limbă la un moment dat: de aceea se spune că vocabularul este un sistem deschis" [6]. De fapt, sistemul limbii ca întreg este deschis, în primul rînd, prin vocabular şi sintaxă. Alte compartimente (fonologia, morfologia) sînt *relativ* închise, ceea ce nu infirmă teza despre caracterul deschis al sistemului limbii (dealtfel, citatul din *TLG* este edificator). Sistemul acesta, existent în timp, constituie, pe de o parte, rezultatul unei evoluţii anterioare, iar pe de altă parte, manifestă tendinţe de dezvoltare continuă. Aşadar, lexicologia descriptivă nu poate fi ruptă de cea istorică, aceasta din urmă fiind, la rîndul ei, indisolubil legată de lexicologia comparată. Totuşi, obiectul de cercetare al lexicologiei istorice diferă de cel al lexicologiei limbii contemporane. Într-adevăr, lexicologia istorică explică originea şi evoluţia cuvintelor şi a expresiilor, formarea şi dezvoltarea vocabularului în ansamblul său. În schimb, lexicologia limbii actuale stabileşte locul diverselor cuvinte şi expresii în vocabular, sensul şi întrebuinţarea lor în prezent, interacţiunea dintre diferitele elemente componente. De asemenea, lexicologia descriptivă are şi scopul de a degaja legile generale, caracteristice vocabularului într-o anumită perioadă, inclusiv tendinţele dezvoltării lui. În lingvistică, interacţiunea dintre limbă ca sistem într-o anumită epocă de funcţionare a ei şi limbă ca proces al evoluţiei istorice anterioare este definită ca interacţiune dintre *sincronie (statică)* şi *diacronie (dinamică)*, acestea reprezentînd coordonatele esenţiale ale fiecărei limbi: în primul caz, faptele sînt privite în stare de echilibru, în cel de-al doilea — în mişcare şi transformare. Înţelegerea legilor specifice vocabularului în stadiul său actual este posibilă numai pe baza cunoaşterii istoriei lui, istorie care, după cum am mai relevat, se proiectează şi în prezent. Într-adevăr, vocabularul fiecărei limbi, în indiferent ce epocă de dezvoltare a ei, conţine atît elemente productive şi înnoitoare, cît şi elemente ale trecutului.

În lingvistica tradiţională, *semantica* (sau *semasiologia*) este tratată ca parte componentă a lexicologiei, şi anume ca disciplină care studiază sensul cuvintelor, deci latura de conţinut a limbii, raporturile semantice dintre cuvinte şi schimbarea înţelesurilor în timp. Aşadar, în trecut, semantica era privită numai ca disciplină care studiază sensul cuvintelor. În prezent, punctul acesta de vedere a fost în mare parte părăsit, depăşit. Nu încape îndoială, semantica trebuie să se intereseze şi de sensul formelor gramaticale, ale diverselor construcţii specifice limbii (vezi *infra*).

---

[5] I. Coteanu, *op. cit.*, p. 18—19.

[6] *TLG*, p. 265.

Scanned with OKEN Scanner

O parte constitutivă a lexicologiei este *etimologia* — ştiinţa care se ocupă cu originea cuvintelor.

Lexicologia este legată de alte ramuri ale lingvisticii, şi anume, de istoria limbii şi de stilistică.

Cercetarea istoriei cuvintelor şi a evoluţiei sensurilor se realizează cu ajutorul şi pe baza datelor furnizate de o serie de discipline auxiliare: istoria socială a poporului, istoria culturii lui materiale şi spirituale.

Pe lîngă semantică şi etimologie, lexicologia mai cuprinde încă un domeniu, şi anume *lexicografia*, care studiază principiile şi metodele pe baza cărora sînt întocmite diverse tipuri de dicţionare, lexicoane şi glosare, ori descrie totalitatea lucrărilor de acest gen, cu alte cuvinte, rezultatul practicii şi teoriei lexicografice.

Studiul vocabularului prezintă un interes deosebit atît din punct de vedere strict lingvistic, cît şi extralingvistic. Se ştie, limbile de cultură dispun de un vocabular imens. Cercetarea cuvintelor ne ajută să înţelegem şi lucrurile, fenomenele şi noţiunile exprimate prin intermediul unităţilor vocabularului. Am putea spune că lexicul limbii conservă întreaga varietate a cunoştinţelor noastre despre realitatea obiectivă şi viaţa spirituală a individului. Totuşi, abordînd studiul lingvistic al cuvintelor, nu trebuie să uităm specificul lor, ceea ce le deosebeşte de obiectele şi noţiunile, pe care le desemnează. Lexicologia studiază *cuvintele* şi *sensurile* lor, nu obiectele şi nici noţiunile, cu toate că între cuvinte şi noţiuni există o legătură indisolubilă.

Un cuvînt este alcătuit din toate formele gramaticale pe care le poate lua în cursul flexiunii. De exemplu, *casă, casei, casele* constituie un cuvînt; în raport cu *casă, căscioară* este însă alt cuvînt; *sînt—eşti* — (am) *fost* reprezintă un cuvînt; *eu—mie* — la fel; *iau* şi *luăm* — de asemenea, pentru că sensul lexical nu se schimbă [7].

Înlănţuirea sunetelor în cuvinte este condiţionată de legi specifice fiecărei limbi. De pildă, în limba română nu există cuvinte care să înceapă cu grupurile consonantice *dl, tl, dn* şi *tn;* în schimb, alte limbi au cuvinte a căror iniţială e constituită în acest mod: cf. r. *dliná* „lungime, întindere", *tlet'* „a se descompune", *dnepróvskij* „a Niprului, de la Nipru", bg. *dnes* „azi, astăzi", *tlăst* „gras, corpolent", scr. *dno* „fund, fundal", slovenă *tnalo* „buştean, jujeu" etc.

În funcţie de frecvenţa lui în vorbire, deci după rolul în procesul comunicării, lexicul poate fi împărţit în *activ* şi *pasiv* (sau *disponibil*). **„Vocabularul activ** *este zona centrală şi uzuală a lexicului şi se caracterizează prin aceea că vorbitorii nu numai că înţeleg toate cuvintele, dar le şi folosesc în mod curent*" [8]. În schimb, **vocabularul pasiv** *„este sectorul care cuprinde totalitatea cuvintelor cunoscute numai unei părţi a vorbitorilor şi care sînt folosite mai puţin"* [9]. *„În raport cu vocabularul disponibil şi pasiv, vocabularul activ este mult mai redus ca inventar, dar îl putem socoti mai important"* [10].

---

[7] În legătură cu esenţa cuvîntului vezi şi P. Zugun, *The concept of the word*, în *AUI*, XXII, 1976, p. 5—12.

[8] I. Iordan, V. Robu, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1978, p. 276.

[9] *Ibidem*, p. 275.

[10] *Ibidem*, p. 276.

Vocabularul activ și cel pasiv se află „*în permanentă întrepătrundere, ceea ce face ca separarea unei zone de cealaltă să fie, în general, neconcludentă*" [11]. Vocabularul pasiv depinde îndeosebi de gradul de cultură, experiența de viață și lingvistică, lectura personală a omului cult din societatea contemporană, de mediul în care trăiește; aici intră cuvintele literare, rare, arhaismele, regionalismele și neologismele care nu au căpătat o extindere prea mare (în acest sens, cf. *amartizare, anduranță* „rezistență" — la karting —, *antiroman* [12], *pulsari* „stele neutronice", *quasari* „obiecte cosmice observate la «marginea» universului vizibil" [13], *ufologie* „cercetarea obiectelor zburătoare neidentificate", *zengmatografie* „fotografierea interioară a corpurilor" etc.). S-a arătat că „pentru un vorbitor din mediul rural, cuvintele *hol, troleibuz, apartament, robinet, bloc, lift,* sînt disponibile, dar pentru vorbitorii din mediul citadin ele fac parte din vocabularul activ; în schimb, cuvinte ca *furcă, sapă, tractor, plug, a plivi, a prăși* fac parte din vocabularul disponibil al vorbitorilor din mediul urban; tot așa, cuvinte ca *alură, desuet, infantil, pueril, voalat, sporadic* ș.a. fac parte, în același timp, din vocabularul activ al unui vorbitor cult și din vocabularul disponibil al unui vorbitor cu mai puțină instrucțiune. Un alt criteriu implică preocupările profesionale ale vorbitorilor, care pot decide asupra partiției *activ* vs. *disponibil.* Termenii de metalimbaj activ al unui lingvist fac parte din vocabularul disponibil al medicului, tehnicianului, și invers. În acest sens, vocabularul activ își schimbă componența în funcție de domeniul profesional al vorbitorului; termenii *fonem, rădăcină, sufix, prefix, desinență, caz, declinare* fac parte din vocabularul activ al lingvisticii, iar termenii *cîrnit, vinificație, degustare* aparțin vocabularului viticultorilor.

Criteriul *răspîndirii geografice* implică zonarea dialectală a vocabularului. Anumiți termeni dialectali fac parte din vocabularul activ al vorbitorilor care trăiesc în zonă, în detrimentul sinonimelor lor din uzajul standard; pentru un moldovean, cuvintele *harbuz, păpușoi, hulub, bortă* fac parte din vocabularul activ, iar pentru un muntean, fac parte din fondul disponibil ori sînt necunoscute, deoarece el folosește sinonimele *pepene, porumb, porumbel, gaură.* În sfîrșit, criteriul *stilistic* determină delimitarea vocabularului activ de cel disponibil în funcție de stilurile limbii ca manifestări ale diasistemului ei. Pe lîngă cuvintele comune mai multor sau tuturor stilurilor limbii și care aparțin vocabularului activ, există și cuvinte specifice unui singur stil, în care ele sînt elemente active și îi asigură funcționalitatea, alături de alte elemente funcționale specifice, care țin de fonologie, gramatică, stilistică. Sînt și cazuri mai complicate de cuvinte care fac drumul activ — disponibil — activ și în care se manifestă marea mobilitate a vocabularului în comparație cu celelalte compartimente ale sistemului limbii" [14].

---

[11] I. Iordan, V. Robu, *loc. cit.*

[12] În legătură cu semnificația termenului vezi S. Battaglia, *Mitografia personajului* traducere din limba italiană), București, 1976, p. 426—431.

[13] În ceea ce privește *quasarii* și *pulsarii* vezi lucrarea lui E. Toma, *Quasarii,* București, 1977.

[14] I. Iordan, V. Robu, *op. cit.*, p. 276—277.

Scanned with OKEN Scanner

b. Cuvînt și termen

Tezaurul lexical al fiecărei limbi sau vocabularul în ansamblul său este alcătuit din două părți distincte, dar legate între ele prin multiple și subtile fire lăuntrice, și anume din *cuvinte* propriu-zise, la care apelăm întotdeauna, indiferent de formația noastră intelectuală, cînd vrem să comunicăm ceva semenilor noștri, și din *termeni* științifici și tehnici. Unitățile din prima categorie au ca element comun posibilitatea de a exprima mai multe sensuri, fiind, deci, *poli-* sau *plurisemantice*, pe cînd termenul are (sau, în principiu, adică în mod ideal, ar trebui să aibă) un singur sens.

Fiecare ramură a științei și tehnicii tinde să-și elaboreze un limbaj adecvat, o *metalimbă* (engl. *metalanguage*, germ. *Metasprache*, r. *metajazyk*), care să exprime cît mai exact un anumit sistem de noțiuni. De fapt, *termenul* nu este altceva decît forma de existență a noțiunii. Sensul lui depinde de locul ocupat în teoria și practica științifică[15]. De pildă, în *medicină*, termenul *operație* înseamnă „acțiune terapeutică chirurgicală, efectuată asupra unui organ sau a unui țesut bolnav; intervenție chirurgicală"; în *științe economice:* „efectuare a unei tranzacții financiare sau comerciale; înscriere într-un registru a unei tranzacții efectuate"; în matematică: „procedeu prin care se obțin unul sau mai multe elemente ale unei mulțimi". În afară de aceasta, *operație* este utilizat și în tehnică, armată etc., în fiecare din aceste domenii avînd un singur sens. Definiția *termenului*, bazată pe însușirile, pe care acesta trebuie, în principiu, să le posede, este valabilă și pentru terminologia științelor sociale și politice[16].

Terminologia tehnică-științifică se află într-un proces de continuă îmbogățire, diversificare și expansiune, ceea ce nu rămîne fără urmări asupra limbii comune (sub aspectul ei scris sau vorbit). În constituirea terminologiei, formațiile proprii se îmbină în proporții diferite de la un idiom la altul cu *împrumuturile* (mai mult sau mai puțin adaptate fonomorfologic) și *calcul lingvistic* (despre toate acestea vezi *infra*).

Termenul întrunește însușirile semnului lingvistic și se supune acelorași procese lexico-semantice și de evoluție ca și celelalte unități de vocabular (de exemplu, și lui îi sînt proprii fenomenele de *sinonimie*, *antonimie*, *omonimie*, *polisemie* etc., despre care vezi *infra*); el este, deci, *cuvînt*. Așadar, diferența dintre termeni și restul cuvintelor limbii ține exclusiv de funcțiune.

Aflat în continuă creștere, numărul termenilor științifici și tehnici este invers proporțional cu frecvența lor în limbă, frecvența înaltă ducînd la determinologizarea lor.

---

[15] În legătură cu esența și proprietățile termenului vezi G. G o i a n, *Însușirea terminologiei științifice*, București, 1961; N. A. U r s u, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962; S. O t a ș e v i c i, *Terminologia sportivă rusă — studiu lexico-semantic* (Rezumatul tezei de doctorat), București, 1977; V. P. D a n i l e n k o, *Russkaja terminologija. Opyt lingvističeskogo opisanija*, Moscova, 1977.

[16] Astfel, în *Dicționarul politic* (București, 1975), între termenii discutați se numără și *comunism*, *politică*, *revoluție*, *socialism*, *suprastructură* etc.

Termenii ştiinţifici şi tehnici reprezintă, prin urmare, cuvinte speciale sau specializate, limitate ca sferă de întrebuinţare. O primă caracteristică a lor este aceea că, spre deosebire de vocabularul curent sau uzual, obişnuit, cotidian, comun majorităţii vorbitorilor (aici, după cum am spus, fiecare cuvînt este apt de a avea înţelesuri foarte variate), în cazul terminologiei, cuvintele tind să exprime un singur sens, pentru a reda cît mai exact, mai precis, noţiunile cu care operează reprezentanţii diverselor ramuri ale ştiinţei sau tehnicii. Cf. termenul *vector*, care înseamnă „*mărime matematică sau fizică definită printr-o valoare numerică, o unitate de măsură, o direcţie şi un punct de aplicaţie (reprezentată grafic printr-un segment de dreaptă orientat)*". Folosirea terminologiei speciale este necesară şi absolut indispensabilă îndeosebi în ştiinţă, tehnică, politică, diplomaţie etc. Evident, sectorul terminologic poate fi mai lesne controlat, organizat şi sancţionat decît vorbirea de toate zilele. Cu toate acestea, între lexicul terminologic şi cel neterminologic nu există un zid peste care nu se poate trece. Mai cu seamă în zilele noastre, numeroşi termeni ştiinţifici şi tehnici se impun ferm în conştiinţa şi limbajul variatelor categorii de oameni.

Terminologia tehnico-ştiinţifică se îmbogăţeşte pe seama vocabularului comun, dar există şi fenomene opuse. Cînd un cuvînt devine termen, sensul lui se specializează, se restrînge.

De regulă, termenii ştiinţifici şi tehnici sînt lipsiţi de expresivitate. O altă trăsătură proprie termenului o constituie, de multe ori, caracterul lui internaţional (de ex., *astrofizică*, *antipod*, *zenit*, *telescop*, *logaritm*, *abces*, *diftong* etc.). Termenul *operaţie*, citat mai sus provine din franceză *(operation* <lat. *operatio, -onis)*, dar se întîlneşte şi în germană *(Operation)*, unde însă a pătruns din franceză ; de asemenea, îl regăsim în italiană *(operazione)*, spaniolă *(operación)*, engleză *(operation)*, rusă *(operacija)* ; la fel, *vector*<fr. *vecteur* (cf. it. *vettore*, engl. *vector*, r. *vektor* etc.). Această calitate a terminologiei este pusă constant în valoare în special în cadrul relaţiilor internaţionale, în politică, ştiinţă şi tehnică. Aici înţelegerea reciprocă dintre popoare prezintă o importanţă excepţională. Fără a mai vorbi de congresele şi conferinţele internaţionale sau mondiale, cunoaşterea terminologiei tehnice-ştiinţifice facilitează considerabil consultarea unei bibliografii chiar atunci cînd nu stăpîneşti prea bine limba străină respectivă.

Căile de formare a terminologiei sînt foarte felurite. Distingem, astfel, o sursă internă şi o alta externă, cînd, adică, se fac împrumuturi din alte limbi. În primul caz, un cuvînt din limba comună este utilizat ca termen, respectîndu-se condiţiile precizate mai sus. În cel de-al doilea, relaţiile concrete dintre popoare explică adoptarea cutărui sau cutărui termen. De pildă, din franceză avem în româneşte *lexem*, *magnetofon*, *termie*, *uvular* etc., iar din engleză, tot prin franceză, mulţi termeni în legătură cu sportul : *sport*, *start*, *fotbal*, *tenis* etc. Începînd cu epoca Renaşterii, în multe limbi europene s-a mai conturat un tip de termeni, şi anume cel, cunoscut foarte bine şi din limba noastră, cînd se recurge la elemente şi modele de formare greceşti sau latineşti. Întîlnim, mai întîi, termeni formaţi în antichitate şi receptaţi de limbile moderne : *istorie*, *filozofie*, *republică*, *piramidă* etc. Pe de altă parte, greaca şi latina oferă suficiente resurse care pot fi şi sînt utilizate la crearea de termeni tehnici şi ştiinţifici noi : *termometru*, *monografie*, *psihologie*, *terminologie* etc. (termeni care, însă,

Scanned with OKEN Scanner

nu s-au format în românește). De pildă, cuvîntul *termometru* este constituit din două rădăcini grecești: θερμός *(thermós)* care înseamnă „cald" și μέτρον *(métron)* care înseamnă „măsură"; termeni ca *sociologie* și *terminologie* sînt formați din elemente mixte, greco-latine: *societas* „societate" (lat.) și *lógos* (v. gr.) „știință"; celălalt — din *terminus* (lat.) „hotar, frontieră" și același *lógos*; în componența unor termeni găsim și elemente de proveniență arabă, ca, de exemplu, în cuvîntul *alcool*, din arabul *al kuhl* „praf subțire (sau fin)" ori combinații latino-greco-arabe, de pildă *aldehidă* „substanță organică obținută prin oxidarea moderată a unor alcooli, folosită în industria farmaceutică" <*al cohol* din arabul *al kuhl* + *dehydrogenatum* (<lat. *de* + gr. ὕδρο = *hydro* + *genatum*, ultimul din lat. *genus* „gen"), ceea ce înseamnă, cuvînt cu cuvînt, „alcool, lipsit de apă"; în română însă, termenul a pătruns, ca foarte mulți, din franceză.

Constituirea terminologiei științifice în limba noastră literară a făcut, între altele, obiectul unei foarte valoroase monografii realizate de N. A. Ursu (vezi *supra*). Lucrarea menționată urmărește pe larg formarea terminologiei geografice, a terminologiei științelor naturale, a terminologiei agronomice, medicale, din domeniul științelor fizico-chimice și matematice. Lingvistul și filologul ieșean studiază în amănunt, în această carte remarcabilă, proveniența, adaptarea fonomorfologică a neologismelor în terminologia științifică românească. Perioada avută în vedere în cercetarea amintită cuprinde sfîrșitul sec. al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea, cînd limba noastră străbate una dintre cele mai importante etape din istoria ei. Într-adevăr, este epoca cînd are loc trecerea de la stadiul vechi la cel modern al limbii române literare. Potrivit cronologiei propuse de dr. N. A. Ursu, procesul de creare a terminologiei științifice românești cuprinde două mari perioade, și anume, una mai veche, din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și pînă în jurul anului 1830, iar alta, din 1830 și pînă la 1860. Autorul arată, pe baza a numeroase exemple și a unui glosar bine întocmit, că nucleul terminologiei românești s-a constituit în prima jumătate a sec. al XIX-lea. În a doua jumătate a sec. trecut, odată cu dezvoltarea și perfecționatea stilurilor limbii noastre literare, se dezvoltă și se perfecționează și stilul științific [17]. În îmbogățirea rațională a vocabularului, în modernizarea și unificarea limbii române literare, în difuzarea terminologiei tehnico-științifice, administrative și politice un rol important a revenit presei.

c. Schimbări în vocabular

Vocabularul fiecărei limbi se află în permanentă schimbare și transformare, în legătură cu schimbările produse în viața socială. Există, de fapt, un echilibru între stabilitatea, relativă, a limbii la un moment dat și dezvoltarea ei necontenită în funcție de cerințele și necesitățile vieții.

[17] În legătură cu stilurile limbii române vezi I. Iordan, *Stilistica limbii române*; I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române — Stil, stilistică, limbaj* —; pentru alte limbi vezi G. W. Turner, *Stylistics* (Penguin Books), 1973; J. Sumpf, *Introduction à la stylistique du français*, Paris, 1971.

Scanned with OKEN Scanner

Modificările petrecute în vocabular reprezintă ceva natural în limbă. De aceea, numărul cuvintelor dintr-o limbă nu este niciodată fix. Astfel, unele dintre ele, legate de un mod de viaţă depăşit, dispar din vocabularul activ, dar pot fi reintroduse ulterior de scriitori, pentru a caracteriza epoca, personajele, moravurile. Aceste cuvinte poartă numele de *arhaisme*. Cf. rom. *arhon* „titlu de politeţe cu care se adresa cineva unui boier" (din ngr. ἄρχων = *arhon*), *armaş* „om înarmat însărcinat cu paza ordinii şi averii domnului şi a boierilor; slujbaş cu însărcinări administrative şi judiciare", *cislă* „cotă-parte care revenea de plată fiecăruia dintr-o sumă plătită în comun; repartizarea proporţională a dărilor fixate de obştea satului după avere (din v. sl. *čislo* „număr"), *jitar* „persoană angajată să păzească semănăturile" (din bg., sb. *žitar*), *zavistie* „invidie, pizmă, gelozie; ură, duşmănie; intrigă, pîră; discordie, gîlceavă" (din v. sl. *zavistĭ*) etc.

Numărul cuvintelor noi ce apar sau se impun în limbă (*neologisme*) este mult mai mare decît al celor care dispar. O definiţie exactă a *neologismelor* este greu de dat şi nici noţiunea de *neologism* nu e înţeleasă în mod identic de către diverşi lingvişti.

Termenul *neologism* cunoaşte două accepţii : într-un sens larg, se numesc *neologisme* toate cuvintele noi, indiferent dacă sînt formate din materialul limbii în care apar sau au fost împrumutate dintr-o altă limbă; în sens restrîns, prin *neologisme* se înţeleg numai cuvintele împrumutate la o dată nu prea îndepărtată. În lingvistica românească există tradiţia ca neologismele să fie înţelese în acest din urmă sens, spre deosebire, de exemplu, de lingvistica rusă, unde termenul *neologism* este utilizat în sens larg, incluzînd deci şi cuvintele noi, create prin mijloace interne [18].

Noile realităţi vin în limbă cu denumirile lor. Aşa apar neologismele (cf. rom. *blama, dietetic, interviu, loz, marcaj, nuclear, rabatabil, radar, recrudescenţă, recuzită, redundant, rolfilm, şlagăr, televiziune, tranzistor, unicat, utilaj* etc.). Foarte mulţi termeni ştiinţifici sînt noi (*aselenizare, astronaut, cosmonaut, reactor* etc.), cum s-a putut vedea şi din exemplele reproduse ceva mai sus. Este greu, aproape imposibil, să trasezi o netă linie de demarcaţie între istoria cuvintelor şi istoria obiectelor, fenomenelor, noţiunilor, pe care ele le desemnează. Lumea lucrurilor cere primenirea cuvintelor şi, pentru a înţelege cauzele schimbărilor suferite de acestea, trebuie să cunoşti istoria societăţii, istoria culturii, a ştiinţei, artei şi literaturii. Presa, care, de fapt, reflectă evenimente cotidiene, va oglindi, implicit, şi cuvintele recent apărute. Ziarele consemnează nu numai neologismele ca atare, ci şi sensurile noi ale cuvintelor. Rolul publicisticii în adoptarea şi adaptarea neologismelor în limba română a fost deosebit de mare în întreg sec. al XIX-lea. Între altele, ziarele şi revistele vremii au contribuit din plin la modernizarea terminologiei noastre ştiinţifice. Acelaşi rol îl deţine publicistica şi în prezent.

În stabilirea caracterului neologic al unui cuvînt trebuie avut în vedere factorul timp şi mai ales cel al frecvenţei. Un cuvînt este neologism atît timp cît e simţit de vorbitori ca o noutate şi are o frecvenţă scăzută. Din

[18] Cf. Al. Graur, Prefaţă la *Dicţionarul de neologisme*, elaborat de Fl. Marcu şi Const. Maneca, Bucureşti, 1961; I. Iordan, V. Robu, *op. cit.*, p. 310; Maria Dumitrescu, *Lexicul limbii ruse contemporane. Elemente noi*, Bucureşti, 1977.

Scanned with OKEN Scanner

punctul de vedere al evoluției limbii (de obicei, se ia ca punct de plecare vocabularul limbii în etapa ei actuală) caracterul neologic al cuvintelor împrumutate cunoaște diverse gradații [19]. Astfel, există neologisme care se întîlnesc la toți sau aproape toți vorbitorii (neologisme ale limbii care de fapt trec în vocabularul ei activ), al căror grad de noutate este mai mic sau pe cale de dispariție, și neologisme individuale. Avem, așadar, două feluri de neologisme unele mai generale, care se întîlnesc la toți vorbitorii, altele individuale, cu o sferă de întrebuințare mai restrînsă (în funcție de domeniul activității profesionale, unde trebuie să operezi cu termeni pentru noțiuni foarte concrete și diversificate). Cunoașterea neologismelor este importantă nu numai pentru specialist (lingvist), ci și pentru cultura generală a fiecăruia.

Îmbogățirea vocabularului se face pe două căi principale : prin mijloace *interne* și prin mijloace *externe (împrumuturi* — engl. *loan-word, borrowing, import*, fr. *emprunt*, germ. *Entlehnung, Lehngut, Lehnwort*, it. *prestito, imprestito, parola importata*, r. *zaimstvovanie, zaimstvovannoe slovo*, sp. *préstamo*)[20]. În afară de aceasta, una din formele de îmbogățire a limbilor, în special a celor literare, este *calcul lingvistic* (engl. *translation loan-word, calque*, fr. *calque*, germ. *Calque, Übersetzungslehnwort, Bildungslehnwort, Abklatsch, Lehnübersetzung*, it. *calco*, r. *kal'ka, semanti českoe zaimstvovanie*, sp. *calco*).

Limba poate crea cuvinte noi, din cele vechi, prin trei metode principale : *derivare, conversiune* (i se mai spune și *schimbarea categoriei gramaticale*) și *compunere*.

Derivarea (engl. *word-formation*, germ. *Wortbildung*, r. *slovoobrazovanie, slovoproizvodstvo*) se realizează prin adăugarea sau suprimarea sufixelor și prefixelor [21] : cf. rom. *muncitor* de la *a munci*, *ascultător* de la *a asculta*, *scriitor* de la *a scrie*, *bunătate* de la *bun*, *frumusețe* de la *frumos*, *ferestruică* de la *fereastră*, *scăunel* de la *scaun*, *veselie* de la *vesel*, *linguriță* de la *lingură* etc. ; *a desface* de la *a face*, *a întrece* de la *a trece* etc. După cum vedem, sufixele se atașează la sfîrșitul unei rădăcini și creează fie forme gramaticale diferite, fie cuvinte noi, fapt pentru care distingem *sufixe* (afixe) *gramaticale*, respectiv *lexicale*.

Spre deosebire de sufixe, prefixele se atașează la începutul unui cuvînt, modificîndu-i sensul sau categoria lexico-gramaticală. În română, prefixele nu schimbă categoria gramaticală : cf. *nedrept, precădere, străvechi, a presăra, a răsfrînge, a răscumpăra, a răsturna* etc., față de *drept, cădere*,

---

[19] Cuvintele noi create prin resurse interne își pierd mult mai repede caracterul neologic în comparație cu împrumuturile.

[20] În legătură cu *împrumuturile* vezi L. Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956.

[21] În privința *derivării cu prefixe* vezi *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. al II-lea : *Prefixele* de Mioara Avram, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, Florica Ficșinescu, Cristina Gherman, Finuța Hasan, Magdalena Popescu-Marin, Marina Rădulescu, I. Rizescu și Laura Vasiliu (redactori responsabili : acad. Al. Graur și Mioara Avram), București, 1978 ; S. Drincu, *Derivarea cu prefixe în limba română* (Rezumatul tezei de doctorat), Timișoara, 1978 ; în legătură cu derivarea *prefixală* și *sufixală* vezi și A. Vraciu ș.a., *Unele probleme ale derivării în limbile slave*, în *AUI*, XXIV, 1979 p. 70—77.

Scanned with OKEN Scanner

vechi, a săra, a frînge, a cumpăra, a turna. Limba română folosește prefixele în mai mică măsură decît sufixele. În limba rusă, prefixarea este mult utilizată la formarea verbelor : astfel, de la *dat'* „a da", cu ajutorul diverselor prefixe (numite, în acest caz, și *preverbe*) se obțin verbe ca : *otdat'* „a întoarce, a restitui", *peredat'* „a transmite", *pridat'* „a imprima", *izdat'* „a edita", *prodat'* „a vinde" etc. [22]. Fenomenul este caracteristic și altor limbi slave.

Cuvintele noi se formează și prin *derivare regresivă* (prin suprimarea unor sufixe) : substantivele *blestem, cîștig, cuget, greș, îndemn, îngheț, învăț* s-au format în limba română de la verbele : *a blestema, a cîștiga, a cugeta, a greși, a îndemna, a îngheța* și *a învăța.*

„Mecanismul derivării regresive, aspectele variate ale acestui procedeu de îmbogățire a vocabularului, precum și locul lui în sistemul general de formare a cuvintelor au fost prea puțin cercetate, atît în limba română, cît și în celelalte limbi" [23].

Cînd un cuvînt este folosit cu o valoare gramaticală deosebită de aceea cu care el apare în mod curent în limbă, vorbim de *conversiune* sau *de schimbarea funcțiunii gramaticale* (engl. *conversion*, germ. *Konversion* sau *Wortartwechsel*, r. *konversija*). Astfel, în limba română adjectivele pot căpăta valoare de substantive *(frumosul place oricui)*, substantivul poate deveni adverb *(bătut măr, beat criță)*, infinitivul lung devine substantiv *(intrarea oprită, trecerea interzisă)*, supinul devine substantiv *(culesul porumbului)* etc. În limba germană, infinitivul poate căpăta articol și trece în clasa substantivului (cf. *leben* „a trăi" — *das Leben* „viață", *schreiben* „a scrie" — *das Schreiben* „scris, scrisoare", *vertrauen* „a se încrede, a încredința" — *das Vertrauen* „încredere"); în engleză, conversiunea este un procedeu de bază : astfel, de la verbul *to broadcast* „a transmite (la radio)" s-a format substantivul *broadcast* „emisiune radiofonică"; adjectivul *empty* „gol, deșert" devine verb : *to empty* „a goli, a deșerta"; *to feed* „a hrăni" — *feed* „mîncare"; *to taste* „a proba" — *taste* „probă"; *ape* „maimuță" — *to ape* „a se maimuțări"; în limba rusă, participiile pot deveni adjective (cf. *sklonjaemoe suščestvitel'noe* „substantiv declinabil", *udarjaemyj glasnyj* „vocală accentuată"), iar adjectivele — substantive (cf. *rabóčij* „muncitor", *stolóvaja* „sufragerie") etc.

Compunerea (engl. *composition, compounding*, fr. *composition*, germ. *Zusammensetzung*, it. *composizione*, r. *slovosloženie, osnovosloženie*) este procedeul prin care din două sau mai multe cuvinte „întregi existente și independent în limbă, din elemente de compunere fără existență independentă sau din abrevieri ale unor cuvinte" [24] se formează un cuvînt nou (cf. rom. *bunăvoință, rea-credință, gură-cască, pierde-vară, tîrîie-brîu, zgîrie-brînză, Sfarmă-Piatră, Strîmbă-Lemne, Statu-palmă-barbă-cot, după-masă, subsol, româno-francez, cuminte, cumsecade, oricine, cumva,*

---

[22] Vezi două monografii mai noi consacrate derivării : V. V. Lopatin, *Russkaja slovoobrazovatel'naja morfemika. Problemy i principy opisanija*, Moscova, 1977 ; I. S. Uluchanov, *Slovoobrazovatel'naja semantika v russkom jazyke i principy eë opisanija*, Moscova, 1977.

[23] Th. Hristea, *Derivarea regresivă morfologică în raporturile ei cu cea lexicală*, în vol. *Sistemele limbii*, București, 1970, p. 97.

[24] *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I : *Compunerea*, București, 1970, p. 7.

Scanned with OKEN Scanner

deoarece etc.; scr. *Mahātma=mahā-* „mare" și *ātma* „suflet"; *Kāma-deva-* „zeul iubirii" *=kāma-* „iubire" și *deva-* „zeu"; v. gr. φιλοσοφος „filozof" φίλος= „iubitor" și σοφία „înțelepciune" etc.).

Un procedeu mai nou este acela al *compunerii din inițialele cuvintelor* care denumesc o instituție, o organizație (de exemplu, *C.F.R.*, *P.C.R.*, *U.T.C.*, *C.U.A.S.C.*, *O.S.P.A.A.A.L.*= Organizația de Solidaritate a Popoarelor din Asia, Africa și America Latină etc. Recent, a căpătat o mare extindere procedeul *compunerii din prima silabă* a fiecărui cuvînt (*IPROMIN*= Institutul de proiectări miniere, *IPROCHIM*= Institutul de proiectări pentru industria organică și petrochimică, *IPROMET*= Institutul de proiectări de uzine și instalații metalice, *UCECOM*= Uniunea centrală a cooperativelor meșteșugărești etc.).

Deosebit de răspîndite sînt cuvintele compuse în sanscrită, în greaca veche, în paleoslavă, în limbile germanice și iraniene. În latină și în limbile romanice procedeul compunerii apare mai rar (cu excepția italienei). Dintre limbile neindo-europene, cuvinte compuse se întîlnesc în chineză. Aici compunerea este mijlocul principal de formare a cuvintelor care exprimă noțiuni noi. La fel în turcă, mongolă, maghiară și în limbile amerindiene.

În limbile indo-europene vechi, la tema compusă se declină numai elementul al doilea. Prima parte a compusului o constituie tulpina fără desinență, și tocmai prin aceasta se caracterizează cuvintele compuse; un cuvînt compus în indo-europeană reprezintă o îmbinare de doi termeni, dintre care primul este format din tema simplă și numai cel de-al doilea se declină; cf. scr. *hiraṇyakeçaḥ* „cu părul de aur", v. sl. *zlato-vlasyi*, *črŭno-vlasŭ* „cu părul negru", gr. ἵππό — δαμος „îmblînzitor de cai", v. sl. *dobro-děi*, lit. *gera-déjis* „binefăcător".

După cum s-a mai spus, compunerea este un fenomen foarte frecvent în limba germană. Cf. în acest sens germ. *Jagdhund* și rom. *cîine de vînătoare*, *Fischfang* „pescuitul peștelui", *Schreibtisch* „masă de scris, birou", *Wörterbuch* „dicționar" etc.

Însemnătatea cea mare a compunerii în limbile indo-europene vechi rezultă din faptul că numele proprii de oameni erau de obicei compuse; cf. gr. 'Inno — μέδων „stăpînitor de cai", scr. *Açva-medhaḥ* — „care a sacrificat un cal", gal. *Epo-pennus* „cap de cal", v. pers. *Aspa-çanaḥ* „iubitor de cai", v. engl. *Ēomoer* „renumit prin cai" etc.

Îmbogățirea vocabularului se face, după cum am mai arătat, și prin *împrumuturi* și *calcuri lingvistice*.

Împrumutul poate fi definit ca un proces de utilizare regulată într-o limbă a unităților de diferite nivele ale structurii altei limbi. În general, *calcurile* și *împrumuturile* sînt considerate surse de îmbogățire a limbii cu noi elemente structurale sau de substanță. Față de resursele interne de îmbogățire a limbii, împrumuturile apar, firește, ca un mijloc extern, iar calcurile, realizînd o sinteză între materialul intern și modelul extern (vezi *infra*), ocupă o poziție intermediară. În anumite situații, e greu să delimităm *calcul* de *împrumut*. Față de încercarea de a extinde termenul de *împrumut* asupra *calcului*, se constată și tendința, inversă, de a lărgi sfera noțiunii de *calc* în detrimentul *împrumutului*, incluzînd în ea nu numai procese lexicale cu caracter structural, fenomene semantice, frazeologice, sintactice, morfologice, dar și elemente fonetice, care

Scanned with OKEN Scanner

apar într-o limbă sub influența alteia. În această accepție, termenul *împrumut* se păstrează numai pentru denumirea cuvintelor de origine străină pătrunse în limbă. Este evident însă că elementele cuvintelor, materialul sonor, morfemele și fonemele, prin încorporare în altă limbă nu se calchiază, ci se împrumută. [25]

Împrumuturile și calcurile, odată pătrunse în limbă, interacționează complex, la diferite nivele, cu elementele preexistente, fiind supuse unor procese de asimilare sau, dimpotrivă, de eliminare, provocînd, la rîndul lor, alte procese lingvistice.

Împrumuturile sînt de două feluri : *împrumuturi propriu-zise* și *calcuri lingvistice*. În primul caz, se împrumută atît forma, cît și sensul cuvîntului (e drept, forma se adaptează, suferă anumite modificări cerute de sistemul limbii care împrumută) : cf. rom. *baterie, divizie, general, ofițer, cancelarie, secretar, universitate, conservator, profesor, doctor, decan, lecție, rector, seminar, examen, colocviu* etc., cuvinte provenite din fr. *batterie*, r. *divizija* (<fr. *division*), fr. *général*, r. *oficer* (<germ. *Offizier*), it. *cancelleria*, fr. *secrétaire*, fr. *université* (lat. lit. *universitas*), fr. *conservateur* (lat. lit. *conservator*), fr. *professeur* (<germ. *Professor*), lat. *doctor (fr. docteur)*, lat. lit. *decanus*, germ. *Lektion* (lat. lit. *lectio, -onis*), fr. *recteur* (lat. lit. *rector*), fr. *séminaire* (lat. lit. *seminarium*), fr. *examen* (lat. lit. *examen*), lat. lit. *colloquium*.

Uneori, cuvîntul împrumutat apare în limbă ca sinonim al termenului deja existent în sistemul lexical. Astfel, în rusă a pătruns din tătară sintagma *alașa at* care a dat *lošad'* „cal" — sinonim al lui *kon'*. Tot așa, alături de *vvoz* „import" și *vyvoz* „export" au apărut împrumuturile *import* și *èksport*.

În limba română, cum s-a văzut din exemplele de mai sus, foarte puternică a fost influența franceză și, în general, latino-romanică.

În rusă există împrumuturi din germană, franceză, italiană etc.

Maghiara are cuvinte de proveniență slavă, turcă, germană. Dintre elementele lexicale de origine slavă putem aminti : *topoly* „plop", *medve* „urs", *akna* „fereastră", *kulcs* „cheie", *asztal* „masă", *bocska* „butoi", *szabad* „liber", *néma* „mut", *puszta* „gol", *ritka* „rar", *rozs* „secară", *len* „in", *széna* „fîn", *tészta* „aluat", *zsír* „grăsime" ș.a.

În limba germană întîlnim cuvinte de origine engleză, franceză, olandeză etc.

În spaniolă au pătruns, cum e și firesc, împrumuturi din arabă : *adarga* „scut", *alfayete* „croitor", *alfarero* „olar", *albañil* „pietrar", *alfajeme* „vraci", *alguacil* „polițai", *aldea* „sat", *alcalde* „staroste", *álgebra, cifra, cero* „zero" etc.

În franceză există împrumuturi din italiană și spaniolă. Astfel, din italiană au intrat cuvinte ca : *citadelle* „cetate", *citadin* „orășean", *douane* „vamă", *ducat, médaille, perroquet, partisan, tribune* „tribună", *canon* „tun", *barricade, cartouche, soldat, sentinelle, modèle, sonnet, artisan* „meseriaș", *calepin* „blocnotes", *costume, gazette, valise, assassin, charlatan, pédant, poltron* „laș", *girafe, magasin* ș.a. Ultimele două cuvinte, la rîndul lor, au fost împrumutate de italieni de la arabi.

Cît privește cuvintele de origine spaniolă, ar putea fi amintite : *chocolat, cigare, vanille, camarade, casque, caramel* ș.a.

[25] Vezi și Maria Dumitrescu, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

Din limba franceză au pătruns în engleză cuvinte în două etape : există un strat de împrumuturi mai vechi (datînd aproximativ din secolele al XII-lea — al XV-lea) și un altul mai nou (din secolul al XVII-lea). Cuvintele din prima categorie au fost asimilate de engleză și nu mai sînt percepute ca împrumuturi *(state, justice, victory, to paint* „a picta", *cousin* „văr", *lake* „lac", *govern* etc.); celelalte, în marea lor majoritate, n-au fost adaptate complet la sistemul fonetic al limbii engleze și mai păstrează încă particularități franțuzești, ceea ce face ca și în prezent ele să fie percepute ca împrumuturi *(caprice, intrigue, naive, police, unique* etc.).

Cuvintele împrumutate pătrund pe două căi principale : direct sau prin intermediul altei limbi (prin filieră)[26]. În primul caz, elementele lexicale de origine străină sînt asimilate mai ușor, dar suferă modificări mai mari. De pildă, în domeniul tîmplăriei, terminologia rusă a fost influențată de contactul nemijlocit dintre meșteșugarii germani și ruși. De aceea, germ. *Werkstatt* a dat în rusă *verstak* „banc, banc de ajustare", *Schraubzwinge* > *strub-cinka* „presă de mînă, șurub de strîngere, crivală", *Nadfil* > *na(d)pil'nik* > *napil'nik* „pilă", *Schlösser* > *slésar'* „lăcătuș".

Împrumuturile pot pătrunde fie pe cale livrescă, fie prin contactul direct dintre vorbitori, fie, în sfîrșit, prin intermediul altor limbi. Cuvintele împrumutate pe cale orală se adaptează mai ușor la sistemul fonetic și gramatical al limbii în care ele pătrund.

Cînd cuvintele sînt împrumutate pe cale livrescă, atunci se menține un aspect fonetic mai apropiat de cel original : cf. r. *žűri, brošűra, parašűt* (cu *ű* după *ž, š* — grup imposibil în limba rusă). De asemenea, nepotrivite cu spiritul limbii ruse sînt formele de nominativ ale unor elemente străine : *komműniké, kengurú* etc.

Pentru împrumuturile prin intermediul altor limbi sînt concludente exemple ca : r. *fazán* și *oficér*. Primul n-a pătruns direct din gr. *phasianos ornis* „pasăre din Phasis", ci a intrat în rusă prin intermediul limbii germane *Fasan*, de unde în rusește *s* = *z*, și nu *s* = *s*. La fel, termenul *oficér* nu provine direct din fr. *officier*, ci a ajuns în rusă prin filiera germ. *Offizier*, de unde r. *c*, și nu *s*.

Uneori, unul și același cuvînt vine pe ambele căi : și direct, și prin intermediul altei limbi. [27] Este cazul germ. *Bürgermeister* „capul orașului" care, pătrunzînd direct în rusă, a dat *burgomistr*, iar prin intermediul polonezei — *burmistr* cu sensul de „staroste" (în pol. *burmistrz* „șeful orașului").

Sînt și cazuri cînd același cuvînt pătrunde în limbă de două ori, dar prin filieră diferită. Astfel, cuvîntul persan *saraj* „palat" a pătruns în limba rusă prin intermediul tătarilor, *saráj* (cu sens schimbat : „magazie, hambar, șură, șopron"), dar și prin intermediul turcilor, al popoarelor balcanice și al limbii franceze, de astă dată cu forma *serāl'* „harem, serai". Se pot da și exemple de dublete etimologice latinești în limba română, de tipul : *drept—direct (directus), cumpăra—compara (comparare), cuveni—conveni (convenire), femeie—familie (familia), fereca—fabrica*

[26] În legătură cu acest tip de împrumuturi vezi precizările lui I. Pătruț, în *Studii de limba română și slavistică*, Cluj-Napoca, 1974, p. 246—259.

[27] Există și cazuri cînd același cuvînt e împrumutat dintr-o limbă (direct) la două epoci diferite (sînt tot *dublete etimologice* ; termenul e explicat *infra*).

(fabricare), foarte—forte (fortis, -e), frupt—fruct (fructus), închide—includе (includere), între—inter (inter), întreg—integru (integer, -ra), înțelept—intelect (intellectus), morar—molar (molarius), mormînt—monument (monumentum), oară—oră (hora), ospăț—ospiciu (hospitium), pricepe—percepe (percipere), rece—recent (recens, -ntis), săruta—saluta (salutare), sătura — satura (saturare), spre—super (super-), subțire—subtil (subtilis), șerb—serv (servus), tîrziu—tardiv (tardivus), vînă—venă (vena), vîrtos—virtuos (virtuosus) etc. După cum se poate constata, este vorba de cuvinte care au pătruns pe două căi, la date istorice diferite (de exemplu, odată în perioada de formare a limbii române, deci direct, în calitate de cuvinte moștenite din latină, iar a doua oară, mult mai tirziu, ca împrumuturi latino-romanice, în esență, pe cale livrescă).

Unele cuvinte au trecut succesiv de la un popor la altul. Astfel, cuvîntul egiptean *labu (labo)* „leu" a trecut în ebraică *(l(e)bi)*, de aici în greacă (λέων = léon) [28], din greacă în latină *(leo)*, din latină în limbile germanice (v. germ. de sus *lewo*). Slavii l-au luat, probabil, de la greci (cf. r. *lev*), transmițîndu-l apoi lituanienilor *(lẽvas)*. [29]

Sînt situații cînd un termen oarecare provine din mai multe surse. Este cazul rom. *lampă*, pentru care cf. fr. *lampe*, germ. *Lampe*, r. *lampa*, magh. *lámpa;* la fel, verbul *a mesteca* continuă lat. *mastico* (v. gr. μαστικάω „a sfărîma în gură"), dar și lat. *mixtico* „a amesteca". În asemenea cazuri, vorbim de *etimologie multiplă* (vezi *infra*).

Între împtumuturi există un număr apreciabil de cuvinte cunoscute mai multor limbi. Aceste cuvinte alcătuiesc *lexicul internațional*. Cf. rom. *socialism*, fr. *socialisme*, engl. *socialisme*, germ. *Sozialismus*, r. *socializm*, pol. *socjalizm;* rom. *politic* (adj.), fr. *politique*, engl. *political*, germ. *politisch*, r. *političeskij*, pol. *polytyczny* ; rom. *bibliotecă*, fr. *bibliothèque*, germ. *Bibliothek*, r. *biblioteka*, pol. *biblioteka;* rom. *chimie*, fr. *chimie*, engl. *chemistry*, germ. *Chemie*, r. *chimija;* rom. *atom*, fr. *atome*, pol. *atom*, sp. *atomo*, sued. *atom*, finl. *atomi*, let. *atoms;* rom. *teatru*, fr. *théatre*, engl. *theatre*, germ. *Theater*, r. *teatr;* rom. *box*, fr. *boxe*, engl. *boxing*, germ. *Boxen*, r. *boks*, s.-cr. *boks;* rom. *fotbal*, engl. *football*, fr. *football*, r. *futbol*, s.-cr. *futbol* etc. Este vorba mai ales de termeni, al căror aspect grafic nu diferă prea mult de la o limbă la alta; ceea ce diferă e, uneori, pronunțarea. Eventualele modificări semantice sau formale apărute în evoluția cuvintelor în diferite limbi nu ne dau dreptul să le eliminăm din categoria internaționalismelor. Termenii internaționali s-au extins în special în limbile europene, constituind cîteva arii principale în jurul marilor limbi de circulație. În ceea ce privește originea, cuvintele aparținînd lexicului internațional provin îndeosebi din greacă și latină (cf. *filologie, morfologie, sintaxă, zoologie, constituție, materialism, obiect* etc.), dar și din unele limbi moderne : din italiană *(baroc, bas, bemol, bravo)*, engleză *(bluming* „laminor de blumuri" < engl. *blooming; blum* „oțel semilaminat în formă de bară, cu secțiune în general pătrată", *boicot, clovn, fotbal)* etc. Există și termeni tehnici internaționali formați de la numele savanților și folosiți ca simboluri ale respectivelor unități de măsură : *amper* „unitate de

[28] După unii cercetători, acest împrumut semitic e din perioada indoeuropeană comună.

[29] Cf. și Al. Graur, *Dicționar de cuvinte călătoare*, București, 1978, unde sînt reproduse multe alte exemple.

Scanned with OKEN Scanner

măsură pentru intensitatea curentului electric" (<fr. *ampère*), *coulomb* „unitate de măsură pentru sarcina electrică, egală cu cantitatea de electricitate care traversează într-o secundă secțiunea unui conductor străbătut de un curent electric constant de 1 amper" (<fr. *coulomb*), *henri* „unitate de măsură a inductivității" (<fr. *henry*), *joule* „unitate de măsură a energiei, egală cu lucrul mecanic efectuat de forța de un newton cînd punctul ei de aplicație se deplasează cu un metru în direcția și în sensul forței" (fr., engl. *joule*), *newton* „unitate de măsură pentru forță în sistemul de unități metru-kilogram-secundă, egală cu forța care imprimă unui corp de un kg o accelerație de 1 m pe secundă" (fr. *newton*, germ. *Newton*), *volt* „unitate de măsură a tensiunii electrice, a tensiunii electromotoare și a diferenței de potențial, egală cu tensiunea de la capetele unui conductor care, străbătut de un curent de un amper, dezvoltă o putere de un watt" (<fr. *volt*), *watt* „unitatea de măsură a puterii, egală cu puterea care corespunde schimbului de energie sau lucrului mecanic, de un joule într-o secundă" (<fr., engl. *watt*). Internaționalismele (cuvinte care, după cum am văzut, se întîlnesc în cel puțin trei limbi, dintre care două de circulație mondială) nu reprezintă, în fond, decît o categorie aparte de împrumuturi.

Împrumutul de cuvinte este în strînsă legătură cu evoluția societății, cu istoria poporului, fiind, de cele mai multe ori, condiționat de relațiile dintre popoare și reflectînd aceste relații.

Istoria cunoaște cazuri cînd vocabularul unei limbi conține pînă la 60—70 și chiar 80% împrumuturi aloglote. De exemplu, limbile turcă și persană, în faza lor mai veche, aveau aproape 80% elemente arabe. Limba pehlevi — persana medie din partea de apus (sec. al III-lea — al IX-lea e.n.) — abundă în împrumuturi lexicale din limbile semite. Totuși, acest număr mare de împrumuturi lexicale nu alterează specificul limbilor respective, pentru că nu afectează (sau afectază într-o mică măsură) structura gramaticală și partea cea mai stabilă a vocabularului (denumită *vocabular fundamental*, *vocabular de bază*, *fond lexical principal*, *vocabular esențial* sau *fond lexical uzual*)[30].

Frecvența cuvintelor interesează foarte mult la stabilirea fizionomiei unei limbi. Cum a arătat B. P. Hasdeu (1836—1907), cînd discutăm originea unei limbi, nu este suficient să spunem de unde provin cuvintele, ci trebuie să ne preocupe circulația lor, căci cele mult folosite dau fizionomia lexicală a limbii respective. Astfel, în limba română nu există propoziție în care să nu domine elementele latinești. De fapt, întreaga structură gramaticală și elementele lexicale cu cea mai mare frecvență provin din latină.

Limbile se mai îmbogățesc și prin *calcuri lingvistice*[31]. Calcul constă în copierea sau imitarea structurii morfologice și seman-

---

[30] Sînt termeni folosiți pentru a denumi această parte a vocabularului; vezi, de pildă Claudia Tudose, *Vocabularul fundamental al limbii române vechi*, în vol. *Sistemele limbii*, București, 1970, p. 119.

[31] Despre *calc* vezi I. Rizescu, *Contribuții la studiul calcului lingvistic*, București, 1958; E. Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958, p. 125—140; Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, București, 1968, p. 145 ș.u.; *idem*, *Calcul internațional*, în *SCL*, XXV, 1975, 5, p. 499—504.

tice a unui cuvînt dintr-o altă limbă, traducerea (substituirea) morfemelor alcătuitoare ale cuvîntului respectiv prin morfeme ale limbii în care se efectuează calchierea. De regulă, calcurile lingvistice apar pe cale livrescă și sînt opera traducătorilor. Pentru a se putea vorbi de calc, trebuie să existe identitate de structură între model și copie. Astfel, după modelul germ. *Jahreszeit* avem în românește *anotimp*; la fel, germ. *Selbstbildung* „instruire autodidactică; autoformație" a fost calchiat în rusă ca *samoobrazovanie*; după fr. *disposition* s-a format în rusă *raspoloženie*; fr. *courtois* a servit de model pentru germ. *hofisch*. Compusul *floarea-soarelui* nu este, așa cum s-a crezut multă vreme, o formație internă a limbii române, ci reprezintă „o creație cultă ori savantă, prin care se imită structura sau forma internă a termenului științific latinesc *helianthus* [annuus]" [32]. Termenul în cauză e format din două cuvinte grecești: ἥλιος „soare" și ἄνθος „floare". Cu alte cuvinte, în rom. *floarea-soarelui* nu poate fi vorba de o metaforă populară [33]. Că avem a face cu un calc, o dovedesc și faptele din alte limbi, în care planta aceasta este denumită *„tot prin cuvinte compuse, care au o structură identică sau foarte asemănătoare cu a termenului românesc* (cf. germ. *Sonnenblume*, engl. *sunflower*, oland. *zonnenbloem*, norveg. *solblomst* etc.)" [34]. La fel, germ. *Fünfjahrplan*, pol. *pięciolatka* sînt calcuri după r. *pjatiletka* „plan cincinal".

Există mai multe tipuri de calc lingvistic[35].

1) Distingem, în primul rînd, *calcul lexical*, numit astfel pentru că se referă la vocabular (sau lexic). Calcul lexical este de două feluri: *semantic* și *de structură*.

Considerat de unii lingviști drept împrumut parțial (deoarece în fond aici avem a face cu împrumuturi de sens), *calcul semantic „constă în atribuirea unui sens nou unui cuvînt existent deja într-o limbă, după modelul corespondentului său dintr-o altă limbă care este întotdeauna un cuvînt polisemantic"* [36]. Evident, pentru ca un termen să poată prelua unele sensuri din cele pe care le are în plus echivalentul sau modelul străin, trebuie ca cele două cuvinte aflate în contact să coincidă măcar parțial din punct de vedere semantic. De pildă, în greaca veche, *lógos* însemna „socoteală, calcul, rațiune". Cuvîntul latinesc *ratio*, care la obîrșie avea sensul de „socoteală", l-a căpătat și pe cel de „rațiune", sub influența limbii eline; lat. *lumen, -inis*, care a dat în românește *lume*, avea inițial numai sensul „lumină"; înțelesul de „univers, cosmos" s-a dezvoltat în limba noastră sub influența sensului „lume", pe care-l avea în plus v. sl. *světŭ*; rom. *a juca* (< lat. *jocare*) a căpătat și sensul „a dansa" sub influența sl. *igrati* „a juca, a dansa". În limba română contemporană sînt foarte multe calcuri semantice după cuvinte franțuzești, nemțești

---

[32] Th. Hristea, *Un calc lexical de structură*: floarea soarelui, în *SCL*, 1973, 5, p. 565.

[33] Cum se susține în *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I: *Compunerea*, București, 1970, p. 69, 76, 237.

[34] Th. Hristea, în articolul precitat (*SCL*, 1973, 5), p. 566.

[35] Vezi amănunte la Th. Hristea, *Contribuții la studiul influenței ruse moderne asupra limbii române actuale (calcuri lingvistice)*, în *Rsl*, XII, 1965, p. 315—326; idem, *Probleme de etimologie*, p. 145 ș.u.

[36] Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, p. 152.

Scanned with OKEN Scanner

și ruseşti. De ex., *cap* (<lat. *caput, -itis*) în îmbinările frazeologice *cap de linie* și *cap de pod* sînt calcuri semantice după fr. *tête de ligne* și *tête de pont;* la fel, *car* (<lat. *carrus*) posedă unele accepţii ce par a fi calchiate după fr. *char* (de ex., *car funebru* și *car de asalt,* după fr. *char funèbre* și *char d'assaut*); *ceai* (<r. *čaj*) are și sensul de „reuniune", împrumutat din fr. *thé* (cf. și *ceai dansant, a da un ceai, a invita pe cineva la ceai,* calchiate după fr. *thé dansant, donner un thé* și *inviter quelqu'un à un thé*); rom. *cerc* (<lat. *circus*) se caracterizează în prezent prin unele înţelesuri noi, sub influenţa fr. *cercle* și, probabil, și a germ. *Zirkel* (cf. accepţia termenului în matematică, în îmbinări frazeologice de tipul *cerc de prieteni, cerc polar, cerc vicios* etc.; pentru acestea din urmă cf. fr. *cercle polaire, cercle vicieux*); unele semnificaţii speciale, mai noi, se explică prin influenţa exercitată de r. *kružok* (de exemplu, *cerc de învăţămînt politic, cerc de studii* etc.). Tot așa, datorită sensurilor pe care le are în italiană cuvîntul *aria* „aer" și „arie muzicală", și fr. *air,* care la început însemna exclusiv „aer", a căpătat ulterior și sensul de „arie muzicală"; sub influenţa fr. *toucher* „a atinge; a mișca, a emoţiona", verbul rusesc *trogat'* a primit și sensul de „a mișca, a înduioșa" etc.

Un alt tip de calc lexical este *calcul de structură* (sau *de formă internă*), cînd se împrumută sau se imită procedee de formare a cuvintelor. De fapt, în acest caz este vorba de copierea așa-zisei *forme interne* a unui cuvînt străin. Lingvistica operează atît cu noţiunea de *formă internă a cuvîntului* (engl. *inner form, bridge meaning,* fr. *forme intérieure,* germ. *innere Form,* it. *forma interna,* r. *vnutrennjaja forma slova, simvoličeskaja cennost', smyslovaja struktura,* sp. *forma interior*), cît și cu cea de *formă internă a limbii* (engl. *inner form of a language,* fr. *forme intérieure d'une langue,* germ. *innere Sprachform,* r. *vnutrennjaja jazykovaja forma,* sp. *forma interior del lenguaje*). În primul caz, ne gîndim la structura formală și cea semantică a cuvîntului (despre care vezi *infra*), adică la proprietăţile lui morfologice care simbolizează legătura unui anumit suport fonic cu un anumit sens; în cel de-al doilea, se are în vedere organizarea internă a limbii care determină specificul relaţiei dintre un anumit conţinut și o anumită expresie[37]. Calcul de structură este un procedeu foarte des întîlnit în limbile care folosesc mult compunerea (de exemplu, germana, rusa, italiana etc.). Modelele străine după care se creează echivalente autohtone sînt, în majoritatea covîrșitoare a cazurilor, derivate și compuse, deci elemente lexicale cu formă internă clară.

Calcul de structură este de două feluri: *total* și *parţial* (acestuia din urmă i se mai spune și *semicalc* sau *semiîmprumut*). Cînd se împrumută numai forma înternă a unui cuvînt străin, traducîndu-se toate elementele lui, calcul este *total*: rom. *dreptunghi, suprafaţă, sublocotenent, înnăscut, subînchiria, supraveghea* etc. sînt calcuri integrale după fr. *rectangle, surface, souslieutenant, inné, sous-louer, surveiller.* Dacă, dimpotrivă, în procesul calchierii este tradusă numai o parte a cuvîntului aloglot (de pildă, tema sau un afix), iar cealaltă se împrumută, calcul va fi *parţial*: cf. rom. *pronume* (după lat. *pronomen*), *subteran, consfinţi, prevedea, supraveghea, surîde, surprinde, sustrage* (după fr. *souterrain, consacrer, prévoir, surveiller, sourire, surprendre, soustraire;* sub influenţa it. *auto-*

[37] Cf. Th. Hristea, *Probleme de etimologie,* p. 159.

Scanned with OKEN Scanner

strada au apărut în germ. *Autobahn* și *Autostrasse*, fr. *autoroute;* acest cuvînt a fost și împrumutat (cf. fr. *autostrade*, rom. *autostradă);* lat. *oblongus* „lungăreț" e redat în cehă prin *obdelný;* în let. *valzivs* „balenă", după germ. *Walfisch* (aici a fost tradus numai elementul al doilea).

2) *Calcul gramatical* este copierea sau împrumutarea, dintr-o limbă străină, a unui procedeu *morfologic* ori *sintactic* [38]. Se pare că așa stau lucrurile cu unele verbe românești (în marea lor majoritate de origine latină) care au formă reflexivă după model slav (deci *calc morfologic*): *se cade* (bg. *pada se*), *a se jura* (v. sl. *klęti sę*), *a se naște* (v. sl. *roditi sę*), *a se teme* (v. sl. *bojati sę*), dar, în special, *a se ruga* folosit ca reflexiv dinamic sub influența v. sl. *moliti sę*.

„*Numeroase calcuri sintactice constau în folosirea unor verbe cu alt regim decît cel firesc în limba română. Astfel, dacă* **a preceda, a sluji** *etc. se construiesc, în limba actuală, cu dativul în loc de acuzativ, cauza este influența unor modele străine și în primul rînd a echivalentelor rusești* **predšestvovat', služit'** *etc. Cf. a sluji* **cauzei** *păcii, în loc de* **cauza** *păcii (după rus. služit'* **delu** *mira)*"[39].

În principiu, calcurile gramaticale sînt mult mai rare decît cele lexicale.

3) Un alt tip de calc este cel *frazeologic* (cînd o unitate frazeologică este tradusă literal)[40]. Calcul frazeologic nu trebuie confundat nici cu

---

[38] Acest tip de *calc* este tot un împrumut, dar *nu al unor elemente* (lexicale, gramaticale etc.), ci al procedeelor de formare a cuvintelor, de exprimare a unei categorii gramaticale sau a unui tip de legătură sintactică.

[39] Th. Hristea, *op. cit.*, p. 174.

[40] Cf. și definiția lui Th. Hristea, *op. cit.*, p. 177: „*Prin* **calc frazeologic** *înțelegem traducerea literală a unei unități frazeologice mai mult sau mai puțin complexă. Pentru a înțelege esența calculului frazeologic și pentru a justifica adoptarea acestui termen, sînt absolut necesare cîteva lămuriri asupra conceptului de* **unitate frazeologică**. *În lingvistica străină s-a scris mult despre frazeologie și despre unitățile frazeologice, dar nu s-a ajuns încă la o concepție unitară. Ceea ce au comun toate unitățile frazeologice e faptul că ele sînt îmbinări de două sau mai multe cuvinte a căror unitate poate fi mai strînsă sau mai laxă. Dintre unitățile frazeologice (care se subdivid în mai multe tipuri)* **îmbinările frazeologice** *sînt combinații stabile de cuvinte, în cadrul cărora elementele constitutive își păstrează însă independența semantică, ceea ce permite transpunerea lor în altă limbă. Spre deosebire de* **îmbinările libere de cuvinte**, *care se realizează în procesul comunicării* (ex. **întrecerea muncitorilor, studenților** etc.), *cele frazeologice există deja în limbă, sînt «consacrate de uz» și sînt simțite ca unități distincte, tocmai pentru că s-a realizat* (într-o măsură mai mică sau mai mare) *sudura elementelor care le compun* (ex. **întrecere socialistă**). *Întrebuințate ca material gata pregătit, ele evocă, în general, o singură idee, exprimă o noțiune unică și din acest punct de vedere se apropie de cuvinte, sînt simțite ca echivalente potențiale ale acestora.*

Unitățile frazeologice pot avea caracter idiomatic sau neidiomatic. Cînd sînt în întregime idiomatice și elementele lor componente sînt atît de sudate, încît nu mai pot fi separate, ele se numesc **expresii idiomatice** sau **idiotisme**. *Spre desebire de* **îmbinările frazeologice** *(care sînt disociabile și în care cuvintele își păstrează sensul lor propriu) expresiile idiomatice au un înțeles figurat, care aparține întregului idiotism. Înțelesul unor astfel de unități frazeologice nu poate fi dedus din suma părților componente; de aceea traducerea literară, în alte limbi, este de cele mai multe ori, imposibilă* (ex.: **a spăla putina, a feșteli lacaua** etc.) (Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, p. 185—186; cf. și definiția, identică, dată de același autor în studiul publicat în *Rsl* (citat de noi mai sus), XII, 1965, p. 323; calcul în discuție *(lexico-frazeologic)* este combinat: „1) *frazeo-*

cel lexical, nici cu cel sintactic. Într-adevăr, calcul lexical structural se reduce la copierea structurii unui singur cuvînt, pe cînd cel frazeologic constă în copierea structurii unui grup de cel puţin două cuvinte, care formează o unitate frazeologică. Aşadar, calcul frazeologic nu poate fi identificat cu cel sintactic, prin care se înţelege adoptarea unui procedeu gramatical dintr-o limbă străină. Prin calc frazeologic se traduc îndeosebi îmbinările frazeologice, deci acele combinaţii stabile de cuvinte, în cadrul cărora elementele constitutive îşi păstrează însă independenţa semantică. Exemple de calcuri frazeologice : *rău de mare, a bate în retragere, a cădea de acord, a face demersuri, a face faţă, a face naveta, a induce în eroare, a lua cuvîntul, a lua măsuri, a pierde din vedere, a pune în lumină, a pune în scenă, a purta doliu, a se da în spectacol, a-şi da aere, a trece în revistă, a trece sub tăcere, a ţine cont* după fr. *mal de mer, battre en retraite, tomber d'accord, faire des démarches, faire face, faire la navette, induire en erreur, prendre la parole, prendre des mesures, perdre de vue, mettre en lumière, mettre en scène, porter le deuil, se donner en spectacle, se donner des airs, passer en revue, passer sous silence, tenir compte;* la fel, stau lucrurile în cazul expresiei *în ceea ce priveşte* şi al locuţiunii prepoziţionale *în materie de*, calchiate după fr. *en ce qui concerne* şi, respectiv, *en matière de;* rom. *artist emerit, satelit artificial, condică de sugestii şi reclamaţii* sînt calcuri frazeologice după r. *zaslužennyj artist, iskusstvennyj sputnik, kniga žalob i predloženij*.

4) *Calcul lexico-frazeologic* reprezintă, cum o arată şi numele şi cum reiese din definiţia ce i se dă, un tip de calc combinat : „**frazeologic,** *pentru că este copiată, prin traducere literală, structura unei întregi unităţi frazeologice, şi* **lexical,** *întrucît e împrumutată, totodată, şi structura unuia dintre elementele constituente ale unităţii frazeologice respective. Aceasta duce nu numai la apariţia unei noi îmbinări frazeologice în limba care a fost influenţată, ci şi la crearea unui cuvînt nou (simplu sau compus), care intră în structura acelei unităţi frazeologice. Pentru a putea vorbi de* **calc lexico-frazeologic** *sînt necesare, după părerea noastră, cel puţin două condiţii esenţiale :*

1. *Unul dintre elementele alcătuitoare ale unităţii frazeologice care e calchiată trebuie să fie neapărat un cuvînt cu formă internă clară (în special un* **derivat,** *un* **compus** *sau* **un derivat de la un compus).** *Iată exemple :*

a) **un derivat : fr. faire antichambre >rom. a face anticameră;**
b) **un compus : rus. pravo nacij na samoopredelenie >rom. dreptul unaţiunilor la autodeterminare;**
c) **un derivat de la un compus sau de la o sintagmă : rus. melkoburžuažnaja stichija >rom. stihie mic-burgheză etc.**

2. *A doua condiţie de care este legată existenţa calcului lexico-frazeologic priveşte redarea formei interne a derivatului sau a compusului care intră în componenţa unei unităţi frazeologice. Cînd forma internă a compusului*

---

logic, pentru că este copiată prin traducere literală structura unei întregi unităţi frazeologice şi 2) lexical, întrucît e împrumutată totodată şi structura unuia dintre elementele componente ale unităţii frazeologice respective, — ceea ce duce la crearea unui cuvînt nou (simplu sau compus) în limba care a fost influenţată".

Scanned with OKEN Scanner

sau derivatului este redată în altă limbă printr-un cuvînt creat (a cărui structură reproduce pe a celui calchiat) ne aflăm în fața unui **calc lexico-frazeologic**. *Dacă, dimpotrivă, compusul sau derivatul străin este tradus printr-o perifrază, atunci calcul este exclusiv frazeologic. De exemplu, traducerea unității frazeologice ruseşti* **nacional'no-osvoboditel'noe dviženie** prin **mișcare națională de eliberare** *este un calc pur frazeologic.* Dacă aceeași unitate ar fi fost redată în *românește prin mișcare* **național-eliberatoare** (ceea ce nu ni se pare deloc greșit), *atunci am fi avut un calc combinat* (**lexical** și **frazeologic**), *pentru că s-ar fi creat în limba română un compus inexistent mai înainte :* **național-eliberator**"[41]. Alte exemple : *bază tehnico-materială, regim burghezo-moșieresc, revoluție burghezo-democratică* (după r. *material'no-techničeskaja baza, buržuazno-pomeščičij stroj, buržuazno-demokratičeskaja revolucija)* etc.

„*Tot prin intermediul unor îmbinări frazeologice (calchiate de data aceasta după modele franțuzești) a apărut în limba română și derivatul* **învățămînt** (<**învăța** + **suf. -mînt**, după fr. **enseignement**). Cf. **învățămînt primar** *(după* **enseignement primaire**), **învățămînt secundar** *(după* **enseignement secondaire**), **învățămînt superior** *(după* **enseignement supérieur**), **învățămînt public** *(după* **enseignement public**) *etc.*"[42]

În ultima vreme, în unele lucrări de specialitate se întîlnește și termenul *calc internațional*[43]. În realitate, nu este vorba de un nou aspect al fenomenului, ci de calcurile lexicale, frazeologice și lexico-frazeologice prezente în cel puțin trei limbi europene folosite ca mijloace de comunicare internațională (engleza, germana, franceza, spaniola, italiana și rusa). În marea majoritate a cazurilor, aceste calcuri există și în limba română. Așa ar putea sta, de pildă, lucrurile cu verbul *a juca*, care în multe limbi are sensul de „a cînta la un instrument" : cf. germ. *Klavier spielen*, fr. *jouer du piano*, engl. *to play the piano*, r. *igrat' na rojale;* și în limba română din secolul trecut verbul *a juca* era folosit cu acest sens : „Lăutari ce *jucau* din vioare"[44] (calchiat după fr. *jouer).* N-ar fi exclus — scrie Th. Hristea[45] — ca sensul derivat la care ne referim să fi apărut, mai întîi, în germană, unde el este mai mult întrebuințat decît în celelalte limbi. Direct sau prin intermediul francezei, acest sens a putut fi împrumutat de toate celelalte limbi care îl cunosc sau care (asemenea românei) l-au folosit cîndva". Sub influența fr. *voix* (care înseamnă nu numai „voce", ci și „vot, sufragiu"), cea de-a doua accepție a fost calchiată și de germ. *Stimme*, r. *golos*, finl. *ääni* etc. Sensul de „unitate de măsură avînd lungimea de aproximativ o treime dintr-un metru", pe care-l avea lat. *pes, pedis* „picior", a fost preluat și de fr. *pied*, it. *piede*, germ. *Fuss*, engl. *foot* etc. Pot fi date și exemple de calcuri lexicale de structură (rom. *autoservire*, engl. amer. *self-service*, germ. *Selbstbedienung*, r. *samoobsluživanie*, magh. *önkiszolgálo;* după modelul engl. *horse-power* avem : în germ. *Pferdestarke*, rom. *cal-putere*, r. *lošadinaja sila;* fr. *ne-m'oubliez-pas*, denumirea plantei *Myosotis silvatica*, a fost calchiat de engl. *forget-me-not*, germ.

[41] Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, p. 186.

[42] *Ibidem*, p. 187.

[43] Vezi, de pildă, Th. Hristea, *Calcul internațional* (articol citat de noi mai sus).

[44] *apud* Th. Hristea, *art. cit.*, p. 500.

[45] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

Vergissmeinnicht, it. *nontiscordime*, magh. *nefelejcs*, rom. *nu-mă-uita;* după engl. *metalanguage* s-au format, prin calc parțial de structură fr. *métalangue* și *métalangage*, it. *metalingua*, sp. *metalengua*, rom. *metalimbă* și *metalimbaj*, germ. *Metasprache*, r. *metajazyk)*. Pentru calcuri frazeologice cf. fr. *tuor d'ivoire*, după care s-au format : it. *torre d'avorio*, engl. *ivory tower*, rom. *turn de fildeș;* fr. *table ronde*, calchiat de engl. *round table*, it *tavola rotonda*, rom. *masă rotundă*, germ. *runder Tisch;* engl. *honeymoon*, fr. *lune de miel*, it. *luna di miele*, rom. *lună de miere*, germ. *Honigmonat*, r. *medovyj mesjac;* fr. *tuer le temps*, engl. *to kill time*, rom. *a omorî timpul*, r. *ubit' vremja;* r. *mirnoe sosuščestvovanie*, calchiat în rom. prin *coexistență pașnică*, în fr. prin *coexistence pacifique*, germ. prin *friedliche Koexistenz;* engl. *cold war*, rom. *război rece*, r. *cholodnaja vojna*, fr. *guerre froide*, it. *guerra fredda*, germ. *kalter Krieg;* în sfîrșit, există și calcuri lexico-frazeologice : cf. rom. *unde ultrascurte*, comparabil cu fr. *ondes ultra-courtes*, it. *onde ultracorte*, sp. *ondas ultracortas*, engl. *ultra-short waves* și r. *ul'trakorotkie volny;* engl. *underdeveloped country* a fost calchiat astfel : rom. *țară subdezvoltată*, fr. *pays sous-développé*, germ. *unterentwickeltes Land* etc.[46]

Îmbogățirea lexicului fiecărei limbi se face și prin *unități franzeologice* de diferite tipuri (vezi cele spuse *supra)*.

d. Semantica

Ca disciplină ce studiază sensul cuvintelor, raporturile semantice dintre cuvinte și evoluția istorică a sensului cuvintelor, *semantica* sau *semasiologia* (engl. *semantics*, *semasiology*, germ. *Semantik*, *Semasiologie*, *Bedeutungslehre*, fr. *sémantique*, *sémasiologie*, it. *semantica*, *semasiologia*, r. *semántika*, *semasiologija*, *sematologija*, *signifika*, *učenie o značenii*, sp. *semántica*, *semasilogía)* s-a constituit de-abia pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea, deci cu mult în urma foneticii și gramaticii. Odată apărută, ea și-a împrumutat metodele de cercetare de la retorică și psihologie. Termenul *(semantică)* îl datorăm marelui lingvist francez M. Bréal (1832—1915). În concepția lui, spre deosebire de fonetică, știința care studiază sunetele limbii, semantica este știința *semnificațiilor*. Ea va cerceta cum anumite cuvintele *„odată create și înzestrate cu o semnificație determinată și-o lărgesc sau și-o îngustează, o deplasează de la o sferă de noțiuni la alta, îi măresc sau îi scad valoarea, pe scurt o modifică"*[47].

În lingvistica modernă, semantica este privită nu numai ca o componentă a lexicologiei, ci și a gramaticii (tradiționale, structurale sau generative-transformaționale)[48].

---

[46] Majoritatea exemplelor de *calc internațional* provin din articolul precitat al lui Th. Hristea, care, cel dintîi, a studiat această problemă în lingvistica românească.

[47] M. Bréal, *Essai de sémantique. Science des significations*, Paris, 1904, p. 8.

[48] Vezi, de exemplu, cartea lui A. J. Greimas, *Sémantique structurale. Recherches de méthode*, Paris, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

Semantica interesează deopotrivă lingvistica, logica, filozofia şi psihologia[49], domenii care se întrepătrund cînd e vorba de *semnificaţie*, *sens*[50]. Problema delimitării acestor noţiuni este deosebit de dificilă, dată fiind complexitatea factorilor implicaţi aici (psihologici, logici, raportul limbă-vorbire etc.), şi o rezolvare a ei în stadiul actual al cercetărilor nu are decît un caracter relativ. Putem, totuşi, admite că *semnificaţia* constă în imaginea generalizatoare a clasei de obiecte substituite prin cuvînt, trăsăturile diferenţiatoare ale obiectelor fiind în felul acesta excluse (de exemplu, *lună plină*, *lună nouă* au aceeaşi semnificaţie). Concretizarea sau particularizarea mai mică sau mai mare a semnificaţiei ne dă un anumit sens al cuvîntului care reprezintă realizarea unei părţi din semnificaţie. Altfel spus, semnificaţia se poate concretiza în mai multe sensuri, prin acestea cuvîntul reorientîndu-se către trăsăturile distinctive (particulare) ale obiectelor (de exemplu : *lună plină*, cu sensul „lună aflată în faza a doua", *lună nouă*, cu sensul „lună aflată în faza primului pătrar")[51]. Un cuvînt avînd mai multe sensuri are o singură semnificaţie. Sensurile, la rîndul lor, pot avea şi ele grade diferite de generalizare. În toate cazurile amintite, avem a face cu studiul semnificaţiei şi sensului semnelor, deci cu semiotica[52]. Dealtfel, conţinutul semanticii lingvistice nu a fost prea bine definit[53]. După P. Guiraud[54], *semnificaţie* este un proces psihologic, pe cînd *sens* are valoare statică : imaginea mentală care rezultă din acest proces. Dintre multiplele încercări de a defini semnificaţia şi sensul, ar putea fi pomenită şi cea a lui A. J. Greimas :

„*Semnificaţia nu este, aşadar, altceva decît această transpunere dintr-un nivel al limbajului în altul, dintr-un limbaj într-un limbaj diferit, iar sensul este tocmai aceasta posibilitate de transcodare*"[55].

Limba ca sistem este definită concomitent prin *forma* elementelor alcătuitoare şi prin *funcţiunea* lor (cognitivă sau stilistică). Forma şi funcţiunea sînt strîns legate, căci forma asigură funcţiunea, iar aceasta din urmă determină forma.

Spre deosebire de *foneme* (despre care vezi *infra*), *cuvintele* au o funcţiune semantică : ele semnifică noţiuni. Şi îmbinarea cuvintelor în propoziţii şi fraze are drept scop transmiterea de sensuri, dar după alte principii : aici sensul depinde de relaţia dintre semne şi lucruri. Semnificaţia este, în acest caz, de *natură relaţională* sau *sintagmatică*.

Semnificaţia este omniprezentă şi multiformă. Dacă ne limităm la lexic, vom studia, în cadrul semanticii, numai semnificaţiile asociative.

---

[49] Vezi, între altele, A. Schaff, *Introducere în semantică* (traducere din limba polonă), Bucureşti, 1966.

[50] Vezi A. Schaff, *op. cit.*, p. 228—329 ; Carnap, *Semnificaţie şi necesitate* (traducere din limba engleză), Cluj, 1972 ; A. J. Greimas, *op. cit.* ; idem, *Despre sens. Eseuri semiotice*, Bucureşti, 1975.

[51] Vezi şi I. Coteanu, A. Bidu-Vrănceanu, *Limba opmână contemporană*, vol. II : *Vocabularul*, Bucureşti, 1975, p. 38—40.

[52] Vezi monografiile lui P. Miclău şi Mariei Carrov citate în prezenta lucrare.

[53] Vezi V. A. Zvegincev, *Semasiologija*, Moscova, 1957.

[54] *La Sémantique*, Paris, 1966.

[55] *Despre sens*, p. 27 ; vezi şi L. Zawadowski, *Le rapport sémantique objectif (référentiel)*, Varşovia, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

Semantica poate însă îngloba și sintaxa, dacă luăm termenul *semnificație* în sensul lui cel mai larg. P. Guiraud adoptă, în opera precitată, prima definiție.

Semantica generală (sau *descriptivă)* studiază raportul dintre forma, semnificația și sensul unităților lingvistice (morfeme, cuvinte, propoziții), tipurile de sensuri, precum și cauzele și tipurile schimbărilor de sens, proprii limbii ca sistem de semne.

Semantica aplicată (semantica limbii române, franceze, engleze, germane, ruse etc.) poate fi sau *analitică*, sau *structurală*, dar în ambele cazuri *statică* ori *dinamică*.

În studierea cuvintelor, se poate porni fie de la forma care semnifică ceva *(semasiologie)*, fie de la obiectul desemnat *(onomasiologie)* (engl. *onomasiology*, fr. *onomasiologie*, germ. *Onomasiologie*, *Bezeichnungslehre*, it. *onomasiologia*, r. *onomasiologija*, *onomatologija*, sp. *onomasiología)*. După P. Guiraud, aici avem a face mai degrabă cu două puncte de vedere diferite decît cu două diviziuni autonome ale semanticii.

Cuvîntul nu poate fi conceput în afara laturii externe (materiale) sau fonetice, în afara obiectului denumit și, desigur, a sensului pe care-l trezește în conștiința noastră (sensul cuvîntului este, de fapt, sufletul acestuia). Cele trei elemente pomenite sînt indisolubil legate între ele. În lingvistică dispunem de termeni speciali pentru a denumi aceste elemente și relația dintre ele: *obiectului* i se mai spune și *denotat* sau *referent*, *sensului* — *semnificat*, *denumirii* — *denotație* sau *denominație;* raportul dintre aspectul fonetic cosiderat izolat sau în asociere cu semnificatul și denotatul poartă numele de *referință (raport referențial)*. Cuvîntul este, deci, *semn* (engl. *sign*, fr. *signe*, germ. *Zeichen*, it. *segno*, r. *znak)* (vezi și *supra*, cap. 6).

Sensul cuvîntului (engl. *meaning*, fr. *sens*, *germ. Sinn*, *Bedeutung*, it. *senso*, r. *značenie*, sp. *accepción*, *sentido)* reflectă generalul, pe cînd senzațiile, percepțiile și reprezentările oglindesc exclusiv individualul. *Senzația* (de exemplu, de căldură, frig etc.) este individuală și prin prisma obiectului, și prin cea a subiectului care percepe. Deși *percepția* este o formă mai generală de cunoaștere decît senzația (și în ceea ce privește obiectul, și în ceea ce privește subiectul), ea rămîne, totuși, percepere individuală a unui obiect dat de un subiect anumit. *Reprezentarea*, spre deosebire de senzație și percepție, conservă și reproduce în conștiință obiectul sau fenomenul, chiar cînd ele nu sînt date în observație directă. Deși este incomparabil mai generală din toate punctele de vedere, reprezentarea reflectă întotdeauna generalul în forma lui concretă individuală.

Noțiunea reflectă însușirile cele mai generale cu putință și, în același timp, esențiale ale obiectelor și fenomenelor. Este forma superioară de generalizare și în ceea ce privește obiectul, și în ceea ce privește subiectul. În primul caz, noțiunea oglindește nu însușirile unui obiect sau fenomen, ci însușirile clasei obiectelor și fenomenelor de același fel, în cel de-al doilea caz, subiect poate fi oricine, orice membru al societății (cf. noțiuni de tipul: *familie*, *revoluție*, *plantă*, *sănătate*, *datorie* etc.). Noțiunea poate fi dezvoltată în mai multe judecăți și raționamente. În același timp, mai multe judecăți despre obiecte și fenomene din mediul ambiant pot fi reprezentate, concis sub forma unor noțiuni. Cuvîntul reflectă însușirile

Scanned with OKEN Scanner

generale și esențiale ale obiectului sau fenomenului. Cuvîntul poate fi dezvoltat într-o propoziție întreagă sau în mai multe propoziții.

În unele cazuri, sensul cuvîntului coincide cu noțiunea : cf. termenii științifici : *ambigen, biacid, bilabial, concav, diptere, hipersensibil, integrală, monem, plerem, supraconductibilitate, ultrasonic* etc.

„Pornind de la natura generalizatoare a sensului și apropiindu-l de caracterul sintetizant al noțiunii, lingviștii uneori pun semn de egalitate între sensul cuvîntului și noțiune. Desigur, în majoritatea cuvintelor sensul și noțiunea coincid, formînd o semnificație logico-concretă unitară, dar acest fenomen nu se observă în toate cuvintele. Sînt totuși autori care consideră că noțiunile pot fi aflate chiar și în interjecții.

O asemena identificare nu poate fi socotită justă. Pe de-o parte, noțiunea poate fi exprimată nu numai printr-un singur cuvînt (**dulap, măr**), *dar și printr-o îmbinare de cuvinte* (**fier de călcat, mașină de spălat rufe, trecerea transformărilor cantitative în transformări calitative**).

Pe de altă parte, nu fiecare cuvînt comunică o noțiune. Acest lucru se explică prin aceea că limba — această conștiință practică, efectivă — reflectă nu numai unitățile logice, elaborate de gîndire (care este parte componentă a conștiinței), dar și unitățile elaborate de celelalte elemente constituive ale conștiinței (volitive, estetice, emoționale și alte reflectări ale realității).

Există cuvinte la care sensul exprimă doar noțiunea (**atom, nucleu, azot, morfem, planetă, conștiință**). *Există și cuvinte al căror sens este legat doar de sentimente, emoții* (**ah, vai**). *Majoritatea cuvintelor au sens noțional care poate fi colorat afectiv în grade diferite"*[56].

Așadar, *„de multe ori înțelesul cuvintelor nu exprimă noțiunea ca atare, el subliniază anumite laturi ale noțiunii, la care adaugă nuanțe afective care depășesc cadrul logic propriu-zis"*[57]. În afară de aceasta, există cuvinte mai generale decît noțiunile — de exemplu, prepozițiile și conjuncțiile — care exprimă raporturile dintre noțiuni.

„Din punctul de vedere al gradului de generalizare a sensurilor actualizate într-un enunț, se stabilesc de obicei trei trepte :

a) *Sensul* **denotativ** *e alcătuit din fasciculul de trăsături distinctive*[58], *este, cu alte cuvinte, unitatea invariantă. Sensul denotativ al cuvîntului are valoare obiectivă, el există independent de intenția vorbitorilor. În linii mari, este ceea ce Saussure înțelegea prin concept.*

b) *sensul* **conotativ** *este valoarea suplimentară sugestivă, afectivă, atmosfera etc. care însoțește un anumit cuvînt. Unele valori conotative sînt consacrate ca atare de normă și ele sînt cuprinse în anumite stiluri funcționale, cum sînt cel familiar sau popular :* **valabil** *capătă o coloratură specifică cînd e folosit în anumite cercuri. Alte valori conotative sînt restrînse la situații mai particulare sau chiar accidentale.*

c) *Sensul* **referențial** *este dat de raportarea cuvîntului la realitatea concretă, la desemnat. La un mare număr de cuvinte el trezește în plus imagi-*

---

[56] *TLG*, p. 27.

[57] *Ibidem*, p. 271.

[58] Adică *seme* (vezi *supra*) : cf. cuvintele *polisemantice*, unde fiecare sens reprezintă o trăsătură distinctivă, *antonimele*, unde sensurile sînt opuse (sau contrare) etc.

Scanned with OKEN Scanner

nea concretă a obiectului la care se referă. Aici generalul se exprimă direct prin individual"[59].

Din punctul de vedere al conținutului, cuvintele se împart în trei mari categorii :

1) cuvinte care exprimă și denumesc noțiuni (substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul, verbul plin, care are, adică, sens lexical, și adverbul);

2) cuvinte care exprimă, dar nu denumesc emoții și imită zgomote sau strigăte (interjecțiile);

3) cuvinte care exprimă raporturile dintre noțiuni și servesc pentru a uni celelalte cuvinte în propoziții și fraze (din această categorie fac parte, în primul rînd, prepozițiile și conjuncțiile ; articolul și verbele auxiliare exprimă și ele, în plan mai general, în sens larg, raporturi între noțiuni, iar în plan lingvistic servesc pentru *a marca diverse raporturi gramaticale între cuvinte*).

Cuvintele care exprimă noțiuni nu pot fi însă, așa cum o dovedește realitatea, definite întotdeauna prin rigorile logicii și trebuie diferențiate pe cale strict lingvistică. Astfel, în multe limbi europene se face distincție între *fructe* și *legume:* engl. *fruit, vegetables*, fr. *fruits, légumes*, germ. *Obst, Gemüse*, r. *frukty, ovoščи*, sp. *fruta, legumbres*. Dar aceste concepte nu coincid cu clasificarea din botanică, ceea ce nu înseamnă că între sensul cuvîntului și noțiune ar exista o prăpastie. Există o anumită interacțiune între sistemul noțiunilor folosite în viața de toate zilele și sistemul noțiunilor în știință. Adeseori, noțiunile științifice apar pe baza sensurilor generale cunoscute din limbă, iar sistemul de sensuri se îmbogățește grație noțiunilor cu care operează fiecare știință.

Noțiunea e încorporată în cuvînt ca sens. Legătura *sunete—sens* e directă, dar nu motivată. Așa se explică de ce, pentru denumirea aceleiași noțiuni, diferitele limbi au cuvinte diferite : cf. rom. *casă*, fr. *maison*, germ. *Haus*, r. *dom*, finl. *koti*, lit. *namaĩ*, *nãmas*, viet. *nhà*, *ngoi nhà* etc.

Pe de altă parte, complexe fonetice identice în limbi diferite sînt asociate cu alte sensuri : cf. rom. *tare* „care are consistență solidă, care opune rezistență și nu poate fi ușor pătruns, străbătut, despicat" și hausa *tare* (verb) „a culege totul", *tare* (adv.) „împreună". Această proprietate a limbii este numită, cu un termen nu prea fericit, *arbitrarul semnului lingvistic*. Reacția individului vorbitor față de caracterul nemotivat al semnului dă naștere *etimologiei populare* (vezi secțiunea următoare a acestui capitol), unde sensul e legat nemijlocit de formă : cf. *saricilat* în loc de *salicilat*<fr. *salicylate*, *somnieră* pentru *somieră*, *cumparativă* pentru *cooperativă*, *calul de fier* în loc de *calorifer*, *bună parte* în loc de *Bonaparte* etc.

La sensul cuvîntului trebuie să distingem momentul *obiectiv* de cel *subiectiv*. *Momentul obiectiv* îl constituie sensul sau sensurile proprii cuvîntului și care, în general, sînt aceleași pentru toți vorbitorii. Dimpotrivă, *momentul subiectiv* reprezintă nuanța de sens psihologică, puțin diferită de la un individ la altul și care însoțește în conștiința vorbitorului sau a

[59] *TLG*, p. 277.

interlocutorului uzul curent (stabilit în general pentru toţi indivizii). Momentul subiectiv depinde atît de unele însuşiri naturale ale persoanei, cît şi — mai cu seamă — de experienţa vieţii, de mediul din care şi-a însuşit cuvîntul respectiv, de grupul de cuvinte în care a pătruns în conştiinţa lui, de împrejurările în care cuvîntul a fost asimilat şi reînnoit în întrebuinţarea lui ulterioară etc. Dar nuanţa subiectivă, care însoţeşte sensul fixat de societate pentru un anumit cuvînt, nu joacă, de regulă, rol esenţial. Ea influenţează numai — şi foarte puţin — actul vorbirii la care participă doi indivizi. De exemplu, cînd pronunţă cuvîntul „acoperiş", vorbitorul poate avea în minte fragmente ale unor impresii de culori (*roşu*, *verde* etc.), *rîu* (mai mare sau mai mic, pe acesta sau pe acela), *trandafir*, *crin* (mai mult sau mai puţin parfumat) etc.

Pe de altă parte, oamenii folosesc de veacuri dicţionarele şi glosarele, care înregistrează cuvintele existente în cele mai variate limbi. Experienţa ştiinţifică a demonstrat că numărul sensurilor proprii unor anumite cuvinte este limitat. Sensurile obiective, adică cele comune colectivelor de oameni care vorbesc aceeaşi limbă, sînt deosebit de stabile şi se întîlnesc, în ceea ce au ele esenţial, la toţi vorbitorii.

S-ar părea că limba literaturii artistice, mai ales poezia lirică, ar trebui, prin însăşi natura ei, să ofere posibilităţi mai largi pentru înţelegerea subiectivă a cuvintelor. Dar şi aici actul vorbirii este social. Poetul nu scrie doar pentru sine. Ca să trezească la cititor aceleaşi stări sufleteşti, el nu poate atribui cuvintelor sensuri inexistente în limba comună. Într-adevăr, analiza vocabularului operelor beletristice ne arată că aici cuvintele au aceleaşi accepţii ca şi în limba comună. Numai curentele literare decadente (futurismul, hermetismul, dadaismul ş.a.) întrebuinţează — în mod intenţionat — cuvinte cu nuanţe de sens subiective.

În vocabular distingem o serie de grupe lexicale organizate după principiul comunităţii formei, al semnificaţiei sau al originii. Se numesc *s i n o n i m e* cuvintele diferite ca formă sonoră care au acelaşi sau aproape acelaşi înţeles : cf. rom. *amic—prieten ; asfinţit—apus ; cinste—onoare ; cuvînt—vorbă ; speranţă—nădejde ; dreptate—justiţie, timp—vreme ; secol—veac ; chemare—vocaţie ; soţie—nevastă ; mîhnire—necaz—supărare ; zăpadă—nea—omăt ; gîde—gealat—călău ; mod—chip—fel—manieră ; tare—solid ; spune—zice ; cîntări—cumpăni ; gîndi—cugeta—medita—reflecta* etc. Cele mai multe sinonime au numai sensuri foarte apropiate, nu identice. Trebuie spus că toate compartimentele limbii (lexic, fonetică, morfologie şi sintaxă) dispun de sinonime[60]. Diferenţele de înţeles dintre sinonime ne dau posibilitatea să ne exprimăm cît mai precis şi mai variat. Sinonimia reprezintă un mare avantaj pentru limbă : cu cît o limbă are mai multe sinonime, cu atît este mai bogată. Acesta este motivul pentru care sinonimele sînt folosite în special de scriitori.

O seamă de lingvişti, printre care şi H. Steinthal, neagă existenţa sinonimelor. Astfel, lingvistul german consideră că în limbă nu există nici polisemie, nici sinonimie. După cum unul şi acelaşi cuvînt nu poate avea mai multe sensuri, tot astfel cuvintele diferite nu pot desemna una

[60] În această privinţă vezi excelentul studiu al lui G. I. T o h ă n e a n u, *Sinonimia dincolo de cuvînt*, în *Studii de limbă şi stil*, Timişoara, 1973, p. 95—135, şi cartea lui H.-M. Gauger, *Zum Problem der Synonyme*, Tübingen, 1972.

şi aceeaşi noţiune. Această concepţie rezultă la Steinthal din interpretarea falsă a corelaţiei dintre limbă şi gîndire, dintre noţiune şi sens. În concepţia marxistă, seria de sinonime reflectă mai adînc şi mai complet una şi aceeaşi noţiune, separă în fiecare caz una sau diferite laturi ale noţiunii.

O m o n i m e l e sînt cuvintele cu semnificant identic, dar cu sensuri diferite: cf. rom. *cer* „firmament" şi *cer* „arbore"; *masă* „mulţime", *masă* „corp solid" şi *masă* „mobilă". Existenţa omonimelor este determinată de faptul că în orice limbă numărul sunetelor este relativ limitat, în timp ce numărul noţiunilor — infinit. De aceea, coincidenţele fonetice la diferitele cuvinte sînt inevitabile şi se observă în toate limbile lumii: cf. fr. *mère* „mamă", *mer* „mare", *maire* „primar"; *ver*<lat. *vermis* „vierme", *vers*<lat. *versus* „vers", *vers*<lat. *versus* „către, alături", *vert*<lat. *viridis*, „verde", *vair*<lat. *varium* „pielicică de veveriţă din două culori: cenuşiu şi alb", *verre*<lat. *vitrum* „sticlă" (geam), *verre*<lat. *vitrum* „pahar"; *voie*<lat. *via* „drum, cale", *voix*<lat. *vox* „glas", *voix*<lat. *vox* „diateză"; *maître*<lat. *magister* „învăţător", *mètre* „metru"<gr. *métron* „măsură", *mettre* „a pune"<lat. *mittere* „a trimite"; *août*<lat. *augustus* „august", *houx*<germ. *hals* (în lat. *salix acutifolia*) „arbust meridional cu frunze veşnic verzi care înţeapă şi cu fructe roşii", *où*<lat. *ubi* „unde, încotro", *ou*<lat. *aut* „sau"; *son*<lat. *suus*, *son*<lat. *sonus* „sunet", *son* „tărîţe"; *bière* „sicriu", *bière* „bere"; germ. *Schauer* „spectator", *Schauer* „groază"; *Fest* „sărbătoare", *fest* „tare"; r. *ključ* „cheie", *ključ* „izvor"; *brak* „căsnicie" (de la *brat'* „a lua"), *brak* „rebut" (din germ. *Brak* „lucru cu defect") etc. Considerate de J. Gilliéron (1854—1926) un fenomen negativ (pentru că ar crea ambiguităţi), de regulă omonimele nu impietează asupra comunicării, înţelegerii, nu duc la echivocuri, contextul concretizînd de fiecare dată sensul în care sînt întrebuinţate, înlăturînd orice confuzie („dezambiguizare"). Ambiguitatea lor poate fi folosită numai ca procedeu stilistic (cf. calamburile, jocurile de cuvinte).

Trebuie făcută distincţie între *omonimie* şi *polisemie* (capacitatea unui cuvînt de a avea mai multe sensuri). Aproape toate cuvintele, spre deosebire, în principiu, de termenii ştiinţifici şi tehnici, au mai multe înţelesuri, sînt polisemantice; sensurile exprimă laturi ale noţiunii. Nu toate cuvintele ne îndreptăţesc însă că vorbim de omonime, ci numim omonime numai cuvintele care denumesc prin aceeaşi formă o nouă noţiune. În esenţă, sînt omonime clare acele cuvinte care au etimologie diferită şi mai puţin clare cele care provin dintr-un singur etimon prin pierderea, ruperea, scindarea legăturilor semantice (dintre sensuri). Scindarea legăturilor semantice, în cazul polisemiei trecute în omonimie, reflectă, de fapt, şi ea, pierderea legăturii dintre laturile unei noţiuni, care pot deveni noţiuni diferite. Raportul dintre noţiune şi sens (cuvînt, în sens larg) nu este univoc: noţiune→sens, ci şi sens→noţiune, ceea ce confirmă teza despre funcţia formativă a limbii (de formare a gîndirii).

„Nu totdeauna e uşor de stabilit limita dintre polisemie şi omonimie, mai ales în cazul în care ele sînt rezultatul îndepărtării unor sensuri mai mult sau mai puţin apropiate la origine. De exemplu, între **masă** *«mulţime»,* **masă** *«corp solid» şi* **masă** *«mobilă», diferenţa e foarte clară, şi ele sînt socotite pe drept cuvînt omonime. În schimb, la ultimul (***masă** *«mobilă»)*

Scanned with OKEN Scanner

e trecut în dicționar al doilea sens, cel de «mîncare», deși diferența semantică dintre ele e foarte mare, dat fiind că ficcare face parte din serii de înțelesuri destul de deosebite"[61].

Apropiate de omonime sînt *p a r o n i m e l e:* cuvinte asemănătoare ca formă, dar cu sens diferit (cf. *eminent—iminent, prepoziție—propoziție, interior—anterior, a brodi—a broda, compliment—complement* etc.; fr. *amener* „a aduce" — *emmener* „a duce", *antérieur* „anterior" *intérieur* „interior", *lever* „a scula" — *laver* „a spăla", *décéder* „a deceda" — *décider* „a decide", *compliment* „compliment" — *complément* „complement", *attendre* „a aștepta" — *entendre* „a auzi" — *éteindre* „a stinge" — *étendre* „a întinde", *fou* „nebun" — *faux* „fals", *jaune* „galben" — *jeune* „tînăr" etc.).

Un alt grup lexical îl formează *a n t o n i m e l e:* cuvinte cu formă diferită și opuse între ele în ceea ce privește sensul: *amar—dulce, aprinde—stinge, înăuntru—afară, lumină—întuneric, pro—contra; cert—incert, exact—inexact, sigur—nesigur, accentuat—neaccentuat, amic—inamic, avantaj—dezavantaj, calificat—necalificat, bănuit — nebănuit, a face — a desface* etc.; cf. și exemple din alte limbi: germ. *Glück* „fericire" — *Unglück* „nefericire", *aufmerksam* „atent" — *unaufmerksam* „neatent"; r. *právda* „adevăr" — *lož* „minciună", *ljubít'* „a iubi" — *nenavídet'* „a urî", *síl'nyj* „tare" — *slábyi* „slab" etc. Antonime sînt însă nu numai cuvintele, ci și diferitele sensuri ale unuia și aceluiași cuvînt: astfel, în limba latină adjectivul *altus* înseamnă nu numai „înalt", ci și „adînc".

Spre deosebire de celelalte categorii semasiologice fundamentale *(polisemia* și *sinonimia), antonimia* a fost mai puțin studiată[62]. De-abia în ultimele două decenii, interesul față de ea a crescut.

Prezența antonimelor în diverse etape din evoluția limbilor constituie un indiciu al virtuților generalizatoare proprii unităților alcătuitoare ale sistemului. Adeseori, este greu de spus care este antonimul unui cuvînt (de exemplu, în cazul adjectivului *verde;* în regulile de circulație, culoarea *verde* se opune celei *roșii*, însă în pictură culorile pomenite nu se opun una alteia; *adevăr*, cu sensul de „concordanță între cunoștințele noastre și realitate; oglindirea fidelă a realității obiective în gîndire", are ca antonim pe *eroare*, iar *adevăr*, cu sensul „ceea ce corespunde realității, ceea ce s-a întîmplat sau există în realitate" — pe *minciună; bun, -ă*, cu sensul „de calitate superioară; ales, prețios", are ca antonim pe *prost*, iar *bun, -ă* „care face în mod obișnuit bine altora, care are însușiri pozitive; binevoitor, blînd, blajin, cumsecade", are ca antonim pe *rău, rea; trecutul* are ca antonim *viitorul;* dar *prezentul*, care, în mod natural, se află și el în anumite raporturi cu perspectivele temporale amintite?). Antonimia reflectă, la fel ca sinonimia și polisemia, caracterul sistematic al limbii și determină specificul național al fiecărui idiom. Este vorba de un microsistem lexical, ale cărui esență și particularități lingvistice trebuie cunoscute în adîncime. În principiu, antonimele se opun nu numai prin sensurile lor fundamentale, ci și prin cele figurate.

Antonimele se întîlnesc frecvent în proverbe și zicători *(„Sumanul alb se poate* **înnegri,** *dar cel negru nu se poate* **albi"**; *„La așa* **întrebare,** *așa*

---

[61] *TLG*, p. 267.

[62] Vezi cartea lui R. S î r b u, *Antonimia lexicală în limba română*, Timișoara, 1977.

Scanned with OKEN Scanner

răspuns" ; „Înțeleptul *o cumpără și* nebunul *o vinde*" ; „*Cel ce de față te* laudă *și pe din dos te* defaimă, *urîtă javră se socotește*" ; „*Judecătorul* prietenului *tău nicicum să te faci, că-l dobîndești de* vrăjmaș" ; „Rîsul *este frate cu* plînsul" ; „*Mai bine să-ți pară rău că* ai tăcut, *decît că* ai zis" ; „*Deprinderea din* tinerețe *rămîne și la* bătrînețe"), în maxime și cugetări (iată cîteva exemple la N. Iorga : „*Dacă tu* aprinzi *focul, nu ești sigur că-l poți și* stinge" ; „*Soarele* răsare *nu ca să apuie, ci ca să lumineze pînă* apune" ; „*Unii cred că* a-*ți* cîștiga *paguba e mai bine decît* a-*ți* pierde *cîștigul*" ; „*Doi* nebuni *se înțeleg sau totdeauna sau niciodată ; doi* cuminți, *cînd da, cînd nu*")[63].

În *evoluția istorică a sensurilor cuvintelor* se constată mai multe fenomene ; astfel, uneori asistăm la o *restrîngere de sens ;* de exemplu, în limba latină *tempestas* înseamna „starea timpului" (timp frumos sau vreme rea) ; în franceză și italiană, sensul s-a restrîns, menținîndu-se numai cel de-al doilea : fr *tempête*, it *tempesta* „vreme rea, furtună" ; lat *aestimare* „a taxa (a face prețul), a stima" și-a restrîns sensul, păstrîndu-l numai pe cel de-al doilea ; alteori, se observă o *extensiune de sens ;* de exemplu, lat *passer* înseamna la început „vrabie", apoi *pasăre* în general ; în sfîrșit, există și *deplasări de sens*, cînd se trece de la un înțeles la altul în virtutea vecinătății ; de ex., cuvintele care înseamnă „a auzi, a simți, a înțelege" se întrebuințează unele în locul celorlalte ; i.-e. **perquus* sau **perqus* a dat în lat. *quercus* „stejar", iar în v. germ. *forha* „brad, molid" ; i.-e. **bhāugos (*bhāgos)* „fag" a dat în gr. φήγος, dor. *phāgos* „un fel de stejar", dar în lat. *fāgus* „fag" etc.

Cauzele care asigură evoluția sensurilor lexicale ale cuvîntului sînt de mai multe feluri : 1) schimbări ale vieții reflectate de limbă ; 2) dezvoltarea gîndirii și conștiinței omului ; 3) în sfîrșit, dependența reciprocă a cuvintelor în cadrul limbii (nici un cuvînt nu poate exista în afara raporturilor semantice cu alte cuvinte). Evoluția semantică este rezultatul acțiunii tuturor acestor cauze. Un exemplu concludent ni-l oferă istoria lat. *ōrdo, -ĭnis* „ordine, rînd ; șiruri de bănci la teatru, șiruri de bănci pe o corabie ; grad, comandament, centurion, clasă de cetățeni, serie, succesiune, urmare, măsură, regulă, dispoziție reglementară, lege, ordinea lucrurilor, linie de bătaie, șir de soldați ; ordin, clasă, rang, grad, ordinea lucrurilor, ordin bisericesc". Sensul inițial a fost „șir de fire care alcătuiesc urzeala" (la războiul de țesut). Întrucît țesutul începe cu întinderea firelor, *ordo* a căpătat sensul de „origine, sursă, izvor, obîrșie". Cu timpul, termenul se aplică nu numai șirului de fire, ci și șirurilor de obiecte, de unde sensul „rînd (în spațiu și timp)" (cf. *ordo arborum* „șir de copaci", *ordo annalium* „șirul evenimentelor"). Între altele, *ordo* începe să fie folosit pentru a denumi șirul de bănci rezervate la teatru (în vechea Romă) unei anumite pături sociale, de unde au rezultat apoi sensurile „ordin, tagmă, clasă, rang, treaptă socială, grad" (de exemplu, ordin bisericesc, ordinul cavalerilor etc.). Pe baza sensului „șir de obiecte", cuvîntul s-a dezvoltat și în altă direcție : „șir de persoane, șir de soldați, corp de oaste, centurie, manipul" (la pl. „onoruri militare, grade"). Cu timpul, *ordo* a

[63] În legătură cu diverse probleme teoretice privind *semantica (sensul lexical, polisemia, omonimia, sinonimia* și *antonimia)*, vezi și cercetarea, valoroasă, mai nouă, a lui M. Bucă și I. Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, 1976.

imv. 183019

Scanned with OKEN Scanner

căpătat şi sensuri foarte abstracte : „ordine, succesiune, urmare, măsură, regulă, dispoziţie reglementară, lege, ordinea lucrurilor, regula nestrămutată a lucrurilor, soartă" ; cf. şi sensurile pe care le au fr. *ordre*, it. *ordine* şi sp. *orden ;* în română *ordin* înseamnă : „dispoziţie orală sau scrisă dată de o autoritate sau de o persoană (oficială) unei autorităţi sau unei persoane (subalterne), pentru a fi executată întocmai ; poruncă ; act, hîrtie care conţine o dispoziţie cu caracter obligatoriu ; decoraţie ; termen folosit în clasificarea plantelor şi a animalelor şi care indică o unitate cuprinzînd una sau mai multe familii ; sistem arhitectonic ale cărui elemente sînt dispuse şi proporţionate după anumite reguli, pentru a forma un ansamblu armonios şi regulat ; comunitate monahală catolică ; comunitate medievală de cavaleri-călugări, care participau la acţiuni războinice ; rang, categorie". Este lesne de observat că una din consecinţele evoluţiei sensurilor o constituie *polisemia* (vezi *supra*). Cf., de pildă, sensurile pe care le au verbele engl. *to do* „a face, a executa", fr. *aller* „a merge", germ. *kommen* „a veni, a sosi", r. *idti* „a merge"' etc.

Evoluţia semantică nu poate fi ruptă de istoria poporului, dar se realizează potrivit cu particularităţile structurale ale limbii. Aşadar, aici cauzele externe acţionează prin cele interne. De exemplu, cuvintele care înseamnă „bani" au dezvoltat acest sens din altele mai vechi, legate de „metale" (cf. v. gr. *'ἀργύριον* de la *ἄργυρος* „argint", lat. *aēs* „bronz" şi *argentum* „argint" — „bani" ; irl. *airgead*, cimr. *arian*, bret. *ari'hant* „argint" şi „bani") sau „vite" (cf. lat. *pecunia* „bani", de la *pecus* „vită" ; got. *skatts* „vită", „avere" — cf. germ. *Schatz* „comoară, tezaur ; vistierie" —, ulterior, ca şi got. *faihu* „bani" ; oset. *fos* „vită", iar, apoi, „bani").

În majoritatea cazurilor, la baza cuvintelor cu sensul de „sărac" stau sensurile de „insuficienţă fizică, nefericire" ; cf. lat. *mendicus* „foarte sărac, calic, cerşetor, golan, pungaş" (subst. *mendici* „preoţii Cibelei care mergeau şi cerşeau") în raport cu *mendum* şi, mai rar, *menda* „pată, defect, păcat, negi, gură strîmbă", de unde fr. *mendiant* „cerşetor", sp. *mendicante* „id." În italiană, *pittoco* înseamnă „cerşetor, vagabond" şi „sărăcăcios, mizerabil ; infirm ; biet, sărman" ; în rusă *bednyj* „sărac" provine de la *beda* „nenoroc, nenorocire, belea" ; în latină *pauper* „sărac, mic, sterp, puţin, nevoiaş" derivă de la **pauco-paros, paucus-pario*, unde prima parte *paucus* înseamnă „mic la număr, puţin", iar cea de-a doua *parari* „a se pregăti, a se prepara, a deveni", de unde fr. *pauvre*, it. *povero*, sp. *pobre*.

Cuvintele cu sensul „profit" se dezvoltă, de obicei, din cuvinte care înseamnau „a obţine, a dobîndi, a cîştiga" : cf rom. *cîştig* (de la *a cîştiga*) (în lat. *castigare* însemna „a mustra, a pedepsi, a corija o greşeală, a reprima, a îndrepta, a strînge în frîu" — cf. engl. *chasten*, fr. *châtier* „a pedepsi", it. *castigare* „id."), fr. *gain*<*gagner*, it. *guadagno*<*guadagnare*, sp. *ganancia*<*ganar* ; germ. *Gewinnst*<*gewinnen*.

Verbul „a neguţa" (a face negoţ ; a negustori) în multe limbi este legat de verbele cu sensul „a călători, a căra" : gr. ἐμπορεύομαι — iniţial „a călători", ulterior „a pleca după treburi", iar apoi „a face negoţ" (cf. ἔμπορος „călător, negustor") ; fr. *trafiquer*, it. *trafficare*, sp. *traficar* s-au format de la *tra-*<lat. *trans-* + *ficcare* „a încredinţa" (din lat. pop. **figicare*) cu sensul de „a transporta (mărfuri)".

Scanned with OKEN Scanner

Cum spuneam însă şi mai sus, în cazul schimbărilor de ordin semantic produse în diacronie, cauzele externe (istoria extralingvistică a poporului) acţionează prin cele interne (structura specifică a limbii). Un exemplu, alături de cele amintite, ni-l oferă şi it. *accattone* „cerşetor (de meserie)", care, spre deosebire de fr. *mendiant* şi sp. *mendicante*, derivă de la verbul *accattare* „a cere de pomană, a cerşi; a lua împrumut"<lat. pop. *accapitare*<*capere* „a lua, a apuca, a prinde".

e. Etimologia

Etimologia este ramura lingvisticii care studiază originea şi istoria cuvintelor, ceea ce justitfică plasarea ei într-un capitol consacrat *lexicologiei*.

Etimologia ştiinţifică a început să se dezvolte odată cu apariţia lingvisticii comparative-istorice (sec. al XIX-lea)[64]. În consecinţă, pînă în zilele noastre, ea s-a preocupat exclusiv cu descoperirea originii îndepărtate a cuvintelor. Acest punct de vedere a fost criticat de lingviştii contemporani, cînd specialişti ca W. von Wartburg, E. Coseriu, K. Baldinger ş.a. subliniază că sarcina esenţială a etimologiei constă în observarea, descrierea şi explicarea tuturor transformărilor (formale şi semantice) suferite de un cuvînt în cursul istoriei[65].

Printre cercetătorii români care au adus cele mai numeroase şi mai importante contribuţii (atît teoretice, cît şi de investigaţie concretă)

---

[64] *„Reabilitarea (de fapt, fondarea propriu-zisă) a etimologiei este o urmare firească, necesară a schimbărilor intervenite în concepţiile lingvistice şi a descoperirilor însemnate înregistrate în acest domeniu începînd cu primele decenii ale secolului trecut"* (G. I. Tohăneanu — Fr. Király, *Limba română contemporană*, fasc, I, *Lexicologie*, I, Timişoara, 1972, p. 160).

[65] Cf., în acest sens, J. Orr, *Essais d'étymologie et de philologie françaises*, Paris, 1963, p. 1: *„L'étymologie, réduite à sa plus simple expression, est la recherche d'un rapport de forme et de sens entre deux mots, ou bien le résultat, le fruit de cette recherche. Le plus souvent, cette recherche est diachronique, c'est-à-dire qu'elle vise à établir un rapport entre un mot qui existe, ou qui a existé, et tel mot d'une époque antérieure : ainsi, faire l'étymologie du mot* **péage**, *c'est établir un rapport entre celui-ci et le latin* **pedem** ; *faire l'étymologie de ce dernier, c'est le rattacher à une forme hypothétique de l'indo-européen qui rendra compte en même temps du sanscrit* **pād-aš** *„pied", du grec* **pous, podos**, *etc. Mais elle peut aussi être synchronique, établissant un rapport de parenté entre des mots contemporains les uns des autres : ainsi, c'est encore faire de l'étymologie que de constater un rapport entre* **péage, piéton** *et le verbe* **piéter**, *tous les trois bien vivants dans le français actuel"*. În legătură cu concepţia modernă a etimologiei (sub aspectul teoriei şi al practicii) vezi Al. Graur, *SLG* p. 67—77; idem, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963; id., *Alte etimologii româneşti*, Bucureşti, 1975; J. Orr, *op. cit.*; R. Hallig — W. von Wartburg, *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie*; W. von Wartburg, *Évolution et structure de la langue française*, ed. a V-a, Berna, 1958; idem, *Problèmes et méthodes de la lingustique*, ed. a II-a (cu colaborarea lui St. Ullmann), Paris, 1963; idem, *Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft*, ed. a III-a, *Tübingen*, 1970; Th. Hristea, *Probleme de etimologie*; G. I. Tohăneanu — Fr. Király, *op. cit.*, p. 149—190 (autorul capitolului: Fr. Király).

Scanned with OKEN Scanner

privind *etimologia* savantă, la loc de cinste trebuie pomenit numele lui B. P. Hasdeu. Astfel, el arăta că[66]:

1) originea unui cuvînt sau a unei forme se poate stabili numai după ce specialistul le va fi comparat în toate limbile care există;

2) o transformare fonetică legitimă într-o limbă oarecare nu urmează a fi legitimă în toate limbile; pentru fiecare limbă trebuie să se dea, deci, o demonstraţie separată;

3) o etimologie nu e posibilă decît dacă explică toate elementele unui cuvînt (nu numai rădăcina);

4) trecerea unui cuvînt dintr-o limbă în alta prin împrumut este supusă unor reguli de altă natură decît cele prin moştenire, dar aproape tot atît de precise, excepţiile în ambele cazuri trebuind a fi justificate;

5) o analogie care se invocă pentru a face proba schimbărilor fonetice a unui cuvînt prin trecerea lui dintr-o limbă în alta trebuie să fie exactă, adică să aibă în vedere aceleaşi sunete în aceleaşi limbi;

6) la cuvintele cu mai multe semnificaţii trebuie stabilită genealogia accepţiilor, ferindu-ne a lua o semnificaţie derivată drept semnificaţie fundamentală.

Hasdeu concepea etimologia nu numai ca studiu al originii cuvintelor, ci al oricăror elemente ale limbii (fonetice, morfologice, sintactice, lexicale sau semantice).

În vederea stabilirii unei etimologii corecte, Hasdeu cerea respectarea următoarelor principii:[67]

1) *bibliografia* cuvîntului, adică analiza critică a opiniilor, urmată de expunerea etimologiei proprii;
2) *literatura* cuvîntului, adică texte din care să reiasă forma şi sensul fiecărui cuvînt;
3) *cronologia* cuvîntului (atestări în texte la epoci diferite);
4) *fonetica* cuvîntului, adică respectarea severă a legilor de corespondenţă a sunetelor;
5) *paralelismul* cuvîntului (explicaţia oricărei schimbări sporadice sau izolate ori puţin evidente, atît în forma, cît şi în semnificaţia unui termen, trebuie să se sprijine pe cazuri perfect analoge, luate din aceeaşi limbă literară sau din graiuri);
6) *migraţiunile* cuvîntului (atunci cînd un cuvînt românesc există totodată în una sau mai multe limbi eterogene, nu putem decide aprioric cine de la cine îl va fi împrumutat; mult mai corect este să acceptăm din capul locului, prin lingvistică ajutată de istorie, drepturile fiecăruia asupra cuvîntului respectiv).

Evident, etimologia ştiinţifică nu este posibilă fără respectarea strictă a unui principiu fundamental în lingvistica comparativă-istorică, şi anume

---

[66] Vezi revista „Columna lui Traian", 1876, p. 180—185.
[67] Vezi „Columna lui Traian", 1876, p. 18—19.

Scanned with OKEN Scanner

regularitatea şi consecvenţa corespondenţelor fonetice atît între diverse etape din istoria unei limbi, cît şi între diversele limbi înrudite.

Abordînd, în plan mai general sau mai strict, problemele etimologiei savante, nu putem ocoli *etimologia populară*. Prin *etimologie populară* (engl. *folk* sau *popular etymology*, fr. *étymologie populaire*, germ. *Volksetymologie, Fehletymologie, Pseudoetymologie*, it. *etimologia popolare*, r. *narodnaja ètimologija*, sp. *etimología popular*)[68] se înţelege schimbarea pe care o suferă unele cuvinte datorită asocierii lor greşite (formale sau semantice) cu altele. Este, altfel spus, tendinţa, evidentă la vorbitor, de a descoperi forma internă a cuvintelor, pentru a explica sensurile acestora, făcînd însă abstracţie de originea lor reală. În acest context, nu este lipsit de importanţă să vedem care este relaţia dintre *etimologia savantă* şi *etimologia* căreia i se spune *populară* (mai precis, *neştiinţifică* sau *pseudoştiinţifică*). Dacă etimologia *ştiinţifică* „*este, în general de neconceput fără o cercetare istorică împinsă, cîteodată, pînă la ipoteticele forme indo-europene, cea populară procedează exclusiv s i n c r o n i c, încercînd să ofere explicaţii ale cuvintelor aşa cum acestea funcţionează în limbă, în momentul interpretării lor. Prin ea vorbitorii încearcă să-şi lămurească anumite cuvinte, noi sau învechite, rare sau izolate în limbă, cu un sens neclar sau cu o formă insolită, în general insuficient cunoscute sau pur şi simplu susceptibile de o interpretare prin falsă asociaţie etimologică. C o r e s p o n d e n ţ e l o r f o n e t i c e şi c o n c o r d a n ţ e i d e s e n s le iau însă locul asemănarea formală şi eventual semantică dintre cuvîntul care e supus etimologiei populare şi cel care o provoacă (de obicei, unul singur)*"[69]. Astfel, *remunerăţie* (din fr. *rémunération* şi lat. *remuneratio, -onis*) devine *renumeraţie* (prin asociere cu *a număra, numărat*), *astenia—ostenie* (sub influenţa lui *osteni*), *arogant—aerogant* (pentru că îşi dă *aere*), *basculadă* devine *brusculadă* (sub influenţa verbului *brusca*), *incubaţie—incuibaţie, încuibaţie* (prin asociere cu *cuib, încuiba* şi *cuibări*), *neurologie—nervologie, stomatologie—stomacologie* etc.; la fel, it. *i pomi dei Mori* „pommes des Maures" a deveni în franceză *pommes d'amour* „pătlăgele roşii"; exemple din rusă (la scriitorul N. S. Leskov): în loc de *barometr* „barometru", *burametr* (prin asociere greşită cu *burja* „furtună"), *bul'var* „bulevard" devine în gura unui personaj *gul'var* (legat de *guljat'* „a se plimba"), iar *mikroskop* „microscop" — *melkoskop* (sub influenţa adj. *melkij* „mărunt, mic"); tot în rusă, *poliklinika* devine la unii *poluklinika* (aici, *poli-*, care înseamnă „mai mulţi, mai multe", este substituit prin *polu-*, cuvînt autohton cu sensul de „jumătate, semi-").

---

[68] În lingvistica românească, problema etimologiei populare a fost tratată pe larg de T h. H r i s t e a, *op. cit.*, p. 205—274. Autorul, la care trimitem pe cititor, examinează situaţiile în care etimologia populară atinge: *forma cuvîntului, sensul cuvîntului*, în acelaşi timp *forma şi conţinutul semantic al cuvîntului*, etimologia populară latentă, oprindu-se, apoi, la unele etimologii populare româneşti.

[69] T h. H r i s t e a, *op. cit.*, p. 206.

Dacă facem abstracţie de *etimologia internă* şi de *împrumutul lexical*[70], putem spune că, în ceea ce priveşte originea, lexicul limbii române se subdivide în două mari grupe : A) *Elemente latine* şi B) *Elemente autohtone (traco-daco-gete)*. Studierea etimologică a celor două surse ereditare ale vocabularului ronânesc a stat în centrul atenţiei multor specialişti care au ajuns, îndeosebi cînd este vorba de fondul romanic[71], la rezultate foarte concludente. Potrivit cu natura prezentului curs, vom insista în continuare doar asupra cîtorva probleme cu caracter mai general sau mai particular vizînd cele două componente esenţiale ale lexicului limbii române [72].

A

Fondul latin alcătuieşte elementul de bază al lexicului limbii române. *„M. Bartoli a arătat că repartiţia termenilor de origine latină din vocabularul limbilor romanice se explică prin configuraţia geografică a Romaniei şi prin relaţiile de natură economică şi politică dintre provinciile romanizate, cuvintele fiind repartizate în « arii » izolate, laterale, mari sau mici. Astfel, ariile izolate (Sardinia, domeniul ladin, Portugalia, ins. Veglia) păstrează arhaisme, pe cînd celelalte regiuni inovează. Ariile laterale sînt de asemenea mai conservative, şi aceasta explică de ce româna posedă unii termeni de origine latină ce lipsesc din celelalte limbi romanice"*[73].

Prin urmare, în afară de fondul panromanic[74], limba română mai cuprinde un număr, destul de însemnat, de termeni de origine latină, care nu s-au păstrat în restul limbilor romanice. Iată cîteva exemple : *adăpost* <lat. *ad-depositum*, *ager*<*agilis*, *ajutor*<*adjutor*, *adjutorium*, *apuca*<*aucupare*, *arunca*<*averruncare*, *astîmpăra*<**extemperare*, *asuda*<*exsudare*, *aţipi*<**attepire*<*adtepere*, *buged*<**buccidus* (<*bucca*), *buiestru*<**bovestris*, *căscăun(d)*<**cascabundus*, *cerceta*<*circitare*, *cîntec*<*canticum*, *dărăpăna*<**derapinare*, *defăima*<*diffamare*, *despica*<*despicare*, *dogar*<*dogarius*, *farmec*<*pharmacum*, *feri*<**ferire* (<*feria*), *ferice*<*felix*, *flămînd*<*flammabundus*, *flutura*<**fluctulare* (<*fluctus*), *frămînta*<*fermentare*, *fuior*<**folliolus* (<*follis*), *grangur*<*galgulus*, *ierta*<*libertare*, *împărat* (formele din limbile romanice occidentale — de ex., fr. *empereur*, it. *imperatore*, sp. *emperador* — sînt de origine savantă), *întîmpla*<**intemplare*, *jugastru*<**jugastrum* (<*jugum*), *junghia*<*jugulare*, *legăna*<**ligi-*

---

[70] Pentru care vezi Th. Hristea, *op cit.*, p. 21 ş.u. ; G. I. Tohăneanu — Fr. Király *op. cit.*, p. 149 ş.u. (Fr. Király tratează pe larg aici, potrivit cu stadiul actual al cercetărilor, *principiile etimologiei, etimologia internă, etimologia directă, etimologia indirectă* şi *etimologia multiplă.*)

[71] Vezi monografia lui C. Dimitriu, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi româneşti. Studiu statistic*, Iaşi, 1973.

[72] În privinţa *împrumutului lingvistic* vezi şi discuţiile purtate *supra*.

[73] Al. Rosetti, *Istoria limbii române, I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1978, p. 186.

[74] Despre care vezi W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a III-a, Heidelberg, 1935 ; *TILR*, II, p. 110 ş.u.

Scanned with OKEN Scanner

*nare, leşina<*laesionare (<laesionem), lingură<li(n)gula, lînced<languidus, mărgea<margella, negustor<negotiator, nici<neque, oaie<ovis, ospăţ<hospitium, plăcintă<placenta, plăpînd<palpabundus (<palpo), plimba<perambulare, purcede<procedere, putred<putridus, reteza<retundiare, scula<*excubulare, streche<*oestriculus, subsuoară<subala, sufleca<*suffollicare, trepăda<trepidare, urca<*oricare<orior, veşted<*vescidus (vescus)* ş.a.

B

Cercetarea elementelor *daco-getice* (sau *traco-dace*), perpetuate în limba română, în primul rînd în materie de *vocabular*, dar şi în *fonetică*, *gramatică* şi *derivare*, constituie o problemă dintre cele mai importante şi mai controversate, nesoluţionată încă definitiv de specialiştii care i-au acordat atenţie în ultimele două secole. În vederea rezolvării aspectelor de ansamblu şi de amănunt este necesară considerarea şi reconsiderarea critică, obiectivă, a tot ceea ce s-a scris în legătură cu elementele de substrat ale limbii noastre. Între altele, avem datoria să relevăm partea trainică, valabilă şi azi, din contribuţia impunătoare a lui B. P. Hasdeu, care a dedicat un număr impresionant de cercetări, studii, articole, note etc. diverselor chestiuni — generale (teoretice) şi concrete — privitoare la rolul şi importanţa elementului autohton în procesul de constituire a limbii şi poporului român.

Desigur, pentru secolul trecut contribuţiile cele mai însemnate, dar şi cele mai discutabile, referitoare la resturile de limbă dacică din vorbirea românilor, inclusiv unele efecte declanşate de factorul etnologic în sistemul graiului nostru cotidian, aparţin lui Hasdeu, cu operele sale lingvistice capitale *Cuvente den bătrîni* şi *Etimologicum Magnum Romaniae* [75].

Teoria generală a substratului şi a consecinţelor factorului etnologic (etnolingvistic) în alcătuirea limbii române ocupă un loc de seamă în opera lingvistică a lui B. P. Hasdeu. Deşi nu a avut precursori (etimologiile propuse de D. Cantemir sînt, aproape toate, greşite, în sensul că nici unul din termenii consideraţi de el, cu excepţia *doinei* şi, poate, *a stejarului*, nu are origine dacică (de exemplu, *cărare, grăiesc, heleşteu, nimeresc, pădure, privesc* sînt de altă proveniență), iar *Tabelele comparative* ale lui I. Budai-Deleanu (aprox. 1760—1820), în care erau semnalate cuvinte comune cu albaneza au rămas în manuscris, Hasdeu a adus aici contribuţii extrem de însemnate, cele mai multe valabile şi astăzi, studiind, mai întîi, latura teoretică, iar apoi şi pe cea concretă a acestei controversate probleme. El porneşte de la ideea că orice limbă (deci şi limba română) este alcătuită din *strat* şi *substrat*. Teoria *substratului* este legată în mod firesc la Hasdeu de efectele *bilingvismului*, deci de rezultatul convieţuirii dintre două popoare diferite (aşa-zisul „amestec primar"), care se deosebesc de împrumuturile ce se produc în mod curent în urma relaţiilor de tot felul stabilite între popoare („amestec secundar", cum îi spune B. P. Hasdeu). Aşadar, „amestecul secundar" declanşează doar împrumuturi izolate de la o limbă la alta, fenomen frecvent în toate timpurile;

[75] Reeditat, cu un studiu introductiv de Gr. Brâncuş, vol. 1—3, Bucureşti, 1972—1975.

în urma „amestecului primar" (adică a acțiunii substratului etnolingvistic) se împrumută însă și forma internă a limbii străine, schema ei. Hasdeu a arătat că numai amestecul primar are importanță genealogică. Proporția amestecului depinde de gradul de înrudire al celor două limbi, ca și de gradul de cultură și puterea tradiției, manifeste în fiecare din ele. Explicații similare se dau și astăzi, de specialiști diferiți, contactului interlingvistic.

Este evident că studierea elementului autohton (prelatin) din limba română nu se poate face în afara comparației cu alte limbi indo-europene. Știm bine că tradițiile romanisticii și mai ales ale cercetării limbii române prin raportare la limba de origine, latina, erau vechi la noi; gramatica comparată a limbilor indo-europene era, în schimb, un lucru cu totul nou la români. Dealtfel, B. P. Hasdeu a înțeles că, prin comparația limbii române cu albaneza și alte limbi, pot fi reconstituite elemente din idiomul indo-european al traco-dacilor[76].

Hasdeu arată că *reconstrucția* trebuie să fie nu numai *fonetică*, cum admiteau aproape toți lingviștii timpului său, ci și *lexicală* și *semantică*.

În legătură cu problema *valorii reconstrucției stărilor de limbă arhaice* învățatul român a emis poate cea mai cuprinzătoare și mai justă concepție din cîte s-au formulat în istoria lingvisticii generale. Situîndu-se pe o poziție *dialectică*, el releva că reconstrucția nu este nici *ipotetică*, dar nici *exactă*, ci aproximativă, apropiindu-se, ca orice cunoștință umană, cu atît mai mult de adevăr, cu cît ia în considerație un număr mai mare de fenomene.

Înainte de B. P. Hasdeu, pe seama influențelor anteromane erau puse următoarele elemente lexicale: *abur, acolo, acum, baltă, bară* „mlaștină", *brad, brînci, brînză, brîu, broască, bucată, bucur, bunget, buză, căciulă, cătun, codru, copac, copil, covată, a cruța, dobă, gata, gălbează, ghimpe, groapă, grumaz, gușă, leș, a leșina, mal, maldac, moș, nană, năpîrcă, pîrîu, a sosi, stăpîn, șopîrlă, urdă, vatră* și *vergură*. În legătură cu unii dintre acești termeni, trebuie să facem mențiunea că mulți au fost atribuiți greșit substratului, căci, de fapt, așa cum o arată analiza etimologică, ei sînt de evidentă origine *latină (acolo, acum, brînci, bucată, vergură)*, *slavă* sau *turcească*.

Cercetările întreprinse de B. P. Hasdeu asupra vocabularului limbii române au scos la iveală numeroase cuvinte a căror obîrșie autohtonă este ori pare a fi neîndoielnică. Trebuie să spunem că și astăzi criteriile stabilite de el cu aproape un secol în urmă își păstrează valabilitatea. Proveniența dacică a elementelor lexicale din limba română este considerată sigură atunci cînd:

1) cuvîntul în cauză nu era moștenit din latină;

2) nu era împrumutat din limbile vecine sau din ale popoarelor care au trecut succesiv prin țara noastră în Evul mediu;

3) comparația cu albaneza scotea la iveală afinitatea lor intimă; totuși, Hasdeu a arătat că elementele preromane din limba română nu trebuie limitate numai la concordanțele cu albaneza; într-adevăr, prin

[76] Cf., de pildă, monografia lui G. Reichenkron, *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

tot ce limba noastră datorează graiului dacilor, ca poate fi privită și ca limbă indo-europeană aparte, comparabilă, deci, cu sanscrita, avestica, greaca veche, armeana, limbile celtice, germanice, baltice etc.

Aplicînd atare criterii în cercetarea etimologică, B.P. Hasdeu a stabilit cu mai mare exactitate ponderea elementelor de substrat din lexicul limbii române. După el, următoarele cuvinte ar fi moștenite de română din idiomul indo-european al dacilor : *abeș, abur, a ademeni* (arh. *a adămăni*), *aghiuță, aidoma, ală (hală)* „un fel de balaur", *alac* „un fel de grîu și un fel de orz", *aldan (haldan)* „cînepa de sămînță", *Andilandi* „sorte d'oiseau fabuleux", *argea, avaloma, azugă, baci, balaur, bară, barză, băl* (și *bălan*), *băsău, bască, bașardină, batal, bordei, bortă, brad, brînză, broancă, bunget, burghiu, burtucă, burtuș, cioară, cioban, cioci, ciocîrlie, ciomag, codru, (Barba-)cot, cujbă, culbec, deh!, dezgauc, doină, don, dulău* (și *dolcă*), *genune, ghiob, ghiuj, gîde, gîdel (gîdilesc), gordin, hojma, iazmă, iele, jilț, mr. lîndură, mal, maldac, mazăre, mălai, mămăligă, melc, mire, mosoc, moț, năsărîmbă, ortoman, rață, ravac, rîmfă, rînză, sîmcea, stăpîn, stejar, șiră (șiroadă, șirimpîu), șopîrlă, traistă, tulei, țundră, țurcă, urdă, vatră, zimbru* și *zîrnă*, deci în total, 84 de termeni [77]. La aceste elemente lexicale se mai adaugă unele nume de locuri și de oameni și cîțiva termeni pentru care Hasdeu a presupus fie o contaminare între un cuvînt moștenit din substrat și unul latinesc (de exemplu, *urzică*), fie numai modificări semantice produse sub influența factorului etnologic (de exemplu, *bărbat, omușor*).

Confruntînd repertoriul elementelor lexicale din tezaurul nostru cotidian puse de B. P. Hasdeu pe seama substratului cu listele cuprinse în cercetări mai noi sau chiar recente, constatăm că, adeseori, prezumțiile, ca și demonstrațiile lui, se dovedesc a fi fost juste. Astfel, mulți dintre termenii considerați de Hasdeu a fi de origine autohtonă se regăsesc în cercetări apărute în zilele noastre [78]. De cele mai multe ori, în stabilirea resturilor de limbă transmise de la traco-daci în română B. P. Hasdeu a formulat teze verosimile, sprijinite cu convingătoare argumente lingvistice și cultural-istorice, în principiu valabile (sau măcar plauzibile) și astăzi. De pildă, în cercetarea cuvintelor autohtone el a acordat o mare importanță *gloselor* [79], al căror sens este cunoscut și se poate, deci, stabili cu mai multă certitudine etimologia. Numelor proprii Hasdeu le considera un izvor mai puțin sigur [80] și, atunci cînd încerca să le dezvăluie etimologia,

---

[77] În numeroasele sale cercetări lingvistice consacrate substratului Hasdeu a relevat, între altele, caracterul aproape exclusiv autohton al termenilor privitori la păstorit.

[78] Vezi, de pildă, Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 271 ș.u. ; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. I, București, 1959, ed. a II-a, București, 1967 ; idem, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970 ; *TILR*, II, p. 313—365 ; A. Vraciu, *Precizări în legătură cu elementul autohton din limba română*, în *LR*, XIX, 1970, 2, p. 101—116 ; idem, *SLG*, p. 91—124.

[79] În legătură cu aceasta vezi studiul special al lui Vl. Georgiev, *Die dakischen Glossen und ihre Bedeutung zum Studium der dakischen Sprache*, în *LB*, VIII, 1964, p. 5—14.

[80] Cf., în schimb, I. Duridanov, *Ezikăt na trakite*, Sofia, 1976 ; K. Vlahov, *Trakijski lični imena. Foneliko-morfologični proučvanija*, Sofia, 1976 ; Vl. Georgiev, *Trakite i tehnijat ezik*, Sofia, 1977.

căuta totdeauna un element care să indice semnificaţia numelui propriu respectiv în vorbirea comună.

Studiind problema substratului limbii noastre pe baza izvoarelor istorice şi a materialului lingvistic, B. P. Hasdeu dovedeşte continuitatea neîntreruptă a românilor în Dacia. Este cert că elementele preromane au pătruns din idiomul indo-european al geto-dacilor în latina vorbită în spaţiul carpato-danubian şi pontic înainte ca limba română să se fi constituit ca limbă romanică.

Interesante sînt procedeele în funcţie de care pot fi stabilite cu mai mare precizie cuvintele traco-dace din limba română [81]:

1) Atenţia trebuie concentrată, în primul rînd, spre cuvintele fără etimologie în limba română sau cu etimologie nesigură.

2) *„Prima comparaţie necesară trebuie să se facă cu resturile, oricît de precare şi nesigure, ale daco-moesienei, aproape pierdute din vedere pînă în prezent"* [82].

3) Urmează, inevitabil, comparaţia cu alte limbi vechi balcanice, foarte utilă îndeosebi în cazurile cînd nu există un suport în traco-dacă.

4) Comparaţia cu albaneza şi cu alte limbi indo-europene trebuie să se facă recurgîndu-se la fazele reconstrucţiei lor comune.

5) Posibilitatea comparaţiei cu limbile baltice şi cu armeana.

6) Putem extinde comparaţia *„la oricare dintre limbile indo-europene vechi sau moderne din care româna nu a putut împrumuta direct sau mijlocit, păstrînd cu stricteţe regulile concordanţelor în plan indo-european între limbile atrase în comparaţie"* [83].

7) *„Referirea la simple rădăcini indo-europene nu este edificatoare. Trebuie găsite cuvinte concrete existente în diverse limbi indo-europene şi explicarea cuvîntului românesc trebuie făcută nu numai pentru rădăcină, ci pentru toate elementele lui"* [84].

Pe baza criteriilor enunţate, în *TILR*, II, cuvintele româneşti, posibil sau probabil de origine daco-getică, au fost clasificate după cum urmează:

1) *Cuvinte româneşti apropiate de cuvinte atestate în daco-moesiană sau în alte limbi vechi balcanice:* arom. *adarŭ* 1. „fac" 2. „ornez", *adămană* „dar, mită", *argea* „încăpere (construită în pămînt)", *bală* „fiară, monstru", *balaur, baltă, băl* „alb, blond", *broancă* (dial.) „vechi instrument cu coarde", *brusture, bumb* „nasture, buton", *burduf, buză, carîmb* „băţ; loitre, tureatcă", *colibă, druete* (dial.) „lemn", *drum, dolcă* „căţea", *dulău, ghiuj* „bătrîn", *hojma* „continuu, repetat", *jelţ (jilţ, jîlţ)* „pîrîu", *laţe* „smocuri de lînă, fire de păr", *mal, măldac (maldac)* (dial.) „mănunchi de fîn", *mazăre, mic, mînz, murg, -ă* „întunecat", *rămf (rîmf, remf)* „fr. Sarassine, germ. Osterluzei" *(Aristolochia clematitis)*, *scai, scăpăra, strungă, şiroadă* „cadă", *şirimpîu* „canal", *trişcă (trulişcă)* „fluier primitiv", *zimbru, zîrnă* (bot. *Solanum nigrum*).

2) *Cuvinte comune românei cu albaneza: abeş* „într-adevăr; zău!", *abur, amurg, argea, aş(i)!* „ba, nu", *baci, balaur, bală, balegă, baltă,*

[81] Vezi, de pildă *TILR*, II, p. 319—320.

[82] *TILR*, II, p. 319.

[83] *TILR*, II, p. 320.

[84] *TILR*, II, *loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

bară „loc mlăştinos", *barză*, *bască* „lîna tunsă de pe o oaie", *băl*, *bîlc* „mlaştină; vale îngustă şi mocirloasă în munţi", *bîr*, *borească* (dial.) „femeie, nevastă", *brad*, *brîu*, *brusture*, *buc* „pleavă (de cînepă sau in, de la boabe de porumb)", *bucura*, *bumb*, *bunget*, *burduf*, *buză*, *căciulă*, *călbează (gălbează)*, *căpuşă (Melophagus ovinus)*, *cătun(ă)*, (dial.) 1. „sat mic", 2. „colibă", *ceafă* „cerbice", *cioară*, *cioc*, *ciucă* „pisc, vîrf de deal, de munte", *ciuf (ciof)* subst. „moţ (de păr)"; adj. „zbîrlit", *ciump (ciomp)* „ciot; bucată rămasă dintr-un membru tăiat", *ciupi*, *ciut (şut)* „fără coarne, fără urechi", *ciută* „căprioară", *coacăză*, *codru*, *colibă*, *copac*, *copil*, *curpen*, *cursă*, *daş* (dial.) „miel de casă", *droaie*, *druete*, *fărîmă*, *fluier*, *gard*, *gata*, *ghimpe*, *ghionoaie*, *ghiuj*, *gogă* (dial.) „strigoaică", *grapă*, *gresie*, *groapă*, *grumaz*, *grunz*, *guşă*, *hameş*, *hututui*, *-e*, *jumătate*, *lehăi* „a flecări, a vorbi fără, rost", *lete* (dial.) „timp liber, răgaz" (cf. *îndelete)*, *leurdă* „usturoi de pădure", *mal*, *mare* (adj.), *mazăre*, *măgar*, *măgură*, *mărar*, *mire*, *mînz*, *moş*, *mugur*, *murg*, *muşcoi (mîşcoi)*, *năpîrcă*, *noian*, *pîrîu*, *pupăză*, *raţă*, *rînză*, *sarbăd (sarbed)* „acru", *scăpăra*, *scrum*, *sîmbure*, *spînz (spînţ, spîns)*, *spîrc* 1. „spîn", 2. „copilandru, pici", *spuză*, *strepede* „vierme (în brînză, în oţet)", *strungă*, *şopîrlă*, *ştiră* „sterilă", *ţap*, *ţarc*, *ţeapă*, *urdă*, *vatră*, *viezure*, *zară*, *zgardă*.

3) *Cuvinte de substrat deduse din comparaţia cu alte limbi indo-europene: abrac*, *brînză*, *burtă*, *codru*, *dîmb*, *doină*, *stînă*.

Desigur, nu toate cuvintele considerate de cercetătorii substratului limbii române ca provenind din fondul prelatin justifică acest calificativ [85]. Pe de altă parte, cum s-a arătat şi la cel de-al II-lea Congres internaţional de tracologie (Bucureşti, septembrie 1976), există şi elemente lexicale moştenite de la populaţia autohtonă care nu au fost încă discutate de cei care s-au ocupat cu problema substratului limbii noastre şi nu figurează, deci, în nici una din aceste liste. Aşadar, nici unul din repertoriile întocmite pînă la ora actuală pentru elementele lexicale anteromane din română nu este complet. În sfîrşit, nu putem accepta fără rezerve etimologia propusă pentru unele (sau chiar mai multe) dintre elementele atribuite substratului lexical de cercetătorii de pînă acum. În consecinţă, sîntem obligaţi să facem o triere, distingînd cel puţin trei grupe mari de cuvinte:

1) cuvinte a căror proveniență din substrat este absolut *sigură*;
2) cuvinte a căror origine autohtonă este numai *probabilă*;
3) cuvinte atribuite *greşit* substratului.

Astfel, sînt de *certă* origine autohtonă următoarele categorii de cuvinte:

a) cuvinte care au un corespondent în resturile de limbă transmise de la populaţia anteromană, în primul rînd, glose *(ademeni*, *bălai*, *brusture*, *buză*, *colibă*, *druete*, *ghiuj*, *gorun*, *mazăre*, *murg*, *scai*, *strungă*, *zîrnă* etc.);

b) cuvinte care, fără să fie moştenite din latină sau împrumutate din alte limbi, au un corespondent îndeosebi în albaneză, baltică, armeană, indo-iraniană şi celtică şi sînt, de asemenea, de veche origine indo-europeană:

α) corespondente în albaneză *(abur*, *balaur*, *căpuşă*, *fărîmă*, *gard*, *gresie*, *mal*, *năpîrcă*, *pîrîu*, *rînză*, *sarbăd*, *şopîrlă*, *ţap*, *vatră*, *zgardă* etc.;

β) corespondente baltice *(codru*, *copac*, *doină* etc.);

[85] Afirmaţia este valabilă şi pentru lista reprodusă după *TILR*, II, p. 327–356.

Scanned with OKEN Scanner

c) în sfîrşit, sînt sigur autohtone cuvintele care pot fi reconstituite la nivel indo-european [86].

Să luăm un alt exemplu. Lexicul limbii germane însumează cuvinte propriu-zis germane şi împrumuturi din alte limbi. Cercetările etimologice au dovedit că unităţile de vocabular din prima categorie sînt de origini diferite: 1) indo-europene; 2) germanice; 3) germane propriu-zise (ale căror teme adică nu au paralele în alte limbi — de pildă, în engleză, suedeză, olandeză etc.).

1) *Cuvinte de origine indo-europeană:*

a) pronumele personale (*ich* „eu", *du* „tu", *er* „el");

b) numeralele (*ein, zwei, drei, zehn* etc., rădăcina *hund*— în *hundert* „sută");

c) termeni de înrudire (*Vater* „tată", *Mutter* „mamă", *Sohn* „fiu", *Tochter* „fiică", *Bruder* „frate", *Schwester* „soră");

d) nume ale părţilor corpului uman (*Auge* „ochi", *Ohr* „ureche", *Nase* „nas", *Fuss* „picior", *Knie* „genunchi", *Herz* „inimă", *Zahn* „dinte"; de exemplu, *Zahn* corespunde exact lat. *dens, dentis*, dar în ceea ce priveşte originea, lat. *dens* este participiul de la verbul *edo* „a mînca"; aşadar, iniţial cuvîntul acesta este un derivat care nu însemna „dinte", ci „mîncător", servea deci ca denumire figurată pentru *dinte*);

e) numele unor animale sălbatice şi domesticite (*Wolf* „lup", *Maus* „şoarece", *Kuh* „vacă", *Hahn* „cocoş", *Gans* „gîscă"; de exemplu, *Hahn* este înrudit cu lat. *cano* „cînt", de unde rezultă că la origine cuvîntul german era un substantiv deverbal cu sensul de „(pasăre) cîntătoare");

f) numele unor arbori (*Birke* „mesteacăn", *Buche* „fag");

g) unele cuvinte legate de creşterea vitelor şi de agricultură (*Vieh* „vite", *Horn* „corn", *Acker* „ogor", *Ähre* „spic");

h) o serie de substantive aparţinînd la grupe semantice diferite (*Mann* „om, bărbat, soţ", *Volk* „popor", *Meer* „mare", *Schnee* „zăpadă", *Nacht* „noapte" etc.);

i) unele verbe care exprimă diferite acţiuni şi stări (de exemplu, *stehen* „a sta", *sitzen* „a şedea", *essen* „a mînca", *säen* „a semăna", *wissen* „a şti" ş.a.);

j) un număr de adjective care arată diverse însuşiri sau proprietăţi ale obiectelor şi fenomenelor (*voll* „plin", *jung* „tînăr", *satt* „sătul", *gelb* „galben", *keck* „îndrăzneţ, cutezător, obraznic" etc.); astfel, germ. *gelb* este înrudit cu v. sl. *zelenŭ* „verde", iar germ. *keck*, engl. *quick* cu lat. *vivus* şi v. sl. *živŭ*);

k) mai multe adverbe care cu timpul au devenit prepoziţii (de exemplu, *an* „la, lîngă, în, de; către, pentru; pe"; *in* „în, la" etc.);

2) *Cuvinte de origine germanică*

Acest strat se subîmparte în: *a*) comune tuturor limbilor germanice (de exemplu, *Bein* „picior; os"; *Luft* „aer", *geben* „a da", *zahlen* „a plăti", *zählen* „a număra, a socoti") şi

[86] Vezi şi A. Vraciu, *Studii de lingvistică generală*, Iaşi, 1972, p. 91—124; idem, *Sur le caractère autochtone des populations anciennes de la Dacie: les données linguistiques*, în *Studia Balcanica*, 5, Sofia, 1971, p. 179—192; idem, *Reflections on linguistic and cultural relations between Anatolia and Dacia in the Bronze Age*, în *Bronze Age Migrations in the Aegean*, London, 1974, p. 281—291; idem, *Limba daco-geţilor*, Timişoara, 1980.

b) proprii exclusiv limbilor germanice de apus (de exemplu, *reif* „copt", *Henne* „cloşcă", *nähen* „a coase" etc.);

3) *Cuvinte germane propriu-zise* (de exemplu, *Erz* „minereu, bronz, aramă", *Walzer* „vals" <*walzen* etc.), adică formaţii interne.

În limba germană există, ca şi în celelalte limbi, un foarte mare număr de împrumuturi care au pătruns, în diverse epoci, din diverse limbi:

1) vechi împrumuturi (pătrunse î.e.n.) din limbile celtice;
2) vechi împrumuturi (intrate în e.n.) din latină şi greacă;
3) împrumuturi pătrunse în diverse epoci din limbile romanice (mai ales din franceză, dar şi din italiană şi spaniolă);
4) împrumuturi mai noi din limbile germanice (din engleză, olandeză, şi limbile scandinave);
5) împrumuturi din diverse limbi orientale.

În lingvistica germană, cuvintele împrumutate sînt, de regulă, clasate în două grupe: *Lehnwörter* şi *Fremdwörter*. În primul caz, este vorba de împrumuturi care au fost asimilate într-un asemenea grad, încît numai analiza etimologică ar fi în măsură să le diferenţieze de vocabularul indigen; în cel de-al doilea caz, împrumuturile nu s-au adaptat integral şi sînt simţite ca elemente aloglote. Din prima categorie vom menţiona:

1) împrumuturile celtice (datînd din sec. al V-lea — al III-lea î.e.n.): *Eisen* „fier", *Amt* „slujbă, funcţie; oficiu; birou";

2) împrumuturi latineşti pătrunse în limba germană în primele secole ale e.n., înainte de adoptarea creştinismului; este vorba de cuvinte care denumesc diferite obiecte legate de viaţa materială preluate de germani pe cale orală în procesul contactului direct cu romanii: *Mauer* „zid, perete", *Ziegel* „cărămidă", *Pforte* „poartă", *Fenster* „fereastră", *Keller* „pivniţă", *Strasse* „şosea, stradă", *Kampf* „luptă", *Wall* „val, şanţ", *kaufen* „a cumpăra", *Münze* „monetă, bani", *Kupfer* „aramă", *Sichel* „seceră", *Wein* „vin", *Kohl* „varză", *Kürbis* „dovleac", *Rettich* „ridiche", *Kirsche* „cireaşă", *Käse* „brînză", *Pfeffer* „piper", *Küche* „bucătărie" ş.a.

3) împrumuturi latineşti adoptate în epoca de expansiune a creştinismului la germani; este vorba de cuvinte legate fie de religie, fie de şcoală: *Kloster* „mănăstire", *Münster* „catedrală", *Zelle* „chilie", *Mönch* „călugăr", *Feier* „sărbătoare", *Schule* „şcoală", *Tafel* „tablă", *Tinte* „cerneală", *Brief* „scrisoare", *schreiben* „a scrie";

4) cuvinte de provenienţă greacă: *Kirche* „biserică", *Priester* „preot";

5) împrumuturi franţuzeşti: *a)* legate de cultura cavalerească: *Banner* „stindard", *Panzer* „zale, platoşă, cuirasă", *Flöte* „flaut", *Laute* „lăută", *tanzen* „a dansa", *fein* „fin, delicat, ales" etc. şi

b) datînd din secolul al XVII-lea: *Dame* „doamnă", *Onkel* „unchi", *Tante* „mătuşă", *Mode* „modă", *Weste* „vestă, jiletcă", *Schärpe* „eşarfă", *Pumpe* „pompă, fîntînă" etc.;

6) cuvinte de origine italiană: *Bank (Banken)* „bancă" (finanţe), *Grotte* „grotă, peşteră", *Oper* „operă", *Bass* „bas" ş.a.;

7) împrumuturi din engleză: *Spleen* (sec. al XVIII-lea), *Streik* „grevă" (din sec. al XIX-lea), termen care a înlăturat cuvîntul autohton *Ausstand* „id.", provenit din dialectele germane de sud, *Klub*, *Dock* „doc", *Sport*, *Start* etc.;

8) în fine, împrumuturi din diverse limbi orientale (indiană, arabă, persană etc.) pătrunse în germană, între altele, prin intermediul a diferite limbi europene: *Zucker* „zahăr", *Reis* „orez", *Kaffee* „cafea", *Schach* „șah" etc.

Desigur, multe împrumuturi suferă anumite schimbări semantice, mai ales cînd se încadrează perfect și nu mai pot fi deosebite de lexicul indigen. De pildă, lat. *tincta*, de la baza germ. *Tinte* „cerneală", avea sensul de „culori, vopsele"; lat. *fēriae* (<**fēs-*, prezent în *fes-tus*), din care provine germ. *Feier*, avea numai sensul de „sărbătoare religioasă" (lat. *feria*, folosit la sg., însemna o anumită zi din săptămînă, „marți", care a dat în fr. *foire*, it. *fiera*, engl. *fair* „tîrg").

Progresele, vizibile, realizate de etimologia savantă în cele aproape două secole de existență a ei sînt relevate cu tot mai multă pregnanță în lucrările recente, care nu neglijează schimbarea opticii și aportul studiilor ce apar în zilele noastre.

„*În prima sa fază de dezvoltare, etimologia însemna, cum e și firesc, o întoarcere, adîncire în trecut, de unde trebuia adus la lumină tot ce s-a uitat despre diferitele laturi ale cuvîntului. Metoda comparativă-istorică și descoperirea legilor fonetice permiteau o astfel de cercetare prin care se regăseau fapte pierdute din istoria limbilor. Orientarea, aproape absolută, a etimologiei spre trecut a avut însă și urmări nedorite. S-a format și s-a menținut mult timp părerea că originea oricărui cuvînt trebuie căutată în trecut și în alte limbi (fie în limba de bază, fie în limbile cu care a existat un contact). Doar într-o etapă mai apropiată de noi s-a observat că limba își exploatează în mare măsură resursele sale interne pentru primenirea lexicului său. Întoarcerea etimologiei spre examinarea cuvintelor formate pe plan intern într-o anumită perioadă (și a împrumuturilor din aceeași etapă) a permis nu numai descoperirea mecanismului după care se structurează ele, dar și întrevederea drumului de dezvoltare (ca și a raportului dintre rolul factorilor interni și externi) în compartimentul lexical*" [87]. Ceva mai jos, același autor scrie [88]:

„*În primele decenii ale secolului nostru se impune tot mai mult un punct de vedere nou care reclamă o examinare* **complexă** *a cuvîntului în vederea fixării etimologiei sale, pentru că fonetica, semantica și cronologia nu pot răspunde la toate întrebările privind evoluția cuvîntului. În această etapă, numită* **lexico-istorică**" [89], atenția nu mai este monopolizată de un aspect sau altul al cuvîntului. Vocabula este examinată ca o unitate complexă în mediul său natural și nu izolat, rupt de context. În acest sens, etimologia beneficiază mult de pe urma metodei «cuvinte și lucruri» care își are izvorul în lucrările lui Rudolf Meringer și Hugo Schuchardt. Metoda «cuvinte și lucruri» (Wörter und Sachen) cercetează în strînsă legătură istoria limbii cu istoria societății. Metoda ajută în primul rînd, dar nu exclusiv, lămurirea etimologiei împrumuturilor. Constatînd că numeroase cuvinte trec de la un popor la altul simultan cu obiectele denumite de ele, s-a observat că studierea istoriei lucrurilor poate lămuri multe

---

[87] G. I. Tohăneanu — Fr. Király, *op. cit.*, p. 162—163; vezi și discuția purtată de noi în acest capitol al cursului (inclusiv precizările de mai sus).

[88] *Op. cit.*, p. 170—171.

[89] Autorul are în vedere cartea lui P. Guiraud, *L'étymologie*, Paris, 1967.

Scanned with OKEN Scanner

chestiuni din istoria cuvîntului". Destul de des însă, dificultăţile ce stau în faţa specialiştilor sînt aproape de neînvins. În legătură cu aceasta, acad. Al. Graur [90] nota: „*În studierea etimologiei cuvintelor se arată de obicei cum un cuvînt aparţinînd unei epoci provine dintr-un cuvînt aparţinînd altei epoci, sau cum un cuvînt aparţinînd unei limbi provine dintr-un cuvînt aparţinînd altei limbi. Cu aceasta s-ar părea că problema se consideră lichidată. În special dicţionarele etimologice, fiind în mod necesar schematice, prezintă lucrurile în felul acesta. Foarte adesea însă realitatea este mult mai complexă: un cuvînt nu are o origine atît de net delimitată, în istoria lui se împletesc fapte numeroase care fac ca, pe lîngă cuvîntul luat ca bază pentru etimologie, în dezvoltarea cuvîntului studiat să mai intervină şi alte cuvinte, din aceeaşi limbă sau din alte limbi*". De pildă, în marea lor majoritate, neologismele limbii române au *etimologie multiplă* [91], în sensul că la constituirea acestui vocabular au contribuit mai multe limbi (franceza, latina savantă, italiana, germana, rusa, engleza şi neogreaca). Într-adevăr, „*adesea un cuvînt nu provine dintr-o singură sursă, ci reprezintă o împletire a mai multor originale, din aceeaşi limbă sau din limbi diferite, pe care este necesar să le punem în lumină*" [92]. Cîteva exemple: rom. *acrobat* — fr. *acrobate*, it. *acrobata*, sp. *acróbata*, germ. *Akrobat*, engl. *acrobat*, r. *akrobat*; rom *caractér* — fr. *caractère*, dar *carácter* — lat. *character*, germ. *Charakter*; rom. *director* — fr. *directeur*, it. *direttore*, germ. *Direktor*, r. *diréktor*; rom. *excursie* — fr. *excursion*, it. *escursione*, sp. *excursión*, engl. *excursion*; rom. *gong* — fr. *gong*, engl. *gong*, germ. *Gong*; *monedă* — ngr. μονέδα, dar *monetă* — it. *moneta* (cf. lat. *moneta*); *orchestră* — fr. *orchestre*, it., lat. *orchestra*; *pedală* — fr. *pédale*, it. *pedale*, sp. *pedal*, engl. *pedal*, germ. *Pedal*; *record* — fr. *record*, it. *record*, sp. *récord*, engl. *record*, germ. *Rekord*; *serpentină* — fr. *serpentine*, it. *serpentina*, sp. *serpentina*, engl. *serpentine*; *tribună* — fr. *tribune*, it. *tribuna*, sp. *tribuna*, engl. *tribune*, germ. *Tribüne* ş.a. De fapt, trebuie precizat că uneori e vorba numai de variante (din limbi diferite): cf. *caractér* — *carácter*, *monedă* — *monetă* etc.

Cum a arătat acad. Al. Graur [93], etimologie multiplă avem nu numai în cazul lexicului propriu-zis, ci şi în cel al sufixelor. Este vorba de sufixul *-ez* care formează nume de locuitori ai unui oraş sau ai unei ţări (*berlinez, praghez, vienez, bavarez, chinez, congolez, cubanez, danez, englez, finlandez, francez, ghanez, irlandez, islandez, japonez, malaez, olandez, polonez, portughez, suedez, vietnamez* etc.). Prima dată acest sufix a pătruns din neogreacă, apoi din franceză.

---

[90] *Studii de lingvistică generală*, p. 67.

[91] Despre care vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 67—77 (nu 26 ş. u., cum afirmă Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, p. 104, nota); idem, *Etimologii româneşti*, p. 11—18; Th. Hristea, *op. cit.*, p. 103 ş. u.

[92] Al. Graur, *Etimologii româneşti*, p. 11.

[93] Vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 11—18; V. Şerban, I. Evseev, *op. cit.*, p. 236—237.

Scanned with OKEN Scanner

f. Lexicografia

După cum am mai arătat, *lexicografia*[94] (gr. *lexikós* și γράφω „scriu") (engl. *lexicography*, fr. *lexicographie*, germ. *Lexikographie*, it. *lessicografia*, r. *leksikografija*, sp. *lexicografía*) este capitolul lexicologiei care se ocupă cu principiile de elaborare și cu analiza diverselor tipuri de dicționare. Ca disciplină lingvistică, lexicografia are un pronunțat caracter aplicativ.

Îmbogățirea rapidă a vocabularului face ca anumite unități ale lexicului folosit în limba scrisă să rămînă necunoscute unor categorii de cititori. Cf., pe de o parte, *arhaismele*, neutilizate în vorbire, dar prezente în opere literare, pe de alta, *neologismele* care nu s-au impus încă în limba vorbită. În consecință, apare necesitatea de a explica aceste cuvinte. În fazele mai vechi din istoria limbilor, în astfel de împrejurări se proceda în două feluri : 1) explicarea termenului necunoscut prin altul mai accesibil, deci printr-un sinonim al său, în text, în note, în anexe (de pildă, *cadavruri—trupuri*, *definiție—tîlcuire*, *gintă—neam*, *natură—fire*, *operație—lucrări*, *distanță—depărtare*, *ingenios—isteț*, *fermentație—dospire*, *translator—tălmaci* etc.), fenomen cunoscut sub numele de „glosare" (de la *a glosa* „a face glose referitoare la un cuvînt, la o formă dintr-un text"<fr. *gloser*); în prezent, la această modalitate se recurge cu precădere în cazul terminologiei științifice și tehnice ; 2) în vechile manuscrise, cuvintele necunoscute sînt explicate fie pe marginea textului, fie la sfîrșit (în acest din urmă caz, sub forma unei anexe, mai precis, a unei liste de termeni necunoscuți, însoțite de traducerea sau comentarea lor). Un atare mod de interpretare a avut drept rezultat faptul că anumiți autori de cărți încep să adune cuvintele necunoscute, întîlnite în diverse opere scrise, și să alcătuiască *glosare* (<fr. *glossaire* ; cf. lat. *glossarium*), pe care însă nu le mai atașează manuscriselor, ci le editează separat. Așa apar *dicționarele* (culegeri de cuvinte dintr-o limbă, clasate fie în ordine strict alfabetică, fie pe familii), care, apoi, se perfecționează și se diversifică.

Elaborate cu scopul de a explica numai cuvintele necunoscute, dar cuprinzînd și interpretînd în realitate toate cuvintele unei limbi, dicționarele au căpătat cu timpul și valoare științifică, strict lingvistică, deoarece, înregistrînd (aproape întreg) vocabularul unei limbi, ele oferă un material extrem de prețios pentru a defini bogăția și varietatea, în ultimă analiză specificul acestuia.

De regulă, dicționarele înregistrează numai acele unități ale vocabularului care ființează mai multă vreme în limbă. Dar, cum spuneam și mai sus, fixarea cuvintelor în dicționar nu poate ține pasul cu evoluția rapidă a lexicului, de unde rezultă că nu toate cuvintele pot fi cuprinse în opere lexicografice.

Fixarea cuvintelor în dicționare se face pe baza unor stricte principii științifice, verificate de lexicografia modernă. Activitatea practică în acest sector a precedat de fapt constituirea lexicologiei ca știință (sec. al XX-lea), căci dicționare există de foarte multă vreme[95].

---

[94] În limba română termenul provine din franceză.

[95] Vezi Ana Canarache, *Lexicografia de-a lungul veacurilor. De cînd există dicționare?*, București, 1970.

În funcție de compartimentele lexicului ce urmează a fi cuprinse de dicționare, acestea se divid în cîteva tipuri. Avem în vedere dicționarele lingvistice, căci cele enciclopedice nu fixează cuvintele, ci noțiunile cu care operează diverse domenii de cunoaștere.

Există dicționare ale limbii literare care, în esență, înregistrează numai lexicul comun. Pentru lexicul dialectal (sau regional), terminologic și de argou se elaborează dicționare speciale [96]. În afară de dicționare pentru lexicul contemporan, există și dicționare pentru lexicul din epocile mai vechi de dezvoltare a limbii. În acest sens, putem cita două dicționare mai noi : unul pentru franceză (A. J. Greimas, *Dictionnaire de l'ancien français jusqu'au milieu du XIVe siècle*, Paris, 1968), iar altul pentru română (G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi — sfîrșitul sec. al X-lea — începutul sec. al XVI-lea*, București, 1974). Acest ultim dicționar cuprinde 628 de cuvinte românești atestate înainte de 1521 (anul apariției primului text redactat integral în limba română — *Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung*) în documentele slavone și latine medievale scrise în Țările Române sau dincolo de granițele lor începînd din secolele al X-lea — al XI-lea. dar, mai cu seamă, al XIII-lea. Este vorba de cuvinte moștenite din latină, cuvinte traco-dacice, împrumuturi din alte limbi și derivate românești. Pentru istoria limbii române prezintă o importanță cu totul deosebită faptul că autorul fixează pentru toate aceste cuvinte o „primă atestare" cu mult anterioară celei cunoscute pînă acum. Cît privește *originea* lor, cele mai multe dintre cuvintele cuprinse în *Dicționarul* lui G. Mihăilă sînt moștenite din latină, elemente autohtone și derivate românești, în total, 421 de cuvinte, deci peste două treimi din cuvintele atestate de la sfîrșitul secolului al X-lea pînă în anul 1520. Restul de aproape o treime (207 cuvinte) sînt cuvinte împrumutate sau de origine necunoscută (acestea din urmă totalizează 79 de unități lexicografice).

Așadar, dicționarele sînt de mai multe feluri : *explicative, etimologice, mixte (explicative*, parțial și *etimologice), istorice (*și *istorico-etimologice), bilingve, frazeologice (monolingve* și *bilingve), terminologice* (inclusiv *lingvistice:* de *sinonime, antonime, paronime,* de *frecvență,* dicționare *inverse, ortografice, ortoepice,* de *terminologie lingvistică* [97]*),* de *abrevieri* etc. [98].

---

[96] Cf., de pildă, A. A. Zaliznjak, *Grammatičeskij slovar' russkogo jazyka. Slovoizmenenie*, Moscova, 1977 ; G. Esnault, *Dictionnaire historique des argots français*, Paris, 1965 etc.

[97] Vezi, de pildă, J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique*, ed. a III-a, Paris, 1951 ; J. Dubois et alii, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, 1973 ; *Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini*, Leipzig, 1975 ; W. Ulrich, *Linguistische Grundbegriffe (Wörterbuch)*, Kiel, 1972 ; E. P. Hamp, *A Glossary of American Technical Linguistic Usage (1925—1950)*, Utrecht, Antwerpen, 1957 ; O. S. Achmanova, *Slovar' lingvističeskich terminov*, Moscova, 1956 ; *Dicționar rus-român de termeni lingvistici și filologici* (de un colectiv sub conducerea lui V. Vascenco), București, 1970.

[98] În legătură cu diverse tipuri de dicționare vezi și I. Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, 1956, p. 123—131 ; M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I—II, București, 1956—1969 ; A. Canarache, *op. cit.*, ; G. I. Tohăneanu, Fr. Király, *op. cit.*, p. 101—148 ; V. Șerban, I. Evseev, *op. cit.*, p. 18—31 ; J. Casares, *Introducción a la lexicografía moderna*, Madrid, 1950 ; 1959 (tiraj nou) ; L. V. Ščerba, *Opyt obščej teorii leksikografii*, în *Izbrannye raboty po jazykoznaniju i fonetike*, vol. I, Leningrad, 1958,

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, dicţionarele *explicative* înregistrează şi explică unităţile de vocabular ale unei anumite limbi. În acest sens, trebuie să menţionăm, în primul rînd, *Dicţionarul limbii române (DLR)*, apărut la Bucureşti, între 1968 şi 1978 (literele *M*, *N*, *O*, *P*, *R*, *S*), şi care continuă, de fapt, într-o etapă şi formă nouă, *Dicţionarul limbii române (DA)*, început sub conducerea lui Sextil Puşcariu (1877—1948), din care s-au tipărit, între anii 1907 şi 1944, trei volume şi trei fascicule, cuprinzînd literele *A*, *B*, *C*, *D* (parţial), *F*, *G*, *H*, *I*, *Î*, *J* şi *L* (pînă la cuvîntul *lojniţă*) [99].

„Dicţionarul academic elaborat sub conducerea lui Sextil Puşcariu reprezintă una dintre culmile lexicografiei naţionale". „Deşi neterminat, dicţionarul poate fi considerat opera sa capitală". El *„ne oferă o foarte bogată listă de cuvinte şi de variante lexicale, o interpretare semantică a izvoarelor de o neobişnuită fineţe, o organizare a materialului suficient de riguroasă, de tip istoric, un mare număr de contexte ilustrative, din toate epocile şi stilurile, cea mai amplă listă de unităţi frazeologice şi cele mai sigure indicaţii etimologice din istoria lexicografiei româneşti. Calităţile lucrării covîrşesc limitele ei şi fac din ea o operă fundamentală a lingvisticii române şi romanice"* [100]. După redactarea celorlalte litere ale alfabetului, actualul colectiv va trece la revizuirea şi completarea părţii publicate între 1907 şi 1944. În ansamblu, *DLR* va avea aproximativ 150 000 de articole.

„Orice dicţionar conţine cuvinte selectate din întregul vocabular al limbii pe baza unor anumite principii, căci un dicţionar nu poate fi tot una cu vocabularul limbii.

Dicţionarul limbii române *este un dicţionar unilingv general. În această calitate, el înregistrează toate cuvintele atestate în vorbirea populară, în limba literară generală şi în limbajul literaturii artistice. Cuvintele din limbajele tehnico-ştiinţifice intră în dicţionarul nostru numai în măsura în care au pătruns sau manifestă tendinţa evidentă de a pătrunde în limba literară generală, în limbajul literar artistic sau în cel popular. Acest principiu de alegere a cuvintelor după natura lor stilistică are drept corolar un mijloc practic de control al răspîndirii termenilor tehnico-ştiinţifici: dacă aceştia apar curent în cel puţin două stiluri diferite ale limbii, introducerea lor în dicţionar este justificată. Prin urmare, dicţionarul de faţă înglobează toate cuvintele de circulaţie generală din limba română"* [101]. În consecinţă, *DLR* cuprinde şi termeni tehnici populari, regionalismele şi arhaismele. Dintre cuvintele de argou, au fost reţinute numai cele care au pătruns în limbajul familiar sau în cel al literaturii artistice. *DLR* înregistrează, de asemenea, derivatele şi compusele, apoi expresiile, locuţiunile, prover-

---

p. 54—91; R. M. Cejtlin, *Kratkij očerk istorii russkoj leksikografii*, Moscova, 1958; *Iz istorii slov i slovarej*, Leningrad, 1963; I. Evseev. *Limba rusă contemporană. Lexicologia*, Timişoara, 1973, p. 362—416. Mereu, apar noi tipuri de dicţionare. De pildă: O. Frînculescu, *Dicţionarul verbelor franceze cu construcţiile lor specifice*, Bucureşti, 1978, care se dovedeşte a fi foarte util în primul rînd elevilor, studenţilor, dar şi profesorilor care predau limba franceză în şcolile şi universităţile româneşti.

[99] Amănunte în legătură cu acest *Dicţionar* pot fi găsite la M. Seche, *op. cit.*, vol. II, p. 42—72.

[100] M. Seche, *op. cit.*, p. 72.

[101] *DLR*, VI, Bucureşti, 1965, p. VI.

Scanned with OKEN Scanner

bele și zicătorile. Este un dicționar explicativ, normativ și etimologic în același timp (deci *mixt*).

Dicționarul limbii române literare contemporane (DLRC), apărut la București, între 1955 și 1957, în patru volume, înregistrează cuvintele folosite de marea majoritate a compatrioților noștri, *„după criteriul viabilității lor în limbă"*[102]. Acest dicționar cuprinde relativ multe neologisme (în special termeni tehnico-științifici), operînd *„o selecție a cuvintelor după criteriul folosirii lor în scrisul nostru literar și științific și în vorbirea curentă"* [103]. Definițiile sînt însoțite de citate din literatura română a ultimelor două secole, din literatura populară, precum și din operele cu caracter științific și publicistic. *DLRC* este, mai ales, explicativ, dar și normativ, în sensul că intervine în dezvoltarea limbii, legiferînd norme lingvistice obligatorii pentru toți vorbitorii.

În anul 1958, s-a tipărit, într-un mare tiraj, *Dicționarul limbii române moderne (DLRM)*, elaborat pe baza *DLRC*. *DLRM* urmărește un scop practic, și anume înfățișarea lexicului românesc din cele mai de seamă opere literare ale sec. al XIX-lea și al XX-lea, precum și marea bogăție de cuvinte ce reflectă dezvoltarea economică și culturală, progresele recente ale științei și tehnicii. *DLRM* are în vedere, îndeosebi, normele limbii române literare contemporane legate de ortografie, ortoepie și de gramatică și e preocupat de prezentarea celor mai răspîndite sensuri în limba de astăzi. *DLRM* reprezintă, de fapt, o ediție prescurtată a *DLRC*. Totuși, față de ediția în patru volume, *DLRM* cuprinde circa 50 000 de cuvinte, deci cu aproximativ 1 000 mai mult decît *DLRC*. Spre deosebire de acesta din urmă, *DLRM* dă etimologia cuvintelor (nu lipsesc însă și erori), iar definițiile noțiunilor concrete (plante, animale, instrumente) sînt însoțite de aproape 3 000 de ilustrații și de o serie de planșe, care prezintă sugestiv obiectele în cauză. Prin urmare, volumul redus al dicționarului care poate fi mai ușor de mînuit de mase largi de cititori nu a însemnat și o diminuare a valorii lui. Dimpotrivă, succesul, mare, de care s-a bucurat, a impus tipărirea unui tiraj nou.

În anul 1975 a apărut *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*.

„Conceput ca un cuprinzător repertoriu, Dicționarul înregistrează și explică foarte multe cuvinte, sensuri și unități frazeologice noi, ivite în uzul limbii române cu deosebire în ultimele două decenii.

În acest dicționar intră și cuvinte populare, regionale, arhaisme etc. care apar în operele clasice ale literaturii române" [104].

În *DEX*, locuțiunile și expresiile au fost cuprinse *„ori de cîte ori prezența lor în cursul tratării unui cuvînt se impunea cu necesitate"* [105].

Fără să fie un dicționar etimologic, *DEX* indică, totuși, originea cuvintelor, domeniu în care el este net superior *Dicționarului limbii române moderne*. Între altele, în *DEX* se ține seama de principiile *etimologiei multiple* (cf. p. 119 *caractér*: din fr. *caractère*, lat. *character*; p. 487 *lampă*: din germ. *Lampe*, r. *lámpa*, fr. *lampe*; p. 749 *profesór*: din fr. *professeur*, germ. *Professor*; p. 896 *stradă*: din ngr. *stráta*, it. *strada* etc.).

---

[102] *DLRC, Cuvînt înainte*, p. X.

[103] *DLRC, loc. cit.*

[104] *DEX, Prefață*, p. V.

[105] *DEX, loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

Alte dicționare explicative (în primul rînd) ale limbii române; mai vechi: L. Șăineanu, *Dicționarul universal al limbei române*, Craiova, 1896 (apărut în 9 ediții; ultima — 1943); I.-A. Candrea și Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, București, 1931 (un fel de Larousse românesc); Ana Canarache, V. Breban, *Mic dicționar al limbii române*, București, 1974.

Pentru alte limbi menționăm: E. Littré, *Dictionnaire de la langue française*, alcătuit și publicat între anii 1846 și 1872 (vezi ediția mai nouă în 7 volume, Paris, 1959). Nu putem, evident, trece cu vederea peste vestitele dicționare Larousse (începînd cu prima ediție, în anul 1856). În această ordine de idei, se cuvine relevat și relativ recentul *Pluridictionnaire Larousse (Dictionnaire encyclopédique de l'enseignement)*, Paris, 1975 [106]. Un alt dicționar explicativ al limbii franceze este cel alcătuit de P. Robert *(Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Les mots et les associations d'idées*, vol. I—VI, Paris, 1957—1964) (numit și *le Grand Robert)*, spre a-l diferenția de dicționarul într-un volum al aceluiași autor — *Petit Robert*, Paris, 1968) [107].

Pentru limba rusă notăm marele dicționar (în 17 volume): *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, Moscova—Leningrad, 1948 — 1965 [108].

---

[106] Ca dicționar al limbii literare, acesta furnizează date esențiale privind ortografia, pronunțarea și etimologia, stilistica (sinonime, antonime etc.), morfologia și sintaxa. Sensurile cuvintelor sînt indicate de la cel mai vechi spre cel modern și de la sensul mai uzual spre cel tehnic sau particular.

[107] La alcătuirea acestui dicționar autorul — un mare lexicograf — a lucrat aproape 20 de ani. Este de remarcat faptul că P. Robert a ținut aici seama de realizările mai noi ale lingvisticii în materie de fonetică, etimologie, datare a termenilor etc. Lucrarea discutată este foarte utilă și comodă pentru oricine vrea să verifice scrierea, pronunțarea sau sensul cuvintelor din franceza contemporană. Spre deosebire de dicționarele de tip enciclopedic, dicționarele lingvistice încearcă să descrie fenomenul complex care este limbajul, *„condition même de la vie intellectuelle d'une société" (Petit Robert*, Paris, 1968, p. IX). Cel la care ne referim este în același timp *descriptiv* (prezintă un tablou bogat al lexicului francez contemporan), *istoric* (conține unele informații asupra limbii vechi franceze, absolut indispensabile pentru a o înțelege pe cea de azi) și *analogic* (permite regruparea cuvintelor după sens).

Le Petit Robert cuprinde aproximativ 50 000 de cuvinte dispuse în ordine strict alfabetică, termeni curenți și un foarte mare număr de termeni tehnico-științifici sau speciali, necesari pentru a exprima noțiunile cu care operează diverse ramuri ale științei și tehnicii actuale. De asemenea, lucrarea conține unii termeni învechiți sau regionali cunoscuți în întreaga Franță (de exemplu, *ducasse* „fête patronale (et par ext. fête publique), en Belgique et dans le nord de la France)"; *mas* „căsuță de țară, bojdeucă; fermă (în sudul Franței)"; *pissaladière* „mets provençal, fait de pâte salée sur laquelle on place des tomates, des anchois etc. (comparable à la *pizza)*)". În afară de indicațiile privind pronunțarea (foarte prețioase în special pentru străini), acest dicționar cuprinde și indicații de natură gramaticală: morfologie, structura cuvîntului, sintaxă.

[108] Acest dicționar cuprinde, în total, 120 180 de cuvinte, excerptate din izvoare literare și opere cu caracter științific și politic. Este un dicționar *mixt*: *explicativ* și *istoric* în același timp. Spre deosebire de dicționarul în patru volume, apărut, între anii 1935 și 1940, sub redacția lui D. N. Ušakov, prezentul dicționar academic nu conține lexicul dialectal, cuvintele învechite și nici terminologia tehnică de (prea) strictă specialitate.

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrșit, pentru limba italiană semnalăm versiunea mai nouă a dicționarului lui P. Colombo, *Vocabolario della lingua italiana. Grammaticale, morfologico, fonetico, fraseologico, integrato con la più recente terminologia* (Bologna, 1970) [109].

Dicționarele de *neologisme* înregistrează cuvintele împrumutate recent din alte limbi [110].

Există și dicționare de *expresii frazeologice* [111], alcătuite după diferite principii [112].

Trebuie să relevăm, în continuare, existența dicționarelor de *sinonime, antonime, omonime* și *paronime*. Mai vechi (și mai numeroase) sînt dicționarele de *sinonime* [113]. Primul dicționar de acest gen al limbii române, apărut sub redacția lui Gh. Bulgăr, înregistrează, în ordine alfabetică, sinonimele (aproximative) la fiecare cuvînt. Autorii au introdus și arhaisme, termeni familiari, livrești și chiar unele cuvinte mai rare, străduindu-se să ne prezinte o imagine cît mai veridică a bogăției vocabularului limbii române în acest domeniu [114].

„O problemă foarte complicată și dificilă este corespondența dintre seriile de termeni care compun o sinonimie; cum fiecare cuvînt își are sinonimia sa în configurația lexicului, n-a fost posibil să stabilim corespondențele

---

[109] Este un fel de Larousse într-un volum, care, în partea finală, pe lîngă abrevieri și sigle, mai cuprinde : o listă cu cele mai cunoscute cuvinte străine și latinești și un apendice (cu termeni ce n-au intrat în ediția precedentă).

[110] Vezi, de exemplu, Fl. Marcu, Const. Maneca, *Dicționar de neologisme*, ed. I, București, 1961 ; ed. a II-a, București, 1966 ; *Novye slova i značenija. Slovar' — spravočnik po materialam pressy i literatury 60-ch godov*, sub redacția lui N. Z. Koteleva și Ju. S. Sorokin, ed. I, Moscova, 1971, ed. a II-a, Moscova, 1973.

[111] Cf., de pildă, V. Breban, Gh. Bulgăr, D. Grecu, I. Neiescu, Gr. Rusu, A. Stan, *Dicționar de expresii și locuțiuni românești*, București, 1969 ; M. Rat, *Dictionnaire des locutions françaises*, Paris, 1957 ; W. Friedrich, *Moderne deutsche Idiomatik. Systematisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen*, München, 1966 ; *Frazeologičeskij slovar' russkogo jazyka*, sub redacția lui A. I. Molotkov, ed. I, Moscova, 1967, ed. a III-a, Moscova, 1978.

[112] De exemplu, în dicționarele frazeologice român și rus, pomenite în nota precedentă, expresiile sînt grupate, în ordine alfabetică, în jurul unui cuvînt-titlu, în funcție de importanța semnificației ; în schimb, în dicționarul german precitat expresiile idiomatice, vechi și noi, utilizate în limba scrisă și în cea vorbită sînt grupate sistematic în jurul unor cîmpuri noționale.

[113] Vezi, de pildă, R. Bailly, *Dictionnaire des synonymes de la langue française*, Paris, 1947 ; V. N. Kljueva, *Kratkij slovar' sinonimov russkogo jazyka*, ed. I, Moscova, 1956, ed. a II-a, 1961 ; Z. E. Aleksandrova, *Slovar' sinonimov russkogo jazyka*, Moscova, 1971 ; *Slovar' sinonimov*, Moscova, 1975 ; K. A. Dostal, *Das richtige Wort. Taschenlexikon der Synonyme*, ed. a III-a, Berlin-München, 1966 ; Gh. Bulgăr, A. Constantinescu, Gh. Constantinescu, Val. Curticeanu, V. Diaconescu, Fl. Ghinescu, I. Littera, I. Manole, A. Marcus, Gh. Părnuță, Al. Popescu, Gh. Rădulescu, A. Tănăsescu, O. Tunsoiu, M. Tețu, *Dicționar de sinonime al limbii române*, București, 1972 ; R. Soule, *A dictionary of English synonyms and synonymous expressions*, London, 1974 ; G. E. Christ, *The nuttal dictionary of English synonyms and antonyms*, London-New York, 1975.

[114] Gh. Bulgăr ș. a., *Dicționar de sinonime al limbii române*, p. 24.

Scanned with OKEN Scanner

perfecte între seriile sinonimelor aparținînd diferitelor cuvinte înrudite sau echivalente semantic" [115].

Recent, a apărut un *Dicționar analogic și de sinonime al limbii române*, întocmit de M. Bucă, I. Evseev, Fr. Király, D. Crașoveanu și Livia Vasiluță (Editura științifică și enciclopedică, București, 1978). În acest dicționar, cuvintele sînt grupate nu după criteriul alfabetic, ci semantic [116]. Autorii lui ne oferă un număr de 612 grupuri analogice, care reunesc mai multe categorii lexicale, și anume : 1) sinonime absolute : *dragoste—iubire*, 2) sinonime ideografice, deci cu sensuri apropiate : *căldură—arșiță*, *vînt—furtună*, 3) cuvinte cu sensuri identice, dar cu valori stilistice diferite : *preot* (neutru)—*popă* (fam). —*cleric* (livr.), 4) cuvinte legate prin relații de gen și specie : *oaie (țurcană, țigaie* etc.), 5) cuvinte legate prin relații ontico-semantice : a) între autor și acțiune : *elev—a învăța ;* b) acțiune și obiect : *a construi—construcție, edificiu ;* c) acțiune și instrument : *a tăia—cuțit ;* d) acțiune și locul acțiunii : *a învăța—școală* etc. ;

În cadrul fiecărui grup tematic, unitățile lexicografice au fost repartizate de autori pe părți de vorbire : subst., adj., vb. și adv. ; în afară de cuvîntul de bază, dicționarul indică și diminutivele : cf. *rîu—rîuleț, rîușor ; mioară—mioriță, miorea.*

Amplul indice de cuvinte înlesnește mult consultarea rapidă a *Dicționarului* de toți cei interesați, lucrarea adresîndu-se unui mare număr de cititori.

Cuprinzînd îndeosebi elemente din vocabularul activ al limbii române, dar și sinonime (arhaice, neologice, populare, regionale, livrești etc.) privind, în esență, *OMUL, NATURA* și *SOCIETATEA*, acest *Dicționar* analogic și de sinonime se înscrie ca o nouă realizare nu numai valoroasă, ci și extrem de utilă a lexicografiei românești din ultimii ani.

Spre deosebire de sinonimia lexicală, pînă în ultima vreme *antonimia* nu a atras atenția lexicografilor [117].

---

[115] Cîteva exemple de sinonime extrase din acest dicționar : *aberație* s. f. — 1. eroare, rătăcire, absurditate, elucubrație ; 2. abatere, depărtare, deturnare ; *abracadabrant, -ă* adj. — ciudat, bizar, straniu, neobișnuit, extraordinar, uluitor ; *buiac, -ă* adj. — zburdalnic, nebunatic, neastîmpărat, neliniștit ; *însul, însa* pron. — el, ea, dînsul, dînsa : *peremptoriu, -ie* adj. — vădit, evident, de netăgăduit, clar ; *rateș* s. n. (reg.) -han ; *tandem* s. m. pereche, cuplu ; *votiv, -ă* adj. — dedicat, închinat, hărăzit ; *zăbel* s.m. (înv.)—guvernator, administrator, autoritate, stăpînire ; *zăblău* s.n. (pop.) — 1. cergă, lăicer, țol, pătură ; 2. vlăjgan, flăcău zdravăn ; *zurliu, -ie* adj. — zvăpăiat, nebunatic, smintit, aiurit, într-o ureche, zărghit (p. 125).

[116] O lucrare similară, dar de proporții mult mai reduse și cu imperfecțiuni oglindind o fază depășită din istoria lexicografiei românești, a tipărit, în anul 1938, la București, Ștefan Florescu : *Dicționar analogic.*

[117] În afară de dicționarul lui G. E. Christ (vezi *supra*), care este consacrat sinonimelor și antonimelor limbii engleze, vezi și : N. P. Kolesnikov, *Slovar' antonimov russkogo jazyka*, Tbilissi, 1972 ; M. Bucă și colab., *Dicționar de antonime al limbii ruse*, Timișoara, 1979 ; M. Bucă și O. Vințeler, *Dicționar de antonime*, București, 1974. Dicționarul de antonime al limbii române, elaborat de cei doi autori precitați, o realizare importantă a lexicografiei noastre noi, nu cuprinde toate antonimele, ci numai pe cele mai uzuale (în total, aproximativ 800 de perechi selectate de autori după criteriul frecvenței).

Dintre dicționarele de *omonime* vom releva *Slovar' omonimov russkogo jazyka* (Moscova, 1974), elaborat de O. S. Achmanova.

Scanned with OKEN Scanner

Există și dicționare de *paronime* vezi, de exemplu, S. Constantinescu, *Mic dicționar de cuvinte perechi*, București, 1976, care pînă în zilele noastre n-au stat aproape deloc în atenția lexicografilor. Este vorba de cuvinte care, după cum am mai spus, seamănă unul cu altul în ceea ce privește forma și, în consecință, pot fi lesne confundate între ele, deși au sensuri diferite. Cf. *bibliofil* „colecționar de cărți rare, prețioase" — *bibliograf* „specialist în bibliografie"; *conjectură* „părere întemeiată pe presupuneri, pe probabilități; prezumție, supoziție" — *conjunctură* „ansamblu de factori de ordin obiectiv și subiectiv, de condiții și împrejurări care se intertrează, la un moment dat, într-un anumit sector de activitate și care poate favoriza sau frîna evoluția unui fenomen sau unei stări de lucruri"; *a elucida* „a explica, a clarifica, a deslușî o problemă pînă atunci nelămurită" — *a eluda* „a ocoli, a evita intenționat (ex. a ocoli aplicarea unei legi)"; *eminent* „remarcabil, superior, excepțional, excelent" — *iminent* „care este gata să se producă, să se întîmple, care nu poate fi oprit, evitat", *familial* „privitor la familie, care ține de familie; destinat familiei" — *familiar* 1. (despre exprimare, limbaj) „neafectat, obișnuit, nepretențios"; (despre comportări, atitudini) „simplu, neafectat, prietenos, intim"; *fortuit* „întîmplător" — *forțat* „obligator"; *perceptor* (în trecut) „persoană însărcinată cu strîngerea impozitelor" — *preceptor* „persoană însărcinată cu educarea și instruirea în familie a unui copil sau a unui tînăr"; *versat* „cu experiență, experimentat, dibaci, priceput" — *versatil* (livr.) „lipsit de hotărîre, nestatornic, instabil"; *vindecător* „care vindecă, tămăduitor" — *vindicativ* „înclinat, pornit către răzbunare; răzbunător" ș.a.m.d. Din aceste (și multe alte) exemple se vede cît de mare este importanța și utilitatea unui dicționar de paronime pentru diverse categorii de vorbitori.

Dicționarele de neologisme, de expresii frazeologice, de sinonime (în parte și cele de antonime) pot fi considerate ca un fel de prelungiri sau completări ale dicționarelor explicative.

Dispunem și de dicționare ale limbii unor mari scriitori care seamănă, în anumite privințe, cu dicționarele explicative. Cf., în acest sens, *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu* (sub redacția lui Tudor Vianu), București, 1968. Acest dicționar înregistrează întregul material de limbă existent în poeziile publicate de Eminescu în timpul vieții, în cîteva dintre cele mai cunoscute postume (de exemplu, *Viața*, *Stele-n cer*, *Dintre sute de catarge* ș.a.), precum și în patru dintre povestirile sale *(Făt-Frumos din lacrimă*, *Sărmanul Dionis*, *La-aniversară* și *Cezara)*. În esență, prelucrarea lexicografică a materialului s-a făcut după normele ce au stat la baza *DLR* și *DLRM*, cu unele inovații (de pildă, ordinea în care sînt reproduse sensurile lexicale ale cuvintelor este istorică, pornindu-se, adică, de la accepția cea mai apropiată de etimon). Înregistrînd întreaga bogăție de cuvinte și de sensuri a limbii poetice a lui Eminescu, dicționarul permite să se precizeze în ce măsură a pus el la contribuție, în creația sa artistică, resursele limbii române, inclusiv neologismele, arhaismele și regionalismele, variantele lexicale, fonetice și gramaticale. În același timp, dicționarul în discuție este și un dicționar al limbii poetice a lui Eminescu.

„Lucrările lexicografice consacrate limbii marilor scriitori, apărute recent sau în curs de elaborare în diverse țări, fac parte din cercetările cele mai caracteristice ale lingvisticii moderne. Aceste lucrări sînt justificate

Scanned with OKEN Scanner

deopotrivă de rolul însemnat pe care știința modernă a limbii îl recunoaște marilor scriitori în dezvoltarea limbilor naționale, cît și de ideea că folosința acestor limbi vădește structuri deosebite după felul grupurilor sociale sau al unora dintre individualitățile care le utilizează.

Printre aceste individualități, marii poeți dau totdeauna impresia, în momentele cînd ajung la formele caracteristice ale exprimării lor, că limba națională primește prin ei o nouă putere expresivă și oarecum un timbru nou" [118].

Un alt tip de dicționare îl constituie dicționarele *etimologice* care stabilesc originea cuvintelor; cf. pentru română: *Lexiconul de la Buda*, 1825; A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I—II, Frankfurt/Main, 1870—1879; S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. *Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905; I.-A. Candrea și Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1907—1914; A. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumeno*, La Laguna, 1958—1966 [119].

---

[118] T. Vianu, *Cuvînt înainte* la *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, p. 3.

[119] Pentru alte limbi indo-europene vezi. A. Ernout — A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, ed. a IV-a, Paris, 1960; W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a III-a, Heidelberg, 1935; O. Bloch — W. von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, vol. I—II, Paris, 1932; J. Corominas, *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, ed. I, Madrid, 1961; ed a II-a, 1967; A. Walde — J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, vol. I—III, Berlin, 1927—1932; J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, vol. I—II, Bern-München, 1949—1969; P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, vol. I—III, Paris, 1968—1974; M. Mayrhofer, *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. A concise etymological Sanskrit dictionary*, vol. I—II, Heidelberg, 1956—1963; H. Kronasser, *Etymologie der hethitischen Sprache*. Wiesbaden, 1966; Ch. Bartolomae, *Altiranisches Wörterbuch*, Strassburg, 1904; R. A. Ačaryan, *Kornevoj slovar' armjanskogo jazyka*, vol. I—VII, Erevan, 1926—1935; G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*, Strassburg, 1891; Eq. Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, I—II, Prishtinë, 1976; F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, ed. a XIX-a, Berlin, 1963; W. W. Skeat, *A concise etymological dictionary of English language*, Oxford, 1882; E. Partridge, *Origins. A short etymological dictionary of Modern English*, London, 1963; *The Oxford dictionary of English etymology*, Oxford, 1966; L. Sadnik — R. Aitzetmüller, *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wiesbaden, 1963; A. G. Preobraženskij, *Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, Moscova, 1910—1914; Moscova—Leningrad, 1949 (reeditat la Moscova în 1958); M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, vol. I—III, Heidelberg, 1950—1958 (tradus, cu completări, în limba rusă: *Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, vol. I—IV, Moscova, 1964—1973); N. M. Šanskij, V. V. Ivanov, T. V. Šanskaja, *Kratkij ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. ed. I, Moscova, 1961; ed. a II-a, Moscova, 1971; G. P. Ciganenko, *Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, Kiev, 1967; E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, vol. I—II, Göttingen, 1962—1965; V. N. Toporov, *Prusskij jazyk. Slovar'*, I (A—D), II (*E—H*), Moscova 1975—1979 (vor urma alte tomuri); pentru unele limbi neindo-europene vezi B. Collinder, *Fenno-ugric vocabulary. An etymological dictionary of the Uralic languages*, Stockholm-Uppsala, 1955; È. V. Sevortjan, *Ètimologičeskij slovar' tjurkskich jazykov (Obščetjurkskie osnovy na glasnye)*, Moscova, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

Dicționarele etimologice arată, mai întîi, etimonurile sau, altfel spus, prototipurile cuvintelor (de exemplu, pentru română : origine autohtonă — traco-dacă —, latină, romanică, veche slavă, greacă, turcă etc.), iar apoi istoria lor. Așa sînt concepute cele mai bune dicționare etimologice.

Un dicționar etimologic trebuie să cuprindă : 1) analiza filologică a rădăcinii (sau bazei) cuvîntului, momentul apariției în limba respectivă, nuanțele de sens, cuvintele înrudite; 2) analiza structurii cuvîntului; 3) corespondentele cuvîntului în limbile înrudite (pe baza metodei comparative-istorice); 4) atestări în texte din diferite epoci; 5) formele dialectale; 6) istoricul etimologiilor propuse anterior; 7) pe cît posibil, propria etimologie a autorului (autorilor) noului dicționar sau motivarea opțiunii pentru una dintre soluțiile etimologice propuse de alți cercetători (vezi și comentariile făcute de noi în secțiunea rezervată în mod expres *etimologiei, supra*).

Tot etimologice pot fi considerate și așa-zisele *dicționare de cuvinte călătoare*. Un astfel de dicționar a publicat, recent, Al. Graur : *Dicționar de cuvinte călătoare* (București, 1978). Acest excelent și util *Dicționar*, opera unui specialist în etimologie, cuprinde 1335 de cuvinte trecute dintr-o limbă într-alta, vecină, apoi într-o a treia și așa mai departe pînă cînd au ajuns în română. Autorul indică sursa mai îndepărtată a termenilor și limbile intermediare prin care aceștia au trecut înainte de a ajunge la noi (cf. pers. *lâdjourd* „lapis-lazuli" >ar. *lāzaward* >lat. med. *azzurum* >fr. *azur* >rom. *azur*; port. *varanda* <*vara* „prăjină" >hind. *varanda* >fr. *véranda* >rom. *verandă* etc.).

Există și dicționare *istorico-etimologice*. În afară de vestitul *Etymologicum Magnum Romaniae* al lui B. P. Hasdeu, un foarte bun exemplu mai nou ni-l oferă V. I. Abaev, cu al său *Istoriko-ètimologičeskij slovar' osetinskogo jazyka*, vol. I (*A—K'*), Moscova—Leningrad, 1958; vol. II (*L—R*), Leningrad, 1973; vol. III (*S—T'*), Leningrad, 1979 [120].

Un tip foarte original de dicționar etimologic (de fapt, cu totul ieșit din comun, unic în felul său) îl reprezintă *Dicționarul etimologic al limbilor nostratice*, elaborat de V. M. Illič-Svityč : *Opyt sravnenija nostratičeskich jazykov (semitochamitskij, kartvel'skij, indoevropejskij, ural'skij, dravidijskij, altajskij). Vvedenie. Sravnitel'nyj* slovar' (*b—K*), Moscova, 1971. Este primul volum al *Dicționarului etimologic al limbilor nostratice* (semito-hamite, kartvelice, indo-europene, uralice, dravidiene și altaice). Autorul stabilește principalele corespondențe fonetice între aceste limbi și dovedește originea lor comună, reconstituind protoforme lexicale și morfologice. În plan strict lexical, este vorba de un număr de 245 de articole de dicționar, definitivate de V. M. Illič-Svityč în anul 1966. Asemănările obser-

---

[120] Punînd la contribuție principiile riguroase ale etimologiei, V. I. Abaev încearcă să explice originea întregului vocabular al limbii osete (din grupul iranian) : lexicul indo-european și împrumuturile — îndeosebi, din limbile caucaziene, din turcă, arabă și persană (vezi amănunte în recenzia publicată de noi în *SCȘtI*, XII, 1961, 1, p. 112—116). De regulă, materialul comparativ din limbile înrudite cu oseta este reprodus de autor în ordinea următoare : prototipul iranian, prototipul indo-european, limbile iraniene — moderne și medievale (occidentale și orientale)—, avestica, v. persană, v. indiană, limbile slave, baltice, germanice, tohariene, italice, celtice, greacă, armeană și hitită. Desigur, acest dicționar etimologic este important nu numai dentru osetă (și alte idiomuri iraniene), ci și pentru celelalte limbi indo-europene.

Scanned with OKEN Scanner

vate nu sînt datorate hazardului sau împrumutului, ci par a indica o origine comună. Deci, o lucrare fără precedent în lingvistica comparată. Autorul demonstrează, pe baza analizei corespondenţelor fonetice, a structurii lexemelor, similare sau identice ca formă şi sens, că cele 6 protolimbi sînt înrudite între ele. Lacunele în ceea ce priveşte tipologia sistemelor fonologice ale protolimbilor, numite cu termenul propus de lingvistul danez H. Pedersen (1867—1953), în anul 1903, *nostratice*, pot fi completate prin identităţi de ordin genetic. Cartea în ansamblu vine în sprijinul demonstraţiei, potrivit căreia protosistemele celor 6 limbi nostratice derivă dintr-un protosistem iniţial, reconstituit cu metodele lingvisticii moderne.

Am văzut mai sus că unele dicţionare explicative dau, adeseori, şi etimologia cuvintelor înregistrate, fiind, deci, dicţionare de tip *mixt*. Dintre cele care satisfac în mod aproape egal ambele exigenţe, vom pomeni *Dicţionarul limbii române* (de A.T. Laurian şi I. Massim, apărut în două volume, şi un *Glossariu*, între 1871 şi 1876), *Etymologicum Magnum Romaniae (EMR)* a lui B. P. Hasdeu şi *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* (de H. Tiktin), tipărit, în trei volume, la Bucureşti între 1895 şi 1925. Cîteva cuvinte despre arhicunoscutul dicţionar al lui B. P. Hasdeu. Avînd ca subtitlu *Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*, *EMR* a apărut sub auspiciile Academiei Române, între anii 1866 şi 1895, în trei mari volume. Conceput de Hasdeu după un plan grandios, *EMR* cuprinde numai litera *A* şi începutul lui *B* (pînă la cuvîntul *bărbat*). Această impunătoare operă lexicografică a fost elogiată la apariţie de H. Schuchardt, G. I. Ascoli, G. Paris şi A. Musafia ca una dintre marile cuceriri ale romanisticii la acea vreme.

Cu unele excepţii (cf. împrumuturi romanice : *ambră*, *asalt*, *bagatelă*, *baston*, *batalion*, *batistă* etc. şi neogreceşti — *anaforă*, *anost* etc.), în *EMR* Hasdeu nu înregistrează neologismele, limitîndu-şi cercetarea, cum reiese şi din subtitlu, la vocabularul strict popular (comun, regional şi arhaic). El cuprinde, în schimb, un foarte mare număr de sinonime. Explicaţiile etimologice propuse de B. P. Hasdeu, în marea lor majoritate, rezistă şi astăzi (vezi şi *supra*, secţiunea consacrată *etimologiei*).

„În domeniul etimologiei, geniul lui Hasdeu s-a manifestat larg, sub toate laturile. Contribuţiile sale teoretice şi practice la studiul originii componentelor limbii române sînt fundamentale pentru lingvistica noastră şi reprezintă partea cea mai importantă din întreaga sa activitate ştiinţifică. Etimologiile lui Hasdeu sînt elaborări ale erudiţiei şi ale fanteziei, atribute atît de necesare, laolaltă, omului de ştiinţă superior. Criticii au relevat îndeosebi erorile unora dintre construcţiile sale etimologice, uitînd adesea uriaşele rezultate pozitive obţinute de el în acest domeniu. Erorile înseşi poartă, cu tot paradoxul, pecetea geniului său" [121].

Dintre dicţionarele *dialectale* putem menţiona, mai întîi, dicţionarul, masiv, vechi de peste un secol, al dialectului veneţian, dicţionar întocmit de G. Boerio (*Dizionario del dialetto veneziano*, ed. a II-a, Veneţia, 1856), apoi, pentru limba română, Şt. Pasca, *Glosar dialectal* (Bucureşti, 1928; P. Coman, *Glosar dialectal* (Bucureşti, 1939); *Lexic regional* (Bucureşti, 1960); *Glosar dialectal. Oltenia* (elaborat sub conducerea lui B. Cazacu, de G. Ghiculete, P. Lăzărescu, N. Saramandu şi M. Vulpe), apărut

[121] Gr. Brâncuş, *Introducere* la *EMR*, vol. 1, p. XXIII.

Scanned with OKEN Scanner

la Bucureşti, în anul 1967 ş.a. De pildă, acest ultim glosar, elaborat după principii mult mai riguroase de selectare a materialului, în acord cu stadiul cercetărilor lexicografice şi al geografiei lingvistice, cuprinde: 1) elemente lexicale şi frazeologice regionale neînregistrate în alte lucrări lexicografice sau semnalate în dicţionare pentru alte zone ale ţării, dar care nu fuseseră atestate anterior pentru Oltenia (de ex., *bálie* cu sensul de „albie"); 2) termeni cu o circulaţie mai generală, care au, însă, în graiurile oltenești, sensuri speciale (de ex., *smoală* „smîntînă", *ţîr* „ardei iute"); 3) variante fonetice şi morfologice ale unor cuvinte atestate în dicţionare sau glosare; 4) anumiţi termeni noi care oferă date interesante (de ordin fonetic, gramatical sau semantic) pentru tratamentul neologismelor în graiurile populare (de ex., *salacilat* „salicilat", *am probit* „am probat", *studiu* „studio").

Glosarul nu cuprinde termeni referitori la *onomastică (toponimie* şi *antroponimie)*.

Cît priveşte *structura* articolelor din glosar, în principiu aceasta are următoarea înfăţişare [122]: 1) cuvîntul titlu, indicaţiile gramaticale, siglele localităţilor şi ale informatorilor, glosarea sensului, citatele ilustrative, sinonimele; 2) alte forme gramaticale înregistrate; 3) variantele fonetice şi morfologice; 4) trimiterile la lucrări lexicografice de referinţă şi la studii despre graiurile oltenești [123].

Există şi dicţionare dialectale de tip *mixt* (explicative şi etimologice în acelaşi timp). Exemplul cel mai bun ni-l oferă *Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic. Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique*, ed. a II-a, Bucureşti, 1974, alcătuit de Tache Papahagi. Acest monumental dicţionar, realizat de un singur autor, cuprinde un material extrem de preţios din dialectul aromân (macedoromân), vorbit în Grecia, R. P. S. Albania, R.S.F. Iugoslavia şi R.P. Bulgaria. Desprins cu mai bine de un mileniu în urmă de dacoromână, dialectul aromân are o structură gramaticală eminamente latină. În cursul timpului, el a fost influenţat direct de elementul lexical grec, albanez, slav şi dacoromân. În schimb, influenţa turcă şi cea extrabalcanică (italiană, franceză, spaniolă etc.) au pătruns prin filieră greacă şi albaneză. La rîndul său, dialectul macedoromân a influenţat limbile cu care vorbitorii lui au venit în contact (îndeosebi greaca şi albaneza). Influenţele acestea nu sînt numai lingvistice, ci şi etnografice. Iată doar cîteva cuvinte aromâneşti, prezente şi în română (dacoromână), care au pătruns în greacă: *abur*, *bărbat*, *doagă*, *furcă*, *lumină*, *poate*, *prun*, *pulpă*, *turtă*, *urlu* etc.

În concepţia lui T. Papahagi, *„un dicţionar general şi etimologic trebuie să fie o cît mai completă expresie a limbii, a graiului căruia îi este consacrat şi pe care trebuie să-l cunoaştem pe teren, în propria lui ambianţă, nu în birou, unde nu-i putem prinde pulsul, manifestările lui"* [124]. Prezentul dicţionar reflectă specificul etnolingvistic al aromânilor, pe care autorul i-a cunoscut direct şi din mediul cărora, de fapt, provine. În principiu,

[122] Vezi *Glosar dialectal. Oltenia, Prefaţă*, p. VII.

[123] Notăm şi apariţia recentă a unui mare *Dicţionar al graiurilor lituaniene de nord-est*, elaborat de V. Vitkauskas (în limba lituaniană: *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*. Vilnius, 1976, 559 pagini).

[124] T. Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân*, ed. a II-a, *Introducere*, p. 44.

Scanned with OKEN Scanner

Dicționarul oglindește dialectul aromân de pînă prin anul 1912. În afară de etimologie, T. Papahagi a fost preocupat și de cuprinderea sinonimelor, a expresiei frazeologice etc. Pentru ca această impunătoare operă lexicografică să fie accesibilă unui număr mai mare de cercetători străini (filologi și nefilologi), sensul cuvintelor aromâne este reprodus de autor și în limba franceză. În ansamblu, T. Papahagi a întreprins o muncă cu adevărat uriașă, izvorîtă din dragostea, nețărmurită, de a salva tezaurul lexical propriu acestui dialect românesc sud-danubian, căci secolul nostru „*va fi secolul stingerii aromânilor*" (pag. 5).

Un alt tip de dicționar îl reprezintă dicționarele *bilingve (de traducere* sau *paralele)*. Aceste dicționare cuprind traducerea sensurilor fundamentale dintr-o limbă în alta, precum și, în funcție de dimensiuni, un număr mai mare sau mai mic de expresii frazeologice. Cuvintele sînt reproduse în ordine strict alfabetică, care are, evident, calitățile și defectele ei [125]. Unul din neajunsuri este acela că, uneori, cuvintele conținînd una și aceeași temă, datorită rigorilor alfabetului, sînt despărțite de intercalarea celor cu altă temă. Dacă se respectă în mod consecvent ordinea alfabetică, neajunsul acesta nu poate fi evitat. Avantajul unei atare repartizări a materialului lexical constă în faptul că foarte lesne poate fi găsit cuvîntul necesar, ceea ce e deosebit de important în practică (învățarea limbii, în cazul traducerilor, al interpreților etc.).

Întrucît dicționarele bilingve sînt foarte bine cunoscute și mult folosite, vom menționa în continuare doar apariția primului *Dicționar hindi-român* (vol. I—IV, București, 1973, 1974, 1976, 1977). Acest dicționar a fost multiplicat la Facultatea de limbi romanice, clasice și orientale a Universității din București de un colectiv condus de prof. dr. Prabhu Dayal Vidyasagar și asist. I. Petrescu. Dicționarul cuprinde peste 40 000 de cuvinte și a fost inițiat de P. D. Vidyasagar [126], profesor de literatură hindi la Universitatea Osmania, Hyderabad (India), care a predat limba hindi la Universitatea din București (un timp a predat această limbă și la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași), ajutat de cadre didactice și studenți ai secției de limba și literatura hindi din Capitala țării noastre. „*În afară de lexicul uzual și de terminologia social-politică, dicționarul ilustrează, într-o bună măsură, mitologia, realități specific indiene, terminologia tehnică generală, frazeologia*" [127]. Dicționarul este foarte util în primul rînd studenților de la secția de limba și literatura hindi, dar, pentru ca el să fi fost și mai accesibil cititorilor (chiar lingviștilor și filologilor neindologi), se impunea transliterarea (în paranteză) a cuvintelor din alfabetul devanāgarī, pe care nu toți îl cunosc.

În ultima vreme s-au înmulțit dicționarele *frazeologice bilingve*, concepute ca un fel de completări ale dicționarelor bilingve obișnuite. În acest sens, putem cita primele dicționare frazeologice italian-român, englez-român, german-român, rus-român etc., deosebit de utile celor ce studiază respectivele limbi străine, citesc opere literare în original ori

---

[125] În privința dezavantajelor unui atare mod de înregistrare a cuvintelor vezi în special R. Hallig — W. von Wartburg, *op. cit.*; cf. și *dicționarele de frecvență* (pentru care vezi cele spuse de noi mai jos).

[126] În anul 1972 autorul a multiplicat, tot la București, și un *Curs de limba hindi*.

[127] Ion Petrescu, *Notă explicativă* la *Dicționarul hindi-romîn*, vol. I, p. V.

Scanned with OKEN Scanner

efectuează traduceri în românește. Ca și dicționarul precitat, *Dicționarul frazeologic italian-român* de Mariana Stănciulescu (București, 1975) este prima lucrare lexicografică de acest gen realizată la noi în țară. El cuprinde toate tipurile de construcții frazeologice (minus proverbele), și anume: grupuri sintactice stabile nelocuționale, locuțiuni și expresii. Selecționarea materialului italian s-a făcut în funcție de distanța formală și semantică dintre construcția italiană și cea românească. Cum era și normal, ponderea cea mai mare a revenit construcțiilor automatizate sau semiautomatizate, cu alte cuvinte expresiilor și locuțiunilor al căror sens nu este egal cu suma sensurilor cuvintelor alcătuitoare și care din acest motiv nu poate fi dedus din context (de exemplu, it. *a pezzi e bocconi* „fără continuitate; pe fragmente, pe bucățele"; *calcare le scene* „a fi actor, cîntăreț" etc.). Dintre construcțiile identice sau foarte apropiate, au fost selectate doar cele care pot deruta datorită prea marei asemănări cu româna, precum și cele care pot da naștere la false asociații (de exemplu, it. *cantare ad aria* „a cînta după ureche"). Cînd o expresie are două sau mai multe sensuri, autoarea le reproduce pe toate, insistînd însă asupra celor figurate (de exemplu, *andare a terra* 1, „a cădea jos; 2. a se ruina, a se face praf"). În afară de aceasta, în limita posibilităților, s-a ținut seama și de registrul stilistic al expresiilor frazeologice, pentru care s-a căutat un echivalent românesc (familiar, popular, vulgar, argotic, învechit etc.).

Tot în anul 1975 a apărut și *Dicționarul frazeologic german-român* (autor: A. Roman), care înregistrează în special expresiile idiomatice din limbajul cotidian (germ. *Umgangsprache*), însoțite de echivalentele lor românești.

Pentru germană și engleză putem aminti dicționarul, ceva mai vechi, al lui R. Taylor și W. Gottschalk, *A German-English dictionary of idioms*, München, 1960.

Apropiate de acest tip de dicționare sînt dicționarele care cuprind *proverbe* ale unei limbi traduse într-o altă limbă (cf., de exemplu, *Dicționarul de proverbe francez-român*, elaborat de E. Gorunescu și apărut la București în anul 1975). Acest dicționar înglobează un număr de 2538 de proverbe franceze, larg folosite în prezent în țara de origine, însoțite de echivalentele lor românești. „*O mică parte reprezintă cuvinte celebre rostite în anumite momente istorice, aforisme sau maxime purtînd semnătura unor La Rochefoucauld, Chamfort sau Voltaire, și care au intrat în patrimoniul vast al înțelepciunii populare, pierzînd numele creatorilor lor*"[128].

Pentru a încheia acest capitol, vom spune că există și dicționare *poliglote*, elaborate, în esență, după aceleași principii ca și dicționarele bilingve. În egală măsură, dispunem și de dicționare bilingve și poliglote de termeni științifici și tehnici, care nu pot fi cuprinși în dicționarele obișnuite de traducere. Cf., în această privință, *Dicționarul poliglot economic și de comerț exterior (română, franceză, engleză, germană, spaniolă, rusă)*, București, 1970 (coordonatorul colectivelor pentru selecționarea cuvintelor în limba română: dr. A. Hîrlăoanu) și *Dicționarul agricol în 8 limbi: rusă, bulgară, cehă, polonă, maghiară, română, germană și engleză*, vol. 1—2, București, 1973.

---

[128] E. Gorunescu, *Prefață* la *Dicționarul de proverbe francez-român*, p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

Există și dicționare mai speciale, strict lingvistice oarecum (de pildă, dicționare de terminologie lingvistică, dicționare de pronunțare, dicționare de frecvență, dicționare inverse etc.).

În ceea ce privește dicționarele de *terminologie lingvistică*, apărute în număr mare în ultimele decenii în diverse țări, trebuie spus că ele au izvorît din preocupări necunoscute lingviștilor din secolul al XIX-lea. Utilitatea unor astfel de dicționare este recunoscută de toată lumea, mai ales că în acest domeniu, pe lîngă influențele exercitate de orientările mai noi în materie de lingvistică, în fiecare limbă există nu numai termeni autohtoni, ci și alogloți, pătrunși uneori ca sinonime (cf. germ. *Sprachwissenschaft* și *Linguistik*, r. *jazykoznanie*, *jazykovedenie* și *lingvistika* etc.). Dicționarele monolingve de termeni lingvistici indică, adeseori, și echivalentele unora dintre termenii de bază în alte limbi (de exemplu, în *Dicționarul* lui J. Marouzeau, termenii din franceză sînt acompaniați de echivalentele lor în germană, engleză și italiană; *Dicționarul* lui O.S. Achmanova indică, alături de termenii rusești, și pe cei din engleză, franceză, germană și spaniolă). Există și dicționare bilingve de termeni lingvistici.

Nu putem să nu relevăm, în continuare, dicționarele de *onomastică* (nume de oameni și de locuri), dintre care vom cita: A. Dauzat, *Dictionnaire des noms de personnes et de famille* (Paris, 1951); E. Laroche, *Recueil d'onomastique hittite* (Paris, 1952); N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc* (București, 1963); Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică* (București, 1975), un dicționar de nume personale (mai precis, de prenume) românești; *Slovar' nazvanij žitelej SSSR* (Moscova, 1975).

În cele trei părți ale dicționarului lui N.A. Constantinescu sînt cuprinse numele *calendaristice* (creștine, biblice sau hagiografice), numele *laice* și numele (tot laice) *rare* folosite de poporul nostru din sec. al XI-lea pînă în veacul trecut. Întregul material a fost extras din izvoare de tot felul, repartizat în ordine alfabetică și interpretat din punct de vedere etimologic (uneori, această operație se dovedește a fi extrem de dificilă: de exemplu, un nume ca *Tatu* se poate explica în egală măsură prin cumană, greacă și română, amintind de ceea ce am numit *etimologie multiplă*). Dicționarul este precedat de un valoros studiu introductiv al autorului consacrat bazelor istorice ale onomasticii române[129].

Dicționarul numelor de locuitori ai U.R.S.S. (Slovar' nazvanij žitelej SSSR) cuprinde aproximativ 10 000 de nume care, deși fac parte din lexic, în principiu nu sînt incluse în dicționarele explicative. Numele de locuitori (ai țării, regiunii, orașului, satului) sînt date pe republici. Dicționarul are și o *Anexă* cu numele (în limba rusă ale) locuitorilor din orașele altor țări din Europa, Asia, Africa, America, Australia și Oceania. Dicționarul nu este strict normativ, deoarece scopul lui a fost mai ales cel de a înregistra stadiul actual al lexicului patronimic în funcție de uz, indicîndu-se de fiecare dată, îndeosebi în cazul variantelor, dacă respectivul nume de locuitor este regional sau învechit. Dicționarul se adresează specialiștilor (filologi) care se interesează de problemele vocabularului și ale derivării în limba rusă.

---

[129] Vezi N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. IX—LXVI.

Scanned with OKEN Scanner

Aici trebuie pomenite și dicționarele de *pseudonime*, existente în foarte multe limbi (engleză, franceză, germană, spaniolă, italiană, rusă, portugheză, bulgară, cehă, slovacă, maghiară, daneză, norvegiană, suedeză, olandeză, polonă, iar acum și în română : (cf. M. Straje, *Dicționar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime, ale scriitorilor și publiciștilor români*, București, 1973, 810 pagini). Dicționarul precitat este prima lucrare de acest gen în lexicografia română, foarte utilă, în primul rînd, istoricului literar, dar și cititorului doritor de a cunoaște adevăratul nume al unor scriitori și publiciști români. De exemplu, cu numele din actele oficiale *Dan Barbilian* a semnat opera sa științifică, iar ca poet *Ion Barbu* (1895—1961) ; *Tudor Arghezi* (1880—1967) la naștere a avut numele *Ion N. Theodorescu ;* ca scriitor, *Mihail Sadoveanu* (1880—1961) a mai semnat : *Valeriu Arsenescu, Ion Cernat, M. S. Cobuz, Anton Constantinescu, Silviu Deleanu, S. Prisăcaru, Ilie Pușcașu, M. Tufan* etc. ; *Gala Galaction* (1879—1961), pe numele lui adevărat *Grigore Pișculescu*, a mai semnat și : *Matei Corbora, Grigorie Pisc, Yang ; G. Călinescu* (1899—1965) a mai semnat : *Aristarc, Belphegor, Guicciardini, Machiavel, Nostradamus, Ovidius, Paracelsus, Selfbadil, Sportiv* ș.a. ; *O. Goga* (1881—1938) a mai semnat : *Agog, Alfa, N. Ardeleanu, Ion Bratu, Ion Codru, Ion Fără țară, S. Herib, Othmar, Pygmalion, Sanherib, Senex, Sirius, Sfinx, Sisifus, Styx, Sylex, Tantalus* ș.a.

Trebuie să relevăm și existența dicționarelor de *pronunțare*, care pot fi de mai multe feluri. Cîteva exemple : D. Jones, *Everyman's English pronouncing dictionary*, London—New York, 1972 ; J. S. Kenyon, Th. A. Knott, *A pronouncing dictionary of American English*, Springfield Mass., 1953 ; Florența Sădeanu, *Dicționar de pronunțare (nume proprii străine)*, București, 1973. Acest ultim dicționar cuprinde aproximativ 12 000 de termeni : nume de personalități (din domeniul istoriei, literaturii, artei, științei, tehnicii, sportului etc.), denumiri geografice, titluri de periodice, denumiri ale organizațiilor internaționale, personaje literare etc., cu indicarea pronunțării lor corecte, potrivit cu normele din țara de origine sau cît mai apropiată de aceasta. În partea finală dicționarul are și o anexă cu cele mai răspîndite prenume.

În rîndul dicționarelor lingvistice se numără și cele *inverse*, elaborate intens în secolul nostru. Vom cita doar cîteva exemple de dicționare mai noi, începînd cu cel al limbii române : *Dicționar invers* (București, 1957) ; *Rückläufiges Wörterbuch der russischen Sprache der Gegenwart* (Berlin, 1958) ; *Russisches rückläufiges Wörterbuch* (Berlin—Wiesbaden, 1958—1959) ; *Obratnyj slovar' russkogo jazyka* (Moscova, 1974) ; M. L. Alinei, *Dizionario inverso italiano* (The Hague, 1962) ; A. Juilland, *Dictionnaire inverse de la langue française* (London—The Hague—Paris, 1965) ; E. Mater, *Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, Leipzig, ed. I, 1965 (ed. a II-a, 1970) ; M. Lehnert, *Rückläufiges Wörterbuch der englischen Gegenwartssprache* (Leipzig, 1971). De asemenea, există dicționare inverse, mai vechi sau mai noi, pentru limbile : egipteană, hitită, elină (dispunem și de un dicționar invers pentru greaca miceniană), latină, veche iraniană, tohariană, slavă veche, maghiară, portugheză, polonă, sîrbocroată, ucraineană, letonă, uzbekă, kazahă etc. În astfel de dicționare, cuvintele sînt așezate în ordine alfabetică inversă, deci nu a inițialei, ci a finalei, cele care au aceeași finală fiind grupate automat la un loc. Un exemplu

Scanned with OKEN Scanner

din *Dicţionarul invers al limbii române* (p. 762) : *agresiv, compresiv, concesiv, depresiv, digresiv, excesiv, expresiv, inexpresiv, masiv, obsesiv, opresiv, pasiv, progresiv, regresiv, represiv, succesiv* etc. Deci, un atare dicţionar se dovedeşte a fi extrem de util la studierea derivării şi a structurii fonice a finalelor de cuvînt, în paleografie, epigrafie, precum şi în versificaţie (un început de dicţionar de rime) [130].

Dintre numeroasele dicţionare de *frecvenţă*, apărute mai ales în ultima vreme, am putea cita aici dicţionarul de frecvenţă al limbii române (A. Juilland, M. H. Ewards, I. Juilland, *Frequency dictionary of Romanian words*, London — The Hague — Paris, 1965) şi două dicţionare de acelaşi tip ale limbii ruse, unul mai vechi (E. Šteinfeldt, *Častotnyj slovar' sovremenoogo russkogo literaturnogo jazyka*, Tallin, 1963 ; tradus şi în limba franceză : *Dictionnaire des fréquences de mots dans la langue russe moderne*, Moscova, f.a.) şi recentul *Častotnyj slovar' russkogo jazyka*, sub redacţia lui L. N. Zasorina (Moscova, 1977). Între anii 1972 şi 1977, mai mulţi lexicografi polonezi au publicat, la Varşovia, sub egida Academiei de Ştiinţe, 5 volume de materiale în vederea alcătuirii unui *Dicţionar de frecvenţă al limbii polone: Słownictwo współczesnego języka polskiego. Listy frekwencyjne (Lexicul limbii polone contemporane. Liste de frecvenţă)*. De fapt, este vorba de liste de frecvenţă a vocabularului pe stiluri, liste care vor fi utilizate la elaborarea proiectatului *Dicţionar* (acesta urmează să apară într-un volum). Dicţionarele de acest gen reunesc date statistice cu privire la vocabularul diverselor limbi. În continuare, vom face unele consideraţii în legătură cu cele două dicţionare de frecvenţă ale limbii ruse. Primul din dicţionarele pomenite se bazează pe analiza a 400 000 de cuvinte. Cel de-al doilea a fost întocmit pe baza prelucrării cu ajutorul tehnicii de calcul a unui milion de cuvinte text (mai exact, 1056382), ceea ce reprezintă aproximativ 40 000 de unităţi lexicografice. Interesantă şi foarte instructivă ni se pare analiza comparativă a frecvenţei cuvintelor din limba rusă literară contemporană înregistrată în cele două dicţionare. Astfel, în *Dicţionarul* lui E. Šteinfeldt, cea mai mare frecvenţă o are *i* (conj.) „şi" : 14576, urmat de *v(vo)* (prep.) „în" : 11804, iar în *Dicţionarul* elaborat sub îngrijirea lui L.N. Zasorina, raportul este invers : *v(vo)* are o frecvenţă de 42854, iar *i* — una mai scăzută — 36266. Locul ultim (frecvenţa 14) în *Dicţionarul* lui E. Šteinfeldt este ocupat de un număr de 15 cuvinte (dintre care vom reproduce doar : *prijatnyj* „plăcut", *rassuždat'* „a raţiona", *žarko* adv. „cald" ; în *Dicţionarul* apărut în anul 1977, frecvenţa generală a celor trei cuvinte este însă alta : *prijatnyj* — 55, *rassuždat'* — 39, iar *žarko* — 32, totul depinzînd, desigur, de faptul că în *Dicţionarul* recent numărul unităţilor de vocabular luate în considerare la analiza frecvenţei a fost mult mai mare).

Dicţionarele de frecvenţă sînt foarte utile în cercetări fundamentale şi aplicative, în primul rînd pentru că permit delimitarea vocabularului activ de cel pasiv, lucru absolut necesar la definirea fizionomiei unei limbi şi la învăţarea ei practică.

---

[130] Cu mai bine de un secol în urmă, ideea alcătuirii unui dicţionar de rime l-a preocupat intens pe marele nostru poet M. Eminescu Materialele strînse şi clasate cu grijă de el au fost publicate de-abia în zilele noastre (vezi M. Eminescu, *Dicţionar de rime*, Bucureşti, 1976).

Scanned with OKEN Scanner

Există și dicționare (explicative, bilingve) care înregistrează unele dintre particularitățile englezei folosite de americani (despre care vezi E. Iarovici, *Engleza americană*, București, 1971); cîteva exemple de astfel de dicționare: M. M. Mathews, *A dictionary of Americanisms on historical principles*, Chicago, 1956; M. Nicholson, *A dictionary of American English usage*, Oxford, 1957; É. Deak, *Dictionnaire d'américanismes*, Paris, 1957; W. A. Craigie, J. R. Hulbert, *A dictionary of American English on historical principles*, 4 volume, Chicago—Oxford, 1959; H. Wentworth, S. B. Flexner, *Dictionary of American slang*, New York, 1960; *Webster's new world dictionary of the American language*, Cleveland — New York, 1962; H. W. Horwill, *A dictionary of Modern American usage*, Oxford, 1965; W. Follet, *Modern American usage*, London, 1966; F. Ionescu, *Dicționar de americanisme*, București, 1972.

În sfîrșit, din seria dicționarelor speciale (lingvistice) fac parte și dicționarele de *abrevieri (unilingve* și *bilingve)*. Din prima categorie vom menționa: pentru *engleza britanică și americană*: H. J. Stephenson, *Abbrevs*, New York, 1943; E. Allen, *Dictionary of abbreviations and symbols*, London, 1944; *Englische Abkürzungen*, Berlin, 1944; *Amerikanische Abkürzungen*, Berlin, 1944; C. Mattews, *A dictionary of abbreviations*, London, 1947; E. Partridge, *A dictionary of abbreviations*, London, 1947; G. Shankle, *Current abbreviations*, London, 1947[131]; pentru germană: P. Spillner — H. Göttling, *Buch der Abkürzungen*, Bamberg, 1952; J. Greiser, *Lexikon der Abkürzungen*, Osnabrück, 1955; pentru limba rusă: D. I. Alekseev, I. G. Gozman și G. V. Sacharov, *Slovar' sokraščenij russkogo jazyka*, Moscova, 1963. Acest ultim dicționar cuprinde un număr de 12500 de abrevieri folosite în limba rusă contemporană. Există și dicționare de abrevieri în două limbi (de ex., E. V. Alëšin, V. O. Bluvštejn, Ju. V. Semënov, *Slovar' anglijskich i amerikanskich sokraščenij*, ed. I, Moscova, 1953; ed. a II-a (stereotipă), 1954). Dicționarul cuprinde 21 000 de abrevieri (dintre cele mai frecvente) și este primul de acest fel în limba rusă. Dicționarul este foarte util la descifrarea și traducerea abrevierilor convenționale utilizate în Anglia și S.U.A.: numele englezești ale organizațiilor internaționale, ale institutelor și titulaturilor curente în Marea Britanie și America; de asemenea, sînt cuprinse abrevieri militare, științifice și tehnice, ale numirilor geografice, abrevieri străine (îndeosebi latinești) întîlnite în literatura engleză și americană etc. Un alt dicționar *(Slovar' nemeckich sokraščenij)*, alcătuit de V. O. Bluvštejn, a apărut la Moscova în anul 1958. El cuprinde 10 500 de abrevieri și este foarte util traducătorilor și cititorilor de literatură germană contemporană, care nu întotdeauna pot descifra multe abrevieri folosite în diverse domenii ale științei, tehnicii și vieții social-politice în țările de limbă germană (R.D.G., R.F.G., Austria și o parte a Elveției). Dicționarul cuprinde și abrevieri străine (în special englezești și franțuzești), destul de numeroase în prezent în publicațiile de expresie germană (de exemplu, *A.I.C.A.= Association Internationale de Critique d'Art*; *F.I.D.E. = Fédération Internationale des Echecs*; *R.A.S. = Royal Academy of Science* etc.).

---

[131] Vezi și C. Popa, A. Bantaș, *Culegere de abrevieri în limba engleză*, București, 1978.

Scanned with OKEN Scanner

Există şi alt gen de dicţionare. Am citat *Dicţionarul de rime* al lui Eminescu[132]. Putem adăuga acum : M. Popa, *Dicţionar de literatură română contemporană* (ed. I, Bucureşti, 1971 ; ed. a II-a, 1977)[133] ; M. Anghelescu, E. Boldan, M. Iordan, I. Oana, P. Ruxăndoiu, *Dicţionar de terminologie literară*, Bucureşti, 1970 ; Gh. Ghiţă, C. Fierăscu, *Dicţionar de terminologie poetică. Literatură (generalităţi). Compoziţie. Stilistică. Versificaţie. Specii de poezie* (Bucureşti, ed. I, 1973 ; ed. a II-a, Bucureşti, 1974) ; cei doi autori au publicat şi un *Dicţionar de terminologie literară (Proză, Retorică, Dramaturgie)*, Bucureşti, 1975 ; *Dicţionar de estetică generală*, Bucureşti, 1972 ; *Dicţionar de termeni literari*, Bucureşti, 1976 ; A. Marino, *Dicţionar de idei literare* (vol. I, Bucureşti, 1973) etc. De pildă, *Dicţionarul* lui M. Popa, primul de acest fel la noi, cuprinde date referitoare la prozatori, poeţi, dramaturgi, critici literari, eseişti, publicişti şi traducători de valoare, opera acestora (în limba română şi în limbile naţionalităţilor conlocuitoare), reviste literare etc.[134].

În *Dicţionarul* lui A. Marino sînt explicate, într-o compartimentare analitică şi alfabetică, multe categorii estetico-literare (de exemplu, *antiliteratura, barocul, clasicismul, comedia, creaţia, decadentismul, estetismul* ş.a.). Autorul a ţinut să precizeze *„că această lucrare nu constituie, sub nici o formă, un tratat de teorie literară (care ar implica o altă metodă, în vederea atingerii altor obiective), ci numai un „dicţionar critic de idei literare", de natură doar să configureze o posibilă „gramatică" viitoare a literaturii. Analiza ideilor şi curentelor literare este întreprinsă într-o perspectivă strict critică, istorică şi descriptivă"*[135].

Există, apoi, dicţionare de economie politică[136], filozofie[137], psihologie[138] etc.

În anul 1975, a apărut la Bucureşti *Dicţionarul politic*, elaborat de un colectiv de cadre didactice universitare şi cercetători în lumina concepţiei marxist leniniste, a principiilor politicii P.C.R. şi a Programului Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism. Realizat sub egida Academiei „Ştefan Gheorghiu", *Dicţionarul politic, „prima lucrare de acest gen editată în ţara noastră, îşi propune, prin cele circa 1700 de articole, să ofere un instrument util de referinţă şi o sursă de informare operativă asupra unui ansamblu de noţiuni, categorii, concepte din sfera extrem de vastă, de complexă şi mobilă, a teoriei şi acţiunii politice, din aria realităţilor social-politice româneşti şi internaţionale. Sînt, de asemenea, incluse date privind structura politică şi economică a continentelor şi statelor"*[139].

---

[132] Vezi şi N. Lazăr, *Dicţionar de rime*, Bucureşti, 1969.

[133] Dicţionare similare există şi pentru literaturile străine (elaborate nu numai în alte ţări, ci şi la noi).

[134] M. Popa, *Dicţionar de literatură română contemporană*, ed. I, p. 6.

[135] A. Marino, *Dicţionar de idei literare, Prefaţă*, p. XIII.

[136] Vezi *Dicţionar de economie politică*, Bucureşti, 1974.

[137] Vezi *Mic dicţionar de filozofie*, ed. a II-a, Bucureşti, 1973 ; *Dicţionar de filozofie*, Bucureşti, 1978.

[138] Vezi P. Popescu-Neveanu, *Dicţionar de psihologie*, Bucureşti, 1978, lucrare citată deja în cursul de faţă.

[139] *Cuvînt înainte* la *Dicţionarul politic*, p. 7—8.

Scanned with OKEN Scanner

Menționăm, în încheiere, și *Dicționarul de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, elaborat de un colectiv de autori sub conducerea lui D. M. Pippidi (București, 1976). Dicționarul acesta *„are ca subiect trecutul pămîntului românesc de la apariția omului în spațiul carpato-dunărean pînă la sfîrșitul sec. al X-lea, cînd procesul de formare a limbii și a poporului român poate fi socotit definitiv încheiat"* [140].

În esență, autorii dicționarului oferă, în articole concise, informații foarte utile și accesibile, cu privire la istoria veche.

„Apariția și evoluția omului în spațiul carpato-dunărean, culturile materiale dezvoltate în același cadru geografic de-a lungul pre- și protoistoriei, civilizația geto-dacă și legăturile ei cu civilizațiile celtică și greacă, prezența Romei la Dunăre și rolul ei în procesul de romanizare a Daciei și de consolidare a romanității orientale, marea migrație a popoarelor și urmările ei pentru istoria poporului român — toate aceste însemnate probleme de istorie națională și universală sînt examinate cu răgaz, pe baza unei documentări exhaustive, încheiată în 1973, dar incluzînd nu o dată materiale inedite"[141]. Între altele, dicționarul prezintă importanță și pentru cunoașterea multor nume proprii (de oameni și de locuri) (cf., de exemplu, toponime și hidronime mai ales de origine daco-getică, dintre care vom cita : *Abrud*, *Altina* și *Altinum*, *Aluta* și *Alutus*, *Apulum*, *Arcidava*, *Berzobis* și *Berzovia*, *Buridava*, *Carsidava*, *Comidava*, *Crisia* și *Grisia*, *Dierna*, *Dinogetia*, *Dokidava*, *Drobeta* și *Drubeta*, *Germisara*, *Gilpil*, *Hîrșova*, *Marisus* și *Marisos*, *Netindava* și *Nentindava*, *Netidava*, *Potaisa*, *Sacidava*, *Sangidava*, *Sucidava*, *Tamasidava*, *Zargidava*, *Ziridava* ș.a.). Dicționarul este cu atît mai util, cu cît la majoritatea termenilor este indicată și etimologia (cîteva exemple din multe care puteau fi reproduse : *carpi*, *chorologie*, *chtonian*, *cnemide*, *epigrafie*, *epimeni*, *henoteism*, *pastofori*, *taxiarhi*, *toxarh* ș.a.).

Pe lîngă problemele cu caracter general sau mai special, în prezenta secvență a cursului am căutat să relevăm și succesele, incontestabile, ale lexicografiei noastre noi, îndeosebi preocuparea de a elabora tipuri inedite de dicționare, iar în cazul celor așa-zise tradiționale (explicative, bilingve)[142], interesul, vădit, ca ele să fie la cota exigențelor actuale ale teoriei și practicii lingvistice.

---

[140] *Cuvînt înainte* la *Dicționarul de istorie veche a României*, p. 5.

[141] *Ibidem, loc. cit.*

[142] Cf. și articolul lui A. Bantaș, *Pentru noi tipuri de dicționare bilingve*, în *LR*, XXVI, 1977, 5, p. 495—499.

Scanned with OKEN Scanner

9.

FONETICA ȘI FONOLOGIA

a. Acustica și fiziologia sunetelor

Limba constituie un mijloc de comunicare, unde orice conținut își găsește expresia materială în sunete. Complexul sonor alcătuiește latura materială a limbii. Elementele fundamentale ale limbajului (cuvintele) se prezintă ca unități, caracterizate prin legătura indisolubilă dintre sunet și sens.

Fonetica este ramura lingvisticii care studiază cuvintele din punctul de vedere al particularităților lor sonore. Sunetele emise de om se mai numesc și *sunete articulate* (spre deosebire de țipete, strigăte sau zbierete, scoase de animale, și numite *sunete nearticulate*).

Cu toate succesele remarcabile obținute îndeosebi de filologii indieni, greci, iar apoi și arabi, multă vreme fonetica nu a fost inclusă în rîndul ramurilor lingvisticii. Ulterior, cu foarte puține excepții, specialiștii nu s-au ocupat cu cercetarea laturii fonetice a limbii. Așa se face că, și în prima jumătate a secolului trecut, învățații nu prea distingeau *sunetele* de *litere*. De-abia pe la 1865, A. Schleicher începe să studieze *articulațiile*, ceea ce avea să contribuie din plin la dezvoltarea foneticii propriu-zise. Necesitatea de a întocmi gramatici pentru diverse limbi naționale, accentuarea interesului pentru cercetări dialectologice și comparative-istorice au ridicat mult prestigiul foneticii ca disciplină științifică.

În studiul foneticii trebuie să ținem seama de mai multe domenii, și anume *acustică*, *anatomie* și *fiziologie*, deoarece e vorba de emisiunea și audiția sunetelor, de *psihologie*, întrucît avem în vedere nu numai emiterea, ci și perceperea vorbirii, în sfîrșit, de domeniul *social*.

Aparatul fonator este format din *plămîni*, *laringe* (capătul superior al traheei, în care se află coardele vocale), *cavitatea bucală* și *cavitățile nazale*. Vorbirea se produce cu ajutorul curentului de aer care iese din plămîni în timpul expirației. În limbile indo-europene, la inspirare nu se produc sunete, spre deosebire de familia ibero-caucaziană (de exemplu, gruzina) sau de unele limbi africane (de pildă, hotentota) [1] și amerin-

[1] Este vorba de sunetele numite *clicuri* (engl. *click*, fr. *claquant*, germ. *inspiratorischer* sau *gehauchter Laut*, *Schnalzlaut*, *Sauglaut*, it. *fonema avulsivo*, r. *kliks* sau *ščëlkajuščij*, sp. *sonido inspirado*), pe care le avem și noi, dar nu ca elemente ale sistemului fonetic avînd valoare func-

Scanned with OKEN Scanner

diene[2]. *Actul fonaţiunii* este produs de trecerea aerului prin *laringe*. Laringele, alcătuit din *cartilaje*, este o modificare a părţii superioare a traheei, unde se află glota. În laringe, curentul de aer devine sonor datorită vibraţiilor efectuate de coardele vocale. *Coardele vocale* sînt două mici mănunchiuri de muşchi care pot închide canalul expirator sau pot lăsa între ele acea deschizătură (glota), pe unde circulă aerul. *Glota* se deschide prin contracţia unei perechi de muşchi, care depărtează coardele la partea lor anterioară. Dacă, în timpul închiderii glotei, coardele vocale nu sînt strîns lipite una de alta, aerul care trece printre ele le face să vibreze şi atunci ia naştere vocea. *Vocea* sau curentul de aer sonor constă din mişcările coardelor vocale care fac să vibreze curentul de aer expirator. Din gură, aerul iese afară, producînd ceea ce numim *articulaţie*.

Organele fonatoare se împart în *active (mobile)* şi *pasive*. La emiterea suntelor participă activ *coardele vocale, limba, buzele, palatul moale, uvula* (omuşorul) şi *maxilarul inferior*. Alte organe *(dinţii anteriori, alveolele, palatul tare, peretele posterior al faringelui şi maxilarul superior* nu-şi schimbă poziţia în procesul de formare a sunetelor, sînt deci *imobile (pasive)*.

Un sunet se compune din trei acte articulatorii : 1) pregătirea mişcării, sau punerea în poziţie a organelor, numită *tensiune* (cînd organul vocal trebuie să părăsească o stare de indiferenţă), 2) *ţinuta* (organul vocal trebuie apoi să se menţină cîteva clipe în această poziţie), 3) *destinderea* şi revenirea la normal.

Sistemul nervos central dirijează întregul aparat fonator.

Activitatea normală a scoarţei cerebrale constituie condiţia necesară pentru gîndire şi limbă. Astfel, actele vorbirii sînt imposibile fără participarea a doi centri : centrul Wernicke şi centrul Broca.

Ceea ce auzim este perceput ca fapt al vorbirii numai graţie existenţei centrului acustic sau senzorial. El se află lîngă prima circumvoluţie temporală a emisferei stîngi. Centrul acustic al vorbirii este numit centrul lui Wernicke, după numele fiziologului care l-a descoperit (în anul 1874). Toate cuvintele pe care le ţinem minte există potenţial în acest centru (un fel de depozit al cuvintelor auzite şi reţinute).

Dar pentru a pronunţa cuvîntul de care avem nevoie la un moment dat, organele fonatoare trebuie să efectueze o anumită mişcare. Ele sînt puse în funcţiune de centrul motor al vorbirii, localizat în a treia circumvoluţie frontală a emisferei stîngi a creierului (foarte aproximativ). Acest centru (centrul limbajului articulat) este numit centrul lui Broca (descoperit de anatomistul şi chirurgul francez Paul Broca în anul 1861). Broca greşea însă, mai ales atunci cînd afirma că în creier ar exista regiuni distincte, corespunzătoare marilor facultăţi ale spiritului, greşea, prin urmare, în aprecierea raportului dintre limbă şi gîndire.

ţională (ca foneme) (cf. J. Dubois et alii, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, 1973, p. 87 : *„Le bruit du baiser, le bruit que sert à marquer un certain énervement ou celui qui sert à exciter les chevaux sont des sons claquants, respectivement labial, dental et latéral"*) ; G. Ciompec, C. Dominte, V. Guţu Romalo, Cl. Mîrza, Em. Vasiliu, *Limba română contemporană*, I, Bucureşti, 1974, p. 320.

[2] Vezi Samuel Gili Gaya, *Elementos de fonética general*, ed. a V-a, Madrid, 1966, p. 66.

Scanned with OKEN Scanner

Leziunea centrului Wernicke duce la *afazie senzorială*, la uitarea cuvintelor. Afazia senzorială presupune, de cele mai multe ori, un deficit intelectual. Pe de altă parte, adesori au loc fenomene de substituire, cînd centrii vecini își asumă funcțiunile centrilor lezați.

Leziunea localizată în centrul Broca provoacă accidente de *afazie motrice:* nu mai sîntem în stare să pronunțăm sunetele răspicat. Acest lucru se observă, de regulă, în cazul paraliziei părții drepte, cînd sînt paralizate concomitent: mîna dreaptă și centrii de vorbire, inclusiv centrul lui Broca.

Dacă principiul localizării vorbirii poate fi considerat incontestabil, în schimb, amănuntele localizării mai necesită unele explicații. Anatomiștii și fiziologii nu ni le-au dat încă. Desigur, centrii lui Wernicke și Broca nu sînt unicele compartimente ale scoarței cerebrale, de care depind înțelegerea celor auzite și exprimarea conținutului gîndirii. Dar trebuie reținut faptul că procesul normal al vorbirii este asigurat de participarea lor directă.

Prin urmare, procesele vorbirii, ca de altfel și procesele gîndirii, reprezintă o funcțiune a creierului; ele sînt determinate de procesele fiziologice ale creierului fiecărui individ. Aceasta nu înseamnă însă că limba este un fenomen individual, fiziologic sau psihofiziologic. Limba este un fenomen social. Actul vorbirii poate fi — și chiar este — individual, destinația lui rămîne însă socială.

În ceea ce privește felul de pronunțare a sunetelor, trebuie spus că în fiecare limbă vorbitorii au tendințe articulatorii caracteristice. Altfel se pronunță *d*, *t* în română, franceză, rusă și altfel în engleză. În primul caz, *d* și *t* se formează lîngă dinții superiori. În al doilea — lîngă alveole. Așadar, *baza de articulație* este diferită de la o limbă la alta. Ansamblul particularităților articulatorii ale unei limbi (de exemplu, tensiunea, configurația limbii, presiunea organelor fonatoare, poziția și mișcările buzelor, feței și maxilarului) alcătuiesc *baza de articulație* a limbii respective (engl. *basis of articulation*, fr. *base d'articulation*, *base articulatoire* sau *organique*, germ. *Artikulationsbasis*, it. *base d'articolazione*, r. *artikuljacionnaja baza*, sp. *base de articulación*). *Baza de articulație* nu este ceva înnăscut. Ea se constituie în cursul istoriei și alcătuiește un sistem de deprinderi create inconștient în procesul de învățare a limbii de către copil. Cu alte cuvinte, baza de articulație este rezultatul deprinderii colective de vorbire specifice unui anumit popor. Deși organele fonatoare sînt aceleași la toate neamurile de oameni, între diferite limbi există deosebiri notabile sub raportul funcționării acestor organe. Ceea ce variază de la o limbă la alta este, mai întîi, caracterul și gradul de tensiune musculară a organelor vorbirii, iar apoi acțiunea lor reciprocă. Baza de articulație nu este însă ceva fix, imuabil. Ea se modifică în timp sau se poate căpăta prin conlocuirea cu o altă populație. Uneori baza de articulație suferă modificări esențiale (odată cu evoluția limbii). Astfel în franceza veche pronunțarea se caracteriza prin tensiune musculară destul de slabă și o anumită relaxare a aparatului fonator, ceea ce favoriza procesul de *coarticulare* (despre care vezi *infra*). În atare împrejurări, vocalele se diftongau, iar consoanele dădeau naștere la africate. Trăsătura tipică a pronunției în franceza contemporană o constituie tensiunea mai mare a articulației, care conferă sunetelor acestei limbi un timbru clar și precis. Dimpotrivă,

Scanned with OKEN Scanner

în rusă tensiunea organelor articulatorii este mult mai slabă. Pe de altă parte, în această limbă, toate consoanele anterolinguale (indiferent dacă sînt oclusive sau constrictive) aparţin seriei dorsale, ceea ce înseamnă că ele se articulează cu vîrful limbii coborît. Dar în eschimosă aceleaşi consoane se încadrează la grupa apicalelor, fiind, adică, rostite cu vîrful limbii ridicat. Consoanele posterolinguale au, în rusă, o articulaţie mai profundă decît în limbile turcice, de exemplu. În raport cu vocalele, consoanele sînt localizate mai strict. La articularea lor, în rusă, de pildă, spre deosebire de limbile cartvelice, uvula, faringele şi coardele vocale nu participă, de unde rezultă că această limbă nu are consoane uvulare, faringale şi nici laringale. În rusă, vibraţiile coardelor vocale sînt însoţite de tot felul de articulaţii orale, ceea ce explică numărul mare de consoane sonore; în schimb, unele limbi fino-ugriene nu posedă consoane sonore (cu excepţia sonantelor). Spre deosebire de ceea ce ne oferă franceza, la rostirea vocalelor ruseşti limba este foarte puţin împinsă înainte. În ceea ce priveşte acţiunea reciprocă a organelor fonatoare, şi aici fiecare limbă are preferinţele ei. De pildă, în rusă numai vocalele posterioare pot fi labializate, spre deosebire de franceză, unde rotunjirea caracterizează vocalele anterioare. Realitatea bazei de articulaţie o constatăm cînd sîntem puşi în situaţia de a trece de la o limbă la alta (de exemplu, de la română la franceză, engleză, rusă, germană, maghiară etc.). În toate aceste împrejurări, avem nevoie de un moment în care ne pregătim organele fonatoare în direcţia cerută de limba respectivă. *„Acesta e un mijloc practic de a verifica existenţa bazei de articulaţie în limbile vii; pentru trecut, trebuie să ne mulţumim cu ceea ce ne poate da studiul unei limbi sau al unei familii de limbi. S-ar putea stabili, din acest punct de vedere, diferenţa de tratament al aceluiaşi cuvînt latin în două limbi romanice, de exemplu în română şi în franceză, şi comparaţia ar da rezultate foarte interesante: tratamentul suferit de lat.* aqua *sau* rota *în franceză (*eau — *monosilab* —, roue) *este fundamental diferit de tratamentul românesc* (apă, roată); *astfel de diferenţe nu se pot explica decît prin variaţia* substratului etnic. *Profunda transformare suferită de limba latină, în Galia romană, în special în ceea ce priveşte consonantismul, trebuie, înainte de toate, explicată în legătură cu populaţiile celtice care au locuit în acele regiuni”*[3]. Fără îndoială, evoluţia divergentă a unor sunete în limbi înrudite nu poate fi pusă exclusiv pe seama substratului, deşi, cel puţin într-o fază iniţială, el poate juca un rol de primă importanţă. Trebuie avuţi în vedere aici şi factorii interni ai sistemelor fonetice respective (presiunea sistemului, de exemplu), tendinţe existente în limba de origine, analogia etc.

„Un alt exemplu bine făcut ca să ilustreze realitatea bazei de articulaţie ne este furnizat de dialectele indo-europene orientale (indo-iranica, slava, baltica, armeana şi albaneza); în aceste limbi se manifestă tendinţa de a reuni

---

[3] Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, Bucureşti, 1930, p. 25—26; cf. şi părerea lui G. Ivănescu: *„...acolo unde diferenţa dintre baza de articulaţie autohtonă şi cea a latinei populare era mare, s-au produs multe schimbări fonetice; acolo unde această diferenţă era mică, s-au produs puţine schimbări fonetice. Şi fiindcă cele mai numeroase schimbări s-au produs în Galia de nord, trebuie să conchidem că baza articulatorie a populaţiei de acolo se deosebea cel mai mult de baza articulatorie a latinei”. (O nouă teorie despre formarea limbilor romanice şi despre cauzele schimbărilor limbii, în RFRG, V, 1961, 2, p. 370).*

Scanned with OKEN Scanner

articulațiile înspre mijlocul *bolții palatului: astfel, articulațiile anterioare sînt date înapoi, iar cele posterioare sînt avansate*" [4].

Trebuie avut în vedere că baza de articulație este legată și, într-un anumit sens, chiar depinde de valoarea fonematică, funcțională a sunetelor vorbite (este vorba de baza de articulație a sunetelor care au anumite funcții în sistemul limbii =*foneme*; vezi secțiunea următoare).

Indisolubil legată de sistemul fonetic, baza de articulație constituie, deci, una dintre particularitățile esențiale ale limbii. Ea asigură atît stabilitatea, relativă, a sunetelor, cît și direcția evoluției lor. Cunoașterea bazei de articulație are, așadar, nu numai valoare practică, ci și teoretică, Astfel, ea ne permite să înțelegem :

1) legile generale care au dus la evoluția și stadiul actual al sistemelor și subsistemelor fonologice;
2) procesele declanșate în cazul contactelor dintre diverse sisteme lingvistice;
3) învățarea, corectă și conștientă, a limbilor străine;
4) interpretarea științifică a problemelor bilingvismului și multilingvismului.

În general, baza de articulație are un rol foarte important în fonetica comparativă-istorică și comparativă-tipologică.

Desigur, aici nu poate fi vorba de o exagerare a rolului bazei de articulație, căci nu confundăm baza de articulație cu sistemul fonetic al unei limbi și nici nu substituim analiza acestui sistem prin analiza bazei de articulație. Dar rolul ei nu poate fi nici neglijat sau minimalizat.

Studiind o limbă străină, trebuie să ne însușim neapărat baza ei de articulație. În faza inițială, pronunțăm cu „accent". E adevărat că baza de articulație se învață foarte greu, foarte încet, mai greu și mai încet decît vocabularul sau structura gramaticală a limbii străine, dar cu un efort susținut se poate dobîndi.

Din punct de vedere acustic, sunetul reprezintă o succesiune rapidă de comprimări și dilatări ale fluxului de aer fonic [5]. Particulele de substanță fonică nu se mișcă împreună cu sunetul care se propagă. Lovite de straturile de aer comprimat, ele nu fac altceva decît să vibreze pe loc, deplasîndu-se alternativ înainte și înapoi pe o distanță foarte scurtă. În cazul propagării sunetelor prin aer, straturile comprimate alternează cu straturile rarefiate; în ambele cazuri însă, particulele de substanță execută o mișcare ondulatorie. Aceste straturi de aer rarefiat și comprimat, care se succedă, sînt numite în fizică *unde sonore* (datorită analogiei dintre

---

[4] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 26.

[5] În ceea ce privește explicația acustică a sunetului vezi și : J. D. O'Connor, *Phonetics* (Pelican Books), 1973, p. 71—95 ; V. Șerban, V. Țâra, Fr. Király, *Limba română contemporană*, IV : *Fonetică*, Timișoara, 1973, p. 18—20 ; P. Zugun, *Limba română contemporană. Fonetica și fonologia*, Iași, 1976, p. 22 ș.u. ; V. Rotundu, *Fonetika sovremennogo russkogo jazyka*, Iași, 1976, p. 14 ș.u. ; R. Arnold, K. Hansen, *Englische Phonetik*, Leipzig, 1976, p. 26—27 ; I. Iordan, V. Robu, *op. cit.*, p. 71 ș.u. ; M. I. Matusevič, *Vvedenie v obščuju fonetiku*, ed. a III-a, Moscova, 1959, p. 17—21 ; L. R. Zinder, *Obščaja fonetika*, Leningrad, 1960, p. 77—85 ș.a.

Scanned with OKEN Scanner

mișcarea particulelor de aer și a celor de apă). Numai aerul poate servi la propagarea undelor sonore. În vid sunetele nu se răspîndesc. Viteza sunetului este relativ mică : numai 332 m pe secundă.

Din punct de vedere lingvistic, sunetele articulate sînt segmente de substanță fonică purtătoare de informație, reprezentînd unități minimale ale sistemului fonetic și delimitate prin segmentarea succesivă, în lanțul vorbirii, a unităților de rang superior (text, propoziție, cuvînt, morfem, silabă). Sub aspect fizic, sunetele articulate sînt rezultatul vibrațiilor fluxului de aer fonic, modulate de organele aparatului fonator și caracterizate prin însușiri acustice și articulatorii preceptibile cu urechea umană sau aparate acustice corespunzătoare [6].

Deosebim sunetele după *intensitatea* și *înălțimea* lor.

Înălțimea sunetului depinde de gradul de contracție al coardelor vocale : cu cît contracția e mai mare și vibrațiile sînt mai frecvente, cu atît sunetul e mai înalt. Trebuie spus că viteza de propagare a sunetelor de diferite înălțimi este aceeași. Urechea omului distinge numai sunetele cuprinse între 16 000 și 20 000 hertzi (vibrații pe secundă). *Frecvența* sunetului este dată de numărul de vibrații în unitatea de timp. Sunetele a căror frecvență ar fi de aproximativ 5 milioane de vibrații pe secundă, practic, nu s-ar propaga deloc în aer ; ele s-ar amortiza în imediata apropiere a izvorului de vibrații.

Urechea umană este foarte sensibilă la diferențele de înălțime ale sunetului. O persoană avînd ureche muzicală poate distinge două sunete care au, unul 1000, iar celălalt 1003 vibrații pe secundă.

Totuși, două sunete de aceeași înălțime pot fi percepute de noi în mod diferit : spunem că unul este mai intens, mai tare decît celălalt. *Intensitatea* sunetului depinde, la o aceeași frecvență, de amplitudinea vibrațiilor sale și, deci, de energia cu care sunetul a fost articulat. Există o legătură între *intensitate* și *accentul de intensitate*. Deosebirea de intensitate apare mai pregnant în cazul sunetelor (vocalice) accentuate și neaccentuate, precum și prin compararea accentului de intensitate (expirator, dinamic) din diverse limbi, unde vocalele accentuate au intensitate diferită. Limbile romanice (franceza, de pildă) și neogreaca au un accent de intensitate slab ; în engleză sau germană, dimpotrivă accentul de intensitate e puternic. De obicei, apreciem intensitatea sunetului după auz, totuși, nu o putem măsura în acest fel, deoarece sensibilitatea urechii noastre prezintă unele particularități. Urechea omului recepționează în mod diferit sunetele de frecvență diferită. Sensibilitatea este maximă pentru sunetele a căror frecvență se găsește cuprinsă în intervalul de 1 000 la 3 000 de vibrații pe secundă. Pentru ca un sunet jos, cu o frecvență de 100 vibrații pe secundă să fie auzit, el trebuie să fie mai intens decît un sunet cu o frecvență, de exemplu, de 3 000 de vibrații pe secundă. Glasul uman merge de la 40 hz pînă la 1 600 hz. (basul e rădăcina pătrată a sopranului). Undele sonore ale căror vibrații sînt foarte lente, să spunem, mai puțin de 16 ... 20 pe secundă, nu sînt percepute deloc de urechea noastră. Aceste unde corespund *infrasunetelor*, pe care urechea nu le percepe. Imposibilitatea urechii noastre de a auzi sunete de frecvență joasă este foarte importantă pentru om, dîndu-i posibilitatea de a nu-și

[6] Cf. I. Iordan, V. Robu, *op. cit.*, p. 71—72.

auzi bătaia propriei lui inimi, care, în caz contrar, ar fi recepționată ca un zgomot continuu. Urechea umană nu percepe însă nici sunete de frecvență foarte înaltă *(ultrasunete)*. Natura fizică a sunetelor este însă aceeași și, după cum vedem, împărțirea sunetelor în audibile și imperceptibile este convențională — legată de particularitățile urechii noastre.

Durata unui sunet (engl. *length*, fr. *longueur*, germ. *Länge*, it. *durata*, r. *dlitel'nost'*, *prodolžitel'nost'*, sp. *cantidad*), adică menținerea sunetului în unitatea de timp, se măsoară în sutimi de secundă. Durata este elementul constitutiv al *ritmului* unei limbi. Prin *ritm* înțelegem întoarcerea periodică a aceluiași fenomen. Limbile greacă și latină opuneau unei vocale scurte una lungă, în sensul că durata acestora era diferită. (Pentru limbă este importantă durata corelativă a sunetelor): cf. lat. *pŏpŭlus* „popor" — *pōpŭlus* „plop"; în greacă *o* : *ō* : *τόν* — ac. sg. de la *ὁ* (articol), dar *τῶν* — gen. pl. de la *ὁ* (articol); în germană *Hölle* „iad" — *Höhle* „peșteră". În limba rusă vocalele accentuate sînt mai lungi decît cele neaccentuate. În schimb, în limbi ca germana, engleza, franceza, ceha și altele, sub accent pot apărea atît vocale lungi, cît și scurte. Limba română nu deosebește, ca sunete distincte, vocalele cu același timbru, dar cu durată diferită. *Consoanele geminate* sau *duble* (engl. *double consonant*, fr. *consonne double*, germ. *Doppelkonsonant*, it. *consonante doppia*, r. *dvojnoj soglasnyj*, *geminirovannyj soglasnyj*, *udvoennyj soglasnyj*, *dolgij soglasnyj*, *geminata*, sp. *consonante doble*) sînt consoanele care au o durată mai lungă (cf. lat. *missio* „concediere", *stella* „stea", *terra* „pămînt", r. *ottogó* „de aceea", *poddát'* „a lovi" etc.).

Sunetele vorbite sînt alcătuite din mișcări complexe; ele au o notă caracteristică. *Timbrul* este „*o calitate particulară a sunetului care ne face să putem distinge diferite sunete de aceeași intensitate și de aceeași înălțime. Această calitate este dată de armonicele ce se adaugă sunetului fundamental (...) timbrele diferite rezultă din numărul, rangul și intensitatea armonicelor*"[7]; „*fiecare variație de formă, fiecare unghi, fiecare colț din rezonator dă naștere vibrațiilor numite armonice*[8]. *Timbrul depinde deci de* forma vibrațiilor, *iar acestea depind de formele și mărimile rezonatorului bucal și nazal, de natura coardelor vocale, de natura întregului organ fonator, de vîrsta și de sexul vorbitorului*"[9]. Ca și în cazul celorlalte însușiri acustice, timbrul este o particularitate care caracterizează în primul rînd vocalele, adică sunetele care au la bază tonul muzical. Diferența dintre vocale este o diferență de timbru (timbrul *o*, timbrul *e* etc.). Dacă mergem în mod progresiv de la nota care dă pe *u* la o notă mai înaltă, atunci obținem pe *o*. Timbrul vocalelor depinde de rezonatorul gurii. Forma acestui rezonator poate fi modificată mai ales prin mișcările limbii și buzelor. O astfel

---

[7] M. Grammont, *La phonétique*, Paris, 1933, p. 88.

[8] „Prin armonice se înțeleg vibrațiile secundare, perceptibile pentru ureche, care însoțesc vibrația fundamentală specifică a unui sunet" (P. Zugun, *op. cit.*, p. 30).

[9] P. Zugun, *op. cit.*, p. 31.

de modificare are drept consecinţă modificarea timbrului vocalic. Pentru consoane timbrul nu este relevant decît în cazul sonantelor silabice (vocalice). În limbile slave există o corelaţie de timbru a consoanelor dure şi palatale[10].

b. Sunet şi fonem

Am vorbit mai sus despre două din aspectele sunetelor articulate: un *aspect fizic (acustic)* şi un altul *fiziologic (biologic* sau *anatomic)*. Dar sunetele au şi o funcţiune, o anumită valoare, un rol în vorbire. Primele două aspecte sînt studiate de *fonetică*: ea cercetează materia naturală a limbii. Sunetele nu au o valoare comunicativă prin ele însele. Numai incidental sunetul *e* din română este tot una cu pers. a III-a a verbului *a fi*: *El e la ore* (cu precizarea că rom. *e* se rosteşte, de obicei, [je]), iar *i* în latină constituie pers. a II-a sg. a imperativului prezent de la *eo, ire, ivi, itum* „a merge". Aspectul funcţional al sunetelor se studiază de o altă disciplină lingvistică, disciplină care se cheamă *fonologie*. În acest ultim caz, nu mai vorbim de *sunete*, ci de *foneme*.

Cel dintîi lingvist care a observat diferenţa dintre *sunet* şi *fonem* a fost B. de Courtenay (1845—1929). El a pornit de la teza că rolul sunetelor în mecanismul limbii nu coincide cu natura lor fizică şi că această inadvertenţă ne obligă să facem distincţie între *foneme* şi *sunete ale vorbirii*. B. de Courtenay a definit însă *fonemul* (termen introdus în ştiinţa limbii de un discipol al său, N. Kruševskij, 1851—1887) ca reprezentare a sunetului în conştiinţă. Teoria fonemului a fost numită de B. de Courtenay *psihofonetică*. Elevii lui B. de Courtenay (N. S. Kruševskij, V. A. Bogorodickij şi L. V. Ščerba) au introdus în definiţia fonemului unele elemente care nu se găsesc la acesta, şi anume pe cel de *valoare funcţională*. Primul care a privit fonemul prin prisma funcţiunii lui a fost L. V. Ščerba (1880—1944). Se produce, prin urmare, o eliberare de psihologism: fonemul nu mai este considerat ca reprezentare a sunetului în conştiinţă, deci ca ceva exclusiv psihic, ci ca dimensiune lingvistică.

Deşi B. de Courtenay a făcut „primul pas spre crearea fonologiei"[11], adevăraţii ei creatori sînt N. S. Trubetzkoy (1890—1938), R. Jakobson şi S. Karcevskij, care în anul 1928, la Congresul Internaţional al Lingviştilor, ţinut la Haga, au prezentat o schiţă a noii discipline care, numai după aceea şi datorită îndeosebi primilor doi, a cunoscut o consacrare definitivă şi o dezvoltare foarte rapidă[12].

Discuţiile, neîncheiate încă, în legătură cu distincţia dintre *sunet* şi *fonem* au dus la crearea de şcoli fonologice în diverse ţări. Multă vreme însă elaborarea teoriei fonemului n-a cunoscut progrese prea mari, deoarece cercetătorii nu făceau distincţie între *sunet* şi *fonem*, confundau cele două noţiuni. Această confuzie a fost înlăturată definitiv de N. S. Trubetzkoy,

---

[10] Vezi monografia elaborată de L u d m i l a E. K a l n y n', *Razvitie korreljacii tvërdychi mjagkich soglasnych fonem v slavjanskich jazykach*, Moscova, 1961.

[11] *TLG*, p. 260.

[12] Cf. şi A l. R o s e t t i, *Introducere în fonetică*, ed. a IV-a Bucureşti, 1967, p. 122.

creatorul teoriei funcţionale a fonemelor. El separă *fonologia* de *fonetică*. Trubetzkoy a revizuit teoria fonemului, elaborată de B. de Courtenay, imprimîndu-i un conţinut nou. Ideile sale principale, Trubetzkoy şi le expune în celebra lucrare *Grundzüge der Phonologie* (1938). Ea apare la Praga în anul 1939 [13]. Două principii au stat la baza concepţiei lui Trubetzkoy despre fonem : *a*) trebuie făcută o distincţie netă între *limbă* (fenomen social) şi *vorbire* (fapt individual) : *b*) totul în limbă este constituit pe contraste. Sistemul lingvistic se realizează numai în actele concrete ale vorbirii. Sistemul se opune actului de vorbire, făcîndu-l în acelaşi timp posibil. Sunetele izolate, deosebindu-se unul de altul la infinit, sînt limitate în numărul lor de normele sonore din care se compune sistemul limbii. De aici decurge existenţa a două fonetici : una se ocupă de actele vorbirii şi operează cu metode fizice — *fonetica* (în sensul propriu al cuvîntului) ; cealaltă cercetează sistemul de sunete al limbii şi operează cu metode lingvistice — *fonologia* (i se mai spune şi *fonemică*). Sarcina fonologiei constă în studierea opoziţiilor fonologice legate într-o anumită limbă de deosebiri în sensul cuvintelor şi al formelor gramaticale (ele marchează aceste deosebiri), în cercetarea raporturilor dintre elementele diferenţiale ale sunetelor şi stabilirea regulilor după care acestea se combină între ele. Prin urmare, fonologia distinge la sunet numai ceea ce îndeplineşte o funcţiune în sistem [14].

„*Fonemul nu e identic cu sunetul şi nici exterior lui, ci necesar prezent în sunet, fiindu-i inerent şi suprapus* : *« este invariantul în variaţii »* : **c** *şi* **b** *în* **cal, bal** *etc. Aşadar, fonemul există în şi prin sunetele concrete (emise)*" [15]. Deci, fără să aibă un sens prin ele însele, sunetele reprezintă un fel de semne cu ajutorul cărora recunoaştem şi diferenţiem cuvintele şi morfemele [16]. Capacitatea sunetelor de a fi semne se explică prin faptul că ele diferă acustic unul de altul şi sînt percepute ca atare de urechea omului. Sunetele folosite ca semne capabile să diferenţieze cuvintele şi formele gramaticale se numesc *foneme*. Numărul fonemelor diferă de la o limbă la alta, dar într-o anumită epocă de dezvoltare a fiecăreia el este strict limitat.

Această teorie, creată după modelul distincţiei saussuriene dintre *langue* şi *parole*, constituie fundamentul operei citate a lui N. S. Trubetzkoy. Ea se divide în : I. *Teoria relativă la definiţia fonemului* (adică a sunetului ideal, general în sistemul limbii) şi la legăturile dintre foneme şi II. *Teoria semnalelor sonore* care determină limitele unităţilor semantice considerate izolat.

Fonologia lui Trubetzkoy şi a discipolilor săi, grupaţi mai ales în jurul Cercului lingvistic de la Praga, a provocat numeroase discuţii, dintre care

---

[13] Vezi şi versiunile franceză (*Principes de phonologie*, Paris, 1949), rusă (*Osnovy fonologii*, Moscova, 1960) şi engleză (*Principles of phonology*, University of California Press, 1969).

[14] Vezi şi Al. Ionaşcu, *Identitatea funcţională a fonemului*, în *PLG*, I, 1959, p. 12—132.

[15] Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, p. 23.

[16] În legătură cu aceasta vezi şi O. S. Achmonova, *Fonologija. Morfonologija. Morfologija*, Moscova, 1966 ; G. A. Klimov, *Fonema i morfema. K probleme linvističeskich edinic*, Moscova, 1967.

Scanned with OKEN Scanner

cea mai aprinsă a fost purtată în problema deosebirii dintre *fonetică* şi *fonologie*.

Concluziile la care s-a ajuns — concluzii împărtăşite în prezent de majoritatea lingviştilor — pot fi expuse sumar după cum urmează :

1) Sunetul este o mărime fiziologică şi acustică ; fonemul — un element funcţional al limbii.

2) Sunetul constituie un fapt al vorbirii, are prin urmare aspect concret sau material, pe cînd fonemul este ceva abstract. Introducerea acestei abstractizări a fost necesară din două motive :

a) pentru a cuprinde întreaga varietate a fenomenelor fonetice care au devenit cunoscute graţie metodelor tot mai precise de cercetare şi

b) pentru a defini momentele structurale specifice sistemului de sunete în limbi diferite. Fonologia (sau fonetica funcţională) nu se interesează de partea materială a sunetelor, de natura lor fiziologică sau acustică, ci de funcţiunea pe care o îndeplinesc în cuvînt.

Fonemul este, după cum vedem, cea mai mică unitate fonică avînd funcţiunea de a deosebi învelişul sonor al cuvintelor şi morfemelor. Deosebindu-se între ele, fonemele deosebesc şi cuvintele şi morfemele al căror înveliş sonor îl constituie. De aici reiese că fonemul reprezintă o noţiune teoretică care cuprinde un grup de sunete monotipice din punct de vedere fonetic şi care comportă în cadrul limbii respective funcţiune diferenţială.

3) Sunetul are un caracter individual, în sensul că diferă nu numai de la o regiune la alta, ci şi, foarte des, de la un vorbitor la altul, ba chiar la unul şi acelaşi vorbitor. În schimb, fonemul are un caracter social, fiindcă se întemeiază pe funcţiune, aceeaşi pentru toţi membrii colectivităţii. Cu alte cuvinte, sunetul este o manifestare izolată a actului de vorbire, iar fonemul — membru constant al sistemului lingvistic.

Sunetul şi *fonemul* constituie o unitate indestructibilă, poate — mai exact — două laturi ale acestei unităţi. *Fonetica* şi *fonologia* alcătuiesc două aspecte ale unei discipline lingvistice unice, în care elementul fizic, material, îl reprezintă *sunetul*, iar elementul lingvistic, imaterial, semiotic — *fonemul*. A spune că un fapt lingvistic include şi elemente imateriale nu înseamnă a ne îndepărta de concepţia materialismului ştiinţific marxist. Asemenea elemente identificăm şi în cadrul *cuvîntului*, care nu este altceva decît o unitate a formei materializate şi a sensului (conţinutului) ideal, sau cînd operăm cu abstracţii gramaticale ori lexicale. Baza materială a actului lingvistic a fost demonstrată mai demult în ştiinţa limbii. Elementele material şi abstract coexistă în funcţiunea comunicativă a limbii, dar trebuie mereu avut în vedere că numai elementul material este primar, căci el organizează şi face posibilă această funcţiune.

Studierea unui sistem lingvistic se realizează prin analiza şi abstragerea părţilor lui componente, deoarece în fluxul vorbirii practic nu există unităţi absolut autonome.

Orice act lingvistic are o latură acustico-fiziologică şi o alta psihică. Ar fi, desigur, greşit să identificăm latura materială cu latura funcţională a limbii. Aceasta ar însemna să confundăm limba cu gîndirea, pericol tot aşa de mare ca şi cel ce ar rezulta în cazul cînd am rupe aspectele fizic (fiziologic, acustic) şi fonologic. Întrucît aspectul fonologic caracte-

Scanned with OKEN Scanner

rizează mai mult limba ca *normă*, ca fenomen social, el ar trebui să figureze în toate încercările de descriere și analiză a materialului elementar al limbii.

Fonemul este indisolubil legat de esența materială a sunetului, fără de care existența lui nu poate fi concepută. În limba franceză, *près* „aproape" se deosebește de *prés* „pajiște, luminiș" exclusiv prin faptul că în primul caz se pronunță un *e* închis, iar în cel de-al doilea un *e* deschis. Deci, în franceză *e* închis și *e* deschis constituie foneme autonome, distincte. În alte limbi însă, vocalele amintite pot fi doar variante ale unui fonem condiționate de poziția fonetică. Fonemele nu au în limbă existență izolată, ci sînt întotdeuna folosite împreună cu alte foneme.

Definițiile care s-au dat și se dau, în știința limbii, *morfemului*, *cuvîntului* și *propoziției* sînt foarte numeroase [17]. Tot așa stau lucrurile și cu *fonemul* [18]. Ne vom mulțumi să spunem doar că funcțiunea fonemelor de a contribui la diferențierea semantică a cuvintelor și formelor gramaticale constituie, pentru lingvistica marxistă, un element necesar în definirea acestei noțiuni (unități lingvistice). Trebuie, așadar, să diferențiem, dar nu să separăm *fonetica* de *fonologie*. Această înțelegere profund dialectică a problemei este adoptată de către cei mai mulți cercetători și se impune în practică. Deosebirea dintre *fonem* și *sunet* a fost intuită spontan înainte de apariția teoriei fonemului. Alfabetele diverselor limbi sînt și ele în acest sens o dovadă convingătoare.

Fonologia teoretică cercetează natura realității fonologice.

Fonologia generală se ocupă cu tipologia sistemelor fonologice concrete.

În *fonologia teoretică*, metoda fundamentală este *deductiv-ipotetică* (ea permite dezvăluirea legilor imanente ale realității fonologice); în schimb, metoda de bază a *fonologiei generale* este *generalizarea* (procedeu prin care sistemele fonologice concrete sînt reduse la un număr limitat de tipuri fundamentale).

Întrucît permite dezvăluirea legilor imanente ale realității fonologice, fonologia teoretică servește de fundament atît fonologiei generale, cît și descrierilor fonologice ale limbilor concrete.

Fonologia teoretică nu trebuie confundată cu fonologia descriptiviștilor americani (aceștia își concentrează atenția asupra tehnicii analizei fonologice), deși fonologia descriptivă se leagă intim de fonologia teoretică. Fonologia teoretică este o parte a lingvisticii structurale.

După apariția cărții precitate a lui N. S. Trubetzkoy, s-au publicat multe lucrări remarcabile, în care sînt precizate și aprofundate principalele concepte fonologice [19].

---

[17] În legătură cu *cuvîntul* (privit prin virtuțile lui lexical-semantice) vezi *supra*, cap. *8*; despre *cuvînt*, ca unitate suprasegmentală, vezi *infra*, *d*; despre *cuvîntul gramatical*, *morfem* și *propoziție*, vezi cap. următor.

[18] Vezi și volumul de studii (apărute anterior, în diverse publicații, între anii 1925 și 1972) *Phonology* (Penguin Books), 1973.

[19] Între altele, vezi studiile publicate în volumul citat în nota precedentă.

Scanned with OKEN Scanner

c. Clasificarea sunetelor

Sunetele vorbite se împart în două grupe principale: în *v o c a l e* (acestea constau din sunete muzicale de diferite timbre: cf. *a, e, i, o, u* etc.) şi *c o n s o a n e* (ele sînt formate mai ales din zgomote, care se produc în diferite puncte ale canalului vorbitor în urma închiderii sau strîmtării acestuia: de exemplu, *b, p, d, t, g, k, z, s* etc.). Unii foneticieni mai disting o grupă, şi anume grupa *s o n a n t e l o r (l, m, n, r)*, intermediară între vocale şi consoane. Sonantele nu pot fi însă separate de consoane, cu care au mai multe elemente comune (în privinţa clasificării sunetelor vezi şi tabelele reproduse de noi mai jos, dar şi consideraţiile de la finele acestei secţiuni).

Spre deosebire de consoane, *vocalele* se caracterizează prin următoarele particularităţi articulatorii: 1) ieşirea liberă a curentului de aer sonor, adică a vocii, din laringe; 2) contracţia uniformă a aparatului fonator; 3) la pronunţarea lor, curentul de aer e mai slab decît în cazul consoanelor.

În ceea ce priveşte *consoanele*, trebuie subliniat că:

1) ele se produc sau prin închiderea totală şi deschiderea bruscă a canalului fonator într-un punct oarecare al parcursului, sau prin strîmtarea canalului fonator (dacă ocluziunea sau deschiderea canalului e mai largă, zgomotul caracteristic al consoanei e foarte slab; consoanele numite *sonante* nu comportă aproape nici un zgomot; astfel de consoane prezentînd un foarte slab zgomot de fricţiune sînt mai ales *s e m i v o c a l e l e)*;

2) contracţia cea mai mare se simte în momentul înfruntării obstacolelor de pe parcurs (la închiderea, deschiderea sau strîmtarea canalului fonator);

3) curentul de aer este relativ mai puternic decît la emiterea vocalelor.

Trebuie să observăm că numai opoziţia dintre vocale şi consoanele surde este tranşantă. Căci consoanele sonore şi, îndeosebi, lichidele *(l, r)*, nu pot fi opuse vocalelor; graţie lor, clasificarea sunetelor în vocale şi consoane devine convenţională.

Uneori vocalele sînt separate de consoane după principiul: vocala formează silabă, consoanele — nu; cîte vocale avem într-un cuvînt, atîtea silabe vom avea în acel cuvînt. Dar şi această regulă empirică nu ne ajută în situaţiile critice: în unele limbi *l, r, m* şi *n* pot forma silabă. De aceea, specialiştii au emis teza potrivit căreia vocalele se deosebesc de consoane prin faptul că primele sînt *statice*, iar cele din urmă — *dinamice*: articulaţia vocalelor este produsă de organe care rămîn în poziţie invariabilă, în timp ce articulaţia consoanelor este produsă de organe aflate în mişcare. Totuşi, întîlnim şi consoane statice (*s, š* şi alte fricative). Prin urmare, nici acest criteriu nu ne ajută la diferenţierea consoanelor de vocale, aşa că rămînem la clasificarea tradiţională.

În unele limbi, vocalele sînt mai numeroase, în altele — mai puţin numeroase. Astfel, gruzina şi hausa (o limbă africană) au 5 vocale, rusa — 6, româna — 7 [20], lituaniana, corecana şi chineza — 8, franceza — 11,

[20] Vezi I. P ă t r u ţ, *Note asupra sistemului fonologic al limbii române*, în *CL*, XVII, 1972, 1, p. 179—183; A. A v r a m, *Trăsăturile distinctive ale fonemelor limbii române*, în *SCL*, XXVII, 1976, 6, p. 577—599.

Scanned with OKEN Scanner

engleza — 12, maghiara — 14, germana — 16, svana (o limbă ibero-caucaziană) — 18 ş.a.m.d. Majoritatea limbilor dispun însă de 5 vocale fundamentale *(a, e, i, o, u)*. Sînt, ce-i drept, şi limbi care au numai 3 vocale de bază. Este cazul unor limbi ibero-caucaziene.

Rezonanţa caracteristică vocalelor, adică *timbrul* lor, se datoreşte formei diferite pe care o ia rezonatorul constituit de cavitatea bucală din cauza diverselor poziţii ale limbii, buzelor şi maxilarului inferior. Trecerea curentului de aer fonator şi prin cavităţile nazale, datorită dezlipirii vălului palatului de peretele posterior al faringelui, dă vocalelor un *timbru nazal*. Graţie mobilităţii limbii, care se poate masa cînd în partea anterioară, cînd în cea posterioară a cavităţii bucale, rezonatorul constituit în spaţiul dintre limbă şi palat îşi schimbă volumul şi lungimea. Rezonatorul poate fi format de partea anterioară a limbii şi partea anterioară a palatului, dosul limbii fiind apropiat de partea mijlocie a palatului. În cazul acesta se produc vocalele *anterioare* sau *prepalatale: e* şi *i* (nelabiale), *ö* şi *ü* din franceză, germană, maghiară (labiale); *ö* se articulează cu limba în poziţia lui *e* şi cu buzele în poziţia lui *o*: fr. *accueil* „primire", *beurre* „unt", *oeil* „ochi", *soeur* „soră"; *ü* este rostit cu limba în poziţia lui *i* şi cu buzele în poziţia lui *u*: fr. *mur* „perete", *mûr* „copt", *j'ai eu* „am avut". Rezonatorul bucal poate fi prelungit înapoi, încît să închidă spaţiul dintre partea medială a dosului limbii şi a palatului, dosul limbii fiind apropiat de partea posterioară a palatului. Astfel se formează vocalele *medii* (li se mai spune şi *mediale*): *a, ă, î*. În fine, rezonatorul bucal poate fi şi mai lung, cuprinzînd şi spaţiul dintre partea posterioară a dosului limbii şi a palatului, rădăcina limbii fiind apropiată de vălul palatului, rezonatorul bucal prelungindu-se şi înaintea dinţilor, datorită rotunjirii buzelor. În felul acesta se articulează vocalele *posterioare* sau *velare* (li se mai spune şi *postpalatale*), care în acelaşi timp sînt şi *labializate* sau *rotunjite*: *o* şi *u*.

Aşadar, după locul spre care se ridică limba, vocalele au fost clasificate în *anterioare, palatale* sau *prepalatale (e, i, ö, ü)*, *mediale (medii: a, ă, î)* şi *posterioare, postpalatale* sau *velare*, care sînt în acelaşi timp şi *labializate, rotunjite (o, u)*.

Vocalele medii *a, ă* şi *î*, nefiind nici anterioare, nici posterioare, pot fi numite şi vocale *neutrale (neutre)*.

În timpul emisiunii vocalelor, limba poate să aibă o poziţie mai înaltă, mai apropiată de cerul gurii, respectiv vălul palatului, sau mai joasă, mai îndepărtată de cerul gurii. Împreună cu limba se ridică sau se coboară şi maxilarul inferior. Astfel, pentru vocalele *i, î, u* şi *ü*, limba, împreună cu maxilarul inferior, este în poziţia cea mai înaltă, pe cînd, pentru vocala *a*, limba şi maxilarul inferior sînt în poziţia cea mai joasă. Pentru *i, î, u* şi *ü* buzele fiind foarte apropiate una de alta, gura e mult mai închisă decît pentru *a* care este vocala cu cea mai mare deschidere a gurii (buzele sînt larg deschise, maxilarul inferior e coborît, iar limba e îndepărtată de cerul gurii). De aceea, primele patru sînt vocale *închise*, iar cea din urmă vocală *deschisă*. Vocalele *e, ă, o* şi *ö* au o poziţie a limbii şi a maxilarului

Scanned with OKEN Scanner

inferior mai joasă decît aceea a vocalelor *i*, *î*, *u* şi *ü*, dar mai înaltă decît aceea a vocalei *a*. Buzele sînt mai deschise decît pentru *a*. Vocalele *e*, *ă*, *o* şi *ö* sînt vocale *mijlocii* în ceea ce priveşte gradul de deschidere a gurii.

Aşadar, după gradul de ridicare a limbii şi a maxilarului inferior şi de închidere a buzelor, vocalele se clasifică în vocale *închise (i, î, u, ü)*, vocale *mijlocii (e, ă, o, ö)* şi vocale *deschise (a)*.

Vocalele descrise mai sus sînt rostite cu vălul palatului ridicat şi lipit de peretele posterior al faringelui. Ele sînt, aşadar, *orale* sau *pure* (lipsite adică de timbru nazal). Există şi vocale care se pronunţă cu vălul palatului coborît. În acest caz vorbim de vocale *nazale*. Ele se întîlnesc în franceză, portugheză, polonă, hindi, slavă veche etc. În limba franceză sînt patru vocale nazale; ele au la baza pronunţării un *a*, *e*, *o* sau *ö*; însă rostirea acestor vocale este însoţită de un *n* pronunţat pe nas odată cu ele: *plan*, *lampe*, *lent*, *temps*; *jardin*, *pain*, *syndicat*, *important*, *faim*, *thym* „cimbru"; *brun*, *lundi*, *humble* „umil", *parfum*; *garçon* „băiat", *long*, *rompre* „a rupe", *ombre* „umbră"; pol. *widzę* „văd" (*e* nazal), *są* „sînt" (pers. a III-a pl.); aici avem un *o* nazal, notat grafic *ą*.

După modul de articulare, consoanele se clasifică în *oclusive*, *constrictive* şi *semioclusive* [21].

În cazul închiderii canalului fonator, la deschiderea bruscă a acestuia se produce un mic zgomot de explozie din cauza presiunii din interiorul gurii. Consoanele formate astfel se numesc *oclusive* sau *explozive*. Consoanele *b*, *p*, *d*, *t*, *g*, *k* sînt oclusive.

La strîmtarea canalului fonator se produce un zgomot de frecare, deoarece curentul fonator trece prin constricţiunea formată şi se freacă de pereţii acesteia. Consoanele articulate în felul acesta se numesc *constrictive*, *fricative* sau *consoane continue*: *v*, *f*, *z*, *s*, *h*, *ž*, *š* sînt fricative. Şi semivocalele *i̯*, *u̯* sînt propriu-zis constrictive. Unele limbi au şi fricative *interdentale* sau *apicale*. Este situaţia limbilor engleză, spaniolă, neogreacă şi albaneză. Cf. alb. *dhi* (apicală sonoră) „capră", unde primul fonem e pronunţat ca *th* în engl. *that* „acela" sau *father* „tată" şi alb. *thur* (interdentală surdă) „a împleti" pronunţat ca în engl. *thank* „a mulţumi"; neogr. δίκαιος (adj.) „drept", „just", unde primul fonem e articulat ca *th* în engl. *they* „ei" şi neogr. θερμός „cald" pronunţat ca în engl. *thin* „subţire"; în spaniolă există numai apicala surdă: *vecino* „vecin", *cerca* „îngrăditură", *razón* „raţiune, dreptate". În spaniolă *h* postpalatal sau velar e notat prin *j* sau *g* înaintea vocalelor palatale: *jefe* „şef", *jigote* „friptură", *gente* „oameni", *giba* „cocoaşă".

Există şi o serie de consoane intermediare între oclusive şi constrictive numite *semioclusive* sau *africate*. Aceste consoane prezintă la începutul articulării lor o ocluziune care se deschide treptat (nu brusc), devenind o constricţiune formată în acelaşi punct al canalului vorbitor. Astfel, un *ţ* începe ca un *t*, cu o ocluziune, şi se termină ca un *s*, cu o constricţiune. Cele două moduri de articulare sînt strîns legate între ele; trecerea de la ocluziune la constricţiune se face într-un interval de timp foarte scurt, aşa încît durata lui *ţ* e egală cu aceea a lui *t* sau a lui *s*, nu cu aceea a lui *t* + *s* împreună. Africata *ţ* nu e, deci, egală cu *t* urmat de *s*; ea nu este compusă din *t* + *s*, ci este un sunet care constituie o unitate articu-

[21] În ceea ce priveşte *consoanele limbii române* vezi I. Păt r u ţ, *art. precitat*, p. 179—183.

latorie și un singur fonem. Pe lîngă *ț*, mai sînt și alte africate : în limba română *č* și *ǧ* (de exemplu, în cuvintele *ceartă, geam*), care încep cu o ocluziune asemănătoare (dar nu identică) cu aceea a lui *t, d* și se termină cu o constricțiune asemănătoare (dar nu identică) cu aceea a lui *ș, j*[22] ; în sîrbocroată există un *č* velar *(môməa* „flăcău") și *ć* palatal *(noć, noći* „noapte") ; germana posedă în plus africata *pf* : *Pferd* „cal".

După locul unde se formează ocluziunea sau constricțiunea canalului fonator, consoanele se împart în *bilabiale, labiodentale, dentale* (alveolare), *prepalatale, palatale, velare* și *laringale.*

Consoanele *bilabiale* se produc prin închiderea ambelor buze sau apropierea lor una de alta, constituind, deci, o oclusiune : *b, p, m* sînt bilabiale.

Consoanele *labiodentale* se produc cu ajutorul buzei de jos care atinge incisivii superiori. Prin articulația aceasta se poate produce numai o constricțiune, oricît de tare am apăsa buza pe dinți, căci curentul de aer are cum se strecura printre ei. De aceea consoanele labiodentale sînt numai constrictive : *v* și *f.*

Consoanele *dentale* se produc prin atingerea limbii de dinții incisivi superiori. În felul acesta se formează fie o ocluziune, fie o constricțiune lingvo-dentală. Oclusivele dentale sînt *d* și *t*, iar constrictivele *z, s.* Ocluziunea și mai ales constricțiunea se constituie, de obicei, nu la dinți, ci puțin mai sus, la nivelul alveolelor dinților superiori. De aceea, aceste consoane se numesc și *alveolare.* (Consoanele *d* și *t* din engleză sînt totdeauna alveolare). Pentru *s, z*, vîrful limbii atinge de obicei incisivii superiori. Tot o dentală este și semioclusiva *ț* (notată în transcripția fonetică internațională *c*).

Consoanele *prepalatale* sînt caracterizate prin articularea părții superioare a limbii la partea anterioară a palatului : *č, ǧ, š, ž.*

Semioclusivele *č, ǧ* au o ocluziune pentru care mai toată suprafața limbii afectează aproape întreg palatul (cu excepția părții posterioare a dosului limbii, care nu atinge partea posterioară a palatului). Constricțiunea cu care se termină *č* și *ǧ* e formată de partea anterioară a dosului limbii (vîrful limbii ridicîndu-se de obicei la incisivii superiori) și dinții incisivi superiori, alveolele lor și partea anterioară a palatului.

Pentru constrictivele *ž, š* vîrful limbii se ridică în sus [23] și se apropie de palat îndărătul alveolelor incisivilor superiori, pe cînd dosul ei se lasă în jos formînd o adîncitură ca o albie. Rezonatorul acesta dintre dosul limbii și partea posterioară a palatului dă consoanelor *š, ž* acel zgomot caracteristic de fricțiune, acel șuierat după care au fost numite *șuierătoare* sau *sibilante* (în opoziție cu *s, z*, numite *siflante*). În limba finlandeză nu există consoane sibilante.

Consoanele *palatale* sînt formate prin atingerea sau apropierea dosului limbii de palat. În cazul unei ocluziuni, aproape întreg palatul e atins de toată suprafața limbii : *ḱ, ǵ* în cuvintele românești *chem, ghem* sau în *nógi* „picioare", *rúki* „mîini" din limba rusă.

Consoanele velare iau naștere prin atingerea și apropierea rădăcinii limbii de vălul palatului : *g* și *k.*

---

[22] Vezi și C. Bratu, *Observații asupra africatelor (č, ǧ) în dialectul dacoromân*, în *FD*, VIII, 1973, p. 169—181.

[23] Pentru *s, z* vîrful limbii atinge, dimpotrivă, incisivii inferiori.

După cum în timpul emisiunii coardele vocale vibrează sau nu, consoanele se împart în două grupuri mari. Cele care sînt însoţite de voce, adică în cursul cărora coardele vibrează, glota fiind închisă ca pentru emisiunea vocii, se numesc *sonore*, iar cele neînsoţite de voce, în cursul emisiunii cărora glota e deschisă, se numesc consoane *surde*. Consoanele surde şi sonore se prezintă de regulă în perechi, formate de aceleaşi organe, în acelaşi loc al canalului fonator, avînd acelaşi mod de articulare; de aceea ele se numesc consoane *omorganice*. Deosebirea dintre cele două consoane pereche constă numai în prezenţa sau lipsa vocii în timpul emisiunii lor : *b—p*, *v—f*, *d—t*, *z—s*, *ǧ—č*, *ž—š*, *g—k*, *ǵ—ḱ* etc.

Am vorbit pînă aici numai despre consoanele produse prin zgomote (de explozie sau de fricţiune). Există însă o serie de consoane care nu comportă zgomote, deşi canalul vorbitor e închis sau strîmtat şi la articularea lor. Astfel, *m* prezintă o ocluziune bilabială, *n* una dentală, dar în timpul acestei ocluziuni vălul e coborît şi curentul fonator poate trece liber prin nas, ceea ce explică numele de consoane *nazale* ce se dă lui *m* şi *n*.

Emisiunea lui *m* (sau a lui *n*) poate fi prelungită la infinit, întocmai ca aceea a unei vocale. Acelaşi caracter îl au şi consoanele *l*, *r*. Ele se numesc *sonante*.

La articularea consoanei *l*, numită şi *laterală*, vîrful limbii atinge alveolele incisivilor superiori, iar marginile limbii lasă două deschizături (rar una) laterale, pe unde iese destul de liber curentul fonator, producînd un foarte slab zgomot de fricţiune. Pentru *l*, vălul palatului e lipit de peretele posterior al faringelui. Există două feluri de *l*: 1) din limbile română, franceză şi germană : în timpul emisiunii lui limba rămîne întinsă, rădăcina ei nemişcată, iar vîrful atinge incisivii superiori sau alveolele; *l* e sonor, dar poate fi asurzit de o consoană surdă : fr. *plat* „farfurie"; 2) *l* velar (notat *ł*) exista în vechea slavă şi există în rusă, albaneză, lituaniană, letonă şi, în unele cazuri, în limba engleză. Cf. r. *lódka* „barcă", *lomát'* „a frînge"; alb. *llaf* „cuvînt"; lit. *láime* „fericire, noroc, soartă"; let. *lāsma* „strălucire, luciu"; se articulează cu dosul limbii spre regiunea postpalatală sau prevelară.

Consoana *r*, numită *vibrantă*, se produce prin atingerea uşoară a vîrfului limbii de alveolele incisivilor superiori, formînd una după alta mai multe ocluziuni alveolare foarte slabe şi foarte scurte; presiunea de aer intrabucală desprinde de alveole, de mai multe ori într-un interval de timp foarte scurt, vîrful limbii, care, datorită elasticităţii muşchilor linguali, vibrează şi revine întruna la alveole. În rostirea obişnuită românească, *r* are puţine vibraţii (2—3). Sunetul *r* e rostit cu vălul palatului lipit de peretele posterior al laringelui. Este un *r lingval apical* care se întîlneşte în greacă, latină, română, rusă, lituaniană etc. Mai există însă şi un *r uvular* sau *velar vibrant*, numit şi *r graseiat* (*ṙ*) : *r* din franceză (de exemplu *livre* „carte", *chaire* „catedră", *rouge* „roşu" etc.). Un *r* uvular se pronunţă astfel : vîrful limbii e lăsat în jos; partea posterioară a limbii se ridică şi formează un canal sub vălul palatului, iar uvula sau vălul intră în vibraţiune.

Laterala *l* şi vibranta *r* se numesc şi *lichide* din cauza calităţii lor de a fi prelungite asemenea vocalelor.

Tot sonante pot fi considerate şi *semivocalele*.

Sonantele sînt totdeauna sonore. Ele nu au pereche surdă.

Scanned with OKEN Scanner

După cum s-a mai spus, vocalele constau din sunete muzicale al căror timbru diferă după forma și volumul rezonatorului bucal. Consoanele sînt formate mai ales din zgomote, de explozie sau fricțiune, produse de curentul de aer care, într-un punct oarecare al canalului fonator, se împiedică de o deschidere sau o strîmtoare a acestuia. Cele mai închise dintre vocale, *i* și *u*, pot fi rostite, înainte sau după o vocală, cu un grad de închidere mai mare decît cel obișnuit. În cazul acesta, are loc un foarte slab zgomot de fricțiune cînd curentul de aer trece prin constricțiunea formată fie de dosul limbii și palat, fie de rădăcina limbii și vălul palatului, precum și de cele două buze rotunjite. Astfel de *i* sau *u* rostiți înainte sau după vocală, cu care formează o singură silabă, se numesc *semivocale* sau *i consoană* și *u consoană*. Semivocalele constituie elementul mai scurt, mai puțin sonor, elementul consonantic al diftongilor și triftongilor. Ele au fiecare funcțiunea unui fonem.

Emisiunea în limitele unei singure silabe, a unei vocale și a uneia sau două semivocale se numește *diftong*, respectiv *triftong*. Cele două timbre vocalice ale unui diftong pot prezenta o durată, o intensitate și un grad de deschidere aproximativ egale, fără ca unul dintre elementele vocalice să predomine. În cazul acesta diftongul se numește *diftong egal*. La fel există și *triftongi egali*. Diftongi egali se întîlnesc în foarte puține limbi. Astfel de diftongi nu există în limbile romanice și nici în cele slave. În schimb, germana posedă diftongi egali; de pildă, în *neu* „nou". Cele două elemente ale diftongului sînt aproximativ egale. Amîndouă elementele vocalice au aproape aceeași durată, aceeași intensitate și aceeași sonoritate. Cele două elemente ale diftongului german nu pot fi disociate. Dacă, dimpotrivă, unul dintre timbrele vocalice e mult mai scurt și mai puțin intens sau prezintă un grad mult mai mic de deschidere, dacă timbrul se datorește prezenței unei semivocale înaintea unei vocale sau după vocală, atunci se obține fie un *diftong urcător (suitor, ascendent)*, cînd elementul vocalic mai închis, semivocala, e urmat de vocala silabică propriu-zisă *(deal, iarbă, ieri, iubire, toate)*, fie un diftong *coborîtor (descendent)*, cînd elementul semivocalic e precedat de vocala silabică *(doi, mai, stau, rău, pleosc)*. În cazul triftongilor, cele două semivocale pot preceda vocala silabică (de ex., *lăcrămioară, leoarcă*); de cele mai multe ori însă, semivocalele încadrează vocala *(beau, beai, iei, trăiai, trăiau* etc.) [24].

Reproducem în continuare [25] un tabel al vocalelor orale (după gradul de deschidere a gurii, direcția deplasării limbii și poziția buzelor) și un altul al consoanelor.

Cercetările experimentale au făcut posibilă stabilirea trăsăturilor diferențiale proprii sistemelor fonologice ale tuturor limbilor lumii. Din nevoia de a cuprinde întreaga varietate a fonemelor pe care omul e capabil să le reproducă, în anul 1952 au fost întreprinse primele încercări de clasificare a sunetelor după alte criterii (R. Jakobson, C.G.M. Fant și M. Halle). La baza acestei clasificări stau *12 trăsături distinctive*. Deoa-

---

[24] În legătură cu diftongii limbii române vezi și *Recherches sur les diphtongues roumaines* (volum publicat sub redacția acad. Al. Rosetti), Bucarest—Copenhague, 1959; I. Calotă, *Diftongii românești — clasificare*, în *LR*, XXVI, 1977, p. 481—494 și 599—606; I. T. Stan, *Despre diftongii românești*, ibidem, XXVIII, 1979, 1, p. 73—75.

[25] După *TLG*, p. 251 și, respectiv, 253.

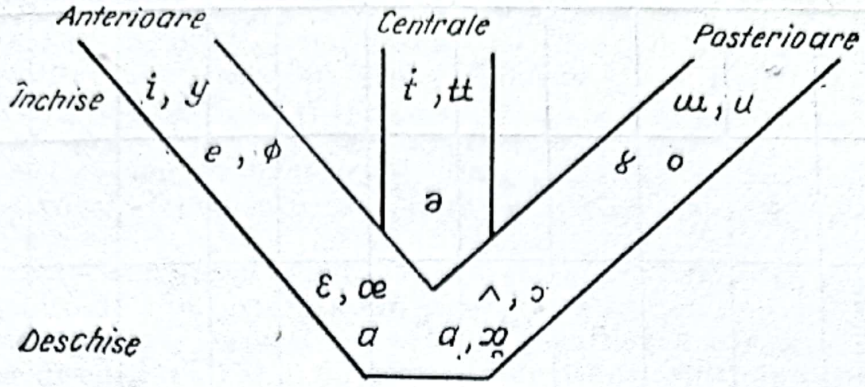

rece trăsăturile distinctive sînt concepute sub formă de perechi (iau valoarea de + sau —), mai exact este să spunem că la baza clasificării amintite stau 12 perechi de trăsături. De aceea, teoria de față poartă și numele de *binaristă* sau *dihotomică*. Întrucît cele 12 trăsături au părut suficiente pentru a descrie sunetele existente în toate limbile pămîntului, clasificarea la care ne-am referit se mai numește și *universală*. Potrivit acestei clasificări, întreaga varietate a sunetelor este divizată mai întîi în două, după principiul *vocalic—non vocalic* (primul din schema opozițiilor binare), ceea ce înseamnă că într-o grupă vom avea sunete cu proprietatea *vocală*, iar în a doua — cu proprietatea *ne-vocală*. În continuare, fiecare din cele două grupe este împărțită în două după al doilea principiu *(consonantic — non consonantic)*. După această etapă a analizei, în grupa *vocale* vom obține două subgrupe : 1) vocale care posedă concomitent și trăsătura proprie consoanelor (de exemplu, *r*, *l*), 2) vocale, care posedă în același timp și trăsătura non consoanelor (de exemplu, *a*, *e*, *i*, *o*, *u*). Tot așa se procedează și cu grupa non vocalelor : 1) non vocale care au în același timp și proprietatea consoanelor (de exemplu, *t*, *d*, *n*, *m*, *s*, *z* din latină, română, franceză, rusă etc.), 2) non vocale care pot fi în același timp și non consoane (de pildă, *yod*, deci o consoană mediopalatală — *j* —, care se poate realiza și ca semivocală = *i* consonans). Așadar, în etapa a doua a analizei, prin utilizarea celor două perechi de trăsături se obțin patru grupe de sunete. În etapa următoare, fiecare din cele 4 grupe este iar divizată în două, dar potrivit cu a treia trăsătură ș.a.m.d., operația continuînd pînă cînd sînt folosite toate cele 12 opoziții binare (acustice și articulatorii), și anume :

1) *vocalic—non vocalic* (vezi exemple *supra)* ;

2) *consonantic—non consonantic* (vezi exemple *supra)* ;

3) *compact—difuz :* engl. pot „ulcior" — put „a așeza", kill „a ucide"— pill „pilulă" — till „pînă la" ;

4) *încordat—relaxat* (engl. *tense—lax)* : engl. kill—gill „rîpă", pill—bill „proiect de lege" ;

5) *fonic—afonic :* rom. bar—par, r. dom „casă" — tom „volum, tom" ;

6) *nazal—oral* (sau *nazalizat—non nazalizat)* : fr. *banc* [bã] „bancă ; banc (de nisip)" —*bas* „jos, scund" [bạ] ;

7) *întrerupt—continuu* (engl. *discontinous—continuant)* : engl. pill, bill—fill „a umple", vill „așezare, colonie" ;

După organul activ

După modul de articulare	Consoane propriu-zise		labiale		anterolinguale		Mediolinguale	Postero-linguale	Postero-linguale faringale	Uvulare	Laringale
			bilabiale	unilabiale	apicale	dorsale					
	Oclusive	surde	p			t		k		q	ʔ
		sonore	b			d		g		ɢ	
	Fricative	surde	φ	f	θ	s š	ç	š x	h	χ	
		sonore	β	v	ð	z ž	j	ž ɣ	ɦ	ʁ	
	Africate	surde	pφ			ţ č		č			
		sonore				ḑ ǧ		ǧ			
		nazale	m			n	ŋ	ɲ			
Sonante	Lichide	laterale			ł	l	λ				
		vibrante			r					R	
	semivocale		u̯				i				
			✕	Dinţii superiori	interdentale sau dental alveolare		palatale	velare	✕	Postero-linguale	✕

8) *strident—mat* (engl. *strident—mellow*): engl. *s*in „păcat" (subst.)—*th*in „slab"; germ. *Z*ahl „număr (subst.) — *T*al „vale";

9) *abruptiv—non abruptiv* (sau *glotalizat—non glotalizat*): cerch. *t'*a „sapă!" (vb.) — *t*a „noi";

10) *acut—grav*: engl. *f*ill—*s*ill „pervaz";

11) *bemolat—non bemolat* (engl. *flat—non-flat*) (de ex., consoanele urmate de vocale labializate: *sur*, în raport cu *sar*, *dor*, în raport cu *dar* etc.);

12) *diezat—non diezat* (engl. *sharp—non-sharp*) (de ex., *z'* în *lucrezi*, spre deosebire de *z* în *lucrez*; *m'* în *pomi*, în raport cu *m* din *pom* etc.) [26].

Trebuie spus că această teorie a trăsăturilor distinctive a suscitat numeroase discuţii (mai ales, datorită absolutizării principiului dihotomic). Adversarii ei au arătat că în realitate nu toate sunetele sînt susceptibile de a fi repartizate după criteriul + ori —. În prezent, discuţia poate fi considerată încheiată. Astfel, s-a precizat că în descrierea sunetelor reale trăsăturile distinctive prezintă o anumită gradaţie, de ex., *vocalic — mai puţin vocalic—şi mai puţin vocalic; compact—mai puţin compact—şi mai puţin compact* etc.

„Importanţa teoriei trăsăturilor distinctive, numită — în special de criticii ei — şi **binaristă,** *sau* **dihotomică,** *constă în faptul că este prima încercare de utilizare multilaterală a descoperirilor electroacusticii moderne la clasificarea unităţilor elementare care se degajă în cadrul analizei expresiei materiale a vorbirii umane. Aşa se explică larga circulaţie în lucrările de fonetică şi fonologie din ultima vreme a distincţiilor stabilite de Jakobson, Fant şi Halle. Adversarii teoriei trăsăturilor distinctive s-au ridicat în special împotriva absolutizării principiului binarismului"*[27]. *„Dacă în ce priveşte clasificarea consoanelor sistemul opoziţiilor binare este evident în organizarea corelaţiilor de sonoritate, corelaţiilor de timbru după prezenţa sau absenţa palatalizării, labializării, aspiraţiei, faringalizării etc. şi chiar în ce priveşte deosebirile între oclusivele şi fricativele cu aceeaşi localizare, vocalele se grupează destul de des în opoziţii ternare, atît în ce priveşte seria, cît şi ca grad de apertură (ceea ce nu exclude şi o organizare în opoziţii binare după serie sau după apertură într-o limbă sau alta)"* [28].

„Multe dintre opoziţiile binare stabilite de Jakobson, Fant şi Halle corespund distincţiilor cunoscute din clasificarea tradiţională, uneori aruncînd o nouă lumină asupra lor, care permite o înţelegere mai completă. Acest lucru sînt nevoiţi să-l recunoască şi adversarii noii teorii. În alte cazuri însă, înghesuirea în opoziţii binare a unor distincţii de natură diferită reprezintă o evidentă violare a realităţii lingvistice obiective.

Opoziţiile paralele vocalic ~ non vocalic şi consonantic ~ non consonantic reprezintă unul dintre exemplele din ultima categorie. Potrivit binarismului consecvent ar trebui ca fiecare sunet să se situeze la unul dintre cei doi poli ai opoziţiei dihotomice, sau să fie indiferent în raport cu ea. În practică însă avem o categorie de vocalice—non consonantice, o alta de non vocalice—consonantice, dar şi o categorie de vocalice şi consonantice în

---

[26] În anul 1968, N. Chomsky şi M. Halle au creat o nouă variantă a clasificării dihotomice, unde trăsăturile distinctive se constituie în 40 de perechi.

[27] *TLG*, p. 255.

[28] *TLG*, *loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

același timp (sonante), precum și o categorie de non vocalice — non consonantice (oclusiva glotală și aspirata h, considerată tot laringală).

Într-un fel similar se prezintă situația cu încadrarea în opoziții binare a vocalelor românești posterioare nelabializate: a=compact; î=difuz; ă=compact și difuz în același timp. În limba suedeză, după cum a remarcat Bertil Malmberg, există, pe lîngă vocala bemolată de timbrul ü, încă o vocală anterioară rotunjită, și mai retrasă, care ar trebui considerată, în raport cu noțiunile teoriei trăsăturilor distinctive, dublu bemolată. Soluția dată de autorii teoriei în cazul situației amintite din sistemul vocalic românesc (de introducere a valorilor + și — pentru același sunet) nu este decît un artificiu care maschează incompatibilitatea relației fonologice obiective cu opoziția dihotomică.

În alte cazuri însă caracterul economic din punct de vedere general lingvistic al descrierii dihotomice este evident. Astfel se prezintă opoziția **încordat∼relaxat,** *care poate include atît opozițiile consonantice* **intens∼slab (fortis ∼lenis)** *și* **aspirat∼neaspirat** *(categorii care nu coexistă în aceeași limbă decît, cel mult, în distribuție complementară), cît și opozițiile vocalice dintre* **lungi** *și* **scurte** *(germană, engleză) sau* **închise** *și* **deschise** *(e—ɛ, o—ɔ în franceză). Același lucru se poate spune despre opozițiile consonantice* **labilizat∼nelabilizat** *și* **faringalizat∼nefaringalizat** *(care acolo unde coexistă sînt în distribuție complementară) și despre aceea între vocalele rotunjite și nerotunjite; toate aceste deosebiri se pot reduce la opoziția* **bemolat∼non bemolat"** [29]. Așadar, dacă vrem să dăm o clasificare universală a sunetelor tip, atunci va trebui să apelăm neapărat la principiul binarismului, singurul în măsură să pună în evidență, în cazul modelării, elementele generale din structura fonică a celor mai variate limbi de pe glob (practic, a tuturor).

d. Unități fonetice superioare

Am văzut mai sus că unitatea fonică minimală a limbii este *sunetul (fonemul)*. În vorbire, consoanele și vocalele (numite și unități *segmentale*) — aceste semne audibile ale gîndurilor noastre — nu apar izolat, ci grupate în unități fonetice mai mari (numite, de aceea, și *superioare*): *silabe, cuvinte, sintagme* și *fraze.*

Conceptul de *silabă* este decisiv în prozodie, dar și la definirea celorlalte unități suprafonologice.

Problema silabei trebuie tratată din perspectivă fonetică și fonologică.

Cum a arătat F. de Saussure, limita silabei se află la granița dintre implozia și explozia sunetului.

„Ceea ce este central, în silabă, este **vocala:** *consoana alcătuiește partea marginală"* [30].

S-a demonstrat că *„fiecare silabă corespunde unei noi mișcări balistice provocate de contracțiile mușchilor toracici și abdominali. Silaba e sincro-*

[29] *Ibidem*, p. 256—257.

[30] A. Rosetti, *Introducere în fonetică*, p. 81.

nizată cu mișcările mușchiului toracelui : fiecare nouă mișcare a mușchilor produce o nouă silabă" [31].

Spre deosebire de frază, sintagmă și cuvînt, silaba reprezintă o unitate pur fonetică, imediat superioară fonemului. În același timp, silaba este una dintre cele mai complicate unități fonetice. Există, astfel, mai multe teorii ale silabei, nici una satisfăcătoare integral. Pentru noi va fi suficient să spunem că, din punct de vedere strict lingvistic, silaba trebuie definită antropocentric, adică pornindu-se de la individul vorbitor. (Fenomenul a fost verificat pe cale experimentală.)

Silabele constituie acele unități minimale, în care vorbitorul își poate segmenta vorbirea prin pauze.

Vorbirea se împarte în silabe în mod natural, în funcție de respirație (în procesul articulării). Silabele se disting prin tensiunea crescîndă a uneia dintre ele, urmată de tensiunea descrescîndă a celeilalte. O silabă constă, deci, dintr-un sunet, caracterizat prin maximum de energie în articulație (și numit sunet silabic) și alte sunete la care această energie este minimă (în principiu, aici vom avea consoane). Un diftong constituie o singură silabă, pentru că tensiunea elementului al doilea continuă tensiunea primului element. În vorbire, silabele se recunosc după pauzele foarte scurte sau, mai exact spus, după slăbirea articulației.

Nu toate sunetele pot forma silabă. În primul rînd, în majoritatea limbilor, vocalele sînt acelea care formează silabă, apoi, mai rar, sonantele *(l, m, n, r)*. Astfel, în sîrbocroată, sonantele formează silabă și pot fi chiar accentuate : *dŕžava* „putere, stat", *četvŕtak* „joi", *pŕst* „deget", *žŕtva* „jertfă" etc. În cehă, nu numai *r*, ci și *l* are funcțiune silabică : *srdce* „inimă", *vlk* „lup" (în ambele cazuri, *r* și *l* poartă accent). În sanscrită situația era aceeași (cf. *vṛkas* „lup" ; aici *r* este accentuat).

Silabele pot fi *deschise*, cînd se termină într-o vocală, și *închise*, cînd se termină cu o consoană. În majoritatea limbilor, silabele sînt deschise. Unele limbi (de pildă, paleoslava și celelalte limbi slave în faza lor mai veche, pînă prin sec. al XII-lea) nu posedau decît silabe de acest tip (CVCVCV...). Tendința aceasta este foarte pronunțată în franceză. Sînt însă și limbi, ca, de exemplu, cele polineziene, unde numărul vocalelor este mai mare (după schema : CVVCVVCVVCVV...) ori, dimpotrivă, altele (de pildă, germanice), care abundă în consoane (CVCCVCCVCCVC). În virtutea acestui fapt, în limbile germanice împărțirea cuvintelor în silabe va avea loc mai des între consoane decît în limbile polineziene, franceză, rusă etc. [32]

Cuvîntul fonetic e alcătuit din una sau mai multe silabe.

Sintagma reprezintă o parte a frazei fonetice caracterizată printr-un accent. În majoritatea limbilor, sintagmele sînt formate din cuvinte cu sens deplin, care și poartă, de regulă, accentul ; în schimb, cuvintele fără sens deplin se atașează sau înaintea, sau după cuvîntul accentuat. În primul caz, li se spune *proclitice* (de exemplu, *m-aș duce, te întreb)*, în cel de-al doilea — *enclitice* (de exemplu, *luați-i, frate-său)* [33].

---

[31] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 80—81 ; în legătură cu esența și structura silabei vezi și M. I. Lekomceva, *Tipologija struktur sloga v slavjanskich jazykach*, Moscova, 1968.

[32] Vezi V. V. Ševoroškin, *Zvukovye cepi v jazykach mira*, Moscova, 1969.

[33] De la cuvintele grecești *proklinō* „mă aplec înainte" și *engklinō* „mă înclin, mă aplec".

Scanned with OKEN Scanner

Fraza este cea mai mare unitate fonetică. În cursul vorbirii, frazele sînt separate una de alta prin pauze. În timpul pauzelor, vorbitorul inspiră aerul necesar pentru pronunțarea frazei următoare. Elementele segmentale componente ale frazei au ca element suprasegmental comun intonația.

e. Accentul și intonația

Într-un cuvînt constituit din mai multe silabe, una e rostită cu o forță expiratorie mai mare și cu o tensiune mai mare. Intensitatea aceasta mai mare a unei silabe a cuvîntului față de celelalte a fost luată ca unitate la definirea *accentului*. Silabelor care o precedă pe cea accentuată li se spune *pretonice*, celor de după ea — *posttonice*. Tipul de accent, amintit aici, specific limbilor română, franceză, engleză, germană, rusă, armeană, gruzină etc., se numește *accent expiratoric, dinamic* sau *de intensitate*. Accent de intensitate a existat și în limba latină. Cercetările mai noi au arătat că, la drept vorbind, esența accentului dinamic nu stă în intensitatea, mai mare, cu care este rostită vocala din silaba accentuată, în comparație cu forța, mai mică, a vocalelor din silabele neaccentuate, ci în modificările ce țin de timbru. În unele limbi, silaba accentuată se deosebește de celelalte în primul rînd prin tonul mai înalt sau mai jos cu care e articulată, tonul putînd să urce și să coboare în cursul silabei accentuate. Accentul acesta se numește *accent tonic, melodic* sau *muzical* [34]. Un astfel de accent se întîlnește în limbile sîrbocroată, chineză, vietnameză, japoneză etc. Accent melodic a existat și în limbile greacă veche, sanscrită, protoslavă etc. Accentul tonic din indo-europeană s-a dezvoltat din accent dinamic. Un indiciu îl constituie faptul că, într-o perioadă mai veche din evoluția indo-europenei comune, vocalele din silabele neaccentuate au fost sensibil reduse sau chiar au dispărut. Fenomenul este evident în *alternanțe*.

În indo-europeana primitivă, accentul era *liber* (nu fixat pe o anumită silabă a cuvîntului) și *mobil* (în sensul că el se putea deplasa, în declinare și conjugare, de pe o silabă pe alta în cadrul aceluiași cuvînt : cf. v. gr. *podós, podí*, în raport cu *póda* = v. ind. *padáḥ, padé*, în raport cu *pádam*). Accentul are, în limbile indo-europene în care el nu este fix, un important rol morfologic. Studierea funcțiunilor morfologice ale accentului și intonației (numite în lucrările mai noi *prosodeme*) ne furnizează exemple foarte concludente de opoziții între inovații și arhaisme, făcînd, deci, oarecum palpabile procesele de *diferențiere* și *polarizare* care joacă un rol fundamental în evoluția morfologică. De altfel, accentul este elementul cel mai ușor de detașat în analiza morfologică.

În ceea ce privește evoluția accentului moștenit din indo-europeană și geneza intonațiilor, se constată un paralelism frapant între baltică și slavă. Între cele două grupuri lingvistice există însă și deosebiri esențiale. Trăsăturile comune limbilor în discuție reprezintă *isoglose* (vezi *infra*,

[34] În legătură cu tipurile de *accent* vezi lucrările, mai noi, ale lui V. Robu, *Contribuții teoretice privind accentul intensiv și accentul tonic*, în *PLG*, VII, 1977, p. 87—96 ; *Sintonematica*, *ibidem*, VI, 1974, p. 45—63.

Scanned with OKEN Scanner

cap. 14), iar diferențele decurg din evoluția lor ulterioară. Deci, între indo-europeana primitivă și perioada protobaltică și protoslavă trebuie să intercalăm epoca balto-slavă, cu alte cuvinte, epoca inovațiilor comune. În această perioadă, accentul rămîne liber, mobil și, în linii generale, muzical. În raport cu indo-europeana, s-au produs, totuși, unele modificări, dintre care cea mai importantă constă în faptul că, în anumite situații, accentul începe să se deplaseze de pe o silabă pe alta. Astfel, dacă inițial accentul se afla pe o silabă scurtă, pe una lungă cu intonație descendentă sau dacă aceste silabe erau urmate de silabă lungă cu intonație ascendentă, atunci accentul trecea pe silaba lungă cu intonație ascendentă (lege stabilită independent de F. de Saussure și F. F. Fortunatov); de ex., în raport cu v. ind. *mádhya*, v. gr. *mésē*, limba rusă are *mežá*, cu accentul pe ultima silabă, cum arată și scr. *mèđa*. Din epoca balto-slavă datează și transferul accentului mobil de la paradigmele substantivelor cu teme consonantice la paradigmele care inițial aveau accent fix. Apariția inovațiilor balto-slave trebuie explicată prin deplasarea accentului spre inițiala cuvîntului, fenomen strict morfologic (cf. v. ind. *duhitáram* = v. gr. *thygatéra* = lit. *dùkterį*, <**duktērį*, *duhitárah* = *thygatéres* = *dùkteres*, dar *dukterès* (gen. sg.), *dukterų̃* (gen. pl).; v. ind. *mātáram* = v. gr. *mētéra* (<i.-e. **mat/erm̥*) = lit. *móterį* etc. În epoca slavei comune, accentul își păstrează trăsăturile lui fundamentale: el continuă a fi liber, mobil și, în principiu, muzical. Vocalele lungi și diftongii aveau o intonație *acută* și o alta *circumflexă*. În primul caz, silabele posedau un accent ascendent, în cel de-al doilea, descendent. În evoluția ulterioară a accentului, vocalele scurte se comportă exact ca cele lungi cu intonație descendentă: accentul lor este proiectat pe silaba următoare (cu condiția ca aceasta să fi avut intonație ascendentă, cum au arătat Fortunatov și de Saussure). Dimpotrivă, accentul aflat pe o silabă medială în cuvînt se deplasează pe prima silabă a cuvîntului sau a grupului prepozițional. Fenomenul s-a perpetuat pînă astăzi în rusă *(ná zimu)* și scr. *(nà zīmu)*. Ambele intonații caracteristice, în protoslavă, vocalelor accentuate lungi, se manifestă, în limbile slave atestate istoricește, sau în natura accentului, sau în cantitatea vocalelor. Cazurile de *metatonie* au dus la schimbări care privesc atît caracterul accentului moștenit, cît și locul acestuia (de vreme ce el putea sta și pe silabe scurte). Fixarea lui pe o anumită silabă a cuvîntului (cf. faptele limbilor cehă și polonă, de pildă, cu accent pe prima și, respectiv, pe penultima silabă) reprezintă un fenomen tîrziu.

În multe limbi accentul este *mixt*. În limbile romanice, de exemplu, accentul muzical se confundă cu cel de intensitate. Nota caracteristică o dă însă accentul expiratoric. Același lucru trebuie spus și despre rusă.

Accentul expiratoric este de două feluri: *după poziție* și *după natură*. În primul caz, locul lui depinde de legea generală a accentului silabei respective (în funcție de accentul ultimei silabe în cuvînt). De pildă, în franceză, armeană, persană, de regulă, accentul cade pe silaba finală, în latină pe penultima sau pe silaba a treia (numărînd de la sfîrșit): cf. lat. *amáre*, dar *légere*. În aceste limbi accentul este pozițional. În limbi ca româna sau rusa, prin natura lui accentul poate sta pe orice silabă în cuvînt. În lituaniană, accentul cuprinde un element muzical (fundamental) și unul dinamic. Muzicalitatea accentului lituanian poate fi sesizată numai la vocalele lungi și la diftongi. În schimb, la vocalele scurte elementul

Scanned with OKEN Scanner

melodic este foarte slab. În ceea ce privește accentul tonic, lituaniana posedă un accent descendent și unul ascendent. În primul caz, tonul coboară treptat, de sus în jos : *lán-gas* „fereastră", în al doilea — tonul se ridică brusc de la o notă mai joasă la cea mai înaltă în așa fel, încît se creează impresia că vocala este formată din două elemente : *rã-tas* „roată", *lẽ-das* „gheață". În cazul accentului descendent la diftongi, observăm că tonul urcă numai în partea silabică lungă, iar cea nesilabică în unele dialecte chiar dispare : *kláusti* „a întreba", *méile* „dragoste". La diftongii ascendenți, elementul silabic se pronunță cu un ton mai jos, iar cel nesilabic cu un ton mai înalt. Semivocala diftongului este în acest caz semilungă : *saũ-sas* „uscat", *vaĩ-kas* „copil".

În limbile cu accent expiratoric cuvintele monosilabice n-au accent. În fraza *Aș vrea să mă duc*, numai *vrea* și *duc* sînt accentuate ; *aș*, *să*, *mă* sînt cuvinte atone (neaccentuate). În limba română sînt neaccentuate : prepozițiile, pronumele (nu întotdeauna), conjuncțiile, verbele auxiliare, articolul proclitic și articolul posesiv *al*. De exemplu : *cu* mine, *te* cred, *am* trecut, *au* învins, *al* nostru etc. Există însă și cazuri cînd prepozițiile au un accent deplasat de pe silaba unui cuvînt cu sens deplin. Exemple concludente ne oferă limba rusă. Astfel în *za mnój* „în urma mea, după mine", prepoziția este proclitică, dar în *zá more* „dincolo de mare" — accentuată (cu accentul permutat de pe silaba *mo-*) ; tot așa *za lésom* „dincolo de pădure", dar *zá gorodom* „în afara orașului" ; cf. și *íz domu* „din casă", *pó polu* „pe podea, pe dușumea" etc. Cuvintele accentuate pe ultima silabă (de. exemplu, rom. *înving*, *ascult*) se numesc *oxitone* ; cele accentuate pe penultima *(alunec*, *cumpăr)* — *paroxitone*.

Accentul de intensitate poate fi mai slab sau mai tare. În cazul accentului puternic, silaba accentuată se distinge într-o măsură apreciabilă de cele neaccentuate. Dimpotrivă, dacă silaba accentuată nu se deosebește prea mult de cele atone, spunem că avem a face cu accent expiratoric slab. Limbile maghiară, germană și rusă au un accent dinamic puternic, spre deosebire de română sau gruzină, în care accentul de intensitate este mai slab.

După cum am mai arătat, accentul românesc e expiratoric, dar deosebirea de intensitate între silaba accentuată și silabele neaccentuate în limba literară nu este prea mare. De aceea, vocalele silabelor neaccentuate nu sînt supuse unei puternice reduceri (spre deosebire, de pildă, de rusă, în care toate vocalele neaccentuate, cu excepția lui *u* și *y* se reduc). În unele graiuri românești, forța expiratorică necesară rostirii unui cuvînt se concentrează în mai mare măsură asupra vocalei accentuate, ceea ce cauzează reducerea vocalelor din silabele neaccentuate.

La un cuvînt format din mai multe silabe, pe lîngă accentul principal, există și unul secundar (suplimentar sau colateral). Cf. în limba rusă *udárnyj* „accentuat" și *bězudárnyj* „neaccentuat" (accentul principal cade aici pe vocala *a*, cel suplimentar pe *e* din prefix). În cehă și germană vom găsi situații similare ; în cehă : *kólovrátek* „flașnetă", *rúkavičkă* „mănușă". Majoritatea cuvintelor compuse au în germană accentul principal pe prima parte, iar cel secundar — pe-a doua ; de ex., *Féderhälter* „condei", *wúndersehön* „minunat".

Scanned with OKEN Scanner

Analiza sistemului accentuării în diferite limbi ne duce la constatarea că trebuie să distingem limbile cu accentul fixat pe o anumită silabă de limbile cu accent liber.

În limbile maghiară, cehă, letonă și mongolă accentul este fixat, de regulă, pe prima silabă; cf. magh. *munkás* „muncitor", *kiterjesztés* „răspîndire", *vigasztalni* „a mîngîia, a consola", let. *nākotne* „viitor", *teikums* „propoziție", *jaunība* „tinerețe" etc.

În ceea ce privește germana, se cuvine făcută următoarea precizare. Este foarte răspîndită concepția, potrivit căreia în această limbă accentul ar sta pe radical (aflat, de cele mai multe ori, la inițială de cuvînt). În numeroase cuvinte (nu numai din rîndul celor împrumutate — *Nation, Unión, Realísmus, Optimísmus, Formalíst, Pessimíst, Relität, Diät, Traktát, Sekretariát, Philosóph, Geográph, Photográph, Philológ, Pädagóge, Kandidatúr, Struktúr, Kolonie, Philosophie, realístisch, optimístisch, reál, nationál, telephonieren* etc.), accentul se află și pe alte silabe, de unde ideea că în limba germană accentul ar fi liber: cf. *Forélle* „păstrăv", *Holúnder* „soc", *Wachólder* „ienupăr", *Hermelín* „hermină, cacóm", *Hornísse* „bondar", *lebéndig* „viu, de viu"; multe cuvinte și sufixe de origine străină s-au încetățenit într-atît în germană, încît ele cu greu mai pot fi considerate împrumuturi: cf., de pildă, substantivele și verbele cu sufixele *-ei* și, respectiv, *-ieren*: *Bäckeréi* „brutărie", *Bücheréi* „bibliotecă", *Gärtneréi* „grădinărie", *Einsiedelei* „sihăstrie", *spazíeren* „a se plimba", *möblíeren* „a mobila" etc.

— Mai sînt și alte fapte care vin în sprijinul ideii că accentul în germană este liber (uneori și mobil): sg. *Mótor, Tráktor, Dóktor, Proféssor*, dar pl. *Motóren, Traktóren, Doktóren, Professóren*). Există, astfel, un număr destul de mare de cuvinte, în care vorbitorii originari pun accentul pe silabe diferite: unii — pe silaba radicală, alții — pe sufix sau prefix, cînd pe primul, cînd pe cel de al doilea element al cuvîntului compus (este vorba de fluctuații care nu depind de influența exercitată din partea dialectelor). Foneticienii care consideră că accentul din germană este fix, examinează aceste fapte la rubrica „excepții". Ele sînt însă prea multe pentru a justifica un atare tratament. Iată cîteva exemple: *nótwendig* și *notwéndig* „necesar, indispensabil", *únermüdlich* și *unermüdlich* „neobosit", *Tábak* și *Tabák, Nibelungen* și *Nibelúngen, wáhrhaftig* și *wahrháftig* „adevărat", *wíeviel* și *wieviél* „cît" etc. În virtutea faptului că accentul în germană este liber, el are și valoare fonologică (semantică): cf. *lútherisch* „de la Luther", dar *luthérisch* „luteran", *úmgehen* „a se purta", dar *umgéhen* „a ocoli, a evita", *dúrchschneiden* „a tăia în două, a reteza", dar *durchschnéiden* „a sfîșia (inima); a despica (valurile)", *übersetzen* „a trece peste", dar *übersétzen* „a traduce" etc.

În polonă, accentul cade pe penultima silabă: cf. pol. *jesiénny* „de toamnă", *ludówy* „popular", *gniázdo* „cuib", *pódpis* „iscălitură, semnătură", *między* „între", *język* „limbă", *ucho* „ureche" etc.;

În franceză, armeană și turcă accentul este fixat pe ultima silabă a cuvîntului și grupului sintagmatic: *travailler, drapeau, dictionnaire*; arm. *ašhat* „lucru, muncă", *bararan* „dicționar", *drošak* „drapel"; tc. *alem* „semn", *evlerimizde* „în casele noastre", *tarlalarimizda* „pe ogoarele noastre", *arkadaşlar* „tovarăși", *kundura* „încălțăminte", *ana* „mamă", *baba* „tată" etc.

Accentul poate fi însă și liber, în sensul că nu este legat de o anumită silabă a cuvîntului. Acest fel de accent ne este cunoscut din limbile română, rusă, italiană, sîrbocroată, lituaniană etc. Astfel, accentul românesc poate cădea pe ultima silabă *(a cîntá, a preîntîmpiná)*, pe penultima *(ápă, grădínă)*, antepenultima *(capítole, cápătă)* și pe oricare altă silabă *(oámenilor, véveriţelor, gáiţele)*. Cazurile cînd în limba noastră accentul stă pe silaba a cincea *(véveriţele, şáptesprezece)* și a șasea (de exemplu, *al şáptesprezecelea)* sînt însă foarte rare. La rîndul său, accentul liber poate fi *constant* și *mobil* (la diferitele forme ale aceluiași cuvînt). De pildă, în declinarea substantivului rusesc *zavód* „uzină", accentul rămîne, indiferent de caz și număr, pe silaba a doua : gen. *zavóda*, dat. *zavódu*, instr. *zavódom*, nom. pl. *zavódy*, gen. pl. *zavódov*, dat. pl. *zavódam*, instr. pl. *zavódami*. Prin urmare, aici avem un accent constant. Dimpotrivă, la declinarea cuvintelor *ruká* „mînă", *volná* „val, undă", *ózero* „lac", *dérevo* „copac" etc. accentul este mobil. Cf. *ruká—rúku* (acuz.), *rukí* (gen. sg.), *rúki* (nom.-ac. pl.); *volná—volnýj* (gen. sg.) — *vólny* (nom. pl.); *dérevo—derév'ja* (nom. pl.); *ózero—ozëra* (nom. pl.).[35] În asemenea cazuri, accentul îndeplinește o funcţiune morfologică (contribuie la diferenţierea nominativului plural de genitivul singular). Exemple de felul acesta se găsesc și în limba română [36]. Din cauza caracterului liber, nefixat, accentul poate deosebi două cuvinte identice din punctul de vedere al fonemelor și al ordinii lor de succesiune. Multe perechi de cuvinte compuse din aceleași foneme și așezate în aceeași ordine de succesiune se deosebesc numai prin accent *(omografe)*. De pildă, *módele* (pluralul articulat de la *modă*) — *modéle* (pluralul de la *model*); *nóta* (forma articulată de la *notă*) — *notá* (pers. a III-a sg. a imperfectului verbului *a nota)*; *ară* (prez. ind. pers. a III-a sg.) — *ară* (perf. simplu pers. a III-a sg.). În acest caz vorbim de valoarea fonologică a accentului românesc și, respectiv, rusesc. Fenomenul este cunoscut și altor limbi cu accent liber.

Pînă acum am vorbit despre accentul cuvintelor și al formelor gramaticale. Rolul accentului nu se limitează însă numai la scoaterea în evidenţă a unei silabe. Pe lîngă rolul său fonetic și fonologic, accentul are și un rol sintactic și stilistic, scoţînd în evidenţă și cuvintele în cadrul unei propoziţii și propoziţiile în cadrul unei fraze, și anume cuvintele și propoziţiile cărora vorbitorul vrea să le dea importanţă mai mare. În propoziţia *Aseară am primit cartea*, accentul poate sta pe *aseară*, *am primit*, sau *cartea*. În acest caz avem a face cu așa-numitul *accent logic*. Chiar sensul unor propoziţii sau fraze se poate schimba numai prin așezarea accentului pe un cuvînt sau altul. De multe ori deosebirea de accent în frază corespunde unor deosebiri de sens. Una e ideea pe care o exprimăm cînd accentuăm : „*Vrei* să pleci?" (cu accentul pe regentă) și alta cînd accentuăm „Vrei să *pleci*?" (cu accentul pe subordonată).

---

[35] În legătură cu accentul din rusă vezi V. K l e p k o, *L'accent russe*, Moscou, f.a.; R. I. A v a ' n e s o v, *Udarenie v sovremennom russkom literaturnom jazyke*, ed. a II-a, Moscova, 1958.

[36] Vezi G h. M a n c i u. *Valoarea gramaticală a accentului în limba rnmână*, în vol. *Studii lingvistice*, Timișoara, 1974 (pe foaia de titlu 1972), p. 15—22; G r. R u s u, *Accentul din punct de vedere fonologic*, în *CL*, XXII, 1977, 2, p. 217—220.

Scanned with OKEN Scanner

f. Schimbările sunetelor

Schimbările sunetelor sînt de două feluri : *combinatorii* şi *necombinatorii (spontane)*. Fonemele nu se pronunţă izolat, separate unul de altul; ele formează, în cursul vorbirii, lungi şiruri în care fiecare fonem este strîns legat de fonemul precedent şi de cel următor. Organele vorbirii, la trecerea rapidă din poziţia necesară rostirii unui fonem în poziţia cerută de fonemul succedent, se grăbesc adeseori să execute unele mişcări necesare articulării fonemului următor sau întîrzie în poziţia fonemului precedent.

Schimbările fonemelor rezultate din raporturile lor cu fonemele aceluiaşi cuvînt se numesc *schimbări combinatorii*. Pentru ca să se producă o modificare într-un fonem, este suficient să se modifice una din mişcările articulatorii care intră în compoziţia lui.

În vorbire, sunetele se află într-o interdependenţă continuă; un sunet acţionează în permanenţă asupra altui sunet. Articularea fonemului izolat şi articularea fonemului în combinaţie cu alte foneme *(coarticulare)* sînt, aşadar, lucruri diferite.

Astfel, la emisiunea unei consoane contribuie mai multe organe. De pildă, în română *b* se produce prin închiderea buzelor, lipirea vălului palatului de peretele posterior al faringelui şi închiderea uşoară a glotei (ca să vibreze coardele vocale). Consoana *b* este o oclusivă bilabială, sonoră, pură (nenazală). Consoana *m* se articulează la fel în ceea ce priveşte activitatea buzelor şi a coardelor vocale, dar în ceea ce priveşte vălul palatului, *m* diferă de *b*. Pentru *m* vălul palatului e coborît şi lasă curentului fonator drum liber pe nas. Pentru *b*, cele trei articulaţii (aceea de deschidere a buzelor şi a glotei şi aceea de ridicare a vălului palatului) sînt articulaţii de bază, fără de care nu se produce acest sunet. La fel şi pentru *m* sînt trei articulaţii de bază : închiderea buzelor şi a glotei şi coborîrea vălului palatului.

Dar consoanele pot avea, pe lîngă articulaţiile de bază, şi o articulaţie suplimentară. La producerea unei consoane poate participa şi dosul limbii, care, în timpul articulării, se apropie de palat ca pentru rostirea unui *i*. În felul acesta se articulează orice consoană urmată de vocala *i* (în limba română) : *bine, vine, mine, nimeni*. La rostirea silabelor *bi, vi, mi, ni*, dosul limbii este aşezat aproape de la începutul consoanelor *b, v, m, n* ca pentru a rosti vocala *i* astfel încît, la explozia lor, dosul limbii fiind în poziţia lui *i*, consoana are de la început timbrul *i*. În limba noastră, această articulaţie suplimentară palatală a consoanelor se produce automat înaintea vocalei *i* : *lucrezi, pomi, întrebi* etc. *Palatalizarea* (sau *diezarea*) nu este altceva decît rezultatul acustic al ridicării dosului limbii (ceea ce constituie articulaţia suplimentară pe lîngă cea de bază) la palat[37]. În limba română literară consoanele sînt uşor palatalizate înaintea vocalelor prepalatale (anterioare). În acest caz consoanele sînt *muiate* sau *palatalizate*[38]. Acţiunea palatalizantă o putem observa la toate con-

[37] Termenul provine din lat. *palatum* „cerul gurii, palat".

[38] Unii cercetători fac distincţie între consoane *muiate* şi *palatalizate* (cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 73—74; P. Zugun, *Limba română contemporană. Fonetica şi Fonologia*, p. 51—52).

Scanned with OKEN Scanner

soanele, cu excepția celor palatale pentru care această articulație (ridicarea dosului limbii la palat) este principală. Consoanele palatalizate (moi) formează o categorie de foneme aparte, care se opun celor nepalatalizate (dure). Fenomenul este cunoscut din limbile română[39] și rusă; cf. în rusă *mel'* „bancă de nisip" (*l* palatalizat) — *mel* „cretă" (*l* dur sau velar); *pyl'* „praf" — *pyl* „ardoare"; în română *întrebi* (consoana palatalizată are timbrul *i*) — *întreb* (*b* are aici timbrul *î*). Palatalizarea e foarte răspîndită în limbile romanice și slave (spre deosebire de unele limbi caucaziene, în care predomină procesul contrar — *velarizarea*). Cf. lat. *centum* fr. *cent*, sp. *ciento*, it. *cento*, port. *cem*. În limba noastră a dus la apariția unor foneme noi, inexistente în latină: *š*, *č*, *ž*, *ǧ*: de exemplu, formarea semiocluzivelor *č*, *ǧ*: lat. *decem* > *zece*, lat. *gemo* > rom. *gem*. În unele graiuri românești întîlnim fenomenul palatalizării labialelor: *bine* > *ghine* sau *ghini*, *picior* > *kičior*, *mie* > *ńie* etc. Spre deosebire de palatalizarea lui *m* în *pomi* (în raport cu *pom*), în dialecte avem a face cu o *palatalizare organică* (consoana își schimbă baza de articulație)[40].

În limbile slave s-au produs două tipuri de palatalizare a consoanelor guturale (velare)[41]. Fenomenele respective au avut loc la date și în condiții diferite. Ambele au dus la apariția de foneme noi. Prima palatalizare a lui *g*, *k* și *ch* (*x*) are drept consecință formarea consoanelor numite șuierătoare: *g* > *ž*, *k* > *č*, *ch* > *š*; cf. *duch* „spirit" — *duša* „suflet"; *drug* „prieten" — *drúžnyj* „unit, unanim", gr. *gyné*, v. sl. *žena*; r. *krik* „strigăt" — *kričát'* „a striga". Această palatalizare s-a produs sub influența vocalelor anterioare.

A doua palatalizare a guturalelor a avut ca rezultat apariția consoanelor siflante: *k* > *c* (= *ț*), *g* > *dz* > *z*, iar *ch* > *s*. Fenomenul s-a petrecut înaintea vocalelor prepalatale *ě* și *i* de proveniență diftongală > *ai*, *oi*; cf. lit. *káina* „preț", v. iran. *kaēnā* „amendă" < i.-e. **koina* și v. sl. *cěna* „preț" < **kěna*.

Un alt proces îl reprezintă *labializarea*[42] sau *rotunjirea* (ori *bemolarea*). *Labializarea* constituie coloratura specială (timbrul) a sunetelor ca urmare a rotunjirii buzelor. Aceasta duce la schimbarea formei și mărimii cavității bucale (rezonatorului). Labializarea modifică într-o măsură apreciabilă calitatea vocalelor. De aceea este luată ca principiu de bază în clasificarea vocalelor (vocale labializate sau rotunjite și vocale nelabializate). Dar și consoanele pot fi labializate. În acest caz, la articulația lor fundamentală se mai adaugă una suplimentară, labială. Buzele se rotunjesc și ies în afară, ceea ce imprimă consoanelor respective nuanța (tim-

---

[39] Nu toți fonologii români sînt de acord cu seria aparte de consoane palatalizate ca foneme. Vezi, de pildă, Em. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, București, 1965, p. 146: „*Sunetele [k', g'] au fost interpretate ca secvențe difonematice constituite din /k, g/, urmați de /e+, i+/*".

[40] Vezi și Em. Vasiliu, *Unele aspecte fonologice ale palatalizării labialelor în limba română*, în *CL*, XXII, 1977, 2, p. 247—249.

[41] De fapt, în limbile slave există și o a treia palatalizare (cf. Maria Jeżowa, *Z problemów tak zwanej trzeciej palatalizacji tylnojęzykowych w językach słowiańskich*, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1975), care, în ceea ce privește rezultatele, coincide cu a doua, numai condițiile de producere sînt altele.

[42] Termenul provine din latina tîrzie (*labialis*), iar acolo din lat. clasic *labium* „buză".

brul) vocalelor labiale (*o*, *u*). În majoritatea covîrșitoare a limbilor, labializarea consoanelor apare numai ca fenomen fonetic combinator. Astfel, sub influența lui *u* sau *o* consoanele devin labializate: *soare*, *lumină* (spre deosebire de *sare* ori *lîngă*). Dar acest timbru nu este sesizat de vorbitori, deoarece în română, franceză, engleză, rusă, germană etc. labializarea nu joacă un rol în diferențierea cuvintelor. În schimb, în unele limbi (de exemplu, kabardina și abhaza) consoanele labializate apar ca foneme, contribuie adică la deosebirea cuvintelor și a formelor gramaticale.

Vălul palatului (sau palatul moale) are un rol foarte important în articulație: cînd e aplecat, atunci aerul trece în cavitatea nazală și sunetul e însoțit de vibrații nazale. Fenomenul acesta poartă numele de *nazalizare*. Emisiunea consoanelor *n* și *m* este acompaniată în mod normal de vibrații nazale. Orice vocală poate fi nazalizată, fie că se află în vecinătatea consoanelor nazale, fie că aerul, în timpul emisiunii vocalice, se scurge și pe căile nazale (cînd vălul palatului e ridicat, aerul nu poate trece în cavitatea nazală și articulația e bucală, orală sau pură; vezi *supra*). Nazalitatea variază de la o limbă la alta. Ea este foarte puternică în indo-iraniană, în engleza vorbită de americani, în franceză, portugheză, veche slavă și polonă.[43]

Un alt proces fonetic îl constituie *rotacismul*[44]. Fenomenul acesta constă în trecerea unei consoane la *r*, căreia în limba veche greacă i se spune *ro*. De regulă, se transformă în *r* sunetele *l*, *s* și *z*; cf. lat. *coelum* „cer", *filum* „fir"; lat. *mus*, gen. *muris* (*s* în poziție intervocalică trece la *z*, iar apoi la *r*). În secolul al XVI-lea, textele românești din nord-estul Transilvaniei atestă rotacizarea lui *n* intervocalic: *bine* > *binre* > *bire*; *buni* > *buri*; *pîne* > *pînre* > *pîre*. Dar în secolul al XVIII-lea, în locul acestui *r* s-au impus formele literare cu *n*.

Asimilarea este apropierea articulatorie și acustică a sunetelor. Ea se produce pentru a evita succesiunea a două mișcări articulatorii distincte, care nu pot fi menținute decît printr-un efort al atenției; de aceea, se repetă aceeași mișcare articulatorie. Prin aceasta cele două foneme vecine dobîndesc unele particularități comune, devin mai asemănătoare unul cu altul, se asimilează. Modificarea fonemelor prin asimilare este fenomenul care se produce cel mai frecvent între două foneme vecine. În ceea ce privește gradul de asimilare (sau după rezultate), avem o asimilare *completă* (*totală*, *integrală*) și una *parțială*. În primul caz, un sunet îl asimilează în întregime pe celălalt: cf. lat. *assimilatio* < *adsimilatio*, *possum* < *pot-sum*, *irrationalis* < *inrationalis*, *immobilis* < *inmobilis*, *differo* < *dis-fero*. Cuvintele acestea au trecut, apoi, așa cum erau, în franceză: *irrationnel*, *immobile* etc. Pentru spaniolă putem menționa: *oso* „urs" < *ursu* prin faza intermediară *ussu* (e vorba de asimilarea completă a lui *rs* + *s*...). În italiană exemple de asimilare completă ne oferă cuvintele de tipul *atto* < lat. *actum*, *sette* „șapte" < lat. *septem*. În limba rusă *rassórit'sja* „a se certa" dintr-un mai vechi *razsorit'sja* sau *addát'* din *otdát'* (în ultimul caz, fenomenul nu este reprezentat prin ortografie). Pentru limba

[43] În privința limbii române, vezi studiul lui E. Tănase, *Nazalizarea vocalică în limba română*, în *Studii lingvistice*, Timișoara, 1974, p. 9—14.

[44] De la cuvîntul grecesc *rhotakizō* „pronunț litera *ro* cu vibrații puternice".

neliterară notăm : *ommán* „înşelăciune, amăgeală, şiretlic", pentru forma literară *obmán (b* este complet asimilat de *m)* şi *obínno* „în mod ofensator, insultător, jignitor" în loc de *obídno* (aici *d* a fost asimilat integral de *n*). În *addát'*, consoana sonoră *d* o asimilează total pe cea precedentă *(t)*. La fel, în rom. *şuşă*<*şosea*, *şoşon*<*şoson* (în ambele cazuri, *ş* din prima silabă l-a asimilat complet pe *s* din silaba următoare); în rom. *nisip*< *năsip*, *i* din silaba a doua l-a asimilat integral pe *ă* din prima silabă. În cazul asimilării parţiale, asimilarea sunetului se produce numai într-un punct al articulaţiei. Astfel, în rusă cuvîntul *sdélat'* „a face" se pronunţă cu *z* la iniţială; *s* din surd devine sonor (adică *z*) sub acţiunea lui *d*. Dar *s* nu trece la *d*, ci îşi modifică exclusiv una din trăsăturile sale. În vorbire, ambele consoane sînt sonore. Tot aşa, fr. *observer* este rostit cu *p* în loc de *b* (sub influenţa consoanei surde *s*).

„*În limba română veche se spunea numai* **boiar**, *iar forma* **boier** *din română se explică prin asimilaţia parţială (în* **e***), a lui* **a**, *de către* **i** *precedent (dacă asimilaţia ar fi fost totală am fi avut* **boiir***); la fel, sub influenţa surdei* **-s-**, *sonora* **-b-** *îşi pierde sonoritatea (în rest, rămîne neschimbată) în* **supsemnatu**, *provenit din* **subsemnatul**; *sub influenţa sonantei* **-m-** *asupra consanelor surde vecine (***s** *ori* **p***) a rezultat* **zmulg, zmîntînă, bazma, ştambilă**, *în locul formelor cunoscute*"[45].

În privinţa *direcţiei*, asimilarea poate fi *progresivă*, cînd sunetul precedent acţionează asupra celui următor, şi *regresivă*, cînd sunetul următor îl asimilează pe cel precedent. Pentru asimilarea *regresivă* sînt edificatoare multe din exemplele reproduse mai sus (lat. *assimilatio*, sp. *oso*, it. *atto*, fr. *observer*, rom. *supsemnatu'*, *zmîntînă*, *nisip*, r. *sdélat'* etc.). Asimilarea *progresivă* se întîlneşte incomparabil mai rar. Datorită faptului că organele vorbirii efectuează cu o anumită întîrziere sau insuficient de rapid impulsul nervos respectiv, se prelungeşte cutare sau cutare particularitate articulatorie a sunetului precedent şi se extinde, în felul acesta, şi asupra sunetului următor care suferă o asimilare totală sau parţială. Aşa s-a întîmplat cu cuvîntul german *Zimmer* „cameră"<*zimber*: ambele sunete vecine *-mb-* sînt bilabiale, oclusive, sonore. Singura deosebire constă în aceea că ultimul nu are rezonanţă nazală. Sub acţiunea lui *m*, el capătă însă şi această proprietate, fiind asimilat complet. Un exemplu de asimilare progresivă avem şi în rom. *nant*<*nalt*. Dintre limbile indoeuropene asimilarea progresivă este mai frecventă în poloneză. Cf. *krzeslo* „scaun" /*kšeslo*/, *przy* „lîngă" /*pšy*/, *krzyk* „ţipăt" /*kšyk*/, *przestać* „a înceta" /*pšestać*/, *przed* „înainte" /*pšed*/, *przedmiot* „obiect" /*pšedmiot*/. În toate aceste cazuri, sunetul *š* (notat grafic *rz*: cf. *grzyb* „burete" /gžyb/) este asimilat parţial de *k* şi *p* precedenţi, devenind *š* (consoană surdă). Fenomenul se întîmplă şi cu alte consoane sonore precedate de surdă. Pentru turcă semnalăm *taş-tan* „din piatră"<*taş-dan* (*ş* l-a asimilat parţial pe *d*, care se transformă în *t*).

Un caz particular al asimilării progresive îl prezintă limbile turcice, mongole şi fino-ugriene. Aici întîlnim aşa-numitul fenomen al *armonici vocalice (sinarmonism)*. Sinarmonismul duce la asimilarea vocalelor în întreg cuvîntul (nu numai la fonemele vecine). Ea constă în faptul că tim-

[45] P. Zugun, *op. cit.*, p. 87; în ceea ce priveşte *asurzirea* şi *sonorizarea* în limba română vezi A. Avram, *Cercetări asupra sonorităţii în limba română*, Bucureşti, 1961.

brul vocalelor din silabele următoare este dictat de timbrul vocalei radicale[46]; astfel, vocalele prepalatale din prima silabă provoacă vocale din aceeași serie în silabele următoare, și, tot astfel, și vocalele postpalatale. Cf. în turcă: *oda* „cameră" — *odalar* „camere, odăi"; *at* „cal" — *atlar* „cai"; dar *ev* „casă" — *evler* „case"; *at/mak* „a arunca"; *bil/mek* „a ști". Aici vocalele din sufixul pluralului sau infinitivului *(a, e)* sînt dictate de vocala radicalului (anterioară sau posterioară). Exemple pentru maghiară: *ember/nek* „al omului", *állat/nak* „al dobitocului"; *gyermek*„ copil", *gyermek/nek* „a copilului", *gyermek/ek* „copii", *gyermekek/nek* „a copiilor".

Asimilarea se produce, așadar, nu numai atunci cînd sunetele sînt contigue *(asimilare în contact)*, ci și atunci cînd ele sînt separate de alte sunete *(asimilare la distanță)*. În afară de sinarmonism, mai trebuie pomenite aici și exemple de tipul r. *teper'* „acum", provenit dintr-un mai vechi *toper'*, existent într-o fază anterioară a limbii ruse; *e* din silaba a doua l-a asimilat pe *o* din prima silabă; cf. și lit. *šešì* „șase"<**seši*, căruia îi corespunde în let. *seši*, lat. *sex*, germ. *sechs* (*s* din prima silabă a fost asimilat în lituaniană de *š*).

Cauza asimilării stă în legile interne proprii sistemului fonetic al limbii. Sunetele apropiate în ceea ce privește articulația se pot apropia și mai mult. În cazul asimilării regresive, articularea sunetului începe ceva mai înainte decît ar fi trebuit. Producîndu-se prea devreme, ea acoperă atît spațiul său, cît și spațiul sunetului precedent. De exemplu, în cuvîntul rusesc *otdat'*, *d* este articulat acolo unde teoretic ar fi trebuit rostit *t*. În cazul asimilării progresive, are loc un alt fenomen. Sunetul, care urma să se producă și să lase loc celuilalt, continuă să se audă și acolo, unde, după normele limbii scrise, ne-am fi așteptat la alt sunet. Cînd substantivul german *Zimmer* înlocuiește forma veche *zimber*, atunci nazala bilabială *m* continuă să sune și acolo, unde ne-am fi așteptat să se audă tot un sunet bilabial, dar nenazal *(b)*. Însă acest sunet nu se mai produce, căci *m* îl asimilează chiar în momentul inițial al articulării și, dintr-o anumită epocă istorică, nu-i mai dă posibilitatea să se formeze aici.

Mult mai rar e fenomenul contrar, al *disimilării*, cînd unul dintre cele două foneme vecine pierde trăsătura (sau trăsăturile) pe care le avea în comun cu celălalt fonem. Cît privește cauzele apariției acestui fenomen, trebuie să spunem că esența lui e mai puțin clară decît a asimilației. S-au făcut diferite încercări de a explica producerea disimilării. Astfel, cunoscutul fonetician francez, M. Grammont într-o lucrare mai amplă consacrată disimilării (1895), a explicat fenomenul prin *legea celui mai tare (la loi du plus fort)*. El arată că, dacă într-un cuvînt avem două sunete identice sau apropiate ca articulație, atenția este concentrată, de regulă, asupra unuia dintre ele, considerat, dintr-un motiv sau altul, mai important. Drept consecință, sunetul „mai slab", adică mai puțin important, iese din centrul atenției și poate fi supus la tot felul de schimbări, pînă la dispariția totală. Explicația aceasta este împărtășită și de alți specialiști. Mai există însă și alte interpretări, dar, în genere, problema cauzelor care declanșează disimilarea nu a fost suficient lămurită.

---

[46] În limbile turcice nu există prefixe, pentru că nu există nici prepoziții. Cuvîntul începe întotdeauna cu radicalul.

Scanned with OKEN Scanner

Exemple de disimilare găsim în toate limbile. De pildă, în română vorbită apare destul de des un *i* în locul lui *e* la formele articulate ale pluralului substantivelor și adjectivelor feminine: *fetile, literile, mesile, operile; bunile, grelile, ultimile*[47] etc.; *e* al articolului ajutat, foarte des, de *e* al temei („armonie vocalică"), provoacă prefacerea lui *e* în *i*. Cuvintele din familia neologismului *propriu*, și anume *proprietate, proprietar, împroprietări* etc., pierd pe *r* din silaba a doua, sub influența disimilatoare a lui *r* din prima silabă[48]; mulți spun (în parte, chiar și scriu) *propietate, propietar, împropietări*[49] etc. (disimilarea este aici totală, progresivă și la distanță). Disimilarea apare și la neologismele formate cu prefixul *ex (=ecs)*. Cînd sunetul imediat următor este un *c*, intervine disimilarea, ca mijloc de a înlătura dificultatea pronunțării: *excavator, exclamație, excrescență, excursie* sînt rostite adesea *escavator, esclamație, escrescență, escursie* (această disimilare este parțială).

În latina populară, din *peregrinu* s-a dezvoltat *pelegrinu*, care a trecut apoi, cu această formă, în fr. *pélerin*; fr. *nappe* „față de masă" <*mappa*; rom. *nalbă* <lat. *malba*; sp. *marmol* „marmură" <*marmor*, *arbol* <lat. *arbor*; it. *mercoledi* „miercuri" <*mercoredi* (cf. fr. *mercredi*); lat. *meridies* „miazăzi" <**medi-dies*; r. *fevrál'* <lat. *februarius*, r. *verbljúd* „cămilă" < *vel'bljud*, r. *blin* „blinea" <**mlin* (cf. bg. *mlin*). În limbajul vorbit, neliterar, apar forme ca r. *sekletár'* „secretar", în loc de *sekretár'*, *kolidór* „coridor" pentru *koridór*, *kul'jér* „curier" în loc de *kur'jér*, *dilechtor* „director" pentru, corect, *direktèr* etc.

După cum s-a văzut, disimilarea poate fi și ca, întocmai ca asimilarea, progresivă (cf. rom. *Ruxanda* <*Ruxandra*), regresivă (*Luxandra* < *Ruxandra*), la distanță (toate exemplele reproduse mai sus) și de contact (cf. rom. *triunf*, în loc de *triumf*, unde, datorită influenței labiodentalei *-f* asupra labialei precedente *-m-*, aceasta din urmă devine *n*, deci dentală), cu precizarea că situația diferă de cea pe care am întîlnit-o la asimilare (cf. asimilarea totală *șușă*, în loc de *șosea, șoșon*, în loc de *șoson*, dar disimilarea totală *fereastă*, în loc de *fereastră* etc.). Disimilarea sunetelor contigue (cf. rom. *triunf, îngînfat*, în loc de *triumf, îngîmfat*, r. *bónba* „bombă", *tramváj* „tramvai", *dóchtur* „doctor" pentru *bomba, tramvaj, doktor*) se mai numește și *diferențiere*.

Prin urmare, cînd într-un cuvînt sau într-un grup de cuvinte aceeași mișcare articulatorie e repetată de două ori, în foneme în care un element sau toate elementele sînt identice, atunci unul din foneme poate pierde, din cauza celuilalt, unul din elementele pe care le posedă în comun cu celălalt fonem. Așadar, prin *disimilare* înțelegem acea *„schimbare fonetică prin care un sunet este modificat sau suprimat de alt sunet, identic sau asemănător cu el, din același cuvînt sau din cuvîntul vecin*[50]. *În procesul disi-*

[47] Există, de fapt, și o tendință fonetică ce constă în trecerea lui e (de obicei, neaccentuat) la *i*.

[48] Această influență se exercită cu atît mai ușor, cu cît în ambele silabe *r* este precedat de *p*.

[49] Fenomenul acesta a devenit normă corectă în limba spaniolă (cf. sp. *propio, propiedad, proprietario*).

[50] Cf. *veri pierde* > *vei pierde* („-r- din auxiliar a dispărut sub influența lui -r- din radicalul verbului semantem") (P. Zugun, *op. cit.*, p. 85).

milării, din două sunete identice sau asemănătoare rezultă două sunete diferite. Disimilația se opune astfel, într-un anume sens, structural, asimilației. Ambele însă se produc și se explică prin tendința vorbitorilor de a rosti mai ușor cuvintele. La asimilație pornim de la sunete diferite și ajungem la sunete asemănătoare sau identice; la disimilație se modifică sau chiar se suprimă o articulație care se repetă (se pornește, deci, de la sunete identice sau asemănătoare și se ajunge, obișnuit, la sunete diferite)"[51].

Pe baza disimilării au loc alte schimbări condiționate. Dintre acestea menționăm *haplologia* și *metateza*.

H a p l o l o g i a[52] reprezintă o disimilare silabică, un fel de absorbire (sau înghițire ori simplificare de silabă). Acest gen de disimilare totală este provocat de faptul că în cuvînt există două silabe identice sau foarte asemănătoare care se succedă. Astfel, în gr. *trapeza* „masă" < *tetrapeza*; lat. *nutrix* „doică" < *nutritrix*; fr. *contrôle* < *contre rôle*; it. *domattina* „mîine dimineață" < *domani mattina*; germ. *jetzeit* „acum" < *jetztzeit*; engl. *England* < *Englaland*; rom. *mineralogie* < *mineralologie*, *tragicomedie* < *tragicocomedie*. Într-o fază mai veche a limbii ruse exista cuvîntul *blizozorok* „care nu vede departe, miop". În urma contactului a două silabe identice (ca în toate exemplele de mai sus), una a fost eliminată și s-a obținut forma *blizorok*. Însă cuvîntul a devenit de neînțeles, deoarece în conștiința vorbitorilor el nu se mai divizează acum în elemente distincte. Rămînea, de fapt, neclar numai elementul al doilea — *rok*. Din această cauză, se produce o etimologie populară: *blizorok* este pus în raport semantic cu *ruká* „mînă" și se transformă în *blizorúk*, adică „care vede nu mai departe de mîinile sale". Cuvîntul și-a pierdut legătura cu noțiunea *zórkost'* „agerime, perspicacitate, vedere pătrunzătoare" (cf. însă *dál'nozorkost'* „prezbiție").

Interesant de observat e faptul că în cuvîntul *haplologie* fenomenul fonetic de care ne ocupăm acum nu s-a produs. Tot așa în *filologie*. Probabil că haplologia are loc numai în cuvintele mai des utilizate în limba vorbită.

Strîns legată de disimilare este și *m e t a t e z a* (gr. *metáthesis* „transpunere, permutare, deplasare, transferare, mutare"). Metateza rezultă din tendința pe care o au unele sunete de a-și schimba locul (fără să se modifice). Cînd există o diferență de forță între silabele unui cuvînt, atunci ele tind să schimbe între ele unul din elementele lor; la un moment dat, un grup de sunete nu se mai poate pronunța și atunci se produce metateza. Cea mai obișnuită metateză este aceea a consoanelor *r* și *l*. Cf. în română *plocon* < *poclon* (din v. sl. *poklonŭ*), *potrivă* < *protivă* (din v. sl. *protivŭ*, cf. și scr. *prâti*, gr. *proti*), *potrocală*, *bonlav*, *poctoavă* etc.; r. *tarélka* „farfurie" din suedezul *talrik* (germ. *Teller*). În bielorusă *(talerka)* și poloneză *(talerz)* se menține succesiunea originară a lichidelor. Tot în rusă: *Frol* (antroponim) < lat. *flor*. În unele dialecte rusești, în loc de forma literară *medvéd'*, găsim una cu metateză *ved'méd'*.

După cum vedem, metateza este condiționată de tendința spre ușurarea articulației. Într-adevăr, fenomenul are loc mai totdeauna cînd

[51] P. Zugun, *op. cit.*, p. 84.

[52] Prima parte a termenului înseamnă în greceste „simplu".

ordinea sunetelor și despărțirea lor produc dificultăți. În acest caz, tendința este de a se regrupa fonemele în așa fel, încît acestea să fie mai lesne de pronunțat.

Cauzele care provoacă metateza sînt de natură psihologică. Potrivit datelor psihologiei, numărul (cantitatea) și calitatea elementelor care alcătuiesc un întreg sînt percepute de vorbitori cu mult mai repede și mai ușor decît succesiunea lor firească.

O altă schimbare condiționată a sunetelor o reprezintă *r e d u c ț i a*. Reducția este slăbirea și modificarea sonorității silabelor neaccentuate și, în primul rînd, a sunetelor care formează silabă. De regulă, întîlnim reducția vocalelor, deoarece ele au, în majoritatea cazurilor, funcțiune silabică.

Reducția poate fi *cantitativă* și *calitativă*. În primul caz, vocalele din silabele neaccentuate pierd din lungime și intensitate (aceste două dimensiuni constituie cantitatea vocalelor), dar își menținu timbrul caracteristic în fiecare silabă. În limba rusă, numai vocalele *u* și *y* sînt supuse reducției cantitative; celelalte foneme vocale — reducției calitative: cf. *górod* „oraș" — aici *o* aton (din silaba a doua) este redus; la fel, primul *o* în *gorodskój* „orășenesc, citadin". În ambele cazuri, *o* se pronunță aproximativ ca sunetul românesc *ă*.

P r o t e z a este atașarea (dezvoltarea) unui sunet la început de cuvînt pentru a înlesni rostirea; astfel, cuvintele latinești *schola, scribere, spiritus, status* au devenit în latina tîrzie *ischola, iscribere, ispiritus, istatus*, iar apoi în fr. *école, écrire, esprit, état;* fenomenul e foarte răspîndit în dialectul aromân (macedoromân) (chiar cuvîntul *aromân* „român" cunoaște proteza lui *a*); *alăvdare* „lăudare", *arău* „rău"; a se vedea și pronunțările populare de tipul *alămîie* „lămîie", *amiroase* „miroase" din dacoromână; cf. și r. *vydra* „vidră, lutră" (cuvînt înrudit cu v. gr. *hýdra*, lit. *ûdra* și germ. *Otter*), r. *vosem'*<*os'm'* etc.

Contrar protezei, *afereza* este dispariția de sunete sau silabe la începutul cuvîntului: cf. lat. *autumnus*>rom. *toamnă*, lat. *aranea*>rom. *rîie*, lat. *extorqueo*>rom. *stoarce*, lat. *habent*>rom. *au*; cf. în rostirea populară *Lixandru* (pentru *Alexandru*), *talian* (pentru *italian*); cf. și lat. *illa ecclesia*>it. *la chiesa* „biserică", engl. *I am*>*I'm* „eu sînt" ș.a. (desigur, dispariția unui sunet la granița dintre cuvinte e o situație specială).

A n a p t i x a este introducerea unei vocale între două consoane pentru a ușura articularea (pentru acest fenomen unii specialiști recurg la termenul sanscrit *svarabhakti*); cf. în româna vorbită *hirean, hărană, hirib, hirișcă, adiresă* (= *hrean, hrană, hrib, hrișcă, adresă*); alte exemple: rom. chinoroz (= chinoros) „funingine foarte fină folosită în industrie la fabricarea unor vopsele, a cernelii de tipar etc." provine din germ. *Kienruss;* lat. arh. *saeclom*>saeculum, lat. drachuma (= *drachma*)<gr. *drachmḗ*; fr. lansquenet „pedestraș german (din secolul al XVI-lea); numele unui joc de cărți"<germ. *Landsknecht*; bg. *reumatizăm* „reumatism" etc. În cazul introducerii unei consoane sau semivocale în interiorul unui cuvînt pentru a ușura articularea a două sunete sau a evita hiatul vorbim de *epenteză*; fr. *cham-b-re*<*cam(e)ra*.

S i n c o p a este omiterea unei vocale sau a unei silabe la mijlocul cuvîntului. Condiția este ca vocala sau silaba respectivă să fie neaccentuate. Cf. lat. *vinclum* „lanț"<*vinculum*, *dixti* „ai spus"<*dixisti*, *repostus* „pus la loc"<*repositus*, *laudarunt* „au lăudat"<*laudaverunt*, *compostus*

Scanned with OKEN Scanner

„întocmit"<*compositus*, *comparasse* „a fi cumpărat"<*comparavisse*; în românește: *pernă*<*perină*, *trebur'le*<*treburile*, *chipur'le*<*chipurile* etc. (cu excepția primului exemplu, celelalte nu sînt literare).

A p o c o p a este dispariția unui sunet sau a unei silabe la sfîrșitul cuvîntului: lat. *dic* „zi"<*dice*, *fac* „fă"<*face*, *duc* „du"<*duce*, *fer* „poartă"<*fere*; rom. *acas'*, *afar'*, *îndat'*, *făr'*, *pîn'*, *las'*, *vin'* (imperativ). Apocoparea vocalei finale e un fenomen destul de rar în cele mai multe graiuri românești.

D i e r e z a este disocierea unui diftong în două silabe. Etimoanele cuvintelor românești *a-ud*, *a-ur*, *ta-ur* se pronunțau în limba latină cu diftongi: *au-dio*, *au-rum*, *tau-rus*.

„În fluxul sonor al vorbirii este posibil să apară două vocale alăturate (în același cuvînt sau în cuvinte diferite), fără ca vreuna din ele să-și modifice gradul de apertură, durata sau sonoritatea. În această situație fiecare dintre cele două vocale face parte din altă silabă. Această poziție poartă numele de **hiat**.

Hiatul constituie, de fapt, o greutate în rostire, de aceea este respectat numai în pronunțarea literară"[53]. El *„poate fi redus prin* **sinereză** *(sau* **sinizeză**) *și prin* **epenteză**; *cînd e redus prin sinereză, cele două vocale sînt reunite în diftong, în aceeași silabă:* **i — a >ya, u — a >wa**; *prin epenteză se înțelege intercalarea unei semivocale între vocalele în hiat, de ex. dr.* **roă** >«*rouă*» (= **rowă**), **noă** >«*nouă*» (= **nowă**) «*nouă*»"[54].

În afară de schimbările *combinatorii* (sau *condiționate*), explicate prin coarticulație, există și schimbări fonetice cu caracter mai general, *necombinatorii* (sau *spontane*). Ele se datoresc unei cauze interne, adică iau naștere independent de orice influență a sunetelor vecine. Așa e cu schimbarea protogr. *a* în *ē* în dialectul ionic și atic; de ex., dor. *mātēr* „mamă", *dāmos* „popor": ion.-at. *mēter*, *dēmos*; protoit. *qu* a dat *p* în grupa dialectală osco-umbriană[55]; osc. *pis*, umbr. *petur*: lat. *quis*, *quattuor*; *u* a dat *ü* în limba franceză: lat. *durare* >fr. *durer*. În general, corespondențele de sunete din limbile înrudite constituie un exemplu concludent de schimbări fonetice spontane (numai dacă se compară aceste limbi cu limba de bază din care provin).

În dialectele rusești de nord, a căpătat o largă răspîndire fenomenul numit *cókanje*, adică întrebuințarea lui *c*, în majoritatea cazurilor palatalizat, în loc de *č*: *c'ásto* „adeseori", *noc'* „noapte", *c'aj* „ceai", *c'aška* „ceașcă" etc. Cu mult mai rar apare fenomenul invers (*č* în loc de *c*): *otéč* „tată", *čífra* „cifră" etc. În esență, vorbitorii acestor graiuri confundă cele două foneme (*c'* și *č'*).

Prin *h i p e r c o r e c t i t u d i n e* înțelegem *„înlocuirea unui sunet considerat dialectal prin echivalentul lui cult, în cazurile în care înlocuirea*

---

[53] V. Șerban, V. Țâra, Fr. Király, *Limba română contemporană* — curs —, fascicula a IV-a: *Fonetică*, Timișoara, 1973, p. 54.

[54] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 87.

[55] Trecerea lui *kᵘ* la *p* poate fi interpretată și ca asimilarea velarei de către apendicele labial. Cf. și exemple de tipul lat. *aqua*>rom. *apă*, lat. *quattuor*>rom. *patru* etc. (Schimbarea din română a fost pusă și pe seama substratului traco-daco-getic).

Scanned with OKEN Scanner

nu se justifică etimologic". Cf. *piftea, libian, biare* (în loc de *chiftea, lighean, ghiare*) etc.[56].

Reprezentînd o greşeală, *hipercorectitudinea* (i se mai spune şi *hiperurbanism*) trebuie evitată. E bine ca, atunci cînd nu sîntem siguri pe pronunţarea unor cuvinte sau forme, să consultăm dicţionarul.

g. Evoluţia sistemului fonologic

Cunoaşterea legilor obiective ce dirijează mecanismul intern al limbii constituie una din sarcinile fundamentale ale lingvisticii generale şi comparate. Evident, unul din obiectivele principale ale lingvisticii marxiste constă în a stabili specificul şi sfera de acţiune a anumitor legi.

În ceea ce priveşte modul de a considera evoluţia sistemului limbii, ne limităm a indica aici punctele de vedere ale lui N. S. Trubetzkoy şi F. de Saussure. După Trubetzkoy, această evoluţie ar fi teleologică, adică ar avea caracter sistematic, fiind orientată înspre realizarea unui scop, în cazul de faţă în direcţia legilor sistemului fonologic, în opoziţie cu evoluţia oarbă, lipsită de orientarea spre realizarea legilor unui sistem; influenţat de neogramatici, F. de Saussure a văzut în evoluţie o consecinţă oarbă a legilor fonetice, căci el n-a inclus diacronia în sistem. Din păcate, Trubetzkoy nu a dezvoltat ideile sale — juste, în fond — cu privire la caracterul sistematic al fenomenelor diacronice în fonologie. În cazul schimbărilor lingvistice, diacronia şi sincronia se completează una pe alta.

Lingvistica tradiţională concepea, adeseori, evoluţia sunetelor ca progres continuu[57]. Majoritatea specialiştilor nu mai împărtăşesc, astăzi, un asemenea punct de vedere. Într-adevăr, conceptul de *evoluţie fonologică* nu coincide în mod absolut cu cel de *progres* sau *perfecţionare* în sensul strict al cuvîntului. Evoluţia fonemelor, ca orice evoluţie lingvistică, este determinată de interacţiunea dintre vorbitor şi societatea în care el trăieşte.

Dezvoltarea sistemului fonologic rezultă din cooperarea a două serii de factori, dintre care unul *mecanic (psihofizic)*, adică nelegat de *sistem*, exterior sistemului, deci factor extralingvistic, celălalt — *teleologic* (fonologic, în sensul realizării *sistemului fonologic*, deoarece acesta este avut în vedere aici). Evoluţia formei fonice este consecinţa încrucişării ambelor tendinţe. Tendinţa mecanică decurge din cauze ce trebuie căutate în afara sistemului fonologic al limbii, şi anume în dispoziţiile generale ale psihicului uman sau în influenţa limbilor străine. Dar dacă asupra graiului ar acţiona numai această tendinţă, ar însemna să avem pretutindeni exclusiv legi cu caracter universal şi fără excepţii, adică ceva în genul

---

[56] P. Zugun, *op. cit.*, p. 93. Problema este tratată pe larg de Th. Hristea, în *Probleme de etimologie*, p. 277—315, unde trimitem pe cititor.

[57] Uneori (de exemplu, la neogramatici), *evoluţia fonetică* era apreciată ca *degradare a cuvintelor*. Principiul *economiei* în fonologia diacronică a fost studiat de A. Martinet, în *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna, 1955; un alt aspect, şi anume *principiul continuităţii* este cercetat de A. Avram, în *Principiul continuităţii în fonologia diacronică*, în *PLG*, V, 1967, p. 191—199.

legilor oarbe formulate de neogramatici în veacul trecut. Ce-i drept, asemenea legi există. Am putea menționa aici, de pildă, legea asimilației fonemelor (vezi *supra*). În acest caz, va trebui să distingem numai legi care rezultă din acțiunea psihicului (cum ar fi asimilația fonemelor mai slabe de fonemele mai tari) și legi care decurg din influența reciprocă dintre limbi. Primele legi ar urma să apară în toate idiomurile, celelalte — doar acolo unde este evidentă influența unor sisteme străine, cu altă structură. Dar această concepție simplistă nu corespunde realității. Legile fonetice concrete stabilite de neogramatici (de exemplu, legea trecerii lui *e* i.-e. la *a* în indo-iraniană) nu sînt decît constatări ale unor fapte istorice care s-au produs numai într-o anumită epocă și pe un anumit teritoriu. În schimb, legile generale, care țin seama exclusiv de tendința mecanică (de exemplu, legea lui Grammont cu privire la asimilarea fonemelor mai slabe de fonemele mai tari) nu au nici o valoare practică, întrucît sînt prea generale și prea puțin concrete. Pentru a putea formula legi generale și concrete în același timp, trebuie să luăm în considerare, pe lîngă tendința mecanică, și tendința teleologică, esențială în evoluția graiului. Această ultimă tendință decurge din definiția limbii ca „*mijlocul cel mai important de comunicare între oameni*" (V. I. Lenin). Ea îndeplinește, deci, o funcție determinată, un scop concret în viața socială. Astfel, acțiunea inteligentă, cu tendință teleologică, deși nu cu totul conștientă, a societății tinde să mențină calitățile expresive și buna funcționare a sistemului fonologic al limbii. Fiecare vorbitor se străduiește să fie înțeles; el distinge, sub raport fonologic, individualitatea cuvintelor autonome și nu permite, în limita posibilului, producerea unor noi cazuri de omonimie. Această tendință, teleologică, este consecința existenței sistemului fonologic și e condiționată de structura lui. Societatea apără sistemul fonologic, amenințat în permanență de tendințele mecanice și, chiar dacă cedează sub presiunea lor, ea le modifică, adeseori, acțiunea. Natura acestei modificări depinde de structura sistemului fonologic și, mai ales, de dezechilibrul produs. Grație tendinței teleologice, adică, în ultimă instanță, atitudinii conștiente a vorbitorilor față de funcția comunicativă a limbii, procesele mecanice suferă trei tipuri de transformări:

1) Procesul mecanic poate fi întîrziat, pentru a nu permite identificarea a două foneme sau masarea lor într-un spațiu articulator restrîns (ca urmare a introducerii de foneme noi);

2) Se poate produce o schimbare de direcție a procesului mecanic (de pildă, schimbarea direcției asimilării); în atare împrejurări, fonemul care suferă transformarea nu se identifică cu un alt fonem, ci, schimbîndu-și direcția, el umple locul rămas gol în sistem, salvîndu-și caracterul distinct și completînd sistemul fonologic al limbii;

3) Cînd, în urma proceselor mecanice, apar noi foneme, care au tendința de a se identifica cu cele vechi sau de a-și amplifica în mod excesiv frecvența într-un anumit spațiu articulator, se poate întîmpla ca articularea vechilor foneme să se deplaseze (tocmai pentru a evita pericolele amintite).

Prin urmare, legile generale și, în același timp, concrete, care dirijează evoluția structurii fonologice a limbilor, trebuie să se compună din două părți: prima determină cauzele și condițiile unei anumite ten-

dinţe mecanice, a doua — modificările la care este supusă această tendinţă în sisteme particulare. În consecinţă, legile fonologice au un aspect mult mai complex decît legile naturii.

Observăm că, alături de problemele legate de definiţia cuvîntului şi a propoziţiei, problema schimbărilor fonetice este una dintre cele mai litigioase în lingvistică. Chestiunea e întru totul justificată, dacă sînt avute în vedere cauzele prefacerilor în acest sector şi noţiunea de *lege*, fenomene interpretate în mod diferit nu numai în numeroasele cercetări de specialitate (inclusiv în operele marilor lingvişti), ci şi în studiile cu caracter mai mult sau mai puţin general. Dacă însă vom urmări tipologia schimbărilor fonetice şi caracteristica proceselor ce stau la baza modificărilor, vom constata, dimpotrivă, o frapantă asemănare în interpretarea faptelor menţionate de către lingvişti aparţinînd celor mai diverse şcoli şi curente. În principiu, concepţiile neogramatice au rămas dominante pînă în zilele noastre. Chiar marea extindere a teoriei fonemului în ultimele decenii n-a schimbat mai nimic din ideile încetăţenite în sec. al XIX-lea în problema căilor pe care le urmează transformările fonetice. În acelaşi timp, tezele fundamentale ale foneticii istorice sînt în contradicţie flagrantă cu interpretarea fonematică a fenomenelor fonetice. Să vedem cum trebuie privită această stare de lucruri în lumina teoriei fonemului.

Din interpretarea fonologică a schimbărilor fonetice[58] reiese, în primul rînd, necesitatea de a distinge, pe de o parte, schimbările produse în inventarul de foneme din planul unei anumite limbi, iar, pe de altă parte, cele care intervin în componenţa fonematică a cuvintelor. Am mai putea delimita, ce-i drept, şi un al treilea tip de schimbări fonetice: atunci cînd componenţa fonemelor rămîne invariabilă, dar se produce o reorganizare a sistemului fonologic, adică se modifică raporturile dintre foneme.

Pentru primul tip de schimbări putem cita apariţia consoanelor moi în limba rusă, fapt care a dus la creşterea numărului de foneme. Un alt exemplu îl reprezintă dispariţia lui *ě*, ceea ce a avut ca rezultat, în aceeaşi limbă, reducerea numărului de foneme vocale. În ambele cazuri, nu avem însă a face numai cu un raport cantitativ. Căci schimbarea numărului de foneme atrage după sine, în mod inevitabil, şi o reorganizare a sistemului fonologic, adică o schimbare a raporturilor existente între foneme, o regrupare a lor. Schimbările de acest gen se reflectă, aşadar, asupra întregii structuri fonetice a limbii.

Cît priveşte exemplele referitoare la schimbările survenite în componenţa fonematică a cuvintelor, putem aminti de trecerea lui *e* la *'o* în limba rusă (cf. *nesú—nës*, *vedú—vël*, *žená—žëny* etc.)[59]. În aceste cazuri, nu s-au produs modificări în structura fonemelor limbii ruse (toate fonemele existau de mai înainte în sistem). Deşi nu rămîn indiferente faţă de structura fonetică a limbii respective, asemenea schimbări nu duc la o reorganizare a sistemului fonologic.

---

[58] În legătură cu aceasta vezi şi Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968.

[59] În ceea ce priveşte evoluţia sistemului vocalic al limbilor slave vezi Vl. Georgiev. *Vokalnata sistema v razvoja na slavjanskite ezici*, Sofia, 1964.

Istoria limbilor ne arată că schimbarea componenței fonematice a cuvintelor are loc într-un ritm mai rapid decît dezvoltarea componenței fonologice a limbii.

Schimbările petrecute în componența fonematică a cuvintelor sînt analoge cu cele din morfologie și sintaxă (vezi *infra*, alternanța i.-e. *e/o* : lat. *tego—toga*, r. *nesú—nóša, berú—na/bór, pletú—plot, bredú—brod* etc.). Înlocuirea unui fonem cu altul nu se deosebește principial de înlocuirea unui morfem prin altul, echivalent cu primul (cf. extinderea, în rusă, a desinenței *-a* la nom. pl. masc. în locul lui *-y*). Este absolut clar că, încercînd să stabilească, în asemenea cazuri, legi fonetice, cercetătorii au fost nevoiți să recunoască și posibilitatea excepțiilor. De aici numeroasele discuții purtate în jurul conceptului de *lege fonetică*. Dar, spre deosebire de schimbările care au loc în inventarul fonemelor *limbii*, cele produse în componența fonematică a *cuvintelor* nu afectează sistemul. De aceea, numai în primul caz putem aplica noțiunea de *lege fonetică*.

În toate aceste împrejurări nu trebuie pierdut din vedere caracterul dialectic al faptelor de limbă. De asemenea, se cuvine făcută o distincție tranșantă între *schimbarea fonetică* și *generalizarea* ei.

„*Schimbarea în sine este un fapt fiziologic*; **generalizarea** *schimbării fonetice este însă un fapt social. Schimbarea fonetică se petrece în sincronie, dar evoluția ei aparține diacroniei. De o parte, deci, schimbarea este independentă de timp, și de alta ea se produce în timp*"[60].

În ceea ce privește *ritmul* schimbărilor fonologice, trebuie spus că părerile specialiștilor diferă foarte mult între ele. Astfel, unii admit că sistemul fonologic evoluează mai rapid decît gramatica, alții, dimpotrivă, vorbesc de un ritm mai lent, asemănător celui din domeniul structurii gramaticale.

Evoluția fonetică nu poate fi ruptă de cea *fonologică*, deși nu trebuie să uităm specificul lor.

În procesul de deschidere a silabelor, în cazul palatalizării velarelor etc. identificăm atît cauze fonetice, cît și cauze fonologice. Tendința de a elimina sau a reduce omonimia, de a păstra trăsăturile distinctive ale consoanelor (disimilare), de a reorganiza sistemul în vederea simetriei, hiperurbanismul și analogia proporțională[61] sînt factori fonologici care au fie funcția de a diferenția, fie funcția de a identifica. Pentru toate aceste fapte găsim un punct de sprijin în teoria generală a informației. Schimbările fonologice sînt întotdeauna *calitative* (*k'* > *č'*, *g'* > *ž'*, *ch'* > *s'* etc.), cele fonetice, de regulă, exclusiv *cantitative* (*k'* > *k''* > *k'''* etc.) și afectează mai ales *variantele fonemelor*. Direcția principală a evoluției o constituie tendința spre *omogenizare* și *economie* a sistemului.

---

[60] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 109.

[61] *Analogia proporțională* (engl. *proportional analogy*, fr. *analogie proportionnelle*, germ. *Proportionalgleichung*, it. *analogia proporzionale*, r. *proporcional'naja analogija*) definește caracterul relațiilor care unesc elementele examinate cîte două : de exemplu, fr. *pot* „vas, oală" se află față de *potier* „olar" în același raport ca fr. *clou* „cui" (subst.) față de *x* ; *x* = *cloutier* „fabricant de cuie, vînzător de cuie" ; la fel, r. *nesú*, „duc, port" față de *nës* „am dus, am purtat", ca *trjasú* „scutur", raportat la *trës* „am scuturat" etc. *Analogia proporțională* se bazează pe extinderea *opoziției proporționale*.

Scanned with OKEN Scanner

h. Alternanțele

Problemele pe care le studiem aici ar putea fi tratate aparte sau, eventual, incluse în capitolul morfologiei, deoarece alternanțele angajează destul de des (de fapt, aproape întotdeauna), în limbile indo-europene, sistemul morfologic și derivativ.

Chestiunile referitoare la alternanțe au fost mult studiate începînd cu ultimele două decenii ale secolului trecut de fondatorii fonologiei. Cercetarea mecanismului apariției și evoluției alternanțelor cu repercusiuni asupra morfologiei a contribuit substanțial la definirea principiilor generale pe care trebuie să se bazeze teoria fonemului. Trebuie însă să subliniem că ideile fructuoase ale savanților care au abordat probleme de acest gen la sfîrșitul veacului trecut au fost, ulterior, uitate și de-abia relativ recent ele au reintrat în preocupările specialiștilor. Chiar alternanțele care aveau rol morfologic erau examinate la fonetică, dar despre consonantism nu se vorbea defel, pentru că aici alternanțele au apărut mai tîrziu, din schimbări condiționate pozițional.

Alternanța (engl. *alternation, gradation*, fr. *alternance*, germ. *Lautwechsel, Abstufung, Wechsel, Stufenwechsel*, it. *alternanza*, r. *čeredovanie, al'ternacija*, sp. *gradación, alternancia*) este substituirea unui fonem prin altul în interiorul aceluiași morfem (radical; afix etc.), folosită de limbă, singură sau împreună cu alte mijloace lingvistice, pentru a diferenția diversele forme gramaticale ale unui cuvînt. Cf. în limba română alternanțele consoanelor: *p—p' (lup—lupi, rup—rupi), m—m' (pom—pomi, tem—temi), n—n' (an—ani, adun—aduni), z—z' (lucrez—lucrezi), k—č (fac—faci, sac—saci), l—l' (general—generali), r—i (pier—piei)* etc.[62] și ale vocalelor: *a—e (pară—pere), a—ă (carte—cărți), o—u (soră—surori)*, etc.; fr. *il peut* „el poate" — *il put* „el putu", *il met* „el pune"—*il mit* „el puse" (Alternanța vocalelor exprimă diferențe legate de categoria timpului: prezent — perfect simplu); în limba germană, cu excepția sonantelor, consoanele sonore nu pot apărea la sfîrșitul cuvîntului și nici înaintea consoanelor surde, alternînd, în pozițiile amintite, cu acestea din urmă: cf. *treiben* [*traeban*] „a alunga"—*trieb* [*tri : p*] — *treibst* [*traepst*]; pentru rusă, semnalăm, de pe o parte, alternanța consoanelor surde cu sonore, în poziții identice cu germana: *k—g* (nom. sg. *drug* [druk] „prieten" — gen. — ac. sg. (druga), pe de alta, a consoanelor nepalatale cu palatale: *t—t'* (svet „lumină" —v svete „în lumină"), ambele condiționate de poziție.

„În cazul în care un fapt de alternanță stabilește serii de termeni fonetic omogeni, putem stabili corelații în sistem pe baza fenomenelor de alternanță. De exemplu, în limba română, seria centrală și seria anterioară a vocalelor pot fi stabilite pe baza unor fenomene de alternanță: într-o serie de cuvinte, seria /ă, î/ alternează cu /e, i/; prezența vocalelor /e, i/ este determinată de

[62] Alternanțele *p—p', m—m'* etc. trebuie privite ca atare prin prisma interpretării pe care o dă E. Petrovici sistemului consonantic românesc. În interpretarea lui Em. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, acestea nu constituie alternanțe, *p', m'* sînt simple variante contextuale ale lui *p, m* etc. Alternanțe consonantice autentice (indiferent de interpretarea sistemului consonantic de către un fonolog sau altul), care se pot cita pentru română: *s—ș, d—z—j*.

Scanned with OKEN Scanner

prezența, în silaba următoare, a vocalei prepalatale /e/ : /măr, vînd/ față de /mere, vinde/"[63].

Alternanțele condiționate de poziție poartă numele de *alternanțe poziționale* (sau *combinatorii*). În schimb, cele care nu depind de normele limbii actuale, se numesc *alternanțe istorice*: cf. în franceză, alternanța consoanelor *t, d, s, z, v, p, m, j* cu *zero*: *il bat* „el bate" — *ils battent* „ei bat" [*il 'ba—il 'bat*]; în rusă alternanța *t—č*: *sveču* „luminez" — *svetiš* „luminezi" sau alternanța *g—z—ž*: drug „prieten" *druzja* „prieteni" — *družeskij* „prietenos, prietenesc, amical" etc. Alternanța care nu depinde de poziție și este folosită numai cu rol morfologic poartă numele de *alternanță gramaticală (flexiune internă)* (engl. *grammatical alternation*, fr. *alternance grammaticale*, germ. *grammatischer Wechsel*, r. *grammatičeskoe čeredovanie* sau *vnutrennjaja fleksija*, sp. *alternancia gramatical*) (cf. r. pekú — pečёš „coc — coci", mogú — móžeš „pot — poți" etc.). Cînd e vorba de vocale, această alternanță se numește *ablaut* (engl. *vocalic alternation, vowel gradation*, fr. *alternance vocalique, apophonie*, germ. *Ablaut*, it. *alternanza vocalica*, r. *ablaut, apofonija, defleksija*, sp. *alternancia vocálica*), adică o alternanță morfonologică folosită cu rol de flexiune internă: cf. lat. *tĕgo* „acopăr" — *tŏga* „haină în general (de zi și de noapte, bărbătească sau femeiască); togă (haina cetățenilor romani)", v. gr. *phérō* „port" (vb.) — *phóros* „bir, dare", engl. *sing—sang—sung*, r. *sobirát'* — *sobrát'* „a aduna", *posylat'* — *poslat'* „a trimite" (în ultimele două perechi avem alternanțe ale vocalelor cu zero). În limba germană, ablautul caracterizează îndeosebi verbele tari (în continuare vom da mai multe exemple la inf., imperfect și part. trecut): *liegen* „a zăcea" — *lag—gelegen*; *fliegen* „a zbura" — *flog*; *schiessen* „a împușca" — *schoss*; *rufen* „a chema" — *rief*; *laufen* „a alerga" — *lief*; *heissen* „a se numi" — *hiess*; *bitten* „a ruga" — *bat—gebeten*; *singen* „a cînta" — *sang—gesungen*; *sitzen* „a ședea" — *sass—gesessen*; *beginnen* „a începe" — *begann—begonnen*; *reiten* „a călări" — *ritt*; *geben* „a da" — *gab*; *befehlen* „a porunci" — *befahl—befohlen*; *nehmen* „a lua" — *nahm—genommen*; *werfen* „a arunca" — *warf—geworfen*; *essen* „a mînca" — *ass*; *fahren* „a călători" — *fuhr*; *schlafen* „a dormi" — *schlief*; *kommen* „a veni" — *kam*; *trinken* „a bea" — *trank—getrunken*; *backen* „a coace" — *buk*; *schwören* „a jura" — *schwor*; *lügen* „a minți" — *log* etc.).

La diftongi și grupe diftongale, formate din vocală + sonantă, esența alternanțelor vocalice este identică cu cea în care *e* și *o* nu se asociază cu *i̯, u̯, m, n, r, l*. Trebuie însă precizat că procesele fonetice suferite de acești diftongi și grupe diftongale (*ei̯, em, ou̯, on* etc.) în diferite limbi indo-europene au modificat substanțial aspectul alternanțelor în discuție.

Toate limbile indo-europene ne arată că există un anumit sistem de alternanțe vocalice. Astfel, alternau *ĕ* cu *ŏ*, *ē*, *ō* și zero.

Mai rar în alternanțe participa și *ă* (*a* scurt). Gradul redus (zero) a apărut cîndva, în urma slăbirii articulației vocalelor *ĕ*, *ŏ*, *ē*, *ō* și *ā*. Reducerea vocalelor *e* și *o* putea merge, uneori, pînă la zero (în afară de exemplele precitate cf. în sl. c. pers. a III-a pl. **sotĭ* „sînt", part. prez. **sy*, dar pers.

[63] Em. Vasiliu, *op. cit.*, p. 47; vezi și A. Avram, *Caracteristici sintagmatice ale alternanțelor fonologice în limba română*, în *SCL*, XXIII, 1972, 2, p. 119—128; vezi și Sanda Golopenția, *Alternanțele vocalice în limba română actuală*, în *FD*, IV, 1962, p. 43—60.

a III-a sg. **jestĭ*; cf. şi v. ind. *sánti* (pers. a III-a pl., faţă de *ásti* — pers. a III-a sg. de la verbul „a fi").

Dacă în alternanţe participă vocale diferite în ceea ce priveşte articulaţia, alternanţele se numesc *calitative* sau de *timbru* (engl. *qualitative gradation*, fr. *alternance de timbre, alternance qualitative*, germ. *qualitativer Ablaut, Abtönung*, it. *alternanza articolativa*, r. *kačestvennoe čeredovanie*, sp. *alternancia cualitativa*). De exemplu, *ĕ—ŏ, ē—ō:* germ. *nehmen—nimm—nahm—genommen*; r. *vezú* „car, transport" (vb.) — *voz* „car, căruţă" etc. Cauzele acestui tip de alternanţe în indo-europeană nu sînt prea clare.

Dacă vocalele care alternează sînt diferite sub raportul cantităţii, atunci avem a face cu *alternanţă cantitativă* (engl. *quantitative alternation*, fr. *alternance de quantité, alternance quantitative*, germ. *quantitativer Ablaut, Vokalabstufung*, it. *alternanza quantitativa*, r. *količestvennoe čeredovanie*, sp. *alternancia cuantitativa*): *ĕ/ē, ŏ/ā (ŏ/a)*. Cf. lat. *sĕdeo—sēdes, es-t-s-unt* (în acest ultim caz, elementul vocalic prezent cîndva în alternanţă, a dispărut; vezi şi alte exemple *supra*). Probabil, alternanţele cantitative depindeau de locul ocupat de vocală faţă de silaba accentuată. Există şi alternanţe *mixte*: calitative şi cantitative în acelaşi timp[64].

Umlautul (engl. *mutation, umlaut*, fr. *inflexion vocalique*, germ. *Umlaut*, r. *umlaut* sau *pereglasovka, vokaličeskaja infleksija, vokaličeskaja mutacija, metafonija, mutacija glasnych*, sp. *flexión vocálica*) este o alternanţă vocalică produsă în rădăcină ca urmare a apropierii bazei de articulaţie a vocalei respective de baza de articulaţie a lui *i* sau *j* din silaba următoare. Umlautul s-a realizat nu direct, ci prin intermediul consoanelor care separau vocalele. Sub influenţa lui *i* sau *j* (*=y*), consoanele erau uşor palatalizate, iar palatalizarea a fost apoi transmisă vocalei radicale. Aşa s-a întîmplat cu verbul german *nennen* „a (se) numi, a (se) chema", derivat de la subst. *Name* „nume". În v.g.s. acest verb (de conjugare slabă) avea înfăţişarea *nemnen* sau *nemmen*, fără semnul *i* ori *j* în sufixul infinitivului. Metafonia vocalei *a* (din radicalul subst. *namo*) se explică prin faptul că, într-o fază mai veche a v.g.s., la formarea verbelor slabe era utilizat sufixul *-jan*, care există în gotică şi v. sax. În sec. al IX-lea, sufixul acesta capătă forma *-en*; numai aşa poate fi interpretat umlautul în cazul verbului *nennen* (altfel spus, trecerea lui *a* din cuvîntul *namo* la *e* în cuvîntul nennen). În principiu, alternanţele de acest tip reprezintă cazuri de asimilare regresivă parţială. Fenomenul apare frecvent în limba germană (în morfologie şi derivare):

1) la formarea pluralului substantivelor care în v.g.s. aveau la pl. *-i* sau *-ir: Hand—Hände* „mînă—mîini" (ahd *hant—henti*), *Lamm—Lämmer* „miel—miei" (v.g.s. *lamb—lembir*);

2) la formarea pers. a II-a şi a III-a sg. prez. ind. (verbe tari), care în v.g.s. aveau desinenţele *-is, -it: trage—trägst—trägt* (v.g.s. *tragu—tregis—tregit*) (de la *tragen* „a purta");

3) la formarea preteritului conj. (verbe tari), care în v.g.s. avea sufixul *-i: nahm—nähme* (v.g.s. *nam—námi*; în v.g.s. vocalele *a* şi *u* nu cunosc fenomenul metafoniei) < *nehmen* „a lua");

[64] Vezi J. Kuryłowicz, *L'apophonie en indo-européen*, Wrocław, 1956; *idem*, *L'apophonie en sémitique*, Wrocław — Warszawa — Krakow, 1961.

4) la formarea comp. și superl. adj., care în v.g.s. aveau sufixele *-iro* și *-isto: jung* „tînăr" — *jünger—jüngst* (v.g.s. *jung—jungiro—jungisto*);
5) la formarea subst. cu sufixele: *-er* (v.g.s. *-ari*): *jagen* „a vîna" — *Jäger* „vînător"; *-e* (v.g.s. *-i*): *hoch* „înalt, sus, ridicat" — *Höhe* „înălțime"; *-chen, -lein* (v.g.s. *-hin, -lin*): *Hand* „mînă" — *Händchen* — Händlein;
6) la formarea adj. cu sufixele *-ig* (v.g.s. *-ig*), *-lich* (v.g.s. *-lich*), *isch* (v.g.s. *-isc*): *Kraft* „putere, forță" — *kräftig* „puternic, tare, viguros, energic"; *Hohn* „batjocură" — *höhnisch* „batjocoritor";
7) la formarea verbelor cu sufixele *-en* (v.g.s. *-en -jan*) și *-igen: stark* „tare" — *stärken* „a întări"; *Kraft—kräftigen* „a (se) întări" etc.

Alternanța (istorică), cunoscută în germană cu numele de *Brechung* (engl. *breaking, vowel fracture*, fr. *fracture, brisure*, it. *frattura*, r. *prelomlenie*, sp. *refracción*), este un tip de asimilare la distanță. Ea se explică prin influența exercitată de vocala din desinență asupra vocalei radicale. Deci, ca și în cazul umlautului, aici avem a face cu o asimilare regresivă, de data aceasta însă totală: cf. germ. *gebe — gibt* (<*geben* „a da"), *nehme—nimmt, helfe—hilft* (<*helfen* „a ajuta"). În v.g.s. la pers. a III-a sg. desinența conținea un *i* (*gibit, nimit*), care a declanșat asimilarea.

Adeseori, în cuvintele cu aceeași rădăcină se observă toate tipurile de alternanțe (*ablaut, umlaut* și *Brechung*).

Examinînd atît alternanțele vocalelor, cît și pe cele ale consoanelor, constatăm că ele au apărut în epoci diferite, au suferit transformări ori au ieșit chiar din uz. Premisa tuturor tipurilor de alternanțe o constituie factorul fonetic (locul ocupat de foneme în silabă).

În constituirea și evoluția alternanțelor se disting mai multe etape:

1) sunetul alternează cu altul în anumite condiții fonetice;
2) datorită unor prefaceri fonetice ulterioare (în primul rînd, dispariției cauzelor care au declanșat schimbarea sunetelor), raportul dintre fonemul vechi și cel nou încetează de a mai fi determinat de poziție;
3) în urma acțiunii analogiei, sunetul nou apare și acolo unde niciodată poziția fonetică nu i-ar fi îngăduit să se ivească;
4) în sfîrșit, raportul dintre sunetul vechi și cel nou capătă valoarea morfologică, devenind, cu alte cuvinte, indicator al unor categorii gramaticale.

În linii generale, așa se prezintă situația alternanțelor în istoria limbilor indo-europene.

i. Originea și evoluția scrisului

Scrierea face parte din marile invenții ale omenirii. Ea a apărut din necesitatea de a învinge spațiul și timpul.

„Scrierea, așa cum o cunoaștem noi și cum de altfel e folosită de majoritatea popoarelor de astăzi, reprezintă notarea pe un material oarecare (lemn, piatră, hîrtie) a limbajului sonor cu ajutorul unui sistem de semne care se

Scanned with OKEN Scanner

adresează ochilor și care sînt, de obicei, legate de o anumită limbă. Scrierea actuală e un mijloc de comunicare subordonat limbii, creat numai pe baza limbii sonore. În scrierea alfabetică, semnele — mai exact literele — notează fonemele limbii vorbite. Astfel se și justifică tratarea problemelor scrierii în capitolul **Fonetica**"[65].

Majoritatea popoarelor lumii folosesc limba ca mijloc de comunicare sub aspectul ei scris sau vorbit. În cazul exprimării orale, comunicarea se realizează direct, în cel al limbii scrise — indirect, prin intermediul unor semne grafice, vizuale, receptate, deci, optic.

Forma cea mai răspîndită a scrierii este forma fonetică. Aici, fiecare semn, numit *literă*, notează un *fonem*. Trebuie însă să avem în vedere, pe de o parte, că între *literă* și *fonem* nu există o legătură internă[66], pe de alta, că litera nu este decît un semn convențional prin care redăm un fonem oarecare, potrivit cu normele fiecărei limbi. În majoritatea limbilor, datorită evoluției lor istorice, concordanța dintre literă și fonem s-a putut pierde. Așa se face că, adeseori, printr-o literă notăm sunete diferite (cf. în românește, unde prin *x* redăm sunetele *cs*: *experiență, explozie* etc. sau *gz*: *exact, examen, executa, exemplar, exemplu, exercițiu* etc.), sau prin mai multe litere — un singur sunet (cf. fr. *eau* „apă", engl. *sh*, germ. *sch* pentru *š* etc.). Sistemul de litere folosit în scrierea unei limbi poartă numele de *alfabet*.

Apariția și dezvoltarea scrisului stau în legătură nemijlocită cu istoria societății. Constituindu-se pentru a deservi nevoile de comunicare ale colectivității, sistemele de scriere au contribuit enorm la progresul civilizației umane. Fără această unealtă minunată, cultura și știința n-ar fi atins nivelul pe care-l cunoaștem cu toții cînd folosim expresia „explozie informațională". Fixarea în scris a ideilor, pe de o parte, eliberează mintea și memoria, lăsînd cîmp larg inteligenței în vederea a noi descoperiri, pe de alta, permite transmiterea creațiilor literare, științifice etc. peste veacuri, generațiilor propriului nostru popor sau ale altor neamuri.

S-a afirmat, într-un timp, că scrierea ar fi artă și că ea a apărut odată cu dezvoltarea unor atare aptitudini în sînul societății. Ca argument s-a invocat faptul că forma inițială a scrisului ar reprezenta în esență una din manifestările artei. Deși, într-adevăr, la origine arta primitivă și *pictografia* (cel mai vechi sistem de scriere cunoscut în istoria societății) coexistă, totuși aceasta nu ne dă încă dreptul să identificăm scrisul cu arta plastică, mai ales că, după ce s-a desprins de arta figurativă, pictografia (despre care vezi *infra*) devine exclusiv un mijloc de comunicare la distanță sau în timp (cînd, adică, interlocutorul nu este de față). Din acest moment, diferența dintre artă și pictografie este una calitativă. Astfel, dacă în scrierea pictografică este reprezentat *omul*, atunci pentru noi aceasta este noțiunea de „om", adică reprezentarea omului stă în locul cuvîntului *om*. În schimb, reprezentarea omului într-un tablou are în ea ceva concret, constituie portretul unui om sau al exponentului tipic al grupului ori clasei sociale; pe de altă parte, această reprezentare capătă un conținut (arta are doar un scop — de pildă, în cazul nostru, zugrăvirea

---

[65] *IL*, p. 100.

[66] O dovadă peremptorie o avem în faptul că aceleași foneme sînt notate altfel în diverse limbi.

caracterului omului din portret). Semnele scrierii sînt însă semne convenționale.

În evoluția ei, scrierea a cunoscut mai multe etape: *pictografia*, *ideografia* și *scrierea fonetică (silabică* și *alfabetică)*[67].

Pictografia constituie cea mai veche (și mai primitivă) formă de comunicare prin scris. Pictograma este reprezentarea reală a obiectelor, cu ajutorul căreia se comunică ceva legat de această reprezentare. Un atare sistem de scriere a fost în uz la diferite popoare din America de Nord și Centrală, Asia septentrională, Africa occidentală etc. Scriere pictografică a existat și la egipteni, la vechile popoare din Mesopotamia și la chinezi.

Pictografia are două trăsături caracteristice. Mai întîi, ea face posibilă comunicarea între popoare care vorbesc limbi diferite. Întrucît pictogramele înfățișează obiecte reale, ele provoacă aceleași reprezentări la toți cei care văd obiectul. Pe de altă parte însă, ca mijloc de comunicare pictografia este limitată, căci nu poate exprima noțiuni abstracte. Această ultimă particularitate a dus la apariția unor elemente noi din pictografie. Paralel cu reprezentările obiectelor reale au început să fie folosite și semne convenționale, pentru a exprima acțiuni, întîmplări, evenimente și concepte abstracte. În felul acesta, din pictografie se dezvoltă *ideografia*: ideogramele sînt reprezentări ale anumitor idei. Desigur, trecerea aceasta de la pictograme la semne convenționale (ideograme) și, implicit, la ideografie s-a făcut treptat.

Un exemplu clasic de scriere ideografică ni-l oferă scrierea chineză, creată, probabil, în cel de-al III-lea mileniu î.e.n. Inițial, scrierea chineză a fost pictografică, dar treptat pictogramele au devenit ideograme, deci semne care exprimă idei, indiferent de structura fonică a cuvîntului. Avantajul acestui sistem de scriere constă în faptul că și el poate fi utilizat de popoare care vorbesc limbi diferite (ideograma seamănă cu cifra: de exemplu, „4"—în română *patru*, r. *četyre*, finl. *neljä*, tc. *dört* etc.). Dezavantajul îl constituie numărul nespus de mare de ideograme (hieroglife), explicabil prin aceea că, în fiecare limbă, numărul cuvintelor care cer reprezentare grafică este și cel mare. De aici, nevoia de a simplifica acest sistem.

Scriere ideografică (hieroglifică) a existat și la alte popoare: egipteni, sumerieni, hitiți etc. (Hitiții au cunoscut și scrierea cuneiformă, descifrată în anul 1915 de cunoscutul asiriolog ceh B. Hrozný). Tot ideografică este și scrierea *cuneiformă* (de la lat. *cuneus* „cui", deci în formă de cuie), inventată de sumerieni și adoptată, ulterior (cu modificări), de accadieni, babilonieni, asirieni, elamiți, casiți, aramei, urarți, perși etc. La origine, acest sistem de scriere (datînd cu aproximație de pe la anul 3500 î.e.n.) a fost pictografic. Scrierea a devenit cuneiformă datorită instrumentului cu care se scria *(stilus)* și felului în care se scria. Spre deosebire de egipteni, care ședeau cu picioarele încrucișate sub ei și sprijineau tăblița de argilă pe genunchi, scribii din Ninive și Babilon stăteau în picioare, poziție din care nu poți trasa o linie lungă și neîntreruptă, cum facem noi astăzi, ci doar semne scurte, întrerupte și, în consecință, numeroase.

[67] Pentru amănunte vezi Ș. Andronescu, *Cadinos: Scurtă istorie a scrisului*, București, 1966.

La majoritatea popoarelor, scrierea ideografică a fost înlocuită prin cea fonetică, deoarece ideografia avea numeroase dezavantaje: 1) era greu de notat cuvintele cu sens abstract; 2) folosea prea multe semne; 3) se întîmpinau mari dificultăţi în redarea grafică a formelor gramaticale; 4) conservatismul scrierii ideografice accentua diferenţele dintre scriere şi limba care evolua necontenit. În China însă, scrierea hieroglifică s-a păstrat pînă astăzi, fapt explicabil prin mai multe cauze: 1) tipul izolant al limbii chineze (vezi *infra*, cap. *11*) nu cerea semne speciale pentru notarea morfemelor cu sensuri gramaticale (vezi şi cap. *10*); 2) exista posibilitatea de a folosi principiile de creare a unor semne noi (prin asocierea hieroglifelor), asemănătoare cu principiile de formare a cuvintelor noi (de ex., *kan* „a privi" + *shu* „carte" = *kanshu* „a citi"; *fu* „tată" + *ma* „mamă" = *fuma* „părinţi"); 3) abundenţa cuvintelor identice ca formă sonoră, dar deosebite ca sens, servea de suport unei scrieri care distingea sensurile cuvintelor fără să se intereseze de sunetele folosite la exprimarea lor; 4) scrierea hieroglifică făcea posibilă înţelegerea, indiferent de deosebirile dialectale în rostirea aceloraşi cuvinte.

În alte sisteme de scriere ideografică se observă trecerea treptată spre scrierea fonetică (silabică şi alfabetică). Dezvoltarea scrierii ideografice a avut drept consecinţă faptul că ideograma începe să exprime sensul cuvîntului, pentru ca, treptat, ea să devină semnul convenţional al complexului fonic (de la baza cuvîntului). Din acest moment ideografia începe să se schimbe. Mai întîi, apare *polifonia*, adică pronunţarea diferită a ideogramelor. Pe de altă parte, cuvintele diferite în ceea ce priveşte sensul, dar identice ca structură sonoră (omonimele) erau reprezentate prin alte ideograme, rostite însă la fel, ceea ce a dat naştere la *omofonie* (pronunţarea identică a unor ideograme variind sub raportul sensului). Pentru a evita confuziile, au fost create semne auxiliare care să ajute la citirea corectă a cuvîntului. Această treaptă este urmată de una de tranziţie, evidentă în *scrierea silabică*. Aici, în funcţie de împărţirea cuvîntului în silabe, şi ideogramele încep să fie fragmentate în unităţi mai mici, diferite calitativ, fiecare din ele corespunzînd unei silabe.

Elementul comun scrierii pictografice şi ideografice îl constituie orientarea spre sens, nu spre sunet. Cu totul altul este caracterul scrierii fonetice. Aceasta nu se mai bazează pe sens, ci pe sunete (în scrierea ideografică, notarea sunetelor era folosită doar ca element secundar). Scrierea *fonetică* este de două feluri: *silabică* (aici semnul este egal cu silaba) şi *alfabetică* (semnul este egal cu fonemul). Cele mai vechi tipuri de scriere silabică datează din mileniile II—I î.e.n. Procesul în cauză poate fi urmărit pe baza materialului oferit de istoria scrierii egiptene. Iniţial, egiptenii au avut un sistem de scriere pictografică şi ideografică, dar ulterior scrierea hieroglifică devine silabică: semnele vechi încep să noteze silabele, iar apoi literele. Apariţia sistemului de scriere silabică presupunea o dezvoltare mult mai mare a capacităţilor gîndirii analitice, deoarece este mai greu să separi silaba decît cuvîntul: între silabă şi semn nu mai există acea legătură, evidentă în scrierea ideografică, între sensurile cuvintelor şi semnele respective.

Scanned with OKEN Scanner

Transformarea ideogramelor în *fonograme* (semne pentru silabe) a fost favorizată de mai mulţi factori:

1) existenţa cuvintelor monosilabice; semnul ideografic al unui atare cuvînt, mai ales cînd acesta este împrumutat de o altă limbă, începe să fie interpretat ca semn al corpului fonic propriu cuvîntului, nu sensului lui; de exemplu, în sumeriană, ideograma cuvîntului „săgeată" *(ti)* începe să noteze silaba *ti*;

2) necesitatea de a reda în scris numele proprii (unde elementul esenţial îl constituie aspectul fonetic, nu sensul);

3) prezenţa în limbă a *omonimelor* şi *sinonimelor* (vezi *supra*, cap. *8*); primele îl puteau tenta pe cel care scria să asocieze fiecare grupare semantică cu o ideogramă specială; în cel de-al doilea caz, pentru mai multe sinonime se recurgea adeseori la una şi aceeaşi ideogramă; identificarea nuanţelor de sens proprii sinonimelor a dus la crearea unor semne specifice care se asociau în conştiinţa celui care folosea scrisul cu sinonime diferenţiate după corpul lor fonic;

4) în sfîrşit, existenţa *afixelor* (despre care vezi capitolul 10); pentru notarea unora dintre ele au fost create ideograme speciale, care puteau fi lesne asociate cu aspectul sonor al afixului, nu cu sensul, care era abstract.

Fonogramele s-au constituit pe căi diferite în diferite sisteme de scriere, dar rezultatul a fost acelaşi — înlocuirea vechiului cu noul. Cel mai vechi sistem de scriere silabică este cel sumerian (datează aproximativ din mileniul al II-lea î.e.n.); în scrierea sumeriană şi cea asiro-babiloneană, asemănătoare cu ea, fonogramele pentru silabe coexistau cu numeroase ideograme. Scrierea silabică s-a dezvoltat în perioada unor relaţii mai strînse între popoare, ceea ce explică şi influenţa unui tip de scriere asupra altuia. Numărul semnelor în scrierea silabică variază de la 35—40 (scrierea veche indiană, perso-ahemenidă) la 200—250 (scrierea etiopiană).

La mijlocul sec. al III-lea î.e.n. în India au existat două sisteme de scriere silabică: *brahmi* şi *kharoshti*. Ca şi *devanāgarī* (sistem datînd din sec. al VIII-lea e.n.), aceste sisteme nu au urme de ideografie. Probabil aici evoluţia scrisului a urmat o cale proprie. Scrierea silabică permite să fie notate formele gramaticale ale cuvintelor. De pildă, în scrierea sumeriană, unele semne ale cuvintelor monosilabice au fost utilizate spre a nota afixele. Pentru a reprezenta un cuvînt se foloseau atîtea semne, cîte silabe avea acel cuvînt.

În unele sisteme de scriere silabică există semne speciale pentru vocale şi semne silabice pentru a nota grupurile constituite din consoană şi vocală. Un exemplu ni-l oferă vechea scriere brahmi din India. Alfabetul brahmi dispunea de 4 semne pentru vocale izolate şi de 31 de semne silabice pentru a nota grupurile alcătuite din consoane şi vocala *a*. Pentru a nota silaba care conţinea o altă vocală decît *a*, era ataşat semnul vocalei respective (de exemplu, pentru silaba *tu* exista semnul silabei *ta*, iar dedesubt se adăuga semnul pentru *u*; pentru *ti* — semnul silabic *ta* şi semnul pentru *i*). Scrierea silabică din India modernă *(devanāgarī)* a conservat principiul silabic, dar a amplificat numărul de semne folosite pentru a nota vocalele izolate şi diftongii (aici există 13 semne pentru vocale şi diftongi şi 33 de semne silabice). Ca şi în brahmi, semnele silabice notează grupurile formate din consoană şi vocala *a*, iar îmbinările cu alte vocale sînt marcate

Scanned with OKEN Scanner

prin ligaturi, adică prin asocierea mai multor semne, ceea ce face ca scrierea devanāgarī să fie foarte grea, dar şi foarte precisă. Este scrierea de stat a Indiei. Scriere silabică proprie are şi limba japoneză. Dezvoltarea scrierii ideografice şi transformarea ei în scriere silabică a dus, cu timpul, la apariţia scrierii literale; ideogramele, rezultate, după cum am mai spus, din pictograme, încep să noteze nu cuvinte şi nici silabe, ci sunete autonome. Fenomenul acesta se observă foarte clar în alfabetul semit, unde literele au numele obiectelor reprezentate cîndva prin desene.

Scrierea semită constituie faza de tranziţie de la scrierea silabică la cea literală. Potrivit cu particularităţile limbilor semite, în scris aici nu se notează decît consoanele. Semnele folosite pentru consoane pot fi considerate în egală măsură şi silabice, şi literale, căci odată cu sunetele consonantice este recepţionat şi elementul silabic. Cu timpul, pentru a evita dificultăţile pricinuite de un atare sistem, au fost create şi semne auxiliare pentru notarea vocalelor. Se pare că originea literelor semite trebuie căutată în hieroglifele egiptene sau ideogramele cretane, foarte asemănătoare cu semnele pentru litere. În antichitate scrierea aceasta a fost în uz la popoarele moabit (sec. al IX-lea î.e.n.), arameean (sec. al VIII-lea î.e.n.), fenician (sec. al VII-lea î.e.n.) etc. În prezent, scrierea semită este folosită de limbile arabă, persană ş.a.

Scrierea semită a fost ulterior preluată de alte popoare, în ale căror limbi vocalele şi consoanele aveau aceeaşi importanţă (sub raport funcţional). În consecinţă, sistemul de scriere adoptat a trebuit să sufere anumite modificări. Dintre acestea, una este esenţială : crearea de litere şi pentru notarea vocalelor. Fenomenul s-a petrecut pe teren vechi grecesc, de unde apoi s-a extins la diferite popoare din Asia Mică şi Europa.

La sfîrşitul mileniului al II-lea — începutul mileniului I î.e.n. se constituie scrierea *alfabetică (literală)*. Această scriere este de două feluri : una de tip *consonantic* (în scris se notează numai consoanele), alta de tip *vocalic* (se notează şi consoanele şi vocalele). Primul tip de scriere a apărut în Egipt, unde unele ideograme ale cuvintelor monosilabice au început să fie folosite pentru a nota consoanele. Dar cea mai mare extindere acest tip de scriere l-a cunoscut la fenicieni (sec. al XII-lea — al X-lea î.e.n.). Aici existau 22 de semne, fiecare cu sensul său, semne dispuse într-o anumită ordine (*alfabet*). Literele aveau un nume cu sens : *b — bet* „casă", *d — dalet* „uşă" *m — mēm* „apă"; *t — tau* „semn", *w — waw* „cui" etc. Pe baza scrierii feniciene s-a constituit cea arameeană, din care — direct sau prin intermediul altor alfabete — derivă mai toate sistemele de scriere alfabetică şi unele de scriere silabică din Asia : ebraică, siriană, sogdiană, uigură, mongolă, manciuriană, buriată, pehlevi, horezmică, avestică, arabă, persană etc. Din scrierea feniciană provine şi scrierea greacă veche (sec. al VIII-lea — al VII-lea î.e.n.)[68].

Datorită răspîndirii islamismului, în sec. al VII-lea—al VIII-lea e.n. se extinde foarte mult scrierea arabă, care pătrunde în Africa şi Asia Centrală (aici era folosită de diverse popoare care vorbeau limbi turcice; vezi *infra*, cap. *11*). Una dintre particularităţile scrierii arabe o constituie utilizarea semnelor *diacritice* (=distinctive) care precizează sensul lite-

[68] Există şi ideea că scrierea minoică (cretană) stă la baza scrierii vechi greceşti şi, poate, şi a celei feniciene.

relor. Există în alfabetul arab 28 de litere, dar fiecare are cîte 4 variante, după cum se scrie izolat, în poziţie finală, medială ori iniţială. Scrierea arabă este foarte potrivită pentru popoarele semite, ale căror limbi au multe rădăcini consonantice. Turcii, indonezienii şi unele popoare din U.R.S.S., care în trecut au folosit scrierea arabă, au adoptat ulterior alte tipuri de scriere.

Istoria, arheologia, lingvistica şi antropologia au realizat, în secolul nostru, progrese dintre cele mai remarcabile în cunoaşterea amănunţită a civilizaţiilor trecutului şi a popoarelor care le-au făurit. Astfel, la începutul secolului, eminentul savant englez A. Evans a pus bazele arheologiei cretane, descoperind numeroase monumente aparţinînd celei mai vechi culturi din Europa — cultura *cretană* sau *minoică* (mileniile al III-lea — al II-lea î.e.n.). În urma săpăturilor efectuate de A. Evans, în insula Creta au fost găsite şi o serie de inscripţii pe plăci de argilă, dar, cu toate eforturile depuse de învăţaţii din diferite ţări (arheologi şi lingvişti), multă vreme ele nu au putut fi descifrate. Ulterior au fost descoperite în număr mare noi inscripţii protogreceşti, de asemenea pe plăci de lut, cele mai vechi din sec. al XVIII-lea î.e.n. Dar nici aceste texte nu au putut fi citite. De-abia începînd din anul 1949, pentru prima oară inscripţiile din Creta şi de la Micene sînt descifrate şi interpretate, ceea ce avea să constituie un eveniment de o importanţă deosebită nu numai pentru lingvistica indo-europeană, ci şi pentru istoria limbii şi a poporului grec din perioada prehomerică, pentru arheologia, etnografia şi, în general, civilizaţia din regiunea Mării Egee. Limba textelor avute în vedere (aşa-numitul linear A) s-a dovedit a fi greacă. Totuşi, ea atestă o stare mai veche decît celelalte dialecte greceşti, cunoscute anterior. În descifrarea şi interpretarea inscripţiilor creto-miceniene o însemnătate uriaşă a avut-o un text descoperit în anul 1952, la Pylos, şi publicat în anul următor. În procesul, extrem de dificil, de dezvăluire a tainelor ascunse în aceste inscripţii, învăţaţii s-au folosit de faptul că în majoritatea textelor descoperite există *pictograme* sau *ideograme*, a căror valoare silabică şi fonetică era clară ori putea fi relativ uşor stabilită.

Limba tuturor inscripţiilor protogreceşti datînd din sec. al XVIII-lea-al XII-lea î.e.n. este indo-europeană. Textele respective au fost redactate într-un dialect grecesc, necunoscut pînă acum, dialect care în sistemul fonetic şi în structura gramaticală posedă numeroase trăsături arhaice, mai vechi decît cele din Iliada şi Odiseea.

Înainte de descifrarea inscripţiilor creto-miceniene, cele mai vechi monumente de limbă greacă datate aparţineau sec. al IX-lea sau al VIII-lea î.e.n. Cu ele se începea, de obicei, istoria acestui idiom (Poemele homerice, care sînt ceva mai vechi, nu ne indică data cînd au fost concepute.) Prin urmare, interpretarea lingvistică a inscripţiilor creto-miceniene a lărgit considerabil cadrul în care putem cerceta istoria limbii şi a poporului grec (cu aproximativ zece secole).

Scrierea ideografică egipteană a exercitat o puternică influenţă asupra celei creto-miceniene, care a jucat un mare rol în procesul de constituire a scrierii literale. Scrierea vocalică a apărut la greci la începutul mileniului I î.e.n. Grecii au folosit alfabetul fenician, în care însă au creat semne speciale pentru vocale. Anterior, ei au utilizat scrierea silabică (creto-

Scanned with OKEN Scanner

micenianã), a cărei cunoaştere le-a permis să introducă inovaţii în alfabetul fenician. Dar grecii nu numai că au creat litere noi pentru vocale, ci au modificat efectivul semnelor pentru consoane, potrivit cu particularităţile limbii greceşti. Semnele consonantice de prisos au început să fie întrebuinţate pentru notarea vocalelor. Alfabetul fenician se termina cu *T*. Aşadar, toate semnele care în alfabetul grecesc urmează după această literă (υ, φ, χ, ψ, ω) sînt inovaţii ale grecilor. În afară de aceasta, ei au schimbat aspectul literelor din alfabetul fenician şi direcţia scrisului: fenicienii şi popoarele care au împrumutat scrierea lor (de exemplu, arabii) scriau de la dreapta la stînga; în schimb, grecii au generalizat scrisul de la stînga la dreapta.

Scrierea greacă este de mai multe feluri: arhaică, occidentală şi orientală. În anul 403 î.e.n., la Atena, în locul variantei atice a scrierii elene de tip oriental, este introdus alfabetul clasic; ulterior, acesta s-a extins în toată Grecia şi în coloniile ei.

Alfabetul grec a exercitat o puternică influenţă asupra elaborării sistemelor de scriere ale altor popoare. Aceasta se explică atît prin influenţa, mai generală, a culturii elene, cît şi prin avantajele sistemului de scriere folosit la greci, în care deopotrivă de exact puteau fi notate nu numai consoanele, ci şi vocalele oricărei limbi. Prin intermediul alfabetului grec clasic varianta orientală a scrierii elene a servit de model scrierii copte, gotice (în traducerea unor fragmente din Biblie făcută de episcopul Wulfila), armene, slave (chirilice) şi, probabil, şi celei gruzine. Din scrierea minoică (silabică) provine alfabetul etrusc. Alfabetele italice s-au dezvoltat tot pe baza celui grecesc. Scrierea greacă occidentală a stat şi la baza alfabetului latin, din care derivă alfabetele folosite de popoarele romanice, germanice, de limbile cehă, polonă, maghiară, finlandeză, estoniană, turcă, lituaniană, letonă, albaneză etc. Scrierea runică ar proveni, după unii specialişti, din alfabetul grec, după alţii — din cel latin. Nu putem spune cu prea mare precizie cînd anume au fost create alfabetele glagolitic ci chirilic; ambele însă au ca punct de plecare diverse tipuri de scriere greacă; alfabetul glagolitic derivă din literele cursive greceşti, iar cel ghirilic din majusculele greceşti, cărora le-au fost adăugate cîteva semne noi.

Cele mai vechi texte româneşti sînt scrise cu caractere chirilice. Alfabetul slavon a fost ulterior redus de la 43 de litere şi numeroase semne grafice (accente şi spirite) la 33 de litere (în gramatica poetului Ienăchiţă Văcărescu de la 1787), apoi la 28 (în gramatica lui I.H. Rădulescu de la 1828) şi la 27 în anul 1835. În 1860 s-a adoptat, oficial, în Principatele Unite, alfabetul latin.

Diferitele sisteme de scriere pot fi analizate atît din punctul de vedere al felului în care sînt dispuse semnele, cît şi din acela al direcţiei scrisului.

Astfel, ideogramele chinezeşti se succedă sub forma unor şiruri începînd de sus în jos şi de la dreapta spre stînga. La fel scriu mongolii, numai că de la stînga spre dreapta. Popoarele semite scriu de la dreapta spre stînga. La început, grecii au procedat la fel. Ulterior, ei şi romanii au adoptat un sistem de scris în continuare, alternativ: un rînd de la stînga spre dreapta, următorul de la dreapta spre stînga ş.a.m.d. Scrierea aceasta s-a numit *bustrophedón* (semăna cu drumul boilor la arat). În cele din urmă s-a generalizat însă procedeul de a scrie de la stînga spre dreapta. Proce-

Scanned with OKEN Scanner

deul acesta a rămas în uz atît în Grecia, cît şi în Italia, iar mai tîrziu la toate popoarele care au împrumutat scrierea de la greci sau de la romani.

În ceea ce priveşte materialul pe care s-a scris, şi acesta a fost diferit, perfecţionîndu-se în timp. La început, oamenii au scris pe ce se întîmpla. Astfel, legenda spune că Mahomed şi-a scris Coranul pe omoplaţi de berbec. Au mai fost folosite *piatra, placa de argilă* şi *coaja de mesteacăn,* apoi a fost descoperit, de către egipteni, *papirusul,* al cărui nume s-a păstrat pentru „hîrtie" în multe limbi : fr. *papier,* germ. *Papier* etc. Papirusului i-au luat locul *pergamentul, tăbliţa de ceară* şi, în sfîrşit, *hîrtia.*

Procedeele grafice pe care oamenii le-au practicat de-a lungul veacurilor (de exemplu, cel ideografic, fonetic) îşi au întrebuinţare şi astăzi. Dat fiind caracterul precis şi universal al ştiinţei, ideogramele, de exemplu, sînt mult utilizate ; ele permit învăţaţilor din orice parte a lumii să se înţeleagă uşor. Ştiinţa trebuie să exprime noţiunile :

1) *exact:* H_2O reprezintă simbolul apei şi are aceeaşi valoare pentru toţi savanţii, căci ceea ce interesează în cazul de faţă nu este cuvîntul prin care numim apa, ci noţiunea chimică a apei ; 2) *laconic* (deci, cît mai pe scurt) ; 3) şi să facă scrierea *internaţională* (formulele matematice, fizice, chimice, care nu sînt legate de o anumită limbă, pot fi lesne înţelese de orice specialist).

. Ortografia

Pentru a-şi îndeplini aşa cum se cuvine principala ei funcţiune (mijlocul cel mai important de comunicare interumană), o limbă trebuie să fie vorbită şi scrisă la fel de toţi membrii societăţii. Normele scrierii sînt fixate de *ortografie* (engl. *orthography*, fr. *orthographe*, germ. *Orthographie, Rechtschreibung*, it. *ortografia*, r. *orfografija, pravopisanie*, sp. *ortografía*)[69] şi sînt obligatorii pentru toţi cei care scriu aceeaşi limbă. Utilizarea alfabetelor în scriere este dictată de anumite reguli, *reguli ortografice*. În afară de regulile de întrebuinţare a literelor pentru redarea sunetelor limbii, mai există şi alte reguli de scriere ca, de exemplu, folosirea majusculelor, a cratimei, reguli de despărţire a cuvintelor în silabe etc. Aşadar, ortografia este totalitatea normelor sau regulilor de scriere practică constînd din :

1) reguli de întrebuinţare a literelor alfabetului pentru scrierea cuvintelor, a formelor şi îmbinărilor lor şi

2) reguli de scriere a cuvintelor şi grupurilor de cuvinte privind alte aspecte decît redarea sunetelor prin literele care intră în componenţa lor. Normele acestei scrieri sînt reglementate de mai multe principii.

Într-un alfabet ideal, fiecărui sunet ar trebui să-i corespundă un semn grafic. Întrucît însă alfabetele au fost create sau adpotate în diverse

---

[69] Termenul *ortografie* (existent deja la Sextus Empiricus, în sec. al III-lea e.n. — ὀρθόγραφία) este format de la ὀρθός „drept" şi γραφω „scriu". Cel de-al doilea termen din germană *(Rechtschreibung)* şi rusă *(pravopisanie)* „scriere corectă" reprezintă calcuri lingvistice. În legătură cu problemele pe care le ridică ortografia vezi Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, Bucureşti, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

perioade, ele reflectă stadii şi tendinţe diferite din evoluţia limbilor respective. În esenţă, ortografia unei limbi nu se bazează exclusiv pe un singur principiu, alături de cel dominant existînd şi scrieri determinate de alte principii. În linii generale, regulile ortografice depind de sistemul fonetic al limbii, de structura ei morfologică şi de etimologie. În funcţie de aceasta, vorbim de aplicarea principiilor *fonetic* (mai exact, *fonologic*), *morfologic*, *etimologic* sau *tradiţional* şi *hieroglific* (*simbolic* sau *ideografic*).

În conformitate cu principiul *fonetic*, scrierea redă pronunţarea, ortografia reflectînd schimbările suferite de sunete (de exemplu, alternanţele). Ortografia limbilor *sîrbocroată* şi *bielorusă* are la bază cu precădere acest principiu: cf. scr. *težak* (masc.) „greu” — *teško* (n.) „id.” (alternanţa *ž/š* este marcată în grafie); *Srbin* „sîrb” (subst.) — *Srpkinja* „sîrboaică”, *vrabac* „vrabie” — *vrapci* „vrăbii” (alternanţa *b/p*, de asemenea notată în scris), *sladak* (masc.) „dulce” — *slatko* (n.) „id.” (alternanţa *d/t*); biel. *nož* „cuţit” (nom.-ac. sg.) — *nažá* (gen. sg.) (alternanţa *o/a*), *néba* (nom. sg.) „cer” (subst.) — *jabësy* (nom.-ac. pl.) (alternanţa *ë/ja*) etc. Dimpotrivă, în ortografia limbii *franceze*, principiul fonetic este aplicat într-o măsură foarte mică (de ex., scrierea literelor pentru consoane la iniţiala cuvîntului: *p, b, t, d, c, l, m, n*).

În conformitate cu principiul *morfologic*, „*morfemele, lexicale ori gramaticale, care compun cuvintele se scriu la fel, indiferent de vecinătăţile fonetice care le alterează, într-o măsură mai mare sau mai mică, aspectul sonor*”[70]. Principiul acesta stă la baza ortografiei *ruseşti*. Într-adevăr, aici se păstrează neschimbată grafia fiecărei părţi semnificative a cuvîntului (radical, prefix, sufix, desinenţă), chiar dacă pronunţarea ei se schimbă, sub influenţa accentului; cf. *dom* [dom] „casă” — *domá* [damá] „case”. Principiul fonetic are de asemenea o largă răspîndire în ortografia limbii ruse: cf. *stol* „masă”, *stúknut'* „a lovi”, *júžnyj* „meridional”. În linii generale, ortografia *germană* se bazează îndeosebi pe principiile *fonetic* şi *morfologic*. Într-un mare număr de cazuri, scrierea corespunde pronunţării, aplicîndu-se, deci, principiul fonetic: cf. *Bruder* „frate”, *fünf* „cinci”, *gut* „bun; bine”, *geben* „a da”, *tragen* „a duce”, *Welt* „lume”, *Korn* „bob, grăunte”, *warten* „a aştepta” etc. În conformitate cu principiul morfologic, unul şi acelaşi morfem se scrie în germană la fel, indiferent de contextul fonetic şi de schimbările provocate de poziţia sunetelor; astfel, în cuvintele *Lob* [lo:p] „laudă”, *Tag* [ta:k] „zi”, *Lied* [li:t] „cîntec”, la finală se scriu literele *b, g, d*, deşi se pronunţă *p, k, t*, deoarece morfemele de bază sînt aici *Lob-* (cf. gen. *Lob-es*, inf. *lob-en* „a lăuda”), *Tag-* (cf. gen. *Tag-es*, pl. *Tag-e*), *Lied-* (cf. gen. *Lied-es*, pl. *Lied-er*).

„*Principiul* **ilabic** *are în vedere valorile fonetice diferite pe care le capătă literele c şi g în funcţie de literele care urmează după ele în aceeaşi silabă.*”[71] Astfel, în limba română, litera *c*, urmată de *a, ă, î, u, o* sau de o literă care notează o consoană, redă sunetul [k] (*casă, către, cît, cum, creangă*), dar, urmată de literele *e* şi *i*, redă sunetul [č] (*cer, cine* etc.).

Ortografia limbii *române* e bazată pe principiul *fonetic*. Aplicarea lui în ortografia noastră cu litere latine (după 1860) a întîmpinat unele dificultăţi. Alfabetul latin nu dispunea de litere care să noteze unele sunete

[70] P. Zugun, *op. cit.*, p. 181.

[71] P. Zugun, *op. cit.*, p. 180.

caracteristice limbii române, de exemplu, africatele *č, ğ, c (= ţ)*, şuierătoarea *š (= ş)*, vocalele *ă, î*. În ceea ce priveşte africatele, s-a recurs la exemplul limbii italiene, în care, conform principiului silabic, *c* şi *g* urmaţi în aceeaşi silabă de *i* şi *e* se rostesc *č* şi *ğ*. Pentru a reda lui *c, g* dinaintea lui *e, i* valoarea de explozive, a fost nevoie de introducerea, ca în grafia italiană, a unui *h* între *c, g* şi vocalele *e, i* următoare *(chem, ghindă)*. Pentru redarea lui *ţ, ş* s-a recurs la un semn diacritic, la o sedilă pusă sub *t* şi *s*. În felul acesta principiul fonetic s-a combinat cu cel morfologic, dîndu-se adeseori un aspect grafic foarte asemănător diverselor forme ale cuvintelor în cursul flexiunii (deosebirea constă numai în prezenţa sau lipsa sedilei sub *t* sau *s* : de exemplu, *urs—urşi, bat—baţi)*. Scrierea românească redă, deci, pe cît posibil pronunţarea. Dar pentru a nu mări prea mult numărul semnelor grafice, care ar încărca inutil scrisul, principiul fonetic este asociat, după cum s-a văzut, cu cel *silabic* şi *morfologic*. De pildă, potrivit principiului silabic, literele *c, g* reprezintă alte sunete în silabele *ce, ci, ge, gi* decît în silabele *co, go* etc. sau *che, chi, ghe, ghi*. În numeroase cazuri, a fost aplicat principiul morfologic. Astfel, pentru a păstra aceeaşi formă sufixelor şi desinenţelor verbale *-ează, -ească, -eam, -eai, -ea* sau sufixelor *-are, -ător, -ământ, -eală, -ean*, s-a hotărît scrierea : *aranjează, desluşească, îngrijească, greşeam, greşeai, păşea, înfăţişare — înfăţişări, aranjare — aranjări, înfricoşător, îngrăşământ, oblojeală, mureşean, clujean*, cu diftongul *ea* după *ş, j*, cu toate că mulţi rostesc *a* (nu *ea*) în aceste forme.

Potrivit principiului *etimologic* sau *tradiţionalist*, cuvintele se scriu în limba de astăzi *„în aşa fel încît să se observe etimologia lor, forma lor originară, din care provin"*[72]. Astfel, cuvintele *poet, poezie*, deşi se pronunţă şi cu *(-ie) : (poiet, poiezie)*, se scriu, totuşi, cu *e* pentru a aminti de forma lor din franceză *(poète, poésie)*, de unde au venit în româneşte ; situaţia este identică în cazul numelor proprii (de oameni şi de locuri) : *Hugo, Maupassant, Shakespeare, Goethe, Bordeaux, Versailles, Washington* etc. Principiul etimologic joacă un mare rol în ortografia limbii franceze. De exemplu, în *bruit* „zgomot" se scrie un *t* final care nu se pronunţă ; notarea lui se explică prin faptul că el are aceeaşi rădăcină ca şi verbul *ébruiter* „a răspîndi (ştiri, noutăţi, secrete)" ; la fel, adj. *clair* se scrie cu *a* în rădăcină, pentru că există subst. *clarté*. Tot în franceză, unele litere finale (de pildă, *x, s, g, p*) se scriu (dar nu se pronunţă), fiindcă se scriau în limba latină : *paix*<lat. *pax*, *voix*<lat. *vox*, *temps*<lat. *tempus*, *doigt*<lat. *digitum*, *sept*<lat. *septem* ; la fel stau lucrurile în cazul unor litere care redau (în diverse poziţii) litere greceşti (de exemplu, *ph, th, ch, y* ; cf. *photo, thème, orchestre, lyre* etc.). Pentru limba germană semnalăm, pe de o parte, tripla notare a lui *(f)* (prin *f, v* şi *ph*) : *Feder* „pană, peniţă", *faul* „putred, leneş", *Vater* „tată", *Vogel* „pasăre", *Phantasie, Phase, Philologie, Phrase*, pe de alta, grafii de tipul *Syntax, Thema* etc. Ortografia limbii ruse foloseşte acest principiu într-o măsură mai mică decît cel morfologic. De exemplu, scrierea lui *i* după *ž, š (žizn'* „viaţă" *širiná* „lăţime") poate fi explicată numai dacă avem în vedere istoria limbii : în rusa veche aceste consoane erau întotdeauna moi, iar scrierea lui *i* se baza atunci pe principiul fonetic (se pronunţa tot *i*, nu *y*, ca astăzi).

[72] P. Zugun, *op. cit.*, p. 177.

Deci, în prezent, această grafie nu mai poate fi justificată nici din punct de vedere fonetic, nici din punct de vedere morfologic.Principiul etimologic este dominant în ortografia limbii engleze.

Principiul *hieroglific* (potrivit căruia ortografierea unor cuvinte trebuie întipărită în minte ca o hieroglifă) servește în franceză la diferențierea omonimelor. Cf., pe de o parte, *où* „unde", *à* „la", *là* „acolo", *conter* „a povesti", *seau* „găleată, căldare", *cent* „sută", pe de alta, *ou* „sau", *a* „are", *la* — art. hot., *compter* „a socoti, a număra" *sceau* „sigiliu ; pecete, ștampilă" etc. Adeseori, acest principiu este rezultatul aplicării principiilor etimologic (de ex., *cent* „sută" — *sang* „sînge"), tradițional *(contre-porte* „ușă capitonată", dar *contrecoup* „repercusiune") și morfologic *(bruit* „zgomot" — *bruis* — imperat. de la *bruire* „a fremăta, a foșni" etc.). Principiul acesta își găsește aplicabilitate și în ortografia engleză (alături de cel etimologic și morfologic). Cf. grafii de tipul *sea* „mare" (subst.) — *see* „a vedea" [*si:*], *write* „a scrie", *wright* „meșter", *right* „drept", *rite* „rit, ceremonie" [*rait)* etc.

Principiul *lexical „se aplică în cazurile în care se ivesc omofonii din cauză că în vorbirea obișnuită cuvintele nu se rostesc izolat, ci în grupuri sintactice. Scrierea trebuie să redea și să identifice originalitatea lor lexicală și gramaticală"*[73]. Cf. *numai* el (cu sens restrictiv), dar *nu mai* vorbi !, *a-ți* cere și *ați* cerut etc.

În ortografie este adoptat și principiul *sintactic (sintagmatic)*[74].

k. Ortoepia

După cum normele scrierii sînt fixate de ortografie și sînt obligatorii pentru toți cei care scriu aceeași limbă, tot așa și normele rostirii trebuie să fie obligatorii pentru toți vorbitorii. Totalitatea regulilor care stabilesc pronunțarea corectă a unei limbi constituie *ortoepia* limbii respective (engl. *orthoepy*, fr. *orthoépie*, germ. *Orthoepie, Orthoepik, Orthophonie, Rechtlautung*, it. *ortoepia*, r. *orfoèpija*, sp. *ortoepía)* (de la gr. ὀρθός „corect" și ἔπος „vorbire, pronunțare"). Ortoepia cîștigă pe zi ce trece tot mai mare însemnătate în învățămîntul unei limbi. Desigur, numai pronunțarea literară poate fi riguros codificată, lucru foarte necesar în emisiunile de radio și televiziune, pe scenele teatrelor, în școală, în cazul vorbirii în public etc. În funcție de specificul sistemului fonologic, ortoepia dă norme individuale pentru diversele situații particulare și selectează din variantele existente pe cea care corespunde mai mult tradiției încetățenite sau care este mai conformă cu tendințele de dezvoltare ale limbii. Cu cît sînt rostite mai corect și mai lămurit cuvintele și frazele, cu atît conținutul lor e mai ușor de înțeles, mai inteligibil. Pronunțarea greșită, stîlcirea aspectului fonetic al cuvintelor îngreuiază comunicarea între oameni și duc la risipă de timp și de energie.

---

[73] P. Zugun, *ibidem*, p. 183.

[74] Pentru exemple din română, vezi I. Iordan, V. Robu, *op. cit.*, p. 208—210 ; vezi și *IL*, p. 110—117 ; Mioara Avram, *LR*, 1977, p. 107—116; în privința problemelor teoretice legate de raportul *grafie* și *ortografie* vezi cercetarea recentă elaborată de T. A. Amirova, *K istorii i teorii grafemiki*, Moscova, 1977 (cu o excelentă bibliografie : 388 de titluri în diverse limbi).

Scanned with OKEN Scanner

10.

GRAMATICA

a. Preliminarii

Structura gramaticală a limbii este studiată de *morfologie* și *sintaxă*. În cazul morfologiei, ne interesează structura cuvîntului, analiza formelor acestuia și valoarea lor, în cel al sintaxei — *sintagma*, *propoziția* și *fraza*. Unitatea dintre limbă și gîndire, formă și conținut este, în cel mai înalt grad, reală și specifică sintaxei.

Inițial, *morfologia* (termen creat pentru a înlocui pe cei, mai vechi de *analogie* și *etimologie*, utilizați cu aceeași accepție) desemna știința consacrată *formei*, deci *flexiunii*. *„Sensul variațiilor flexionare, precum și combinațiile de cuvinte reveneau altei discipline lingvistice și anume* **sintaxei**"[1]. Ulterior (cam de pe la începutul sec. al XX-lea), prin *morfologie* s-a înțeles studiul cuvintelor sub aspectul formelor și al valorilor gramaticale, iar prin *sintaxă* — studiul *grupurilor* de cuvinte, ceea ce a avut drept rezultat o *egalare* a domeniului ambelor discipline. În sfîrșit, în zilele noastre, datorită, în primul rînd, doctrinei structuraliste (despre care vezi *infra*, cap. *14*), semantica termenului *morfologie* s-a schimbat și mai mult.

„O nouă modificare a sensului termenului **morfologie** *se produce în momentul în care se stabilește o legătură între* **morfologie** *și* **morfem**[2], *deci atunci cînd unitatea lingvistică* **cuvînt** *trece pe planul al doilea, iar în centrul preocupărilor morfologiei se plasează* **morfemul.**

În acest caz **morfologia**, *ca știință a m o r f e m e l o r se opune* **sintaxei** *ca știință a s i n t a g m e l o r, deci combinațiilor de morfeme (de multe ori se preferă termenului* **sintaxă** *un termen nou, cel de* **sintagmatică**).

Considerarea morfemului ca unitate de bază a morfologiei are drept consecință schimbarea raportului dintre m o r f e m și c u v î n t: pe cînd înainte lingviștii utilizînd conceptul « morfem » îl subordonau cuvîntului — morfemul era conceput ca parte a cuvîntului —, de la un moment dat, morfemul începe să fie definit independent de cuvînt devenind unitatea f u n d a m e n t a l ă, iar cuvîntul este conceput ca o unitate derivată, subordonată, definită prin raportare la morfem, ca grupare de morfeme." [3]

---

[1] V a l e r i a G u ț u R o m a l o, *Morfologie structurală a limbii române (Substantiv, Adjectiv, Verb)*, București, 1968, p. 5.

[2] Despre *morfem* vezi *infra*.

[3] V a l e r i a G u ț u R o m a l o, *op. cit.*, p. 6.

Scanned with OKEN Scanner

Admiţînd morfemul ca unitate *minimală* a nivelului gramatical, nu ne putem dispensa de *cuvînt* ca unitate semnificativă de-sine-stătătoare, component de bază al sistemului limbii, susceptibil de a fi studiat atît în plan paradigmatic, cît şi sub aspect sintagmatic. Dealtfel, chiar cei care consideră morfemul unitatea fundamentală a morfologiei *„recurg, în ultimă instanţă, tot la* **cuvînt** *pentru a stabili dacă o secvenţă a lui este sau nu este morfem"*[4], cuvîntul putînd, deci, constitui, din această perspectivă, obiectul morfologiei.

Primele gramatici aveau un scop pur practic : ele s-au născut din necesitatea de a interpreta textele vechi, devenite cu vremea de neînţeles. De aceea, gramaticile acestea sînt numite *gramatici filologice* sau *tehnice*. Atare gramatici au apărut independent la indieni, greci şi romani. Vechi sînt şi preocupările de gramatică, fonetică şi stilistică la chinezi. Este vorba de cercetări efectuate asupra limbilor vorbite de aceste popoare.

Filologii indieni s-au distins prin analiza minuţioasă a articulaţiei sunetelor şi a structurii morfologice a cuvîntului.

La greci, filologii alexandrini au studiat îndeosebi latura sonoră a limbii, dar şi în această privinţă ei rămîn mult în urma hinduşilor. Descrierea sunetelor se axează pe principiul acustic, deşi filologii din Alexandria au unele noţiuni despre bazele fiziologice de pronunţare a lor. Identificînd sunetul cu litera, ei deosebesc *literele (= sunetele)* după funcţiunea în silabă : vocale, consoane şi semivocale. Accentul şi cantitatea sînt studiate după natură şi poziţie. *Cuvîntul* este definit ca element minim al limbii (grăirii), iar *propoziţia* sau *vorbirea* (λόγος) ca îmbinare de cuvinte ce exprimă o gîndire deplină (încheiată). Teoria părţilor de vorbire şi, în general, morfologia, sînt elaborate în amănunt. Astfel, se disting 8 părţi de vorbire : *numele, verbul, participiul* (care „are parte" din particularităţile numelui şi verbului), *articolul* (latinii îl omit, dar includ, în schimb, *interjecţia*), *pronumele, prepoziţia, adverbul* şi *conjuncţia*. Această teorie a trecut apoi la romani, iar de la ei, în majoritatea gramaticilor limbilor moderne, care folosesc terminologia latină sau calcuri după ea.

Cercetările greceşti şi latine sînt importante pentru întreaga dezvoltare de mai tîrziu a ştiinţei limbii, pînă în sec. al XIX-lea.

Arabii s-au remarcat prin studii de lexicografie, prin studii consacrate altor limbi (turcă, mongolă şi persană) şi prin cercetarea schimbărilor fonetice. Cu deosebită claritate arabii au elaborat noţiunea de *rădăcină*, care în limbile semite este, în principiu, reprezentată întotdeauna prin trei consoane, subliniind, în egală măsură, importanţa afixării şi a flexiunii interne. Aceste categorii morfologice au exercitat o foarte mare influenţă asupra teoriilor gramaticale emise de învăţaţii europeni în sec. al XVIII-lea şi al XIX-lea (de pildă, asupra lui Fr. Bopp, 1791—1867, care, dealtfel, a fost înrîurit şi de indieni). Filologii arabi au mai expus idei interesante cu privire la rolul analogiei în limbă şi al acţiunii, distrugătoare, a frecventei întrebuinţări a sunetelor asupra laturii fonetice a cuvintelor.

În evul mediu şi în epoca Renaşterii, filologii vremii dezvoltă, în linii generale, ideile preluate de la greci şi romani (preocupările lingvistice ale

[4] I. Iordan, V. Robu, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1978, p. 348.

indienilor aveau să fie cunoscute în Europa mult mai tîrziu). În sec. al XVII-lea şi, îndeosebi, al XVIII-lea, ştiinţa limbii cunoaşte însă progrese serioase, care au dus la elaborarea unui nou tip de gramatică şi a multor lucrări lexicografice.

În sec. al XVII-lea, sub influenţa filozofiei raţionaliste, sînt alcătuite primele *gramatici raţionale (generale* sau *universale)*. Apariţia lor a fost determinată de nevoia crescîndă de normalizare a limbii. Prima gramatică de acest fel, apărută în anul 1660, a fost elaborată în mănăstirea franceză Port-Royal de către discipolii lui R. Descartes şi se intitulează : *Grammaire générale et raisonnée, contenant les fondements de l'art de parler, expliqués d'une manière claire et naturelle, les raisons de ce qui est commun à toutes les langues, et des principales différences qui s'y rencontrent, etc*[5]. Autorii ei sînt A. Arnauld (logician) şi Cl. Lancelot (lingvist). Arnauld mai luase parte şi la alcătuirea logicii carteziene, elaborată de asemenea în mănăstirea Port-Royal.

Logica carteziană şi gramatica raţională sînt strîns legate între ele, fiind expresia unora şi aceloraşi principii. Principiile raţionalismului şi ale universalismului se resimt din plin în gramaticile de acest tip, deosebit de răspîndite în sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea.

Gramatica de la Port-Royal porneşte de la mai multe teze, pe care le vom examina pe scurt.

Limba este un mijloc de exprimare a gîndirii. Gîndirea e studiată de logică, limba de gramatică. Dar *gîndirea* şi *limba* sînt indisolubil legate una de alta. O interdependenţă corespunzătoare va trebui să existe şi între logică şi gramatică : gramatica trebuie să se sprijine pe logică, iar categorile gramaticale trebuie să fie considerate ca expresie a categoriilor logice. Prin urmare, corelaţia dintre logică şi gramatică este condiţionată de corelaţia dintre gîndire şi limbă. Întrucît logica e una singură, rezultă că şi gramatica nu poate fi decît una pentru toate popoarele. Ea studiază numai ceea ce este comun în limbi diferite, ca expresie a gîndirii. În ultimă instanţă, gramatica raţionalistă (bazată adică pe raţiune) devine, în mod inevitabil, generală, universală.

Gramatica filozofică de la Port-Royal caută să stabilească cauzele naturale ale vorbirii, principiile generale, universale, proprii tuturor limbilor, precum şi motivele diferenţelor esenţiale care se observă în structura lor. De aceea, autorii ei se străduiesc să depăşească limitele limbii franceze, care constituie obiectul principal al analizei lor, şi recurg în anumite cazuri la faptele limbii latine, greceşti şi chiar ebraice. Majoritatea definiţiilor cuprinse în *Grammaire générale* poartă însă pecetea logicii raţionaliste. Astfel, propoziţia este identificată cu judecata, cuvîntul este privit ca semn al noţiunii ş.a.m.d. E drept, pe de altă parte, în *Gramatica de la Port-Royal* cuvîntul e definit şi lingvistic :

1) ceea ce se pronunţă separat şi se scrie separat ;
2) sunete distincte devenite semne pentru idei.

Nu toate principiile gramaticii raţionaliste pot fi considerate convingătoare sub raport ştiinţific.

---

[5] Vezi ediţia apărută la Paris în anul 1969 cu o prefaţă de M. Foucault. Între altele, autorul discută raportul dintre gramatica generală şi lingvistică, relaţiile cu logica, teoria semnului, ecouri ale *Gramaticii* de la Port-Royal.

Scanned with OKEN Scanner

Este adevărat că gramatica raţionalistă începe cu teza absolut indiscutabilă : *„limba este un mijloc de exprimare a gîndirii”*, dar sînt trecute cu vederea două lucruri : 1) În limbi diferite, acelaşi conţinut al gîndirii este exprimat în mod diferit. Autorii gramaticii filozofice, universale, nu arată specificul limbii, ceea ce nu înseamnă că îl ignorează.

2) Mai mult decît atît, în una şi aceeaşi limbă conţinutul gîndirii în epoci diferite este redat cu mijloace diferite. Limbile se dezvoltă. Raţionaliştii neagă însă evoluţia, considerînd că limba este invariabilă.

Sub influenţa gramaticii de la Port-Royal au apărut gramatici filozofice şi în alte ţări europene. Cu timpul, gramatica raţională a fost constrînsă să renunţe la tezele ei şi să iasă din uz. Ultima lovitură i-a dat-o lingvistica comparativă-istorică a sec. al XIX-lea. (În zilele noastre, principiile carteziene despre limbă au fost reactualizate, pe alt plan şi dintr-o altă perspectivă, anume aceea a aşa-ziselor *universalii lingvistice.)*

Trebuie să precizăm însă că atît *gramatica filologică (tehnică)*, cît şi cea *raţională (universală)* au constituit etape inevitabile în evoluţia ştiinţei limbii.

Între orientările mai noi ale *gramaticii* se numără şi *gramatica transformaţională. Gramatica transformaţională* se ocupă cu regulile de generare a tuturor enunţurilor corecte într-o limbă şi cu descrierea lor structurală. Ea poate constitui obiectul unui curs aparte, dar numai după iniţierea în gramatica *tradiţională* şi *structurală*, fără de care o gramatică de acest tip este de neconceput. *Gramatica transformaţională „nu este o alăturare de «compartimente» lingvistice (fonetică, morfologie, sintaxă) sau o simplă stratificare în niveluri succesive (fonem, morfem, cuvînt, sintagmă, enunţ etc.). Ea reprezintă o construcţie logică în care poziţia fiecărui element trebuie riguros precizată în raport cu toate celelalte elemente, şi nu numai cu elemente care fac parte din aceeaşi clasă, din acelaşi compartiment etc. În felul acesta se defineşte mai amplu şi credem mai exact conţinutul specific al conceptului de sistem lingvistic”*[6].

Menţinerea distincţiei dintre *morfologie* şi *sintaxă* este motivată de mulţi lingvişti (începînd cu F. de Saussure) prin faptul că *morfologia* se pretează la o descriere ştiinţifică ca *sistem*, adică studiind elementele limbii pe *axa paradigmatică*, deci pe verticală (de exemplu, paradigma declinării sau conjugării), în timp ce *sintaxa* reprezintă o descriere ca *proces*, adică studiul lor pe *axa sintagmatică*, deci pe orizontală (de ex., raporturile dintre elementele care intră în componenţa sintagmelor, propoziţiilor şi frazelor). E drept, distincţia dintre morfologie ca paradigmatică şi sintaxă ca sintagmatică nu are caracter absolut, dată fiind interferenţa dintre cele două domenii (componente, niveluri) ale structurii sistemului gramatical.

Între *morfologie* şi *sintaxă* există o foarte strînsă legătură, vizibilă, de pildă, cînd analizăm sensul părţilor de vorbire sau funcţiunile cazurilor. Ar fi greşit să excludem din sintaxă sensul formelor cuvîntului (de exemplu, sensul cazurilor) sau, dimpotrivă, să considerăm că aceasta este numai de competenţa sintaxei, deoarece, aşa cum am mai spus, de fiecare dată trebuie să ţinem seama de unitatea gîndirii şi limbii, a formei

[6] Vezi *Sintaxa transformaţională*, Bucureşti, 1969, p. 52.

Scanned with OKEN Scanner

și conținutului [7]. *„Morfologia nu are existență independentă de sintaxă, căci formele cuvintelor ar fi indiferente, mai bine-zis nici n-ar exista, dacă nu ar avea o întrebuințare sintactică, tot așa cum sintaxa n-ar exista dacă nu i s-ar pune la dispoziție cuvinte pe care să le organizeze în fraze. De aceea nici nu ne trebuie o morfologie care să nu țină seamă de întrebuințarea formelor, după cum nu ne-ar servi la nimic o sintaxă care n-ar porni de la formele existente ale cuvintelor"*[8]. Desigur, nu putem renunța la diferențierea *gramaticii* în *morfologie* și *sintaxă*, *„deoarece în cele mai multe cazuri fiecare din cele două domenii prezintă fapte aparte și comportă explicații particulare"*[9].

Am văzut mai sus (în special, în cap. *6*) că limba reprezintă un sistem de semne, ale cărui elemente sînt indisolubil legate între ele și se influențează reciproc. De pildă, gramatica este de neconceput în afara *foneticii* și *vocabularului*. O propoziție poate fi alcătuită dintr-un număr nelimitat (teoretic, infinit) de elemente autonome, dotate, fiecare în parte, cu un anumit sens[10]. Aceste elemente poartă numele de *cuvinte*. Caracterizate prin anumite particularități fonetice[11] și morfologice[12], cuvintele au și capacitatea de a contracta anumite raporturi sintactice în propoziție și frază [13].

Structura gramaticală a limbii se distinge, în primul rînd, prin caracterul ei abstract, mult mai abstract decît al vocabularului. De ex., în limba română, orice verb la prez. ind. activ pers. I pl. are desinența *-m (cîntăm, scriem, citim, tăcem, vorbim* etc.*)*, iar la perf. simplu aceeași pers. sg., diateza activă — desinența *-i (cîntai, scrisei, citii, tăcui, vorbii* etc.*)*, indiferent de sensul lexical. Fără îndoială, la început, limbajul uman era mult mai concret, abstracția la nivelul gramaticii constituindu-se treptat, în decurs de secole și milenii. Cu cît o limbă este mai avansată, cu atît lexicul ei este mai abstract. Deci, nici în sfera vocabularului cuvîntul nu poate fi considerat drept unitate concretă. În lexicul fiecărei limbi, diferitele cuvinte sînt, unul față de altul, în diverse raporturi *(*de *omonimie, sinonimie, antonimie* ori *paronimie)* (vezi *supra*, cap. *8)*. Observăm și aici o generalizare a cazurilor particulare. Distingem, de pildă, grupuri și tipuri sau serii de cuvinte *(nomina agentis, nomina actionis*, cuvinte cu prefixe, cu reduplicare etc.). Totuși, caracterul concret al cuvîntului nu dispare integral, ceea ce nu înseamnă că în vocabular nu sînt posibile tot felul de generalizări (în cuvinte se reflectă doar *clasa* obiectelor sau a feno-

---

[7] Vezi A. Vraciu, *Sur l'orgine et l'évolution des fonctions syntaxiques de l'accusatif dans les langues slaves*, în *Rsl*, XVI, 1968, p. 161—174; *Rassuždenija o značenijach i sintaksičeskich funkcijach vinitel'nogo padeža v russkom jazyke, I*, în *AUI*, XIX, 1973, p. 25—39; *II*, ibidem, XX, 1974, p. 55—62.

[8] Al. Graur, *Gramatica azi*, București, 1973, p. 29.

[9] Al. Graur, *loc. cit.*

[10] *Sensul* este exprimat, în principiu, de *tema* cuvîntului (vezi *infra*).

[11] Din punct de vedere *fonetic*, în toate limbile pămîntului cuvîntul pare a fi dizolvat în emisiunea actului vorbit.

[12] Din punct de vedere *morfologic*, cuvîntul este delimitat prin regulile care domină flexiunea.

[13] Rolul decisiv îl joacă aici *flexiunea* sau mijloacele extramorfologice echivalente cu afixele (vezi *infra*).

Scanned with OKEN Scanner

menelor !). Cuvintele avînd sens lexical sînt concrete în raport cu unităţile şi categoriile gramaticale, care fac abstracţie de acest sens lexical, referindu-se numai la relaţiile (paradigmatice şi sintagmatice) dintre elementele limbii (cuvinte).

O altă trăsătură caracteristică structurii gramaticale a limbii o constituie relativ marea ei stabilitate (în orice caz, structura gramaticală e mult mai stabilă decît vocabularul). În acelaşi timp, trebuie spus că în nucleul *fondului principal lexical* (numit şi *vocabular fundamental, vocabular de bază, vocabular esenţial, fond lexical uzual*) elementele sînt tot aşa de stabile ca şi structura gramaticală.

Evoluţia formelor gramaticale depinde de factori sociali şi psihologici. Acestora li se alătură însă prefaceri condiţionate de raporturile ce se stabilesc între elementele care compun sistemul (vezi *infra*, cap. *13*).

b. Morfologia

α Structura cuvîntului

Din punct de vedere *morfologic*, cuvîntul poate fi divizat în mai multe elemente. În limba română, ca şi în limbile înrudite cu ea, la un cuvînt distingem *rădăcina, afixele (prefixe, sufixe)* şi *desinenţele* (morfeme flexionare — morfeme afixale). Includerea *desinenţelor* în categoria *afixelor*, cum procedează unii lingvişti, face inutil termenul *afix* sau, dacă acesta este păstrat, atunci el şi-ar avea raţiunea numai în opoziţia *rădăcină — afix* (morfemele grameme, deci şi desinenţa). Pe de altă parte, *afixele* pot fi şi *lexicale*, ceea ce nu se întîmplă cu *desinenţele*. Termenul *afix* e mai potrivit pentru structura derivativă a cuvîntului decît pentru analiza structurii morfemice. În unele limbi indoeuropene există şi *infixe* (vezi *infra*).

R ă d ă c i n a este elementul neanalizabil din punct de vedere morfologic, comun tuturor cuvintelor din aceeaşi familie : de ex., în cuvintele *trec, trece, trecător, întrecere, TREC-* este *rădăcina* (i se mai spune şi *radical*). Rădăcinii i se ataşează diferite grupuri de sunete cu ajutorul cărora se obţin cuvinte noi *(trecător, întrecere)* sau forme deosebite ale aceluiaşi cuvînt *(trec, trece, treceam, trecui, trecuse* etc.); de asemenea, comparînd între ele cuvintele ruseşti *vod/á* „apă", *vód/nyj* „de apă", *vod/janój* „de apă, acvatic" (de pildă, *vodjanýe rasténija* „plante acvatice", *vodjanája mél'nica* „moară de apă"), *vod/janístyj* „apos ; diluat", *pod/vód/nyj* „submarin, subacvatic" etc. sau *rabót/a* (sg.), *rabót/y* (pl.), *ja rabót/al, búdu rabót/at', rabót/aju, rabót/at'*, constatăm, pe de o parte, că între ele există un element comun (într-un caz, *VOD-*, în celălalt *RABOT-*), pe de altă parte, că desinenţele lor diferă şi că de această diferenţă de forme sînt legate diferenţe de sens. La fel stau lucrurile şi în alte limbi.

Problema structurii morfologice a cuvîntului, inclusiv a terminologiei folosite, a stîrnit discuţii vii în lingvistică.

Scanned with OKEN Scanner

Unităţile semnificative minimale ale vorbirii studiate de morfologie se numesc *m o r f e m e*[14] (prima articulare), spre deosebire de *foneme*, care reprezintă unitatea minimală a celei de-a doua articulări. *Prima articulare* a limbajului este segmentarea în unităţi semnificative, *a doua articulare* — segmentarea în unităţi lipsite de sens, dar nu şi de valoare funcţională [15].

„*Deşi morfemul este socotit drept unitate de bază în analiza unui text, în lingvistică, acest termen este întrebuinţat în accepţiuni diferite*"[16]. Astfel, acad. Al. Graur relevă două modalităţi de înţelegere a *morfemului*. „*Unii, în special şcoala franceză, consideră că termenul m o r f e m se aplică numai «elementelor fonetice (un sunet, o silabă sau chiar mai multe silabe) care arată în frază raporturile gramaticale care leagă ideile între ele»*[17], *prin urmare morfemul, care constituie un indicator morfologic, s-ar opune rădăcinii, care constituie un element lexical, un s e m a n t e m (cum zice Vendryes)*[18]... *Alţii, printre care se găsesc în general lingviştii sovietici, numesc morfeme toate elementele în care se poate descompune un cuvînt, avînd fiecare o anumită valoare, prin urmare rădăcina este considerată tot ca un morfem*"[19]. Cum a arătat V. Guţu Romalo, în morfologia structurală, termenul *morfem* are trei accepţiuni principale : 1) unitate minimală de expresie asociată unei unităţi de conţinut (descriptivismul american, structuralismul praghez, mulţi alţi lingvişti, printre care şi români) ; 2) unitate de conţinut (structuralismul danez — glossematica lui L. Hjelmslev) ; ca unitate de conţinut, morfemul „*se încadrează într-o c a t e g o r i e şi corespunde, în mare,* **valorilor** *gramaticale din gramatica tradiţională*"[20] (de exemplu, categoria cazului include *morfemele* de nominativ, acuzativ etc. ; *morfemul* de masculin reprezintă o unitate de conţinut a categoriei genului etc.) ; 3) în sfîrşit, morfemul a fost privit şi ca unitate minimală de expresie dotată cu sens exclusiv gramatical.

„*Folosit cu această accepţie, termenul* **morfem** *acoperă afixele gramaticale, afixele flexionare : desinenţele, sufixele verbale etc., iar obiectul morfologiei îl constituie inventarierea, definirea şi clasificarea, într-o limbă dată, a acestor unităţi.*

Cu acest sens termenul «morfem» este întrebuinţat mai ales de unii lingvişti francezi (A. Martinet şi elevii săi care folosesc termenul **morfem,**

---

[14] Aproximativ aşa sînt definite ele de P a u l a D i a c o n e s c u, în studiul *Pe marginea unor lucrări despre morfem*, în *SCL*, XIII, 1962, 4, p. 519 ş.u. Cf. şi J. D u b o i s, M. G i a c o m o, L. G u e s p i n, C h r. M a r c e l l e s i, J.-B. M a r c e l l e s i, J.-P. M é v e l, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, 1974, p. 324—326. Definiţia dată mai sus *morfemului* este proprie *gramaticii distribuţionale* şi analizei în *constituenţi imediaţi*. În *gramatica generativă*, *morfemul* este un element al *structurii de adîncime*, opus *formantului*, ca element al *structurii de suprafaţă*.

[15] Vezi şi A. M a r t i n e t, *Elemente de lingvistică generală* (traducere din limba franceză), Bucureşti, 1970, p. 31—33, 60.

[16] P a u l a D i a c o n e s c u, *art. cit.*, p. 519.

[17] Autorul are în vedere cunoscuta lucrare a lui J. V e n d r y e s, *Le langage*, Paris, 1921 (citatul reprodus se află la p. 87).

[18] *Op. cit.*, p. 86.

[19] A l. G r a u r, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în *Studii de gramatică*, vol. al II-lea, Bucureşti, 1957, p. 3.

[20] V. G u ţ u R o m a l o, *op. cit.*, p. 8.

Scanned with OKEN Scanner

alături de **lexem** « *unitate minimă de expresie* » *cu sens lexical, subordonîndu-le pe amîndouă* **monemului** « *unitate minimă de expresie dotată cu sens* »).

Cu această accepție mai restrînsă este folosit termenul « morfem » și de unii lingviști care nu aderă la structuralism..." [21] (de exemplu, J. Vendryes, în lucrarea citată)[22].

Cum a arătat Paula Diaconescu, „*o teorie a morfemului trebuie să fie o sinteză a tuturor concepțiilor pe care le-am discutat*"[23]. În continuare, autoarea propune o clasificare a unităților minimale bazată pe cele două planuri ale limbii (planul conținutului și planul expresiei). Elementul esențial îl constituie aici *monemul*, definit într-o altă lucrare[24], în termenii următori: „*unitatea dintre un semnificat și un semnificant indivizibil în semnificanți mai mici*". În funcție de aceasta se dă definiția *morfologiei*:

„*Concepem obiectul morfologiei ca studiu al monemelor și al combinațiilor de moneme în limitele cuvîntului sau în grupuri de cuvinte, atît în planul expresiei, cît și în planul conținutului, sub aspectul variantelor și al invariantelor*"[25]. Desigur, nu putem să nu acceptăm concluzia privind esența *morfemului*: „*Morfemul este un element relațional, o formă a conținutului semantic la nivelul gramatical al limbii...*"[26]. În egală măsură trebuie însă să ținem seama și de considerațiile făcute de Al. Graur în legătură cu morfemul:

„*Termenul morfem este alcătuit după același model ca fonem și sintagmă, și prin urmare este natural să însemne « cea mai mică unitate morfologică ». După cum cînd împărțim un cuvînt în foneme sau o frază în sintagme nu mai rămîne nimic pe de lături, tot așa ar trebui să nu mai rămînă nimic neîmpărțit cînd împărțim un cuvînt în morfeme. Pe de altă parte, opoziția morfem—semantem lasă să se înțeleagă că afixele nu au sens, iar rădăcina nu are formă, ceea ce ar fi absurd.*

Pentru ce avem nevoie de un termen aparte, morfem? Dacă înseamnă « element adăugat la rădăcină pentru a forma cuvinte », nu ne servește la nimic și încărcăm terminologia cu un termen nou, căci avem pe afix, care ar fi suficient. Dacă însă considerăm că un cuvînt se descompune în părți componente, avem nevoie de un termen pentru a denumi fiecare din aceste părți; în acest sens, termenul morfem cuprinde și rădăcina.

Rădăcina nu există izolat, ea face parte din cuvinte și trebuie studiată împreună cu celelalte părți ale cuvintelor; cînd avem impresia că rădăcina

---

[21] V. Guțu Romalo, *loc. cit.*

[22] În studiul citat *supra* (nota 14), Paula Diaconescu pomenește nu mai puțin de 5 accepțiuni diferite ale termenului *morfem*. De pildă, la unii cercetători acesta este termenul generic pentru *rădăcină* și *afixe*; alții concep morfemul ca *mijloc de exprimare a unei semnificații gramaticale*; în afară de aceasta, morfemul a mai fost considerat: ca termen generic pentru *afix* și *desinență*; ca formă semantică; în fine, ca *mijloc de exprimare a unei semnificații (lexicale sau gramaticale)*; vezi și C. Dimitriu, *Observații în legătură cu radicalul verbului în limba română*, în *AUI*, XII, 1966, 2, p. 165—182.

[23] *Art. cit.*, p. 534.

[24] Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970, p. 28.

[25] P. Diaconescu, *loc. cit.*

[26] P. Diaconescu, *Pe marginea unor lucrări despre morfem*, p. 539.

Scanned with OKEN Scanner

e izolată, avem de fapt sufixul și desinența zero, prin urmare rădăcina ajunge să reprezinte și celelalte elemente ale cuvîntului, despre care nimeni nu se îndoiește că sînt morfeme" [27].

În consecință, putem distinge două tipuri de morfeme : *morfeme rădăcini (morfeme lexeme)* și *morfeme grameme* (elemente variabile care marchează valori gramaticale), ceea ce se potrivește și cu definiția propusă de Paula Diaconescu, inspirată, în fond, din Martinet[28] : *moneme = lexeme, morfeme.*

Cele mai multe morfeme se adaugă la sfîrșitul rădăcinii : sufixele *morfologice* și *desinențele.* (Există și *sufixe lexicale:* cu ajutorul lor obținem cuvinte noi: de exemplu, *trecător* de la *TREC-*; vezi *supra*, cap. *8.*) Dispunem însă de morfeme, care creează în același timp și cuvinte noi și forme gramaticale deosebite ale aceluiași cuvînt: de pildă, sufixul *-i* formează teme verbale *(citi/i)*, dar și infinitivul *(a cit/i).*

Sufixele morfologice servesc la exprimarea anumitor categorii gramaticale (de exemplu, a timpurilor și modurilor la verbe). Astfel, în formele verbale *trecui, trecuși, trecu, trecurăm, trecurăți, trecură*, rădăcinii *TREC-* i s-a adăugat sufixul morfologic *-u-*, caracteristic perfectului simplu din limba noastră.

Rădăcina împreună cu sufixul formează *tema* (i se mai spune și *tulpină*). Adeseori, tema nu rezultă numai din rădăcină și un sufix morfologic. La rădăcină se pot adăuga și prefixe cu valoare lexicală : de pildă, în *întrecui*, tema este constituită din prefixul *în-*, rădăcina *TREC-* și sufixul *-u-*. Cîteodată, tema poate cuprinde mai multe sufixe morfologice : în *trecusem*, la rădăcina *TREC-* se adaugă sufixul *-u-* al timpurilor perfectului și *-se-*, caracteristic mai mult ca perfectului din română [29].

În privința distincției, esențiale, dintre *tema din flexiune* și *temele derivatelor*, edificatoare ni se par precizările făcute de I. Pătruț[30] :

„Tema din flexiune conține anumite semne caracteristice formei gramaticale respective : numărului, cazului, timpului, persoanei etc. În temele derivatelor aceste semne nu apar sau, dacă apar, ele nu au nici o funcțiune gramaticală; cu alte cuvinte tema derivatelor se degramaticalizează, se lexicalizează. Această degramaticalizare este explicabilă: de pildă, dintr-o formă a unui substantiv, care are categoria genului, cazului, numărului, tema extrasă din care se formează un verb nu poate păstra semnele caracteristice genului și cazului, categorii pe care verbul nu le are, și nici categoria numărului deoarece acesta va fi marcat în flexiunea viitorului verb. Astfel, din forma de plural a substantivului masculin **oameni** *se extrage tema* **omen-**, *care nu are nici gen, nici caz, nici număr, ci doar, potențial,* **sensul**, *și din această temă s-a format verbul* **omen-i** *care are diateză, mod, timp, număr, persoană. Cu alte cuvinte flexiunea oferă pentru derivare teme degramaticalizate, care împre-*

---

[27] Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, p. 4—5.

[28] *Op. cit.*, p. 35.

[29] Cf. și definiția dată *temei* de acad. Al. Graur : *„În timp ce rădăcina e neanalizabilă, tema e constituită din rădăcină plus unul sau mai multe sufixe"* (*Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, p. 5) ; *„tema este formată dintr-o rădăcină și unul sau mai multe sufixe (eventual și prefixe)"* (*ibidem*, p. 6).

[30] *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 16.

Scanned with OKEN Scanner

ună apoi cu sufixele lexicale sînt supuse flexiunii și investite cu semnele caracteristice formelor noi (cf. **aer- + -is-im, aer-is-ind, aer-is-it** *etc.)*".

În afară de prefixe și sufixe, unele limbi (de exemplu, latina, sanscrita ș.a.) mai posedau și *i n f i x e*. *Infixul* este un morfem care se pune în interiorul rădăcinii în procesul de formare a cuvintelor sau în flexiune: cf. în latină perfectul *vici*, supinul *victum*, dar prez. ind. activ *vinco*, inf. *vincere*.

În limbile turcice și ugro-finice nu există prefixe. Aici cuvîntul începe întotdeauna cu rădăcina, după care urmează sufixele; cf. în kirghiză: *kol/dor/um/go* „mîinilor mele" (dat.): *kol* „mînă"; *dor* — desinența (morfemul) pluralului; *um* — morfemul care indică apartenența la pers. I, iar *go* — morfemul dativului. Alte limbi, dimpotrivă, preferă prefixele și, cu puține excepții, nu întrebuințează sufixe; de exemplu, limba suaheli din familia bantu (Africa Centrală): *wa/ta/si/po/kú/ja* „dacă ei nu vor veni". Aici avem *wa* — pers. a III-a pl.; *ta* — viitorul; *si* — negația; *po* — condițional; *ku* — prefix verbal cu valoare lexicală; *ja* — rădăcina (= *ğa*). Limbile indo-europene (româna, latina, greaca, franceza, rusa, germana etc.) utilizează și prefixe și sufixe, dar mai cu seamă pe cele din urmă: cf. în rusă *pred-stav-í-tel'-n-yj* „reprezentativ, prezentabil", unde avem un prefix și 4 sufixe.

În principiu, tema nu este suficientă pentru a forma un cuvînt, la ea se adaugă *d e s i n e n ț e l e* care exprimă persoanele la verbe, cazurile la substantive, adjective, pronume, numerale, genurile la adjective. Astfel, în *trecui, trecuși, trecu-* este tema perfectului, *-i* desinența persoanei întîi sg., *-și* desinența persoanei a II-a. Persoana a III-a sg. a acestui verb este marcată prin temă, la care nu se adaugă nici o desinență. Întrucît rolul desinențelor este acela de a distinge o persoană de alta, în sens mai larg, formele unei paradigme, lipsa unor desinențe cu expresie materială (fonică) este ea însăși semnul distinctiv, echivalează deci cu o desinență pe care, în acest caz, o numim *desinență zero*; în plan mai general, în limbă avem *morfeme zero*[31]: de exemplu, în *trec, fac, duc, fug* nu există nici sufix, nici desinență; la subst. *gînd*, rădăcina este *gînd*, iar tema: *gînd* + desinența zero. Putem vorbi de *sufixe* (afixe) *zero* și în cazul *derivării regresive* (vezi *supra*, cap. *8*).

O formă gramaticală nu poate avea decît o singură desinență.

Am văzut mai sus că elementele care se alipesc la rădăcina cuvîntului (grupuri de sunete sau chiar un singur sunet) se numesc *afixe*. În ceea ce privește utilizarea lor, trebuie să avem în vedere că există unele afixe vii, foarte productive, cu ajutorul cărora se creează nenumărate cuvinte noi (de exemplu, prefixul *re-* în limba română: *reagrariza, realiniere, recirculație, recompoziție, reconversiune, recristalizare, recromare, recurba, recurent, reeligibil* etc. [32]) și altele *moarte (neproductive)* care nu mai servesc

[31] În legătură cu aceasta vezi și I. R i z e s c u, *Observații asupra semnului zero*, în *PLG*, IV, 1962, p. 113—127.

[32] Pentru amănunte vezi *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. II, p. 205 ș.u. și, îndeosebi, S. D r i n c u, *Derivarea cu prefixul neologic* re- *în limba română*, în *Studii lingvistice*, Timișoara, 1974 (pe foaia de titlu: 1972), p. 93—107; i d e m, *Derivarea cu prefixe în limba română* (Rezumatul Tezei de doctorat), Timișoara, 1978.

Scanned with OKEN Scanner

la crearea de cuvinte noi (de exemplu, sufixul *-giu : geamgiu, iaurgiu, chilipirgiu*). Sufixul *-giu*, ca și alte afixe neproductive, poate fi folosit ca formativ cu o bază nouă în limbajul familiar și argotic, în acest caz el ținînd de competența vorbitorilor, și nu de cea a sistemului limbii ; cf. *reclamagiu, bombagiu, bulevargiu, pistolagiu*[33] ; cf. și situația afixului *-lîc*, productiv în ultima vreme, care „dă derivate de la teme noi : *avocatlîc, farsalîc, gangsterlîc, pedantlîc, savantlîc, șmecherlîc ;* aproape toate sînt conotative cu nuanță peiorativă mai ales prin contrastul dintre tema apuseană și sufixul oriental : *balcanlîc*"[34].

Majoritatea prefixelor provin din prepoziții : în rom. *în/doi, de/duce ;* în fr. *en/lever* „a răpi", *en/traîner* „a lua cu sine", *par/courir* „a parcurge", *pour/suivre* „a urmări" ; în rusă : *do/chodít'* „a merge pînă la, a sosi", *po/chodít'* „a umbla (cîtva timp)", *s/chodít'* „a coborî" etc.

Unele sufixe provin din cuvinte independente la origine. Este cazul lat. *mente* (de la *mens, mentis* „minte") în toate limbile romanice. Forma de ablativ *(mente)* era folosită împreună cu un adjectiv drept circumstanțial de mod pe lîngă verbele „a gîndi", „a înțelege" : *clara mente* „cu mintea clară", *rapidamente* „a înțelege cu mintea iute" etc. Ulterior, *mente* a început să fie utilizat și pe lîngă alte verbe. În limbile romanice *-mente* este pur și simplu sufix cu care se derivă adverbe de la adjective : rom. *actualmente, eminamente, literalmente, necesarmênte, realmente, socialmente ;* fr. *heureusement* „din fericire, în mod fericit", *vraiment* „adevărat", *dûment* „cum se cuvine, cu forme în regulă", *hardiment* „cu îndrăzneală", *sciemment* „cu bună știință" ; it. *amaramente, dolcemente, particolarmente ;* sp. *lentamente, frecuentemente* „adeseori", *confusamente* „confuz" (în spaniolă, cînd urmează unul după altul mai multe adverbe cu sufixul *-mente*, acesta se păstrează numai la ultimul adverb : *Los prisonieros iban lenta, pesada y silenciosamente* „prizonierii mergeau încet, greu și-n tăcere") ; port. *rapidamente, audazmente* „cu îndrăzneală", *devidamente* „cum se cuvine" etc.

Desinențele provin în general din sufixe.

Cunoașterea structurii morfologice a cuvîntului este necesară în etimologie, dar și pentru ortografie (pentru a scrie corect, potrivit normelor în vigoare).

B. Mijloace lingvistice extramorfologice echivalente cu afixele

Nu numai sufixele și desinențele servesc la distingerea funcțiunilor unui cuvînt și sînt, în consecință, morfeme. Alternanțele, accentul, topica și alte procedee alcătuiesc ceea ce putem numi *mijloace extramorfologice echivalente din punct de vedere funcțional cu afixele.*

Știm că fiecare limbă dispune de un sistem *fonetic*, mai mult sau mai puțin diferit de al celorlalte, sistem care constituie un mijloc necesar de materializare a gîndirii.

În numeroase cazuri, *palatalizarea* și *velarizarea* consoanelor, *sonorizarea* sau *afonizarea, cantitatea* vocalelor sau a consoanelor, *alternanțele, accentul* constituie mijloace extramorfologice care contribuie la diferențierea sensului gramatical al cuvintelor (cf. rom. cînt — cînd, unde lipsa neutralizării are valoare gramaticală ; pentru toate aceste probleme vezi cap. *9*).

[33] Cf. I. Iordan, V. Robu, *op. cit.*, p. 294, unde se dau și alte exemple.

[34] *Ibidem*, p. 296.

inv. 183019

Scanned with OKEN Scanner

Un alt procedeu extramorfologic, care în limbile indo-europene e fapt de sintaxă, îl reprezintă *intonaţia*[35]. Întrucît intonaţia se referă nu la cuvînt, ci la frază, e natural să vorbim despre ea în legătură cu propoziţia şi structura acesteia. Sînt cazuri cînd formele sintactice suplinesc insuficienţa mijloacelor morfologice ale limbii. Într-o serie de limbi, intonaţia serveşte nu numai la diferenţierea semantică, ci şi la exprimarea pe scară largă a sensurilor gramaticale. Cu ajutorul ei distingem, de pildă, propoziţiile afirmative de cele interogative: cf. *Studenţii sînt atenţi* şi *Studenţii sînt atenţi?* În raport cu intonaţia (afirmativă, interogativă), se schimbă aici şi propoziţia (sensul, organizarea ei gramaticală).

Intonaţia este folosită: 1) ca mijloc de izolare a părţilor de propoziţie; 2) la relevarea raportului de subordonare sau coordonare ori 3) la scoaterea în relief a tipului de subordonare. În cazul propoziţiilor eliptice ori infinitivale, intonaţia constituie de fapt procedeul unic de exprimare a predicativităţii.

Deosebit de mare este importanţa intonaţiei în limbi ca chineza, vietnameza etc. Astfel, chineza dispune de patru tipuri de intonaţii (în unele dialecte, 5—6) folosite cu valoare lexicală şi sintactică (la diferenţierea cuvintelor sau la desemnarea raporturilor gramaticale).

Nu însă în orice limbă intonaţia poate fi utilizată ca mijloc extramorfologic. De exemplu, intonaţia în franceză este foarte indiferentă în privinţa expresiei gramaticale. De aceea, în franceză întrebăm şi răspundem cu aceeaşi intonaţie, numai că la întrebare recurgem la expresia interogativă *est-que?* Să se compare: *Les camarades sont venus* şi *Est-que les camarades sont venus?*

Dintre mijloacele lingvistice echivalente sub raport funcţional cu afixele gramaticale şi desinenţele ar mai fi de adăugat: *supletivismul, reduplicarea, cuvintele auxiliare* şi *topica.*

Supletivismul (de la lat. *suppleo, suppletum* „a completa") este un fenomen frecvent în cele mai variate limbi: opoziţia dintre cuvintele formate de la rădăcini sau teme diferite, dar cu aceeaşi valoare lexicală, serveşte drept procedeu gramatical. Astfel, în limba rusă aspectul perfectiv al verbelor se obţine nu numai prin prefixare, ci şi cu ajutorul supletivismului; de exemplu: *brat' — vzjat', govorít' — skazát', lovít' — pojmát', klast' — položít'.*

Întîlnim însă forme supletive şi cu alt rol: cf. rom. *sînt — eşti — este — eram — fost,* r. *idú — šël* sau lat. *fero — tuli — latum* (<**tlatum*). În alte situaţii, supletivismul apare la categoria gramaticală a numărului: cf. r. *čelovék — ljúdi.*

În limbile indo-europene este tipică întrebuinţarea supletivismului la formarea gradelor de comparaţie ale adjectivelor cu semnificaţia „bun", „rău"; cf. v. gr. *agathós — ameinōn — áristos,* lat. *bonus — melior — optimus,* fr. *bon — meilleur,* germ. *gut — besser,* engl. *good — better,* r. *choróšij — lúčše.* De asemenea, sînt proprii limbilor indo-europene formaţii supletive în domeniul pronumelui de persoana I. Cf. rom. *eu — mie — noi,* lat. *ego — mei — nos,* fr. *je — me — nous,* r. *ja — mne — nas,* germ.

[35] În legătură cu intonaţia vezi şi I. G. Torsueva, *Intonacija i smysl vyskazyvanija,* Moscova, 1979; cf. şi lucrarea Tatianei M. Nikolaeva despre *intonaţia frazei* în limbile slave: *Frazovaja intonacija slavjanskich jazykov,* Moscova, 1977.

Scanned with OKEN Scanner

ich — mich — wir, engl. *I — me — we*, scand. *ik — mik*. scr. *agham — mam* etc. După cum vedem, categoria cazului și a numărului sînt exprimate aici prin teme total diferite : *eu — mie* (categoria cazului), *eu — noi* (categoria numărului).

Unele limbi cunosc posibilitatea de a marca anumite categorii gramaticale prin *r e d u p l i c a r e*. Reduplicarea constă în repetarea totală sau parțială a rădăcinii, a temei sau a cuvîntului întreg, fără modificarea aspectului sonor sau cu o modificare neînsemnată a componentei lui fonematice. În vorbirea curentă, reduplicarea se folosește des (și asta în toate limbile) pentru a întări comunicarea : *da-da, nu-nu* ; r. *éle-éle, edvá-edvá, čut'-čut'*. Sînt arhicunoscute repetările onomatopeice : *cu-cu, cuciu-cuciu, pui-pui-pui*.

Foarte des se întrebuințează, în unele limbi, reduplicarea pentru exprimarea pluralului ; de exemplu, în malaeză *orang* înseamnă „om", dar *orang-orang* „oameni". În limbile polineziene acest procedeu este utilizat în mod obișnuit pentru a desemna caracterul frecventativ al unei acțiuni verbale : de exemplu, *tufa* „a împărți", *tufa-tufa* „a împărți adeseori", *kati* „a mușca", *kati-kati* „a mușca adeseori". Alteori reduplicarea imprimă formei dublate un sens intensiv (în samoa) : *tala* „a vorbi", *tala-tala* „a răcni, a țipa".

În hausa, reduplicarea integrală poate exprima (în cadrul gradelor de comparație) o slăbire, o atenuare a caracteristicii : de exemplu, *ja* „roșu", *ja—ja* „roșiatic". Reduplicarea parțială este îndeosebi răspîndită în limbile lumii. În rarotonga (o limbă polineziană), cu ajutorul reduplicării parțiale se poate exprima superlativul : *nu* „mare", *nu-nui* „foarte mare" sau simultaneitatea acțiunii : *nofo* „a locui", *nonofo* „a locui (în același timp) cu cineva". În japoneză, repetarea substantivului cu prima consoană schimbată redă numărul plural : *hito* „om", *hito-bito* „oameni" ; *kuni* „țară", *kuni-guni* „țări". În hausa, *biri* „maimuță" — *biriri* „maimuțe", *bisa* „animal" — *bisaisai* „animale", *dabara* „sfat" — *dabarbara* „sfaturi".

Reduplicarea parțială a rădăcinii a fost tipică la formarea perfectului indicativului în latină, greacă și sanscrită : lat. *tango — tetigi, cado — cecidi, cano — cecini, do — dedi ;* gr. *dídōmi — dédoka*. Reduplicarea consta, în limbile indo-europene vechi, în adăugarea, la începutul cuvîntului, a consoanei inițiale a rădăcinii urmate de vocala *i* pentru tema prezentului și *e* pentru perfect (în v. gr. *dídōmi* radicalul e *do*).

Pentru a putea urmări mai bine particularitățile fenomenului, ne vom opri la sistemul reduplicării din indoneziană.

În indoneziană sînt așa de multe cuvinte cu reduplicație, încît ziarele și revistele pun cifra 2 deasupra cuvîntului : de exemplu, *sudara*^{2} (în loc de *sudara-sudara*) „cetățeni".

1) Într-o serie de cazuri dublarea cuvîntului servește ca marcă a pluralului. În indoneziană nu există forme gramaticale speciale pentru plural (spre deosebire de română, germană, engleză, rusă etc.) : *brita-brita* „știri", *glombang-glombang* „unde" (*glombang* „undă").

2) Alteori reduplicarea este folosită pentru intensificarea, amplificarea sensului : *paghi* „dimineață", *paghi-paghi* „dis-de-dimineață", *malam* „seară", *malam-malam* „seara tîrziu", *tinggi* „înalt", *tinghighi* „foarte înalt".

Scanned with OKEN Scanner

3) Diferită e situaţia verbelor, unde prin reduplicare unul din cuvinte suferă mici transformări. Fenomenul acesta se observă de obicei la verbele care arată o acţiune cu caracter reciproc: *tikam-menikam* „a se bate" (unul pe altul, adică reciproc); *tembak-menembak* „a schimba focuri de armă".

Sensurile gramaticale pot fi exprimate şi cu ajutorul *cuvintelor auxiliare* (prepoziţii, conjuncţii, articole etc.).

Prepoziţiile exprimă raporturi de subordonare între părţile de propoziţie *(privesc la tine, mă uit pe geam, merg cu trenul)* sau precizează funcţiunile cazurilor *(la el, pentru el, de la el, în el, pe el* etc.). Prepoziţiile servesc la desemnarea raporturilor spaţiale *(în, la, peste, deasupra)*, temporale *(după, înainte)*, finale şi cauzale. Ele se întrebuinţează atît în limbile sintetice, cît şi în cele analitice[36]. Prepoziţiile capătă, în acest ultim caz, o importanţă colosală în exprimarea raporturilor dintre cuvinte în propoziţie şi frază: cf. lat. *domus Petri* cu fr. *la maison de Pierre*.

În latină majoritatea prepoziţiilor stau înaintea numelui (substantiv, adjectiv, pronume), cu excepţia lui *gratia* „pentru", *causa* „din cauza, din pricina", *exempli gratia* „de exemplu", *timoris causa* „de frică". Acelaşi lucru trebuie spus şi despre română şi rusă. În rusă o singură excepţie: *radi* poate sta şi după substantiv — *šútki rádi* „în glumă".

În limbile care nu au prefixe, de obicei nu întîlnim prepoziţii (de exemplu, familia limbilor turcice). Rolul prepoziţiilor îl îndeplinesc aici *postpoziţiile* (stau după numele la care se referă).

Conjuncţiile exprimă raporturi de coordonare (copulative, adversative, disjunctive, concluzive) sau de subordonare (atributive, completive, circumstanţiale).

Articolul nu este propriu tuturor limbilor. Îl găsim în greacă, arabă, bulgară, limbile romanice şi germanice. Pentru teoria cuvintelor auxiliare articolul joacă un rol esenţial. El nu exprimă raporturi între părţile de propoziţie, nu alcătuieşte forme sintactice în limbă, dar reprezintă cel mai tipic „însoţitor" gramatical al unor categorii de cuvinte cu sens deplin.

Prima funcţiune a articolului: serveşte drept indicator gramatical al substantivului. Acesta este unicul sens al articolului *al* din arabă. Graţie acestui fapt, în numeroase limbi ataşarea articolului la alte părţi de vorbire duce la transformarea lor în substantive. Astfel, în germană *schreiben* „a scrie" — *das Schreiben* „scris, scrisoare", în franceză *dîner* „a cina", *souper* „a prînzi" — *le dîner, le souper, charme* (imperativ) „încîntă" — *le charme* „farmec", în engleză *play* „joacă" (imperativ) — *the play* „joc" (subst.). Limbile care au articol pot forma substantive dintr-o propoziţie întreagă, de ex., franceza *il va et vient* „se duce şi vine" — *le va et vient* „du-te vino" sau germ. *an und für sich sein* „a exista în sine şi pentru sine", *das An und für sich Sein* „existenţa în sine şi pentru sine"; rom. *un lasă-mă să te las* etc.

A doua funcţiune a articolului: este folosit la diferenţierea categoriei gramaticale a definitului şi indefinitului (există articole hotărîte şi nehotărîte): fr. *le—un, la—une*, germ. *der—ein, die—eine*, engl. *the—a(an)*.

[36] În privinţa distincţiei dintre *limbi sintetice* şi *limbi analitice*, vezi *infra*, cap. *11 b*.

Scanned with OKEN Scanner

Aceste două funcţiuni gramaticale epuizează rolul articolului din limba engleză.

A treia funcţiune gramaticală a articolului : întrebuinţarea ca semn al genului. Aspectul pur al acestei funcţiuni apare rar (mai ales la denumirea popoarelor în limba cărora nu există deosebiri de gen) ; exemplu germ. *der Hausa* „bărbat din tribul hausa" şi *die Hausa* „femeie din tribul hausa" (avem aici articole diferite *der—die* pe lîngă un cuvînt la aceeaşi formă).

Dacă o limbă dispune de articol şi are şi categoria gramaticală a genului, vom găsi articole diferite pentru desemnarea fiecărui gen în parte, dar numai la singular (la plural această diferenţiere se pierde). Germana are trei feluri de articole pentru cele trei genuri, iar franceza două.

	Germana		*Franceza*	
	Art. hot.	*Art. nehot.*	*Art. hot.*	*Art. nehot.*
Masc.	der	ein	le	un
Fem.	die	eine	la	une
Neutru	das	ein	—	—

A patra funcţiune gramaticală a articolului : deosebirea categoriei numărului. Lucrul acesta apare clar în franceză, unde cuvintele nu au desinenţe pentru plural : [*ša*] înseamnă şi „motan" şi „motani", dar, datorită existenţei articolului, *le chat* „motan", iar *les chats* „motani"[37].

În germană, la formarea pluralului, de regulă, se schimbă nu numai articolul, ci şi forma cuvîntului : *der Hase* „iepure", *die Hasen* „iepuri", *das Buch — die Bücher, der Ox* „bou, taur" — *die Oxen* ş.a.m.d., dar în cazul lui *das Fenster — die Fenster, der Arbeiter — die Arbeiter* schimbarea articolului atrage după sine şi schimbarea numărului (sg.—pl.)[38].

Cuvinte vide. În unele limbi există o categorie de cuvinte auxiliare care le însoţesc pe cele cu sens deplin şi servesc la desemnarea acelor categorii gramaticale pentru exprimarea cărora alte limbi recurg la afixe. De exemplu, în turcă şi engleză, unde categoria genului gramatical lipseşte, apare uneori necesitatea de a diferenţia sexul la animale sau de a distinge pe oameni după profesiuni. În asemenea situaţii se folosesc cuvinte goale, de pildă, în limbile engleză şi turcă *the cat* şi, respectiv, *kedi* înseamnă deopotrivă şi „motan" şi „pisică". Cînd e nevoie însă să se precizeze' englezii utilizează pronumele *he* „el" şi *she* „ea", iar turcii cuvîntul *erkek* „mascul" şi *dişi* „femelă". În consecinţă *he cat — erkek kedi* „motan", *she cat — dişi kedi* „pisică". *The teacher* are sensul de „învăţător", „învăţătoare", dar cînd trebuie să precizăm, spunem *he teacher* „învăţător" — *she teacher* „învăţătoare".

În numeroase limbi nu există posibilităţi afixale pentru derivarea diminutivelor de tipul rom. *cărticică, pisoi* etc. În acest caz se folosesc

---

[37] În ortografia franceză pluralul se termină grafic în-*s* : *le chat -les chats*, dar acest *s* nu are legătură cu pronunţarea actuală.

[38] În cazul *die Mutter—die Mütter*, dimpotrivă, numai flexiunea internă diferenţiază numărul, iar articolul nu se modifică. În legătură cu rolul articolului în limbă vezi şi Ion Z. Coja, *Cîteva ipoteze cu privire la articol*, în *Sistemele limbii*, Bucureşti, 1970, p. 165—172.

cuvintele „mic" sau „fiu" care îndeplinesc rolul unor elemente formale (indicatori ai sensului gramatical). Astfel, în chineză *gou*^{3} „cîine", *erl* „fiu", *gou*^{3} *erl* „cățel".

Trecem peste verbele auxiliare și cuvintele utilizate la formarea gradelor de comparație și ne oprim la *topică*. Topica joacă un rol deosebit în limbile fără flexiune sau cu flexiune slab dezvoltată. Căci există limbi în care raporturile dintre subiect și obiect nu depind de topică. Este cazul limbilor latină, greacă, sanscrită, lituaniană, rusă etc. Indiferent dacă spunem *pater amat filium*, *amat pater filium*, *amat filium pater* ș.a.m.d., subiectul rămîne subiect, iar complementul — complement. Desinențele arată aici în mod clar raportul dintre cuvinte. În schimb, în limbile fără flexiune sau cu flexiunea puțin dezvoltată, ordinea cuvintelor în frază poate arăta ce funcție gramaticală are fiecare. Astfel, în fr. *L'homme a tué le tigre* nu este tot una cu *Le tigre a tué l'homme*. Un rol analog îl îndeplinește topica în limbile engleză, chineză, bulgară etc. În chineză și japoneză, ordinea cuvintelor în propoziție este fixă. Schimbînd-o, schimbăm și sensul frazei. În mongolă, substantivele nu se diferențiază formal de adjective. Topica compensează aici lipsa procedeelor morfologice. În rusă și vechea irlandeză, ordinea cuvintelor joacă rol sintactic: cf. r. *nóvoje plátje* „rochie nouă", *ránnjaja vesná* „primăvara timpurie", v. irl. *infer maith* „om bun" (atribut), dar r. *plátje nóvoje* „rochia e nouă", *vesná ránnjaja* „primăvara e timpurie", v. irl. *maith infer* „omul e bun" (predicat).

Cele spuse mai sus relevă în mod foarte pregnant specificul limbilor de pe glob și varietatea procedeelor de exprimare a sensurilor gramaticale sau (și) lexicale.

c. Părțile de vorbire și categoriile gramaticale

Problema apariției părților de vorbire (substantiv, adjectiv, verb etc.) și a categoriilor gramaticale (gen, număr, caz, mod, diateză etc.) este legată de procesele abstracte ale activității creierului uman în decursul timpului. Omul percepe lumea pe cale senzorială. *Percepția senzorială* ne oferă imaginea unui obiect concret. Acestei reprezentări intelectul îi dă un nume. Așa apare *cuvîntul*. Dar cuvîntul nu reflectă imaginea fiecărui obiect în parte, ci clasa obiectelor, adică *noțiunea*, deci ceva abstract (vezi și *supra*, cap. *8*, *d*). Senzația este prima treaptă a cunoașterii. În intelect, imaginea obiectului există nominal. Cuvîntul reprezintă generalizarea reprezentărilor obținute pe cale senzorială. Noțiunea este o formă a gîndirii mai complicată decît reprezentarea. Spre deosebire de aceasta din urmă, noțiunea nu cuprinde elementul concret. Realitatea reprezentărilor din lumea înconjurătoare se manifestă în limbă prin noțiuni. Tot ceea ce percepem, percepem în formă lingvistică.

O formă de generalizare superioară noțiunii, mult mai abstractă deci, este *categoria*. În rîndul categoriilor putem cita: cauzalitatea, calitatea, cantitatea, posibilitatea, realitatea etc., fiecare exprimînd generalizarea abstractizată a unor raporturi esențiale.

Scanned with OKEN Scanner

Generalizarea noţiunilor (a doua treaptă a generalizării) în categoria obiectului îşi găseşte expresie, pe plan lingvistic, în *substantiv*; tot aşa stau lucrurile în cazul generalizării însuşirilor *(adjectiv)*, a acţiunii *(verb)* etc. Aşadar, orice categorie capătă în limbă expresie formală şi circulă cu numele de *parte de vorbire*. Părţile de vorbire sînt categorii ale gîndirii cu mărci gramaticale. Ele s-au constituit treptat şi apar astăzi sub forma unor *clase lexico-gramaticale*. Clasificarea cuvintelor în părţi de vorbire se face pe baza criteriilor *lexical*, *morfologic* şi *sintactic*.

1) Potrivit criteriului *lexical* (sau *semantic*), la repartizarea cuvintelor pe părţi de vorbire trebuie să ţinem seama de sensul lor.
2) Criteriul *morfologic* se referă la flexiunea şi tipul dominant al derivării proprii respectivei părţi de vorbire (tipul *sufixal*, *prefixal* etc.).
3) În fine, criteriul *sintactic* are în vedere funcţiunea sau rolul cuvîntului în propoziţiei şi frază.

Pornind de la *conţinut*, putem clasifica cuvintele în două grupe mari:
1) *părţi de vorbire care au sens lexical de-sine-stătător* şi care pot fi părţi de propoziţie: substantivul, adjectivul, numeralul, verbul, adverbul; aceste cuvinte se caracterizează prin unitatea conţinutului şi a formei gramaticale;
2) *părţi de vorbire care exprimă raporturi între cuvinte*, servind la îmbinarea acestora, şi care de aceea se numesc *cuvinte ajutătoare*, cu rol de instrumente gramaticale: prepoziţia, conjuncţia, particulele şi copula.

O situaţie aparte ocupă *interjecţia*, inclusă de unii, respinsă de alţii din rîndul părţilor de vorbire. Cert este că interjecţia se deosebeşte şi de părţile de vorbire care au un sens lexical de-sine-stătător, dar şi de cuvintele auxiliare, servind la exteriorizarea senzaţiilor, sentimentelor, manifestărilor de voinţă, precum şi la reproducerea sunetelor şi zgomotelor din natură.

Din punctul de vedere al formelor, pe care le iau în flexiune, cuvintele se pot clasifica în *părţi de vorbire flexibile* (substantivul, articolul, adjectivul, pronumele, numeralul şi verbul) şi *neflexibile* (prepoziţia, conjuncţia, interjecţia, în parte şi adverbul; spre deosebire de cuvintele din prima categorie, acestea nu suferă modificări formale în întrebuinţarea lor).

Din punct de vedere *sintactic*, părţile de vorbire cu sens lexical se disting prin faptul că servesc la exprimarea unor funcţiuni tipice: astfel, substantivul este, prin excelenţă, subiect sau complement, iar adjectivul, de pildă, atribut, pe cînd verbul îndeplineşte, adeseori, rol de predicat. Şi în ceea ce priveşte *derivarea*, părţile de vorbire au caracteristici distincte.

Ca parte de vorbire, *pronumele* exprimă categoria obiectului (ţine locul unui substantiv), a calităţii (ţine locul unui adjectiv) sau a cantităţii nedeterminate (ţine locul unui numeral). În funcţie de aceasta, pronumele a fost trecut cînd la părţile de vorbire cu sens lexical de-sine-stătător, cînd la celelalte clase de cuvinte. De fapt, pronumele constituie o parte de vorbire cu individualitate proprie, căci are caracteristici semantice şi gramaticale.

Un loc aparte revine părţilor de vorbire care exprimă raporturi între noţiuni şi sînt, deci, *cuvinte ajutătoare*. Ele *au* un sens lexical, care nu este

Scanned with OKEN Scanner

însă suficient de pronunţat şi, ca atare, nu poate fi uşor perceput. Din acest punct de vedere, ca şi din punctul de vedere al caracteristicilor gramaticale, prepoziţia, conjuncţia, particulele etc. sînt părţi de vorbire şi trebuie să figureze în clasificarea materialului lingvistic, indiferent de limba în care apar.

În ceea ce priveşte conţinutul lexical şi gradul de abstractizare, părţile de vorbire se deosebesc de aşa-zisele *clase gramaticale* (genul personal, substantivele însufleţite şi neînsufleţite etc.), care se referă la fenomene gramaticale cu un grad redus de abstractizare, amintind de abstractizarea la nivelul lexicului.

Fiecare parte de vorbire se află într-o anumită corelaţie cu celelalte.

Raporturile acestea sînt *generale* şi *particulare*. Sînt *generale* relaţiile dintre părţile de vorbire, dintre declinare şi conjugare, sau cele existente între formele timpurilor, ale modurilor etc. Relaţiile *particulare* se stabilesc între categorii gramaticale care se extind asupra unui număr mai mic de lexeme şi au un grad mai mic de abstractizare. Astfel, corelaţiile dintre declinări nu au valoarea celor caracteristice conjugărilor (există limbi unde numărul de declinări şi tipuri, subtipuri etc. este destul de mare).

Alături de *morfem*, cel mai important concept gramatical îl constituie conceptul de *categorie gramaticală*. Deosebindu-se între ele în fiecare limbă, categoriile gramaticale au şi elemente comune ce apar în limbi foarte deosebite ca structură.

Categoria gramaticală este proprie limbii ca *sistem*. Ea trebuie, aşadar, raportată, în primul rînd, la *axa paradigmatică*. În acest sens, categoria gramaticală se distinge de alte unităţi lingvistice (de exemplu, de *fonem* sau *morfem)* care pot fi considerate şi în *plan sintagmatic*.

În definirea categoriilor gramaticale, unii lingvişti iau ca punct de plecare „reprezentarea" (de fapt, *sensul gramatical)*, care acompaniază *sensul lexical* al cuvintelor, alţii se orientează după *forme*, organizate sub raportul *sensului*. În prezent, specialiştii acceptă, cu variaţii ce diferă mai mult sau mai puţin, una din aceste modalităţi de înţelegere a categoriilor gramaticale. Trebuie însă spus că ambele concepţii sînt vulnerabile, datorită tratării unilaterale a problemei în cauză, unii lingvişti luînd drept principiu fundamental *conţinutul*, în timp ce alţii consideră că trebuie pornit de la *expresie*. În cele din urmă, *categorie gramaticală* dublează noţiuni ca *sens gramatical* sau *formă gramaticală*. Oricît ar putea să pară de paradoxal, teza privind caracterul bilateral al fenomenului gramatical (unitatea dintre *sens* şi *expresie lingvistică*) este subliniat şi de adepţii principiilor tradiţionale (care îmbrăţişează una din definiţiile reproduse, în esenţa lor, de noi mai sus). Dificultatea — deocamdată insurmontabilă — de a rezolva problema categoriilor gramaticale rezidă în faptul că nu au fost studiate exhaustiv şi nu s-a ajuns încă la o interpretare — unanim acceptabilă — a unor fenomene lingvistice fundamentale ca *sensul gramatical* şi *forma gramaticală*.

În fundamentarea unei concepţii rezonabile, putem avansa ideea potrivit căreia, abordînd studiul esenţelor lingvistice, avem obligaţia să delimităm strict fenomenele ce aparţin limbii de fenomenele care pot numai părea ale limbii, în virtutea faptului că tocmai limba, fiind cel mai important mijloc de comunicare, reprezintă, în acelaşi timp, şi o unealtă a cunoaşterii. Vom face, deci, distincţie între *conţinutul* şi *relaţiile* din lumea reală şi

Scanned with OKEN Scanner

entităţile similare din limbă. Dacă sensul (înţelesul) cuvîntului ţine de planul lexical, o desinenţă (de pildă, *-i* în forme ca „*florii* pietrei etc.) exprimînd relaţii, ţine de cel al raporturilor gramaticale.

Insistînd asupra fenomenelor lingvistice, vom observa că cercetarea lor (de exemplu, cercetarea categoriei numărului gramatical) nu poate avea în vedere exclusiv fundamentarea logică.

Analiza tuturor cuvintelor care exprimă ideea de singular ne duce la concluzia că acest sens este exprimat prin mijloace diferite, subordonate însă, în multe limbi (de exemplu, română, franceză, rusă, germană), în virtutea unor cauze mai generale, diferenţierii pe genuri, care s-a dovedit a fi mai importantă în aceste idiomuri.

Noţiunea de *categorie gramaticală* reprezintă un mod de organizare a sistemului lingvistic mult superior conceptelor de *formă gramaticală* şi *sens gramatical* [39]. În fond, *categoria gramaticală* reprezintă o unitate dialectică a celor două elemente. Nu putem vorbi de *categorie gramaticală* nici numai în prezenţa *formei*, nici numai în prezenţa *sensului gramatical*. Şi gradul de abstractizare este mai mare : o categorie gramaticală, avînd un sens mai general, se poate exprima prin mai multe forme (cf. categoria numărului). Categoria gramaticală trebuie descoperită şi descrisă în fiecare limbă în parte. Astfel, ideea de singular la substantivele româneşti sau la cele din limbile slave nu este întărită numai de faptul că ea apare şi la alte cuvinte de acelaşi tip, ci şi pentru că seriei *casă*, *masă*, *drum*, *copac*, *om*, *cal*, etc. i se opune o alta, cu sens de plural : *case*, *mese*, *drumuri*, *copaci*, *oameni*, *cai* etc. Acest sistem de opoziţii caracterizează, în esenţă, structura gramaticală (cf., de exemplu, în limbile slave, opoziţia verbelor de *aspect perfectiv* şi *imperfectiv*). Aşadar, *opoziţia* reprezintă un moment calitativ nou în organizarea structurii gramaticale, *ale cărei prime elemente le constituie sensul gramatical şi forma gramaticală*. Dar opoziţia nu trebuie privită numai ca *opoziţie binară* (vezi, de pildă, *aspectul verbal* sau *categoria gramaticală a numărului*). Într-adevăr, în limba română, ca şi în germană ori în limbile slave, *genul* şi *persoana* cunosc *opoziţii ternare*, *cazul* în rusă, opoziţia a 6 forme, altfel este reprezentat sistemul opoziţiilor specifice categoriei *timpului* în limbile slave şi română. În general însă, opoziţiile pluriforme sînt bazate tot pe opoziţii binare. Astfel, în toate limbile slave (cu excepţia bulgarei şi macedonenei), *categoria cazului* dispune de opoziţii binare între nom. şi gen., nom. şi dat., nom. şi ac. etc. Aceste opoziţii nu au, desigur, aceeaşi valoare. Pregnante şi mult mai semnificative sînt opoziţiile dintre nom. şi ac. sau dintre nom. şi in str.

Modul (personal) implică categoria timpului şi a persoanei, cu alte cuvinte, categorii ce caracterizează formele predicative. *Categoria predicativităţii*, constituie, în limbă, un fenomen gramatical mai abstract decît

[39] Vezi, în acest sens, lucrarea fundamentală a lui I. I. Meščaninov, *Členy predloženija i časti reči*, Moscova—Leningrad, 1945 ; V. M. Nikitevič, *Grammatičeskie kategorii v sovremennom russkom jazyke*, Moscova, 1963 ; I. P. Mučnik, *Grammatičeskie kategorii glagola i imeni v sovremennom russkom literaturnom jazyke*, Moscova, 1971 ; *Funkcional'nyj analiz grammatičeskich kategorij*, Leningrad, 1973 ; *Gramatinės kategorijos ir jų raida (Categoriile gramaticale şi evoluţia lor)*, Vilnius, 1978 ; în legătură cu *categoriile gramaticale ale propoziţiei* vezi T. P. Lomtev, *Predloženie i ego grammatičeskie kategorii*, Moscova, 1972.

categoria timpului; la rîndul lor, categoriile gramaticale de *timp*, *mod*, *caz* sînt mai abstracte decît *genul* și *aspectul verbal*.

Din cele spuse pînă acum rezultă marea importanță a categoriilor gramaticale în limbă și diversitatea punctelor de vedere în înțelegerea și analiza lor. La aceasta trebuie să adăugăm și varietatea categoriilor (în funcție de specificul limbii), cît și neconcordanța valorilor exprimate de aceeași categorie gramaticală în limbi chiar înrudite ca origine și structură.

Mijloacele de exprimare sînt și ele foarte felurite în varietatea limbilor de azi și de altădată. Procedeele pot fi *morfologice*, *sintactice*, *lexicale* și *fonetice* (*accentul* și *intonația*).

Categoriile gramaticale ocupă un loc central în structura fiecărei limbi. Întrucît un cuvînt este, de regulă, caracterizat în același timp prin mai multe categorii gramaticale, raportul reciproc dintre acestea din urmă și conținutul cuvîntului se complică în măsură considerabilă. În cuvinte ca *masă*, *casă*, *iarbă*, sensul lexical este legat indestructibil și organic de mai multe categorii gramaticale: *numărul* (sg.), *cazul* (nom.), *genul* (fem.); tot astfel, în lat. *hominum*, conținutul lexical ni se prezintă în aceeași conexiune indisolubilă cu categoriile gramaticale de număr și caz, numai că aici numărul este, evident, plural, iar cazul — genitiv. Întrucît cuvîntul apare întotdeauna cu o anumită formă gramaticală și cu o funcție sintactică, și categoriile ni se înfățișează în strînsă legătură cu anumite clase de cuvinte.

Problema apariției categoriilor gramaticale (ca și a părților de vorbire, caracterizate prin aceste categorii) este legată intim de operația îndelungată de abstractizare a gîndirii umane. Cunoașterea inițială a lumii se efectuează prin intermediul organelor senzoriale. Tot ceea ce percepem, percepem în forma materialului limbii. În legătură cu aceasta V. I. Lenin scria: „*Simțurile arată realitatea; gîndirea și cuvîntul arată generalul. Fiecare cuvînt (vorbire)* **generalizează**“ [40].

Analizînd esența categoriilor gîndirii și criticînd obiectivismul lui Hegel în *Știința logicii*, Lenin preciza [41]: „*Categoriile gîndirii nu sînt un instrument al omului, ci expresia legității atît a naturii cît și a omului*”. Spre deosebire de omul instinctelor, de omul sălbatic, care nu se desprinde pe sine din natură, omul conștient face această operație, „*categoriile sînt treptele acestei desprinderi, adică ale cunoașterii lumii, puncte nodale în rețea care-l ajută s-o cunoască și s-o cucerească*” [42].

Am văzut, în parte, mai sus că problema categoriilor gramaticale continuă să rămînă cea mai complicată problemă a gramaticii teoretice.

Analiza științifică a limbii impune înțelegerea fenomenelor ei gramaticale, făcînd abstracție, într-un anumit sens, de faptele înseși. Pentru înțelegerea trăsăturilor fundamentale, proprii gramaticii fiecărei limbi, în planul teoretic trebuie să cunoaștem elementul comun care asigură unitatea fenomenelor, aparent disparate (cînd le privim la suprafață). Categoriile gramaticale constituie fundamentul fiecărei limbi. Studierea

---

[40] *Caiete filozofice*, București, 1956, p. 248. În legătură cu raportul dintre *abstract* și *concret* în morfologie vezi V. Știrbu, *Cu privire la sistemul morfologic*, în *Sistemele limbii*, p. 27—34.

[41] *Op. cit.*, p. 62.

[42] *Ibidem*, p. 65.

Scanned with OKEN Scanner

sistemului gramatical nu este posibilă fără stabilirea și analiza acelor fenomene și categorii, care stau la baza lui și-i determină evoluția.

Partea vulnerabilă a multor concepții privind tratarea categoriilor gramaticale este abordarea lor unilaterală. Astfel, după cum am văzut, unii iau ca punct de plecare conținutul, alții, dimpotrivă, expresia, ceea ce face ca termenul *categorie gramaticală* să dubleze noțiuni ca *sens gramatical* sau *formă gramaticală*. Fenomenele gramaticale au însă un dublu caracter, ele evidențiind unitatea dintre sensul gramatical și exprimarea lui. Categoria gramaticală trebuie, deci, considerată ca unitate bilaterală. În raport cu părțile de vorbire (numite și clase lexico-gramaticale), categoriile gramaticale sînt situate pe o treaptă superioară de abstractizare.

Una dintre cele mai abstracte categorii gramaticale este, fără îndoială, *genul*. Categoria gramaticală a genului sau — mai larg — categoria clasei nominale este răspîndită în cele mai variate limbi, unde se manifestă însă în mod diferit. Desigur, nimeni nu-și pune întrebarea de ce un substantiv ca *bărbat* este de genul masculin, iar *femeie* — feminin. Dar e mai greu de explicat de ce *an*, *perete*, *pumn* sînt masculine, *primăvară*, *casă*, *stradă*, feminine, iar *oraș*, *creion* neutre. Ce exprimă atunci categoria genului gramatical? Problema se complică mult, căci chiar în limbile unde apare această categorie gramaticală, substantivele nu coincid în ceea ce privește genul. Astfel, în română *lingură* este de genul feminin, în rusă de asemenea *(lóžka)*, dar în germană *der Löffel* se încadrează la genul masculin. Substantivul *scaun* este în limba română de genul neutru, în rusă *(stul)* — masculin, iar în spaniolă *(la silla)* feminin. *Sentinela* în română și franceză *(la sentinelle)* aparține genului feminin, în timp ce în rusă acest cuvînt *(časovój)* este de genul masculin. Diferențele care se observă între limbi în privința categoriei gramaticale a genului se referă, însă, în majoritatea cazurilor, la obiectele neînsuflețite.

Categoria genului gramatical o găsim în limbile indo-europene, precum și în alte limbi. În schimb, lipsește din structura familiilor lingvistice turcice și fino-ugriene (ugro-finice).

În fiecare dintre limbile care o posedă, categoria aceasta are particularitățile ei specifice.

Trebuie spus că, dacă substantivele însuflețite, de regulă, sînt repartizate — și aceasta oarecum natural — la genul masculin și feminin, cele neînsuflețite și existența în multe limbi a unui grup special de cuvinte de genul neutru complică în mod considerabil problema acestei categorii gramaticale. Ea devine și mai complexă atunci cînd facem incursiuni în limbile neindo-europene. În unele limbi din Africa orientală, unde nu există categoria gramaticală a genului, întîlnim o *clasă nominală* aparte, pentru obiectele și fenomenele care exprimă ideea de „ceva mare și puternic" (de exemplu, *copacul* sau *elefantul)* și o categorie specială pentru obiectele și fenomenele care exprimă ideea de „ceva mic și slab" (de pildă, *șoarece* sau *iarbă)*. Așadar, în limbile africane, clasele nominale au un suport semantic evident, deci un caracter mai concret. La fel stau lucrurile în multe limbi daghestaneze. De exemplu, în avară, toate substantivele se împart în trei clase. În prima intră denumirile bărbaților *(tată, fiu* etc.), în cea de a doua sînt incluse denumirile femeilor *(mamă, fiică* etc.) și, în fine, a treia categorie cuprinde numele de animale, obiecte neînsuflețite și substantivele abstracte *(cîine, casă, copac, muncă* etc.). În diferi-

Scanned with OKEN Scanner

tele limbi ale Daghestanului, numărul claselor nominale este diferit. Cel mai mic apare în tabasarană, care dispune de două categorii : clasa numelor „raţionale" *(tată, mamă)* şi clasa numelor „iraţionale" *(cîine, casă)*. În lakă şi darghină, precum şi în numeroase alte limbi lipsite de scriere, numărul claselor nominale se ridică la 4. În acest caz, principiul repartizării numelor pe clase constă, în linii generale, în faptul că prima clasă include substantivele care denumesc fiinţe raţionale de sex masculin, a doua — de sex feminin, a treia — nume de animale, a patra — denumiri ale obiectelor neînsufleţite. Dar de la această regulă există foarte multe excepţii. În suaheli—una dintre limbile africane—substantivele se împart în 8 clase gramaticale : clasa oamenilor, a animalelor, a copacilor etc.

Rădăcinile categoriei gramaticale a genului trebuie căutate într-un trecut foarte îndepărtat. În orice caz, ea nu s-a putut constitui înainte de formarea numelui. Într-un stadiu arhaic, omul grupa — după criterii semantice despre care nu ştim mai nimic — obiectele din jur. Iniţial, el distingea fiinţe de gen masculin şi feminin, dar cu timpul a mai adăugat la această clasificare obiecte, fiinţe şi noţiuni după principiul însufleţirii sau neînsufleţirii lor, după dimensiuni sau gradul de importanţă, în legătură cu caracterul concret sau abstract ş.a.m.d. Iată de ce pînă astăzi în multe limbi clasificarea nominală se bazează concomitent pe caracteristici diferite : clasificarea în genuri se încrucişează cu clasificarea după principiul animatului sau inanimatului, al „raţionalului" şi „iraţionalului" etc. Acestea sînt, după toate probabilităţile, rădăcinile istorice ale clasificării nominale, destul de complicată, dealtfel, şi a aspectului ei particular — clasificarea după gen.

Împărţirea numelor în *animate* şi *inanimate* poate fi urmărită în structura gramaticală a multor limbi europene. În acelaşi timp, trebuie spus că *genul personal* este un caz particular, în care opoziţia *animat — inanimat* capătă expresie gramaticală (formală). Astfel, noi zicem : *El a chemat pe fratele său (genul personal* cere aici folosirea prepoziţiei-morfem de acuzativ *pe)*, dar *El a chemat cîinele*, fără *pe*. Şi în spaniolă construcţiile cu nume însufleţite se deosebesc de cele cu substantive inanimate. Să se compare : *La madre ama a la hija*, unde acuzativul este precedat de prepoziţia-morfem *a*, în timp ce *La madre ama el libro*. Aici raporturile gramaticale sînt desemnate fără prepoziţie, căci substantivul *el libro* „cartea", spre deosebire de *la hija* „fiica", este *neînsufleţit*. În rusă, vom avea *On pozvál bráta* „El a chemat fratele" şi *On smótrit fil'm* „El vede filmul" (opoziţia *animat — nonanimat* se exprimă cu ajutorul desinenţelor : în cazul substantivelor însufleţite, acuzativul foloseşte o desinenţă, identică cu a genitivului).

În evoluţia sa îndelungată, clasificarea nominală a suferit schimbări esenţiale. În urma unui proces de evoluţie complexă, în numeroase limbi actuale s-a stabilit un sistem de indicatori nominali prin excelenţă abstract, categoria genului gramatical.

După cum menţionam mai înainte, categoria gramaticală a genului devine convenţională (sau arbitrară), dacă ne referim la substantivele neînsufleţite sau încercăm să interpretăm natura genului neutru. Într-adevăr, conţinutul numelor inanimate în limbile de astăzi nu are nevoie de nici o caracteristică de gen.

Scanned with OKEN Scanner

Din punct de vedere strict istoric, categoria genului gramatical reprezintă — cel puţin în limbile indo-europene — vestigii ale trecutului, urmarea unor stări de lucruri arhaice. Nu putem, desigur, spune de ce *apa* este de genul feminin, iar *rîul*, neutru.

Cu mult mai clare sînt bazele originii categoriei gramaticale a *numărului*. Ea a apărut din necesităţile practice ale omului. Categoaria numărului a fost la început o categorie lexicală : numai ulterior ea s-a gramaticalizat. În limbile australiene, şi astăzi pluralul substantivelor se formează prin adăugarea cuvîntului *mult*. O serie de limbi vechi (şi chiar noi) nu cunosc în general pluralul nedefinit, preferînd, de fiecare dată, să exprime un plural concret : *dualul* (pentru două obiecte sau obiecte perechi), *trialul* (pentru trei) ş.a.m.d. (vezi amănunte *infra*). Totuşi, treptat, în procesul evoluţiei istorice a gîndirii, noţiunea de număr a devenit din ce în ce mai abstractă. În plan strict lingvistic, categoria gramaticală a numărului caracterizează, astăzi, mai multe părţi de vorbire (subst., adj., articol, numeral, pron. şi vb.), manifestîndu-se, pretutindeni, altfel.

Conceptul de plural sau — mai larg — conceptul de pluralitate este propriu celor mai variate obiecte şi fenomene. De aici şi tendinţa de unificare a procedeelor de formare a numărului plural. Dacă experienţa îl punea pe om în contact cu o infinitate de cazuri particulare (o mulţime de pietre, de păsări, stele, oameni etc.), pe măsură ce el căpăta aptitudinea de a abstractiza, se năştea şi ideea unui plural abstract, care îşi găseşte cu timpul expresie în limbă (gramatică). Fiind determinată de activitatea practică, gîndirea omului, la rîndul ei, începe să influenţeze practica. „*Conştiinţa omului nu numai că reflectă lumea obiectivă, dar o şi creează*" [43]. Astfel, desprinzîndu-se de particular, unicitatea şi unidimensionalitatea, în limbă încolţeşte treptat categoria numărului abstract, categoria unităţii şi a pluralităţii. Numerele sg. şi pl. din structura gramaticală a limbilor contemporane reprezintă un produs al acestei evoluţii complexe. Totuşi, în sistemul numărului gramatical, la opoziţia, fundamentală, dintre unitate şi pluralitate intervin implicaţii complementare. De exemplu, în cazul substantivelor, numărului sg. poate exprima nu numai un singur obiect, ci şi noţiunea de obiect în genere (*casă, carte*), iar pluralul, desemnînd multiplicitatea, nu ne indică, de regulă, numărul exact al obiectelor care îl compun (în *case, cărţi*, nu ştim precis despre cîte obiecte e vorba). *Omul* este nu numai un anumit om, ci şi omul în general. Aceste complicaţii confirmă particularitatea dialectică, deosebit de importantă a limbii : posibilitatea de a nota concomitent şi generalul, dar şi particularul. Motivată, totuşi, în limbă mai mult decît genul, categoria numărului nu este chiar aşa de transparentă cum ar putea părea. Paralelismul dintre diferenţierile reale („unul" — „mai mult decît unul") şi relaţiile gramaticale corespunzătoare este, adeseori, anulat. Esenţa categoriei numărului se conturează nu în opoziţia „unul" şi „mai mulţi", ci în funcţie de caracteristica formală a substantivelor. Este adevărat că opoziţia o constituie toate formele singularului şi ale pluralului. La substantivele *singularia* şi *pluralia tantum*, marca numărului nu s-ar baza însă pe deosebiri reale, cantitative, ci pe anumite particularităţi formale (gramaticale), specifice

[43] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, p. 177.

Scanned with OKEN Scanner

cuvintelor. Într-adevăr, un substantiv ca r. *sáni* (pl. t.) „sanie" desemnează un obiect, iar *beljó* (sg.) „rufe, lenjerie", o pluralitate de obiecte.

La *adjective*, categoria numărului este pur formală, deoarece, spre deosebire de substantiv, această parte de vorbire nu exprimă cantități diferite ale însușirii sau calității, ci notează, întotdeauna, o însușire constantă, care, nefiind concepută ca substanță independentă, nu poate avea număr. Dealtfel, în unele limbi (de exemplu, în engleză, limbile turcice) adjectivul este, ca și adverbul, invariabil.

În principiu, *numeralele* nu cunosc categoria numărului, fapt explicabil prin aceea că, în raport cu categoria gramaticală a numărului, care reprezintă ceva abstract, numeralul, legat de un nume, indică ceva concret; astfel, deosebirea dintre „unu" și „zece" nu este identică cu cea dintre *masă* și *mese*. Cu toate acestea, anumite numerale păstrează și astăzi urme formale (gramaticale) ale categoriei numărului.

Mijloacele de exprimare a categoriei gramaticale a numărului sînt foarte diferite. De pildă, tibetana recurge la cuvinte speciale care arată cantitatea, tagalog — limba de stat a Republicii Filipinelor — la particule, araba, potrivit cu sistemul ei, folosește flexiunea internă, în chineză se întrebuințează cuvinte accesorii, în indoneziană (și multe alte limbi înrudite), mai ales la formarea pluralului substantivelor — reduplicarea, deci un procedeu lexical gramaticalizat, iar în armeană — sufixele. Pentru a marca pluralul, limba română recurge la procedee multiple: desinențe, palatalizarea consoanelor, finale, alternanțele (vocalice și consonantice). Se pare că procedeul cel mai des întîlnit pentru desemnarea categoriilor gramaticale în diverse limbi îl constituie morfemele.

În arabă există două feluri de plural, dintre care unul se obține prin flexiune internă (procedeu folosit mai des), iar celălalt — prin atașarea sufixului de plural. Primul tip, rezultat din simpla modificare a temei (cf. sg. *ḥimār* „măgar" — pl. *ḥamīr*) se întîlnește și în alte limbi semite și e cunoscut sub numele de *plural intern* sau *brisé* (ar. *mukassar*), spre deosebire de pluralul format prin alipirea sufixelor. (Și în engleză, modificarea vocalei din temă poate ține locul de desinență de plural: cf. sg. *man* „om" — pl. *men* „oameni".) Procedeul acesta din urmă este mai nou, el nu există în semita comună. Relicve ale unui tip străvechi de formare a pluralului (prin reduplicarea totală a rădăcinilor) se păstrează în arameică și ebraică.

În unele limbi (de exemplu, în japoneză), la substantive, categoria gramaticală a numărului nu este marcată întotdeauna, deși aceste limbi cunosc și folosesc procedeele sufixării, prefixării și reduplicării.

În hindustană, pluralul unor substantive care denumesc persoane sau, uneori, ființe vii în genere, se poate forma prin adăugarea unor cuvinte care nu și-au pierdut încă sensul lor lexical: *log* „popor", *gan* „mulțime, gloată", *jan* „om". De ex., sg. *mazdūr* „muncitor" — pl. *mazdūr log*; sg. *pāṭḥak—pāṭḥikā* „cititor și cititoare" — pl. *pāṭḥak—pāṭḥikāgan*; sg. *kapi* „maimuță" — pl. *kapigaṇ*; sg. *strī* „soție" — pl. *strī log* sau *strī jan*; sg. *baṇdhu* „rudă" — pl. *baṇdhu log*, *baṇdhugan*, *baṇdhu jaṇ* etc.

Majoritatea limbilor dispun de două numere gramaticale: *singular* și *plural*. Opoziția aceasta, fundamentală, este însă perturbată de existența substantivelor colective și a celor defective de număr (sg. și pl. t.) Unele limbi micronezience fac distincție între singular, dual, trial, quatrial și plural.

Scanned with OKEN Scanner

Fără îndoială, apariţia numărului gramatical este legată de dezvoltarea numărătorii, adică de distincţia pe care omul o face, după criteriul cantitativ, între obiectele de acelaşi fel. De pildă, trialul există doar în limbile care nu cunosc decît primele trei numere. Dualul, trialul şi quatrialul constituie cazuri de *pluralitate concretă*. În limbile care posedă numai opoziţia dintre singular şi plural, categoria gramaticală a numărului este mai abstractă decît în limbile care au dual, trial etc.

În limbile indo-europene, dualul a existat în sanscrită (vedică şi clasică), veche persană, avestică, elină, gotică, lituaniană, paleoslavă etc. Cu timpul, formele de dual au fost înlocuite prin plural (în unele limbi mai devreme, în altele mai tîrziu). În majoritatea cazurilor, fenomenul coincide cu dezvoltarea civilizaţiei popoarelor respective. Astfel, spre deosebire de sanscrită veche persană şi avestică, în prakrită, pali şi pehlevi nu există nici urmă de dual. În latină şi în limbile italice, dualul dispare deja în perioada preistorică. În schimb, în slavă el s-a menţinut pînă tîrziu. Dualul se întîlneşte, de fapt, şi astăzi (în luzaciană şi slovenă). La fel, în lituaniană. În greacă, dualul s-a păstrat multă vreme (în dialectul atic). Aici, el dispare în cursul sec. al IV-lea î.e.n. În inscripţiile atice de după 409 există multe exemple de dual, deşi, adeseori, în locul acestuia stau formele de plural. După anul 329, dualul nu mai constituia o formă a limbii vii. Este adevărat că, în epoca imperială, din tendinţe arhaizante, el reapare, pe cale artificială, în cîteva inscripţii. Îl întîlnim, tot acum, şi la unii scriitori atici care vedeau în dual un fel de superioritate a dialectului lor. În alte dialecte greceşti (cu excepţia dorianului) dualul dispare în perioada preistorică. În limba poetică, dualul este înlocuit, foarte de timpuriu, prin pl. (de exemplu, în „Iliada"). Dintre scriitorii atici, numai Aristofan manifestă o adevărată predilecţie pentru formele de dual, pe care le foloseşte nu numai frecvent, ci şi corect.

În araba modernă, dualul se păstrează şi este bine mînuit de scriitori. La fel, presa, radioul, autorii de lucrări cu terminologie ştiinţifică folosesc corect aceste forme. Dar conservarea dualului nu se face, aici, fără multă atenţie, fără efort.

Dacă mergem mai departe, constatăm că, de pildă, în toate limbile şi dialectele eschimose dualul este o categorie vie şi se răsfrînge nu numai asupra substantivului, ci şi asupra altor părţi de vorbire. Afirmaţia unor lingvişti, după care la eschimoşii din Asia şi la cei din Groenlanda dualul se foloseşte rar, fiind înlocuit prin formele de plural, porneşte de la necunoaşterea faptelor. Numai sporadic dualul este substituit prin plural şi, de regulă, exclusiv la persoanele care au trăit multă vreme într-un mediu lingvistic străin, au uitat, deci, normele limbii materne. De asemenea, dualul a dispărut şi din limba eschimoşilor care au venit în contact cu vorbitorii limbilor paleosiberiene. Cazul contrar îl avem în urdu, unde formele — rar întîlnite — de dual apar numai la unele substantive de proveniență arabă.

În general, pretutindeni, din *absolută (doi ochi* — o singură senzaţie vizuală, *două urechi* — o singură senzaţie acustică etc.), cu timpul categoria gramaticală a dualului devine relativă (de ex., *doi copaci, două mese* etc.). Şi în tibetană, cu vremea, particula dualului — *dag* — începe să fie folosită ca semn al pluralului (cf. şi în rusă exemple de tipul *gorodá*

„orașe", lesá „păduri", unde desinența de plural este la origine desinență a dualului, dispărut în cursul istoriei limbii).

O altă problemă care se pune este aceea a *substantivelor colective (aluniș, brădet, păpuriș* etc.), care după formă aparțin singularului, iar după sens pluralului. Semantica substantivelor respective creează o subgrupă în sistemul categoriei gramaticale a numărului în diferite limbi. Colectivele denumesc o mulțime oarecare de obiecte identice, considerată în totalitatea ei, fără a ține seamă de indivizii care o alcătuiesc, deci ca un tot nediferențiat. Lat. *folia* „frunziș" (cf. r. *listvá)* inițial se forma de la sg. n. *folium* „frunză, foaie" după tipul comun al numărului plural. Dar *folia* avea în latinește nu atît sens de plural, cît de singular, cu deosebirea că acesta era un substantiv colectiv. Iată de ce în istoria ulterioară a limbii latine, odată cu dispariția genului neutru, substantivele de tipul *folia* au început să fie tratate ca substantive de genul feminin, la numărul singular, dar cu înțeles de plural nediferențiat, deci de colectiv. Există o deosebire esențială între ideea de plural exprimată prin substantivele care au și singular și aceeași idee exprimată prin substantive colective. În formele de plural, sensul pluralității este redat prin mijloace gramaticale, pe cînd la substantivele colective conceptul de plural are valoare lexicală, exprimată prin rădăcina cuvîntului, marca gramaticală arată, aici, nu pluralul, ci singularul. Totuși, de regulă, între colectiv și plural nu poate fi trasată o netă linie de demarcație.

Unele limbi (de exemplu, lituaniana, letona, finlandeza, rusa, polona) manifestă o predilecție evidentă pentru substantivele *pluralia tantum*. Cf. let. *riti* „răsărit, orient", *dūmi* „fum" *rugāji* „miriște", *baumas* „faimă", *auri* „urlet", *glaimi* „măgulire", *izbailes* „frică", *ilgas* „nostalgie", *kāzas* „nuntă, căsătorie", *auzas* „ovăz", *tauki* „grăsime"; finl. *häät* „nuntă" *kesnut, pidot* „ospăț", *markkinat* „iarmaroc", *arapajaiset* „loterie" etc.

Interesant de remarcat este faptul că, spre deosebire de finlandeză, maghiara, de pildă, preferă, adeseori, numărul singular. Astfel, părțile corpului omenesc pereche sînt considerate, în această limbă, drept una singură, predicatul folosit în asemenea împrejurări stă la singular. Trebuie însă spus că în lituaniană și alte idiomuri pomenite, substantivele pluralia tantum angajează un număr mult mai mare de cuvinte decît în restul limbilor care posedă atare categorie. În eschimosă, sînt rare cazurile cînd substantivele se întrebuințează numai la plural sau numai la dual. În schimb, cunosc o largă răspîndire substantivele singularia tantum. Utilizarea formei de plural pentru a denumi obiectul sau fenomenul conceput ca un tot unitar arată că în multe limbi pluralul are tendința de a se separa de singular.

Spre deosebire de alte limbi, în limba tătară pluralul substantivelor se folosește mai rar (îndeosebi după numerale, în locul lui stă singularul). În nivhă (ghiliacă), nu toate substantivele au plural. În unele cazuri, sensul formelor de singular este identic cu al celor de plural. Termenul de *singular* și *plural*, cu care ne-am deprins a denumi categoria gramaticală a numărului, nu poate fi aplicat limbii uzbece. Căci în uzbekă — și în alte idiomuri turcice — există multe grupe de substantive indiferente în ceea ce privește numărul.

Prezența substantivelor pluralia tantum în foarte multe limbi este determinată de faptul că există realități extralingvistice care se prezintă

ca o pluralitate de manifestări, de acte, de stări etc. Întrebuinţarea formei de pl. pentru a denumi obiectul sau fenomenul conceput, totuşi, în mintea noastră ca un tot unitar este posibilă, deci, numai pentru că sensul cuvîntului şi realitatea însăşi permite sau chiar impune acest lucru. E drept, în unele cazuri adoptarea numărului pl. constituie pentru vorbitorii de azi un element pur formal.

În limbile actuale, categoria numărului a căpătat un caracter foarte abstract. Deşi legat de categoria logică a numărului, totuşi numărul gramatical îşi păstrează caracterul său specific. Astfel, în limbile chineză şi coreeană numărul obiectelor desemnat de substantiv nu poate fi precizat în afara propoziţiei. Numai în cazul cînd numele se referă la un obiect unic în felul său (de exemplu, *soarele*) sau la o substanţă (de pildă, *apa*) este posibilă precizarea categoriei numărului. Încolo, substantivele chinezeşti sau coreene nu exprimă un obiect izolat, ci totalitatea obiectelor similare. Precizarea numărului se face în propoziţie prin diferite procedee. Aici categoria numărului este determinată de situaţia reală (ştim despre cine şi despre ce e vorba), de context, alte părţi de vorbire plasate, ca atribute, înaintea substantivelor: singularul sau pluralul pronumelui demonstrativ, un adjectiv ori un numeral.

În limbile indo-europene actuale, opoziţia şi legătura dintre sg. şi pl. constituie pivotul fundamental care formează categoria gramaticală a numărului. Opoziţia şi corelaţia dintre unitate şi pluralitate acoperă şi pune pe planul al doilea alte opoziţii şi relaţii posibile între numărul sg. şi colectiv, între dual şi pl. etc.

Aşadar, categoria numărului, apărută din reprezentările reale şi vitale ale omului, a suferit o serie de transformări şi a căpătat, în structura gramaticală a limbilor, o semnificaţie complexă şi abstractă. Totuşi, în comparaţie cu categoria gramaticală a genului, categoria numărului este cu mult mai transparentă. În afară de aceasta, spre deosebire de gen, care se referă cu precădere la nume, categoria gramaticală a numărului include nu numai substantivele, ci şi adjectivele, pronumele, verbele etc. Însăşi semantica proprie categoriei numărului gramatical condiţionează larga ei răspîndire, deoarece conceptul de număr se referă în aceeaşi măsură la nume şi verb.

Cît priveşte categoria gramaticală a *cazului*, ea „*exprimă raporturile dintre cuvinte (elemente nominale între ele şi faţă de verb) în cursul comunicării*" [44]. Categoria gramaticală a cazului este exprimată morfologic — cu ajutorul flexiunii. Astfel, în lat. *os* este la nominativ, *oris* — la genitiv. Cazul presupune, aşadar, o anumită formă a numelui. Nu orice desinenţă a numelui poate fi considerată un caz. Comparînd *lexemele* [45] *masă—mese*, constatăm că forma *mese* îşi are desinenţa sa, dar ea nu realizează un caz special, diferit de cazul formei *masă*. Ambele forme sînt la nominativ.

[44] I. Iordan, Valeria Guţu Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Bucureşti, 1967, p. 62.

[45] Prin *lexem* (sau *glossem*) (engl. *lexeme*) se înţelege cuvîntul ca element structural al limbii, cuvîntul-tip, spre deosebire de cuvîntul existent ca unitate lexicală, detaşabilă în procesul vorbirii. Cuvîntul, ca variantă a lexemului în actul concret al comunicării orale sau scrise poartă numele de *alolexem*. Cf. şi definiţiile date *lexemului* şi *alolexemului* de Paula Diaconescu: *lexem* = „un monem al cărui sens este lexical"; *lexem particular* (sau *alolexem*) = „orice lexem considerat ca membru al unei asemenea clase (sau ca manifestare a unui lexem general"). (*Pe marginea unor lucrări despre morfem*, p. 535 şi, respectiv, 536).

Scanned with OKEN Scanner

Deosebirile privesc categoria numărului : într-un caz singularul, în celălalt pluralul. După cum vedem, cazul nu coincide cu desinenţa.

În limbile în care numele este invariabil, nu există, evident, nici categoria gramaticală a cazului, ci numai raporturi sintactice echivalente cu cazurile, raporturi exprimate cu ajutorul prepoziţiilor sau al topicii. Este situaţia unor limbi ca franceza, engleza, bulgara, chineza etc. Cînd un bulgar spune *májka* „mamă", *na májka* „a mamei", el redă raporturi gramaticale analoage celor din română. Dar aceste raporturi nu sînt marcate morfologic, ci sintactic (forma numelui nu se schimbă, ci i se adaugă doar prepoziţia). Tot aşa procedează francezii sau englezii. În limbile lor, legătura dintre cuvinte în propoziţie este indicată prin topică. În engl. *Ann sees Pete* „*Ana îl vede pe Petru*", vorbitorul distinge, graţie ordinii cuvintelor, subiectul de obiect. Dar raporturile de aici, echivalente cu cele cazuale, se deosebesc, totuşi, de acestea din urmă prin forma exprimării lor.

În istoria limbilor, corelaţia dintre cazuri, prepoziţii şi topică se poate schimba cu vremea. Ceea ce într-o epocă se exprima prin cazuri, în altă epocă este redat prin prepoziţii, şi invers (cf., de exemplu, vechea franceză cu franceza actuală, vechea bulgară cu bulgara contemporană, vechea engleză cu engleza de azi etc.).

Aşadar, categoria gramaticală a cazului prezintă o unitate complexă dintre sens şi forma lui de exprimare.

Semnificaţia cazurilor este largă. Deoarece raporturile care leagă substantivul de alte cuvinte sau părţi de vorbire din cadrul propoziţiei sînt foarte variate, se înţelege că şi semnificaţia cazurilor (nu numai a celor oblice, ci şi a nominativului) va fi, de asemenea, variată.

Deşi în relaţii cu celelalte cazuri, nominativul se deosebeşte totuşi esenţial de genitiv, dativ, acuzativ, ablativ, instrumental sau locativ. Această deosebire este condiţionată de faptul că nominativul serveşte, de regulă, ca denumire şi ca atare se caracterizează printr-o anumită independenţă. Cînd spunem *masă* sau *luptă* (la nominativ), ne reprezentăm noţiunile respective ca ceva mai independent decît formele cazurilor oblice — *mesei* sau *luptei*. Ultimele au mai multă nevoie de context, decît cele dintîi.

Diferitele forme cazuale reflectă caracterul complex al cunoaşterii de către om a lumii înconjurătoare : pe de o parte, omul separă, în procesul de cunoaştere, obiectele şi noţiunile izolate, le dă denumire, iar pe de altă parte — aceleaşi obiecte şi noţiuni sînt concepute, în mintea lui, în relaţiile lor profunde cu realitatea din jurul lui. Formele cazuale ale substantivului redau procesul complex al perceperii de către om a realităţii : în denumire (care coincide de obicei cu nominativul) se manifestă esenţa relativ independentă a obiectelor considerate izolat, în cazurile oblice ni se dezvăluie raporturile acestor obiecte şi noţiuni faţă de acţiune, stare etc. În acest sens, cu tot caracterul convenţional al terminologiei, putem vorbi de nominativ ca despre un caz al substanţei independente sau relativ independente, iar despre cazurile oblice ca de forme de manifestare a substanţei dependente.

Numărul cazurilor diferă de la o limbă la alta. În suedeză sînt 2, în arabă 3, în română 5[46], în rusă şi mansi 6, în lituaniană şi polonă 7, în laponă 8, în hantî 5—8 (depinde de dialect), în mordvină 10, în mari 13, în udmurtă 14,

[46] Vezi *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 74.

Scanned with OKEN Scanner

în finlandeză și estoniană 15, în komi-zîriană 18, în maghiară 21, în baţbikă 22 ș.a.m.d. În multe limbi din Daghestan, numărul cazurilor este și mai mare. Constatăm că în limbile fino-ugriene, caucaziene (le-am mai putea adăuga și pe cele turcice), cazurile sînt extrem de numeroase (uneori ajung pînă la 47). Din combinarea celor trei raporturi (repaus, mișcare către obiect și mișcare de la obiect) cu categoriile interiorului și ale exteriorului rezultă o multiplicitate de forme cazuale, care lipsesc, de exemplu, în limbile indo-europene. Pentru edificare prezentăm mai jos sistemul cazurilor într-o limbă fino-ugriană (finlandeză) și una caucaziană (baţbikă) [47].

Declinarea substantivului *talo* „casă" în finlandeză:

1. *Nominativ*	*talo*	— (fără desinenţă)
2. *Acuzativ* I	*talon*	— (cu n<*m)
II	*talo*	
3. *Genitiv*	*talon*	— (cu n<*n)
4. *Essiv*	*talona*	— Essivul arată că acţiunea se află cu totul în obiect, că se identifică cu el. Este cazul stării.
5. *Partitiv*	*taloa*	
6. *Translativ*	*taloksi*	— Acesta se mai numește și *mutativ*: indică o transformare: „prefăcut în ..."
7. *Inessiv*	*talosa*	— Arată un repaus în interiorul obiectului.
8. *Elativ*	*talosta*	— Indică o scoatere sau ieșire din interior.
9. *Illativ*	*taloon*	— Arată o plasare în interior sau introducere.
10. *Adessiv*	*talolla*	— Marchează firea, existența la obiect („în casă") și corespunde dativului care arată locul.
11. *Ablativ*	*talolta*	— Indică o mișcare de la obiect („din casă", „de pe casă").
12. *Allativ*	*talolle*	— Arată o mișcare către obiect (un fel de dativ).
13. *Abessiv*	*talotta*	— Se mai cheamă și *caritiv*. Indică o lipsă („fără casă").
14. *Sociativ*	*taloine* sau *taloinsa*	— I se mai spune și *comitativ*. Are sensul: „însoţit de", „împreună cu".
15. *Instructiv*	*jalan*	„pe jos" (Formaţie adverbială în limba actuală.)
	rinnan	„alături".

[47] Vezi. I. Hakulinen, *Razvitie i struktura finskogo jazyka* (traducere din limba finlandeză), vol. I, Moscova, 1953, p. 83; Ju. D. Dešeriev, *Bacbijskij jazyk*, Moscova, 1953, p. 62—66.

Scanned with OKEN Scanner

După cum am mai menţionat, limba baţbikă (una din limbile Caucazului Oriental, înrudită cu gruzina) dispune de 22 de forme cazuale: nominativ, genitiv (sau posesiv), ergativ (cazul persoanei sau obiectului activ pe lîngă verbe tranzitive: este — alături de nominativ — tot caz fundamental), dativ, instrumental, sociativ, inessiv I (corespunde acuzativului cu prepoziţia *despre* sau *în* din română: *nanah* „în popor", „despre popor"), inessiv II (acesta indică situarea obiectului într-un mediu compact), comparativ, elativ (arată că obiectul se separă de ceva, de undeva), translativ (cazul obiectului sau persoanei care trece sau a trecut în categoria altor obiecte sau oameni; cu alte cuvinte, s-au transformat ori au tendinţa sau intenţia să se transforme în ceva, cineva; şi obiectele sau persoanele în favoarea cărora se face acţiunea stau tot în translativ), caritiv, 3 allative (indică direcţia obiectului sau a persoanei către ceva sau cineva), locativ, 3 ablative, 2 tranzitive (primul este cazul obiectului prin care se efectuează trecerea, al doilea — arată trecerea prin obiect mai departe) şi, în sfîrşit, limitativul (cazul obiectului pînă la care se realizează acţiunea).

Faptul că într-o serie de limbi cazurile sînt aşa de numeroase este explicabil dacă ţinem seama că, pe lîngă cazurile obişnuite, mai intervin şi altele, cu valoare locativă. Ele precizează diferitele poziţii ale obiectului în spaţiu. Astfel, în lakă un caz special marchează situaţia *în (kăatluvu* „în casă"), *după (kăatluh* „în dosul casei"), *pe (kăatlui* „pe casă"), *sub (kăatlulu* „sub casă").

Numărul cazurilor variază de la o limbă la alta. Astfel, din punct de vedere gramatical putem grupa exprimarea diferitelor poziţii ale obiectului în spaţiu în sistemul unui caz locativ, dar se întîmplă ca semantica acestui caz să fie disociată (vezi exemplul limbilor daghestane, fino-ugriene) în diferite valori locative. Aici observăm din nou specificul categoriei gramaticale, fapt de care ne izbim ori de cîte ori studiem o limbă străină.

Gradele de comparaţie (engl. *degrees of comparison*, fr. *degrés de comparaison*, germ. *Steigerungsstufen*, it. *gradi di comparazione*, r. *stepeni sravnenija*, sp. *grados de comparación*) reprezintă o categorie relaţională, marcată, în cele mai multe limbi, prin procedee formale. Gradele de comparaţie constituie o categorie gramaticală proprie adjectivelor şi adverbelor calificative şi exprimă diferenţa relativă dintre obiectele şi procesele determinate de părţile de vorbire amintite. Este vorba de diferenţe în ceea ce priveşte gradul însuşirii proprii acestor obiecte şi procese, ca şi de superioritatea unui obiect (sau proces) asupra tuturor celorlalte (sub raportul calităţii date). Astfel, *gradul pozitiv* (lat. *positivus*, engl. *positive degree*, fr. *degré positif*, germ. *Grundstufe*, r. *položitel'naja stepen'*, sp. *grado positivo*) indică însuşirea obiectului sau procesului fără referire la aceleaşi însuşiri în alte obiecte ori procese: cf. *zi frumoasă, om bun, citeşte bine, merge repede* etc. *Gradul comparativ* (lat. *comparativus*, engl. *comparative degree*, fr. *degré comparatif*, germ. *Komparativ*, r. *sravnitel'naja stepen'*, sp. *grado comparativo*) denumeşte (indică sau numeşte), în cazul adjectivelor, însuşirea obiectului, în cel al adverbelor, calitatea procesului ca fiind proprie în grad diferit faţă de aceeaşi însuşire a altui/altor obiect(e) sau a aceluiaşi obiect, în alt moment ori altă situaţie decît cea dată: *mai bun, mai puţin bun, la fel (tot aşa, tot atît) de bun; azi e mai cald decît ieri; omul acesta e mai tare ca acela; el citeşte mai bine ca ea; eu merg mai repede ca voi* etc. Multe limbi formează comparativul *sintetic*,

Scanned with OKEN Scanner

cu ajutorul unor sufixe speciale (cf. lat. *carus* „drag" — comp. *carior* (masc., fem.), *carius* (n.), *niger* „negru" — comp. *nigrior, nigrius;* germ. *alt* „vechi, bătrîn, antic" — comp. *älter, klug* „inteligent, cuminte" — comp. klüger; r. *dóbryj* „bun" — comp. dobrée, *nóvyj* „nou" — comp. novée); alte limbi, între care și româna (pentru care vezi *supra*), recurg la procedee analitice : cf. fr. *grand* „mare" — comp. *plus grand, joli—plus joli;* în același scop, limbile semite apelează la *flexiune internă;* astfel, în arabă, de la rădăcina *kbr* se formează *kabir* „mare", al cărui comparativ este *akbar;* tot așa, de la *šrf — šarif* „minunat" — comp. *ašraf;* în unele limbi amerindiene, nu există o formă specială pentru a exprima comparativul și se apelează în consecință la procedee sintactice.

Superlativul (lat. *superlativus,* engl. *superlative degree,* fr. *superlatif,* germ. *Superlativ,* r. *prevoschodnaja stepen',* sp. *superlativo*) arată că însușirea unui obiect este la gradul cel mai înalt sau cel mai scăzut : cf. engl. *shortest* „cel mai scurt", *clearest* „cel mai clar", germ. *der schönste* „cel mai frumos". Cînd acest grad al însușirii se referă la obiecte diferite sau la același obiect în împrejurări diferite, avem a face cu *superlativul relativ* (cf. *cel mai frumos, cel mai bun*). Cînd însă exprimă un nivel superior al însușirii unui obiect fără ca acesta să fie comparat cu alte obiecte ori cu el însuși în împrejurări deosebite, *superlativul* este *absolut* (cf. *foarte prețios, foarte frumos, tare mîhnit* etc.).

Pentru exprimarea superlativului se folosesc, ca și pentru gradul comparativ, procedee sintetice și procedee analitice.

Ne-am referit pînă acum la categoriile gramaticale proprii numelui. Să vedem care este situația la verb. Această parte de vorbire se caracterizează prin categorii gramaticale destul de variate : aspect, diateză, mod, timp, persoană, număr.

Indisolubil legat de categoria timpului, *aspectul* se referă la calitatea acțiunii, la felul în care ea se produce (independent de momentul vorbirii)[48]. Trebuie menționat că există mai multe definiții pentru *aspect* (ca și pentru *propoziție* sau *diateză*), nici una însă nu este general acceptată sau satisfăcătoare. Exemplul clasic l-ar putea constitui, pe de o parte, corelația dihotomică *perfectiv/imperfectiv* din slavă (cf. în rusă *délat'/sdélat'* „a face", *pisát'/napisát* „a scrie" etc.), iar pe de alta, corelația trihotomică a temelor *prezentului/aoristului* și *imperfectului,* apreciate ca manifestări ale aspectului în greaca veche.

Opoziția *determinat/nedeterminat* pare a fi considerată, în prezent, de majoritatea lingviștilor drept *element definitoriu* în caracterizarea aspectului din slavă. Dintre cele două aspecte, care domină sistemul verbal aici, *perfectivul* este definit pozitiv, iar *imperfectivul* — negativ.

S-a arătat că *„formele aspectului gramatical nu acoperă în întregime spațiul aspectualității. În rusă, ca și în alte limbi care dispun de forme speciale pentru a reda valorile perfective și imperfective ale verbului, categoria*

---

[48] Vezi A. Vraciu, *Gramatica comparată a limbilor slave,* Iași, 1971, p. 429—457; idem, *Prelegeri de fonetică, fonologie, gramatică și lexicologie comparată a limbilor slave,* Iași, 1975, p. 135—156; idem, *Contribuțiile lui Erwin Koschmieder la dezvoltarea lingvisticii generale,* în *CL,* XXI, 1976, 2, p. 165—173.

Scanned with OKEN Scanner

aspectului gramatical este dublată și de existența așa-ziselor aspecte lexicale..."[49] Deci, aspectul verbal (germ. *Aspekt*, r. *vid*) nu coincide cu *modul (felul) acțiunii* (germ. *Aktionsart*, r. *sposob dejstvija*). Prin *Aktionsart* sînt exprimate acțiuni diferite în ceea ce privește conținutul (vorbim astfel despre modurile de acțiune *inceptiv, finitiv, iterativ, intensiv, reciproc* etc.), spre deosebire de *aspect*. În același timp, *modul acțiunii* nu se încadrează decît parțial în tipurile de derivare cunoscute verbului. *Aspectul* reprezintă derivare *gramaticală*, iar *modul acțiunii* — derivare *lexico-gramaticală*: în acest din urmă caz, avem un sens lexical nou, dar și un sens aspectual modificat prin prefixare. Împărțirea verbelor în *durative, momentane, ingresive, rezultative, incoative, semelfactive, iterative* etc. poate fi comparată cu clasificarea semantică a substantivelor în *concrete, abstracte, augmentative*, cu diviziunea în *nume proprii* sau *neînsuflețite*. Deci *Aktionsart* reprezintă o *categorie semantică*, verbele care o alcătuiesc deosebindu-se prin *sens*, pe cînd în cazul *aspectului* avem a face cu distincții de natură *funcțională*. Pentru a folosi corect verbele după *modul acțiunii*, recurgem la *dicționar*, dar în selectarea *aspectului* decide *sistemul*.

În ceea ce privește categoria gramaticală a *diatezei*[50], trebuie relevat că ea exprimă raportul dintre acțiunea verbului și obiectul sau subiectul ei; cu alte cuvinte, în noțiunea aceasta este cuprinsă ideea interacțiunii dintre subiect și obiect. Atare raporturi din planul lingvistic pot să corespundă sau să nu corespundă relațiilor existente în formula logică a judecății. Esența gramaticală a diatezei se manifestă în capacitatea limbii de a reda raportul dintre subiect și obiect prin construcții ce *nu corespund* schemei logice a judecății. Raporturile exprimate de diateză pot fi atît *bilaterale* (bidirecționale), cît și unilaterale (unidirecționale): în primul caz vom avea *subiect — obiect*, în cel de-al doilea, numai *subiect*. Astfel, în limba rusă contemporană există trei diateze: *activă, pasivă* și *reflexivă-medie*. Este clar că definiția diatezei nu trebuie fundată pe principii morfologice. Astfel, un verb rusesc ca *rešáet* „(el) rezolvă" aparține diatezei active numai dacă este folosit în propoziție cu sens tranzitiv (*on rešáet zadáču* „el rezolvă problema"); în caz contrar (de exemplu, *chorošó rešáet* „rezolvă bine"), el nu mai este la diateza activă, ci *medie*, căci devine intranzitiv[51]; tot așa, verbul *stróitsja* în unele construcții are valoare de *reflexiv-mediu* (*dom stróitsja* „casa se construiește"), iar în altele de *pasiv* (*dom stróitsja rabóčim* „casa este construită de muncitor"); după unii autori, un verb ca *boítsja* „se teme" nu intră în sistemul diatezei, ci reprezintă o *formă reflexivă*, deoarece sufixul *-sja* are rol derivativ (fără *-sja* acest verb nu se folosește). Această concepție, emisă de F. F. Fortunatov (1848—1914) și adoptată și de autorii *Gramaticii limbii ruse* a

---

[49] I. Evseev, *Semantica verbului. Categoriile de acțiune, devenire și stare*, Timișoara, 1974, p. 87—88; vezi și *Voprosy glagol'nogo vida* (culegere de studii traduse din alte limbi în limba rusă), Moscova, 1962.

[50] În problema categoriei gramaticale a *diatezei* și a *diatezelor* limbii române vezi Al. Graur, *Diatezele*, în *SCL*, XX, 1969, 1, p. 13—22; idem, *Gramatica azi*, p. 115—120.

[51] Așadar, problema diatezei nu trebuie și nu poate fi examinată numai în plan *paradigmatic*; studiind-o, sîntem obligați să apelăm și la nivelul *sintagmatic*.

Scanned with OKEN Scanner

Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. [52], nu ni se pare suficient de convingătoare. În orice caz, nu putem accepta ideea că majoritatea verbelor ruseşti nu au diateză. Diateza este o categorie caracteristică tuturor verbelor, nu există verbe în afara diatezei. Dacă se porneşte de la raportul dintre subiect şi acţiune, toate verbele au diateză, raportul acţiune-obiect constituind baza pentru definirea tranzitivităţii — intranzitivităţii [53].

Pentru înţelegerea diatezei în limba rusă criteriul morfologic ne poate ajuta numai în parte: sînt puţine cazurile cînd afixul *-sja* ne permite să diferenţiem diateza *non-reflexivă* de cea *reflexivă* (adică forme verbale de *reflexiv-mediu* şi *pasiv*, care conţin acelaşi afix *-sja*). În plan strict morfologic, diateza verbului în limba rusă este marcată numai la participiu (activ şi pasiv). În schimb, la formele personale diateza se constituie în funcţie de raporturi sintactice (depinde de poziţia verbului în structura propoziţiei şi de interacţiunea cu alte părţi de propoziţie). Cu toate acestea, ar fi greşit să considerăm diateza drept o categorie exclusiv sintactică din următoarele motive:

1) în limba rusă contemporană, afixul *-sja* joacă un anumit rol în exprimarea diatezei; 2) prezenţa instrumentalului fără prepoziţie pe lîngă un verb nu constituie întotdeauna un indiciu al diatezei pasive; 3) în sfîrşit, diateza este influenţată de semantica verbului; în virtutea acestui factor, acelaşi verb poate fi încadrat cînd la o diateză, cînd la alta.

În orice caz, trebuie să avem în vedere că particularitatea acestei categorii gramaticale, în raport cu alte categorii ale verbului, constă, mai ales, în faptul că relaţiile pe care le exprimă depind strict de semantica verbului şi se definesc, în primul rînd, prin criterii sintactice (în structura propoziţiei, deci).

În legătură cu raportul dintre verb şi obiect în procesul comunicării, trebuie să facem precizarea că el este determinat de caracterul *tranzitiv* sau *intranzitiv* al verbului. După părerea multor lingvişti, diateză ar avea numai verbele tranzitive, pentru că ele sînt singurele care alcătuiesc un sistem de relaţii între acţiune, subiect şi obiect.

Alături de aspect şi diateză, o altă categorie a verbului este *m o d u l*. Categoria gramaticală a modului exprimă raportul dintre vorbitor şi acţiune (în sensul că subiectul raportează mereu acţiunea la realitate). Acţiunea poate fi concepută de vorbitor ca *reală* sau *ireală*, între cele două extreme fiind cuprinsă o gamă variată de modalităţi; de exemplu, faptul realităţii poate fi pus parţial la îndoială de vorbitor; dimpotrivă, în alte situaţii vorbitorul subliniază în mod decis autenticitatea (sau veracitatea) acţiunii ori, în sfîrşit, îşi poate exprima dorinţa de a transforma o acţiune din posibilă în realizabilă ş.a.m.d. În multe lucrări

---

[52] Vezi *Grammatika russkogo jazyka*, I. *Fonetika i morfologija*, Moscova, 1960, p. 412, 413, 424.

[53] Vezi T. V r a c i u, *Nekotorye soobraženija otnositel'no grammatičeskoj kategorii zaloga v russkom jazyke*, în *AUI*, XVII, 1971, p. 41—51; id., *Tranzitivitate, intranzitivitate şi diateză în limba rusă contemporană*, *ibidem*, XIX, 1973, p. 69—82; i d e m, *Nekotorye problemy svjazi jazyka i myšlenija (preimuščestvenno na materiale zalogovych otnošenij)*, *ibidem*, XXIII, 1977, p. 31—40.

de gramatică sînt menţionate următoarele moduri : indicativ, conjunctiv, optativ, imperativ, infinitiv, participiu şi supin. Este însă evident că infinitivul, participiul şi supinul nu pot fi puse pe acelaşi plan cu celelalte moduri (vezi *infra*). Procedeele de exprimare a modurilor diferă de la o limbă la alta : în unele se folosesc sufixe, în altele verbe modale sau particule gramaticale. Astfel, în latină, germană, franceză şi italiană se recurge la ajutorul flexiunii (cf. lat. *laudo* „laud" — indicativ, dar *laudem* „aş lăuda" —conjunctiv ; germ. *ich trage* „eu port", dar *ich würde tragen* „aş purta" ; fr. *je finis*, dar *je finirais* ; it. *io sono*, dar *io sarei*) ; limba rusă utilizează particula gramaticală *by* (dintr-un fost aorist), în corelaţie cu formele verbale în *-l* : *ja pisál by, ja chotél by pročitat' ètu knígu* etc. În limba germană, *verbele modale (können, dürfen, mögen, wollen, sollen, müssen, lassen)* au sensuri apropiate de cele exprimate prin categoria gramaticală a modului.

Numărul modurilor variază de la o limbă la alta (fenomenul l-am observat şi la categoria cazului). În română distingem modurile *indicativ, conjunctiv, condiţional* (acesta are şi valoare de *optativ* şi *potenţial*), *prezumtiv* şi *imperativ* (numite moduri *personale* şi *predicative*, pentru că exprimă persoana şi formează predicatul), *infinitivul, participiul, gerunziul* şi *supinul* (numite moduri *nepersonale* şi *nepredicative*, deoarece nu exprimă persoana şi nu formează predicatul). *„Indicativul exprimă în general o acţiune considerată ca r e a l ă, conjunctivul şi condiţionalul prezent, optativul, potenţialul, imperativul, o acţiune r e a l i z a b i l ă, conjunctivul şi condiţionalul perfect, o acţiune i r e a l ă. Formele lor indică persoana şi numărul...*

Condiţionalul, optativul şi potenţialul prezintă o neconcordanţă între formă şi conţinut, şi anume : aceste trei valori, distincte din punctul de vedere al conţinutului, sînt exprimate toate prin aceeaşi paradigmă.

Alt exemplu de neconcordanţă între formă şi conţinut este oferit de prezumtiv. Din punct de vedere formal este un tip de conjugare, întrucît are forme pentru trei moduri :

— *indicativ :* **voi fi dormind**
— *conjunctiv :* **să fi dormind**
— *condiţional :* **aş fi dormind**

Din punctul de vedere al conţinutului însă nu este decît un mod, întrucît între cele trei forme modale amintite nu există diferenţe de sens : toate exprimă acelaşi lucru, şi anume îndoiala, nesiguranţa, probabilitatea.

Aşadar, prezumtivul e o categorie neconstituită ferm, care nu aparţine în mod exclusiv nici categoriei conjugării, nici celei a modului...

Unele forme temporale ale anumitor moduri pot exprima, în limitele conţinutului specific al timpului respectiv, conţinutul altui mod. Un alt exemplu de acest fel este viitorul indicativului cu valoare de prezumtiv : **oi face** *arată o acţiune care urmează să fie îndeplinită în viitor, dar exprimă şi o nuanţă modală de nesiguranţă"*[54].

Unele limbi (de exemplu, sanscrita) au modul *cauzativ*, altele modul *afirmativ* ş.a.m.d. Spre deosebire de română, franceză, germană, rusă şi chiar lituaniană, de care o apropie relaţii genetice mai strînse (căci ambele fac parte — împreună cu vechea prusiană — din ramura baltică a familiei indo-europene), letona dispune de forme speciale pentru *narativ* şi *debitiv*,

[54] *Gramatica limbii române*, vol. I, p. 216.

Scanned with OKEN Scanner

căruia i se mai spune și *necesitativ*[55]. *Narativul* (în letonă *atstāstījuma izteiksme*) se întrebuințează în stilul indirect, atunci cînd vorbitorul redă cuvintele cuiva, dar nu la pers. I și nu exact, ci numai conținutul general al comunicării. Acest mod exprimă precauția în transmiterea ideilor unei persoane străine. Narativul ne arată că vorbitorul nu răspunde de justețea celor spuse. De exemplu, verbul *raksta* „el scrie", „ei scriu"[56], *rakstīja* „el scria", „ei scriau", *rakstīs* „el va scrie", „ei vor scrie", stă aici, la modul indicativ, timpul prezent, trecut și viitor. Formele de narativ la aceleași timpuri sînt, respectiv : *viņš rakstot* „se spune că el scrie", *viņš (esto) rakstījis* „se spune că el scria", *viņš rakstīšot* „se spune că el va scrie".

Debitivul (în letonă i se spune *vajadzības izteiksme*) prezintă acțiunea ca necesară, inevitabilă. De exemplu, propoziția *es rakstu vēstuli* „eu scriu o scrisoare" (cu verbul la indicativ prezent), devine la modul debitiv : *man jāraksta vēstule* „eu trebuie să scriu (neapărat) o scrisoare". Construcțiile cu verbul la debitiv (în cazul de față *jāraksta*) au și o particularitate sintactică : subiectul *(man)* stă aici la dativ, iar obiectul acțiunii *(vēstule)* la nominativ.

Și în albaneză găsim un mod special, inexistent în alte limbi indo-europene. Avem în vedere admirativul *(mënyra habitore)*, folosit de vorbitor atunci cînd acțiunea (ori starea) a fost pentru el bruscă, neașteptată ; de exemplu, *ra shi* „a plouat", dar *rënka shi* „după cum se vede (treaba) a plouat". Admirativul mai este întrebuințat (în limba vorbită) în descrieri cu caracter emoțional, în exclamații sau afirmații categorice.

Categoria *timpului* este categoria tipică a verbului. De aceea, unele limbi numesc verbul *cuvînt al timpului* (cf. germ. *das Zeitwort*, pol. *czasownik*). Într-adevăr, categoria gramaticală a timpului pare a fi dominantă în sistemul verbului. Totuși, trebuie să avem în vedere că, într-o serie de limbi, categoria timpului poate să definească și numele (limbile mongolice, aleuta, abhaza etc.). Dar, pe măsură ce verbul se separă de nume, categoria timpului devine o caracteristică, specifică exclusiv verbului.

---

[55] Și bulgara are categoria *narativului*. Modul *debitiv* lipsește însă din structura ei. Îl găsim, în schimb, în turcă. *Narativul* din limba bulgară este un *calc* după turcă (vezi, de exemplu, K. M i r č e v, *Istoričeska gramatika na bălgarskija ezik*, ed. a II-a, Sofia, 1963, p. 208). În turcă, *debitivul* are o formă de *prezent-viitor* și o alta de *trecut*. Cf. prez. ind. de la *yazmak* „a scrie" : *yazıyorum* „eu scriu (acum, în momentul de față)", *yazarım* „eu scriu" (în general)" ; „eu voi scrie" (prez.-viitor), *yazmaktayım* „eu scriu" (prez. continuu) ; la *debitiv*, același verb are forma : *yazmalıyım* „eu trebuie să scriu" (prez.-viitor) ; forma *negativă* : *yazmamalıyız* „eu nu trebuie să scriu" ; forma *interogativă* : *yazmalımıyım?* „trebuie oare să scriu?" Formele de perfect ale acestui mod (de pildă, *yazmalıydım* „trebuia să scriu") exprimă pur și simplu trecutul, fără a preciza însă în ce anume moment se desfășoară acțiunea. Desigur, ca și în alte limbi, în turcă necesitatea poate fi marcată și prin procedee *sintactice*, cu ajutorul unor verbe sau cuvinte speciale, al căror sens lexical exprimă o atare noțiune : cf. *lâzım gelmek*, *lâzım olmak*, *iktiza etmek*, *icap etmek* „a fi necesar" ; *mecbur olmak* „a fi obligat" ; *inf.* + *gerek* „trebuie, este (e) necesar" ; *olmaz* „nu se poate, e imposibil, e cu neputință, e interzis, e oprit" etc. În privința categoriei gramaticale a modului în limba turcă vezi și A. N. K o n o n o v, *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka*, Moscova—Leningrad, 1956, p. 218—251.

[56] În letonă, pers. a III-a pl. coincide — la toate modurile și timpurile — cu pers. a III-a sg.

Prin intermediul gîndirii, categoria timpului se leagă de realitate. Întrucît reprezentările noastre despre spaţiu şi timp sînt relative, tot relativă va fi şi caracteristica gramaticală a timpului în diverse limbi.

Categoria gramaticală a timpului este proprie tuturor limbilor, dar caracterul manifestării ei, particularităţile interne şi mijloacele de exprimare diferă de la un idiom la altul.

Sentimentul nostru despre timp şi mişcare este mereu treaz : trecutul — înapoi, prezentul — acolo unde ne aflăm (în realitate sau cu gîndul), viitorul — înainte : ceea ce am făcut, ceea ce facem, ceea ce vom face. Prezentul real este un prezent aproape insesizabil. De aceea, el devine, în majoritatea limbilor lumii, un *prezent de anticipare*, al cărui sens de viitor este precizat de context (de exemplu, *plec mîine*). De obicei, distingem trei timpuri : prezent, trecut şi viitor. În interiorul fiecărui timp intervin însă tot felul de variaţii. Putem vorbi de existenţa unui prezent durativ în engl. *I am reading a newspaper* „Eu citesc (în momentul de faţă) un ziar", de viitorul apropiat şi îndepărtat, de trecutul imediat, de imperfect, mai mult ca perfect, perfect simplu, compus, aorist (în limbi ca sanscrita, greaca, slava veche, sîrbocroata, bulgara, albaneza etc.). Acest ultim timp — aoristul — arată o acţiune terminată în trecut, dar care, spre deosebire de perfect, nu are nici o legătură cu prezentul ; de exemplu, în alb. *Pushkini lindi në Moskë* „Puşkin s-a născut la Moscova". În greaca veche, aoristul redă însă sensuri asemănătoare cu lat. *perfectum historicum*.

Faţă de categoria timpului din realitate, particularitatea categoriei gramaticale a timpului constă, în primul rînd, în faptul că în toate limbile distincţia dintre prezent, trecut şi viitor se face prin raportare la momentul vorbirii, cu alte cuvinte, trecutul nu este numai (şi nu atît) un timp legat de trecut, ci un timp trecut în raport cu momentul vorbirii ; la fel, viitorul nu este timpul care, în general, va fi, ci un viitor faţă de momentul cînd are loc comunicarea. Faptul că vorbitorul raportează timpul unei acţiuni la momentul vorbirii explică şi posibilitatea de a utiliza un timp în locul altuia (de exemplu, foarte des în povestire se foloseşte prezentul cu sens de perfect ; acest prezent poartă numele de *prezent istoric, dramatic* sau *de narațiune ;* imperfectul se poate întrebuinţa cu valoare de perfect etc.). Cu alte cuvinte, nu numai în lexic, ci şi în gramatică, în afară de sensurile proprii, există şi sensuri figurate.

„Timpurile care exprimă o acţiune raportată numai la momentul vorbirii sînt timpuri a b s o l u t e : cele care raportează acţiunea la alt moment sau fapt sînt timpuri r e l a t i v e. Timpurile relative pot fi dependente de timpul altei propoziţii (regenta sau, uneori, subordonata propoziţiei în care timpul relativ respectiv e predicat) sau chiar de întregul context din care fac parte. Prezentul, perfectul simplu, perfectul compus, viitorul sînt timpuri absolute : imperfectul, mai mult ca perfectul, viitorul anterior sînt de obicei timpuri relative" [57].

Dacă timpul gramatical ar corespunde integral timpului obiectiv, atunci ar însemna ca, în toate limbile şi în toate epocile, să existe trei timpuri : prezent, trecut şi viitor. În iukaghiră însă (limbă vorbită în Siberia), verbul nu dispune de indicatori pentru vreuna din aceste forme temporale ;

[57] *GA*, I, p. 234.

limbile semite şi samoede au numai două timpuri, dar, ca şi în iukaghiră, acestea seamănă mai mult cu aspectul din limbile slave. Astfel, în arabă (şi alte limbi semite) timpul gramatical nu posedă sensuri asemănătoare cu cele cunoscute nouă din idiomurile neolatine ori din germană. Căci în limbile semite acţiunea (sau starea) exprimată de un verb se divide, în funcţie de caracterul ei terminativ, în perfectivă şi imperfectivă. Dacă vom considera timpul perfectiv cu precădere *trecut*, iar timpul imperfectiv drept *viitor*, atunci locul rămas liber pentru *prezent* va fi ocupat aici de participiul activ. Legătura dintre timp şi aspect capătă şi alte forme. De pildă, unele limbi fac distincţie între formele generale ale timpului şi formele care exprimă acţiunea în momentul desfăşurării ei. O atare situaţie întîlnim, de exemplu, în engleză, unde există forme de timp care arată fie o acţiune în general, petrecută în trecut, prezent sau viitor *(indefinite forms)*, fie o acţiune continuată într-un anumit moment *(continous forms)*. Deosebirea semantică dintre aceste forme este foarte clară: cf. *he works* „el lucrează (în general)" şi *he is working* „el lucrează (acum)", adică în momentul de faţă, în momentul vorbirii; la fel *I write* „eu scriu (în general)", dar *I am writing* „eu scriu (acum)"; cf. şi *he worked* „el a lucrat" (înainte de momentul vorbirii), dar *he was working* „el a lucrat într-un anumit fragment de timp" (de exemplu, cînd avea loc o altă acţiune). Aşadar, de la un verb ca *to work* „a lucra', engleza are două serii de forme temporale:

	Indefinite	*Continous*
Prezent	*I work*	*I am working*
Trecut	*I worked*	*I was working*
Viitor	*I shall work*	*I shall be working*

Distincţii similare se cunosc şi din limbile turcice.

Dar limbile diferă între ele nu numai prin particularităţile semantice ale formelor verbale, ci şi prin mijloacele de exprimare a lor. Pentru a marca această categorie gramaticală, în principiu, se recurge la *afixe* şi *cuvinte ajutătoare*. Cf. germ. *ich frage — ich fragte — ich* **habe** *gefragt — ich* **hatte** *gefragt — ich* **werde** *fragen — ich* **werde** *gefragt* **haben** „eu întreb — eu am întrebat..."; engl. *I work* (desinenţa zero) — *I worked* — *I* **shall** *work* — *I* **have** *worked* — *I* **had** *worked* — *I* **shall have** *worked* — *I* **am** *working* — *I* **was** *working* — *I* **shall be** *working* — *I* **have been** *working* — *I* **had been** *working* — *I* **shall have been** *working* „eu lucrez — eu am lucrat — eu voi lucra"; r. *čitáju* „citesc" — *čitál* — *búdu čitát'* etc. În afară însă de afixe şi cuvinte auxiliare, la formarea timpurilor un rol important îl joacă *flexiunea internă*: cf. germ. *ich fahre* „eu merg (cu un vehicul)" — *ich fuhr — ich bin gefahren*; *ich schreibe* „eu scriu" — *ich schrieb* „eu am scris", *ich hebe* „eu ridic" — *ich hob* „eu am ridicat"; engl. *I write* „eu scriu" — *I wrote* „eu am scris", *I come* „eu vin" — *I came* „eu am venit" etc. *Supletivismul* (despre care vezi *supra*) caracterizează îndeosebi formele temporale ale verbelor auxiliare: cf. engl. *to be* (inf.) „a fi" — *I am, you are, he is* (prez.) — *I was, we were* (trecut), germ. *sein* (inf.) „a fi" — *bin, war*; r. *byt'* (inf.) „a fi" — *est'* (prez.) — *byl* (trecut) — *búdu* (viitor) etc.

În unele limbi (de exemplu, în aleută), categoria timpului se întîlneşte şi la substantiv (cînd acesta e folosit ca predicat).

Scanned with OKEN Scanner

Timpul şi *aspectul* se situează în limbă pe anumite trepte de abstractizare. În domeniul categoriei gramaticale a aspectului, desigur, ne este mai greu să sesizăm procesul de abstractizare. Dar faptul că noţiunile de *perfectiv* şi *imperfectiv* din limbile slave se extind la toate grupele de verbe, indiferent de valoarea lor lexicală, ne demonstrează că şi aici se petrece un fenomen de generalizare.

Categoria gramaticală a *persoanei* (gr. *prosópon*, lat. *persōna* < etr. *φersu* „mască", engl. *person*, fr. *personne*, germ. *Person*, it. *persona*, r. *lico*, sp. *persona*) este specifică *pronumelui* şi *verbului*. La verb, ea exprimă raporturile dintre acţiune şi subiectul care o efectuează; aici locutorul este opus interlocutorului şi ambii celorlalte persoane. La această parte de vorbire, categoria în discuţie arată că subiectul acţiunii este persoana care vorbeşte (pers. I), persoana cu care se vorbeşte (pers. a II-a) sau altcineva (orice om care nu participă însă la actul vorbirii) (pers. a III-a). Uneori, se vorbeşte şi de pers. a IV-a (lat. *obviativus*, engl. *fourth person, obviative*, r. *četvërtoe lico* sau *obviativ, obviativnoe lico*). De fapt, în acest caz avem a face cu una din multiplele forme ale persoanei a III-a, mai precis, cu prima persoană care urmează după a III-a, pe baza distincţiei *proprietate alienabilă—inalienabilă*. Cf. în rusă: *On dal mne svojú šljápu* „El mi-a dat pălăria sa", spre deosebire de *On dal mne egó šljápu* „El mi-a dat pălăria lui" (adică nu pe a sa, proprie, ci pe a altei persoane) (*svojú — egó*). Dealtfel, este vorba şi de distincţia dintre persoana proximă şi cea care urmează, mai puţin importantă.

De regulă, categoria persoanei este acompaniată şi de cea a *numărului* (despre care vezi amănunte *supra*). Dacă la pers. a II-a şi a III-a pluralul poate fi considerat ca reprezentînd o multitudine de subiecţi, pluralul pers. I indică un grup anumit, un colectiv, la care aparţine sau în numele căruia vorbitorul intervine în procesul comunicării (*noi* nu înseamnă „eu" la pl., ci „eu" + „o altă persoană sau mai multe").

„Unele limbi diferenţiază la pronumele personal de persoana I plural forme de inclusiv[58], *în care* **noi** *include şi pe auditor, şi forme de exclusiv*[59] *în care* **noi** *se referă la vorbitor şi la alţii, dar nu şi la auditor. Asemenea forme se întîlnesc în limbi australiene, papuaşe, melaneziene, polineziene, în hotentotă şi boşimană, în unele limbi dravidiene şi caucaziene, precum şi în numeroase limbi amerindiene"* [60].

Categoria gramaticală a persoanei se exprimă prin pronumele personale şi desinenţele verbelor. La origine, desinenţele personale ale verbelor au fost pronume personale care au fuzionat cu tema verbală. În limbile cu flexiune clară şi bogată (de ex., în latină, greacă, sanscrită etc.), desinenţele sînt suficiente pentru a marca persoana verbului. În limbile analitice, pronumele personal este un fel de prefix utilizat la exprimarea persoanei (cf. în fr. *je* chante, *tu* chantes, *il* chante, *ils* chantent, unde formele verbale sînt *omofone*). În unele cazuri şi în română întrebuinţarea pronumelui este obligatorie (cînd persoanele pot fi confundate: de ex., *pun*

---

[58] Engl. *inclusive person*, fr. *personne inclusive*, r. *inkljuzivnoe* sau *vključitel'noe lico*, sp. *persona inclusiva*.

[59] Engl. *exclusive person*, fr. *personne exclusive*, r. *èkskljuzivnoe* sau *isključitel'noe lico*, sp. *persona exclusiva*.

[60] *IL*, p. 193—194.

Scanned with OKEN Scanner

poate fi pers. I sg., dar și pers. a III-a pl.; *lucrează* poate fi pers. a II-a sg., dar și a III-a pl.).

În cele mai multe limbi, majoritatea verbelor sînt *verbe personale*, conjugabile adică la toate persoanele, dar există și *verbe unipersonale*, care nu se conjugă decît la pers. a III-a sg. (cf. în rom. *tună, plouă, ninge* etc.); în limba română, aceste verbe nu au subiect; la fel în latină *(pluit* „plouă"), spaniolă *(llueve* „plouă", *nieva* „ninge") și italiană *(tuona* „tună" *lampeggia* „fulgeră", *piove* „plouă", *nevica* „ninge" etc.); în franceză, germană și engleză se recurge la pronumele *il, es* și, respectiv, *it:* cf. fr. *il pleut* „plouă", *il neige* „ninge"; germ. *es regnet* „plouă", *es schneit* „ninge"; engl. *it rains* „plouă". Există *verbe impersonale* ca sens (cînd vorbitorul nu precizează cine face acțiunea). În limba latină impersonalul este exprimat prin pers. a III-a sg. a pasivului *(dicitur* „se spune", *narratur* „se povestește"), în franceză se recurge la pronumele *on* (<lat. *homo;* (de exemplu, *on dit* „se spune"), în germană la *man* (de la *Mann* „om"; de exemplu, *man spricht* „se vorbește"), iar în română la pers. a III-a sg. a reflexivului *(se spune)*, pers. a III-a sg. *(sună* la ușă) și a III-a pl. *(zic* că s-ar fi dărîmat podul)[61], pers. I pl. („cînd ne lovim cu capul de pragul de sus, îl vedem și pe cel de jos") și pers. a II-a sg. („dacă bei și mai mănînci, parcă nu prea te usuci").

Unitatea fiecărei categorii gramaticale este condiționată nu de mijloacele de exprimare, ci de comunitatea sensului gramatical. Prin urmare, *forma gramaticală* și *categoria gramaticală* reprezintă realități deosebite. *Forma* este constituită de mijloacele lingvistice prin care se manifestă categoriile gramaticale.

După cum a reieșit din discuția de mai sus *(b, α), afixele (sufixe* și *prefixe)* și *desinențele* sînt elemente formale care servesc la exprimarea categoriilor gramaticale în foarte multe limbi (nu în toate). Dar, după cum iarăși am văzut *(supra,* b, β), rol de *morfeme* pot avea și alte procedee *(extramorfologice)*, echivalente din punct de vedere funcțional cu afixele.

d. Sintaxa

Sintaxa (engl. *syntax,* fr. *syntaxe,* germ. *Syntax,* it. *sintassi,* r. *sintaksis,* sp. *sintaxis)* este capitolul lingvisticii care studiază *propoziția* (engl. *sentence,* fr. *proposition,* germ. *Satz,* it. *proposizione,* r. *predloženie,* sp. *oración),* ca unitate de bază a limbii, legătura dintre propoziții în *frază* și *sintagma* (engl. *syntagma, word-combination, word-group, collocation,* fr. *syntagme,* germ. *Syntagma,* r. *sintagma, slovosočetanie,* sp. *sintagma),* ca element component al propoziției[62]. Distingem, așadar, o *sintaxă a propoziției*

[61] Vezi *GA,* I, p. 244.

[62] În legătură cu definiția și obiectul *sintaxei,* vezi și V. Șerban, *Sintaxa limbii române,* ed. a II-a, București, 1970, p. 10 ș.u.; în ceea ce privește istoria sintaxei și diverse modalități de abordare a ei vezi C. Dimitriu, *Limba română contemporană. Sintaxa,* Iași, 1972, p. 3—97; vezi și *La syntaxe* (volum redactat de R. Lagane și Jacqueline Pinchon, Paris, 1969; O. S. Achmanova, G. B. Mikaeljan, *Sovremennye sintaksičeskie teorii,* Moscova, 1963; A. Vraciu, *Unele probleme teoretice ale sintaxei,* în *AUI,* XXIV, 1978, p. 5—12.

Scanned with OKEN Scanner

(numită și *sintaxă majoră* — engl. *major syntax*, r. *sintaksis bol'šoj*) și o *sintaxă a sintagmei* (numită și *sintaxă minoră* — engl. *minor syntax*, r. *mikrosimtagmatika* sau *sintaksis slovosočetanija*). *Sintaxa majoră* stabilește regulile referitoare la construirea propozițiilor și a frazelor, necesare pentru a exprima conținutul gîndirii și simțirii omului. În vederea realizării acestui scop, se folosesc procedee foarte variate, cu distribuție diferită în diferite limbi : accentul, flexiunea, prepozițiile și conjuncțiile, ordinea cuvintelor etc.

Ca și morfologia, sintaxa poate fi studiată din punct de vedere descriptiv, istoric sau comparativ. Trebuie spus că sintaxa comparată de-abia de-acum încolo urmează a fi cercetată în mod special și sistematic, aplicînd diverse metode.

Se spune, de obicei, că *sintaxa* este capitolul lingvisticii care studiază *propoziția* și *cuvîntul* folosit în cadrul acestei unități sau că sintaxa se ocupă cu *părțile de propoziție* și tipurile de propoziții ori, în sfîrșit, că ea cercetează sensul părților de vorbire și sensul sintagmelor (îmbinărilor de cuvinte în propoziție). Important de subliniat este faptul că obiectul sintaxei îl constituie studiul îmbinărilor de cuvinte și funcțiunilor lor în acea unitate comunicativă pe care o numim, în mod convențional, *propoziție*.

Structura sintactică se constituie din relații sau legături multiple între elemente izolate. Aceste relații depind de particularități proprii fiecărei limbi concrete, dar unele sînt universale. Au caracter universal, de exemplu, raportul de coordonare și raportul de subordonare. Este fundamentală, apoi, legătura specifică, foarte strînsă, dintre subiect și predicat. La fel stau lucrurile cu diferitele tipuri de acord (de exemplu, al adjectivului cu substantivul). În propoziție, un rol aparte revine topicii. Studierea acestor raporturi, inclusiv studierea forței de atracție a celor doi poli ai propoziției — subiect și predicat —, care ne dau dreptul să vorbim și de structura binară, și de dialectica propoziției ori de relația dintre particular și general, ne arată că există o ierarhie a elementelor propoziției.

O a treia problemă : în sintaxă asistăm la interferența dintre *limbă* (fr. *langue*) și *vorbire* (fr. *parole*), ceea ce explică prezența unor fenomene nesistematice (de exemplu, propoziția monomembră, propoziția care este numai verbală sau numai nominală, diferitele feluri de anacolut și elipsă, contaminări etc.). În toate cazurile menționate, categoriile gramaticale trebuie confruntate cu cele logice ; de asemenea, nu putem neglija factorii psihologici care duc la alcătuirea propozițiilor de acest tip.

La cele spuse ar mai trebui adăugat un fapt : este necesar să avem în vedere atît deosebirea, cît și corespondența dintre raporturile lexicale și cele sintactice în propoziție.

Ca un domeniu foarte important al limbii, sintaxa se caracterizează, după cum vedem, printr-o structură complicată, unde, în multe privințe, se manifestă legi comune cu celelalte nivele ale sistemului limbii.

În ce privește raportul dintre *sintaxă* și *semantică* în descrierea sintactică a limbii, trebuie spus că o teorie sintactică bună trebuie să opereze cu ambele concepte.

Se știe că funcțiunea fundamentală a limbii este aceea de a servi ca mijloc de comunicare interumană (la transmiterea ideilor, sentimentelor

Scanned with OKEN Scanner

etc.). Pentru îndeplinirea acestui scop, unităţile vocabularului sînt organizate, după cum s-a mai spus, în propoziţii şi fraze. Cuvintele ca atare exprimă noţiuni, dar interacţiunea şi intercondiţionarea acestora nu se poate realiza decît la nivelul propoziţiei şi al propoziţiilor în frază. Propoziţia este aceea care pune în lumină particularităţile esenţiale ale structurii gramaticale, specifice fiecărei limbi. Tipurile de alcătuire a propoziţiilor diferă de la o limbă la alta şi se numără, de fapt, printre cele mai stabile elemente ale sistemului lingvistic.

În fiecare limbă propoziţia se organizează după legi proprii, dar, ca şi celelalte unităţi gramaticale, ea are trăsături comune în cele mai variate idiomuri. *Propoziţia* şi *enunţul* (engl. *utterance, enunciation, statement*, fr. *énoncé*, germ. *Aussage, Vortrag, Mitteilung*, it. *enunciazione, espressione*, r. *vyskazyvanie*, sp. *enunciado*), ca variantă a ei, se realizează din punct de vedere gramatical prin trei categorii sintactice : *comunicaţie, modalitate* şi *predicaţie* (sau *predicativitate*).

C o m u n i c a ţ i a. Prima din categoriile pomenite redă intenţia autorului de a comunica ceva. Este un obiectiv necesar pentru ca interlocutorul ori cititorul să reacţioneze pro sau contra celor comunicate. Nu există propoziţie sau enunţ care să nu comunice ceva. În limbi ca româna, italiana, germana, rusa, maghiara etc., aceasta se realizează mai ales prin *intonaţie* (ton, ritm, debit verbal) folosită în rostirea propoziţiilor. După intonaţie ne putem da seama dacă enunţul a avut sau nu loc, dacă s-a realizat sau nu intenţia autorului. Intonaţia comunicării face din cuvînt propoziţie : cf. În fiecare *toamnă* plouă, dar : *Toamnă!* Pădurea fumegă (E. Gîrleanu). Rolul intonaţiei este cu atît mai mare, cu cît limba e mai analitică (cf., de pildă, situaţia din engleză). Importanţa intonaţiei nu poate fi însă neglijată nici în cazul altor limbi. În general, accentul logic, intonaţia, pauza şi ritmul, strîns legate între ele, dar asociate uneori şi cu topica (vezi *supra*), servesc la exprimarea raporturilor sintactice în cadrul propoziţiei şi al frazei.

Categoria *m o d a l i t ă ţ i i* este o categorie noţională care exprimă, pe de o parte, raportul dintre vorbitor şi conţinutul enunţului, pe de alta, dintre conţinutul enunţului şi realitate (cu alte cuvinte, raportul dintre faptul comunicat şi realizarea lui practică). Această categorie este exprimată prin diferite procedee gramaticale, lexicale şi fonetice (forme şi verbe modale, cuvinte interogative sau exclamative, particule, intonaţie etc.). Conţinutul enunţului poate avea scopuri diferite : informează pe auditor sau cere informaţii în legătură cu un lucru necunoscut de vorbitor, afirmă ori neagă ceva, exprimă o dorinţă, un îndemn, o poruncă etc. În funcţie de categoria *modalităţii*, propoziţiile se împart în *enunţiative (neafective* şi *afective : optative, potenţiale, dubitative, imperative), interogative, afirmative* şi *negative* etc.

P r e d i c a ţ i a sau *p r e d i c a t i v i t a t e a* (engl. *predicativity*, germ. *Predikation*, r. *predikativnost', skazuemost'*) este categoria care exprimă raportul dintre conţinutul enunţului şi realitate, deci esenţa propoziţiei. În limbile indo-europene, ugro-finice, turcice şi multe altele, *predicativitatea* înseamnă atribuirea unui indice existenţial subiectului. Formal, predicaţia se realizează prin predicat, mai precis prin legătura dintre subiect şi predicat. *„Relaţia dintre predicaţie şi predicat face ca pînă şi propoziţiile monomembre (nominale) reduse numai la subiect să dea impresia*

Scanned with OKEN Scanner

referirii la un predicat neexprimat datorită prezenței predicației, pe cînd propozițiile monomembre (impersonale) reduse numai la predicat sînt în mod evident negate de existența unui subiect" [63]. Sensul general al predicației se exprimă prin categoriile : modalitate, timp și persoană.

Cele trei categorii sintactice *(comunicație, modalitate* și *predicație)* numai teoretic pot fi disociate, pentru că în orice enunț concret ele fuzionează și nici una nu are cum fi exprimată separat de celelalte : mijlocul principal de a reda toate aceste categorii este același, și anume intonația caracteristică fiecărei propoziții. De fapt, *predicativitatea* include comunicația (ea asigură caracterul comunicativ) și modalitatea : practic, nu putem vorbi de predicativitate fără modalitate și comunicație/intonație. Îmbinările de cuvinte de fapt nu sînt unități comunicative, nu au intonație, nici modalitate. Orice îmbinare de cuvinte care capătă asemenea însușiri devine automat propoziție, deci unitate comunicativă. Dealtfel, raportul dintre enunț și realitate ca esență a predicației (definiție foarte generală) presupune neapărat prezența modalității și, prin aceasta, a timpului și persoanei. *Propozițiile neanalizabile* nu au nici predicație, nici modalitate. De aceea, ele nici nu sînt considerate propoziții propriu-zise, ci *pseudopropoziții, semipropoziții, cuvinte-frază*[64]. În limba română, propozițiile neanalizabile sînt *„alcătuite din interjecții sau din adverbele de afirmație sau de negație : da, nu, ba. Ele constituie comunicări care pot apărea singure, pot însoți alte propoziții analizabile sau pot fi subordonate ale unor propoziții :*

Madam Georgescu mă aștepta foarte nerăbdătoare :

Ei?

Ei, le dă la toți, *CARAGIALE.*

Na! Car mi-a trebuit, car am găsit! *CREANGĂ.*

Unde a putut pieri? A intrat în pămînt?

Nu... *E la han... CARAGIALE.*

Sigur că da"[65].

— Așa a spus?

— Da. *SADOVEANU.*

— Nu-ți dă de mîncare?

— Ba da. *CARAGIALE*[66].

Unitățile sintaxei sînt : *partea de propoziție* (engl. *term*, fr. *terme*, germ. *Ausdruck*, it. *termine*, r. *člen predloženija*), *sintagma (grupul* sau *îmbinarea de cuvinte), propoziția* și *fraza.*

Orice enunț este alcătuit din două sau mai multe cuvinte. Deci, în mod necesar cuvintele se îmbină între ele după reguli proprii fiecărei limbi și în funcție de necesitățile conținutului concret, pe care vrem să-l exprimăm altora (idei, sentimente, stări sau dorințe). Desigur, acest conținut reprezintă pentru sintaxă o condiție externă, de care depinde îmbinarea cuvintelor. Ideile și sentimentele ce urmează a fi exprimate dictează selectarea unităților de vocabular, dar cum anume cuvintele respective se vor

---

[63] Cf. Ecaterina Teodorescu, *Curs de sintaxă a limbii române*, Iași, 1974, p. 49—52.

[64] *GA*, II, p. 74—75.

[65] *GA*, II, p. 64.

[66] *Ibidem*, p. 65.

Scanned with OKEN Scanner

asocia din punct de vedere gramatical, vor decide în primul rînd legile specifice fiecărei limbi.

Concepţiile lingviştilor în legătură cu esenţa îmbinărilor de cuvinte diferă foarte mult între ele (mai ales cînd e vorba de a defini aceste unităţi sintactice, dar şi cînd se pune problema de a delimita structura şi dimensiunile lor). Astfel, unii specialişti numesc *îmbinare de cuvinte* (sau sintagmă), orice îmbinare, inclusiv asocierea dintre un cuvînt cu sens deplin şi unul cu rol de instrument gramatical (de exemplu, *pe drum, lîngă masă)*; alţii înţeleg prin îmbinare de cuvinte chiar îmbinarea substantivului cu articolul (engl. *the room* „camera", *the table* „masa", fr. *le livre* „cartea", *la maison* „casa", germ. *der Arbeiter* „muncitorul", *das Heft* „caietul", it. *il favo* „fagurele", *la scuola* „şcoala", sp. *el perro* „cîinele", *la cosa* „lucrul, obiectul" etc.). Cei mai mulţi lingvişti consideră îmbinări de cuvinte numai acele asocieri în care există cel puţin două cuvinte cu sens lexical deplin *(carte interesantă, cartea prietenului meu, veste îmbucurătoare, forţă vitală, păsări cîntătoare, fratele meu, poeziile lui Eminescu, sfîrşit de spectacol, mers rapid, lectură cu voce tare, joc inteligent* etc.). Această unitate sintactică se formează pe baza raporturilor gramaticale de subordonare (acord, recţiune şi joncţiune). *„Îmbinarea de cuvinte nu poate apărea niciodată de sine stătătoare"* [67]. *„Îmbinările de cuvinte denumesc obiecte, acţiuni, însuşiri, exprimînd sensuri unice, dar analizabile:* **mama mea, ţărancă de pe malul Moldovei, malul Moldovei, uşor de înţeles** etc"[68].

Sintagmele nu coincid cu părţile de propoziţie. Recunoscînd drept sintagme numai îmbinările constituite din cuvinte cu sens lexical de-sine-stătător, unii lingvişti includ aici atît îmbinările formate prin *coordonare* (de tipul *fratele şi sora)*, unde termenii nu depind unul de celălalt, cît şi pe cele formate prin *subordonare*, cînd unul din termeni depinde de celălalt (numit *principal* sau *cardinal)* (de ex., *floare mirositoare, creaţia poetului* etc.). Alţi specialişti diferenţiază cele două tipuri, căci văd deosebiri între *sintagmele coordonatoare (fratele şi sora, muntele şi valea)* şi *subordonatoare (sora mea, cartea fratelui meu)*. Sînt şi cercetători care înţeleg prin îmbinări de cuvinte exclusiv îmbinările legate prin raport de subordonare, căci, după părerea lor, numai atare sintagme creează o unitate sintactică aparte. Unitatea semantică a acestor asocieri de cuvinte este dată de relaţiile dintre cuvîntul de bază şi cel dependent. Raporturile pot fi de mai multe feluri : atributive, obiectuale şi relative.

Orice îmbinare de cuvinte se caracterizează prin aceea că exprimă distinct noţiuni unice, se prezintă ca unitate gramaticală, alcătuită după legile şi regulile proprii fiecărei limbi; *„în sfîrşit, este lipsită de predicaţie şi nu poate constitui o unitate de comunicare decît prin încadrarea ei într-o propoziţie"*[69].

În fiecare limbă, îmbinările de cuvinte sînt foarte variate. După structură, ele se clasifică în *simple* şi *compuse*. Îmbinările simple se formează pe baza unuia dintre tipurile principale de exprimare a raporturilor sintactice dintre cuvinte : *acord* (engl. *concord, agreement, congruence, coordi-*

---

[67] *GA*, II, p. 8.

[68] *Ibidem, loc. cit.*

[69] *GA*, II, p. 8. În legătură cu toată această problemă vezi şi lucrarea recentă *Vvedenie v sintagmatiku*, Moscova, 1979, semnată de G. I. Skepskaja.

nation, fr. *accord*, germ. *Kongruenz*, *Übereinstimmung*, it. *accordo*, *congruenza*, r. *soglasovanie*, sp. *concordancia*), *regim* sau *recțiune* (engl. *government*, fr. *rection*, germ. *Rektion*, it. *reggimento*, r. *upravlenie*, sp. *rección*) și prin *joncțiune* sau *parataxă* (engl. *parataxis*, fr. *parataxe*, germ. *Parataxe*, *Beiordnung*, *Nebenordnung*, r. *primykanie*; vezi *infra*). De regulă, aceste îmbinări de cuvinte sînt bimembre : cf. engl. *the red pencil* „creionul roșu", *the boy's book* „cartea băiatului", *very good* „foarte bine", germ. *sehr gut* „foarte bun", *die deutsche Sprache* „limba germană", r. *bélyj platók* „năfrămă albă", *vysókie góry* „munți înalți", *čáška čáju* „ceașca de (=cu) ceai" etc.

În funcție de cuvîntul de bază, îmbinările de cuvinte pot fi *substantivale* (cf. engl. *a good book* „o carte bună", r. *pérvyj sneg* „prima zăpadă"), *adjectivale* (germ. *etwas Zucker* „puțin zahăr", r. *óčen dóbryj* „foarte bun"), *adverbiale* (engl. *well enough* „destul de bine", germ. *recht schön* „foarte frumos", r. *podál'še ot dóma* „mai departe de casă") și *pronominale* (engl. *all of them* „ei toți", r. *někto iz zála* „cineva din sală" etc.). Există și îmbinări de cuvinte, unde cuvîntul de bază este un *numeral* (*primul pe listă*, *ambele fețe*, *trei într-o barcă* etc.).

Înainte de a încheia această discuție, trebuie să spunem că, de fapt, îmbinările de cuvinte constituie un fel de punte de tranziție de la morfologie la sintaxă.

Avînd de stabilit regulile privitoare la structura propoziției și a frazei, sintaxa descriptivă nu studiază numai rolul părților de propoziție și ale diverselor propoziții care alcătuiesc o frază, ci și anumite fapte și procedee speciale referitoare la raportul dintre părțile propoziției și dintre propoziții : *acordul*, *regimul* (sau *recțiunea*), *joncțiunea*, *topica*, *intonația* etc.

Acordul este repetarea categoriilor gramaticale ale unui cuvînt în categoriile gramaticale ale altui cuvînt (de ex., acordul în gen, număr, caz, persoană) ; cf. germ. *ein neuer Bleistift* „un creion nou", dar *ein neues Heft* „un caiet nou", r. *k sámoj vysókoj goré* „spre muntele cel mai înalt" etc. Acordul are loc nu numai în îmbinările de cuvinte, ci și în cadrul propoziției ; el caracterizează îndeosebi limbile cu flexiune bogată. Astfel, în engleză adjectivul nu are un morfem special pentru număr : cf. sg. *the red pencil* și pl. *the red pencils* (în ambele cazuri, adjectivul rămîne invariabil). În engleză, acordul în număr se observă numai la atributul exprimat prin pronume : *this book* „această carte", dar *these books* „aceste cărți".

În cazul *regimului*, cuvîntul dependent nu mai repetă forma celui principal, ci are forma sa proprie, a cărei selecție este însă determinată de proprietățile cuvîntului de bază : cf. engl. *the roof of the house* „acoperișul casei", *to write a letter* „a scrie o scrisoare", *to make a report* „a face un referat" ; *it depends on me*, *on the circumstances* „asta depinde de mine, de împrejurări" ; germ. *der Einwohner der Stadt* „locuitorul orașului", *die Werke von Schiller* „operele lui Schiller", *wir lernen lesen* „noi învățăm să citim" ; r. *úlicy góroda* „străzile orașului", *čitát' knígu* „a citi o carte", *čténie knígi* „lectura unei cărți" etc. În toate aceste exemple, cuvîntul dependent (al doilea termen — în gen., ac. după verb tranzitiv etc.) este cerut de cuvîntul regent.

Scanned with OKEN Scanner

În cazul *joncțiunii*[70], cuvîntul dependent nu suferă modificări formale, legătura dintre el și cuvîntul de bază realizîndu-se prin topică (poziție): cf. engl. *big box* „cutia mare", germ. *arbeite hier* „lucrez aici", r. *óčen' slábyj* „foarte slab", *býstro bežát'* „a alerga repede", *ljúdi postárše* „oameni mai în vîrstă". Fenomenul caracterizează îndeosebi limbile cu flexiune slab dezvoltată.

Unii lingviști mai disting un tip de relații între cuvinte, căruia îi spun *incluziune* (engl. *closing-in, closed-in construction*, germ. *Rahmenkonstruktion*, r. *zamykanie* sau *ramočnaja konstrukcija*). Acest procedeu constă în plasarea cuvîntului dependent între membrii unei forme analitice, de exemplu, între articol și substantiv: cf. engl. *the* large *room* „camera mare", fr. *un* grand *chien* „un cîine mare", germ. *eine* breite *Strasse* „o stradă largă" sau între verbul auxiliar și cel de conjugat: germ. *habe* ihn *gesehen* „l-am văzut", *hat* einen Brief *geschrieben* „a scris o scrisoare".

Tipurile de relații enumerate mai sus atestă marea varietate a formelor de organizare a sintagmelor și propozițiilor și constituie unul dintre obiectivele principale ale sintaxei.

Propoziția este o unitate tipic sintactică. Se pune problema: prin ce se deosebește ea de alte unități ale limbii (fonem, morfem, cuvînt, îmbinare de cuvinte)? Propoziția are o însușire pe care celelalte unități ale limbii nu o cunosc: prin ea se realizează independent actul comunicării (transmiterea ideilor și a stărilor afective). Dintre toate însușirile (formale, semantice etc.) ale propoziției, aceasta este cea mai pregnantă, neobișnuită pentru celelalte unități ale limbii. Căci fonemele, morfemele, cuvintele izolate și îmbinările de cuvinte nu comunică nimic, dacă nu le așezăm în propoziție, care reprezintă o calitate nouă, un nivel superior.

În lingvistica contemporană, se observă tot mai mult tendința de a delimita *unitățile limbii* de *unitățile vorbirii*: cuvîntul în limbă, spre deosebire de vorbire, poartă numele de *lexem*, *fonemul* (în limbă) se opune *sunetului* (în vorbire). Păstrînd această distincție *(limbă-vorbire)* și în sintaxă, putem spune că în *limbă* avem o anumită construcție sau schemă gramaticală (de exemplu, subiect + predicat + complement direct), iar în *vorbire*, aceeași schemă completată cu cuvinte. *Propoziția*, ca unitate a limbii, poate fi reprodusă, repetată în vorbire, unde capătă de fiecare dată alt conținut. În schimb, *enunțul*, ca unitate a vorbirii, nu poate fi reprodus pentru exprimarea unui conținut nou, deoarece schema gramaticală a căpătat un conținut lexical concret, valabil numai în situația dată. Așadar, enunțul constituie una din variantele propoziției în vorbire; propoziția funcționează real în forma enunțului; propoziția este o abstracție a mai multor enunțuri, reprezintă acel schelet general al gramaticii, care servește în egală măsură la generarea de noi și noi enunțuri.

Să vedem cum sînt organizate propozițiile și frazele. „*Cuvintele care intră în diferite relații și alcătuiesc o propoziție constituie termenii propoziției sau părțile de propoziție*"[71] (engl. *parts of the sentence, sentence parts*, fr. *parties du discours*, germ. *Satzglieder*, r. *členy predloženija*, sp. *partes de la oración*; cealaltă denumire a lor, *termeni ai propoziției*, a fost reprodusă *supra*). *Părțile de propoziție* sînt: *subiectul* (engl. *subject*, fr. *sujet*, germ.

[70] Termenul are aici sensul de *alăturare paratactică*. Pentru altă accepție a lui vezi *infra*.

[71] V. Șerban, *op. cit.*, p. 16.

Subjekt, Satzgegenstand, it. *soggetto*, r. *podležaščee, sub'jekt*, sp. *sujeto*) *predicatul* (engl. *predicate*, fr. *prédicat*, germ. *Prädikat, Satzaussage*, it. *predicato*, r. *skazuemoe, predikat*, sp. *predicato*), *atributul* (engl. *attributive* sau *adherent adjunct, attribute*, fr. *épithète*, germ. *Beifügung Attribut*, r. *opredelenie, atribut*, sp. *epiteto*), *complementul* (engl. *object, objective complement, complement, extension*, fr. *complément, régime*, germ. *Ergänzung, ergänzendes Element, Objekt, regiertes Wort*, it. *oggetto*, r. *dopolnenie, ob'jekt*, sp. *complemento*) și *elementul predicativ suplimentar*. Spre deosebire de celelalte părți secundare de propoziție, *elementul predicativ suplimentar ,,prezintă caractere mixte: definește subiectul, sau alt substantiv ori pronume din propoziție, dar e legat de predicat;* **soldații trec înșirați; fratele meu a fost numit director** *sau* **pe fratele meu l-au numit director. Înșirați** *nu ne arată cum sînt, ci cum trec soldații. Într-un exemplu ca* **te apropii surîzîndă,** *ultimul cuvînt nu ne arată cum e subiectul, ci cum face acțiunea, deși nu e nici complement, nici adverb''*[72].

S u b i e c t u l și *p r e d i c a t u l* sînt *părți principale de propoziție* (engl. *the principal parts of the sentence, primaries*, r. *glavnye členy predloženija*), spre deosebire de celelalte, numite *secundare* (engl. *secondary parts of the sentence*, r. *vtorostepennye členy predloženija*), pentru că ele pot lipsi din structura propoziției. Părțile secundare de propoziție cuprind întotdeauna informații suplimentare în legătură cu subiectul și predicatul. O propoziție poate avea mai multe subiecte, dar numai un singur predicat. Propoziția formată numai din subiect și predicat se numește *simplă;* cînd, în afară de subiect și predicat, mai are și atribute ori complemente, propoziția este *dezvoltată*.

În ceea ce privește raportul ierarhic dintre părțile principale de propoziție, ținem să remarcăm următoarele:

,,Se consideră uneori că partea cea mai importantă [de propoziție, A.V.] *este subiectul, deoarece despre el se vorbește, dar în fapt subiectul singur nu servește la nimic, important este ce se spune despre el. Avem propoziții fără subiect, dar predicatul trebuie neapărat să existe, măcar subînțeles, căci altfel nu există propoziție''*[73].

Elementele alcătuitoare ale propoziției, pe de o parte, se schimbă în timp, pe de alta, diferă de la o limbă la alta. Încă de la apariția limbajului uman, propoziția era constituită din subiect și predicat.

Propoziția este indisolubil legată de *judecată*. Judecata reprezintă o formă a gîndirii prin care se afirmă sau se neagă ceva în legătură cu un obiect sau un fenomen. Orice judecată îmbracă forma materială a propo-

---

[72] Al. Graur, *Gramatica azi*, p. 185. În unele lucrări mai vechi (vezi, de pildă, Maria Rădulescu, *Elementul predicativ circumstanțial*, în *Studii de gramatică*, vol. al II-lea, p. 121—129), *elementului predicativ suplimentar* i se spune *nume predicativ circumstanțial*; vezi și B. B. Berceanu, *Sistemul gramatical al limbii române*, București, 1971, p. 209—212.

[73] Al. Graur, *Gramatica azi*, p. 175; cf. și *GA*, II, p. 74; *,,se poate spune că mai important este predicatul, deoarece prin el se realizează în mod obișnuit predicația, care este esența propoziției''*. Raportul logic, dintre subiect și predicat este unul de *inerență* (cf. *ibidem*, p. 79), *,,care, gramatical, devine de interdependență. În aceeași măsură în care predicatul depinde de subiect, și subiectul depinde de predicat''* (V. Șerban, *op. cit.*, p. 42) sau, altfel spus *,,unul implică pe celălalt, ceea ce înseamnă că nu se poate concepe unul fără altul''* (C. Dimitriu, *op. cit.*, p. 198). Problema este tratată pe larg de acest din urmă autor (*op. cit.*, p. 195—201).

Scanned with OKEN Scanner

ziţiei lingvistice, dar numai propoziţiile enunţiative, dubitative, potenţiale şi optative exprimă judecăţi. Trebuie spus că aceeaşi judecată poate fi redată prin diferite tipuri de propoziţii.

Termenii propoziţiei nu coincid cu cei ai judecăţii *(subiect, copulă, predicat)*. Subiectul judecăţii este obiectul gîndirii, iar predicatul judecăţii — elementul nou privitor la subiect. În schimb, subiectul propoziţiei ne arată despre cine este vorba, iar predicatul arată acţiunea sau starea subiectului (ce face, ce este sau cum este acesta). În exemplul : *Cartea este citită de student, cartea* este subiectul gramatical (al propoziţiei), iar *student* — subiectul judecăţii logice, pentru că el citeşte cartea.

„În analizele gramaticale se foloseşte termenul **subiect logic** *pentru autorul real al unei acţiuni (sau pentru cel caracterizat de o anumită stare), în special în două situaţii în care el diferă de subiectul gramatical : în construcţiile pasive, în care subiectul logic este complement de agent, şi în construcţiile de tipul* **mi-e foame** *sau* **îmi place,** *în care subiectul logic e complement indirect. Subiectul logic înţeles în acest fel în gramatică (= autorul acţiunii) este altceva decît subiectul logic propriu-zis, subiectul unei judecăţi logice (= obiectul gîndirii, elementul cunoscut")*[74].

În afară de cele spuse mai sus, trebuie adăugat şi faptul că *„judecata are totdeauna structură bimembră, cu subiect şi predicat, pe cînd propoziţia poate fi şi monomembră, redusă la o singură parte principală (numai predicat sau numai subiect)"*[75].

Putem spune că între propoziţie şi judecată există raportul dintre fond şi formă : judecata constituie conţinutul propoziţiei, iar propoziţia —forma lingvistică a judecăţii, cu precizarea că propoziţia nu se reduce la exprimarea unei judecăţi, deoarece, în afară de conţinutul logic, foarte multe propoziţii au şi unul afectiv sau voliţional.

După *scopul comunicării*, propoziţiile se împart în *enunţiative* (acestea informează pe auditor) şi *interogative* (care cer informaţii în legătură cu un lucru necunoscut de vorbitor), iar după *structură* (sau *mod de organizare*) — în *analizabile* şi *neanalizabile*. Mai puţin numeroase, *propoziţiile neanalizabile* nu pot fi examinate din punctul de vedere al organizării lor sintactice[76]. În ceea ce priveşte *propoziţiile analizabile*, ele se subdivid în *simple* (formate, după cum se ştie şi am mai spus, numai din subiect şi predicat) şi *dezvoltate* (pe lîngă subiect şi predicat, au şi părţi secundare de propoziţie), *bimembre* (cînd există atît subiect, cît şi predicat) şi *monomembre* (în care nu există decît o singură parte de propoziţie principală). În afară de aceasta, mai trebuie avut în vedere că, în mod curent, o propoziţie poate fi *verbală* sau *nominală* (după predicat), situaţie ce nu este indiferentă din punct de vedere semantic : într-un caz avem a face cu propoziţii ce se disting prin dinamismul lor (de exemplu, *bătrînul boleşte*), în celălalt — cu o imagine adjectivală, descriptivă, care imprimă o desfăşurare lentă ideilor (de exemplu, *bătrînul e bolnav*) [77].

---

[74] *GA*, II, p. 18.

[75] *Ibidem, loc. cit.*

[76] Unele exemple de propoziţii de acest tip am dat ceva mai sus ; vezi şi *GA*, II, p. 64—65.

[77] Autorii *GA*, II (p. 70—73) înţeleg altfel *propoziţiile verbale* şi *propoziţiile nominale* din limba română. Astfel, în concepţia lor, *propoziţia nominală* este identică, de fapt, cu un tip de propoziţie *monomembră*. Criticînd acest punct de vedere, Ecaterina Teodorescu

Scanned with OKEN Scanner

Întrucît este principala formă de exprimare și comunicare a gîndirii, multă vreme propoziția a fost confundată cu judecata. Dominația aceasta a punctului de vedere logicist în înțelegerea propoziției lingvistice explică, de exemplu, faptul că *direma*, care, în esență, corespunde cel mai bine caracterului bimembru al judecății, a fost considerată, timp îndelungat, drept unicul tip posibil, exercitînd o puternică influență asupra analizei gramaticale a *monoremei*, adică a felului de propoziție în care nu se pot constata direct subiectul și predicatul. Desigur, în cazul propoziției cu un singur membru (predicatul), fie că subiectul rămîne subînțeles (de exemplu, în *citim*, *vorbim*, *scriem*, se subînțelege *noi*), fie că avem a face cu o exprimare *unipersonală* (*tună*, *plouă*, *ninge*) sau impersonală (*se zice*, *se zvonește* etc.; vezi și cele spuse *supra*, la categoria *persoanei*).

În principiu, în limbile indo-europene, subiectul este exprimat printr-un substantiv la cazul nominativ. În latină și greacă, iar, apoi, prin calchiere, și în paleoslavă, după *verba dicendi* și *sentiendi*, completivele directe se construiesc cu subiectul în acuzativ, iar predicatul la infinitiv (*accusativus cum infinitivo*): cf. lat. Vos autem, *quem me esse* dicetis?; v. gr. ὑμεῖς δε τίνα με λέγεῖζε εἶναι; v. sl. ivy že *kogo mę* glagolete *byti*? „Iar voi cine spuneți că *că sînt eu*?" În afară de aceasta, în latină, greacă veche, sanscrită și paleoslavă, există construcții așa-zise participiale *absolute* (cu subiectul în ablativ, genitiv, locativ și, respectiv, dativ; vezi unele exemple *infra*).

În sfîrșit, trebuie să facem distincție între construcția *nominativală* și construcția *ergativală* a propoziției. Astfel, limbile indo-europene se caracterizează prin construcția nominativală a propoziției, în sensul că predicatul exprimat printr-un verb tranzitiv are subiectul în nominativ, iar complementul direct în acuzativ (de exemplu, *eu citesc cartea*, *tu tai lemne*). Spre deosebire de limbile indo-europene și de cele semite, în limbile ibero-caucaziene (bască, gruzină, abhază etc.), în diverse limbi autohtone din Asia și America, pe lîngă un verb tranzitiv obiectul real al acțiunii se pune în nominativ, iar subiectul real — în *ergativ* (termen grecesc pentru *activ*); în aceste limbi, acuzativul lipsește cu desăvîrșire.

În limba română, predicatul verbal și verbul copulativ se acordă cu subiectul în persoană și număr. Cînd subiectul este multiplu, predicatul se pune la plural. În afară de *acordul* strict *gramatical*, există și *acordul după înțeles*[78]. Acestea și alte asemenea fapte sînt bine cunoscute (nu numai din limba noastră). Nu putem să nu semnalăm însă unele particularități privind acordul dintre subiect și predicat în diferite limbi. Astfel, în greaca veche, dacă subiectul este exprimat printr-un substantiv de genul neutru la plural, predicatul stă la sg.: cf. τὰ ξῷα τρέχει „animalele fuge" ζῷα esta pluralul de la τὸ ζῷον, iar τρέχει — pers. a III-a sg.); în limba engleză, cînd subiectul este exprimat printr-un substantiv colectiv (*armată*, *familie*, *comitet*, *guvern*, *parlament*), considerat ca un tot, atunci predicatul se pune la sg.; dacă însă este vorba de membrii acestui colectiv, atunci predicatul ia forma pluralului: cf. My

---

(*op. cit.*, p. 54—55) folosește termenii *propoziție verbală* și *propoziție nominală* în accepția dată de noi aici.

[78] În legătură cu acesta din urmă vezi D. Cr a ș o v e a n u, *Extinderea acordului după înțeles*, în *LR*, XVIII, 1969, p. 545—549.

brother's family *is large* „Familia fratelui meu este mare", dar **The family were** *sitting round the table* „Familia (adică *membrii familiei*) şedeau în jurul mesei"; o situaţie similară a existat în limba rusă veche: cf. **rekoša družina** *Igorevi* „oastea i-au spus lui Igor"; **voevaša** *Litva* „Lituania (adică *lituanienii*) au luptat".

Unitatea sintactică superioară propoziţiei este *fraza*. Reproducem două din definiţiile ce i se dau:

„O formulare mai amplă, constituită din îmbinarea a două sau mai multe propoziţii, realizînd un tot unitar, aptă să exprime gînduri şi sentimente se numeşte frază"[79]. *„Un grup de propoziţii unite între ele, cu care se începe şi se isprăveşte o gîndire, se numeşte frază"*[80]. De regulă, frazele transmit comunicări mai ample decît cele exprimate printr-o propoziţie, corespunzînd, în plan logic, raţionamentelor. Trebuie avut însă în vedere că, în ansamblul frazei, unele propoziţii exprimă judecăţi, altele — nu.

Îmbinarea propoziţiilor în fraze se realizează prin *coordonare* (engl. *coordination*, fr. *coordinatin*, germ. *Koordination, Beiordnung*, it. *coordinazione*, r. *sočinenie*, sp. *coordinación*) şi *subordonare* (engl. *hypotaxis, subordination*, fr. *subordination, hypotaxe*, germ. *Unterordnung*, it. *subordinazione*, r. *podčinenie*, sp. *subordinación*). În cazul *coordonării*, avem a face cu propoziţii *principale* (engl. *main* sau *principal clause*, fr. *principale*, germ. *Hauptsatz*, it. *principale*, r. *glavnoe* sau *nezavisimoe predloženie*, sp. *oración principal*), adică cu propoziţii care nu depind gramatical de alte propoziţii; coordonare există însă şi între propoziţiile secundare. În frazele alcătuite numai prin *subordonare*, există o propoziţie principală şi una sau mai multe *secundare*, *subordonate* ori *dependente* (engl. *subordinate* sau *dependent clause*, germ. *Nebensatz*, it. *subordinata*, r. *podčinënnoe, pridatočnoe, obuslovlennoe* sau *zavisimoe predloženie*, sp. *oración subordinata*). Propoziţiile *hortative, dubitative, exclamative* şi *imperative* sînt numai *principale*, restul pot fi *principale* şi *secundare*.

„Subordonarea este raportul sintactic existent între doi termeni dintre care unul îl determină pe celălalt, depinde de el din punct de vedere gramatical. În cadrul frazei, cei doi termeni ai raportului de subordonare sînt propoziţia regentă (cea care este determinată) şi propoziţia subordonată (cea care determină)[81]".

Propoziţiile subordonate îndeplinesc rolul de părţi de propoziţie ale regentei (de aceea şi sînt calificate cu numele părţilor de propoziţie: *subiective, predicative, completive, atributive* etc.).

În afară de aceasta, în fiecare limbă întîlnim şi fraze formate prin împletirea raporturilor de coordonare şi subordonare.

Coordonarea poate fi: *copulativă, disjunctivă, adversativă* şi *conclusivă*. Propoziţiile coordonate sînt legate între ele fie prin *juxtapunere* (engl. *juxtaposition*, fr. *juxtaposition*, germ. *Zusammenrückung*, it. *giustapposizione*, r. *sopoloženie*, sp. *yuxtaposición*), adică prin simplă alăturare, procedeu mai vechi (de exemplu, *scrie, citeşte, învaţă*) sau prin conjuncţii coordonatoare (de exemplu, *scrie şi învaţă*). Conjuncţiile au apărut şi

[79] V. Şerban, *op. cit.*, p. 315.
[80] Al. Graur, *op. cit.*, p. 176.
[81] *GA*, II, p. 254.

Scanned with OKEN Scanner

s-au dezvoltat odată cu evoluţia gîndirii de la concret la abstract, creînd posibilitatea exprimării celor mai precise şi mai subtile nuanţe ale ei.

În ceea ce priveşte propoziţiile *subordonate*, ele se divid în : subordonate *necircumstanţiale* (subiective, predicative, atributive, completive directe, indirecte şi de agent şi predicative suplimentare) şi subordonate *circumstanţiale* (de loc, de timp, de cauză, de scop, de mod, consecutive, instrumentale, sociative, de relaţie, condiţionale, concesive, opoziţionale, cumulative şi de excepţie). Propoziţiile subordonate sînt legate de regentă prin juxtapunere, conjuncţii, adverbe pronominale relative-interogative sau nehotărîte, pronume sau adjective pronominale relative-interogative sau nehotărîte.

„Între cele trei mijloace de joncţiune — cu conjuncţii, adverbe sau pronume — există deosebiri în privinţa rolului lor sintactic. În timp ce conjuncţiile au numai rol de elemente de legătură şi nu pot fi părţi de propoziţie, pronumele şi adjectivele pronominale au totdeauna un dublu rol: sînt şi elemente de joncţiune, dar şi părţi de propoziţie în cadrul subordonatei introduse"[82]. *„Adverbele au o situaţie intermediară. Cele mai multe dintre ele (totdeauna cele interogative şi nehotărîte, dar şi cele relative cu valoare propriu-zis adverbială) au, ca şi pronumele, un dublu rol, sînt elemente de joncţiune, dar şi părţi de propoziţie"*[83].

Pentru a încheia acest capitol, vom spune că în limbile indo-eruropene vechi (latină, greacă, sanscrită, slavă) existau propoziţii secundare exprimate prin formele nominale ale verbului. O serie de propoziţii circumstanţiale (de regulă, temporale, dar şi cauzale, concesive, condiţionale ori modale) nu aveau subiectul la nominativ şi predicatul la un mod personal, ci subiectul la ablativ (lat.), genitiv (gr.), locativ (scr.) şi dativ (v. sl.), iar predicatul la participiu acordat cu subiectul. Aceste construcţii gramaticale se numesc *ablativ* (respectiv, *genitiv*, *locativ*, *dativ*) *absolut*. Cf. lat. *Hac oratione habita*, discedit „După ce rosti acest discurs, plecă"; gr. Ἐμοῦ θανόνος γαῖα μισθητώ πυρί „Cînd voi muri (= după moartea mea), pămîntul poate să se amestece cu focul"; scr. *vayasi prāpte* „bei erreichtem Alter" = „als sie erwachsen geworden war", *mūle hate hataṁ sarvam* „wenn die Wurzel *(mūla-)* abgetötet ist, ist alles tot"; v. sl. *sŭpęštemŭ že člověkomŭ* pride vragŭ ego „şi pe cînd oamenii dormeau, veni vrăjmaşul lui" (adică al omului).

Din cele spuse mai sus, a reieşit că *sintaxa* este un capitol foarte important al gramaticii, care face posibilă organizarea cuvintelor în propoziţii şi fraze, necesare la exprimarea precisă şi colorată a ideilor şi sentimentelor.

[82] *GA*, II, p. 261.
[83] *Ibidem*, *loc. cit.*

11.

CLASIFICAREA LIMBILOR

În prezent, există pe glob aproximativ 3000 de limbi. Atît limbile vii, vorbite astăzi, cît şi cele moarte, care ne-au fost transmise prin texte, pot fi clasificate după două criterii fundamentale: 1) după principiul înrudirii, adică după comunitatea originii; în acest caz vorbim de *clasificarea genealogică;* 2) după particularităţile structurii lor gramaticale; în acest caz vorbim de *clasificarea tipologică* (i se mai spune, cu un termen mai puţin exact, *clasificare morfologică*)[1].

a. Clasificarea genealogică

Primele încercări de sistematizare a limbilor înrudite genetic datează din sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea. O deosebită amploare însă capătă studiile în acest domeniu începînd cu secolul următor, cînd au fost puse bazele metodei comparative-istorice (vezi şi *infra*, cap. *14*). Limbile înrudite provin dintr-un izvor comun, din care au moştenit o serie de trăsături în structura lor gramaticală şi în lexicul fundamental, folosit la exprimarea noţiunilor elementare. În ansamblul lor, aceste limbi alcătuiesc o *familie*. Ele au apărut în urma diferenţierii dialectelor teritoriale ale uneia şi aceleiaşi limbi, numite *limbă comună*, *protolimbă*, *limbă de origine*, *limbă primară* (= *primitivă*) sau *limbă (de) — bază*. Un exemplu concludent ni-l oferă limba latină — limba de origine a idiomurilor romanice. Asemănările în structura gramaticală, în derivare şi în lexicul fundamental se observă cu regularitate în limbile înrudite.

Diferenţierea limbii depinde în întregime de condiţiile sociale, economice; ea este rezultatul expansiunii şi izolării unor părţi componente ale comunităţii care vorbeşte o anumită limbă. Dialectele, pierzînd legătura dintre ele şi nimerind în condiţii sociale diferite, în urma unui proces de evoluţie îndelungată şi treptată, sînt supuse transformărilor, devenind cu vremea limbi de-sine-stătătoare, dar înrudite între ele. Condiţii istorice deosebit de favorabile pentru apariţia limbilor înrudite au existat în orîn-

[1] Există şi o clasificare a limbilor după *sistemele de scriere*. Ea are o foarte mare importanţă practică îndeosebi pentru bibliotecari şi, de fapt, pentru oricine este pus în situaţia de a defini limba unui text fără să cunoască acea limbă (deci, exclusiv în funcţie de anumite particularităţi ale graficii).

Scanned with OKEN Scanner

duirea comunei primitive cînd aveau loc sistematic scindări ale triburilor care creşcuseră considerabil sub raport numeric. În cazul cînd există condiţii prielnice, o diferenţiere a limbii comune se poate produce chiar în societatea împărţită în clase. În asemenea situaţii, momentul decisiv îl constituie tot destrămarea unei colectivităţi unitare, ceea ce duce la întreruperea contactului între părţile ei dislocate.

Fiecare familie de limbi se subîmparte în unităţi mai mici numite *grupuri* sau *ramuri*. Termenii legaţi de clasificarea genealogică a limbilor (de exemplu, *înrudire*, *familie*, *ramură* etc.) sînt împrumutaţi din ştiinţele naturii.

Importanţa excepţională a clasificării genealogice rezidă în faptul că aceasta este o clasificare istorică. Stabilirea înrudirii genetice dintre limbi a jucat un rol hotărîtor în constituirea lingvisticii ştiinţifice.

Să examinăm acum *principalele familii de limbi şi ramurile* (ori *grupurile*) acestora.

I. Familia limbilor indo-europene

1. *Ramura indiană*. În mileniul al II-lea î.e.n. au existat în India două limbi literare : *vedica* şi *sanscrita*. În vedică au fost compuse *Rgveda* şi alte imnuri religioase (*Atharvaveda*, *Sāmadeva* şi *Yajurveda*), iar în sanscrită celebrele epopei *Mahābhārata* [2] şi *Rāmāyana*.

Vedica şi sanscrita sînt, deci, limbile indiene vechi [3]. Vedica are un pronunţat caracter arhaic. Ea însă se mai deosebeşte de sanscrită şi prin particularităţi dialectale : vedica s-a format pe baza dialectelor de apus. Dar limba monumentelor de mai tîrziu ale literaturii are aceeaşi sursă dialectală, ca şi sanscrita. Cu timpul, sanscrita a fost înlocuită de limbile pracrite (termenul *samskrtá* — înseamnă „prelucrat, desăvîrşit, limbă literară, care a atins perfecţiunea formală", iar *prakrtá* — „natural, popular, simplu"). Pracritele sînt limbile indiene medii vorbite în partea de nord ; ele reprezintă o fază ulterioară a dialectelor vechi indiene. Limbile pracrite au evoluat de pe la mijlocul primului mileniu î.e.n. pînă în sec. al XI-lea e.n. Literatura pracrită este legată de curentele religioase ale budismului şi jainismului. Cea mai veche formă a pracritelor o constituie limba *pāli*, care, din punct de vedere fonetic şi morfologic, este mai apropiată de sanscrită. (La baza limbilor pracrite stă, de fapt, sanscrita). Iată acum limbile pracrite : *maharashtri* — limba poeziei lirice şi epice. Spre deosebire de celelalte limbi pracrite, în maharashtri ni s-a transmis o literatură vastă. Alte limbi pracrite : *shaurseni* — limba prozei în dramele sanscrite ; *ardhamagadhi* — limba literaturii canonice jainiste ; *māgadhi* şi *paishaci*.

În drama sanscrită întîlnim interpolări pracrite. Astfel, zeii, brahmanii, regii şi eroii vorbesc în *sanscrită*, în schimb, servitorii, străinii şi piticii — în

---

[2] Din cele mai vechi timpuri, indienii au considerat *Mahābhārata* drept a cincea *vedă*.

[3] În legătură cu limba şi literatura veche indiană (*vedică şi sanscrită*) vezi Th. Simenschy, *Cultură şi filosofie indiană în texte şi studii*, 1, Bucureşti, 1978 ; Sergiu Al.-George, *Limbă şi gîndire în cultura indiană. Introducere în semiologia indiană*, Bucureşti, 1976.

māgadhi, femeile în *shaurseni*, dar cîntă în *maharashtri*. Observăm, prin urmare, că literatura pracrită a coexistat cu cea sanscrită.

Pracritele au influenţat în anumite privinţe lexicul, precum şi evoluţia cuvintelor compuse în sanscrita clasică. În urma unui proces îndelungat, care începuse încă în vechea indiană, structura gramaticală a limbilor indiene medii de mai tîrziu devine complet diferită de sistemul standardizat al sanscritei şi capătă numele de *apabhransha* („cădere"). Apabhransha constituie o fază mai tîrzie a pracritelor şi reflectă trecerea spre limbile neoindiene. Literatura în limbile neoindiene apare pe la sfîrşitul sec. al X-lea e.n., de cînd avem texte în apabhransha. Aceasta coexistă cu sanscrita, care continuă să fie întrebuinţată ca limbă literară. Dintre limbile neoindiene cea mai răspîndită e *hindustana* cu două forme literare : *hindi* — din 1947 limba de stat a Uniunii Indiene, foloseşte alfabetul devanāgarī şi conţine numeroase sanscritisme (este limba maternă a 135 milioane de locuitori din nordul Indiei) [4] şi *urdu*. Alte limbi neoindiene : *bengali*, *bihari*, *marathi*, *panjabi*, *rajasthani*, *gujarati*, *sindhi*, *asami*, *kashmiri* şi *uriya*. Tot limbă neoindiană este şi limba *romilor (a ţiganilor)*, care s-a separat de restul limbilor indiene în sec. al V-lea — al X-lea e.n.

2. *Ramura limbilor iraniene*. Limbile iraniene sînt foarte apropiate de cele indiene. Una din vechile limbi iraniene, şi anume *limba Avestei* (o colecţie de texte religioase), în partea cea mai veche numită *Gathas*, este aşa de apropiată de limba vedelor, încît nu există îndoială că ele s-au format din dialectele unei limbi unice — din indo-iraniana de bază.

Persana veche, reprezentată prin inscripţiile cuneiforme ale regelui Darius şi ale urmaşilor acestuia, precum şi prin alte cinci inscripţii private, a fost răspîndită în sec. al VI-lea — al V-lea î.e.n. în partea de sud-vest a Iranului. Din limbile vechi iraniene făcea parte şi *scitica*.

Din sec. al III-lea — al VII-lea — al XIII-lea ne-au parvenit monumente în limbile iraniene medii : *mediopersană*, *partă*, *sogdiană*, *horezmică* şi *hotaniană*.

Din limbile iraniene actuale fac parte :

a) din grupul oriental : *oseta* (în Caucaz), limba *afghană* sau *pushtu* (în Afghanistan) şi cîteva limbi pamiriene : *jaghnōbi*, *šugni*, *rşani* ş.a. ;

b) din grupul occidental : *tadjika*, *neopersana*, *kurda*, *beluciana*, *tališi* şi *tātī* (ultimele două în Azerbaidjan).

3. *Ramura limbilor italice* cuprinde două subgrupe : *latina* şi *osco-umbriana*. Cel mai vechi monument al limbii latine aparţine sec. al VI-lea î.e.n. Majoritatea textelor latine arhaice sînt însă din sec. al III-lea — al II-lea î.e.n. Puţinele inscripţii din limba oscă şi umbriană nu au fost încă datate precis. Cele mai multe îşi au originea în perioada de dinaintea erei noastre, deşi în Pompei au fost descoperite şi inscripţii osce din sec. I e.n.

Osca şi umbriana au fost treptat înlocuite de latină. În urma răspîndirii pe teritoriul Imperiului roman a limbii latine vorbite, numită *latină populară* sau *vulgară* (atestată parţial în documente provenind din sec.

[4] În ceea ce priveşte limba şi literatura *hindi* vezi P. Vidyasagar, *Curs de limba hindi*, Bucureşti, 1972, p. 763—772.

Scanned with OKEN Scanner

al III-lea — al VII-lea e.n.), ulterior s-au format *limbile romanice*, înrudite între ele : *franceza, spaniola, portugheza, catalana, provensala, italiana, sarda, retoromana (ladina)* și *româna* cu dialectele ei : *dacoromân, macedoromân (aromân), istroromân* și *meglenoromân*. *„O părere ca aceea a lui G. G i u g l e a că ar trebui să vorbim, de exemplu, de o « limbă aromână », o „limbă dacoromână" etc. nu a putut convinge. Pînă astăzi cei mai mulți cercetători români, dar și străini, consideră idiomurile aromân, meglenoromân și istroromân dialecte, nu limbi"* [5]. Spaniola și parțial portugheza (în Brazilia) au căpătat o largă răspîndire în țările Americii Latine. Tot romanică a fost și limba *dalmată*, care a dispărut în sec. al XIX-lea.

4. *R a m u r a c e l t i c ă*. Limba veche a triburilor celtice ne-a parvenit sub forma unor relicte ale *limbii galice* (care a dispărut în primele secole ale erei noastre), precum și sub forma inscripțiilor *vechi irlandeze* din sec. al IV-lea — al VI-lea e.n.). Limba galilor a lăsat urme în lexicul limbii franceze.

Limbile celtice au un număr de elemente comune cu cele italice [6].

În prezent există următoarele limbi celtice : *irlandeza* și, foarte apropiată de ea, *scoțiana*, care s-a mai păstrat în unele regiuni muntoase din Scoția, *galeza*, vorbită de aproximativ un milion de oameni în Wales (Anglia), *bretona* — limba populației din regiunea Bretagne (Franța). Bretona a fost adusă în această parte a Franței de celții din Britania (brițiii) care și-au părăsit țara lor în sec. al V-lea — al VI-lea e.n. în urma invaziei anglo-saxonilor.

Resturi ale vorbirii celților s-au mai menținut pe insula Man *(limba man)*.

În sec. al XVIII-lea a fost asimilată definitiv *limba cornică* (în regiunea engleză Cornwall).

5. *R a m u r a l i m b i l o r g e r m a n i c e*. Cele mai vechi monumente ale acestei ramuri indo-europene sînt atestate de *limba gotică* (sec. al IV-lea e.n.) și de inscripțiile *vechi scandinave (runice)* începînd cu sec. al III-lea e.n. Cu cîteva secole mai tîrziu apar texte în *vechea germană de sus* (din sec. al VIII-lea), în *anglo-saxonă* (din sec. al VII-lea) și în *vechea saxonă* (sec. al VIII-lea). Și mai tîrziu apar manuscrise în limbile *islandeză veche, veche suedeză* și *veche daneză*, deși faptele lingvistice atestate în textele vechi islandeze, de exemplu, se caracterizează prin trăsături deosebit de arhaice și, ca atare, reflectă o stare anterioară. Din limbile germanice actuale fac parte *germana, engleza, olandeza, flamanda* și *afrikaans* (= limba burilor) (Africa de sud). Ultimele trei s-au dezvoltat din vechea franconică de jos. Din ramura limbilor germanice moderne face parte și subgrupul scandinav : *suedeza, norvegiana, daneza, islandeza* și *feroica*. Limba *idiș* este alcătuită din diferite dialecte germane de sus amestecate cu elemente din ebraică și alte limbi. Scrierea se bazează pe alfabetul ebraic, dar și pe cel latin.

---

[5] M a t i l d a C a r a g i u M a r i o ț e a n u, Șt. G i o s u, L i l i a n a I o n e s c u-R u x ă n d o i u, R. T o d o r a n, *op. cit.*, p. 19 ; vezi și M a t i l d a C a r a g i u M a r i o ț e a n u, *op. cit.*

[6] Vezi A. V r a c i u, *Unele considerații asupra raporturilor dintre limbile italice și celtice*, în *AUI*, XV, 1969, p. 1—15.

6. *Limbile slave.* Primele documente scrise sînt reprezentate de *slava veche (paleoslavă)*, în care, în sec. al IX-lea au fost făcute traduceri de cărţi religioase din limba greceaască. Traducerile acestea sînt opera lui Chiril şi Metodiu. Deşi la baza traducerilor a stat unul din dialectele slave de sud, totuşi limba lor era înţeleasă pe întreg teritoriul ocupat de triburile slave, în vorbirea cărora deosebirile erau, în epoca aceea, de mică importanţă.

Limbile slave se împart în trei grupe:

a) de *răsărit (rusă, ucraineană, bielorusă)*;

b) de *apus (polonă, cehă, slovacă, kaşubă, slovină, luzaciană (sorabă, vendă)* şi *polabă*, care actualmente e limbă moartă;

c) de *sud (sîrbocroata, bulgara, slovena, macedoneana* şi *limba slavă veche)*.

Iniţial, limbile slave au fost împărţite în două: grupul *sud-estic* şi grupul *occidental*. Această clasificare datează de pe vremea lui J. Dobrovský (1753—1829), părintele filologiei slave. Ceva mai tîrziu, limbile slave încep să fie gupate în trei: *orientale, occidentale* şi *meridionale*. Clasificarea amintită acum s-a încetăţenit în secolul al XIX-lea. Deşi este acceptată aproape unanim în zilele noastre, clasificării tripartite i-au fost găsite lipsuri mari de către unii slavişti, care consideră că ea se bazează mai mult pe criterii cultural-istorice şi geografice decît lingvistice. Într-adevăr, în multe situaţii, este justificată împărţirea limbilor slave în *nordice* şi *meridionale*.

7. Din *limbile baltice* (care sînt foarte apropiate de cele slave în fonetică, gramatică, derivare şi vocabular)[7] fac parte: *lituaniana* şi *letona*, cu monumente literare din sec. al XVI-lea. Ni s-au mai păstrat, de asemenea, texte din sec. al XV-lea — al XVII-lea în limba *prusiană veche*, asimilată complet, spre sfîrşitul sec. al XVII-lea, de neamurile germanice. Deosebit de importantă pentru gramatica comparată a limbilor indo-europene este lituaniana (prin caracterul arhaic al structurii morfologice şi al foneticii).

Între limbile slave, baltice şi germanice există un număr destul de mare de afinităţi lingvistice (în primul rînd, morfologice şi lexicale). Aceste relaţii le întrec, sub raport cantitativ şi calitativ, pe cele proprii limbilor balto-slave şi (indo-)iraniene[8]. De asemenea, în slavă, baltică şi hitită există un număr de elemente comune (în sistemul fonetic, în tipul de formare a cuvintelor şi în lexic), care constituie, adeseori, isoglose specifice.

Pînă acum am vorbit despre ramurile familiei lingvistice indo-europene reprezentate prin mai mult de o limbă. Există însă şi alte grupuri indo-europene, constituite, fiecare, din cîte o singură limbă. Acesta este cazul limbilor *greacă, armeană, albaneză, hitită* şi *toharică*.

---

[7] Vezi A. Vraciu, *Slava şi baltica. Problema vechilor raporturi dintre ele în lumina noilor cercetări*, în *Rsl*, XII, 1965, p. 283—297.

[8] Vezi A. Vraciu, *Balto-slava şi indo-iraniana. Stadiul actual al cercetării raporturilor dintre ele*, în *Rsl*, VIII, 1963, p. 99—110; idem, *Stadiul actual al cercetărilor în domeniul raporturilor lingvistice dintre balto-slavă şi germanică*, *ibidem*, VI, 1962, p. 41—47.

8. *Limba greacă.* Limba greacă veche (sec. al X-lea — al V-lea î.e.n.) era scindată într-o mulțime de dialecte, legate, totuși, între ele, fiecare avînd o anumită formă literară. (Pînă în sec. al IV-lea î.e.n. în Grecia nu a existat o limbă unică.) Dintre dialectele literare, cele mai importante au fost: dialectul *ionic*, dialectul *atic*, dialectul *doric* și dialectul *eolic*. Dialectul *ionic* se vorbea în coloniile grecești din nord-vestul Asiei Mici (12 orașe). În acest dialect au fost alcătuite epopeile lui Homer *(Iliada* și *Odiseea)*, poemele lui Hesiod și opera istoricului Herodot. Dialectul *atic* (dialectul Atenei) era îndeaproape înrudit cu cel ionic. În general, limba tragediei este dialectul atic (Eschil, Sofocle și Euripide), limba comediilor lui Aristofan, a istoricilor Tucidide și Xenofon, a filozofului Platon și a renumitului orator Demostene. Din grupul *eolic* fac parte dialectele: *tesalic*, *beotic* și *lesbic* (pe insula Lesbos). În sec. al VII-lea — al VI-lea, în dialectul lesbic se creează o bogată literatură. În acest dialect scriu poeții Alceu și Sappho. În odele lor se resimte însă și influența limbii poemelor homerice. Dialectele din grupul *doric* erau răspîndite în Epir; Locrida, Laconia, Corint, pe insula Creta, în Sicilia și Italia. În acest dialect au scris Bacchilide, Pindar și Theocrit. Și proza lui Arhimede este redactată tot în doric.

Greaca modernă (neogreaca) continuă *greaca veche (elina)*. Deosebirile dintre ele sînt însă foarte mari.

Istoria limbii grecești cunoaște trei perioade. Prima, la care ne-am referit și mai sus, o formează *greaca veche*. Potrivit descoperirilor recente, ea datează din a doua jumătate a celui de-al II-lea mileniu î.e.n. Este limba culturii *creto-miceniene* (sau *minoice)*, cunoscută din inscripții în liniar *A* și *B*. După distrugerea acestei culturi (sec. al XII-lea î.e.n.), urmează o perioadă obscură (ea ține pînă în sec. al VIII-lea î.e.n.). În sec. al VIII-lea începe marea colonizare a grecilor, care avea să creeze condițiile ce au dat naștere Greciei clasice. În cîteva secole, limba greacă se extinde în întregul bazin mediteranean pînă în Gibraltar, iar în nord — pînă la țărmurile Mării Negre.

Datorită prestigiului politic și cultural al Atenei, în sec. al V-lea î.e.n. acest dialect începe să se impună și în alte zone, suferind însă o puternică influență ionică în lexic. Această formă nouă a dialectului atic poartă numele de *koinè* „limbă comună". Apariția ei a dus la nivelarea particularităților dialectale. Limba greacă comună începe să cîștige teren în epoca elenistică. Ea avea să existe pînă în sec. al VI-lea e.n., cînd începe perioada bizantină, caracterizată pe plan lingvistic prin două tendințe contrare: una conservativă, care încearcă să mențină tradițiile limbii comune și ale dialectului atic; această tendință devine predominantă în literatură; alta, populară, care a dus la scindarea limbii comune *(koinè)* vorbite în dialecte teritoriale. Ambele tendințe se continuă în perioada *neogreacă* (aproximativ din sec. al XII-lea e.n.). Din *koinè* provine și greaca modernă. Pînă în ultima vreme, în domeniul morfologiei (și parțial al sintaxei) limbii neogrecești, chiar în textele dintr-o singură carte, în paginile unei reviste sau ziar se întîlneau două stiluri diferite — *katharevusa* (ἡ καθαρεύσα) și *dimotiki* (ἡ δημοτική)[9]. *Katharevusa*, numită și *limbă pură*, era întrebu-

[9] Καθαρός = pur, δῆμος = popor.

inţată pentru expunerea ştiinţifică sau politică. La baza ei a stat vechiul dialect atic de pe vremea lui Alexandru cel Mare (356—323 î.e.n.). Era, de fapt, stilul arhaic, livresc, o apropiere artificială a limbii greceşti moderne de greaca veche, aşa cum fusese ea fixată în proza atică. Katharevousa nu era înţeleasă de păturile de jos ale populaţiei. În schimb, *dimotiki* reflectă limba vorbită azi în Grecia, limbă înţeleasă de cei mulţi. Recent (1977), guvernul grec a declarat dimotiki, vorbită şi cultivată de poeţi, ca limbă obligatorie în şcoli, universităţi şi instituţii publice.

9. *Limba armeană.* Cele mai vechi monumente literare ale acestei limbi datează din sec. al V-lea e.n. *Limba armeană clasică (veche)*, numită *grabar*, se deosebeşte esenţial de armeana contemporană, căreia i se spune *aşharabar*. Pe limba lor, armenii îşi zic *hay (k')*, iar *Armeniei — Hayastan*. Trăsăturile limbii armene moderne au început să se contureze în sec. al XI-lea. Multă vreme armeana a fost considerată — în mod greşit — ca făcînd parte din grupul limbilor indo-iraniene. În realitate însă, armeana a împrumutat doar numeroase cuvinte din parţă şi persană. Locul limbii armene în rîndul celorlalte limbi indo-europene a fost stabilit pentru prima oară de H. Hübschmann, la sfîrşitul sec. al XIX-lea (mai precis, în anul 1875).

Armenii sînt înrudiţi cu traco-frigienii şi au locuit cîndva (de la începutul celui de-al II-lea mileniu î.e.n. pînă în sec. al XII-lea î.e.n.) în Peninsula Balcanică, de unde au migrat, mai întîi în Asia Mică, iar apoi în Armenia. Aici, graiul lor a suferit influenţa limbilor aşa-zise *anatoliene* (limbi de substrat) (hitita hieroglifică şi hitita cuneiformă). În vocabular, armeana are cele mai multe asemănări cu greaca, vechea indiană, limbile germanice, baltice, slave, cu latina, limbile iraniene, cu celtica, albaneza, toharica, frigiana, traca, ilira şi hitita, decît cu restul limbilor indo-europene.

10. *Limba albaneză.* Cele mai vechi texte datează din sec. al XV-lea. Albaneza este împărţită în două dialecte: de nord *(gheg)* şi de sud *(tosc)*. Există şi un dialect albanez central *(elbasan)*, care, însă, prin particularităţile sale se deosebeşte prea puţin de gheg. Judecînd după teritoriul pe care-l ocupă, s-ar putea afirma că albaneza continuă ilira, ipoteză susţinută de G. Meyer, P. Kretschmer, F. Sommer, A. Thumb, O. Hoffmann, O. Densusianu, I. Valaori, Al. Philippide, Eq. Çabej, A. V. Desnickaja ş.a., dar anumite particularităţi fonetice vorbesc în favoarea originii ei trace (C. Pauli, H. Hirt, G. Weigand, H. Pedersen) sau dacomoesiene (Vl. Georgiev). Ipotezele acestea sînt împărtăşite de lingvişti şi astăzi. În anul 1952, D. Dečev a căutat să demonstreze că albaneza ar continua traca, nu ilira. Autorul ajunge la această concluzie în urma analizei modificărilor pe care le-au suferit cuvintele latine în albaneză. Schimbările sînt asemănătoare cu cele din limba română, care s-a format, ca limbă romanică, pe substrat traco-daco-get.

În evul mediu, ca limbi literare s-au folosit, în Albania, latina şi greaca.

Datorită numeroaselor transformări, sistemul fonetic şi structura gramaticală a limbii albaneze au deviat mult (în raport cu alte idiomuri indo-europene). Lexicul abundă în elemente romanice, greceşti şi slave.

Scanned with OKEN Scanner

Din momentul cuceririi Iliriei de către romani (sec. al II-lea î.e.n.) datează primele elemente latinești, urmate apoi de influența italiană (îndeosebi venețiană) și aromână.

11. *Limba toharică*. Acest termen arbitrar și inexact este folosit pentru denumirea a două limbi înrudite între ele. Textele toharice, scrise cu caractere indiene și datînd din sec. al VI-lea — al VII-lea e.n., au fost descoperite, la începutul sec. al XX-lea, în Turkestanul chinez. După locul unde au fost găsite textele, limbile se împart în *turfană* (sau toharică A) și *kuceană* (sau toharică B), îndeaproape înrudite[10]. Descoperirea textelor toharice a constituit un eveniment extraordinar în lingvistica comparativă-istorică. Limbile toharice au alcătuit o grupă indo-europeană nouă, despre care anterior nu se știa nimic. Nu cunoaștem nici timpul, nici cauzele dispariției celor două idiomuri.

Deși textele toharice atestă schimbări esențiale în limba lor (față de i.-e.c.), totuși ele au conservat unele trăsături indo-europene arhaice.

Limbile toharice manifestă asemănări cu grupurile italic, celtic, slav, cu greaca, armeana și frigiana. Dealtfel, definind poziția tohariceі între celelalte limbi indo-europene, A. Meillet sublinia că ea se situează între italo-celtică, pe de o parte, slavă și armeană, pe de alta. Avînd în vedere că în tohariсă există elemente de substrat fino-ugrian, se poate admite că patria primitivă a vorbitorilor ei s-a aflat între Nipru și Ural. Nu este exclus ca, într-o epocă foarte îndepărtată, strămoșii popoarelor germanice, ai balto-slavilor și toharienilor să fi alcătuit grupul indo-european de nord, separat destul de timpuriu din indo-europeană. Mai tîrziu (probabil, în mileniile al IV-lea — al III-lea î.e.n.), grupul acesta s-a scindat în germanică, baltoslavă și tohariсă.

12. *Limba hitită* (sau *nesită*). Hitita a fost răspîndită în Asia Mică și ne-a parvenit în texte cuneiforme începînd cu mileniul al II-lea î.e.n. (peste 15 000 de tăbliță de argilă). Monumentele hititei cuneiforme sînt foarte numeroase și variate în ceea ce privește conținutul. Această limbă a fost descifrată de asiriologul ceh B. Hrozný în anul 1915. Descifrarea și interpretarea textelor hitite au contribuit într-o largă măsură la revizuirea unor probleme de gramatică comparată a limbilor indo-europene[11].

Trebuie spus că textele hitite nu reflectă integral sistemul acestei limbi, căci adeseori cuvintele proprii sînt înlocuite prin corespondente accadiene sau redate prin ideograme, a căror pronunțare nu se cunoaște.

Importanța limbii hitite pentru gramatica comparată se explică nu numai prin caracterul arhaic al textelor, ci și prin prezența în sistemul fonologic și gramatical al hititei a unor deosebiri față de restul limbilor indo-europene (de exemplu, existența laringalelor, a două genuri, în loc de trei, absența dualului, desinența comună pentru genit. și dat.-loc. pl. și genit. sg. etc.). În unele monumente hitite s-au găsit interpolări în luviană și palaită, limbi îndeaproape înrudite cu hitita. În Siria de Nord și estul

[10] În unele cazuri, faptele limbii toharice B sînt mai arhaice decît cele din tohariса A.

[11] Vezi A. Vraciu, *Asupra raporturilor dintre hitită și alte limbi indo-europene*, în *AUI*, XVI, 1970, p. 9—34.

Asiei Mici, au fost descoperite și inscripții hieroglifice. Ele notează o limbă apropiată de hitita cuneiformă. Limba lor este hitita hieroglifică. Împreună cu lyciana, lydiana și cariana, limbile acestea constituie grupul *anatolian (hitito-luvian)*.

În afară de aceste ramuri indo-europene, bine cunoscute prin documente, ni s-au păstrat date fragmentare cu privire la o serie întreagă de limbi ale unor triburi și populații care au locuit în vechime în regiunile din Europa de sud-est și mediteraneană. Analiza acestor limbi ne permite să afirmăm cu certitudine că aparțin familiei lingvistice indo-europene. Este vorba despre : *traco-dacă*, *iliră*, *frigiană* etc.[12].

II. Familia limbilor fino-ugriene (sau ugro-finice)

Familia limbilor ugro-finice se împarte în două ramuri : ramura *ugrică* și ramura *finică*. Din ramura *ugrică* fac parte limbile *maghiară*, *mansi (vogulă)* și *hantî*.

Din ramura *finică* menționăm limbile : *finlandeză (suomi)*, *estonă*, *sama (lapona)*, *vepsa* și *isuri*, *voda* și *livona*, limbile *komi-permiană* și *komi-zîriană*, limbile *mordvine (ersa* și *mokșa)*, limba *mari răsăriteană de cîmpie*, *mari de munte* și *udmurta*.

Raporturile dintre diferitele grupuri ale limbilor fino-ugriene sînt extrem de complexe. Cu toate succesele obținute în domeniul gramaticii lor comparate, multe probleme legate de formarea acestor limbi înrudite rămîn totuși încă nerezolvate. În prezent, limbile ugro-finice se deosebesc simțitor în structura lor fonetică, gramaticală și lexicală.

III. Familia limbilor turcice

Problema clasificării genealogice a limbilor turcice nu a fost soluționată definitiv. Dar, spre deosebire de familia limbilor fino-ugriene, limbile turcice seamănă mult una cu alta, ceea ce ușurează studiul relațiilor genetice existente între ele.

Din această familie fac parte : *turca*, *tătara*, *azerbaidjana*, *uzbeka*, *turcmena*, *ciuvașa*, *bașkira*, *uigura* și *găgăuza*.

Din limbile turcice care au dispărut menționăm : *orhona* — limba puternicului stat din sec. al VII-lea — al VIII-lea e.n. în Mongolia de nord, pe rîul Orhon ; *cumana* — limba unei populații nomade de stepă (sec. al XI-lea — al XIV-lea e.n.) ; limba *veche uigură* — limba marelui stat din Asia centrală (sec. al IX-lea — al XI-lea e.n.) și limba *hazară*.

IV. Familia limbilor ibero (basco)-caucaziene

Termenul de limbi *caucaziene* are în vedere numai răspîndirea geografică a limbilor cuprinse sub acest nume. Știința nu a dat încă un răspuns

[12] Vezi A. Vraciu, *Studii de lingvistică generală*, Iași, 1972, p. 91—124 ; idem, *Sur la méthodologie des recherches dans le domaine des rapports linguistiques du thraco-dace et des autres langues indo-européennes*, în vol. *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 315—326 ; *idem*, Limba daco—geților.

satisfăcător întrebării dacă limbile caucaziene formează sau nu o singură familie.

a) *Grupa occidentală* a limbilor caucaziene cuprinde *abhaza, abaza,* limba *adîghee, kabardină* şi *ubîhă*;

b) grupa *veinahă (batbiko-kistină),* din care fac parte limbile *cecenă, ingușă, batbikă* şi *kistină;* termenul *veinah* înseamnă „poporul nostru";

c) grupa *caucaziană de sud (cartvelă)* include limbile *gruzină* (numită şi *georgiană), mengrelă, ceană, zană,* iar în Peninsula Iberică — *basca.*

V. Familia limbilor semite

Limbile semite se împart în 3 ramuri : *estică, nordică* şi *sudică* [13] :

a) Grupa *estică* e reprezentată de limba moartă *asiro-babiloneană,* numită şi *accadiană,* care se vorbea în Asiria şi Babilon. Monumentele (scrise cu caractere cuneiforme) datează din anul 2 500 î.e.n. şi merg pînă în sec. al V-lea e.n.

b) Ramura *nordică* cuprinde limbile vechi *cananeană, ebraică, feniciană, arameică, moabită, mandeică* şi limba vie *aisoră. Ebraica* este limba celor mai vechi părţi din *Biblie.* Ea a existat între sec. al X-lea şi al III-lea î.e.n. La sfîrşitul secolului trecut, se iniţiază o campanie de reînviere a limbii ebraice, pentru a putea fi utilizată în scris şi în vorbire. Scrierea folosită este cea veche, iar vocabularul cuprinde, pe de o parte, termeni arhaici, adaptaţi la necesităţile vieţii moderne, pe de alta, împrumuturi din limbile europene.

Limba *arameică* este limba unor cărţi de cult, dar care s-a vorbit în Siria, Asiria şi Babilon din primul mileniu î.e.n. pînă în cele dintîi secole e.n. Ca limbă a Orientului Apropiat (aproximativ din secolul al III-lea î.e.n. şi pînă în sec. al IV-lea e.n.), ulterior arameica a fost înlocuită treptat de arabă; astăzi ea e folosită *„într-o măsură destul de restrînsă"* [14].

Aisora este o continuare a limbii arameice.

c) Ramura sudică cuprinde *araba* şi *etiopiana.*

Limba *arabă* dispune de o bogată literatură. Cele mai vechi texte sînt reprezentate de inscripţii, dintre care : una din anul 328 e.n., alta — din 512 şi, în fine, o a treia — din 568. Majoritatea scrierilor literare le avem începînd din sec. al VI-lea şi al VII-lea. În araba veche au fost redactate numeroase opere filozofice, matematice şi filologice. Odată cu răspîndirea islamului, rolul limbii arabe în Orient creşte considerabil. De fapt, în viaţa culturală a popoarelor din Orientul Apropiat araba a jucat acelaşi rol ca latina în Europa de apus.

Înrudirea dintre limbile semite a fost stabilită de orientalişti încă din sec. al XVII-lea, adică înainte de delimitarea relaţiilor genetice în cadrul limbilor indo-europene, cu alte cuvinte, înainte de apariţia metodei comparative-istorice. Confruntarea acestor limbi a fost înlesnită şi a dus la rezultate pozitive numai graţie apropierii limbilor semite între ele, limbi care menţin pînă azi numeroase trăsături comune.

---

[13] În privinţa *limbilor semite* vezi şi lucrarea recentă a lui C. D a n i e l, *Civilizaţia feniciană* Bucureşti, 1979, p. 147—162.

[14] L u c i a W a l d, E l e n a S l a v e, *Ce limbi se vorbesc pe glob?,* Bucureşti, 1968, p. 135

Scanned with OKEN Scanner

VI. Familia limbilor hamite

Din această familie fac parte : *vechea egipteană, copta,* limbile *berbere* (ale tuaregilor şi kabililor din Africa de nord), limbile *kuşite* (în Etiopia) şi *hausa* (vorbită în Nigeria, Sudan, Benin, Togo, Camerun etc.).

Egipteana veche este limba inscripţiilor hieroglifice care ni s-au păstrat din mileniul al IV-lea î.e.n. pînă în sec. al III-lea e.n. Monumentele scrierii hieroglifice egiptene au fost descifrate de savantul francez François Champollion în anul 1822 pe baza unei inscripţii trilingve.

Limba coptă reprezintă o fază ulterioară a egiptenei (sec. al III-lea, în epoca medievală, pînă în sec. al XVII-lea e.n.). Scrierea coptă se bazează pe alfabetul grecesc.

Lingvistica contemporană recunoaşte înrudirea genetică apropiată dintre limbile semite şi cele hamite. Această comunitate a avut loc cu aproximativ 5 000 de ani î.e.n.

VII. Familia limbilor bantu

Limbile bantu sînt vorbite de popoarele care locuiesc în Africa centrală şi meridională, la sud de Sudan. *Bantu* este o noţiune pur lingvistică (nu antropologică). Toate limbile din această familie formează o unitate în ceea ce priveşte structura gramaticală şi lexicală. Ele sînt foarte apropiate una de alta (ca ramura limbilor romanice ori slave). Una dintre particularităţile limbilor bantu o constituie existenţa aşa-numitelor *clase nominale.* Toate substantivele au aici prefixe speciale (substantivele care denumesc oameni, fiinţe, lucruri etc. ; vezi *supra,* cap. 10).

Limbile bantu sînt vorbite de aproximativ 50 de milioane de oameni. Dintre limbile bantu, cea mai importantă e *suahili,* vorbită de 8 milioane de oameni şi răspîndită pe litoralul Oceanului Indian.

Literatura în limba suahili datează din sec. al XIV-lea şi conţine cronici istorice şi poeme.

VIII. Familia limbilor mongolice

Această familie cuprinde limbile *mongolă, buriat-mongolă, halhaşă, oirată* şi *kalmîkă.* Oarecum deosebite de acestea sînt limbile *mogolă* (în Afganistan), *dagură* (în Manciuria) şi *mongură* (în Tibet).

IX. Limbile tunguso-manciuriene

Acestea se împart în două subgrupe : 1) *nordică* sau *tungusă,* cu limbile : *evenki, evenă, neghidală* şi *solonă* şi 2) *sudică* sau *manciuriană,* cu limbile : *manciuriană, nanaică, úlcică* şi *oročen.* Ele sînt răspîndite în Extremul Orient.

Scanned with OKEN Scanner

X. Limbile paleosiberiene

Limbile paleosiberiene se subîmpart în : 1) ramura de *est (ciukotă* sau *luoravetlană, eschimosă, koriakă, kamciadală, iukaghiră, ciuvantă* şi *ghiliakă)* şi 2) de *vest* (limbi *ieniseice* : *keta* sau *ostiaka din Ienisei, assana* şi limbile dispărute : *arină* — în sec. al XVIII-lea, şi *kotă* — în sec. al XIX-lea).

XI. Limbile samoede

Se vorbesc în nordul îndepărtat al U.R.S.S. Din acestea fac parte : *iurak (neneţii), ienisei (eneţii),* tavgi *(nganasan)* în grupul de nord, *selkup* şi *kamas* în grupul de sud.

XII. Familia limbilor dravidiene

Limbile dravidiene sînt răspîndite pe un spaţiu imens la sudul şi sud-estul Hindustanului şi, parţial, în India centrală. Numărul vorbitorilor se ridică la 80 de milioane de oameni. La baza clasificării ştiinţifice a limbilor dravidiene au stat cercetările filologilor din India medievală.

Limbile dravidiene se împart în două grupe : *andhra* şi *dravida.* Din prima grupă face parte limba *telugu,* iar din a doua : *tamila, kanara, malayalam, kota* şi *tulu.* N-a fost stabilită încă apartenenţa celorlalte limbi mai puţin studiate la nici una din grupele menţionate ; acesta este cazul limbilor : *kodagu, toda, bhil, oraon,* limba *bragui* ş.a. Substratul dravidian a avut o mare influenţă asupra limbii indiene vechi, determinînd acolo apariţia consoanelor cerebrale. În privinţa structurii fonetice, limbile dravidiene seamănă întrucîtva cu cele din grupa *munda* (de exemplu, limba *khewari),* vorbite tot în India, chiar înaintea celor dravidiene.

XIII. Familia limbilor malaio-polineziene

Se subdivide în : 1) *ramura malaeză* (sau *indoneziană)* şi 2) *ramura polineziană.* Dintre aceste limbi, cele mai studiate sînt limbile din prima grupă, din care fac parte : *indoneziana* (limba de stat a Republicii Indonezia), *djawaneza, sunda, malaeza, bali, madura, toraja, bugi, tagalog, malgaşa* (în Madagascar) etc. Din ramura polineziană fac parte limbile *hawaiană, samoană, maori* ş.a. Dintre limbile vorbite în Sumatera *(batak, lubu aček, gavo, indoneziana* etc.), cea mai însemnată este *indoneziana,* continuatoare, într-un anume sens (vezi *infra),* a limbii *malaeze clasice.* În malaeză sînt numeroase împrumuturi din sanscrită şi, îndeosebi, arabă. O anumită influenţă au exercitat-o şi hindustana, persana, djawaneza şi chineza, iar dintre limbile europene : portugheza, olandeza şi engleza. În sec. al XIV-lea, malaezii au adoptat scrierea arabă. În prezent, indonezienii folosesc alfabetul latin. Primele inscripţii în limba malaeză au fost descoperite în centrul Jawei (datate : 827 şi 832). Limba indoneziană actuală este rezultatul evoluţiei şi formării rapide a limbii malaeze, îmbogăţită pe seama multor limbi şi dialecte autohtone. Din anul 1945 malaeza s-a

Scanned with OKEN Scanner

impus ca limbă oficială a statului şi a căpătat numele de *indoneziană (bahasa indonesia)*. De fapt, la 28 octombrie 1928, cu prilejul unui Congres al tineretului, care s-a ţinut la Jakarta, s-a folosit, pentru prima oară, termenul de *limbă indoneziană — bahasa indonesia* — „limba indoneziană modernă" — care a devenit, cu timpul, simbolul unităţii naţionale.)

Deşi *indoneziana* continuă *limba malaeză*, între ele nu trebuie să punem semnul identităţii. Limba indoneziană diferă de malaeză prin unele trăsături, legate de evoluţia ei în epoca modernă (între altele, prin prezenţa în vocabular a unui mare număr de cuvinte pentru noţiuni abstracte, împrumutate în special din olandeză sau formate din elemente autohtone, ca şi prin unele particularităţi morfosintactice). Cu toate acestea, cine cunoaşte limba indoneziană poate lesne citi opere literare scrise în malaeza clasică.

Nu putem să nu amintim şi de limba *kawi*, vechea limbă literară a djawanezilor, care a existat de la începutul erei noastre şi care, în ceea ce priveşte structura gramaticală, face parte din categoria limbilor malaiopolineziene. Lexicul ei este însă împrumutat mai ales din sanscrită şi pāli, deoarece literatura în limba kawi nu reprezintă decît o imitare a acestora. Primele texte în kawi sînt traduceri şi prelucrări, mai mult sau mai puţin exacte, ale operelor literare (epice şi dramatice) sau religioase (budiste) din India. De foarte multă vreme limba kawi a atras atenţia savanţilor (începînd cu W. von Humboldt) şi este una dintre cele mai studiate limbi din această parte a lumii.

XIV. Limbile chino-tibetane

Se împart în două mari ramuri : 1) *thai-chineză (chino-siameză)*, care cuprinde limba *chineză* şi grupul limbilor *thai* (limba *thai propriu-zisă* sau *thai-siameza*, apoi limbile *lao*, *lui*, *kuin*, *vietnameza*, numită, anterior, *anamită* ş.a) şi 2) *tibeto-birmană* (limba *tibetană*, limbile *himalaice pronominalizate*, limbile *himalaice nepronominalizate*, limba *birmană* ş.a.).

XV. Limbile indiene (amerindiene)

Se clasifică în trei mari grupe : 1) limbile din Canada şi S.U.A. *(eschimosă, aleută*, familia *athapască* şi *algonquină* etc.) ; 2) limbile din Mexic şi din America Centrală (cea mai importantă este, aici, *maya*, limbă moartă, vorbită de indienii din Yucatán şi nordul statului Campeche) ; 3) limbile din America de Sud şi Antile *(quechua, aymara, tupi, guarani* etc.).

Cu privire la locul *limbii coreene* în clasificarea genealogică au fost emise două ipoteze. După una dintre ele, coreeana ar forma împreună cu limbile dravidiene din sudul Indiei o familie aparte, explicaţie neacceptată din lipsă de argumente convingătoare. Mult mai plauzibilă este cealaltă ipoteză, care susţine înrudirea dintre coreeană şi limbile manciuriană şi mongolă. După părerea lingviştilor care au argumentat cel de-al doilea punct de vedere, coreeana face parte din familia limbilor altaice (adică este înrudită cu limbile turcice, mongole şi tunguso-manciuriene).

Scanned with OKEN Scanner

Nu se cunoaşte încă locul limbii *japoneze* în clasificarea genealogică. Trebuie spus, mai întîi, că între japoneză şi chineză nu există asemănări, deşi unii lingvişti au afirmat contrariul. Japoneza posedă unele elemente (în structura gramaticală, tipurile derivării şi lexicul fundamental) comune cu limba coreeană, dar nu se poate vorbi aici de înrudire genealogică. S-au făcut, apoi, încercări de a include, fără succes, japoneza în rîndul limbilor uralo-altaice, malaio-polineziene, tibeto-birmane, mon-khmer (din Peninsula Indochina), austro-asiatice, thai şi chiar indo-europene (greaca). De fapt, japoneza nu este singura limbă de pe glob, al cărei loc n-a putut fi stabilit cu precizie în clasificarea genealogică. Într-o situaţie similară se află limba *ainiană* [15], vorbită, în prezent, de aproximativ 3 000 de oameni (de rasă albă) din insula Hokkaido (nordul Japoniei). Astfel, unii susţin că limba acestei populaţii ar face parte din aceeaşi familie cu japoneza, despre care, după cum am văzut, nu se ştie precis ce relaţii genetice are cu alte idiomuri. Alţii au vorbit de asemănări între ainiană şi limba eschimoşilor, limbile altaice, fino-ugriene, turcice, malaio-polineziene. S-a emis şi ipoteza originii ei indo-europene (P. Naert şi I. Lindqvist), care însă a fost aspru criticată de G. Dumézil, E. Benveniste, O. G. Tailleur şi A. B. Dolgopol'skij. E probabil ca, în ceea ce priveşte structura, limba ainiană să semene mai mult cu limbile paleosiberiene (N. A. Nevskij), numai că afinitatea tipologică nu constituie un indiciu al înrudirii genetice.

Dintre familiile lingvistice, cel mai mult a fost studiată familia limbilor indo-europene.

În istoria lingvisticii, evenimentul cel mai important l-a constituit descoperirea *sanscritei*, a limbii literare din India antică. Pentru prima dată savanţii europeni vin în contact cu monumentele acestei limbi în sec. al XVIII-lea şi, mai ales, la începutul sec. al XIX-lea. De ce tocmai cunoaşterea sanscritei a jucat un rol atît de însemnat?

Încă din evul mediu şi epoca Renaşterii, India era considerată ca ţară a legendelor, a minunilor descrise, după cum se ştie, în vechiul roman *Alexandria*. Călătoriile întreprinse de Marco Polo (în sec. al XIII-lea) şi de Afanasie Nikitin (în sec. al XV-lea) în India, precum şi descrierile pe care aceştia ni le-au lăsat, nu au spulberat legendele legate de "ţara miracolelor".

În sec. al XVI-lea, un călător italian, care a străbătut India, Filippo Sassetti, a observat asemănarea dintre cuvinte sanscrite şi vocabule din italiană şi latină. Din această confruntare nu s-au tras însă concluzii ştiinţifice.

Idei interesante în legătură cu originea limbilor romanice din latina populară a exprimat marele poet italian Dante Alighieri (1265—1321)[16].

Primele încercări de sistematizare a limbilor înrudite datează din sec. al XVII-lea şi de la începutul celui următor. În clasificarea genealogică a

---

[15] Termenul *ainu* înseamnă „om" (mai exact: „om nobil"), „bărbat", fiinţă umană"; în legătură cu *limba ainoşilor* vezi şi L. Petrina, *Ainii, aborigenii Japoniei*, Bucureşti, 1970; N. A. Nevskij, *Ajnskij fol'klor*, Moscova, 1972.

[16] Vezi Nina Façon, *Problemele limbii literare în cultura italiană*, Bucureşti, 1962, p. 13—30.

Scanned with OKEN Scanner

limbilor, o importanţă deosebită au avut J. J. Scaliger (1540—1609), E. Guichard (prima jumătate a sec. al XVII-lea) şi G. W. Leibnitz (1646—1716), ca şi M. V. Lomonosov (1711—1765) [17], care a relevat dezmembrarea istorică a limbilor slave, comparate de el în mod ştiinţific cu alte idiomuri indo-europene.

Dar evenimentul cel mai important, care a lărgit în mod considerabil cunoştinţele noastre în sfera comparaţiei limbilor, numite ulterior *indo-europene*, l-a constituit, după cum am mai spus, descoperirea *sanscritei*.

Problema asemănărilor dintre sanscrită şi unele limbi din Europa a căpătat o rezolvare justă în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, cînd la Calcutta a fost înfiinţat un institut pentru studierea culturilor orientale („Royal Asiatic Society"). Întemeietorul „Societăţii Regale Asiatice" (1786), englezul William Jones (1746—1794), studiind, pe bază de manuscrise, structura limbii indiene vechi, precum şi limbile neoindiene, a formulat clar teza, potrivit căreia sanscrita este îndeaproape înrudită cu greaca, latina, gotica, celtica şi vechea persană. Înrudirea dintre limbile menţionate presupunea originea lor dintr-un izvor comun. În felul acesta a fost pusă temelia lingvisticii comparate.

Dezvoltarea ulterioară a ştiinţei limbii a confirmat părerile juste, deşi declarative, pe care le emisese W. Jones. Contribuţia principală a acestuia poate fi rezumată astfel :

1) înrudirea rădăcinilor şi a formelor gramaticale în limbile amintite nu poate fi rezultatul unor coincidenţe ;

2) aceasta este o înrudire a limbilor provenind dintr-un izvor comun ;

3) izvorul comun, care a stat la baza limbilor menţionate, probabil nu mai există ;

4) în sfîrşit, în afară de sanscrită, greacă şi latină, din familia respectivă mai fac parte : limbile germanice, celtice şi iraniene.

La răspîndirea ideii de înrudire a acestor limbi (cărora mai tîrziu li s-a spus *indo-europene)*, precum şi la trezirea interesului deosebit faţă de studiul limbii indiene vechi a contribuit apariţia, în anul 1808, la Heidelberg, a renumitei lucrări a lui Friedrich von Schlegel (1772—1829) : *Über die Sprache und Weisheit der Indier*. Această carte a stîrnit interesul pentru limba sanscrită, prin traducerile şi textele prezentate. Interpretînd (greşit, desigur) limba şi înţelepciunea vechilor hinduşi ca manifestare nemijlocită a revelaţiunii divine, Fr. Schlegel a declarat (pe nedrept) sanscrita drept izvorul din care descind toate limbile indo-europene.

La începutul sec. al XIX-lea, celebrul lingvist german Franz Bopp (1791—1867), danezul Rasmus Kristian Rask (1787—1832), germanul Jacob Grimm (1785—1863) şi lingvistul rus Aleksandr Hristoforovič Vostokov (1781—1864), independent unul de altul şi pe căi diferite, stabilesc prin-

[17] În legătură cu contribuţia lui M. V. Lomonosov în domeniul lingvisticii comparative, istorice, vezi P. S. Kuznecov, *O trudach M. V. Lomonosova v oblasti istoričeskogo i sravnitel'nogo jazykoznanija*, „*Učenye zapiski Moskovskogo Ordena Lenina Gosudarstvennogo Universiteta imeni M. V. Lomonosova. Vypusk 150. Russkij jazyk*", Editura Universităţii din Moscova, 1952, p. 4—44.

Scanned with OKEN Scanner

cipiile studierii comparative-istorice a limbilor indo-europene, inaugurînd prima etapă a cercetărilor în acest domeniu[18].

Lingvistica comparativă-istorică şi generală au fost mult influenţate, la origine, de Wilhelm von Humboldt (1767—1835). Alături de idei, teze şi interpretări idealiste, concepţia lingvistică a acestui mare învăţat cuprinde şi aspecte dialectice[19].

În problemele de estetică şi teorie a limbii, la Humboldt se resimte influenţa filozofiei kantiene. Între altele, el acceptă ideea lui Kant cu privire la existenţa, în sufletul omenesc, a unor forme apriorice de reprezentare şi gîndire. Haosul de impresii, pe care omul îl capătă din afară, este organizat într-un sistem de noţiuni potrivit cu activitatea intelectuală a fiecăruia. De aceea, limba este mijloc de comunicare între oameni. Ea se află între om şi natură. Limbile diverselor neamuri de oameni se deosebesc după gradul de dezvoltare a intelectului vorbitorilor. În fiecare limbă există o *formă interioară* şi una *exterioară (fonetică)*.

Studiind cu o adevărată pasiune limba şi literatura grecească, Humboldt ajunge la concluzia că în structura ei gramaticală se manifestă spiritul nobil al acestui popor. Cu aceeaşi exaltare vorbeşte el şi despre limba germană, oglindită în poezia lui Goethe, Schiller şi a altor mari scriitori. Observăm, deci, că faţă de aceste probleme lingvistice Humboldt avea mai mult o atitudine estetică, nu una ştiinţifică. Spiritul poporului defineşte, după el, calitatea limbii, specificul ei. Pe de altă parte, W. von Humboldt a identificat limba cu concepţia despre lume. Limba ar reprezenta o activitate neîntreruptă a spiritului pentru a realiza gîndirea. Omul este o făptură care cîntă. El îmbină sunetele cu idei. Teoria aceasta nu este prea nouă : ea apare la Johann Gottfried von Herder (1744—1803) şi la alţi învăţaţi germani din sec. al XVIII-lea.

În viaţa limbilor se disting clar, după W. von Humboldt, două perioade : una de înflorire, urmată, după o pauză, de descreştere.

Importanţa lui Humboldt trebuie văzută în faptul că a contribuit la lărgirea orizontului lingvisticii din sec. al XIX-lea şi al XX-lea.

Meritele lui Fr. Bopp constau în aceea că el, cunoscînd excepţional limba sanscrită, a prelucrat în cercetările sale sistemul verbului în indo-europeană, pe baza căruia îi era mai uşor să demonstreze înrudirea rădăcinilor şi a desinenţelor, care fusese, de fapt, subliniată de predecesorul său, englezul W. Jones. În 1816 apare, la Frankfurt pe Main, opera lui Fr. Bopp : *Ueber das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprachen*. Partea a doua a acestei cărţi (p. 159—312) conţine traduceri din limba sanscrită.

---

[18] În legătură cu aceasta vezi şi G. Mounin, *Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle*, Paris, 1967, p. 152—185 ; Al. Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. a III-a Bucureşti, 1977, p. 80 ş.u.

[19] Vezi Lucia Wald, *Aspecte dialectice în teoria limbii a lui Wilhelm von Humboldt*, în *PLG*, IV, 1962, p. 193—202 ; Al. Graur, Lucia Wald, *op. cit.*, p. 87—96 ; despre Humboldt vezi şi G. Mounin, *op. cit.*, p. 185—191 ; I. Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode*, Bucureşti, 1962, p. 111—116.

Scanned with OKEN Scanner

Tot Bopp a scris și prima *Gramatică comparată a limbilor indo-europene*, publicată la Berlin în 3 volume (1833—1852). Titlul complet al acestei lucrări grandioase este: *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Armeinschen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen*. Trebuie să facem precizarea că limba slavă veche a fost inclusă de Fr. Bopp începînd cu vol. II, ed. I, iar armeana, din ed. a II-a, revăzută integral și tipărită în 1857—1861. După moartea lui Bopp, a mai fost publicată o ediție, a III-a, aproape fără nici un fel de modificări. Opera aceasta a fost tradusă și în limba franceză de cunoscutul lingvist Michel Bréal (1832—1915), în 4 volume, cu titlul: *Grammaire comparée des langues indo-européennes* (1866—1874).

În lucrările sale, Bopp a demonstrat unitatea de origine a limbilor indo-europene. El s-a ocupat numai cu analiza desinențelor, s-a interesat mai ales de geneza formelor gramaticale, neglijînd atît studiul schimbărilor fonetice, cît și cercetările etimologice. În comparația faptelor de limbă Bopp vedea nu calea spre cunoașterea istoriei lor, ci, înainte de toate, un mijloc de a pătrunde în taina originii formelor gramaticale. Toate cuvintele din limbile indo-europene sînt reduse de el la rădăcini monosilabice (verbale și pronominale). După Bopp, desinențele cazuale și terminațiile formelor verbale au fost, la origine, pronume. În analiza formelor gramaticale, Fr. Bopp pornește de la formula tradițională a vechii gramatici logice: *subiect — copulă — predicat*.

În orice formă verbală Bopp recunoaște rezultatul unei îmbinări a elementului predicativ, învestit cu sens material, și a unei forme a verbului auxiliar (copulă) *a fi*. Desinențele personale la verbe sînt, după el, pronume personale sufixate care exprimă ideea de subiect.

Bopp a aplicat legea gravității la formele de limbă: după forme de rădăcini grele (cu vocale lungi) urmează terminații personale ușoare (cu vocale scurte) și invers. De exemplu, scr. *êmi* „eu merg", dar *imâs* „noi mergem."

Pe un alt drum a mers lingvistul danez R. K. Rask. Acesta scrie în 1814 (deci cu doi ani înainte de apariția primei lucrări a lui Fr. Bopp) o carte în limba daneză intitulată *Undersøgelse om det gamle nordiske eller islandske Sprogs Oprindelse (Cercetarea originii limbii vechi nordice sau islandeze)*, care a fost însă publicată de-abia în 1818. Din partea a II-a *(Thrakisk)* apare, în anul 1822, o traducere în limba germană, realizată de J. Severin Vater (1771—1826) și purtînd titlul: *Ueber die Thrakische Sprachclasse*. În lucrarea sa, Rask menționează că anumite coincidențe lexicale între limbi sînt fără importanță. În schimb, cele gramaticale constituie un indiciu cu mult mai sigur al înrudirii, deoarece în domeniul flexiunii nu sînt posibile împrumuturi de la o limbă la alta [20]. Rask ne arată, de fapt, cum trebuie conceput procesul de studiere comparativă a limbilor: de la un cerc mai îngust (limba *islandeză)* la unul mai larg (limbile *indo-europene*, numite însă de el *tracice)*. Rask pornește de la vechea nordică, pe care o compară cu limbi înrudite și neînrudite. O confruntă, în

[20] Deja în prima sa lucrare importantă, publicată tot în daneză, *Vejledning til det Islandske, eller gamle nordiske Sprog (Manual de limbă islandeză sau veche nordică)*, apărută în anul 1811, Rask considera structura gramaticală a limbii drept elementul ei esențial. La fel va spune mai tîrziu Max Müller.

primul rînd, cu limbile „atlantice" (groenlandeza, basca, finlandeza și celtica), dar nu găsește concordanțe, ceea ce-l face să afirme că acestea nu sînt înrudite cu islandeza (în privința limbilor celtice, ulterior Rask și-a schimbat părerea). În continuare, el compară vechea nordică cu limba cea mai apropiată sub raportul înrudirii, și anume cu norvegiana, apoi norvegiana cu alte limbi scandinave (de exemplu, cu suedeza), ulterior, cu alte limbi germanice și, în fine, în cadrul aceleiași lucrări, confruntă limbile germanice cu greaca și latina, în căutarea vechii limbi tracice. Concluzia la care ajunge Rask este următoarea : Nordica și germanica sînt ramuri apropiate ; amîndouă, împreună cu slava și letona, își au izvorul în *vechea tracă*, limbă necunoscută și moartă din sud-estul Europei, din care greaca și latina sînt cele mai vechi și singurele resturi. Deci ele trebuie să fie considerate ca rădăcini ale islandezei.

Spre deosebire de Fr. Bopp, lingvistul danez nu cunoștea sanscrita. De fapt, Rask n-a acordat atenție sanscritei nici după călătoria sa în Orient (1816—1823). În schimb, el folosește într-o oarecare măsură material comparativ din limbile balto-slave. A publicat, de asemenea, o lucare consacrată limbii avestice (în daneză și aceasta).

Jacob Grimm, un alt întemeietor al lingvisticii comparate, a acordat o importanță deosebită laturii fonetice a vorbirii omenești. În 1819, Grimm scoate primul volum al *Gramaticii germane (Deutsche Grammatik)*, pe care o termină în 1837, cînd apare cel de-al IV-lea și, totodată, ultimul ei volum. În această lucrare, este tratată paralel istoria limbilor germanice. Conținînd un bogat material lingvistic, adunat pentru prima oară atît de complet și de sistematic, cartea lui Grimm demonstra condiționarea istorică a sunetelor din limbile germanice în raport cu alte idiomuri indo-europene. Autorul ei urmărește relația istorică dintre formele limbilor înrudite în timpuri diferite și în dialecte diferite, introducînd prin aceasta punctul de vedere diacronic în cercetările lingvistice. J. Grimm a formulat *legea mutației consonantice* [21], care explică deosebirea fundamentală dintre fonetica limbilor germanice și fonetica celorlalte limbi indo-europene. Trecerea unui sunet în altul este determinată de anumite legi ; între sunetele limbilor germanice și cele ale limbilor clasice (latina și greaca) există o legătură strict istorică. Astfel, oclusivelor *p* și *k* din latină și greacă le corespund germ. *v* (= *f*) și *h*, deci spirante : lat. *pater*, germ. *Vater* ; lat. *cornu*, germ. *Horn*.

Sub influența *Gramaticii* lui J. Grimm au apărut : *Grammatik der romanischen Sprachen*, în trei volume (1836, 1838, 1844), precum și un *Dicționar etimologic* al acestor limbi (două volume, 1853), alcătuite de Fr. Diez (1794—1876) ; *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* (4 volume, 1852—1874) și *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, ambele de Fr. Miklosich (1813—1891) ș.a.

Un alt întemeietor al metodei comparative-istorice poate fi considerat A. H. Vostokov. Încă din tinerețe, acesta s-a interesat de *filologie* (limbă și literatură) [22] și arheologie, studiind folclorul și adunînd material

[21] Legea aceasta este numită în germană *Lautverschiebung (mutație consonantică)* sau *legea lui Grimm* (engl. *consonant shift, mutation*, fr. *mutation consonantique*, it. *mutazione consonantica*, r. *mutacija soglasnych, pereboj soglasnych, sdvig soglasnych*, sp. *mutación consonántica*).

[22] A. Chr. Vostokova fost și poet ; a publicat, în 1805—1806 : *Opyty liričeskiei i drugie melkie sočinenija v stichach* ; Grimm a fost și folclorist.

Scanned with OKEN Scanner

pentru un dicţionar etimologic. Din 1815 şi pînă în 1864, cînd moare, el se consacră limbilor slave. În 1820 apare lucrarea lui intitulată : *Rassuždenie o slavjanskom jazyke*. În această operă Vostokov expune o serie de teze ale metodei comparative-istorice.

Subliniind rolul *foneticii* în studiile istorice şi comparate, Vostokov dă prima clasificare ştiinţifică a limbilor slave. În acelaşi timp, el rezolvă unele probleme de bază ale slavisticii prin indicaţii valoroase ca cele referitoare la :

1) *periodizarea limbii slavone* (a slavei ecleziastice sau bisericeşti) ;

2) *clasificarea limbilor slave* în trei subgrupe : de răsărit, de apus şi de sud, pe baza studiului comparativ al limbilor rusă, polonă şi sîrbă ;

3) precizarea locului ce revine slavei vechi în cadrul celorlalte limbi slave ;

4) relevarea particularităţilor specifice limbilor paleoslavă şi rusă veche, precum şi limbilor polonă şi sîrbă, fapt care a contribuit la determinarea raporturilor dintre rusă şi limbile slave meridionale şi de apus ;

5) confruntînd rădăcinile şi formele gramaticale ale limbilor slave vii cu fenomenele limbii vechi slave, Vostokov a reuşit să interpreteze fapte din monumentele scrise în paleoslavă, neînţelese de predecesorii săi. Astfel, lui îi revine marele merit de a fi descifrat *taina iusurilor*, adică a literelor chirilice ѫ şi ѧ. Vostokov precizează că aceste litere sînt doar semne grafice pentru notarea vocalelor nazale *o* şi *e*. Aici el se baza pe corespondenţele :

veche slavă		*polonă*	*rusă*
дѫбъ	„stejar"	dąb	dub
сѧтъ	„cinci"	pięn	pjat'

6) De asemenea, Vostokov a relevat necesitatea de a confrunta mereu datele din limbile moarte cu fapte din limbile şi dialectele vii ;

7) pe baza unui material excerptat din limbile slave, Vostokov a demonstrat ce reprezintă corespondenţele de sunete în limbile înrudite şi în ce constă metoda de reconstituire a formelor neatestate în documente scrise ;

8) în fine, spre deosebire de Fr. Bopp, care, identificînd gramatica cu logica, distingea numai propoziţii trimembre, Vostokov arată că majoritatea propoziţiilor ruse sînt bimembre.

Din cele expuse pînă acum vedem că Fr. Bopp şi R. K. Rask au pus bazele cercetărilor comparative în lingvistică [23], iar J. Grimm [24] şi A. H. Vostokov — celor istorice [25].

---

[23] Pe aceşti doi învăţaţi nu i-a interesat defel *problema istorismului*, ei preocupîndu-se exclusiv de *sistematizarea* şi *clasificarea* limbilor indo-europene.

[24] J. Grimm a fost romantic. Este bine cunoscut interesul romanticilor faţă de istorie. Totuşi, istorismul lui Grimm în problemele lingvistice nu poate fi acceptat fără rezerve astăzi. Concepţia lui, ca şi a altor romantici, este neştiinţifică, dominată de teoria apriorică de înflorire a limbilor indo-europene în perioada „preistorică" (de dinaintea apariţiei monumentelor scrise) şi de descompunere (degradare, descreştere, regres) în epoca următoare, „istorică" (după constituirea literaturilor scrise).

[25] Deci, nici unul dintre lingviştii din prima jumătate a sec. al XIX-lea nu a realizat singur *unitatea metodei comparative-istorice*.

Scanned with OKEN Scanner

Toate aceste opere se deosebesc între ele atît în ceea ce privește orientarea cercetării, cît și faptele de limbă folosite ca argumente sau material comparativ. Le unește însă nu numai *recunoașterea*, ci și *fundamentarea* tezei despre *înrudirea lingvistică*. Pentru prima dată comparația dintre limbi, moment esențial al istoriei fiecăreia, este utilizată ca mijloc de a pătrunde mai adînc în trecutul lor. Cu alte cuvinte, în lucrările acestor învățați metoda comparativă-istorică realiza primele ei victorii în analiza sistematică a unui material lingvistic extrem de vast. Justețea acestei metode noi de cercetare, precum și a sistemului de reconstituire a formelor genuine ale limbilor, a fost demonstrată de romaniști, în special de Fr. Diez.

Cu toate lipsurile lor în ceea ce privește rigurozitatea științifică, lucrările lui Bopp, Diez și Grimm au fost mult apreciate de clasicii marxismului, buni cunoscători al problemelor de lingvistică.

Cercetarea lui Friedrich Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului* (1884) conține date deosebit de prețioase cu privire la limbile de gintă și de trib. În opera sa *Anti-Dühring* (1878), Engels subliniază necesitatea de a studia limba atît în formele ei actuale, cît și în cele dispărute: „*« Materia și forma limbii proprii » pot fi însă înțelese numai dacă se urmărește nașterea și dezvoltarea treptată a limbii, ceea ce nu este posibil fără a studia în primul rînd formele sale moarte și în al doilea rînd limbile înrudite vii și moarte*"[26].

Între anii 1881—1882, Fr. Engels a scris chiar un studiu special asupra dialectului franconic al limbii germane *(Dialectul franconic)* [27], lucrare rămasă neterminată. Pentru prima dată studiul a apărut la Moscova, în anul 1935, în limba germană, însoțit de o traducere rusească.

În anul 1945 Theodor Frings, cel mai mare specialist al dialectelor de pe Rinul inferior, și mijlociu, luînd cunoștință de această lucrare, subliniază calitățile ei remarcabile și recunoaște prioritatea descoperirilor geniale făcute de Engels [28]. Tot așa procedează și Adolf Bach, în 1950, în manualul *Deutsche Mundartforschung*.

Principiile metodei comparative-istorice elaborate de Fr. Bopp, R. K. Rask, J. Grimm și A. H. Vostokov, la care trebuie să-l adăugăm și pe Fr. Diez, au fost ulterior verificate, completate și extinse și la alte familii de limbi.

August Schleicher (1821—1868) marchează o nouă etapă în lingvistica comparată indo-europeană. Acest lucru se produce pe la jumătatea sec. al XIX-lea, cînd științele naturii evoluează simțitor și cînd apare darwinismul (Ch. Darwin, 1809—1882).

A. Schleicher a încercat să combine dialectica lui Hegel cu datele biologiei (după Darwin). În felul acesta, el a creat o nouă metodologie în

---

[26] *Anti-Dühring*, București, 1955, p. 355.

[27] Studiul acesta a fost elaborat de Fr. Engels în cadrul unor cercetări asupra istoriei vechilor germani, în continuarea capitolelor VI și VIII din *Originea familiei, a proprietății private și a statului*.

[28] Vezi studiul lui *Theodor Frings (Engels ca filolog)* în traducere rusească în volumul *Nemeckaja dialektografija*, Moscova, 1955, p. 220—223.

Scanned with OKEN Scanner

lingvistica comparată : *naturalistă* și *anistorică*. Două premise au stat la baza ei :

1) orice evoluție corespunde triadei hegeliene ; 2) limba trebuie considerată *organism* (nu în sens metaforic, ci propriu).

Limbile se nasc și mor. Acesta este un fenomen natural. Tot așa se nasc, trăiesc și mor plantele sau animalele. În ciuda faptelor stabilite încă de W. von Humboldt, după care limbile se împart în : *flexionare, aglutinante, izolante* și *incorporante* (sau *polisintetice*), A. Schleicher este de părere că avem numai trei tipuri de limbi : *amorfe, aglutinante* și *flexionare* (vezi *infra* : *clasificarea tipologică a limbilor*), corespunzător celor trei trepte care ar fi existat, după el, în evoluția naturii : treapta minerală, vegetală și animală.

Neogramaticii deschid o nouă epocă în evoluția lingvisticii comparate. Spre deosebire de generația precedentă (cu A. Schleicher în frunte), neogramaticii au introdus elemente noi în cercetările istorice-comparative. În această privință, un rol important îl are noul fel de a înțelege *analogia* și rolul ei hotărîtor în limbă, și anume ca o evoluție, supusă unor legi precise.

După neogramatici, legile de evoluție ale limbii, aidoma cu cele ale naturii, sînt oarbe și nu cunosc excepții.

Meritele lor cele mai importante (față de cele două generații anterioare de lingviști) constau în faptul că neogramaticii au strămutat, cel puțin teoreticește vorbind, centrul atenției de la monumentele scrise la graiuri și dialecte, au trecut adică la studierea limbilor vii și a deosebirilor dialectale.

Manifestul școlii neogramatice a fost articolul program semnat de Karl Brugmann (1849—1919) și Hermann A. Osthoff (1847—1909), în fruntea primului volum (1878) al publicației lor *Morphologische Untersuchungen*. În această introducere autorii adresează cercetătorilor îndemnul de a studia limbile contemporane și dialectele.

Dar nici neogramaticii nu au realizat un istorism autentic în lingvistică, în formulările lor ei sprijinindu-se pe filozofia *pozitivismului* (A. Comte, 1798—1857). Cei mai mulți dintre lingviștii sec. al XIX-lea își imaginau prea schematic modul cum s-a produs *scindarea* limbii indo-europene în diferite ramuri (sau grupuri), aceasta apărînd la unii cercetători în forma de *arbore genealogic* (de exemplu, la A. Schleicher, C. Lottner, A. Fick, 1835—1916, A. A. Șahmatov, 1864—1920 etc.).

Pînă la sfîrșitul sec. al XIX-lea, indo-europeniștii nu studiază istoria limbii în corelație cu istoria poporului. Împotriva caracterului unilateral al concepțiilor lui Schleicher și Fick se ridică, la finele veacului trecut, *teoria valurilor* a lui Johannes Schmidt (1843—1901), deosebită de concepția dominantă a lui Schleicher numai din punctul de vedere al proceselor răspîndirii inovațiilor lingvistice, al proceselor care duceau la izolarea grupurilor de limbi în interiorul familiilor. Dar și teoria valurilor, așa cum fusese formulată de Schmidt, s-a dovedit a fi tot atît de inacceptabilă, ca și schemele arborelui genealogic, pentru că era la fel de simplistă, ca și teoria lui Schleicher. Cum se explică acest lucru ?

Scanned with OKEN Scanner

1) J. Schmidt şi adepţii săi nu au ţinut seamă de faptul că dislocarea vorbitorilor limbii-bază nu putea să se manifeste ca un proces de expansiune teritorială, expansiune în toate direcţiile, dincolo de graniţele patriei primitive, ca valurile pe suprafaţa liniştită a apei. După Schmidt, toate inovaţiile au apărut în interiorul patriei primitive, iar repartizarea grupelor dialectale ale protolimbii, în epoca dezintegrării, apărea ca o copie exactă (fotografiere) a distribuţiei teritoriale, concomitente în diferite grupe de limbi.

2) Schmidt menţine concepţiile epocii cu privire la *protolimbă*, conform cărora protolimba, pînă la scindarea ei — care a început dintr-o dată, ca la un ordin — a evoluat ca un tot absolut unitar, neavînd în cadrul său dialecte care puteau să nu corespundă cu grupurile lingvistice ce s-au format ulterior.

3) Schimdt nu a luat în considerare faptul transmiterii limbii-bază (într-o formă dialectală sau alta) unei populaţii aloglote de pe teritoriile vecine cu aşa-numita *patrie primitivă*, şi nici acţiunea *substratului* limbilor învinse, cu altă structură, aparţinînd altor familii lingvistice, limbi care au cedat cu timpul, fiind asimilate de triburile indo-europene (în legătură cu *substratul*, vezi *infra*, cap. *13*).

Teoria lui J. Schmidt a intrat în patrimoniul lingvisticii comparative-istorice cu unele rectificări (corectări) esenţiale. Dintre acestea, trei sînt principale:

1) A. Leskien (1840—1916), J. Rozwadowski, J. M. Endzelin (1873—1961) ş.a. introduc ideea modificărilor legate de *migraţii* nu numai dincolo de teritoriul comunităţii lingvistice primare, ci şi în diferitele direcţii chiar în interiorul acestui teritoriu, ceea ce avea să zdruncine legăturile iniţiale;

2) G. I. Ascoli (1829—1907), cu faimoasa teorie a *substratului*, adică influenţa limbilor autohtone cărora li s-au suprapus graiurile indo-europene;

3) În sfîrşit, cercetările întreprinse în sec. al XX-lea, cercetări care au demonstrat *existenţa dialectelor* [29] în chiar limba indo-europeană de bază, cu mult înainte de scindarea ei definitivă.

Spuneam mai sus că, în majoritatea cazurilor, existenţa limbilor-bază, ca, dealtfel, şi procesul formării familiilor de limbi înrudite, sînt fenomene ce s-au produs într-un trecut foarte îndepărtat, de la care nu avem documente scrise. Cazul invers, rarisim, este al latinei populare, atestată, parţial, ca limbă comună în monumente din sec. al III-lea — al II-lea î.e.n. Lexicul ei fundamental se deosebea puţin de cel al latinei clasice din epocile anterioare. Structura gramaticală a limbii latine s-a modificat în mod diferit în limbile romanice, dar, în general, aceste schimbări s-au produs în una şi aceeaşi direcţie. De fapt, procesul de formare a deosebirilor dintre idiomurile neolatine este foarte complicat şi, în lingvistică, au fost formulate mai multe teorii, care încearcă să dea o explicaţie acestui fenomen. Astfel, unii pornesc de la diferenţierea succesivă a limbii latine; alţii atribuie importanţă decisivă substratului: în fine, sînt şi romanişti

[29] Vezi, de exemplu, A. Meillet (1866—1936), *Les dialectes indo-européens*, Paris, 1908; ed. a II-a, 1922. Despre dialectele indo-europene s-a scris însă şi înainte de Meillet.

Scanned with OKEN Scanner

care consideră că aceste deosebiri reprezintă reflectarea fărimiţării dialectale în chiar interiorul latinei populare.

Calea principală a evoluţiei limbilor în comuna primitivă a fost calea diferenţierii, legată de creşterea populaţiei şi de dislocarea ei (migraţii). Diferenţierea s-a produs, fără îndoială, şi în epoci mai tîrzii. Metoda comparativă-istorică demonstrează peremptoriu acest lucru.

La rezolvarea problemei formării şi evoluţiei familiilor lingvistice trebuie să avem în vedere că : 1) nu există familie care să fi apărut pe un teren gol ; 2) limbajul omenesc a existat cu multe milenii înainte de constituirea familiilor lingvistice şi 3) nici una dintre familiile cunoscute nu poate proveni din epoca de formare a limbajului articulat.

b. Clasificarea tipologică

Spre deosebire de clasificarea genealogică, clasificarea tipologică a limbilor, apărută cam în acelaşi timp (adică la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea), se întemeiază pe alte principii. Într-adevăr, aici nu ne mai interesează înrudirea morfemelor şi nici, implicit, filiaţia lingvistică, ci tipul limbii, cu alte cuvinte, asemănările şi deosebirile ce se manifestă în structura gramaticală a limbilor, indiferent de originea lor.

Ideea de a se studia tipul limbii o întîlnim, pentru prima oară, la romantici, după care, sufletul fiecărui popor se manifestă în folclor, în artă, literatură şi limbă. De aici concluzia, naturală, că prin limbă putem cunoaşte spiritul etnic. Concepţia aceasta o găsim formulată în celebra lucrare a lui Fr. v. Schlegel, şeful romanticilor germani, *Über die Sprache und Weisheit der Indier*, menţionată mai sus. Pe baza comparării limbilor, întreprinsă încă de englezul W. Jones, Fr. Schlegel confruntă sanscrita cu greaca, latina, limbile turcice şi conchide că :

1) limbile pot fi împărţite în două tipuri, şi anume în *limbi flexionare* (cu flexiune internă) şi *limbi cu afixe* (care dispun de prefixe şi sufixe) ;

2) fiecare limbă se naşte şi rămîne în acelaşi tip lingvistic ;

3) limbile flexionare sînt mai bogate, mai stabile şi mai durabile decît cele afixale, care, dimpotrivă, ar fi sărace, artificiale şi nu s-ar dezvolta organic. În alţi termeni, Fr. Schlegel consideră că limbile flexionare ar fi singurele ideale şi le opune tuturor celorlalte. După părerea lui, reprezentanta clasică a limbilor flexionare o constituie sanscrita.

Zece ani mai tîrziu, fratele lui Fr. Schlegel, August Wilhelm v. Schlegel (1767—1845), în lucrarea *Observations sur la langue et la littérature des troubadours* (1818), propune clasificarea tuturor limbilor în trei tipuri principale :

1) *limbi în care cuvintele sînt invariabile*, iar raporturile dintre ele pot fi exprimate numai prin topică ;

2) *limbi cu afixe*, în care raporturile gramaticale sînt desemnate cu ajutorul prefixelor, sufixelor şi al desinenţelor ;

3) *limbi flexionare*, în care, în afară de afixe, mai există şi flexiune internă. La rîndul lor, acestea pot fi divizate, pe baza criteriului sintactic, în *limbi sintetice* şi *limbi analitice*.

Scanned with OKEN Scanner

O nouă etapă în evoluţia concepţiilor privind clasificarea tipologică a limbilor este marcată de cercetările lui Wilhelm von Humboldt. Putem cita, în acest sens, lucrarea sa din 1822 intitulată : *Über das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf den Ideen*, dar, mai ales, opera lui fundamentală, apărută după moarte, *Über die Kawisprache auf der Insel Jawa*, 3 vol., Berlin, 1836—1840 ; ed. a III-a, 1883. Clasificarea propusă de lingvistul german se află în vasta introducere teoretică la cercetarea despre limba kawi, introducere care poartă titlul : *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlecht*. Ceea ce este nou în clasificarea propusă de Humboldt constă în faptul că el adaugă celei făcute de A. Schlegel al patrulea tip lingvistic şi dă denumire primelor două.

1) Primul tip lingvistic (al lui A. Schlegel) Humboldt îl numeşte *izolant*.

2) Al doilea este denumit *aglutinant* ; limbile care îl compun se caracterizează prin afixe, dar în structura lor morfologică prefixele, sufixele şi desinenţele nu sînt sudate cu rădăcina cuvîntului.

3) Al treilea tip lingvistic îl constituie *limbile flexionare*. Ele se caracterizează, spre deosebire de cele aglutinante, printr-o coeziune perfectă atît între afixe, cît şi între acestea şi rădăcină. Specifică acestor limbi este şi *flexiunea internă*.

4) Spre deosebire de învăţaţii de pînă la el, Humboldt mai distinge un tip lingvistic, şi anume tipul *limbilor incorporante* (limbile unor indieni din America de Nord, precum şi unele din limbile din extremitatea de nord-est a Siberiei : ciukota sau luoravetlana). În opoziţie cu idiomurile în care există părţi secundare de propoziţie dependente de verbul-predicat, în limbile incorporante sînt utilizate, cu această funcţiune, afixele, care fac corp comun cu verbul-predicat. În limbile incorporante, propoziţia nu este însă alcătuită numai din verbe + afixe, ci şi din verbe şi nume reduse fonetic.

Deşi concepţia generală a lui W. von Humboldt conţine unele elemente dialectice [30], totuşi teoriile lui privitoare la evoluţia tipului lingvistic sînt idealiste, influenţate mult de Kant, Schelling şi Fichte. Lingvistul german considera că principalele tipuri morfologice ar reprezenta etape diferite ale unui proces de evoluţie unic, începînd cu limbile izolante. Cele mai desăvîrşite sînt, după el, limbile flexionare, iar sanscrita constituie, desigur, tipul ideal.

August Schleicher revine la clasificarea tipologică a fraţilor Schlegel, dar cu o argumentare şi detalii noi. Ca discipol al lui Hegel, Schleicher era convins că tot ceea ce există trece prin trei etape (triadă) : teză, antiteză şi sinteză. În consecinţă, va trebui să delimităm trei tipuri de limbi în trei perioade. Această interpretare, dogmatică şi formală, a filozofiei hegeliene a fost combinată de Schleicher cu ideile lui Ch. Darwin despre evoluţia speciilor biologice. În mod logic, Schleicher avea să ajungă la concluzia că limba, ca orice organism natural, se naşte, creşte (nu se dez-

[30] Vezi Lucia Wald, *Aspecte dialectice în teoria limbii a lui Wilhelm von Humboldt*, în *PLG*, vol. IV, 1962, p. 193—202.

Scanned with OKEN Scanner

voltă) și moare. Clasificarea tipologică a lui Schleicher nu prevede limbile incorporante, ci indică trei tipuri lingvistice în două variante : *limbi sintetice* și *limbi analitice*.

1. Primul tip îl constituie *limbile izolante :*
   a) R — rădăcina pură (de exemplu, *chineza*) ;
   b) $R + r$ — rădăcina + cuvîntul auxiliar (de exemplu, *birmana*) ;
2. *Limbile aglutinante :*

Tipul sintetic :

a) Ra — tipul sufixal (de exemplu, limbile *turcice* și *finice*) ;
b) aR — tipul prefixal (de exemplu, limbile *bantu*) ;
c) $\frac{R}{a}$ — tipul infixal (de exemplu, limba *baţbikă*)

Tipul analitic :

d) $Ra\,(aR) + r$ = rădăcina afixată + cuvîntul auxiliar (de exemplu, limba *tibetană*) ;

3. *Limbi flexionare*

Tipul sintetic :

a) Ra — flexiunea internă pură (de exemplu, limbile *semite*) ;
b) $aR^a\,(R^a\,a)$ — flexiune internă și externă (de exemplu, limbile *indo-europene*, mai ales cele vechi) ;

Tipul analitic :

c) $aR^a\,(R^a a) + r$: rădăcina flectantă (cu flexiune) și afixată + cuvîntul auxiliar (de exemplu, limbile *romanice, engleza*).

Limbile izolante sau amorfe sînt considerate de Schleicher ca specii arhaice, cele aglutinante, ca specii intermediare, limbile flexionare (vechi indo-europene) ar coincide cu epoca de înflorire, reprezentînd, deci, speciile cele mai evoluate, în timp ce limbile flexionare noi (analitice) ar aparţine epocii de degradare. În viaţa limbilor, A. Schleicher distinge, deci, două perioade, dintre care una aşa-zisă *preistorică* sau *creatoare* și alta *istorică* sau *de degradare*. În această perioadă nu se mai creează forme noi, ci, dimpotrivă, totul se dezintegrează.

În acelaşi timp cu Schleicher, a elaborat o clasificare morfologică H. Steinthal. El porneşte de la tezele principale ale lui W. von Humboldt, dar interpretează ideile acestuia pe plan psihologic. Toate limbile sînt împărţite de Steinthal în *limbi cu formă* și *limbi fără formă (amorfe)*. Prin *formă* el înţelege atît forma cuvîntului, cît și forma propoziţiei. Limbile în care flexiunea lipseşte au fost numite de Steinthal *agregate ;* ele se subîmpart în : limbi de tipul vietnamezei (care este aproape total lipsită de forme) și limba chineză (care nu este complet amorfă : în chineză există nu numai afixe lexicale, ci și afixe gramaticale) ; limbile cu flexiune, Steinthal le-a numit limbi *variabile :*

A. *Fără formă :*

— cu ajutorul reduplicării și al prefixelor (limbile *polineziene*) ;
— cu ajutorul sufixelor (limbile *turcice, mongole* și *fino-ugriene*) ;
— prin intermediul incorporării (limbile *amerindiene*) ;

Scanned with OKEN Scanner

B. *Limbi variabile, cu formă (organizate):*

— prin adăugarea elementelor *(egipteana);*
— cu ajutorul flexiunii interne (limbile *semite);*
— cu ajutorul sufixelor veritabile (limbile *indo-europene).*

Această clasificare, ca, dealtfel, şi cele care i-au urmat, o completează cu amănunte pe cea a lui W. von Humboldt, în cazul de faţă cu o înţelegere deosebită a noţiunii de *formă.*

Clasificarea lui H. Steinthal a fost revizuită de Fr. Misteli, care are meritul de a fi delimitat *limbile cu rădăcini izolante* (chineza) de cele care *izolează temele* (de exemplu, malaeza).

N. Finck pune la baza clasificării, pe de o parte, principiul de organizare a propoziţiei („masivitatea", ca în limbile incorporante, sau „caracterul segmentării sau al fragmentării", ca în limbile semite şi indo-europene), iar pe de alta, caracterul relaţiilor dintre părţile propoziţiei, în special tipul acordului. În felul acesta, o limbă aglutinantă cu acord deplin (de exemplu, subia din grupul zambezi al familiei bantu), iar alta, tot aglutinantă, dar cu acord parţial (turca), ocupă în clasificarea lui Finck, locuri diferite. Drept urmare, autorul distinge 8 tipuri morfologice : 1) tipul chinez ; 2) tipul groenlandez ; 3) tipul subia ; 4) tipul turc ; 5) tipul samoan (specific şi altor limbi polineziene) ; 6) tipul arab (comun şi celorlalte limbi semite) ; 7) tipul grec (caracteristic şi altor limbi indo-europene) şi 8) tipul gruzin.

În clasificarea morfologică a lui Fr. şi A. Schlegel, W. von Humboldt, A. Schleicher, H. Steinthal şi Fr. Misteli, ca, dealtfel, în însăşi concepţia lor lingvistică, limbile indo-europene reprezintă tipul cel mai evoluat şi se caracterizează printr-o structură gramaticală ideală, puncte de vedere ce nu pot fi însă acceptate.

Lingvistul rus F.F. Fortunatov (1848—1914) reia, cu unele modificări, sistemul de clasificare al lui W. von Humboldt, pe care-l completează cu un tip ce ocupă o poziţie intermediară între limbile aglutinante şi cele flexionare. Fortunatov denumeşte acest tip *flexionar-aglutinant* şi include aici limbile semite, pe care lingviştii le considerau flexionare, deşi în structura lor gramaticală ele se deosebesc mult de limbile indo-europene. Clasificarea tipologică a lui Fortunatov este foarte logică, dar insuficientă în privinţa numărului limbilor. El ia ca punct de plecare structura formei cuvîntului şi corelaţia dintre elementele morfologice ale acestuia din urmă. Bazîndu-se pe criteriile amintite, lingvistul rus distinge 4 tipuri de limbi :

1) *aglutinante* (turcice, fino-ugriene, mongole), în care formele cuvintelor se organizează prin separarea temelor şi afixelor ;

2) *flexionar-aglutinante* (limbile semite), în care formele cuvintelor se organizează prin separarea temelor, deci aici raportul dintre temă şi afix este identic cu cel din limbile aglutinante ;

3) *flexionare* (limbile indo-europene), în care există o flexiune tematică (a temelor) în forme organizate de afixe ;

4) *radicale* (chineza, birmana), în care nu există forme ale cuvintelor izolate, detaşabile, rădăcinile constituind nu părţi ale cuvîntului, ci chiar cuvinte.

Scanned with OKEN Scanner

Din clasificarea lui Fortunatov lipsesc limbile incorporante, în ea nu pot fi incluse gruzina, groenlandeza, limbile malaio-polineziene, dar foarte subtil este ilustrată diferența dintre formarea cuvintelor în limbile indo-europene și semite, operație pe care anterior lingviștii de obicei nu o făceau.

O completare substanțială a schemei clasificării tipologice tradiționale îi aparține lingvistului american E. Sapir [31]. La baza clasificării, acesta pune trei criterii: 1) *gradul de sinteză*; 2) *tehnica sintezei*; 3) *caracterul conceptelor* (adică al semnificațiilor ce pot fi exprimate în cadrul cuvîntului). După primul criteriu, limbile sînt divizate în: *analitice* (chineza, engleza, franceza), *sintetice* (latina, araba, finlandeza) și *polisintetice*. În conformitate cu cel de-al doilea criteriu, limbile se împart în *izolante, aglutinante, fuzionante* și *simbolizante*. În fine, potrivit celui de-al treilea criteriu, tipurile de noțiuni exprimate de limbă pot fi: A. *Lexicale* (1. *concepte lexicale „de bază"* și 2. *concepte „derivative"*) și B. *Gramaticale* (3. *concepte relaționale concrete*: de pildă, genul și numărul; 4. *concepte relaționale pure*: de ex., categoria gramaticală a cazului).

Considerate în ansamblu, cercetările consacrate clasificării tipologice au scos la iveală faptul că în fiecare limbă predomină anumite procedee de exprimare a conținutului gramatical, în schimb, altele lipsesc sau sînt folosite rar. În fond, așa a apărut clasificarea tipologică. Ea se sprijină pe structura limbii și este definită prin mijloacele gramaticale de expresie, esențiale în fiecare caz în parte. Astfel, la exprimarea raporturilor dintre cuvinte, limba română utilizează mijloace *morfologice* (flexiunea), *sintactice* (joncțiunea, juxtapunerea, parataxa, topica) și *fonetice* (intonația, pauza). Dimpotrivă, chineza recurge mai ales la ton, topică și cuvinte auxiliare.

Lingvistica generală actuală acceptă, în principiu, clasificarea tipologică a lui Humboldt și completările făcute de alți învățați atît în sec. al XIX-lea, cît și în epoca noastră. Se recunoaște, de fapt, existența a patru tipuri principale de limbi, și anume: 1) tipul *izolant* sau *amorf*; 2) tipul *aglutinant*; 3) tipul *flexionar*; 4) tipul *polisintetic*.

1. **Limbile izolante sau amorfe** (li se mai spune și *radicale*)

Din această categorie fac parte: chineza, vietnameza, tibetana, birmana, siameza, limbile sudaneze (în parte, și engleza). Limbile pomenite se caracterizează prin următoarele trăsături principale:

a) invariabilitatea cuvintelor. Afixele gramaticale, de obicei, lipsesc, cuvintele nu se declină și nu se conjugă. Există numai particule, care îndeplinesc rolul cuvintelor auxiliare, și afixe lexicale. Limbile se numesc *izolante*, pentru că formele cuvintelor nu exprimă raporturi sintactice în propoziție: formal cuvintele sînt „izolate". Ele pot consta în unele limbi numai din rădăcini, în timp ce în altele (care izolează temele) găsim afixe lexicale. Propoziția reprezintă, în limbile izolante, un șir de rădăcini sau teme invariabile.

---

[31] Vezi lucrarea lui: *Language. An introduction to the study of speech*, London, 1970, p. 120—144 (sau ediția în limba germană: *Die Sprache. Eine Einführung in das Wesen der Sprache*, München, 1972, p. 144—137); vezi și *TLG*, p. 456—459.

Scanned with OKEN Scanner

b) În limbile amorfe nu există elemente formale pentru a diferenţia părţile de vorbire, deşi sensul lor este perceput ca atare şi în plan morfologic. Cuvintele ce desemnează obiecte, proprietăţi sau acţiuni, din punct de vedere structural nu se deosebesc prin nimic unele de altele. Uneori, unul şi acelaşi cuvînt poate indica şi obiectul, şi proprietatea, şi acţiunea (aceasta depinde, bineînţeles, de context). De aici polisemia radicalilor sau a temelor. Aceleaşi rădăcini au, adeseori, înţelesuri foarte variate (de exemplu, în chineză). Cu alte cuvinte, în chineză există mulţi radicali omonimici. De pildă, *tao* poate însemna : „a răpi, a atinge, a acoperi, steag (flamură), grîu, a duce, drum"; *liu* — „a întoarce, căruţă, piatră preţioasă, rouă, a bate fierul, drum". Aceste complexe sonore, identice din punctul de vedere fonetic segmental, sînt diferenţiate prin intonaţie (oral) şi prin ideograme (în scris).

c) Raporturile sintactice pot fi exprimate prin topică, intonaţie şi cuvinte-rădăcini, care îşi pierd în context valoarea lor de bază şi capătă rolul cuvintelor auxiliare (instrumente gramaticale prin excelenţă : prepoziţii sau conjuncţii). De exemplu, subiectul se află întotdeauna la începutul propoziţiei, obiectul direct stă sau imediat după cuvîntul care marchează acţiunea sau este indicat prin intermediul unui cuvînt-rădăcină. „Genitivul" (ceea ce înţelegem noi prin acest caz) se exprimă în chineză prin plasarea cuvîntului înaintea celui care trebuie definit : *teani tse* „fiul cerului" (se poate spune însă şi : *teani-ti-tse*). În limba chineză, în afară de cuvintele-rădăcini, care poartă o anumită valoare lexicală, mai există şi cuvinte-rădăcini cu funcţie auxiliară. (Studiul acestei limbi se reduce la studiul radicalilor de diferite tipuri, precum şi al topicii.) Destinaţia celor două feluri de rădăcini a fost observată de multă vreme de lingvişti chinezi, care le-au împărţit în *cuvinte pline* şi *cuvinte goale (vide)*. În concordanţă cu această delimitare, se dădea şi definiţia gramaticii : o artă foarte utilă, care ne învaţă să deosebim cuvintele pline de cele goale.

2. Limbile aglutinante

În această categorie se încadrează majoritatea limbilor din Asia, Africa şi Oceania : limbile turcice, mongolice, tunguso-manciuriene, samoedice, bantu, fino-ugriene, dravidiene, gruzina, japoneza, armeana de azi (care posedă însă şi unele trăsături, specifice tipului flexionar) ş.a. Ele se caracterizează prin afixe lexicale şi gramaticale, dar, spre deosebire de tipul flexionar, legătura dintre morfeme nu prezintă o coeziune perfectă, de unde şi numele de *aglutinante* [32].

a) În aceste limbi, structura morfologică a cuvîntului este extrem de clară.

b) Indiferent de natura lor, morfemele se prezintă sub acelaşi aspect (nu există flexiune internă, lipsesc alternanţele). Rădăcina cuvîntului nu se modifică niciodată. Toate elementele sînt alipite, ataşate. De exemplu, în turcă : *el* „mînă", *el/im* „mîna mea", *el/im/de* „în mîna mea" (loc.),

[32] De la verbul latinesc *agglūtināre* „a lipi, a uni".

Scanned with OKEN Scanner

el/im/de/ki „care se află în mîna mea", *el/im/de/ki/n* (gen. sg) „a celui (a ceea) ce se află în mîna mea"; aplicarea afixului la rădăcină (care poartă sensul lexical fundamental) se face pornind de la elementul mai general, mai abstract, spre cel mai concret, mai particular, adică mai întîi se atașează afixul care arată categoria cea mai cuprinzătoare, urmat de afixul categoriei mai restrînse;

c) Afixele care exprimă diferite valori gramaticale se caracterizează prin două trăsături fundamentale: fiecare afix îndeplinește numai o singură funcțiune; fiecare valoare gramaticală este exprimată întotdeauna prin unul și același afix (afixe standard). De exemplu, în turcă: *oda* „cameră, odaie", *oda/da* „în cameră" (loc.), *oda/lar* (nom. pl.), iar *odalar/da* (loc. pl.); în tătară *kul* „mînă" — nominativul singular este marcat aici de afixul (desinența) zero; *kul/lar* „mîini" — afixul *-lar* exprimă numai pluralul, nu și nominativul; în limbile flexionare (sanscrită, greacă, latină, română, germană, rusă etc.), o desinență poate indica (și indică) mai multe funcțiuni. Astfel, în lat. *horti, -i* marchează în același timp și nominativul și pluralul; în *spe*: *-e* desemnează două funcțiuni gramaticale: ablativul și singularul;

d) Armonia vocalică (sinarmonismul) (vezi *supra*, cap. *9)*;

e) Pe lîngă faptul că afixele îndeplinesc o singură funcțiune gramaticală, limbile aglutinante se caracterizează, după cum am mai remarcat, printr-o slabă coeziune a morfemelor (acestea se alipesc în mod mecanic la rădăcină sau de alt afix);

f) Procedeele morfologice cele mai răspîndite sînt sufixarea și prefixarea. În limbile aglutinante predomină, de regulă, unul dintre ele. Astfel în limbile turcice și fino-ugriene există numai sufixe, în timp ce în limbile bantu, predomină prefixele.

3. Limbile flexionare

Aceste limbi se caracterizează prin următoarele trăsături fundamentale:

a) posibilitatea variației fonematice a structurii morfemelor *(flexiune internă)*. Această modificare servește la formarea de noi cuvinte sau diferite forme ale unuia și aceluiași cuvînt (cf. engl. sg. *foot* „picior" — pl. *feet*; germ. *Wald* „pădure" — pl. *Wälder*; *Handel* „negoț" — pl. *Händel*; germ. *fangen* „a prinde", *fängt* (prez., pers. a III-a sg.), *fing* (imperf., pers. a III-a sg.);

b) fiecare afix poate fi purtătorul mai multor funcțiuni gramaticale; cf. în rusă: desinența *-ev* (în *derév'jev* < *dérevo* „copac", exprimă categoria numărului (pl.), a genului (n.) și a cazului (gen.);

c) o coeziune perfectă a morfemelor (fuzionarea lor). Într-adevăr, în limbile flexionare, afixarea diferă de afixarea din limbile aglutinante prin faptul că sufixele și prefixele sînt legate organic de rădăcină sau temă, adeseori, există cuvinte care nu pot fi folosite fără sufix (cf. în r. *sem'/ja, derev/o)*, după cum sînt și cazuri cînd sufixul este zero (cf. tot în rusă:

Scanned with OKEN Scanner

stol „scaun" — nom.-ac.sg., *stul* „masă" — nom.-ac.sg., *sapóg* „gheată" — nom.-ac.sg., gen. pl., *soldat* — nom. sg., gen.ac.pl.).

Limbile flexionare se împart, la rîndul lor, în limbi *sintetice* și *analitice*. Limbi sintetice prin excelență : limbile indo-europene vechi (sanscrita, greaca, latina, gotica, armeana veche, slava veche și altele), iar dintre limbile indo-europene actuale : lituana, germana, rusa și unele limbi slave (ele au însă și elemente de analitism). Limbi analitice : majoritatea limbilor indo-europene contemporane (limbile romanice, neoindiene, engleza, daneza, neogreaca, bulgara ș.a. ; trebuie spus însă că evoluția limbii române de la sintetism la analitism nu este unidirecțională și absolută, căci se observă, în parte, și un fenomen invers, de creare a formelor sintetice).

În *limbile sintetice*, categoriile și raporturile gramaticale se exprimă în interiorul cuvîntului, în timp ce limbile analitice recurg la mijloace externe (cuvinte auxiliare, topică, intonație). În limbile cu structură sintetică, cuvîntul își menține caracteristica sa gramaticală, chiar dacă-l extragem din propoziție. De exemplu, lat. *filium* ne indică prin forma sa că : a) avem în față un substantiv, b) la numărul singular, c) în cazul acuzativ, c) cu funcția sintactică de complement direct. În *limbile analitice* însă, cuvîntul, scos din propoziție, are numai valoare lexicală, posibilitatea de a numi *(funcția denominativă)*. De exemplu, în engleză *round* „cerc", considerat în afara propoziției, are numai valoare lexicală, fără indicații de natură gramaticală.

Structura analitică este mai răspîndită în paradigma numelui (vezi, de exemplu, franceza, engleza, bulgara, persana nouă etc.). În sistemul verbal, însă, alături de construcții analitice, găsim și o bogată varietate de forme sintetice, utilizate pentru desemnarea categoriilor gramaticale proprii acestei părți de vorbire (timpul, modul ș.a.). Elementele sintetice apar și în cadrul derivării folosite în limbile analitice.

Clasificarea în limbi sintetice și analitice nu poate fi aplicată cu succes la limbile aglutinante. În schimb, limbile izolante sînt în întregime analitice. Cu cît gradul de izolare este mai mare, cu atît mai analitică este limba. Creșterea izolării atrage după sine creșterea caracterului analitic al limbii.

4. Limbile polisintetice (incorporante)

Particularitatea acestui tip morfologic constă în aceea că diferitele obiecte ale acțiunii (direct, indirect), precum și circumstanțialele nu sînt exprimate prin părți secundare de propoziție (complemente circumstanțiale de loc, timp, cauză etc.), ci prin diferite afixe care intră în componența formei verbale ce servește de predicat în propoziție. Uneori în componența predicatului se include și subiectul.

Cuvîntul în limbile polisintetice corespunde unei întregi propoziții din alte limbi.

Din limbile polisintetice fac parte multe *limbi ale indienilor* din America, unele limbi africane și limbile unor popoare din Asia. Cf. în ciukotă : *tî/ata/kaa/nmî/rkîn* „eu reni grași ucid", unde : *tî* — este indicele pers. I ; *rkîn* — sufix verbal ; celelalte elemente componente reprezintă teme no-

Scanned with OKEN Scanner

minale (substantive radicale) : traducerea *ad litteram* a acestei propoziţii : *eu — grăsime — ren — ucidere — fac.* În limba chinook (o limbă indiană din America de Nord, statul Oregon), propoziţiei noastre „Am venit să-i dau ei asta" îi corespunde : *„i/n/i/á/l/u/d/am".* În această propoziţie, sînt încorporate obiectele pronominale : rădăcina verbului „a da" este reprezentată prin consoana *d*, prefixul *i-* exprimă un trecut imediat ; *-n-* desemnează pers. I sg. ; al doilea *-i-* obiectul pronominal („asta", „aceasta", „acest lucru") ; *-a-* al doilea obiect pronominal — „ei" (complement indirect) ; *-l-* afix care indică valoarea de complement indirect a pronumelui precedent ; *-u-* arată că acţiunea este îndreptată spre exterior şi porneşte de la subiectul vorbitor (adică el dă cuiva ceva şi nu ia de la nimeni nimic) ; în fine *-am* este un sufix care exprimă o noţiune suplimentară de mişcare cu un anumit scop. Acest sufix ne arată că subiectul vorbitor nu dă pur şi simplu ceva unei anumite persoane, ci că el a venit tocmai cu acest scop : „Am venit ca să-i restitui (înapoiez) ei asta". Un alt exemplu din limba ciukotă : *ti/vala/nto/a'k* „eu am scos cuţitul" : *ti-* prefixul pers. I sg. ; *vala-* tema cuvîntului „cuţit", *nto* — tema verbului „a scoate" ; *a'k* — sufixul care marchează timpul trecut şi pers. I sg. Traducînd *ad litteram,* am putea constata că propoziţia din luoravetlană se construieşte după schema : „eu — cuţit — a scoate". Prin urmare, în limbile polisintetice propoziţia este concentrată într-un tot complex : verbul cu subiectul, iar obiectul cu atributul şi circumstanţialele.

Există limbi polisintetice în care în forma verbală se încorporează substantivele (de exemplu, limba luoravetlană) sau chiar subiectul (ramura nootka — din familia wakash —, formată din trei limbi vorbite în insula Vancouver şi în statul Washington).

Tipul polisintetic îl determinăm, în primul rînd, după criteriul (principiul) sintactic. Este greşit să se afirme că în limbile polisintetice nu există cuvinte, ci numai cuvinte-propoziţii. În limbile polisintetice există paralel şi forme independente, şi forme incorporante. Aceleaşi raporturi pot fi exprimate atît cu ajutorul formelor verbale compuse, cît şi prin intermediul părţilor de propoziţie de-sine-stătătoare, dar care depind totuşi de verb. În cazul de faţă ne referim la faptul că în limbile polisintetice există părţi secundare de propoziţie care nu fac corp comun cu verbul, deşi depind de el.

Acestea sînt cele patru tipuri morfologice principale recunoscute de lingvistica generală contemporană. În realitate, există însă o foarte mare bogăţie de structuri morfologice.

Multe limbi ocupă în clasificare poziţii intermediare şi nu posedă toate particularităţile caracteristice unui tip morfologic dintre cele despre care am vorbit. De aceea, clasificarea tipologică a limbilor are în vedere totdeauna numai elementele dominante ale sistemului lingvistic. Fenomenul fiind destul de complex, între schema stabilită şi realitatea vie există o anumită discordanţă. Astfel, chineza clasică şi cea contemporană prezintă o serie de trăsături specifice tipului amorf. Însă limba chineză actuală nu poate fi numită amorfă : ea nu este complet izolantă. Din punctul de vedere al structurii morfologice, limba chineză contemporană se apropie mult de limbile aglutinante.

În limbile aglutinante întîlnim şi alternanţe (de exemplu, în finlandeză şi komi-permiană), iar în limbile bantu — prefixe, adică o serie întreagă de trăsături proprii tipului flexionar. La rîndul lor, unele limbi flexionare

Scanned with OKEN Scanner

posedă elemente aglutinante (de pildă, rusa şi alte limbi indo-europene). Cum a arătat Vlad Bănăţeanu[33], limbile ibero-caucaziene şi indo-europene (de exemplu, vechea irlandeză, greaca homerică, latina arhaică şi lituaniana) cunosc procedee specifice tipului incorporant (cf. şi fr. je-*te-le*-donne, propoziţie, unde indicatorii pronominali sînt incorporaţi în forma verbală, deşi grafia nu permite acest lucru ; cf. tot în franceză încorporarea în forma verbului : je n'*ai* pas encore vu). Elemente de polisintetism sînt vizibile şi în limbile bantu, care, de fapt, ţin de tipul aglutinant. Numai în felul acesta trebuie interpretată problema pluralităţii sistemelor morfologice şi a concordanţei lor cu schemele de clasificare tipologică.

În sfîrşit, trebuie amintit că tipul lingvistic se poate modifica. Astfel, metoda comparativă-istorică şi comparativă-tipologică ne arată că trăsăturile morfologice, proprii limbilor indo-europene vechi s-au format cu timpul, că ele nu au avut întotdeauna aceeaşi înfăţişare. Într-adevăr, în indo-europeana comună dintr-o epocă foarte îndepărtată a evoluţiei ei, alternanţele erau cauzate de poziţia fonetică a sunetelor şi de-abia mult mai tîrziu acestea au căpătat valoare morfologică. Prin urmare, într-un stadiu arhaic, indo-europeana primitivă se caracteriza prin invariabilitatea morfemelor, era, deci, de tip aglutinant (vezi şi *infra*, cap. *14*). Pe de altă parte, metoda comparativă-istorică ne arată că iniţial fiecare afix îndeplinea o singură funcţiune şi niciodată nu exista posibilitatea ca el să desemneze mai multe funcţiuni gramaticale. De exemplu, ac. sg. se caracteriza prin desinenţa **-m*, iar ac. pl. prin **-ns* (aşadar, printr-o nazală) : cf. lat. *rosa-m*, *lupu-m*, v. sl. *ženǫ*<**genă-m*, *vlŭkŭ*<**vlqo-m* (sg.) ; lat. *rosās*<**rosans*, *lupos*<**lupons*, v. sl. *ženy*<**zenōns*<**genāns*, *vlŭky*<**vlquons* (pl.). Cu timpul, în indo-europeană desinenţele capătă posibilitatea de a indica mai multe funcţiuni gramaticale. Desigur, aici nu poate fi vorba în întregime de transformarea tipului aglutinant în flexionar, ci de modificarea desinenţelor într-o perioadă arhaică a limbilor indo-europene.

[33] În studiul *Polisinteza sau incorporarea în limbile indo-europene*, în *SCL*, XIII, 1962, 4, p. 497—518.

Scanned with OKEN Scanner

12.

LIMBI INTERNAȚIONALE CONSTRUITE

Numărul limbilor vorbite pe glob este foarte mare : statisticile indică între 2 000 și 3 500 [1]. Dintre ele, doar 250—300 au scriere. Numai în Africa se folosesc 730 de limbi și dialecte diferite. În Camerun, de pildă, o țară cu 6 milioane de locuitori, se vorbesc 100 de graiuri. Din totalul limbilor răspîndite în lume, 200 sînt utilizate de către un milion de persoane fiecare, iar 13 decîte 50 de milioane de persoane în parte. Cele mai răspîndite limbi sînt : chineza, engleza, hindustana, rusa, araba, spaniola, portugheza, japoneza, germana și franceza [2].

Cum am văzut în capitolul precedent, limbile se deosebesc sensibil între ele în ceea ce privește gramatica, vocabularul și sunetele.

Fiecare om de știință, indiferent de specialitatea pe care o promovează, nu se poate limita, în zilele noastre, numai la cercetări scrise în limba lui maternă. El este obligat să consulte literatura de care are nevoie în cele mai variate limbi. În legătură cu aceasta se pune problema organizării de traduceri sistematice din și în alte zeci de limbi. Traducerea unui număr uriaș de opere științifice nu-l dispensează, totuși, pe savant de necesitatea de a cunoaște cel puțin cîteva limbi străine. Problema aceasta devine însă și mai acută dacă ne gîndim la faptul că ea afectează nu numai domeniul activității strict științifice. Este vorba despre dezvoltarea relațiilor internaționale, ceea ce implică nu numai probleme pur științifice, ci capătă și o deosebită însemnătate culturală, economică și chiar politică.

Evident, traducerile și învățarea limbilor străine reprezintă căi sigure de acces la cultura scrisă a popoarelor. Alături de aceste două soluții mai există și a treia, care a atras atenția oamenilor : aceea a unei limbi comune.

În sec. al XVII-lea — al XVIII-lea, franceza a fost limba diplomației europene, dar trebuie să menționăm că cele 2 265 de desinențe verbale,

---

[1] A. Meillet, M. Cohen, *Les langues du monde*, Paris, 1928 : 2 796 de limbi ; Lucia Wald, Elena Slave, *op. cit.*, p. 11 : între 2 000 și 3 000, cu precizarea că „*în foarte multe cazuri ne aflăm în situația de a nu putea decide dacă o populație oarecare vorbește o limbă sau un dialect*" ; Academia Franceză : peste 3 000 (apud V. Peevski, *La scienco kaj la internacia lingvo*, în „Scienca Mondo", 2/1977, p. 10) ; P. Burney, *Les langues internationales*, ed. a II-a, Paris, 1966, p. 5 : între 2 500 și 3 500.

[2] Evident, sînt situații deosebite : o limbă se vorbește într-un singur stat, cu mulți vorbitori, alta, în mai multe state : de exemplu, chineza este cea mai răspîndită, dar engleza — cea mai folosită pe glob (vezi și *infra*).

vocabularul subtil şi gramatica o fac destul de dificilă. Engleza este limba comercială, limba cea mai folosită de pe pămînt; dar numeroasele excepţii şi dificultăţile ei fonetice o transformă într-o limbă tot atît de puţin accesibilă ca şi franceza. De fapt, fiecare limbă naţională, asemenea celor două mai sus amintite, prezintă, în grade diferite, dificultăţi nenumărate. Pe de altă parte, oricine înţelege că alegerea unei limbi naţionale ca limbă comună este practic imposibilă pentru motive de ordin politic, economic şi sentimental. A universaliza o limbă naţională ar însemna, într-adevăr, să-i dăm acesteia şi, prin urmare, ţării respective o preponderenţă inacceptabilă. Printre altele, s-a făcut multă propagandă în jurul limbii engleze simplificate la maximum, pentru a fi folosită ca limbă de bază în relaţiile internaţionale. S-a stabilit, în acest scop, un vocabular cuprinzînd în total numai 850 de cuvinte, dintre care 600 de substantive, 150 de adjective, 16 verbe, iar restul — instrumente gramaticale. Acest surogat de limbă engleză a primit numele de *basic English*. Ulterior, s-a luat iniţiativa inventării unui *basic French*.

Încercările de felul celor de mai sus (şi care privesc engleza şi franceza) nu sînt o soluţie. Ele nu au nimic comun cu înţelegerea marxist-leninistă a dezvoltării naţiunilor şi trebuie respinse.

În nenumărate rînduri, s-au făcut tentative de a reînvia limba latină ca limbă auxiliară de uz internaţional, revizuind-o în acest sens (de exemplu, *latino sine flexione* „latina fără flexiune"). Dar limba latină, care a fost o vreme limba internaţională a lumii savante, este astăzi o limbă moartă : vocabularul şi structura ei, corcpunzînd unui stadiu de civilizaţie depăşit, sînt incapabile de a reda toate conceptele vieţii moderne.

De aceea, pentru a rezolva problema pluralităţii limbilor s-a recurs la crearea unei limbi menite să servească drept mijloc auxiliar de comunicare pe scară internaţională.

Ideea unei limbi construite nu este nouă, şi în toate timpurile ea a interesat spiritele luminate; se pot număra cîteva sute de proiecte mergînd de la simpla schiţă pînă la o creaţie completă. Iată cîteva exemple :

1) Stareţa Hildegardis (1098—1179) a elaborat în epoca cruciadelor „o limbă necunoscută" (lat. *ignota lingua* = limbă nouă necunoscută pînă acum) în speranţa de a stîrni entuziasmul religios al maselor.

2) Hieronimo Folengo (1491—1544), poet burlesc italian, cunoscut mai mult sub numele de Merlin Coccail, autor al aşa-zisei *latine macaronice* (cuvintele din limba populară capătă, aici, desinenţe latineşti).

3) Descartes (1591—1650), care, cu o claritate magistrală, a evocat, într-o scrisoare adresată la 20 noiembrie 1629 abatelui Mersenne, ideile directoare ale tuturor limbilor filozofice născute de atunci încoace. El a făcut analogie între noţiuni şi numere. Pornind de la constatarea că cifrele şi combinaţiile de cifre sînt accesibile tuturor popoarelor care înţeleg la fel cifrele, Descartes sugerează ca şi pentru cuvinte să se creeze anumite sisteme de notare prin combinaţii de litere, să se stabilească o ordine de idei aşa cum e stabilită o ordine în numere : după cum într-o singură zi se poate învăţa cunoaşterea numerelor pînă la infinit, tot aşa în scurt timp să se poată învăţa cuvintele şi mecanismul îmbinării lor, pentru ca oamenii din orice parte a lumii să se poată înţelege.

Scanned with OKEN Scanner

4) Filozoful german Leibniz (1646—1716) s-a gîndit toată viața — începînd de la vîrsta de 18 ani — la crearea unei limbi filozofice; dar, ca și Descartes, nu și-a concretizat ideile într-o lucrare practică.

Pornind de la aceste idei, s-au făcut mai tîrziu încercări de realizare practică a limbilor filozofice.

Limbile filozofice se bazează pe clasificarea logică a ideilor. Această clasificare e redată prin combinații de litere asemănătoare celor numerice. Idei asemănătoare trebuie reprezentate prin cuvinte asemănătoare. Aceeași clasă de obiecte sau fenomene e redată printr-un grup de litere comun, diferența de la un lucru la altul marcîndu-se prin partea finală. De exemplu, într-o astfel de limbă în care cuvintele sînt grupate pe genuri, în nomenclatura corpurilor simple semnul specific este *aba;* acesta arată că e vorba de un oarecare corp simplu; pentru fiecare corp se adaugă cîte un grup de litere aparte. De pildă: *ababa* „oxigen", *ababe* „hidrogen", *ababi* „azot", *ababo* „sulf", *ababu* „seleniu" etc. În mod asemănător se procedează în structura gramaticală unde fiecare categorie e redată printr-o literă.

Limbile filozofice nu amintesc prin nimic de limbile naturale. Dealtfel, susținătorii lor nu pretind ca atare limbi să le înlocuiască pe cele naturale, ci propun ca ele să fie folosite ca mijloc internațional în diferite domenii speciale: știință, comerț etc. Dar aceste limbi nu s-au putut practica în nici un domeniu, deoarece, dacă e ușor să formezi milioane de cuvinte după sistemul cifrelor, e imposibil să le reții.

5) Numeroși alți savanți (între care și Voltaire, 1694—1778) s-au ocupat de limba universală.

6) Începînd din sec. al XIX-lea, proiectele acestea se înmulțesc considerabil. Ne vom mărgini să spunem cîteva cuvinte despre primul proiect, care s-a răspîndit cu adevărat pe scară mondială: limba *volapük*. Primul manual, datorit lui Johann Martin Schleyer — un prelat german — a fost publicat în 1880. În Franța, principalul propagandist a fost doctorul Kerckhoffs, profesor de limbi moderne la școala de înalte studii comerciale. Volapük a cunoscut un succes rapid, dar de scurtă durată (vreo 5—6 ani). Îndată însă începe declinul acestei limbi, pricinuit de defectele structurale (vocabular lipsit de caracter internațional, gramatică greoaie și complicată). La confecționarea limbii volapük s-a utilizat vocabularul limbilor europene mai cunoscute: o treime din totalitatea rădăcinilor (cele mai uzuale) sînt de proveniență engleză, un sfert din latină și limbile romanice, o cincime din germană, iar restul din alte limbi. Materialul acesta lexical a fost însă supus în volapük la transformări așa de mari, încît, într-o serie de cazuri, fără cercetări etimologice speciale, aproape nu mai ești în stare să-i stabilești originea. De pildă, cineva, cunoscînd chiar foarte bine limba engleză, nu credem că ar putea identifica în termenul *volapük* existența cuvintelor *world* „lume, univers" și *speak* „a vorbi", de unde sensul de „limbă (vorbire) universală (mondială)". Deși constituit pe baza limbilor naturale, vocabularul volapük conține însă și numeroase cuvinte artificiale.

Trăsăturile esențiale ale limbii volapük sînt următoarele:

a) sistemul fonetic este alcătuit din opt vocale (întotdeauna lungi) și din 18 consoane;

Scanned with OKEN Scanner

b) între scriere şi pronunţare există o corespondenţă perfectă ;
c) accentul este fixat pe silaba finală ;
d) singurele părţi de vorbire variabile sînt substantivul, pronumele şi verbul ;
e) declinarea cuprinde, în afară de cazul subiectului, trei cazuri, şi anume : genitiv, dativ, acuzativ. Ele se caracterizează prin vocalele *a*, *e*, *i* ;
f) toate numele sînt masculine, cu excepţia celor care desemnează fiinţe feminine ;
g) pluralul se formează întotdeauna prin adăugarea lui *s* la nominativ sau la desinenţa cazuală.

7) S-a văzut însă repede că limba volapük cere eforturi serioase pentru a fi învăţată şi că, deci, nu are mare valoare practică : era mai grea decît o limbă naturală, deoarece din aceasta, oricît de străină ar fi, tot mai cunoşti cîte un cuvînt, pe cînd din volapük nu cunoştea nimeni nimic (în virtutea modificărilor radicale despre care am vorbit mai sus). În consecinţă, fiind prea dificilă, limba volapük a fost în curînd abandonată. Locul ei l-a luat *esperanto*, limbă inventată în anul 1887 de medicul polonez Ludovic Zamenhof. Acesta a făcut studii strălucite mai întîi la Varşovia, iar apoi, timp de doi ani, la Moscova. Revenind la Universitatea din Varşovia şi cunoscînd 10 limbi europene, Zamenhof a lucrat cu rîvnă la proiectul său de limbă internaţională. În iulie 1887, el îşi publică prima sa broşură, destul de modestă, intitulată *Lingvo universala* (sub semnătura *Doctor Esperanto — Cel care speră)*. Ulterior, face neobosit propagandă pentru limba creată de el, reuşind să cîştige adepţi în Europa şi în America. În 1888 Edgar de Wahl aduce unele îmbunătăţiri sistemului limbii esperanto.

În 1905 a avut loc, la Boulogne-sur-Mer, primul congres internaţional al esperantiştilor (congresele acestea continuă să fie organizate şi în prezent). Cu timpul, esperanto capătă o largă răspîndire şi devine cea mai cunoscută dintre limbile construite. Esperanto a supravieţuit în lupta cu numeroasele proiecte de limbi internaţionale create în ultimul secol *(kosmos, spelin, myrane, interlingua, alma, ido, occidental, novial, delmondo* ş.a.)[3], graţie calităţilor ei incontestabile : structură foarte simplă, vocabular cunoscut majorităţii limbilor indo-europene etc. Astfel, cu toate inovaţiile interesante conţinute în ido, occidental, novial şi interlingua, aceste limbi artificiale n-au reuşit să atragă atenţia opiniei publice mondiale în aşa măsură ca esperanto.

8) Limba *ido* a fost creată în 1907 de francezul L. de Beaufront. La elaborarea ei a participat activ şi L. Couturat. Fiind o variantă a limbii esperanto, ido, în comparaţie cu aceasta, este mai complicată în ceea ce priveşte :
a) ortografia (unele sunete sînt reprezentate grafic prin două şi chiar trei litere) ;
b) pronunţarea (accentul nu stă întotdeauna pe silaba penultimă) ;
c) formarea cuvintelor (căci a fost mărit numărul prefixelor) ;
d) la formarea verbelor de la rădăcini nominale, ido foloseşte diferite sufixe care precizează caracterul raportului dintre obiect şi acţiune. Prin

[3] Vezi şi *IL*, p. 319—325 ; *TLG*, p. 431—445.

accasta ido se deosebeşte într-o mare măsură nu numai de celelalte proiecte de limbi internaţionale, ci şi de limbile naturale.

9) O altă limbă propagată ca limbă internaţională este *occidental*, creată de profesorul estonian Egdar de Wahl. La baza limbii occidental stă principiul apropierii maxime de limbile vii din Europa apuseană. În această privinţă occidental este opusă limbilor esperanto şi ido, care, pornind de la criteriile simplităţii şi ale unui logicism sever, admit şi forme inexistente în limbile naturale:

a) în occidental, lexicul este mai ales de provenienţă romanică;

b) derivarea e slab dezvoltată, deoarece sînt folosite pe scară largă cuvintele derivate, existente deja în limbile vii din Europa occidentală;

c) cuvintele sînt ortografiate ca în limba de origine;

d) în domeniul pronunţării se admit fluctuaţii:

— acelaşi grup de sunete poate fi rostit în două feluri, după cum vrea vorbitoul: *qu — cv* sau *cu* (*equator* se citeşte *ecvator* sau *ecuator*); *ch*: *š* sau *č* (*chapel* „pălărie" se pronunţă *šapel* sau *čapel*, deci ca în franceză şi, respectiv, în engleză) şi pe deasupra mai apare şi cu valoarea de *c* sau *h* în cuvintele greceşti (*monarch* se citeşte *monarc* sau *monarh*; aşadar, cititorul este obligat să cunoască etimologia cuvintelor);

— aceeaşi literă se rosteşte în două feluri, după sunetele care o însoţesc: *c* se pronunţă cînd *c* (=*ţ*), cînd *k*: *occidental* se citeşte *okţidental*; *t* se citeşte cînd *t*, cînd *ţ*: *t* în *telephon*, *ţ* în *nation* şi se mai admite şi pronunţarea cu *s* (*nasion*);

— accentul este fixat, în principiu, pe vocala care precedă ultima consoană, dar se admit numeroase abateri de la regulă, pentru a urma pronunţarea internaţională;

— structura gramaticală este analitică. Întîlnim însă în occidental variaţiuni morfologice excesive, ceea ce o face mai complicată decît o limbă naturală.

10) Ne mai rămîne să amintim aici despre specificul limbii *novial*, limbă de uz internaţional creată în 1927 de lingvistul danez Otto Jespersen (1861—1943). *Novialul* (termenul provine din lat. *novus* „nou") reprezintă un compromis între proiectul naturalist al occidentalului (care menţine pe scară largă formele limbilor existente în Europa apuseană) şi cel logicist din ido (în care se întîlnesc forme artificiale, bazate pe principiul analogiei):

a) în novial lexicul este în general greco-latin şi romanic;

b) derivarea prezintă caractere regulate;

c) ortografia se sprijină pe principiul fonetic;

d) structura gramaticală este analitică (de tip englez).

În anul 1957, Magyar Zoltan, profesor de limbi străine la un liceu din Debrecen, a inventat şi el o limbă artificială de uz internaţional. Ea se bazează pe structura limbilor neolatine şi a fost numită *romanida*.

Recent, spaniolul Juan Ramón Palanca a pus la punct o nouă limbă artificială — denumită de el *tupal* — prin intermediul căreia se poate înlesni comunicarea dintre persoane de diferite naţionalităţi. *Tupal* nu

Scanned with OKEN Scanner

seamănă, ca sistem, cu esperanto, întrucît se bazează pe un cod de numere cărora le corespund 17 litere. Corespondenţa dintre aceste numere şi literele respective asigură, în baza codului, comunicarea verbală sau în scris. Ziarul „El Pueblo", care a publicat o pagină specială despre noua limbă construită, afirma că *tupal* va avea un viitor promiţător, deoarece este foarte simplă şi se poate învăţa uşor.

Se pune întrebarea: cum trebuie privite încercările de a crea o limbă artificială şi ce avantaje prezintă aceasta în raport cu limbile naturale?

Problema limbilor internaţionale auxiliare a constituit în lingvistică obiectul unor discuţii dintre cele mai aprinse purtate între adepţii şi adversarii acestei idei; uneori însă ea era pe nedrept identificată cu problema limbii unice a viitorului. Confundarea a două probleme diferite ducea, natural, la neînţelegeri, deoarece se atribuia partizanilor limbii internaţionale construite tendinţa de a înlocui limbile naţionale. De cele mai multe ori discuţiile s-au dus în jurul următoarelor probleme:

1) este posibilă crearea unei limbi şi poate ea funcţiona ca mijloc de comunicare pe scară internaţională?

2) o limbă astfel constituită este în stare să-şi menţină unitatea, opunîndu-se tendinţelor de scindare în dialecte şi graiuri sub acţiunea substraturilor lingvistice autohtone?

Discuţiile acestea prezintă o foarte mare importanţă pentru ştiinţa limbii, ele fiind indisolubil legate de multe probleme teoretice şi practice din cadrul lingvisticii.

La sfîrşitul sec. al XIX-lea, atunci cînd volapük mai înregistra încă succese, lingvistul german H. Schuchardt (1842—1927) îi ia apărarea, deşi considera că această limbă este departe de perfecţiune. El arată că adversarii ideii de propagare a unei limbi construite pornesc de la concepţii greşite despre limbă, care în realitate nu constituie ceva independent de individ, ci reprezintă produsul activităţii lui, adeseori conştiente şi intenţionate. După părerea lui Schuchardt, crearea unei limbi internaţionale ar fi una din sarcinile principale ale lingvisticii, cu atît mai mult, cu cît necesitatea unei limbi de acest fel este dictată de comunicarea mereu crescîndă între popoare. Polemizînd cu Schuchardt, G. Meyer declară drept utopie ideea inventării unei limbi internaţionale. Din punct de vedere lingvistic, noţiunea de limbă construită reprezintă, după Meyer, ceva absurd, deoarece limba este un organism viu care nu poate fi preparat în eprubetă. Schuchardt ia din nou poziţie împotriva concepţiei lui Meyer. El supune unei critici serioase compararea limbii cu organismele naturale. Subliniind însemnătatea ideii unei limbi internaţionale, Schuchardt se opreşte în mod special la marele interes ştiinţific al realizării ei.

O mare amploare în lingvistica sec. al XX-lea a cunoscut-o discuţia dintre K. Brugmann şi A. Leskien, pe de o parte, care erau împotriva creării unei limbi internaţionale auxiliare, şi I.A. Baudouin de Courtenay (1845—1929), pe de alta, care apăra ideea limbilor construite. Brugmann se solidarizează cu teza lui Meyer, potrivit căreia limba este un organism viu. Leskien critică structura gramaticală a limbii esperanto, formarea cuvintelor, precum şi sistemul ei fonetic, considerînd că esperanto nu este suficient de consecventă şi uniformă. B. de Courtenay, în răspunsul la broşura lui Brugmann şi Leskien, arată inconsistenţa metodologică a argumentării acestora. Principial, nu ne este permis să comparăm

Scanned with OKEN Scanner

limba cu organismul natural. Atitudinea detractoare a multor lingviști față de ideea unei limbi internaționale constituie, după părerea lui B. de Courtenay, manifestarea aristocratismului științific : reprezentanții științei „pure" consideră aplicarea rezultatelor obținute în urma cercetărilor la necesitățile practice ca muncă de mîna a doua. B. de Courtenay respinge opoziția dintre „natural" și „artificial", trasată atît de net de Brugman și Leskien. Limba nu este un fenomen natural, ci zi de zi e supusă acțiunii conștiente a omului. Chiar în dezvoltarea „naturală" a limbii intervine o puternică doză de artificiu. Astfel, orice învățare a unei limbi reprezintă un atentat la dezvoltarea ei naturală. Omul, în viața lui cotidiană, se amestecă necontenit în lumea naturală, și de multe ori asistăm la un proces de înlocuire a elementului natural prin cel artificial, a elementului inconștient prin cel conștient, a fenomenelor spontane prin activitate teleologică. De ce tocmai limba ar trebui să facă excepție ? Problema limbii universale trebuie să fie rezolvată, după părerea lui B. de Courtenay, în sens pozitiv într-un viitor apropiat. Dintre adepții ideii creării unei limbi apte de a se impune pe plan internațional mai amintim aici pe marii lingviști M. Bréal (1832—1915), A. Meillet, F. de Saussure și O. Jespersen.

Un rol important în discuțiile purtate în jurul problemei limbilor construite l-a avut cel de-al II-lea Congres Internațional al Lingviștilor care s-a ținut în anul 1931 la Geneva, unde O. Jespersen a prezentat un raport special pe această temă. El arată că lingvistica contemporană atribuie influenței conștiinței și voinței omenești cu mult mai multă însemnătate decît cea veche. Asistăm, de pildă, la un proces de creare a limbilor literare pentru numeroase popoare, se duce apoi o muncă intensă în vederea standardizării pronunțării și alcătuirii terminologiei tehnice și științifice. Cei care se opun ideii unei limbi construite sînt tot mai puțini. Pentru crearea unei asemenea limbi la Congres au optat : E. Sapir, A. Meillet, M. Bartoli, C.C. Uhlenbeck, Ch. Bally, H. Frei și B. Migliorini. În favoarea adoptării unei limbi naționale de uz internațional s-au pronunțat : A. Dauzat, R.J. Kellog, B. Spekman și E. Darcot. Problema limbilor construite a fost dezbătută și la cel de-al IV-lea Congres Internațional al Lingviștilor care a avut loc la Paris în 1948. În raportul său *(La linguistique et les langues artificielles)* A. Martinet sublinia că problema posibilității principiale de creare a unei limbi internaționale este absolut evidentă și rezolvată de viața însăși. Îndoielile unora sînt apreciate de Martinet ca rezultat al lipsei de informație. Cea mai mare dificultate o constituie, după părerea lingvistului francez, sarcina răspîndirii pe scară largă a limbii internaționale. Majoritatea lingviștilor au fost de acord cu tezele lui A. Martinet (J. Vendryes, A. Debrunner, B. Migliorini, Vl. Georgiev). Vl. Georgiev a spus chiar că problema aceasta este, poate, cea mai importantă din cîte stăteau, atunci, în fața lingviștilor. A. Meillet sublinia că, de fapt, orice discuții în jurul limbilor construite sînt, în momentul de față, fără rost, căci esperanto deja există și servește ca mijloc de comunicare. Autorul accepta însă și principiile limbii ido. El insista mai cu seamă asupra utilității practice a limbilor internaționale construite [4].

[4] Vezi și Victoria Stroescu, *Mari lingviști, pionieri ai interlingvisticii*, în vol. *Filologie XX*, I. *Lingvistică*, Timișoara, 1977, p. 17—21 ; vezi și *Problemy interlingvistiki. Tipologija i èvolucija meždunarodnych iskusstvennych jazykov*, Moscova, 1976.

Scanned with OKEN Scanner

În prezent, esperanto a căpătat o largă răspîndire intrînd chiar în uzul practic internaţional. În esperanto există o bogată literatură originală (cu caracter beletristic şi social-politic). De asemenea, s-au făcut şi se fac traduceri de opere literare din diferite limbi. În esperanto apar regulat peste 100 de ziare şi reviste. În mai bine de 50 de ţări există organizaţii esperantiste. Cea mai puternică organizaţie internaţională a esperantiştilor este „Universala Esperanto-Asocio" (U.E.A.) — „Asociaţia Universală de esperanto" (publică, din 1905, revista „Esperanto"); esperantiştii — partizani ai păcii — sînt reuniţi în organizaţia „Mondpaca Esperantista Movado" (M.E.M.) — „Mişcarea Esperantistă pentru Pace Mondială", cu sediul în Austria, care îşi are secţiile sale în Anglia, R.P. Bulgaria, R. S. Cehoslovacă, Danemarca, Franţa, R. D. Germană, Italia, Japonia, R. S. F. Iugoslavia, Norvegia, R. P. Polonă, Suedia, R. P. Ungară, R. S. Vietnam şi alte ţări. Esperantiştii care participă la mişcarea pentru pacea mondială scot revista *Paco* „Pacea". Sesiunea U.N.E.S.C.O. din 10 decembrie 1954, care s-a ţinut la Montevideo, a adoptat o rezoluţie cu privire la folosirea mişcării esperantiste în scopul dezvoltării relaţiilor culturale şi ştiinţifice internaţionale. Liga Chineză de Esperanto publică revista „El popola Ĉinio" — „Din China populară". Reviste în limba esperanto apar şi în Polonia, R. D. Germană, Ungaria, Bulgaria etc. Anual au loc congrese ale esperantiştilor, la care participă reprezentanţi din foarte multe ţări ale lumii (ultimele două congrese, al 63-lea şi al 64-lea, au avut loc în anii 1978 şi 1979, la Varna — R. P. Bulgaria — şi, respectiv, Lucerna — Elveţia).

Există şi părerea că esperanto (sau, eventual, o altă limbă construită) ar putea fi folosită ca limbă intermediară în traducerile cu maşina.

Şi la noi a existat într-un timp o puternică mişcare esperantistă. Preocupările de limbă esperanto datează, în ţara noastră, de la începutul acestui secol. La 27 septembrie 1907 a fost fondată „Societatea Esperantistă Română", cu scopul de a propaga această limbă internaţională auxiliară, păstrînd cea mai strictă neutralitate faţă de orice chestiune religioasă, politică sau socială.

În anul 1978, a luat fiinţă colectivul de Esperanto-Interlingvistică al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice din R. S. România, colectiv care funcţionează pe lîngă Centrul de ştiinţe sociale şi politice din Timişoara. Obiectivul principal al colectivului constă în promovarea studiilor de interlingvistică-esperantologie — domeniu foarte important şi actual de cercetare interdisciplinară cu multiple implicaţii (sociologice, lingvistice, pedagogice, economice etc.) atît pe plan teoretic, cît şi practic. Tematica de cercetare a colectivului cuprinde: 1) Studierea (din perspectiva diferitelor ramuri ale ştiinţei) a posibilităţilor de raţionalizare a circulaţiei informaţiilor tehnico-ştiinţifice în lumea contemporană. Elucidarea aspectelor semiotice, sociologice, pedagogice, economice etc. ale limbii auxiliare internaţionale; 2) Problemele traducerii textelor ştiinţifico-tehnice şi social-politice din limba română în limba internaţională; 3) Studii contrastiv-tipologice privind structura limbii esperanto (ca sistem lingvistic modelat) în raport cu limbile romanice, germanice şi slave; 4) Elaborarea unor lucrări lexicografice, metodice, normative etc. de esperantistică şi interlingvistică aplicată.

Scanned with OKEN Scanner

Începînd cu anul universitar 1978/1979, s-a introdus esperanto, ca limbă facultativă, în învăţămîntul superior filologic din ţara noastră.

Numărul jubiliar (la 20 de ani de la apariţie) al revistei *„România Pitorească"* (iulie 1978) (mai precis, ediţia ei în limbi străine — *„Vacanţe în România"*) s-a tradus şi în esperanto.

La Timişoara s-au creat cercurile integrate ale cadrelor didactice şi studenţilor „Grigore Moisil" şi „Esperantologio"[5].

Se pune întrebarea : De ce tocmai esperanto a reuşit să se impună ca limbă auxiliară internaţională ? (În ido, occidental şi interlingva se editează cărţi, se organizează conferinţe şi chiar congrese internaţionale, dar esperanto s-a răspîndit cît toate celelalte limbi construite considerate la un loc[6].) Într-adevăr, apărută, după cum am mai spus, în 1887, limba esperanto, spre deosebire de volapük, n-a încetat de a face progrese în întreaga lume de atunci încoace. Acest lucru este explicabil dacă avem în vedere calităţile ei. Esperanto este cea mai uşoară limbă, *„o capodoperă de logică şi simplitate"* (Academia Franceză de Ştiinţe), net superioară celorlalte limbi construite (vezi *supra*) ; ea nu prezintă dificultăţi în ceea ce priveşte ortografia şi pronunţarea : unui sunet îi corespunde o literă şi, invers, unei litere îi corespunde un singur sunet (nu ca în sistemul limbilor franceză sau engleză, unde întîlnim tot felul de inadvertenţe). Accentul cade întotdeauna pe silaba penultimă (ca în poloneza literară). Gramatica se compune din 16 reguli care nu cunosc nici o excepţie[7]. Dar de aici nu trebuie să tragem concluzia că la folosirea practică a limbii esperanto se poate ajunge fără studiu şi fără efort. Avantajul constă în faptul că încă de la primele lecţii e posibil să formezi cuvinte şi fraze. Vocabularul, dată fiind alegerea sa de către autor dintre rădăcinile verbale cele mai internaţionale cu putinţă, e cunoscut în parte sau poate fi uşor stăpînit. Formarea cuvintelor prin derivare se face combinînd rădăcinile

---

[5] În vara anului 1978, la Varna, la cel de-al 63-lea Congres mondial de esperanto a participat şi un grup român condus de prof. univ. dr. Ignat Florian Bociort, de la Universitatea din Timişoara, preşedintele Colectivului de esperanto-interlingvistică. În numărul său din septembrie 1978, revista „Esperanto", organ al Asociaţiei Universale de Esperanto, care apare la Rotterdam, a publicat intervenţia profesorului Bociort, în primul rînd datorită faptului că autorul izbutise să-şi expună într-un termen record (mai puţin de un minut, cît fusese fixat de organizatori) o temă la alegere. Iată acest text în limbile română şi esperanto : *„În epoca noastră, chiar şi cele mai măreţe idei nu învinge fără argumente ştiinţifice, fără forţa de convingere a practicii, fără patos combativ. « Afirm » trebuie să însemne « cred, simt, iubesc, sînt gata de sacrificiu » — spunea istoricul român Nicolae Iorga". „En nia epoko eĉ la plej grandaj ideoj ne venkas sen sciencaj argumentoj, sen konvinkforto de la praktiko, sen batalanta patoso. « Mi asertas » devas signifi « mi kredas, mi sentas, amas, pretas je sinofero », diris la rumana historiisto Nicolae Jorga".*

[6] Funcţionarea ei *„a dat ultima lovitură atît concepţiei cu privire la originea divină a limbajului, cît şi concepţiilor individualiste, pentru că nu tot ceea ce este esperanto astăzi îl reprezintă pe Zamenhof, după cum nu toate principiile şi propunerile lui au fost acceptate de către cei care au practicat limba, atît în cursul existenţei lui, cît şi după ce el a dispărut"* (C. Dominte, *Planificarea lingvistică*, în „Forum. Revista învăţămîntului superior", XX, 1978, nr. 9, p. 50).

[7] Între cursurile şi manualele recente putem menţiona şi : Ignat Florian Bociort, *Lucrări practice de esperanto-interlingvistică*, Timişoara, 1979 ; principiile acestei limbi sînt expuse în foarte multe lucrări : vezi P. Burney, *op. cit.*, p. 87—96 ; I. V. Sergeev, *Osnovy èsperanto*, Moscova, 1961 ; Piere Janton, *L'Espéranto*, ed. a II-a, Paris, 1977 etc.

Scanned with OKEN Scanner

cu un număr oarecare de prefixe şi sufixe, toate cu sens determinat şi unic. Aşa devine posibil, pornind de la o rădăcină dată şi folosind cele patruzeci de afixe de care dispunem, să formăm pe loc toate cuvintele. Astfel, din rădăcina *VARM-* (redînd ideea de căldură), prefixul *MAL-* (care înseamnă contrariul) şi sufixele *ET-* (diminutiv) şi *EG-* (augmentativ) putem obţine:

1) *substantive* (cu desinenţa *-o*): *varmo* „căldură", *varmeto* „căldură potrivită", *varmego* „canicula", *malvarmo* „frig", *malvarmeto* „răcoare", *malvarmego* „ger";

2) *adjective* (cu desinenţa *-a*): *varma* „cald", *varmeta* „călduţ", *varmega* „fierbinte", *malvarma* „rece", *malvarmeta* „răcoros", *malvarmega* „îngheţat";

3) *verbe* (cu desinenţa *-i*): *varmi*: „a fi cald", *varmeti* „a fi călduţ", *varmegi* „a fi foarte cald"; *malvarmi* „a fi frig", *malvarmeti* „a fi răcoare", *malvarmegi* „a fi foarte frig";

4) *adverbe* (cu desinenţa *-e*): *varme* „cu căldură, cald", *varmete* „cu căldură potrivită, călduţ", *malvarmete* „răcoros, cu răceală potrivită", *malvarmege* „îngheţat, glacial" etc.

Dacă adăugăm la aceasta cele douăsprezece desinenţe verbale, care sînt suficiente pentru a exprima toate nuanţele prezentului, trecutului şi viitorului, vom înţelege uşor economia de memorie realizată la însuşirea vocabularului, redus la un număr relativ mic de rădăcini.

Originea lexicului limbii esperanto poate fi uşor stabilită. Rădăcinile, în marea lor majoritate, provin din latină şi limbile romanice, urmează apoi engleza, germana şi, parţial, limbile slave.

Dintre cuvintele de origine latină, menţionăm *sana* „sănătos", *urbo* „oraş", *akvo* „apă", *vespero* „seară", *hodiaŭ* „azi", *trans* „peste", *apud* „lîngă", *inter* „între", *sed* „însă", *tamen* „totuşi", *dum* „în timp ce", *kvankvam* „deşi" etc.

Din franceză s-au luat elemente ca: *ŝanĝi* „a schimba", *pardoni* „a scuza", *ĵeti* „a arunca", *semajno* „săptămînă", *tuŝi* „a atinge", *enui* „a plictisi", *sur* „pe", *malgraŭ* „cu toate că", *pli* „mai" ş.a.

Din germană: *tago* „zi", *knabo* „băiat", *bildo* „tablou", *ŝtono* „piatră", *ŝafo* „oaie", *hundo* „cîine", *trinki* „a bea", *danki* „a mulţumi", *morgaŭ* „mîine", *nur* „numai" etc.

Din engleză: *birdo* „pasăre", *ŝipo* „corabie", *helpi* „a ajuta", *ŝi* „ea", *jes* „da".

Din limbile slave: *sama* „acelaşi", *krom* „afară de", *po* „cîte" (distributiv), *pri* „despre" etc.

Gramatica limbii esperanto este construită după principii logice, uşor de reţinut. Anomaliile sînt excluse.

Substantivul se termină întotdeauna în *o*. În limba esperanto există un singur fel de articol, articolul hotărît *la*, care rămîne acelaşi, indiferent de gen, număr sau caz. Pluralul substantivelor se obţine prin adăugarea unui *j* la singular: de exemplu, *la patro* „tatăl" — *la patroj* (pl.), *la birdo—la birdoj, la ŝtono—la ŝtonoj, la domo—la domoj.*

Esperanto nu are decît două cazuri: nominativul şi acuzativul. Acuzativul se formează de la nominativ prin aglutinarea lui *n*. Pentru a exprima raporturile gramaticale dintre cuvinte (ideea de genitiv, dativ

Scanned with OKEN Scanner

sau instrumental) se recurge la prepoziţii. Toate prepoziţiile se construiesc în esperanto cu nominativul : *kun la patro* „cu tatăl".

Adjectivul se termină în *a*. Cazurile şi numărul se obţin întocmai ca la substantive. Comparativul se formează cu ajutorul lui *pli* „mai"...*ol* („decît, ca"), iar superlativul cu *la plej*...„cel mai"...el („din, dintre"). De exemplu, *pli blanka ol la neĝo* „mai alb ca zăpada", *Esperanto estas la plej facila lingvo el ĉiuj* „Esperanto este cea mai uşoară limbă din toate".

Adverbul e caracterizat prin *e: bone, sane* etc.

Numeralele cardinale sînt invariabile: *unu, du, tri, kvar, kvin, ses, sep, ok, naŭ, dek, cent, mil*. Zecile şi sutele se formează prin simpla reunire a primelor 10 numerale: *mil naŭ cent kvindek ok* (1958) etc. Numeralele ordinale se obţin de la cele cardinale prin adăugarea lui *a* (caracteristic adjectivelor) : *unua* „prim(ul)", *kvara* „al patrulea" etc.

Pronumele personale sînt: *mi* „eu", *vi* „tu, dumneavoastră, voi", *li* „el", *ŝi* „ea", *ĝi* „el, ea" (pentru lucruri sau animale); *ni* „noi", *ili* „ei, ele". Pronumele posesiv se obţine, în general, de la cele personale prin aglutinarea lui *-a: mia* „al meu, a mea", *ilia* „al (a) lor" etc.

Verbul are la infinitiv terminaţia *i: labori* „a munci". Prezentul indicativului se caracterizează prin *-as: mi laboras, ili laboras,* trecutul prin *-is: vi laboris, ŝi laboris,* viitorul prin *-os: li laboros, ni laboros.* Condiţionalul are desinenţa *-us: mi laborus* „eu aş lucra", iar imperativul *-u: laboru.*

În esperanto sînt 6 forme de participiu : 3 active (prezent, trecut şi viitor) şi 3 pasive (la aceleaşi timpuri).

Forma pasivă a verbului se obţine din îmbinarea verbului *esti* „a fi" cu participiul verbului pasiv respectiv.

Vocabularul limbii esperanto este foarte bogat. Dicţionarul complet al acestei limbi conţine 7 869 de rădăcini. Folosindu-se diferite afixe, se pot obţine aproape 80 000 de cuvinte. Procedeele de formare a cuvintelor sînt : prefixarea şi sufixarea. În esperanto există însă şi numeroase cuvinte compuse.

În derivare, limba esperanto foloseşte, după cum am mai spus, prefixe şi sufixe.

Cîteva *prefixe* şi *sufixe* răspîndite :

Prefixe

bo- indică rudenia care rezultă din căsătorie, de exemplu *patro > bopatro* „socru";

ek- marchează o acţiune care începe sau care e momentană : *kanti* „a cînta", *ekkanti* „a începe a cînta", *krii* „a striga", *ekkrii* „a ţipa, a striga deodată";

ge- : cele două sexe reunite : *gepatroj* „tată şi mamă, părinţi", *gefratoj* „fraţi şi surori";

mal- arată contrariul : *bona* „bun, bună", *malbona* „rău, rea", *facila* „uşor", *malfacila* „greu, grea", *dekstre* „la dreapta", *maldekstre* „la stînga";

pra : „stră-" (în *străbun, strănepot*), *historia* „istoric", *prahistoria* „preistoric".

Scanned with OKEN Scanner

-ad arată durata acţiunii : *parolo* „vorbă", *parolado* „discurs";
-ar indică o reuniune de obiecte : *arbo* „arbore", *arbaro* „pădure", *vorto* „cuvînt", *vortaro* „glosar, dicţionar";
-ec arată calitatea : *bona* > *boneco* „bunătate";
-eg — augmentativ : *pordo* „uşă", *pordego* „poartă", *peti* „a ruga", *petegi* „a implora";
-in — indică sexul feminin : *studento—studentino, patro—patrino.*

Esperanto dispune de numeroase cuvinte compuse formate după principiul alăturării. Elementul fundamental stă la sfîrşit; de exemplu, *vaporŝipo* „vapor, vas cu aburi", *vortfarado* „formare a cuvintelor" etc.

Dacă la cele de mai sus adăugăm şi muzicalitatea caracteristică limbii esperanto, vom înţelege lesne de ce această limbă construită a înregistrat şi continuă să înregistreze succese în rîndul oamenilor din întreaga lume.

Limba esperanto se predă oficial în multe universităţi şi este înscrisă în programul de învăţămînt a numeroase licee, în programele emisiunilor radiofonice şi în comunicarea Uniunii Internaţionale Telegrafice. De asemenea, în esperanto se tipăresc diverse ziare şi reviste, se scriu lucrări literare şi ştiinţifice ori se efectuează traduceri. În acest din urmă caz, putem cita traducerile făcute din opera lui Dante, Homer, Shakespeare, Goethe, Schiller, Puşkin, Lermontov, Gogol, Turgheniev, Heine, Byron, Molière, Sienkiewicz, Eminescu, Caragiale, Creangă, Sadoveanu, Emil Isac ş.a. Esperanto este folosită şi ca limbă de conversaţie.

Esperanto a fost apreciată de multe personalităţi ale culturii universale : L. N. Tolstoi, J. Jaurès („Esperanto este latina democraţiei"), M. Gorki, R. Rolland, H. Barbusse, A. Einstein („Esperanto este cea mai bună soluţie a proiectatei limbi internaţionale") ş.a.

Asociaţia internaţională neutră esperantistă (U.E.A.) a fost primită, în decembrie 1954, ca membru consultant al U.N.E.S.C.O., cu dreptul de a avea reprezentant permanent. Limbile construite cu scopul de a fi utilizate pe scară internaţională nu pot pretinde însă mai mult decît le-o spune numele, adică de a fi instrumente de comunicare în domenii restrînse, alături de limba maternă, deci au un rol mai puţin important decît cel pe care-l au limbile naturale de circulaţie mondială. Este o utopie să credem că esperanto sau o altă limbă construită ori chiar naturală de uz internaţional se va impune vreodată în dauna limbilor naţionale.

Scanned with OKEN Scanner

13.

CAUZELE SCHIMBĂRILOR LINGVISTICE

Cauzalitatea reprezintă o parte a conexiunii reale a obiectelor şi fenomenelor. În interpretarea marxist-leninistă, singura ştiinţifică, lucrurile trebuie privite astfel : „*Cauza şi efectul, ergo, sînt numai momente ale interdependenţei universale, ale legăturii (universale), ale înlănţuirii reciproce a evenimentelor, numai verigi în lanţul dezvoltării materiei*” [1]. „*Pe de o parte, trebuie să adîncim cunoaşterea materiei pînă la cunoaşterea (pînă la conceptul) substanţei pentru a găsi cauzele fenomenelor. Pe de altă parte, adevărata cunoaştere a cauzei este adîncirea cunoaşterii de la exteriorul fenomenelor la substanţă*” [2]. „*Raportul de substanţialitate se transformă în raport de cauzalitate*”[3]. În sfîrşit, Lenin mai atrăgea atenţia asupra unui fapt de care trebuie neapărat ţinut seamă în interpretarea obiectului fiecărei ştiinţe. Este vorba de : „*Caracterul multilateral şi atotcuprinzător al legăturii universale pe care cauzalitatea nu o exprimă decît unilateral, fragmentar şi incomplet*” [4]. Ce trebuie să înţelegem însă prin *dezvoltare*? „*Dezvoltarea este « lupta » contrariilor*” [5]. Dialectica marxistă concepe „*dezvoltarea ca unitate a contrariilor (dedublare a unicului în contrarii, ce se exclud reciproc, şi raporturile dintre acestea)*”. Aici „*atenţia principală se îndreaptă tocmai spre cunoaşterea izvorului « auto » mişcării*” [6].

„*Unitatea (coincidenţa, identitatea, acţiunea egală) contrariilor este condiţionată, temporară, trecătoare, relativă. Lupta dintre contrarii, care se exclud reciproc, este absolută, precum absolută este dezvoltarea, mişcarea*”[7]. „*Dacă totul se dezvoltă înseamnă că totul trece dintr-una într-alta, deoarece se ştie că dezvoltarea nu este o simplă* **creştere, mărire** *(respectiv micşorare) etc.* **universală** *şi eternă*” [8]. Dezvoltarea se produce în spirală.

Caracterizată prin multiple metode speciale de cercetare (vezi cap. *14*), lingvistica generală şi comparată este obligată să recurgă, în prezent, la

---

[1] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, Bucureşti, 1956, p. 128.
[2] *Loc. cit.*
[3] *Ibidem*, p. 127.
[4] *Ibidem*, p. 128.
[5] *Ibidem*, p. 322.
[6] *Loc. cit.* (în nota precedentă).
[7] *Loc. cit.*
[8] *Ibidem*, p. 231.

Scanned with OKEN Scanner

ansamblul lor, nu poate, sub nici o formă, absolutiza una dintre ele, dacă vrea să explice în mod satisfăcător esenţa şi originea fenomenelor, în primul rînd, desigur, *cauzalitatea*. Cu toate progresele realizate de lingvistica istorică în peste o sută cincizeci de ani, *cauzalitatea* a fost, totuşi, prea puţin studiată în limbă, rezultatele cercetărilor fiind încă nesatisfăcătoare.

Constatarea că limba în ansamblu se transformă (în materie de sunete, forme gramaticale şi vocabular) reprezintă una din marile cuceriri ale lingvisticii din sec. al XIX-lea. Este suficient să comparăm două stadii diferite din evoluţia limbii, pentru ca să ne dăm seama că între ele există deosebiri mai mari sau mai mici. Schimbarea limbii nu poate fi, deci, observată decît în diacronie.

„Comparaţia implică stabilirea conformităţii sau a nonconformităţii a două sau mai multor stări comparate.

Fiind vorba de un fenomen în perpetuă mişcare cum este limba, conformitatea a două momente atît de depărtate în timp [de la latină la română, *A. V.*] *nu poate fi înţeleasă decît ca identitate în esenţa elementelor comparate*"[9]. Dacă însă variabilitatea limbii constituie un fapt evident, natura schimbării este mai puţin evidentă. În primul rînd, limba se schimbă, pentru că trebuie să se adapteze necontenit nevoilor comunicării : ea reflectă realitatea extralingvistică, iar această realitate se schimbă neîncetat. În consecinţă, limba trebuie să se conformeze. Dar impulsul schimbărilor lingvistice nu depinde numai de mediul, variabil istoriceşte, în care limba funcţionează. Restructurarea limbii nu se produce exclusiv datorită progresului realizat în viaţa materială şi spirituală a societăţii. Procesul acesta poate să aibă loc şi pentru a desăvîrşi tehnica lingvistică, deoarece sistemul se autoreglează (în virtutea unor necesităţi interne proprii mecanismului). În sfîrşit, o limbă se poate schimba (şi chiar dispărea) sub influenţa alteia (cf., de pildă, soarta idiomurilor autohtone din provinciile romanizate — Dacia, Galia şi Peninsula Iberică). Această dublă (mai rar, triplă) dependenţă a evoluţiei limbii (de mediul în care există şi de necesităţile impuse de sistem) ne face să înţelegem complexitatea cauzelor ce declanşează schimbări lingvistice. Dar tendinţa limbii de a se schimba încontinuu este acompaniată de una contrarie, conservatoare, fără de care n-ar fi posibilă comunicarea în cadrul unei generaţii sau între generaţii. Dacă, de exemplu, dezvoltarea limbii n-ar fi frînată de procese care-i menţin calitatea şi identitatea pe o perioadă mai mare de timp, atunci n-am mai fi în stare să înţelegem un text de la începutul sec. al XX-lea (în limba maternă). În fiecare moment din evoluţia sa, limba, la fel ca alte fenomene din realitate, reprezintă o unitate dialectică a contrariilor : în mod obiectiv, ea este un fenomen social în egală măsură stabil şi mobil. Lupta contrariilor semnalate asigură acea stabilitate relativă, care face posibilă codificarea faptelor lingvistice, inclusiv normarea limbilor literare. Stabilitatea şi mobilitatea limbii în ansamblu depind de gradul de receptare şi reflectare a mediului ambiant, dar şi de factorii interni care declanşează transformările. În acelaşi timp, trebuie spus că, în manifestarea lor, schimbările produse în limbă nu numai că sînt motivate şi acceptate, dar şi limitate de societate, pentru că, fără un atare echilibru, relativ, între mobilitate

[9] C. Maneca, *Analiza semică a lexicului — Cu aplicare la lexicul de origine latină al limbii române* —, în *LR*, XVIII, 1969, p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

și stabilitate, n-ar mai fi cu putință realizarea comunicării interumane, ea constituind, în fond, destinația esențială și scopul primordial al limbii. De aceea, în evoluția limbii nu există salturi. Schimbările lingvistice se petrec, de regulă, lent și afectează mai întîi sincronia. Este, în orice caz, greșit să se creadă — cum au admis, de pildă, unii dintre adepții lui F. de Saussure — că sistemul sincronic al limbii ar fi static, cu alte cuvinte, în afara dezvoltării. Dar lipsa schimbărilor nu înseamnă implicit și lipsa evoluției. Desigur, nu trebuie neglijat nici faptul că momentul inițial și momentul final al transformării coexistă un timp. Deci, evoluția limbii nu poate fi redusă numai la schimbări produse în diacronie : limbile se schimbă în cursul funcționării lor, al utilizării în actele vorbirii. Într-adevăr, acestea din urmă nu reprezintă numai un proces de selecție, ci și unul de creație. Deja în 1931, R. Jakobson scria că : *„împletirea dintre static și dinamic este una din antinomiile dialectice originare ce caracterizează conceptul limbii. Dacă nu se ține seama de această antinomie, nu poate fi înțeleasă dialectica dezvoltării limbii"* [10]. Comentînd citatul reprodus, acad. G. I. Gulian nota[11] : *„Prin această energică accentuare a concepției sale structurale, Jakobson s-a delimitat net atît de Saussure, cît și de structuralismul cercului din Praga"*. Dinamismul caracterizează orice stare a limbii. Așadar, cum au arătat deja N. S. Trubetzkoy și R. O. Jakobson, conceptele de *static* și *sincronic* nu coincid.

Evoluția limbii, în toate compartimentele ei, are loc în permanență, dar treptat. Schimbările depind de structura internă a limbii, de funcționarea ei, de raportul dintre elementele constituente, de factorul geografic și social. Schimbările provocate de particularitățile lingvistice ale sistemului asigură *autoevoluția* limbii prin rezolvarea unor contradicții dialectice (numite *antinomii*).

Schimbările lingvistice au anumite particularități, explicabile prin apartenența limbii la sisteme dinamice foarte complicate.

Pentru a înțelege evoluția limbii, trebuie să înțelegem, în primul rînd, natura interacțiunii dintre limbă și mediu. Limba nu înregistrează tot ce se petrece în realitatea extralingvistică : ea alege, cu alte cuvinte, se autoreglează, pentru a-și păstra identitatea și destinația. Se știe, astfel, că numai unele inovații se impun în sistemul limbii. Majoritatea schimbărilor fonetice, de pildă, nu pot fi o reflectare a schimbărilor produse în viața economică și social-politică a vorbitorilor. Dimpotrivă, factorul demografic, contactele dintre popoare, progresul științei, culturii, tehnicii etc. se oglindesc în istoria limbilor și constituie cauze ale schimbărilor.

Caracterul specific al interacțiunii dintre elementele componente ale limbii (fonetică, lexic, gramatică) se schimbă cu timpul, iar aceasta nu rămîne fără urmări asupra ansamblului.

O altă particularitate pusă în lumină de evoluția limbii o constituie autonomia relativă a elementelor care compun sistemul în procesul transformării lui generale. Desigur, în sistem elementele sînt indestructibil legate între ele și se influențează reciproc, dar schimbările produse în

[10] E. Holenstein, *Roman Jakobsons phänomenologischer Strukturalismus*, Frankfurt, 1975, p. 15 (apud G. I. Gulian, *Marxism și structuralism*, București, 1976, p. 232).

[11] *Loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

fiecare sector în parte nu afectează integral specificul ansamblului, a cărui identitate (sau calitate) se păstrează multă vreme.

Schimbările lingvistice se produc în condiţii specifice, pe care, adeseori, nu le putem reconstitui (vezi, de exemplu, cele spuse *supra*, în cap. *9*, *Fonetica şi Fonologia*, despre schimbările *necombinatorii* sau aşa-zise *spontane*).

În studierea schimbărilor lingvistice trebuie să avem în vedere şi faptul că structura internă a sistemului manifestă o anumită independentă faţă de substratul ei material. Un exemplu concludent îl constituie multiplele posibilităţi de manifestare lingvistică a aceleiaşi structuri. Aşadar, în limbă nu există corelaţii obligatorii între schimbările materiale şi schimbările sistematice (structurale).

Etiologia schimbărilor este, după cum vedem, una dintre problemele centrale şi, în acelaşi timp, cele mai dificile şi mai controversate ale lingvisticii generale. Într-adevăr, dacă variabilitatea limbii, care pentru cercetător constituie un element de primă importanţă, absolut indispensabil pentru a defini formele de existenţă specifice limbii, legate indestructibil de caracteristicile esenţiale ale acesteia, reprezintă un fapt indiscutabil şi evident, nu tot acelaşi lucru se poate spune despre natura schimbărilor produse.

Una din lipsurile serioase ale multor lucrări de lingvistică istorică o constituie încercarea de a explica evoluţia limbii ca rezultat al acţiunii unui singur factor. Astfel, între procesele *exogene* care, după diferiţi autori, ar fi dus la destrămarea declinării în bulgară, au fost invocate, pe rînd, influenţa substratului traco-ilir, a celui protobulgar, influenţa românească (latinească), grecească ori, în sfîrşit, influenţa unui substrat general balcanic, iar dintre procesele *endogene*, cînd factorul fonetic, cînd cel sintactic [12]. Acest mod unilateral de a privi lucrurile a fost combătut de K. Togeby, E. Coseriu, B. A. Serebrennikov ş.a. Nu toţi specialiştii sînt însă de acord cu un asemenea punct de vedere. Din primul moment ne lovim de două extreme :

1) Astfel, unii consideră că toate modificările produse în limbă au cauze extralingvistice, ele urmînd a fi identificate în condiţiile de existenţă a societăţii în care funcţionează limba. Criticînd pe neogramatici pentru tentativele lor de a descoperi cauzele schimbărilor în psihologia vorbitorilor, Alf. Sommerfelt semnala că întreaga varietate a factorilor care duc la transformări au, în ultimă instanţă, caracter social. Această concepţie este, uneori, modificată după cum urmează : se acceptă acţiunea unor cauze interne ale evoluţiei, dar se adaugă că dincolo de ele acţionează factori extralingvistici.

2) Potrivit unui alt punct de vedere, de asemenea extremist, toate modificările limbii sînt provocate de cauze exclusiv interne. O variantă a acestei concepţii o reprezintă teoriile după care toate impulsurile extralingvistice, admiţînd că se manifestă, nu intră în competenţa lingvisticii. L-am putea cita aici pe J. Kuryłowicz (1895—1978), dar şi pe A. Martinet, după care, numai cauzalitatea internă interesează pe lingvist [13].

---

[12] Vezi Klaus Steinke, *Studien über den Verfall der bulgarischen Deklination. Das bulgarische Kasussystem zu Beginn des 13. Jahrhunderts*, München, 1968.

[13] Vezi *Elemente de lingvistică generală* (traducere din limba franceză), Bucureşti, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

Ambele teorii sînt unilaterale. În producerea schimbărilor lingvistice, preponderent este elementul intern. Dar nu poate fi neglijată nici importanţa pe care o au schimbările din societate asupra prefacerilor lingvistice [14]. Astfel, chiar în materie de fonetică, în afară de împrumutul de foneme, există şi alte fapte, mult mai importante şi mai numeroase (de exemplu, fonetismele hipercorecte), ce pot fi explicate prin influenţa societăţii.

Admiţînd, real, ideea dublei dependenţe a evoluţiei limbii de factori interni şi externi, sarcina specialistului de astăzi nu stă în a studia unele cauze în dauna altora [15], ci în a demonstra, obiectiv, cum anume se manifestă acţiunea unora sau a altora dintre aceste cauze (sociale, psihologice, biofiziologice, fizice) şi cum se împletesc ele concret. Deşi pluralitatea cauzelor ar putea fi considerată de unii ca manifestare a eclectismului [16], totuşi ea este singura care corespunde realităţii. Astfel, din definirea limbii ca sistem dinamic, decurge, în mod logic, că unele defecţiuni interne sînt eliminate sub presiunea sistemului, iar din considerarea limbii ca sistem deschis, aflat în interacţiune permanentă cu mediul, rezultă că analiza descriptivă nu este completă, dacă nu ţine seamă de formele concrete ale acestei interacţiuni.

Relevînd dependenţa limbii de o sumedenie de factori, A. Meillet nota că modificările lingvistice sînt declanşate de cel puţin trei feluri de cauze :

a) de structura limbii respective, cu alte cuvinte de organizarea ei ;
b) de condiţiile psihologice, fizice, spaţiale şi sociale ;
c) în sfîrşit, de influenţele parţiale exercitate de alte limbi.

Factorii din prima grupă sînt, evident, de natură internă, *intralingvistici* ; specificul lor este determinat, în egală măsură, şi de substanţa sonoră, de reţeaua de relaţii care există între elemente (cu alte cuvinte, de *structura* limbii) şi, în fine, de gruparea elementelor şi a relaţiilor într-un tot unitar (care este *sistemul*). Schimbările determinate de sistem reprezintă însă numai o parte a transformărilor interne produse în limbă.

Factorii menţionaţi de Meillet în grupa a doua sînt *extralingvistici*, iar cei din ultima grupă — *semilingvistici* (social-economici şi chiar politici). Dar, formele pe care le ia contactul lingvistic depinde direct de limbile care vin în contact şi, în acest sens, acţiunea unui sistem asupra altuia poate fi considerată şi ca proces intralingvistic. În orice caz, rolul deosebit al acestor factori, în totalitatea cauzelor care provoacă schimbări, este evident.

Trebuie, desigur, să facem o delimitare mai netă între *cauzele* schimbărilor lingvistice şi *caracterul*, statutul lor funcţional. Indiferent de cauza schimbării, încadrarea rezultatelor ei în sistem sau generalizarea faptului în limbă au un caracter social.

---

[14] Vezi şi Al. Graur, *Raportul dintre factorii interni şi externi în istoria limbii*, în *LR* XIV, 1965, 1, p. 17—20 ; I. Rizescu, *Rolul factorilor interni şi al factorilor externi în dezvoltarea limbii*, în *PLG*, III, 1961, p. 125—138 ; Valeria Guţu Romalo, *Sistem şi evoluţie lingvistică: din morfologia verbului românesc*, în *Sistemele limbii*, Bucureşti, 1970, p. 217—221 ; R. A. Budagov, *Čto takoe razvitie i soveršenstvovanie jazyka?*, Moscova, 1977.

[15] Cf. şi *OJa*, 1970, p. 218.

[16] *Ibidem*.

Aşadar, orice schimbare a limbii are o anumită cauză. Cercetarea cauzelor constituie una din sarcinile esenţiale şi foarte dificile ale lingvisticii. Astfel, deşi s-au dat ori s-au propus tot felul de explicaţii, nici una nu a adus lumină completă [17]. Au fost, de pildă, invocate, în această perspectivă, *condiţiile climaterice*, a căror influenţă asupra limbii nu poate fi neglijată, căci ele acţionează asupra stării fiziologice a vorbitorilor. La prima vedere, efectul unor astfel de cauze pare evident : unele limbi nordice întrebuinţează mult consoanele, altele, meridionale, recurg mai des la vocale. De îndată însă ce intrăm în detalii, problema se complică. De exemplu, limbile scandinave folosesc mult consoanele, dar finlandeza, lapona şi estoniana, tot limbi nordice, se servesc mai mult de vocale. În afară de aceasta, s-au adus şi alte argumente, valabile nu numai pentru cazul citat. „*Comparînd lapona cu maghiara, limbă sudică faţă de prima şi înrudită cu ea, dar mai puţin vocalică, putem respinge corect ipoteza care face din climă un factor al evoluţiei lingvistice*" [18]. Tot în materie de sunete, s-a mai invocat *legea minimului efort*, adică tendinţa ce se manifestă în grai de a se simplifica, de a se înlesni activitatea organelor articulatorii. În fine, *substratul etnolingvistic anterior* (vezi amănunte *infra*), al cărui rol asupra schimbărilor fonetice şi asupra aspectului limbilor în lexic, gramatică şi derivare nu poate fi tăgăduit (vezi, de pildă, resturile de substrat daco-getic din structura limbii române). Astfel, în limbile indo-europene din India întîlnim un tip special de consoane dentale, numite *linguale* sau *cerebrale* (oclusive, al căror punct de contact este partea cea mai înaltă a cerului gurii) : *ṭ, ḍ, ṭh, ḍh*. Asemenea sunete nu există nici în persană, nici în celelalte limbi indo-europene, dar sînt foarte răspîndite în idiomurile dravidiene din sudul Indiei. Pare, deci, normal să explicăm prin substrat dravidian apariţia acestor consoane în sistemul fonologic al sanscritei. Firește, nu trebuie să punem totul pe seama substratului (vezi detalii *infra*).

Relevînd schimbările limbii (de pildă, în ceea ce priveşte sunetele), specialiştii au văzut că aici se manifestă anumite *legi*. La un moment dat, s-a crezut că legile fonetice se produc cu o constanţă absolută. Neogramaticii însă (despre care vezi *supra*, cap. *11*) au mers atît de departe, încît au afirmat că legile limbii sînt tot aşa de fatale în manifestările lor ca şi legile fonetice. Dar legile fonetice nu sînt lipsite de excepţii. Multe din aceste abateri sînt efecte ale *analogiei* (engl. *analogy*, fr. *analogie*, germ. *Analogie, Angleichung*, it. *analogia*, r. *analogija*, sp. *analogía*), *asimilării* sunetelor, *amestecului* de dialecte şi limbi, *împrumuturilor* etc. (vezi şi capitolele precedente ale cursului de faţă). De pildă, numeroase excepţii de la legile fonetice au fost explicate prin influenţa internă a *analogiei*. Prin *analogie* înţelegem „*schimbarea parţială a formei unui cuvînt după forma altor cuvinte, pentru a-l integra în categoria acestora*" [19].

---

[17] Vezi, de pildă, E. H. Sturtevant, *Introduction to the historical study of language*, Chicago, 1968 ; *OJa*, 1970, p. 197—313 ; W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1963, p. 16 ş.u. (sau ediţia spaniolă : *Problemas y métodos de la lingüística*, Madrid, 1956).

[18] *TLG*, p. 308.

[19] P. Zugun, *Limba română contemporană. Fonetica şi Fonologia*, p. 93.

Scanned with OKEN Scanner

Dezvoltarea regulată a fonemelor este, adeseori, tulburată de impulsuri analogice. Căci uneori analogia creează sau opreşte acţiunea legilor (ori tendinţelor) fonetice, alteori ea potriveşte sau generalizează. Domeniul afectat de analogie este imens (şi nu numai în fonetică, ci şi în flexiune, sintaxă, derivare şi chiar lexic). Analogia are putere uniformizatoare în sistemul limbii în genere. De exemplu, în limba română, *a* accentuat din latină, urmat de nazală *(n, m)* şi o altă consoană, a dat *î* : *románus* > *rumân*, iar apoi *român*; *cámpus* > *cîmp*; *cánto* > *cînt*, *cántat* > *cîntă* etc. La pers. I şi a II-a pl. a verbului *cánto, cantáre*, unde *a* nu mai era accentuat *(cantámus, cantátis)*, el a dat în română tot *î*, dar nu fonetic, ci analogic (sub influenţa pers. I şi a II-a sg.). În limba rusă, existenţa lui *'o* înaintea consoanelor moi *(nes'óte* „purtaţi", *ved'óte* „duceţi") se explică tot prin analogia cu formele de la sg., unde *'e* accentuat a dat *'o* înaintea consoanelor dure, nu moi *(nes'ót* „(el) poartă", *s'óstry* „surori", *s'óla* „sate" etc.). În acest sens, legile fonetice au o anumită relativitate. Ele sînt valabile numai pentru o perioadă dată şi pentru o regiune determinată. Aşadar, fiecare lege (tendinţă) fonetică poate fi limitată în ceea ce priveşte *spaţiul* (fiecare limbă şi fiecare dialect au legi deosebite), *timpul* în diferite epoci din istoria uneia şi aceleiaşi limbi întîlnim diferite legi fonetice), *situaţia fonemelor sau a grupelor de foneme* în raport cu diversele poziţii pe care le ocupă în cuvinte. Într-adevăr, unul şi acelaşi sunet poate să fie tratat în mod diferit, după poziţia lui în cuvînt (la iniţială, în poziţie medială sau finală) şi în funcţie de natura sunetelor înconjurătoare. Prin urmare, legile fonetice nu sînt reguli absolute, lucrînd orbeşte, ci tendinţe care se manifestă în evoluţia sunetelor. În analiza ştiinţifică a fenomenelor etimologice, semantice şi morfologice e necesar să ţinem întotdeauna seama de schimbările fonetice.

În mod natural şi obiectiv, limbajul uman este supus schimbărilor de tot felul şi pe toată suprafaţa pămîntului. Limba, în ansamblul ei, este un produs al istoriei societăţii.

În limbă totul e legat — direct sau indirect — de istoria societăţii [20]. În continuare, vom vorbi despre rolul şi importanţa explicaţiilor prin *factorul etnologic* în schimbările lingvistice.

Problema rolului jucat de *substrat* în istoria diverselor idiomuri a constituit — şi constituie şi în prezent — una dintre sarcinile fundamentale ale lingvisticii generale şi comparate. Putem chiar spune că teoria substratului completează metoda comparativă-istorică, deoarece aceasta din urmă are de studiat şi inovaţiile apărute sub influenţa populaţiilor autohtone. În cercetările etnografice mai noi substratul este, de asemenea, examinat în toate manifestările lui.

Ideea cu privire la posibilitatea influenţei substratului etnic şi lingvistic asupra formării limbii populaţiilor care au venit în contact cu idiomurile autohtone a fost emisă încă în veacul al XV-lea. Ea capătă însă o largă răspîndire de-abia în sec. al XIX-lea şi al XX-lea. Se poate afirma că invocarea teoriei substratului în explicaţiile lingvistice a fost determinată

---

[20] În ceea ce priveşte relaţia *limbă-istoria societăţii*, vezi amănunte în articolul lui V. Rusu, *Note despre legătura dintre fenomenele de limbă şi istoria societăţii*, în *PLG*, III, 1961, p. 95-105.

într-o mare măsură de *teoria valurilor* elaborată, după cum am văzut, de J. Schmidt la 1872. Trebuie semnalat că tot de aici au plecat şi reprezentanţii lingvisticii spaţiale (italienii, în primul rînd), care dezvoltă ideea substratului. Într-adevăr, în apariţia limbilor indo-europene un rol important l-au jucat substraturile, diferite de la un teritoriu la altul. Nici nu ne putem explica altfel, cum din dialecte asemănătoare să se fi dezvoltat limbi deosebite. Dacă am ignora rolul acestui factor în evoluţia limbilor, atunci nu ne-am mai putea explica mecanismul unor prefaceri lingvistice. Căci dialectele unei limbi comune (de bază) au adeseori o evoluţie cu totul aparte. Dacă amestecul cu alte limbi n-ar juca nici un rol, dacă în sistemul legilor interne de dezvoltare a unui idiom oarecare elementul autohton n-ar interveni, atunci limba aceea ar imprima dialectelor formate cu timpul tendinţe identice de dezvoltare, proprii iniţial limbii comune. Astfel, cele mai vechi idiomuri indo-europene în primele lor monumente scrise diferă foarte mult între ele (în fonetică, lexic şi gramatică). Nu este exclus ca unele din aceste particularităţi să fi fost provocate de acţiunea substratului. De exemplu, originea consoanelor cerebrale din limbile indiene poate fi explicată prin substrat dravidian [21]. Declinarea în practică posedă unele trăsături specifice care pot fi puse pe seama elementului autohton dravidian şi munda (mai ales limba khevari). Prin substrat, dar şi prin evoluţie fonologică proprie a fost explicată mutaţia consonantică din limbile germanice. În română substratul daco-getic explică proveniența anumitor schimbări fonetice şi păstrarea de elemente autohtone (prelatine) în lexic, gramatică şi derivare[22]. În bulgară există urme ale substratului trac în fonetică, vocabular, dar mai ales în hidronimie, toponimie şi antroponimie. Exemplele acestea se pot înmulţi. Unii au explicat chiar dispariţia laringalelor prin amestecul indo-europenilor cu alte triburi. Foarte importantă, teoria evoluţiei interne a limbii nu poate explica toate schimbările produse în sistem, mai ales cînd e vorba de perioade întinse în timp şi cu deosebire vechi. Nu trebuie, deci, ignorat rolul factorilor externi şi, desigur, al substratului etnolingvistic. Amestecul cu populaţiile autohtone se reflectă nu numai în lexic şi gramatică, ci şi în psihologie, folclor, religie, morală etc.

Primul care a cercetat mai amănunţit efectele substratului asupra formării particularităţilor specifice limbilor *romanice* a fost G. I. Ascoli (1829—1907). Cu toate că a cîştigat mulţi adepţi, ideea lui Ascoli n-a fost şi nici nu este îmbrăţişată de toată lumea. Astfel, *ū* latin ar fi devenit *ü* francez sub influenţa substratului celtic. Deşi pentru trecerea lui *ū* la *ü* se găsesc analogii în vechea suedeză şi elină, explicarea prin substrat în cazul de faţă este mult mai plauzibilă. Căci *u* lung latinesc a dat *ü* nu numai în Franţa, ci şi în Italia de nord, în unele dialecte retoromane, deci pe un teritoriu locuit anterior de celţi; în celtică *u* a trecut la *i* prin faza intermediară *ü*. Tot aşa, prin substratul iberic s-ar explica prefacerea lui *f-* iniţial latinesc în *h-* spaniol. Întrucît în sistemul fonetic al celţilor

[21] În tamilă şi alte limbi dravidiene aceste sunete se întîlnesc pînă astăzi. Influenţa substratului asupra limbilor indo-europene din India fusese susţinută încă de G. I. Ascoli.

[22] În legătură cu elementele de substrat traco-daco-getic în română, vezi amănunte *supra*, cap. *8*, e).

Scanned with OKEN Scanner

din Iberia nu exista sunetul *f*, era natural ca în procesul de asimilare al latinei ei să fi substituit acest fonem prin *h*.

Nu insistăm acum asupra tuturor amănuntelor legate de transformările menţionate aici mai sus. Vom reveni ulterior şi la fapte, şi la interpretări, şi la obiecţii. Subliniem doar că romaniştii, adepţi ai explicaţiilor cu ajutorul substratului, nu au ştiut întotdeauna să încadreze rolul acestui factor în teoria generală a bilingvismului. Totuşi, găsim că meritul teoriei substratului este mare: ea a afirmat şi a menţinut în lingvistică *principiul explicării cauzelor* care provoacă schimbări, chiar dacă partizanii ei în practică n-au aplicat-o totdeauna în mod consecvent şi adecvat. A fost însă prima încercare de a evita descriptivismul neogramaticilor. De aici succesul ei, care trebuie, în fond, considerat şi reconsiderat în mod cît mai obiectiv.

Punctul cel mai vulnerabil al numeroaselor ipoteze formulate de adepţii teoriei substratului îl constituie lipsa datelor concrete cu privire la particularităţile limbii populaţiei autohtone. În general, atitudinea sceptică a multor lingvişti faţă de rolul substratului în viaţa limbilor va fi fost provocată mai cu seamă de puţinătatea informaţiilor pe care le deţinem în legătură cu idiomurile băştinaşe din diversele provincii romane. Astfel, s-a pus la îndoială justeţea afirmaţiilor după care *f* iniţial latin a fost înlocuit în spaniolă (şi în unele graiuri gascone) cu *h* sub influenţa limbii bascilor. Mai întîi, originea celt-iberică a bascilor este problematică. Pe de altă parte, deoarece avem un fapt singular, explicaţia apariţiei lui în modul arătat mai sus rămîne de domeniul ipotezelor. Cercetările mai noi au demonstrat că, de fapt, în Pirinei (e vorba de antichitate) trebuie să distingem trei zone lingvistice vechi (înainte de venirea romanilor): 1) *gasconă*, vorbită de gasconi, strămoşi ai bascilor; limba *acvitană*, dispărută la începutul erei noastre, dar vorbită mai înainte pe teritoriul Franţei meridionale, era îndeaproape înrudită cu gascona; 2) *iberică*; 3) *tartesică* (în regiunea vechiului Tartessos). Chestiunea originii lui *h* spaniol se complică deci. În privinţa limbilor din Pirinei mai trebuie luată în consideraţie şi influenţa — de mai mare sau mai mică importanţă — exercitată asupra lor de fenicieni (puni), greci şi, probabil, şi de etrusci.

În legătură cu trecerea lui *f*- latin iniţial la *h*- spaniol mai intervine o problemă. Cum se face că limba latină, deşi a venit în contact cu substratul iberic încă în sec. al II-lea î.e.n., totuşi grafia *h*- (în loc de *f*-) apare destul de tîrziu?[23]

Explicaţia prin substrat este însă plauzibilă, în primul rînd pentru că în limbile iberice, ca şi în basca de azi, *f* lipseşte la iniţială. În plus, fenomenul nu este izolat. Căci în spaniolă, portugheză şi catalană există şi două tipuri de *r* care nu pot fi interpretate decît prin substratul iberic.

Avînd în vedere principialitatea chestiunii discutate, vom reveni aici asupra altor aspecte ale ei.

---

[23] În veacul trecut existau fapte numai pentru începutul sec. al XIV-lea. În anul 1909 au fost însă descoperite monumente care atestă fenomenul respectiv în sec. al XIII-lea. În prezent s-au găsit date care probează trecerea lui *f*- la *h*- în texte din sec. al XI-lea.

Scanned with OKEN Scanner

Chiar mai înainte de G. I. Ascoli, H. Schuchardt emisese ideea că particularităţile idiomurilor romanice s-ar datora influenţei directe din partea limbilor autohtone asupra latinei provinciilor. Ascoli vedea însă cauza formării limbilor neolatine exclusiv în influenţa substratului diferit de la o provincie la alta. El s-a limitat însă numai la studierea influenţelor pe care limba populaţiilor autohtone le exercită asupra foneticii, fără să se întrebe dacă — şi în ce măsură — structura gramaticală a limbii latine, în procesul de formare a idiomurilor romanice, nu va fi fost şi ea influenţată de substrat. De fapt, şi mai tîrziu, unii lingvişti (de exemplu, G. Gröber, 1844—1911), au susţinut că această influenţă a elementului autohton nu poate depăşi domeniul foneticii. În schimb, G. Mohl admite că substratul lasă urme numai în vocabular. Lucrurile trebuiau, deci, precizate. S-a recurs atunci, pentru analogii, la cercetarea datelor oferite de limbile creole. Metodologia nu este, în principiu, greşită. Căci observaţiile lingvistice efectuate asupra fenomenelor din limbile vii ne pot spune cu multă doză de veracitate cum se vor fi realizat transformările în fazele mai vechi din istoria limbilor. În cazul de faţă însă mai potrivită ni se pare studierea soartei limbii spaniole în America. Bilingvismul este aici permanent, iar limbile indiene coexistă alături de spaniolă.

Faţă de entuziasmul lui G. I. Ascoli şi de exagerările unora dintre discipolii acestuia, la H. Schuchardt şi F. de Saussure găsim o atitudine mult mai rezervată în problemele influenţei substratului, iar la W. Meyer-Lübke (1861—1936) — de-a dreptul critică. Nota de scepticism este şi mai pronunţată la unii dintre structuralişti, care sînt, în general, împotriva acţiunii factorilor externi (inclusiv şi împotriva substratului) asupra evoluţiei sistemului limbii. În realitate, influenţa substratului nu reprezintă ceva exclusiv de ordin extern, căci angajează structura intimă a limbilor.

Fără îndoială, specificul evoluţiei istorice, calitative, a limbilor indo-europene nu poate fi explicat numai prin substrat (cum au crezut H. Hirt, A. Meillet, J. Pokorny ş.a.). În general, în indo-europenistica sec. al XX-lea teoria substratului a constituit mijlocul preferat (şi foarte comod) de a explica mai ales faptele „preistorice" din evoluţia limbilor. Firește, este posibil — sau chiar foarte probabil — ca în fonetică, sintaxă şi vocabular unele particularităţi specifice limbilor indo-europene vechi să se fi format exclusiv în urma contactului cu idiomurile autohtone din Europa şi Asia. Căci, lucru adevărat, deosebirile dintre limbile indo-europene nu pot fi explicate numai prin expansiunea triburilor care le vorbeau [24]. Dar cînd

[24] Problema *substratului* (engl. *substratum*, fr. *substrat* şi *substratum*, germ. *Substrat* şi *Substratum*, it. *substrato* şi *sostrato*, r. *substrat*, sp. *sustrato*) nu trebuie, deci, să lipsească din lucrările consacrate originii limbilor aparţinînd diverselor familii. Prin analogie cu *substratul* s-au format şi termenii *adstrat* (engl. *adstrat*, fr. *adstrat*, germ. *Adstrat*, r. *adstrat*, sp. *adstrato*) şi *superstrat* (engl. *superstrat*, r. *superstrat*, sp. *superstrato*). În principiu, prin *adstrat* se înţelege limba sau dialectul în uz într-o regiune vecină cu ţara, în care se vorbeşte idiomul luat ca referinţă; datorită contiguităţii geografice, adstratul poate influenţa sistemul acestuia din urmă (de exemplu, engleza este adstrat pentru franceză şi invers). Termenul *superstrat* desemnează orice limbă introdusă în anumite condiţii istorice (de pildă, în epoca marilor migraţii), pe teritoriul alteia, fără însă a o înlocui pe aceasta. Dispărînd, limbile de superstrat influenţează îndeosebi lexicul

Scanned with OKEN Scanner

nu avem date concrete, cînd ne lipseşte termenul de comparaţie, foarte uşor ne putem lăsa ademeniţi, cum, dealtfel, s-a şi întîmplat, de cele mai fantastice ipoteze. Astfel, explicînd originalitatea limbii vechi irlandeze în sintaxă, J. Pokorny vorbeşte de prezenţa elementului de *substrat berber*, care a lăsat, în schimb, intactă morfologia indo-europeană a acestui idiom celtic. Este însă imposibil de demonstrat existenţa unei populaţii hamite în Britania înainte de venirea celţilor.

Cît priveşte substratul neindo-european prin care A. Meillet, T. E. Karsten, S. Feist, H. Güntert, Fr. Ribezzo ş.a. au căutat să explice *mutaţia consonantică* din limbile germanice, trebuie spus că nu dispunem de nici un fel de probe pentru a-l determina din punct de vedere lingvistic şi istoric [25]. Cam aceeaşi este şi situaţia aşa-numitului *substrat mediteraneean* care ar fi influenţat structura limbilor latine, greacă, spaniolă [26], română [27], albaneză etc. Nu avem date care să probeze o atare influenţă.

Cele spuse aici mai sus în legătură cu rolul substratului în dezvoltarea limbilor indo-europene este aplicabil în mai toate cazurile unde s-au produs schimbări de populaţii ce au drept consecinţă dispariţia limbii semin-ţiilor autohtone [28]. Astfel, apariţia unora dintre particularităţile specifice limbilor din sud-estul Europei a fost explicată, de regulă, prin influenţa unui substrat comun. În celebra sa lucrare *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats* (Paris, 1930), Kr. Sandfeld a criticat teoria substratului balcanic susţinută mai demult de Fr. Miklosich. Cum a arătat însă Al. Rosetti [29], influenţa substratului nu poate fi negată, deşi acesta nu este unicul factor ce trebuie invocat atunci cînd se încearcă un răspuns la mult discutata chestiune a originii elementelor comune limbilor sud-est europene.

Există, fără îndoială, dificultăţi în argumentarea rolului exercitat de factorul etnologic asupra evoluţiei limbilor, dar aceasta nu înseamnă eliminarea lui din explicaţiile ce se dau prefacerilor lingvistice. Dealtfel, trebuie precizat că adversarii teoriei substratului n-au adus în explicarea faptelor controversate argumente mai convingătoare decît cele invocate

---

şi sintaxa (în parte, şi fonetica) limbilor autohtone. Aceasta a fost, de exemplu, soarta elementului germanic care s-a suprapus celui latin în Galia.

[25] Printre adversarii explicării mutaţiei consonantice prin substrat se numără : E. Prokosch, H. Hirt, R. G. Boer, G. Baesecke, Primus Lessiak, Alfred Schmitt, J. Fourquet (acesta din urmă discipol al lui A. Meillet) şi alţii. Ceva similar cu mutaţia consonantică din limbile germanice întîlnim în armeană, hitită, prehelenică, tracă şi celtică.

[26] Influenţa substratului mediteraneean este invocată de R. Menéndez Pidal pentru a explica unele particularităţi în evoluţia istorică a limbii spaniole (*mb*>*m*, *nd*>*n*, *ld*>*l*, sonorizarea lui *p*, *t*, *k* după *n*, *l* sau *r*, folosirea verbului *tener* în loc de *haber* etc.).

[27] Unele elemente, evident de origine daco-getică în română (de exemplu, *argea*, *baci*, *bunget*, *fluier*, *gard*, *măgură*, *pirtu*, *strungă*, *ţap*, *urdă* ş.a.), au fost greşit puse de unii lingvişti străini pe seama substratului „mediteraneean".

[28] Tot aşa stau lucrurile şi în cazul limbilor neindo-europene. Astfel, sunetele *plescăitoare* (fr. *claquants*) din kafiră şi zulusă admit o explicaţie prin substratul hotentot şi boşiman ; în general, influenţa substratului se manifestă aproape pretutindeni.

[29] Vezi *Istoria limbii române, I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1978, p. 204 ş.u.

Scanned with OKEN Scanner

de adepţii ei. În fond, acţiunea substratului nu diferă prea mult de influenţa exercitată de o limbă asupra alteia. Există însă o deosebire. Elementele de substrat alcătuiesc un sistem, căci, adeseori, structural le putem delimita de împrumuturile de mai tîrziu. Dar substratul nu reprezintă, cum am mai spus, numai un element extern, ci şi unul intern, organic, căruia i s-a suprapus limba populaţiei învingătoare. Problema substratului este, deci, legată de formarea popoarelor şi a limbilor. Ea nu poate fi confundată cu problema împrumuturilor ulterioare.

Influenţa substratului se face simţită în fonetică, toponimie, onomastică, morfologie şi sintaxă, mai puţin în derivare [30]. Din contactul limbii autohtone cu limba populaţiei suprapuse pot proveni sunete specifice sau particularităţi fonetice (în sistemul accentuării, de exemplu,) morfologice şi sintactice (topica şi intonaţia propoziţiei), necunoscute limbilor înrudite; împrumuturi lexicale, împrumuturi de afixe care formează cuvinte; apariţia de calcuri (semantice şi sintactice); declanşarea unor fenomene noi în structura lingvistică (de exemplu, tendinţa spre analitism — cf. cazul limbilor bulgară şi macedoneană — sau, dimpotrivă, păstrarea unei bogate flexiuni nominale). Este, deci, greşit să se afirme că influenţa substratului se limitează la vocabular şi la unele elemente ale derivaţiei, dar că angajează în mod cu totul neînsemnat sunetele şi nu atinge lexicul fundamental şi nici structura gramaticală.

Cum am arătat şi mai sus, influenţa substratului poate fi demonstrată cu exemple din limbile vii. Acţiunea acestui factor de dezvoltare lingvistică presupune, întotdeauna, existenţa bilingvismului.

---

[30] Pentru toate aceste probleme vezi şi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 204 ş. u.; *TILR*, II, p. 313—365; A. Vraciu, *Studii de lingvistică generală*, Iaşi, 1972, p. 55—124; *idem*, Limba daco-geţilor; Florica Dimitrescu, Viorica Pamfil, Elena Barboricâ, Cristina Călăraşu, Maria Cvasnîi, Mihai Marta, Liliana Ruxăndoiu, Mirela Theodorescu, Elena Toma, *Istoria limbii române. Fonetică, Morfosintaxă, Lexic*, Bucureşti, 1978, p. 65—74

Scanned with OKEN Scanner

14.

METODELE DE CERCETARE ALE LINGVISTICII

a. Preliminarii

Problema metodelor de cercetare a limbii (în sincronie şi diacronie) constituie una dintre sarcinile fundamentale ale lingvisticii.

Problemele de metodologie şi de filozofie sînt extrem de importante şi de actuale pentru fiecare ştiinţă. Orice domeniu al cunoaşterii tinde — îndeosebi, astăzi — spre specializare, spre un limbaj propriu şi moduri proprii de comunicare. Fizicienii, matematicienii, poeţii şi scriitorii ridică probleme cu implicaţii filozofice. Ceea ce este de remarcat în lumea ştiinţifică din zilele noastre este aversiunea faţă de dogmatism, dezvoltarea din ce în ce mai mare a dialecticii.

În orice împrejurare, vom distinge între *metodele generale* şi *metodele speciale* de investigaţie. Principiile de fundamentare a tezelor ştiinţifice de studiere a realităţii sînt obligatorii în aceeaşi măsură pentru toate disciplinele, inclusiv lingvistica. Metodologia generală este aici una singură — *materialismul dialectic marxist.* Sub acest raport, ştiinţele nu diferă între ele. Alta este însă situaţia metodelor speciale. Ele sînt elaborate în fiecare domeniu al cunoaşterii potrivit cu particularităţile obiectului cercetat.

Aplicînd metoda dialectică marxistă, vom cerceta fiecare fapt lingvistic în legătură indisolubilă cu cele care-l înconjoară şi cu care se influenţează reciproc. Întocmai ca şi în celelalte fenomene din natură şi societate, în limbă toate compartimentele sînt legate între ele şi se influenţează mutual, în sensul că o modificare adusă unuia poate atrage modificări ale altuia (vezi şi cele spuse *supra*, cap. *8—10, 13*).

Metodele speciale ale lingvisticii (comparativă-istorică, comparativă-tipologică, metoda reconstrucţiei interne, metoda foneticii experimentale, metodele structurale şi matematice, tipologice, metoda modelării etc.) au o fundamentare teoretică materialistă. Studierea limbii în plan sincronic foloseşte una dintre particularităţile ei ontologice foarte importante. Numai aşa ne putem desprinde logic de evoluţie şi cerceta limba într-o statică relativă.

Una din devizele lingvisticii structurale o constituie descrierea necontradictorie, absolut obiectivă şi economică, a faptelor de limbă. În teoria structuralistă, această exigenţă este legată de un anumit sistem filozo-

Scanned with OKEN Scanner

fic : noţiunile de „necontradictoriu", „obiectivitate", „economie" sînt şi noţiuni filozofice. Pentru a concretiza, ne permitem să reproducem, în continuare, unele idei dintr-o lucrare a lui L. Hjelmslev, fondatorul *glosematicii* (al structuralismului danez) :

„*Descrierea trebuie să fie lipsită de contradicţii (întemeiată), exhaustivă şi cît mai simplă. Condiţia inexistenţei contradicţiilor are preponderenţă faţă de aceea a tratării exhaustive. Condiţia tratării exhaustive are preponderenţă faţă de aceea a simplicităţii*" [1]. Autorul este înclinat să denumească acest principiu *empiric*. Scopul teoriei limbii îl constituie „*găsirea unei metode cu ajutorul căreia o serie de obiecte de o anumită natură să poată fi supuse unei descrieri lipsite de contradicţii şi exhaustivă*" [2]. „*Scopul teoriei limbii este acela de a ne pune la dispoziţie o metodă cu ajutorul căreia să putem înţelege un text pe baza unei descrieri lipsite de contradicţii şi exhaustive*" [3]. În sfîrşit, „*teoria limbii trebuie să ne dea posibilitatea de a descrie în mod exhaustiv şi fără contradicţii nu numai un anumit text*" [4].

Se pune, mai întîi, problema : ce înseamnă a realiza o descriere necontradictorie ? De fapt, structuraliştii n-au dat un răspuns clar la această întrebare. Dar despre ce fel de contradicţii este vorba ? Căci şi ele pot fi *subiective* sau *obiective*. Spre deosebire de contradicţiile logico-formale (subiective), cele dialectice (obiective) nu pot fi eliminate ori anulate, deoarece caracterizează esenţa fenomenului. Contradicţiile dialectice dezvoltă cunoaşterea şi oferă omului de ştiinţă posibilitatea de a pătrunde mai adînc, pînă la esenţa fenomenului studiat. După glosematicieni însă (cf., în primul rînd, exemplul lui L. Hjelmslev, care a creat algebra imanentă a limbii), contradicţiile logico-formale pot fi înlăturate prin aplicarea unor metode de cercetare formalizate, matematice, bazate exclusiv pe abstracţii pure.

Prin urmare, la baza multor descrieri structuraliste stă un principiu simplificator ; obiectul cercetat este simplificat, redus, pentru a satisface exigenţa unei descrieri necontradictorii, înţeleasă, însă, adeseori, în mod foarte subiectiv. Principiul trebuie preluat pe alt plan, îmbunătăţit, ridicat la o treaptă superioară [5].

Faptele de limbă sînt strîns legate între ele, limba este legată de gîndire şi amîndouă împreună sînt legate de societate (vezi *supra*, cap. *4—8*). În spiritul dialecticii, fenomenele trebuie studiate şi din punctul de vedere al schimbării, dezvoltării, apariţiei şi dispariţiei lor. Cînd specialistul nu numai *descrie*, ci şi *explică* faptele, el nu se poate dispensa de concepte ca *tendinţă*, *direcţia dezvoltării limbii* etc. (vezi *supra*, cap. *7*, *8c)*, *e)*, *f)*, *g)*, *11a)*, *13)* [6].

---

[1] *Preliminarii la o teorie a limbii* (traducere din limba engleză), Bucureşti, 1967, p. 17.

[2] *Op. cit.*, p. 26.

[3] *Ibidem*, p. 27.

[4] *Loc. cit.*

[5] Cf. Valeria Guţu Romalo, *Dezideratul simplităţii în descrierea lingvistică*, în *PLG*, VII, 1977, p. 33—38.

[6] Cf. Paula Diaconescu, *Structură şi evoluţie în morfologia verbului românesc*, Bucureşti, 1970. p. 2 : „*Atît aspectul dinamic al sincroniei, cît şi aspectul static al diacroniei sînt determinate de un factor important al dezvoltării limbii, şi anume de faptul că limba evoluează pe baza a două tendinţe opuse: conservare şi inovare. Aceste două aspecte contradictorii în evo-*

Scanned with OKEN Scanner

Limba se schimbă neîncetat. Astfel, vocabularul se poate modifica, fie pentru că realităţile noi au cerut crearea de noi termeni pe baza materialului propriei limbi sau eliminarea cuvintelor care nu mai corespund noilor stări de lucruri, fie pentru că vorbitorii au venit în contact cu oameni care vorbesc alte idiomuri şi au împrumutat de la dînşii cuvinte şi expresii. Formele gramaticale şi întrebuinţarea lor se pot modifica din cauză că s-a schimbat felul de gîndire al vorbitorilor.

La producerea schimbărilor calitative în limbă contribuie două serii de fapte :

a) *factori interni:* acumularea de schimbări cantitative, ascuţirea contradicţiilor care pretind o rezolvare ;

b) *factori externi:* destrămarea statului, cuceririle, separarea unor grupuri de vorbitori, sau, în alte împrejurări, modificările importante în modul de existenţă.

Contradicţiile alcătuiesc conţinutul intern al transformărilor cantitative în calitative. Principala contradicţie, a cărei rezolvare determină dezvoltarea limbii o constituie contradicţia dintre formă şi conţinut (forma sonoră a limbii şi modul de gîndire). Există unele contradicţii generale, proprii adică tuturor limbilor. Astfel, fraza are patru termeni, iar judecata numai trei. Nu orice frază exprimă o judecată. În afară de conţinutul, logic, intelectual, fraza mai are şi unul afectiv. Subiectul logic nu corespunde totdeauna subiectului gramatical. Între logică şi gramatică mai sînt şi alte tipuri de contradicţii (vezi capitolele respective din prezentul curs).

Tezele fundamentale şi principiale ale lingvisticii marxiste în problemele privind obiectul şi metoda de cercetare ştiinţifică stabilesc că limba serveşte societatea ca mijlocul cel mai important de comunicare, de schimb de idei şi de înţelegere între oameni. În acelaşi timp, ea este şi o unealtă a raţiunii. Fără să alcătuiască o identitate, limba şi gîndirea sînt indestructibil legate între ele, una nu poate exista fără cealaltă. În felul acesta, se conturează cele două funcţiuni de bază ale limbii : funcţiunea comunicativă şi funcţiunea de exteriorizare a gîndirii.

Din premisele expuse aici decurg metodele de studiere a limbii. Limba trebuie studiată în legătură cu dezvoltarea societăţii şi în unitate cu gîndirea (după cum am mai spus, unitate nu înseamnă identitate). Temelia evoluţiei limbii o constituie evoluţia societăţii în întregul complex al aspectelor economic, politic şi cultural. Schimbarea limbii se produce după legi interne de dezvoltare, care, pe de o parte, caracterizează particularităţile specifice ale limbii în ansamblul ei, iar pe de altă parte, determină particularităţile proprii limbilor concrete.

Aceste teze generale ale lingvisticii marxiste creează baza necesară pentru rezolvarea problemelor speciale ale ştiinţei limbii.

În cazul lingvisticii, *metoda* de cercetare cuprinde :

1) teoria propriu-zisă a metodei ; 2) totalitatea procedeelor de cercetare ştiinţifică, al căror conţinut este determinat de bazele lingvistice ale metodei ; 3) totalitatea procedeelor tehnice.

---

luţia unei limbi se manifestă permanent, fiind determinate de însăşi natura limbii ca mijloc de comunicare în societate. Tendinţa conservatoare este determinată de nevoia menţinerii integrităţii procesului de comunicare lingvistică, în condiţiile pe care societatea umană le-a stabilit anterior".

Scanned with OKEN Scanner

Teoria metodei lingvistice include trei elemente :

1) principiile lingvistice ale metodei ; 2) metodica aplicării procedeelor de cercetare ştiinţifică ; 3) bazele teoriei generale a cunoaşterii.

Există o strînsă legătură între metodă şi particularităţile obiectului studiat. Orice metodă lingvistică este stabilită, în primul rînd, pe cale inductivă. Metoda materialist-dialectică este componenta esenţială a oricărei metode concrete.

Apariţia *metodelor structurale* (despre care va fi vorba pe larg aici mai jos) a constituit un fenomen cu totul firesc : *structura* reprezintă proprietatea obiectivă a fiecărei limbi, iar studierea ei impune anumite metode.

Concepţiile filozofice ale cercetătorilor influenţează într-un anume sens metodele aplicate. Aceasta se poate manifesta în două feluri :

1) Lingvistul poate adapta o metodă neutrală la concepţiile lui.

2) Lingvistul îşi selectează metoda de cercetare corespunzătoare în cel mai înalt grad sistemului lui de concepţii.

Aplicarea pe scară largă a metodelor matematice şi logico-matematice în lingvistica contemporană corespunde, fără îndoială, devizei pozitivismului, care pune accentul pe logica formală şi logica matematică. De aici cerinţa de a transforma lingvistica într-o ştiinţă exactă şi sarcina, de prim rang, de a verifica metodele aplicate. Nu trebuie însă omis faptul că însuşi conceptul de formalizare necesită o interpretare filozofică corespunzătoare. Criteriul fundamental îl constituie exclusiv corespondenţa dintre rezultatele obţinute şi faptele din realitatea obiectivă. Criteriul unic de evaluare a metodei îl reprezintă capacitatea ei de a dezvălui proprietăţi noi în obiectul studiat.

Întrucît orice fenomen este complex, are o infinitate de laturi şi atribute, o metodă unică nu-l poate cuprinde în totalitate ; complexitatea obiectivă ontologică reclamă pluralitate metodologică. Din multitudinea metodelor [7] tradiţionale şi moderne, comune cu alte ştiinţe sau specifice numai lingvisticii generale şi comparate (de exemplu, ipoteza, inducţia şi deducţia, experimentul şi observaţia, metodele structurale şi matematice etc.), în expunerea de faţă vom stărui mai cu seamă asupra metodelor : *comparativă-istorică, tipologică, metoda reconstrucţiei interne, metoda foneticii experimentale, geografiei lingvistice* , în fine, asupra metodelor *structurale* şi *matematice.*

b. Metoda comparativă-istorică

În sec. al XIX-lea, au fost puse bazele metodei *comparative-istorice,* ale cărei principii sînt, apoi, perfecţionate de mai multe generaţii de lingvişti. Dacă în secolul trecut, descoperirea sanscritei a contribuit la constituirea metodei comparative-istorice, în sec. al XX-lea, această metodă

[7] Vezi, de exemplu, W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique,* ed. a II-a, Paris, 1964 ; *IL,* p. 12—22, 57—61, 286—300, 326—338 ; *TLG,* p. 73—152 ; *OJa,* 1973 ; A. M. Muchin, *Lingvističeskij analiz. Teoretičeskie i metodologičeskie problemy,* Leningrad, 1976 ; Nadia Anghelescu, *Situaţii lingvistice şi metode de cercetare,* în *PLG,* VI, 1976, p. 33—43. În afară de aceasta, există lucrări speciale consacrate *analizei semice (componenţiale)* şi *teoriei cîmpurilor semantice* (germ. *Wortfeld*).

Scanned with OKEN Scanner

de investigaţie specială cunoaşte îmbunătăţiri substanţiale, datorită faptului că în circuit a fost introdus un material din limbi indo-europene necunoscute anterior (îndeosebi din tohariică, hitită şi miceniană). Paralel, metoda este aplicată şi în cercetarea altor familii de limbi.

În prima perioadă a dezvoltării lingvisticii comparative-istorice (aproximativ de la 1816 la 1870), a fost stabilită înrudirea dintre limbile indo-europene şi au fost puse bazele studierii lor cu metoda nouă.

În cea de-a doua perioadă (cam de pe la 1870 pînă prin 1916), este precizată metoda de analiză comparativă-istorică.

În prezent, lingvistica comparativă-istorică trăieşte o epocă nouă, cînd sînt folosite pe scară largă metode statistice, matematice etc. (vezi *infra*, *g*)).

Cu ajutorul acestei metode, noi pentru sec. al XIX-lea, putem studia şi astăzi, utilizînd comparaţia limbilor înrudite, istoria lor nescrisă, precum şi apariţia legilor interne de dezvoltare. Reconstituind forme neatestate în texte, pătrundem, deci, în epoci foarte îndepărtate, ceea ce înseamnă că avem posibilitatea să cunoaştem nu numai *protoistoria*, ci şi *preistoria* limbii.

Obiectul metodei comparative-istorice îl constituie studiul legăturilor genetice ale fenomenelor asemănătoare şi deosebite din limbile înrudite. Într-o măsură mai mică, această metodă de investigaţie specială poate fi aplicată şi limbilor care nu au obîrşie comună. Lucrul este posibil numai dacă în sistemul limbilor comparate există unităţi identice, cum ar fi cazul cuvintelor sau al formelor şi procedeelor împrumutate dintr-o limbă aparţinînd unei familii cu totul diferită de cea în care pătrund asemenea unităţi de vocabular. De exemplu, în finlandeză *kulta* „aur" provine din germanică (cf. got. *gulþ*, v. isl. *gull*, *goll*, v.g.s. *gold* şi v. engl. *gold*). Pe baza formelor precitate, se poate presupune că în germanică a existat **gůlþa*. Aşadar, identitatea genetică dintre cuvîntul finlandez şi cel germanic este de altă natură ; cronologic, *kulta* a apărut mai tîrziu şi, ca atare, nu poate fi reconstituit ca fiind propriu la origine limbii finlandeze (suomi) şi ramurii germanice. Termenul îşi are obîrşia în germanică, de unde ulterior el a pătruns în lexicul limbii finlandeze.

Aplicarea metodei presupune, întotdeauna, un anumit scop. *Scopul* aplicării metodei comparative-istorice în lingvistică este stabilirea relaţiilor istorice concrete dintre limbile înrudite, ceea ce ne ajută să înţelegem caracterul specific al limbilor date şi să descoperim legile lor interne, care acţionează în permanenţă, indiferent de epocă. Pe de altă parte, această metodă explică şi caracterul raporturilor pe care limbile înrudite l-au putut avea, în cursul timpului, cu alte familii lingvistice (vezi, mai sus, exemplul relaţiilor dintre germanică şi finică). Din comparaţie putem deduce, deci, atît concluzii istorice, cît şi legi universale.

Posibilitatea comparaţiei este asigurată de faptul că între complexul de sunete şi sensul cuvîntului nu există o legătură de necesitate[8]. Astfel, de exemplu, ideea de *cuvînt* este redată, în limbi diferite, prin complexe fonice diferite : rom. *cuvînt*, fr. *mot*, r. *slóvo*, bg. *dúma*, germ. *Wort*,

[8] În legătură cu „arbitrarul" semnului şi *motivarea*, vezi şi cele spuse *supra*, cap. *5—6* ; pentru amănunte vezi P. M i c l ă u, *Semiotică lingvistică*, Timişoara, 1977, p. 164—276 ; E l e n a S l a v e, *Supramotivarea*, în *PLG*, VII, 1977, p. 97—104.

Scanned with OKEN Scanner

imv 183019

magh. *szó*, finl. *sana*, let. *vārds*, alb. *fjallë*, suaheli (o limbă africană) *neno*, lat. *verbum*, gr. *lógos* etc. Dacă între semnificaţia cuvîntului şi corpul fonetic ar fi o legătură de determinare, atunci noţiunile identice ar trebui să fie exprimate în toate limbile prin sunete identice şi nu am mai avea ce compara (ar exista o singură limbă).

Principiile metodei comparative-istorice.

1) Teza fundamentală, care stă la baza metodei, rezidă în faptul că limbile înrudite genetic provin dintr-un izvor comun, care, parţial, poate fi reconstituit (în sistemul fonetic, în morfologie şi în vocabular). Această sursă comună o putea constitui numai o limbă reală, relativ unitară (unitară în măsura în care poate fi unitară o limbă fără scriere, care întotdeauna este scindată în dialecte şi graiuri). Fondul ancestral al limbilor înrudite poartă mai multe nume : *limbă primară (primitivă)*, *limbă comună*, *limbă (de) bază* sau *protolimbă*. Lingvistica, etnografia, antropologia şi istoria ne furnizează şi informaţii cu privire la purtătorii limbilor comune, indiferent dacă e vorba de un trib aparte, de o uniune de triburi înrudite, iar, în unele cazuri, chiar de un popor închegat. Ca orice limbă reală, şi limba aceasta evolua fără întrerupere. În fiecare perioadă a dezvoltării sale ea dispunea de un vocabular fundamental, de o structură gramaticală şi de un sistem fonetic.

În dialectele limbii primare (care au stat la baza limbilor înrudite) existau, desigur, deosebiri lexicale, gramaticale şi fonetice. Existenţa dialectelor în limba comună nu periclita unitatea acesteia, care se opunea ramificaţiilor teritoriale ca limbă a întregului colectiv (trib). În marea lor majoritate, protolimbile nu ne-au parvenit. Excepţie face doar *latina* — limba de bază pentru idiomurile romanice.

2) Întrucît limba de origine a fost o limbă reală, ea poate fi reconstituită, parţial, în sistemul fonetic, structura gramaticală (în special morfologia) şi — în mai mică măsură — pe plan lexical (aici *semnificantul* se reconstituie mai uşor, *sensul* — mai greu) şi sintactic. Reconstrucţiile formelor primare, neatestate în monumente scrise, se obţin în urma comparării elementelor existente în limbile fixate în literatură. Trebuie să spunem că aceste reconstituiri nu reprezintă un scop în sine, ci un mijloc de a pătrunde în epocile mai îndepărtate ale istoriei limbilor înrudite şi de a stabili formele tip care au stat la baza lor. De exemplu, comparînd cuvîntul „frate" în limbile indo-europene, constatăm că termenul din română *(frate)* provine din lat. *frāter*, în greacă găsim *phrátēr*, în vechea irlandeză *brathir*, în gotică *broþar*, în germană *Bruder*, în slava veche *bratŭ* şi *bratrŭ*, iar în sanscrită *bhrāta*. Forma reconstituită şi care presupunem că a stat la baza tuturor celor menţionate este i.-e. **bhrāte(r)*, aspectul primar al cuvîntului respectiv în indo-europeana comună. Tot astfel, comparînd formele verbului „a fi" la indicativ prezent, pers. I, observăm că hitita are pe *ešmi*, lituaniana veche *esmì*, vechea greacă *eimí*, gotica *im*, slava veche *jesmĭ* ş.a.m.d. Forma reconstituită este i.-e. **esmi*.

3) Nu se compară orice fel de cuvinte, ci numai acelea care cu siguranţă provin din limba-bază (se exclud, prin urmare, cuvintele împrumutate); de pildă, numeralele de la 1 la 10, pronumele, cuvintele care denumesc diferite părţi ale corpului omenesc ş.a. îşi au originea în limba primară.

Scanned with OKEN Scanner

De exemplu, pron. „*tu*": în sanscrită *tuvam*, în vechea persană *tuvəm*, în greacă *tý*, în latină *tū*, în lituaniană *tù*, în vechea slavă *ty* etc.

4) Metoda comparativă-istorică ia în consideraţie nu comparaţia categoriilor gramaticale, ci a formelor gramaticale. Astfel, comparînd flexiunea pers. a III-a pl., modul indicativ, timpul prezent, în limbile indo-europene (scr. *bhárənti* „ei duc", gr. *phéronti*, lat. *ferunt* şi v. sl. *berǫtъ*), putem vorbi despre originea ei comună.

5) Metoda comparativă se bazează pe stabilirea riguroasă a corespondenţelor dintre sunete. Astfel, vocalei *ы* din slava veche şi din rusă îi corespunde cu regularitate în celelalte limbi indo-europene *ū* (adică *u* lung). De exemplu, în slava veche avem сынъ, iar în rusă *сын* „fiu"; în scr. *sūnús*, în lit. *sūnùs* (în ambele cazuri primul *ū*). Cuvîntul v.sl. дъмъ şi r. *дым* „fum" îi corespunde în scr. *dhūmas*, lit. *dūmai*, v.pr. *dumis*, let. *dūmi*, lat. *fūmus* ş.a.m.d. Prin urmare, se observă o regularitate în corespondenţele de sunete.

6) Cuvintele comparate pot să difere în ceea ce priveşte semnificaţia, după anumite principii (de exemplu, după principiile polisemiei). De pildă, cuvîntul care în limbile slave înseamnă „oraş" în germană şi latină înseamnă „grădină" (în r. *górod*, germ. *Garten*, lat. *hortus*)[9], iar cuvîntul care în ramura slavă înseamnă „mal", în germană înseamnă „munte" (în r. *béreg*, iar în germ. *Berg*).

Deosebirea esenţială dintre *metoda comparativă-istorică* şi *metoda analizei fonomorfologice* constă în faptul că prima utilizează material comparativ din mai multe limbi înrudite, pe cînd cea de-a doua compară diferitele fapte ale uneia şi aceleiaşi limbi (*metoda reconstrucţiei interne*; vezi şi discuţia noastră de mai jos). Necesitatea analizei fonomorfologice a fenomenelor lingvistice este dictată de doi factori:

a) În sistemul fonetic al unei limbi, găsim adesea mai multe sunete, în comparaţie cu altă limbă care, în situaţii similare, prezintă numai un fonem. Astfel, consoanele *k* şi *č* din slava veche, *p* şi *t* din greaca veche corespund lat. *qu*, got. *hv*: cf. v.sl. *kŭto* „cine", *čito* „ce", v.gr. πότερος „care din doi", τίς „cine", τί „ce", însă lat. *qualis* „ce fel", *quantum* „cît" şi got. *hvan* „cînd", *hvaþar* „care din doi", *hvas* „cine" ş.a.

b) Analiza lexico-morfologică, fără de care nu este posibilă comparaţia dintre două cuvinte implică considerarea variantei sonore a morfemelor: cf. în r. *teč* „a curge" şi *vytekát'* „a decurge". În ambele cazuri stabilim care dintre fonemele studiate este mai vechi şi care este raportul dintre *k* şi *č* în limba rusă (aici, *č* este de dată mai recentă şi rezultă din palatalizarea lui *k* sub influenţa vocalei succedente din seria anterioară).

Pentru a putea urmări mai bine înrudirea dintre limbile indo-europene, dăm aici conjugarea unui verb la prezentul indicativului activ. Verbul înseamnă în toate aceste limbi „a duce", „a purta", cu excepţia ramurei slave, în care are semnificaţia „a lua", dar provine din aceeaşi formă primară.

---

[9] *Gard* din română, care este înrudit cu lit. *gardas*, şi a fost moştenit din substrat, aparţine aceleiaşi familii.

Sanscrită	*Avestică*	*Greacă*		*Latină*
bhárāmi	*barā(mi)*	φέρω	(phérō)	*ferō*
bhárasi	*barahi*	φέρεις	(phéreis)	*fers*
bhárati	*baraiti*	φέρει	(phérei)	*fert*
bhárāmas	*baramahi*	φέρομεν	(phéromen)	*ferimus*
bháratha	*barata*	φέρετε	(phérete)	*fertis*
bháranti	*barenti*	φέρουσι	(phérusi)	*ferunt*

Gotică	*Paleoslavă*		*Armeană veche*	*Veche irlandeză*
baira	бєрѫ	(berǫ)	*berem*	*berim*
bairis	бєрєши	(bereši)	*beres*	*beri*
bairiþ	бєрєтъ	(beretŭ)	*berē*	*berid*
bairam	бєрємъ	(beremŭ)	*beremkh*	*bermme*
bairiþ	бєрєтє	(berete)	*berekh*	*berthe*
bairand	бєрѫтъ	(berǫtŭ)	*beren*	*berit*

Folosind același procedeu, prezentăm ceva mai jos și paradigma perfectului verbului „a ucide" în limbile semite (reproducem numai la formele de genul masculin):

Arabă	*Etiopiană*	*Ebraică*	*Arameică*
qatáltu	*qatálkū*	*qāṭálti*	*qeṭleþ*
qatálta	*qatálka*	*qāṭáltā*	*qeṭalt(ā)*
qátala	*qatála*	*qāṭál*	*qeṭal*
qatálnā	*qatálna*	*qāṭalnū*	*qeṭaln(ā)*
qatáltum(ū)	*qatalkémmū*	*qeṭaltém*	*qeṭaltǫn*
qátalū	*qatálū*	*qaṭelu*	*qeṭal(u)*

Tot așa stau lucrurile și cu elementele de vocabular:

Acadiană	*Ebraică*	*Arameică*	*Arabă*
abu „tată"	*āḇ*	*aḇā*	*abun*
ummu „mamă"	*ēm*	*emmā*	*ummun*
ahu „frate"	*āḥ*	*aḥā*	*aḫun*
emu „socru"	*ḥām*	*ḥmā*	*ḥamun*
libbu „inimă"	*lēḇ*	*lebhā*	*lubbun*
uznu „ureche"	*ózen*	*uḏnā*	*uḏnun*

Iată și cîteva exemple din limbile fino-ugriene:

Finlandeză	*Maghiară*
käsi „mînă"	*kéz*
pää „cap"	*fej, fö*
silmä „ochi"	*szem*
suu „gură"	*száj*
veri „sînge"	*vér*
jää „gheață"	*jég*
vesi „apă"	*víz*
kala „pește"	*hal*
appi „socru"	*ipa*
talvi „iarnă"	*tél*

Scanned with OKEN Scanner

şi turcice :

Turcă	*Tătară*	*Cazahă*	*Altaică*
kar „zăpadă"	*kar*	*kar*	*kar*
dur „stai"	*tor*	*tur*	*tur*
öl „mori" (imper.)	*ÿl*	*öl*	*öl*

Am stăruit pînă acum în special asupra înrudirii dintre limbile indo-europene şi am arătat că această înrudire este, ca şi în cazul limbilor semite, fino-ugriene şi turcice, genetică, iniţială, în sensul că elementele comune presupun existenţa unei limbi primare. Şi mai mari sînt asemănările ce se observă, de pildă, între limbile romanice, cele germanice sau slave. Iată doar cîteva exemple edificatoare din ramura slavă : cf. v.sl., r., s.cr., pol. *lipa* „tei" ; v.sl., r., s.-cr. *sila*, pol. *siła* „putere, forţă" etc. În cazul de faţă, la care am putea adăuga multe altele asemănătoare, identitatea este perfectă. În exemple ca r. *golová*, pol. *głowa*, bg. *glavá* „cap" ; r. *górod*, pol. *gród*, bg. *grad* „oraş" ; r. *gólos*, pol. *głos*, bg. *glas* „voce" etc., deosebirile fonetice se explică prin legi care acţionează cu regularitate în istoria fiecărui grup de limbi slave. Formele în cauză s-au dezvoltat din cuvinte conţinînd grupurile **ol (*al)*, **or (*ar)* existente în slava comună, dar supuse ulterior modificărilor fonetice. Această concluzie este confirmată de analiza structurii gramaticale a limbilor slave, în primul rînd de morfologie, unde, de asemenea, constatăm asemănări izbitoare, deosebirile putînd fi interpretate prin sisteme de corespondenţă, potrivit cu principiile metodei comparative-istorice.

În afară de calităţi remarcabile (ele au fost schiţate în expunerea de pînă aici), metoda comparativă-istorică are şi serioase lipsuri.

1) Această metodă operează, în primul rînd, cu date de valori diferite. Monumentele literare ale limbii hitite aparţinînd mileniului al II-lea î.e.n., faptele limbii eline din sec. al VII-lea î.e.n., slava din sec. al IX-lea e.n., lituaniana, letona şi albaneza cu documente din sec. al XVI-lea e.n. reprezintă, natural, un material extrem de disparat din punct de vedere cronologic. De aceea, o comparaţie a cuvintelor şi formelor gramaticale în limbile care descind dintr-un izvor comun, dar sînt fixate în perioade diferite, nu este în stare să descopere acele modificări care s-au produs în epoca de la care avem texte. Formele pe care le reconstruim noi, bazîndu-ne pe datele limbilor indo-europene, pot aparţine, deci, unor epoci diferite, adică unele au putut fi create într-o perioadă veche, în timp ce altele au apărut mult mai tîrziu, iar noi le situăm pe acelaşi plan. Pe de altă parte, pornind de la formele aparţinînd numai cîtorva limbi, putem reconstitui ca indo-europene comune, forme care, de fapt, erau dialectale sau împrumuturi regionale. Nu avem însă cum ne da seama de acest lucru : ne lipseşte, obiectiv, posibilitatea de a şti dacă acele cuvinte nu au existat şi în alte limbi din care apoi să fi dispărut. Lucrul este valabil nu numai pentru familia lingvistică indo-europeană, ci şi pentru alte familii de limbi.

2) Metoda comparativă-istorică nu se poate aplica acolo unde datele ne lipsesc cu desăvîrşire. De exemplu, comparînd formele substantivului „lup" în limbile romanice (rom. *lup*, it. *lupo*, fr. *loup*, sp. *lobo*, port. *lôbo*), vom reconstitui lat. **lupu*, dar nu vom avea cum stabili că în latină, la

Scanned with OKEN Scanner

nom. sg. mai exista și un *-s* final *(lupus)*. Prin urmare, nici reconstituirea indo-europenei comune nu se poate realiza în toate detaliile ei.

3) În sintaxă, aplicarea metodei comparative-istorice (respectiv, reconstituirea faptelor), se face cu mult mai greu decît în sistemul fonetic, morfologic și lexical. Astfel, comparată cu morfologia, unde metoda are aplicabilitate generală, sintaxa este mai penetrabilă, supusă deci mai mult influențelor străine. Pe de altă parte, sintaxa este mai complicată decît morfologia. Ea dispune de mai multe posibilități de exprimare a aceleiași idei. În sfîrșit, elementele sintaxei sînt mai apropiate de logică decît cele ale morfologiei. În consecință, este greu să stabilim înrudirea dintre două sau mai multe limbi pe baza faptelor de sintaxă. Căci procedeele gîndirii sînt identice la popoarele aflate pe aceeași treaptă a dezvoltării istorice. Spre deosebire de fonetică, unde un fonem, un sunet inițial se transformă în altul, două construcții sintactice, care se află într-o anumită corelație, de regulă, nu au o origine comună, nu se dezvoltă din același izvor. Într-o limbă (sau într-un dialect), cînd există aceeași condiție fonetică, nu pot avea loc două căi de modificare a sunetului primar. În sintaxă situația este alta. Aici elementele comune pot proveni din : limba-bază, pot fi creații paralele, împrumuturi. Legea obiectivă a evoluției procedeelor sintactice ale limbii constă în faptul că o construcție inițială este înlocuită cu alta. În unul și același grai și chiar la unul și același individ, un procedeu sintactic primar face loc mai multor întorsături de frază. În acest caz, procedeele sintactice diferite din limbile înrudite pot fi reduse la corespondențe (de tipul celor fonetice, morfologice sau lexicale) numai dacă ele au apărut în locul unui fenomen inițial, comun limbilor din aceeași familie. Construcțiile sintactice care sînt comparate trebuie să aibă aceeași semnificație sau semnificații apropiate, ca orice corespondențe stabilite în sînul limbilor înrudite. În majoritatea cazurilor, corespondențele de identitate în sistemul sintactic au fost moștenite din limba de origine, în timp ce corespondențele deosebite constituie inovații apărute în limbile desprinse din comunitatea lingvistică inițială. Pe de altă parte, multe fenomene comune în structura limbilor înrudite pot să nu fie rezultatul moștenirii din limba de bază, ci o consecință a evoluțiilor paralele și independente. Prin urmare, în cazul cînd cutare sau cutare construcție sintactică există în toate limbile înrudite și constituie un element al vechii calități, putem afirma cu certitudine că fenomenul acesta comun își are originea în limba-bază. Dimpotrivă, dacă fenomenele sintactice comune limbilor înrudite reprezintă elemente ale noii calități, atunci putem deduce că asemenea corespondențe pot proveni din limba de bază, dar pot fi și rezultatul dezvoltării unei singure limbi.

În prezent, lingviștii depun eforturi serioase pentru perfecționarea în continuare a metodei comparative-istorice și aplicarea ei în toate laturile limbii. În același timp, trebuie respinse ideile lui L. Hjelmslev, V. Brøndal și ale altor lingviști, care au încercat să elimine metoda de față din știința limbii. Cert este că lingvistica marxistă are de dus o luptă serioasă împotriva concepțiilor antiistorice. În orice caz, nu putem accepta concepția lui Hjelmslev, după care, în principiu, pentru fiecare știință importante sînt elementele *constante, stabile, identice* și că *timpul* ar reprezenta un obstacol în fața oricărui raționalism. După cum am mai spus (vezi cap. *13*), sistemul lingvistic depinde în permanență de raportul dintre două

Scanned with OKEN Scanner

forţe contrare, ambele reale şi inevitabile : forţa tradiţiei şi inovaţia. Prima asigură echilibrul, relativ stabil, fără de care nu este posibilă comunicarea, cealaltă pune de acord necesităţile gîndirii cu practica oarecum extralingvistică. Nu avem, deci, nici un motiv care să ne îndemne a taxa lingvistica comparativă-istorică drept etapă depăşită în dezvoltarea ştiinţei limbii. Dealtfel, ar fi absurd şi, în orice caz, unilateral, să absolutizăm vreuna din metodele de analiză ştiinţifică a faptelor, mai ales cînd ele au fost verificate de practica cercetării. Mult mai corect este să contribuim la perfecţionarea metodelor de analiză şi să nu pierdem din vedere caracterul lor complementar.

c. Metoda tipologică

Metoda comparativă-istorică este aplicată, în primul rînd, în procesul de studiere a fazelor de evoluţie *divergentă* (uneori însă şi *convergentă*) a limbilor înrudite. Dar mai există o modalitate de a compara limbile între ele, şi anume *confruntarea* lor. Metoda *confruntării limbilor* şi *lingvistica istorică* se bazează pe principiul deosebirilor infinite dintre limbi. Se poate vorbi însă şi de o metodă *comparativă-tipologică*.

Există o *tipologie lingvistică*, după cum există una *folclorică* sau alta a *limbajului*. *Tipologia limbajului* studiază tipurile de comunicare dintre oameni, domeniul ei încadrîndu-se, aşadar, *sociolingvisticii*.

Cîmpul de observaţie al *tipologiei lingvistice*, în cadrul *structuralismului*, de pildă, este foarte vast şi de mare actualitate, numai că, sub raportul consecvenţei logice a metodelor aplicate, el se prezintă ca ceva destul de haotic. Pe de altă parte, tipologia este unul dintre cele mai vechi, dar şi cel mai puţin studiat sector al lingvisticii.

Tipologia are de rezolvat două probleme fundamentale :

1) crearea unei teorii generale („universale") a structurilor lingvistice (în fonologie, morfologie, sintaxă şi semasiologie) ;

2) crearea teoriei transformării sistemelor şi a subsistemelor lingvistice.

De aici necesitatea de a distinge două tipuri de cercetări : de *tipologie sincronică* şi de *tipologie diacronică*.

În stadiul actual, cercetările istorico-tipologice sînt concentrate mai ales în planul transformării subsistemelor parţiale la diversele niveluri (în primul rînd, pe baza materialului oferit de limbile înrudite). În domeniul gramaticii, sistemele parţiale sau subsistemele ori microsistemele alcătuiesc paradigme şi seriile paradigmatice, reprezentate de opoziţiile binare sau plurimembre. Studierea modificărilor produse în aceste opoziţii în limbile înrudite dezvăluie anumite legi ale transformării, proprii sistemului lingvistic dat. Numai confruntarea cu rezultatele obţinute în cercetări similare efectuate în diverse familii de limbi ne permite să trecem la generalizări de tip superior, să stabilim legile probabilistice de transformare a subsistemelor lingvistice.

Cînd ne referim la evoluţia categoriilor gramaticale sau a subsistemelor gramaticale în limbile înrudite (de exemplu, romanice, germanice sau

Scanned with OKEN Scanner

slave) ne este foarte greu să delimităm cercetarea *istorică contrastivă* (= *confruntativă*) de cea *istorico-tipologică*. Numai în parte direcția cercetării depinde de caracterul materialului ilustrativ. Într-o măsură mult mai mare ea depinde de metodele de analiză și de scopul propus. Se poate spune, simplificînd mult lucrurile, că, în ceea ce privește studierea legilor de dezvoltare a limbilor înrudite, cercetarea tipologică reprezintă o etapă ulterioară în generalizarea materialului, etapă atinsă în urma confruntării istoriei limbilor din ramura respectivă. În asemenea cazuri, tipologia constituie un nivel superior al analizei contrastice.

Evident, orice cercetare tipologică presupune *confruntarea* sau *compararea*, indiferent dacă sînt avute sau nu în vedere limbi înrudite, dacă accentul se pune pe sincronie sau pe diacronie. În această privință, analiza confruntativă constituie baza atît pentru cercetarea tipologică, cît și pentru cea comparativă-istorică a limbilor înrudite. Deosebirea constă în alegerea obiectului și a scopului urmărit în cercetare, deci și în selectarea materialului. După cum am văzut, obiectul cercetării comparative-istorice îl constituie unitățile genetic identice; obiectul cercetării istorico-tipologice a limbilor înrudite îl constituie modelele triate pe baza unor anumite criterii; prezența sau absența identității genetice a unităților în care se realizează aceste modele nu joacă rol decisiv aici.

Cercetarea istorico-tipologică a limbilor înrudite, stabilind legile și tipologia proceselor în ramura respectivă, detașează invariantele sau indicatorii constanți, obligatorii pentru modelele examinate, dar ea poate face abstracție de implicațiile sau sarcinile clasificării, care, adeseori, sînt legate de cercetările tipologice. În același timp, interpretarea tipologică a proceselor studiate este posibilă numai în urma confruntării legilor stabilite cu fapte caracteristice altor limbi. Numai în felul acesta putem stabili dacă avem a face cu o particularitate individuală (de exemplu, romanică, slavă sau germanică), ori cu legi mai generale, cu indicatori constanți pentru o anumită familie lingvistică sau proprii mai multora. Aceasta este, de fapt, caracteristica cercetărilor tipologice în genere și, implicit, a celor istorico-tipologice ale limbilor înrudite.

Caracterul modelelor cercetării tipologice este determinat atît de specificul nivelului lingvistic la care aparține modelul cercetat, cît și de scopul cercetării. Evident, modelele acelor subsisteme lingvistice, ale căror unități pot fi examinate în planul conținutului și în cel al expresiei, presupun detașarea a două tipuri de indicatori constanți : structural-formali și structural-semantici.

Încercările de examinare tipologică a limbilor înrudite s-au oprit, multă vreme, mai ales la nivelul *fonologiei*.

Tipul structural constituie, firește, esența fiecărui idiom. El nu este însă unic și nu caracterizează structura tuturor modelelor lexico-gramaticale sau semantice. În sistemul fiecărei limbi întîlnim însă și modele care, structural, aparțin cu totul altor tipuri. De pildă, o limbă oarecare poate fi în același timp și aglutinantă și flexionară sau flexionară și polisintetică sau chiar polisintetică și izolantă (vezi *supra* : *clasificarea tipologică a limbilor*). Prin urmare, limba se prezintă ca o totalitate de tipuri diverse, înglobînd forme structural-semantice care coexistă în sistemul ei la diverse niveluri.

Scanned with OKEN Scanner

Studierea tipologică a limbilor este metoda de bază a lingvisticii generale, iar scopul suprem al lingvisticii constă în stabilirea legilor care definesc raporturile dintre diferitele elemente ale structurii limbii. Desigur, scopul final al confruntării idiomurilor îl constituie, totuşi, pe de o parte, stabilirea trăsăturilor comune tuturor limbilor (a aşa-ziselor *universalii*), iar, pe de alta, a specificului unora dintre ele, lucru realizabil într-un viitor nu prea apropiat însă.

Deosebirile dintre limbi sînt, adesori, foarte mari şi cuprind toate sferele sau compartimentele, căci fiecare idiom are un sistem, diferit mai mult sau mai puţin de al celorlalte (chiar în cazul limbilor înrudite îndeaproape). Fără îndoială, într-un fel se manifestă diferenţele în fonetică şi în alt fel în vocabular sau gramatică. F. N. Finck, cunoscut prin cercetările sale tipologice, explica deosebirile de structură prin specificul psihologiei popoarelor. Din punctul de vedere al traducerilor normale dintr-o limbă în alta, este evident că Finck interpreta greşit lucrurile (tot aşa procedase W. von Humboldt, iar apoi K. Vossler). Întrucît există raporturi reciproce între *tipologie* şi *comparatistică*, deosebit de fructuoasă este *colaborarea* dintre ele:

1) *Tipologia* permite să se stabilească ce este greşit sau problematic în rezultatele obţinute prin comparaţie (pentru indo-europeana comună am putea cita, aici, cercetările, în spirit nou, iniţiate de J. Kuryłowicz şi É. Benveniste, continuate de Vl. Georgiev şi de alţii). Indo-europeana a evoluat de la tipul aglutinant la cel flexionar. Cunoaştem foarte bine astăzi trăsăturile limbilor aglutinante (uralo-altaice, caucaziene, bască, quechua etc.). Astfel, întrucît au existat trăsături pe care le vom nota prin *A*, *C*, *D* şi *E*, trebuie să admitem că a existat şi un *B*; putem, deci, presupune că indo-europeana a avut şi alte trăsături aglutinante (de exemplu, sufix posesiv, ca în estoniană).

2) *Tipologia* oferă lingvisticii comparative-istorice modalitatea de a ajunge la *cauzalitatea faptelor de limbă*, dată de:

a) *gradul de evoluţie*; b) *relaţia dintre fenomene* (dispariţia cazurilor în franceză, engleză, neopersană ori bulgară a dus la apariţia unui sistem, ordonat de prepoziţii şi topică); c) *factori externi* (în principiu, numai în vocabular); d) *influenţa limbilor străine* (lucru posibil, dar nu obligatoriu).

3) Colaborarea între tipologie şi comparatistică se manifestă în modul de a concepe anumite direcţii de dezvoltare, de pildă, evoluţia de la un tip lingvistic la altul: în indo-europeană, tipul aglutinant devine flexionar — sistem moştenit de toate limbile; apoi din nou aglutinant (în unele cazuri, de exemplu, în limbile slave, în armeană şi în limbile indo-iraniene); tot astfel în estoniană: aceasta s-a caracterizat, iniţial, printr-un tip aglutinant mai pronunţat decît cel din indo-europeană în primul ei stadiu, sistem devenit apoi flexionar şi, ulterior, din nou aglutinant. De aici degajăm principiul general: metodă de analiză complexă a faptelor diacronice. Astfel, în afară de metodele *comparativă-istorică*, *tipologică* şi *comparativă-tipologică*, nu putem să nu facem apel, în unele cazuri mai mult, în altele mai puţin (potrivit cu natura temei tratate) cînd la *metoda statistică* (despre care vezi *infra*), cînd la *metodele reconstrucţiei interne* sau ale *cronologiei relative* (= *topologice*) şi *absolute* (vezi discuţia care urmează imediat).

Scanned with OKEN Scanner

d. Metodele reconstrucției interne

Metodele reconstrucției interne au permis lingviștilor să pătrundă în sistemul fonologic și în structura gramaticală a limbilor indo-europene din epoca preistorică [10]. Acest stadiu a fost reconstituit pe baza unor concluzii de natură diacronică, obținute însă în urma analizei sincronice a faptelor de limbă [11]. Principiile fundamentale pe care sînt clădite asemenea cercetări se întîlnesc cu cele de la care pornesc studiile consacrate nivelurilor analizei lingvistice și bazelor logice ale teoriei limbii [12].

1) Este vorba, mai întîi, de atenția acordată cu precădere *axei paradigmatice*, spre deosebire de metoda *distribuției* (vezi *infra*), care, într-un trecut nu prea îndepărtat, s-a preocupat exclusiv de *axa sintagmatică*. Cu alte cuvinte, în planul *asociativ* (= *paradigmatic*) unitățile limbii sînt considerate ca elemente ale sistemului, ca totalitate a unităților structurale, grupate în memorie și legate între ele prin raporturi de *opoziție*, spre deosebire de *sintagmatică*, unde aceste unități se află în raporturi de *contrast*. Unitățile limbii sînt, așadar, asociate în memoria vorbitorului, cu toate că ele nu pot fi unificate în actul vorbirii. Deci, în *sintagmatică*, elementele vor fi privite în corelație lineară (ca fenomene *simultane*), pe cînd în *paradigmatică*, ele sînt considerate în raporturile lor asociative (*nesimultane*).

2) Indisolubil legată de această premisă este alta, potrivit căreia în cadrul grupelor paradigmatice accentul trebuie pus pe studiul *ierarhiei* faptelor de limbă. Relații de acest tip există nu numai între diverse niveluri ale limbii, ci și între unitățile corelative din cadrul aceluiași nivel.

3) În sfîrșit, căutarea unor legi universale, *pancronice*, proprii structurii ierarhice date, sau categorii specifice celor mai diverse limbi de pe suprafața pămîntului ca manifestare a gîndirii.

Dintre cele două metode de datare a fenomenelor produse în evoluția limbii (*cronologia absolută* și *cronologia relativă*), în lingvistica comparativă-istorică este folosită, cu precădere, cea de-a doua. Ea ne permite să stabilim exclusiv succesiunea istorică a faptelor, adică să spunem care din ele s-a petrecut mai întîi și care ulterior. Aici nu poate fi, desigur, vorba de o preferință, subiectivă, a savanților, ci de manifestarea uneia dintre lipsurile obiective ale metodelor speciale de investigație.

Astfel, pornind de la premisa diferențierii treptate a comunităților lingvistice primare, metoda *comparativă-istorică* ne permite să stabilim doar atît: că slava comună reprezintă, istoric vorbind, o realitate mai tîrzie decît indo-europeana primitivă sau — în cel mai bun caz — această metodă ne ajută să dezvăluim continuitatea istorică a izolării diverselor grupuri din complexul inițial, dar ea nu ne îngăduie să propunem o datare absolută, fie și aproximativă, a fenomenelor. Tot așa stau lucrurile și în cazurile cînd, orientîndu-ne, în istoria limbilor, după fenomene ca prima

---

[10] Vezi J. Kuryłowicz, *On the Methods of Internal Reconstruction*, Cambridge, Mass, 1962, p. 469—490.

[11] Vezi É. Benveniste, *Les niveaux de l'analyse linguistique*, în *Problèmes de linguistique générale*, I, Paris, 1966, p. 119—131.

[12] Vezi, de pildă, N. Chomsky, *The Logical Basis of Linguistic Theory*, Cambridge, Mass., 1962.

Scanned with OKEN Scanner

și a doua mutație consonantică din germanică, avem cum stabili succesiunea împrumuturilor din aceste dialecte în slavă și finică sau a elementelor latine din limbile germanice, dar datarea absolută a fiecăreia dintre influențele menționate, de regulă, nu este posibilă întotdeauna.

Și mai relativă este datarea efectuată cu ajutorul metodelor *reconstrucției interne* și cele ale *lingvisticii spațiale (=neolingvisticii)*. Astfel, „normele spațiale", elaborate de M. Bartoli, sînt, în fond, orientate integral spre determinarea corelațiilor cronologice ale inovațiilor în limbile înrudite. În funcție de aceasta, faptele lingvistice aflate pe arii întinse sau laterale (ori marginale) au o vechime mai mare decît cele din ariile mai restrînse ori centrale. Toate aceste norme spațiale sînt depășite de cîte o arie izolată, afectată cel mai puțin de alte arii sau dialecte și care, în consecință este într-un grad mult mai redus supusă inovațiilor.

Nu trebuie să tragem de aici concluzia că lingvistica istorică s-a limitat întotdeauna numai la datarea relativă a faptelor și că ea nu a încercat să lege aceste fapte cu cronologia absolută. Între altele, am putea aminti încercările de a corobora fenomenele lingvistice cu modele extralingvistice (sociale, ideologice, culturale etc.) în lucrările unor învățați ca N. Ja. Marr (1864—1934), L. Lévy-Brühl, A. Sommerfelt, H. Hoijer, E. Sapir ș.a. sau în cercetările recente de *sociolingvistică*[13]. Cu totul altele sînt principiile pe care este fundamentată *metoda glotocronologiei* (vezi *infra*).

Scopul *reconstrucției* lingvistice îl constituie stabilirea *cronologiei relative* a stadiilor și modificărilor preistorice (de dinaintea apariției primelor texte). Este vorba de concluzii cu caracter diacronic, deduse din analiza sincronică a faptelor de limbă, fără a recurge, adică, la comparație, geografie lingvistică sau lingvistică spațială ori glotocronologie.

Primii care au aplicat mai mult sau mai puțin conștient și vădit metodele reconstrucției interne au fost *neogramaticii*. Ei au arătat că în limbă nu există *schimbări fonetice* spontane, latura sonoră a vorbirii fiind supusă, în evoluția ei, anumitor legi, foarte riguroase dealtfel, legi care, întocmai ca fenomenele naturii, nu cunosc excepții. Ceva asemănător s-a petrecut în domeniul *semanticii*, unde, în ultima vreme, sînt tot mai evidente încercările de a degaja tendințe generale sau chiar legi.

Opoziția dintre *diacronie* și *sincronie*, care determină întotdeauna scopul și aplicarea metodelor specifice de cercetare lingvistică, nu decurge imediat din materialul ce ne stă la îndemînă. Este bine cunoscut caracterul fluctuant și instabil al faptelor lingvistice, oscilația între elemente arhaice și neproductive, pe de o parte, sau inovații și legi vii, pe de alta; dacă vrea să fie completă, orice descriere „sincronică" a limbii nu poate face abstracție de conceptele de *arhaism* și *inovație*. Înlocuirea unei forme vechi prin alta, nouă, nu reprezintă un fenomen momentan, ci un proces care se desfășoară în timp și spațiu. Examinat în perspectiva sa istorică, materialul lingvistic, oricît ar fi el de limitat în spațiu și timp, este constituit din diverse straturi cronologice, ce pot fi delimitate cu ajutorul metodelor reconstrucției interne. Rezultatele obținute de pe urma analizei sistemului dat în termenii reconstrucției interne sînt, adeseori, mult mai

[13] Vezi, de exemplu, J. Pohl, *Probleme actuale ale sociolingvisticii*, în *LR*, XIX, 1970, 4, p. 283—293, și volumul de studii elaborat de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, D. Chițoran, *Sociolingvistică. Orientări actuale*, București, 1975.

importante decît concluziile desprinse din aplicarea statisticii, a lingvisticii spaţiale (areologie) sau a paleontologiei lingvistice, deoarece aceste ultime rezultate au caracter probabilistic. În cazul cînd există contradicţii între cele două feluri de concluzii, prioritate au, desigur, rezultatele dobîndite cu metoda reconstrucţiei interne.

c. Fonetica experimentală

Pînă la sfîrşitul sec. al XIX-lea, lingviştii au studiat cu precădere limba scrisă. Alături de fonetica descriptivă, istorică şi comparativă, se constituie — în a doua jumătate a secolului trecut, odată cu creşterea interesului faţă de limba vorbită — şi fonetica *experimentală* sau *instrumentală* (engl. *instrumental* sau *physical, experimental, laboratory phonetics*, fr. *phonétique expérimentale* sau *instrumentale*, germ. *Experimentalphonetik*, r. *èksperimental'naja* sau *instrumental'naja fonetika*, sp. *fonética experimental*), care se ocupă cu studiul sunetelor, întrebuinţînd aparate speciale de înregistrare a particularităţilor lor acustice şi articulatorii. La aceasta au contribuit, desigur, unele discipline auxiliare, ca fiziologia, anatomia şi fizica (acustica). Fondatorul foneticii experimentale este P. J. Rousselot (1846—1924); merite mari în constituirea acestei discipline a avut şi V. A Bogorodickij (1857—1941). Activitatea lor s-a desfăşurat sub influenţa psihologiei şi a fiziologiei experimentale. Graţie foneticii instrumentale, sunetele pot fi urmărite cu exactitate matematică.

Şi aparatura pneumatică iniţială a fost împrumutată de foneticieni tot din fiziologia ori psihologia experimentală sau a fost elaborată sub influenţa modelelor utilizate de reprezentanţii acestor ştiinţe. Aplicarea metodelor experimentale i-a permis foneticii să devină una dintre cele mai precise discipline lingvistice. Metodele acestea au dus la descrierea aprofundată a laturii sonore din variatele limbi de pe suprafaţa globului. Cercetări serioase de fonetică instrumentală au efectuat: M. Grammont, L. Roudet şi J. Tarneaud (Franţa), E. W. Scripture, L. E. Armstrong, I. Ward şi D. Jones (Anglia), G. Panconcelli-Calzia, Ed. Sievers, F. Saran şi H. Klinghardt (Germania), A. Gemelli şi G. Pastori (Italia), I. Chlumský, Pauphilet, B. Polland şi S. Karcevskij (Cehoslovacia), H. Fletcher, R. T. Holbrook, F. J. Carmody şi K. L. Pike (S.U.A.), T. Navarro Tomás, M. V. Alvarez Puebla de Chaves şi S. G. Gaya (Spania), V. A. Bogorodickij, L. V. Ščerba (1880—1944), M. I. Matusevič, L. R. Zinder şi V. A. Artëmov (în Rusia şi U.R.S.S.), iar la noi E. Petrovici (1899—1968), Al. Rosetti ş.a.[14].

În ultima vreme, cercetările de fonetică experimentală cunosc succese remarcabile, mulţumită aplicării metodelor electroacustice, radiotehnice şi roentgenologice. Au fost construite aparate şi analizatori foarte complicaţi pentru înregistrarea şi studierea fonemelor, a intonaţiei şi a altor fenomene fonetice. Evident, asemenea cercetări au o mare importanţă practică (în învăţarea limbilor străine şi a limbii materne). Dealtfel,

[14] Vezi şi I. T. Stan, *Fonetica experimentală (Scurt istoric. Metode*, Cluj-Napoca, 1978; A. Avram, *Emil Petrovici, fonetician şi fonolog*, în *SCL*, XXV, 1974, 5, p. 511—513.

Scanned with OKEN Scanner

în acest scop, foarte multe institute de învăţămînt superior din ţara noastră, ca şi din alte ţări, sînt dotate cu laboratoare lingvistice (fonetice) de diverse tipuri.

În prezent, fonetica experimentală studiază caracteristicile fizice ale sunetelor cu ajutorul unor aparate speciale ca sonagraful, filmograful, magnetofonul, oscilograful (aparat electronic construit pe principiile televiziunii) ş.a. Am văzut că fiecare sunet are o structură aparte, în funcţie de formanţii săi. Această structură poate fi pusă în relief prin sonagrame („fotografii" ale sunetelor), obţinute cu ajutorul spectrografelor, aparate de înaltă precizie. Determinările grafice ale sunetelor au permis chiar construirea unor aparate electronice capabile să producă, de pildă, cîteva vocale.

Pentru studierea proprietăţilor *acustice* ale sunetelor se folosesc *chimograful*, *oscilografele* ş.a.

Chimograful este un aparat care înregistrează grafic, sub formă de curbe, activitatea laringelui şi a cavităţilor bucală şi nazală. Funcţionarea chimografului se bazează pe principiul pneumatic : chimogramele obţinute indică mişcarea (presiunea) curentului de aer fonator. *Oscilograful* redă mişcările oscilatorii ale curentului de aer, pe care le transformă, cu ajutorul microfonului şi al amplificatorului, în unde electrice. *Spectrograful* asigură descompunerea curbei oscilografice în elemente constituente, ceea ce permite separarea tonului fundamental şi a timbrelor.

Pentru studierea laturii *articulatorii* a sunetelor se recurge la metode aşa-zise *somatice* (de la gr. σῶμα, — ἀτος „corp, trup, organ"), adică la metode care permit determinarea poziţiei organelor fonatoare în procesul emisiunii sunetelor. În acest scop, se folosesc : *palatul artificial*, *fotografierea*, *roentgenografia* etc.

Palatul artificial este o placă elastică, modelată după forma exactă a palatului studiat. Placa este acoperită cu un strat de vopsea şi fixată în gură. După articularea sunetelor, pe placă rămîn urme care indică în ce loc limba a atins palatul.

În prezent, se aplică *fotografierea* directă, procedeu prin care se obţin *palatograme* (de la lat. *pălătum* „cerul gurii" şi gr. γράμμα „literă"), fără a mai fi nevoie să se construiască un palat artificial. Fotografierea prin sistemul oglinzilor permite identificarea urmelor lăsate de limbă pe palatul colorat cu o soluţie specială.

Date complete privind activitatea organelor fonatoare pot fi căpătate cu ajutorul *cineroentgenologiei*, care fixează mişcarea acestora în momentul articulaţiei sunetului.

În prezent, cu ajutorul metodei experimentale se cercetează componenţa sunetelor şi intonaţia diferitelor limbi. Sistemul fonologic al unui idiom este, de cele mai multe ori, confruntat cu sistemul altui idiom.

Totuşi, spre sfirşitul veacului trecut succesele foneticii instrumentale erau — în raport cu studierea altor aspecte caracteristice structurii sonore a limbii — aşa de mari, încît oamenii începuseră să creadă că fonetica ar fi o ştiinţă naturală, care nu are nimic comun cu celelalte ramuri ale lingvisticii, considerate, dimpotrivă, drept ştiinţe sociale. Ieşirea din impasul acesta a fost asigurată de *fonologie* (vezi mai sus, cap. *9*).

Indiferent cum am considera raportul dintre fonetică şi fonologie, definiţia fonemului etc., nu putem să nu recunoaştem că fonologia explică

Scanned with OKEN Scanner

în mod cu totul nou numeroase probleme ce ţin de latura sonoră a limbii: caracterul sistematic al fonemelor în limbi concrete şi interacţiunea lor, dezechilibrul produs în sistemul de corelaţii între foneme care reprezintă o cauză a evoluţiei etc. Ulterior, fonologii au extins mult domeniul cercetărilor, aplicînd metoda lor în gramatică şi, în general, în limbă. În acest moment, din fonologie s-a desprins o direcţie nouă, şi anume *structuralismul* (despre care vezi *infra*). Evident, nu putem ignora aportul fonologiei în dezvoltarea lingvisticii comparative-istorice.

f. Geografia lingvistică

Studierea ramificaţiilor teritoriale ale unei limbi pune, şi ea, în faţa cercetătorului sarcini multiple şi dificile. În primul rînd, el poate fi interesat în descrierea şi analiza multilaterală a respectivului dialect sau grai. În al doilea rînd, scopul îl poate constitui determinarea interacţiunii dintre diferite graiuri, difuzarea lor spaţială sau clasificarea acestora. De fapt, fără rezolvarea primei sarcini nu este posibilă soluţionarea efectivă a celei de-a doua, deoarece, pentru a stabili interacţiunea dintre diferitele graiuri ale limbii comune, trebuie să cunoşti cît mai exact caracterul dialectelor care se află în anumite raporturi unele cu altele. În ceea ce priveşte prima dintre sarcinile menţionate, trebuie să spunem că, pentru descrierea şi studierea oricărui grai, avem neapărată nevoie de înregistrări fonetice foarte precise, în care scop folosim *transcrierea*. Prin însăşi forţa împrejurărilor, cercetătorul va adopta un sistem mai simplu de transcriere fonetică (cu mai puţine semne diacritice), aceasta pentru că utilizarea unuia mai complicat necesită prea mult timp, iar persoanele anchetate nu pot fi întrerupte în vorbire şi, foarte des, nu repetă cele spuse anterior. Pe de altă parte, transcrierea simplificată e recomandabilă şi pentru faptul că, în mod obişnuit, dialectologul este nevoit să recurgă nu numai la datele propriilor anchete, obţinute, deci, pe cale directă, ci şi la materialul adunat de nespecialişti. Căci, pentru a-şi forma o idee de ansamblu asupra dialectului studiat, el va apela şi la creaţia folclorică, iar aceasta, cuprinsă în parte în tot felul de colecţii, redă aspectul fonetic al graiului foarte aproximativ.

Există un sistem internaţional de transcriere fonetică şi sistem e create potrivit specificului fiecărei limbi. De exemplu, Atlasul Lingvistic Român nu foloseşte transcrierea fonetică internaţională, ci una alcătuită de specialiştii români.

Pentru studiul fenomenelor fonetice proprii dialectelor, uneori este suficient să folosim înregistrări de cuvinte izolate. Dar, pentru stabilirea sistemului fonetic, morfologic şi, îndeosebi, sintactic al graiului, este necesar să transcriem fraze întregi.

Cercetînd un anumit grai, dialectologul poate urmări sau baza istorică a acestuia sau evoluţia lui în prezent (stabilirea acelor schimbări care intervin în zilele noastre în structura ramificaţiilor teritoriale ale limbii comune). Studiul multilateral al graiurilor populare implică abordarea ambelor aspecte.

Scanned with OKEN Scanner

Descrierea dialectului se poate realiza prin diferite metode. În studiile dialectologice mai vechi graiul era descris şi studiat mai ales din două puncte de vedere: din punctul de vedere al deosebirilor faţă de limba literară şi sub aspect istoric, adică din punctul de vedere al legăturii dintre fenomenele graiului contemporan şi cele ale limbii vechi. În dialectologia de azi, pe primul plan sînt puse descrierea şi studierea *sistemului* graiului respectiv, adică cercetarea tuturor particularităţilor lui specifice, cercetare întreprinsă şi din punctul de vedere al stării contemporane a limbii. Desigur, aceasta nu exclude comparaţia cu limba literară sau cu faptele limbii vechi. Trebuie să avem însă în vedere că sistemul graiului poate fi stabilit numai aproximativ. Multe fapte îl tulbură, căci fiecare dialect este continuu supus atît influenţei limbii literare, cît şi acţiunii graiurilor vecine.

Rezolvarea celei de-a doua sarcini, care stă în faţa dialectologului, constituie obiectul *geografiei lingvistice (= dialectografiei, geolingvisticii)*.

Întotdeauna există dificultăţi în delimitarea ramificaţiilor teritoriale ale limbii (dialecte şi graiuri, care constituie obiectul *dialectologiei*). Aceste dificultăţi cresc pe măsură ce se intensifică influenţa interdialectală, totul depinzînd de intensitatea relaţiilor dintre reprezentanţii diverselor graiuri. S-au făcut încercări de a studia particularităţile dialectelor şi graiurilor cu ajutorul metodei cartografice, indicîndu-se, pe hărţi speciale, punctele unde apare cutare sau cutare trăsătură (fonetică, gramaticală, lexicală), proprie variantelor spaţiale ale limbii naţionale unice (cîte o hartă pentru fiecare particularitate dialectală). Astfel întocmite, hărţile erau apoi reunite în *atlase lingvistice (= dialectale)*. Graniţele fenomenelor sînt marcate de o linie, numită *isoglosă* (fr. *ligne d'isoglosse*, sp. *línea isoglosa*, engl. *isoglottic line*, germ. *Isoglosse*, r. *izoglossa*, termeni provenind din v. gr. *ísos* „egal", *glôssa* „limbă, dialect"). Întemeietorul geografiei lingvistice este considerat J. Gilliéron (1854—1926).

În punctele unde dialectele se influenţează mai mult unul pe altul, este evident că ele pot fi delimitate cu greu (îndeosebi la periferie, căci aici asistăm la o suprapunere a graiurilor vecine), dar nucleul lor, ca totalitate a unor anumite particularităţi, nu dispare. Geografia lingvistică este importantă prin metoda cartografică de studiere a particularităţilor dialectale, despre a căror răspîndire avem indicii în isoglose sau alte semne convenţionale. Datele geografiei lingvistice pot fi folosite cu succes la lămurirea istoriei limbii.

Geografia lingvistică se dezvoltă de pe la sfîrşitul veacului trecut şi începutul secolului nostru, în strînsă legătură cu munca de elaborare a marilor atlase lingvistice naţionale. Primul atlas a fost alcătuit în Germania de Georg Wenker (1852—1911) şi Ferdinand Wrede (1863—1934). În 1876, Wenker, un modest învăţător din Düsseldorf, a început strîngerea materialului pentru acest atlas. El întocmeşte o anchetă specială, formată din 40 de propoziţii, ilustrînd cele mai importante particularităţi fonetice şi gramaticale ale limbii germane, şi o trimite învăţătorilor, cu rugămintea de a traduce propoziţiile din limba literară în dialectele locale. Răspunsurile primite de la corespondenţii săi (în număr de 45 000) au servit de material pentru alcătuirea Atlasului limbii germane. După moartea lui Wenker, munca a fost continuată de colaboratorii acestuia şi, în primul rînd, de

Scanned with OKEN Scanner

Wrede. Atlasul german cuprinde în special material fonetic şi reflectă în mai mică măsură particularităţile gramaticale ale dialectelor.

Spre deosebire de atlasul limbii germane, alcătuit pe baza unei metode indirecte de adunare a faptelor dialectale, Atlasul lingvistic francez *(ALF)* a fost întocmit în urma înregistrărilor directe a fenomenelor, acolo unde „trăiesc" graiurile.

Ideea creării unui atlas lingvistic al Franţei a fost realizată de J. Gilliéron în colaborare cu Edmond Edmont. Sub conducerea nemijlocită a lui Gilliéron, Edmont a cutreierat timp de patru ani 639 de puncte ale ţării, alese anterior, efectuînd cercetări în fiecare localitate după o anchetă dinainte stabilită şi care îi permitea să caracterizeze trăsăturile fonetice, gramaticale şi lexicale din graiul respectiv. Rezultatul acestor studii pe teren l-a constituit apariţia *ALF* din 1902—1912 cuprinzînd aproape 2 000 de hărţi. Acest atlas dialectologic ne indică răspîndirea geografică a variatelor fenomene lingvistice proprii atît graiurilor franceze, cît şi celor provensale. Pe primul plan sînt însă puse problemele lexicologiei geografice, a răspîndirii sinonimelor şi istoria cuvintelor. Materialele cuprinse în atlas se deosebesc prin exactitatea cu care au fost reproduse. Totuşi, s-a acordat puţină atenţie sistemului fonetic şi structurii gramaticale.

Interpretarea hărţilor, iniţiată de Giliéron, a dus la concluzii deosebit de însemnate pentru ştiinţa limbii. Astfel, lingvistul francez a arătat că în istoria cuvintelor şi a dialectelor este insuficient să operăm numai cu criterii fonetice. E necesar să luăm în seamă, într-o măsură cu mult mai mare, *factorii semantici* şi *rolul conştiinţei*. Rolul conştiinţei apare, de exemplu, atunci cînd, în urma schimbărilor fonetice, se creează omonimia şi polisemia, care îngreuiază înţelegerea, iar vorbitorul, pentru a le evita, recurge la tot felul de mijloace: menţinerea sunetelor care dispar sau, mai des, împrumuturi lexicale din dialectele vecine şi, mai ales, din limba literară. În alte cazuri acţionează *etimologia populară*, *contaminarea* etc. În cele din urmă se obţine o nouă formă sonoră a cuvîntului, determinată nu de acţiunea legilor fonetice, ci de alţi factori. În acelaşi timp, interpretarea hărţilor a făcut posibilă stabilirea unor momente importante în istoria vocabularului limbii şi dialectelor. Gilliéron a reuşit să identifice unele straturi lexicale mai vechi în structura acestora din urmă şi a arătat că, răspîndindu-se de la centru spre periferie, urmînd diferitele căi de comunicaţie, cuvintele sînt strîns legate unele cu altele. În fine, studierea hărţilor a arătat că problema privitoare la graniţele limbii şi ale dialectelor s-a complicat şi mai mult. S-a constatat că graniţele există în realitate, dar nu sub forma unei linii absolut nete, ci sub forma unui mănunchi de linii, constituite din graniţele anumitor fenomene lingvistice.

Metoda geografiei lingvistice, preconizată de Gilliéron, a fost supusă unei critici aspre, mai ales cînd acesta nega existenţa legilor fonetice. Dar, graţie studiilor lui, au fost revizuite tezele tradiţionale ale şcolii neogramatice, care explică modificările lingvistice exclusiv prin acţiunea legilor fonetice şi a analogiei.

Geografia lingvistică a marcat un pas înainte în dezvoltarea dialectologiei. Cercetarea compactă a dialectelor a dus la observaţia că graniţele diferitelor caracteristici dialectale nu coincid. Faptul acesta a făcut posibilă înţelegerea dinamismului graiurilor şi a răspîndirii lor regionale, sco-

Scanned with OKEN Scanner

ţînd în evidenţă condiţionarea direcţiilor oarecum capricioase ale isoglo-selor de graniţele teritoriale feudale, de influenţa centrului economic, politic şi cultural sau de drumurile comerciale. Istoria dialectelor s-a dovedit a fi cu mult mai complexă decît îşi imaginau lingviştii din epoca precedentă. Datele geolingvisticii capătă, acum, o importanţă colosală în studierea diacronică a limbilor şi dialectelor. Aceste fapte sînt confruntate cu datele istoriei, arheologiei, etnografiei în răspîndirea lor geografică şi contribuie, în largă măsură, la studierea trecutului poporului şi a limbii lui.

Primul atlas lingvistic al limbii române *(Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebiets)* a fost întocmit de G. Weigand (1860—1930) şi a apărut în anul 1909 la Leipzig, deci cam în aceeaşi perioadă cu *Atlas linguistique de la France* [15]. Este un atlas fonetic realizat prin anchete pe teren, întreprinse între 1896 şi 1909, cu un chestionar de 114 cuvinte. Ca precursor poate fi amintit şi B. P. Hasdeu, cu un chestionar cuprinzînd 206 întrebări, dar fără a fi redactat hărţi pe baza răspunsurilor primite.

Sub influenţa lui G i l l i é r o n au fost alcătuite atlase dialectologice în Italia, America, România, U.R.S.S., Bulgaria etc. Un nou atlas al limbii române, elaborat după riguroase principii ştiinţifice, aparţine lui S. Puşcariu (1877—1948). La întocmirea lui au fost antrenaţi E. P e t r o v i c i şi S. P o p (1901—1961), acesta din urmă adept al metodei şi principiilor formulate de G i l l i é r o n. Au fost alcătuite două anchete — una de S. Pop, iar cealaltă de E. Petrovici. Ancheta lui Pop conţine 2 160 de întrebări, iar a lui Petrovici 4 800. Acest atlas prezintă o importanţă deosebită atît pentru istoria limbii române, cît şi pentru dezvoltarea geografiei lingvistice la noi.

Sprijinindu-se pe graniţele fenomenelor dialectale, reprezentate pe hărţi prin isoglose, geolingvistica stabileşte direcţia şi diferitele etape de răspîndire ale particularităţii graiului respectiv, pentru ca, în ultimă instanţă, să localizeze geografic centrul în care apare inovaţia. După cum am mai spus, geografia lingvistică aduce îndreptări esenţiale în teoria schimbărilor fonetice, susţinută de neogramatici. Prefacerile fonetice concepute de aceştia ca transformări de sunete realizate concomitent pe întreaga arie a dialectului, pot migra în realitate dincolo de limitele teritoriului lor originar. Ele se răspîndesc prin cuvinte şi construcţii sintactice. Aşadar, în zona de expansiune a modificărilor de sunete apar alte legi care explică schimbările fonetice. Legile (sau — mai bine zis — tendinţele) acestea afectează interacţiunea dintre dialecte, graiuri şi limba comună. De aceea, sînt posibile numeroase abateri de la aspectul sonor pe care l-am fi aşteptat în cazul unor cuvinte şi forme gramaticale, excepţii de la legile fonetice.

Succesele geografiei lingvistice şi concluziile scoase din interpretarea atlaselor dialectale au contribuit în largă măsură nu numai la precizarea noţiunii de *dialect*, *grai*, *graniţă dialectală*, *limbă comună* [16], ci şi la

---

[15] Date privind istoricul atlaselor lingvistice româneşti, inclusiv un *Atlas lingvistic al Banatului* de I. A. C a n d r e a, rămas în manuscris, vezi la V. Rusu, *op. cit.*, p. 12 ş.u.

[16] În legătură cu aceste concepte vezi şi M a t i l d a C a r a g i u M a r i o ţ e a n u, *op. cit.*; V. R u s u, *op. cit.*; B. C a z a c u, *Studii de dialectologie română*, Bucureşti, 1966; M a t i l d a C a r a g i u-M a r i o ţ e a n u, Ş t. G i o s u, L i l i a n a I o n e s c u-R u x ă n d o i u, R. T o d o r a n, *Dialectologie română*, Bucureşti, 1977, p. 16 ş.u.

Scanned with OKEN Scanner

elucidarea altor probleme generale ale ştiinţei limbii [17] (în special graţie aplicării unor metode moderne).

Metodele structurale în dialectologie cer o definire mai exactă a unităţilor, considerarea lor sincronică şi diacronică [18], cer să se ţină seama de funcţiunea elementelor şi să se înlocuiască atomismul cu analiza relaţiilor dintre ele.

Cercetările de dialectologie structurală sînt încă în faza de început şi ele tratează mai ales probleme de fonologie.

Cu toate rezultatele bune obţinute în studierea anumitor aspecte dialectale, metodele structurale se dovedesc a nu fi în stare să explice multe lucruri. *„De aceea în ultima vreme s-a făcut apel, şi în acest domeniu, la principiile şi metodele gramaticii transformaţionale. S-a arătat că, în studierea comparativă a două dialecte, apelul la reţeaua de reguli generative duce la rezultate mai eficiente faţă de compararea datelor primare, întrucît pe o asemenea bază descrierea gramaticală a unui dialect poate fi convertită într-o descriere adecvată a unui dialect înrudit, prin adăugarea, suprimarea sau reordonarea unui număr relativ mic de reguli"* [19].

„E de remarcat de asemenea faptul că abordarea generativă pune în evidenţă relaţiile directe şi coerente dintre schimbările istorice şi implicaţiile lor sincronice, urmărind să desprindă toate consecinţele structurale care rezultă din ordonarea diferită în timp a schimbărilor" [20].

„Dialectologia **transformaţională** *este, într-o măsură mult mai mare, la începuturile ei şi, ca şi precedenta* [= *dialectologia* **structurală**, *A. V*], *pe cale de a-şi contura metodele de cercetare"* [21]. Numai îmbinarea judicioasă a metodelor tradiţionale cu cele structurale şi transformaţionale poate duce la rezultate satisfăcătoare (vezi şi discuţia care urmează). În general, aplicarea metodelor în lingvistică are caracter complementar.

g. Metode structurale şi matematice

Trecînd, acum, la analiza metodelor moderne, este necesar să insistăm, din capul locului, asupra unor probleme de principiu, legate de atitudinea pe care trebuie s-o avem îndeosebi faţă de metodele structurale, iar apoi şi matematice în lingvistică. În acelaşi timp, nu putem neglija

[17] Apariţia acestei metode a făcut ca lingvistica *„să treacă printr-o adevărată revoluţie, care a modificat profund concepţia noastră despre limbă"* (I. Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode*, Bucureşti, 1962, p. 149). În egală măsură, dezvoltarea studiilor de dialectologie şi geolingvistică a dus la apariţia unor noi tipuri de atlase (regionale şi plurilingve). Vezi şi volumul de studii *Zur Theorie des Dialekts*, Wiesbaden, 1976.

[18] Un model de *dialectologie diacronică structurală* ne oferă E. Vasiliu, în *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968.

[19] *TLG*, p. 118.

[20] *Ibidem*, p. 119.

[21] Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, 1975, p. 19.

Scanned with OKEN Scanner

chestiunile, fundamentale, puse în știința limbii de *structuralism* [22], iar pe de alta, raportul dintre această metodă nouă și metodele mai vechi de investigație specială (metoda comparativă-istorică, metoda foneticii experimentale, metoda geografiei lingvistice etc. [23], față de metodologia generală a materialismului dialectic marxist; vezi și precizările noastre de mai sus, *a*). Examinînd ceea ce este esențial în structuralism, vom indica ce și cum anume poate fi acceptat și dezvoltat — în lumina concepției marxiste despre limbă, esența, evoluția și funcțiunile ei — și ce trebuie respins cu hotărîre ca manifestare a unor teorii greșite (chiar idealiste) despre limbă și limbaj.

Metodele de analiză structurală sînt subordonate concepției (teoriei) potrivit căreia limba este un sistem. Ele se caracterizează prin *abstracție* și *generalitate*.

1) *Metoda comutării* a fost aplicată inițial în fonologie, unde, de fapt, a servit la descoperirea fonemelor; în prezent, ea este folosită în toate compartimentele limbii.

În capitolul rezervat *foneticii*, am văzut că numărul sunetelor tinde spre infinit. Ceva analog se observă în domeniul *semanticii*, unde numărul nuanțelor de sens variază în funcție de contexte, care, practic, sînt infinite. În ceea ce privește însă procesul propriu-zis de comunicare, s-a demonstrat că numărul unităților utilizate în fiecare compartiment al limbii este finit (cîteva zeci de foneme, cîteva zeci de morfeme, cîteva zeci de mii de cuvinte ale căror sensuri pot fi cuprinse în dicționare, de unde rezultă că sînt în număr finit). Grupînd unitățile în clase, putem însă reduce infinitatea de sunete, morfeme, sensuri la unități limitate ca număr. Această grupare se face cu ajutorul *comutării*. Dacă înlocuirea sunetelor nu duce la schimbarea înțelesului, înseamnă că sunetele substituite sînt *variante* ale aceluiași fonem *(invariant)*, nu foneme autonome (de exemplu, *n* în *cînt*, *mînă*, *amîn* etc.); la fel stau lucrurile în morfologie, unde *morfemele* (invariante) diferă de *alomorfe* (sau variante) (cf. desinența *-e* la pluralul substantivelor, care poate fi comutată prin *-uri*: *idiom***e** — *idiom***uri**, *chibrit***e** — *chibrit***uri** etc.; *-e* și *-uri* sînt, deci, variante ale aceluiași morfem gramatical), în lexic, unde se vorbește de *lexeme* (invariante) și de *alolexeme* (variante); *(alolexemele* seamănă, prin urmare, cu *alomorfele)* și în sintaxă (aici analiza se află încă la început). Așadar, metoda comutării constă în *înlocuirea unui element lingvistic cu altul din același plan* (un sunet cu alt sunet, un sens cu alt sens), *cu scopul de a deosebi substituirile care atrag schimbări în celălalt plan al limbii, de substituirile care nu implică astfel de schimbări.*

„Două unități ale unui plan care, prin substituirea lor, produc schimbări în celălalt plan al limbii sînt în raport de **comutare**. *În caz contrar, ele sînt în raport de* **variație**. *Rezultatul aplicării acestei metode este distingerea variantelor de invariante și stabilirea unui număr finit de unități (invarian-*

---

[22] Cf. *ELS*; J. Piaget, *Structuralismul*, București, 1973; Al. Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. a III-a, București, 1977; G. I. Gulian, *Marxism și structuralism*, București, 1976.

[23] Vezi, de exemplu, *Lingvistica tradițională și lingvistica structurală* (Lucrările Colocviului de lingvistică generală, Sinaia, 10 august 1965), București, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

tele) caracteristice pentru fiecare compartiment al limbii" [24]. Aşa cum în procesul comunicării rolul esenţial revine invariantelor, în lingvistică primordialitate va avea analiza relaţiilor dintre invariante. În lucrările de specialitate se face uneori distincţie între *comutare* (termen folosit de glosematicieni) şi *substituţie* (termen utilizat în lingvistica descriptivă), care au însă, ca trăsătură comună, esenţială, *înlocuirea* [25].

2) *Metoda analizei distribuţionale.* Conceptul de *distribuţie* caracterizează îndeosebi descriptivismul. Ca termen tehnic, el a fost utilizat pentru prima oară de. M. Swadesh în anul 1939. Acest concept lingvistic a apărut în fonologie, de unde s-a extins, apoi, în celelalte compartimente ale limbii, legat fiind, pretutindeni, de ideea de context. „*Distribuţia reprezintă deci proprietatea elementelor de a apărea sau nu în diferite contexte, în diferite vecinătăţi...*"[26]. Astfel, s-a constatat, cu mult înainte de apariţia lingvisticii structurale, că elementele limbii se deosebesc prin *locul* ocupat în fluxul vorbirii. De exemplu, în greaca veche, cuvintele nu se pot termina decît în vocală, în diftong sau în una dintre consoanele *n*, *r* şi *s*. În limba română, *t* iniţial nu poate fi urmat de oclusive sonore. Aşadar, posibilitatea apariţiei sunetelor în cuvinte depinde de sunetele învecinate, adică de suma tuturor poziţiilor (sau a *ocurenţelor*). În *morfologie*, pentru a forma femininul, la majoritatea adjectivelor româneşti se adaugă *-ă* la masc. sg. *(nouă* de la *nou, caldă* de la *cald)*; după forme masculine în *-tor (silitor)* şi *-e (limpede, rece)*, femininul nu se mai obţine prin ataşarea lui *-ă* la sg. În *sintaxă*, în limba română, articolul nehotărît nu poate sta decît înaintea substantivului. În schimb, adjectivul demonstrativ apare şi înainte, dar şi după substantiv *(acest student, studentul acesta)*, spre deosebire de engleză, franceză sau germană, unde nu e permisă decît ocurenţa înainte de substantiv. Distribuţia presupune inventarierea poziţiilor de ocurenţă ale elementelor limbii. Cu alte cuvinte, *distribuţie* înseamnă totalitatea contextelor în care apare un element al limbii cu variantele lui. În consecinţă, o descriere a sistemului fonologic al limbii va trebui să arate ce grupuri (consonantice sau vocalice) există şi în ce ordine apar elementele constituente; în cazul analizei structurii morfologice a cuvintelor, este necesar să stabilim cum se combină morfemele între ele; în sfîrşit, în sintaxă metoda distributivă va face distincţie între combinaţiile posibile şi imposibile (de cuvinte şi propoziţii) şi va cerceta ordinea în care apar elementele relaţiei.

Distribuţia poate fi *completă* (sau *totală*), cînd este avută în vedere totalitatea posibilităţilor de ocurenţă ale unui element. Dacă două unităţi se întîlnesc în aceleaşi contexte, spunem că ele au o distribuţie *identică*.

„*Distribuţia complementară reprezintă raportul de incompatibilitate de apariţie a două elemente A şi B în aceleaşi contexte. Două elemente A şi B sînt în distribuţie complementară, dacă nu au nici un context comun; în vecinătăţile în care apare A, nu poate apărea B şi invers. Neapărînd niciodată în acelaşi context, cele două elemente nu se opun unul celuilalt şi, ca atare, nu sînt comutabile*"[27]. (Dealtfel, analiza distribuţională nu poate

---

[24] Vezi I. Coteanu, *Comutarea şi substituţia*, în *ELS*, p. 23—37.
[25] *IL*, p. 328.
[26] Valeria Guţu-Romalo, *Distribuţia*, în *ELS*, p. 38.
[27] V. Guţu-Romalo, *art. cit.*, p. 40.

fi imaginată fără substituție.) De exemplu, *n* dental (cf. *Ana*) și *n* velar (*bancă, lîngă*) sînt variante poziționale ale aceluiași fonem. Uneori, în locul termenului *distribuție complementară*, se folosește cel de *distribuție necontrastivă*, care presupune existența conceptului de *distribuție contrastivă*.

„Cînd distribuția a două elemente A și B prezintă unele contexte comune, în care pot fi substituite unul altuia, dar și contexte specifice, care nu admit decît unul din cele două elemente, se vorbește de **distribuție defectivă**"[28]. Termenul de *distribuție parțial similară* sau *parțial identică* corespunde, în linii mari, *distribuției defective*.

„Aplicarea consecventă a analizei distribuționale în analiza structurală se dovedește deosebit de utilă în compararea și clasarea elementelor limbii, în descoperirea relațiilor în care intră aceste elemente. Aceste relații diferă de la o limbă la alta, deci prin analiza distribuțională ajungem la rezultate importante și în studiul comparativ al limbilor. În sfîrșit, în cursul istoriei limbilor, distribuția elementelor se schimbă, deci metoda trebuie aplicată și în cercetările diacronice"[29].

În ansamblu, din punct de vedere metodologic, distribuția apropie lingvistica de științele naturii și de matematică.

„Apropierea de științele naturii se realizează prin introducerea în metodologia lingvistică a **experimentului**: *substituția și comutarea, care presupun variația unui element într-un ansamblu în care restul rămîne constant se aseamănă perfect cu experiențele în care se procedează prin modificarea diverselor condiții. De asemenea, analiza distribuțională facilitează contactele lingvisticii cu alte științe și face posibilă utilizarea în cercetarea limbii a unor concepte puse în circulație de alte științe, de teoria informației, de exemplu.*

Apropierea de matematică se datorește faptului că luarea în considerație a distribuției permite definirea formală sau formalizată a unităților lingvistice, definiții care singure pot fi utilizate în abordarea matematică a unor probleme" [30].

3) *Analiza în constituenți imediați (CI)* (engl. *immediate constituents*, fr. *constituants immédiats*, germ. *Konstituentenanalyse, IC-Analyse, unmittelbare Konstituenten*, r. *neposredstvenno sostavljajuščie*) este analiza propoziției în *grup nominal (grupul subiectului)* și *grup verbal (grupul predicatului)* (în terminologia gramaticii tradiționale), care sînt *constituenții imediați ai propoziției*. Fiecare din cele două grupuri se descompune în cîte doi constituenți imediați, pînă se ajunge la *morfeme (constituenții ultimi ai enunțului)* (engl. *ultimate constituents*, germ. *letzte Konstituenten*, r. *sostavljajuščie predel'nye*). Orice propoziție nu este formată pur și simplu dintr-o succesiune de *elemente discrete*[31], ci dintr-o îmbinare de construcții alcătuite la rîndul lor din constituenți de rang inferior. Această metodă, fundamentală în sintaxa structurală a descriptiviștilor americani (elaborată de L. Bloomfield și realizată de R. S. Wells, Ch. F. Hockett și Z. S. Harris), se bazează pe analiza distribuțională care îi furnizează

[28] *Ibidem*, p. 41.

[29] *IL*, p. 329.

[30] Valeria Guțu-Romalo, *art. cit.*, p. 57. În legătură cu aspectele amintite aici, vezi și discuția noastră *infra*.

[31] Elementele *discrete* (în lat. *discretus* înseamnă „despărțit, deosebit") sînt *elemente* (-limită, ce nu mai pot fi segmentate) *minimale*.

Scanned with OKEN Scanner

tehnica de segmentare. Critica analizei în constituenţi imediaţi a servit drept punct de plecare în gramatica generativă.

4) *Analiza semică* (fr. *analyse sémique*) urmăreşte stabilirea constituenţilor semantici minimali (*seme*) ai unei unităţi lexicale. Metoda a fost creată prin analogie cu analiza fonemelor. Înrudită cu analiza semică este *analiza componenţială* (fr. *analyse componentielle*), cunoscută şi sub denumirea de *analiză în trăsături distinctive*. Elaborată pentru fonologie, această metodă şi-a găsit, recent, aplicarea în semantica lexicală. „*Analiza componenţială îşi propune descompunerea unei unităţi lingvistice în elemente ireductibile, cuante lingvistice*" [32].

5) *Metoda generativă-transformaţională* este aplicată, în lingvistica modernă, la analiza structurii sintactice a limbii. Într-o primă variantă, metoda în discuţie a fost elaborată de Z. S. Harris; într-o formă mai nouă (datînd din anul 1957), ea este opera lui N. Chomsky. Modelul transformaţional propus de Harris este *analitic* şi complementar (în raport cu analiza în constituenţi imediaţi), pe cînd cel al lui Chomsky este *sintetic*.

Metoda generativă-transformaţională porneşte de la un principiu cunoscut din lingvistica tradiţională, unde anumite construcţii sintactice pot fi transformate în altele. De exemplu, recurgîndu-se la cîteva operaţii, o construcţie activă se converteşte în construcţie pasivă: 1) verbul este trecut de la diateza activă (cf. Elevul *citeşte* cartea) la diateza pasivă (Cartea *este citită* = *se citeşte* de elev); 2) subiectul (în nominativ: *Elevul*) se transformă în complement de agent (în acuzativ cu prepoziţie: *de* = *de către elev*); 3) complementul direct (*cartea*) devine subiect. În gramatica generativ-transformaţională, operaţiile acestea sînt indicate prin simboluri. Dealtfel, gramaticile generative au fost puternic influenţate de metodele algebrei [33].

Aşadar, în lucrările lui Harris şi Chomsky, structuralismul se orientează esenţialmente spre gramaticile de tip generativist, în care este relevat aspectul creator al limbajului (manifestat îndeosebi în componenta sintactică). În partea în care Chomsky, de pildă, adoptă teoria „ideilor înnăscute" a lui Descartes (aceasta s-ar evidenţia în ceea ce Chomsky numeşte nucleul sau schema fixă a limbajului), gramaticile generativiste nu pot fi acceptate de noi.

6) Aspectele cantitative şi relaţionale ale limbii sînt de competenţa *lingvisticii matematice* [34], constituită în a doua jumătate a secolului nostru. În rîndul *metodelor matematice* de analiză teoretică, dar cu multiple aplicaţii practice (în traducerile automate [35], la elaborarea maşinilor de citit, de scris sub dictare, în perfecţionarea sistemelor de comunicaţii etc.) putem

---

[32] *TLG*, p. 132.

[33] Pentru amănunte privind *metoda generativ-transformaţională* vezi *TLG*, p. 134—140.

[34] Vezi, în acest sens, S. Marcus, *Lingvistica matematică*, ed. a II-a, Bucureşti, 1966; vezi şi Mihaela Mâinea, *Lingvistica matematică şi computaţională*, în *SCL*, XXVI, 1975, 3, p. 311—314.

[35] În acest scop, poate fi adaptată o maşină de calcul electronică universală (pentru a traduce, deocamdată, numai texte ştiinţifice). Lingviştilor le revine însă sarcina de a alcătui un dicţionar de rădăcini şi desinenţe (respectiv, procedee extramorfologice) din ambele limbi.

Scanned with OKEN Scanner

aminti *calculul probabilităţilor* (în primul rînd, *statistica*), *metodele teoriei informaţiei*, *ciberneticii* şi *metodele algebrice* [36].

7) O metodă de cercetare proprie nu numai lingvisticii, ci şi altor ştiinţe este *metoda modelării*, folosită cu succes în ultima vreme. În lingvistică şi-a găsit aplicare un anumit tip de modele (sisteme formale logico-matematice).

„*Modelele matematice ale limbii sînt construcţii matematice care reţin unele aspecte relaţionale ale fenomenelor lingvistice. Rolul acestor modele nu este numai de a sistematiza unele noţiuni şi relaţii cunoscute, ci şi de a descoperi relaţii şi moduri noi de organizare, care nu ar fi putut fi puse în evidenţă prin alte mijloace. În înţelegerea funcţiei gnoseologice a modelului trebuie să ţinem seamă de neconcordanţa parţială, dar obligatorie, dintre model şi obiectul modelat.*

Modelarea matematică a fenomenelor de limbă prezintă nu numai însemnătate teoretică, reprezentînd etapa actuală a lingvisticii structurale, ci şi o deosebită însemnătate din punct de vedere aplicativ, furnizînd baza teoretică a elaborării limbilor de informaţie, şi, în general, a limbilor de maşină“ [37]. Procedeele de modelare ţin de *gîndirea analogică*: prin modelare obiectul cercetării este înlocuit cu altul. „*Scopul modelării este îmbogăţirea cunoştinţelor despre obiectele modelate, modelele au o funcţie euristică*“ [38]. În lingvistica structurală, modelarea matematică a fost precedată de mai multe modelări nematematice. „*Un grup însemnat de modele sînt cele probabilistice; ele descoperă legăturile cantitative dintre unităţile lingvistice şi se pretează uneori, prin sugestiile pe care le oferă, la interpretări diacronice.*

Modelele folosite în studiul limbajului se ierarhizează după gradul de abstractizare al conceptelor propuse. În general, cele matematice operează cu abstracţii de ordin superior, obţinute nu în mod nemijlocit din obiectele realităţii, ci prin intermediul altor abstracţii“ [39].

8) Aplicarea *metodei statistice* se bazează pe postulatul că în texte lungi, orice limbă are caracter ergodic, semnele lingvistice (sunete, litere, morfeme, cuvinte) repetîndu-se cu o frecvenţă fixă. „*Dacă apariţia unei anumite unităţi (fonem, morfem, cuvînt) este previzibilă, unitatea se numeşte* **redundantă** [40], *iar nedeterminarea* [41] *eliminată de ea este nulă*“ [42]. Două dintre noţiunile fundamentale ale statisticii (în sensul modern, nu tradiţional, al termenului), şi anume *ergodicitatea* [43] şi *entropia* (măsura dezordinii) provin din fizică.

---

[36] În privinţa aplicării matematicii în gramaticile formale vezi M. H u g h e s, *Initiation mathématique aux grammaires formelles*, Paris, 1972.

[37] S. M a r c u s, *op. cit.*, p. 7.

[38] *TLG*, p. 83.

[39] *Ibidem*, p. 85.

[40] Termenul *redundanţă* (engl. *redundancy*, fr. *redondance*, germ. *Redundanz*, r. *izbytočnost'*, sp. *redundancia*) este împrumutat din retorică, unde avea aproximativ sensul de *repetiţie* şi desemna, în principiu, un exces în figurile de stil.

[41] Adică *entropia*.

[42] *TLG*, p. 86.

[43] Limba are caracter *ergodic* (termen luat din matematică), adică structură probabilistică, elementele ei avînd probabilităţi constante, a căror reflectare o constituie frecvenţa apariţiei lor în text.

Scanned with OKEN Scanner

„Calculul probabilităților, statistica stau la baza studierii limbii cu mijloacele teoriei informației (informaticii). Scopurile introducerii metodelor informaticii sînt de natură aplicativă (îmbunătățirea procedeelor de comunicare la distanță), dar interesează și teoria limbii, prin elaborarea conceptului de **redundanță** *lingvistică, util atît în cercetările sincronice, cît și în cele diacronice"* [44].

În esență, statistica este știința care, utilizînd calculul probabilităților, se ocupă cu studiul cantitativ al fenomenelor de masă. Deși există moduri diferite de a o concepe [45], statistica lingvistică (engl. *linguistical statistics*, fr. *statistique linguistique*, r. *lingvističeskaja statistika*) *„pune în lumină faptele care reprezintă* **media** *în limbă, tendințele, variabilele și relațiile, în general, lăsînd de o parte detaliile. Ea ne informează deci asupra orientării generale și nu asupra evenimentelor particulare. Metoda structurală calitativă cercetează și ea, de fapt, unele aspecte globale din limbă, dar fără a preciza vreun fel de indici numerici. Avînd asemenea obiective, metoda statistică este deosebit de utilă în analiza unui ansamblu cu multe elemente. De aici eficacitatea ei în ce privește studiile de limbă. Se știe că, în comunicare, oamenii folosesc un număr foarte mare de simboluri încît uneori avem impresia că numărul de semne este nelimitat. «Simplificarea» statistică ne dă posibilitatea de a sistematiza aceste elemente și de a observa că nu tot ce se comunică (se vorbește, se scrie) este nou, irepetabil. Dimpotrivă, există secvențe care revin pentru că sistemul limbii exercită o anumită constrîngere, limitînd posibilitățile de a face combinări de semne. Altfel spus, metoda statistică permite să se stabilească tocmai acele regularități cu caracter global care nu se pot detecta prin alte metode. Este evident, în același timp, că efectuarea unei cercetări cantitative în limbă nu înseamnă și nu poate însemna o investigație completă și nu este în măsură să ilustreze integral un material, datorită fenomenului atît de complex pe care îl reprezintă limba"* [46]. Statistica se aplică tuturor compartimentelor limbii și ale lingvisticii (inclusiv în cercetarea stilurilor).

Frecvența unei unități a limbii (fonem, morfem, cuvînt) se află într-un anumit raport cu *rangul* (locul ocupat într-o listă în care aceste unități sînt dispuse în ordinea descrescîndă a frecvenței lor). Fonemul (respectiv morfemul sau cuvîntul) cel mai frecvent are rangul 1; o unitate mai puțin frecventă are un rang mai mare (2, 3, 4 etc.), ceea ce înseamnă că *frecvența este invers proporțională cu rangul*. Cum a demonstrat G.K. Zipf, produsul dintre frecvență și rang e întotdeauna același: $f \cdot r = constant$, unde f notează *frecvența*, iar r — *rangul*. De asemenea, s-a arătat că numărul de sensuri al unui cuvînt este direct proporțional cu rădăcina pătrată a frecvenței sale, raportul lor fiind o constantă: $\frac{s}{f} = constant$, unde s este numărul de sensuri. În sfîrșit, s-a mai demonstrat că raportul numărului de foneme prin logaritmul rangului este, de asemenea, o constantă:

---

[44] *TLG*, p. 141.

[45] Vezi Alexandra Roceric-Alexandrescu, *Fonostatistica limbii române*, București, 1968, p. 7—8.

[46] *Ibidem*, p. 8.

Scanned with OKEN Scanner

$\frac{K}{\log r}$ = *constant* (aici K = numărul de foneme al unui cuvînt, iar r = rangul cuvîntului). *„Formula aceasta confirmă un lucru cunoscut de multă vreme în lingvistică : cuvintele cel mai des întrebuinţate sînt şi cele mai scurte : frecventa folosire a unui cuvînt duce cu timpul la scurtarea lui”* [47]; cf. şi cele spuse *supra*, cap, *8, f)*, despre *dicţionarele de frecvenţă.*

Statistica (analiza cantitativă) este subordonată analizei calitative, structurale a limbii (aceasta din urmă observă şi clasifică tipurile de fenomene după natura lor).

9) O expunere privitoare la metodele moderne de cercetare ale lingvisticii nu poate ocoli *glotocronologia* (sau *lexico-statistica)* [48]. Cu ajutorul acestei metode s-a făcut încercarea de a determina cronologia absolută a separării limbilor înrudite din aceeaşi limbă-bază.

Epoca în care trăim se caracterizează prin interesul mereu crescînd faţă de problemele cronologiei raportate la dislocarea dialectală a indo-europenei comune, fapt de o importanţă deosebită pentru specialiştii care se străduiesc să interpreteze cît mai exact specificul distribuţiei cutărui sau cutărui fenomen în idiomurile continuatoare ale unei limbi primare. Tentativele de aplicare a *metodelor matematice* (în special a celor *statistice)* la studierea diverselor probleme lingvistice se accentuează, de fapt, începînd aproximativ cu anul 1927 [49]. Ulterior (cam de prin 1950—1952), sfera acestor preocupări s-a extins, înglobînd şi pe adepţii *glotocronologiei*, cu eforturile lor de a data divergenţele produse, în epoca preistorică, în cadrul comunităţilor protolingvistice şi provenind din aceeaşi sursă. Apărută din necesitatea efectuării unor cercetări comparative-istorice asupra numeroaselor limbi amerindiene, în majoritatea lor fixate în scris exclusiv în stadiul lor actual, metoda glotocronologiei a început să fie aplicată şi altor familii de limbi. Elaborată de M. Swadesh, cunoscut prin studiile sale asupra limbii indienilor din America, ca şi prin cercetări de fonologie, această metodă se întemeiază pe principiul că lingvistica, bazată pe legile dezagregării morfemelor în fiecare limbă, este în stare să determine adîncimea temporală a straturilor respectivelor protolimbi, tot aşa cum geologia, analizînd conţinutul dezagregărilor în roci diferite, stabileşte vîrsta lor. Metoda glotocronologică se fundează pe următoarele premise :

1) Sprijinindu-se pe observaţia, mai veche, cu privire la stabilitatea inegală a componentelor vocabularului, această metodă recunoaşte că, în fiecare limbă, în afara de masa vocabularului, variabilă într-un ritm mai mult sau mai puţin rapid, în funcţie de condiţiile concrete cultural-geografice, există şi un *lexic de bază* (engl. *basic vocabulary)* care reflectă

[47] *IL*, p. 332.

[48] Întrucît şi alte metode lingvistice recurg la *statistică* (vezi *supra)*, e de preferat termenul *glotocronologie* (sau *glottocronologie* : cu această formă apare în *TLG*, p. 142—143) (engl. *glottochronology*, fr. *glottochronologie*, germ. *Glottochronologie*, r. *glottochronologija)*. În privinţa *glotocronologiei*, vezi şi V. Guţu-Romalo, *Stabilirea datei de separaţie a aromânei de dacoromână cu ajutorul glotocronologiei*, în *SCL*, X, 1959, 4, p. 573—585 ; I. Rizescu, *Glotocronologia şi problemele ei principale*, în *LR*, XIV, 1965, 1, p. 77—85.

[49] Vezi, de exemplu, J. Safarewicz, *Krytyka metody ilościowej stosowanej w ocenie pokrewieństwa językowego*, în *Studia językoznawcze*, Varşovia, 1967, p. 23—30.

noţiuni universale, general umane, supus unor modificări mult mai lente : aici intră denumiri pentru unele părţi ale corpului, diverse fenomene cosmice, acţiuni şi calităţi ori însuşiri sau proprietăţi elementare etc.

2) Timpul necesar pentru schimbarea acestui lexic fundamental, respectiv *procentul de conservare* (numit şi *coeficient* sau *rată de retenţie*) a cuvintelor care îl alcătuiesc (în engleză, *index of retention*, notat prin simbolul *r*) s-a dovedit a fi, pentru intervale mari, aproximativ acelaşi pentru toate limbile. Astfel, un calcul aplicat la 6 limbi (engleză, franceză, germană, cehă, rusă şi armeană) a demonstrat că la 200 de cuvinte, indexul de conservare pe o perioadă de o mie de ani este de 85%; aplicat aceluiaşi, număr de cuvinte din 13 limbi (engleză, spaniolă, franceză, germană, coptă, greacă — în cele două variante ale ei : katharevusa şi dimotiki —, chineză, suedeză, italiană, portugheză, română şi catalană), calculul a dat un $r = 81\%$; în sfîrşit, aplicat la 7 limbi de control (suedeză, germană engleză, română, franceză, greacă şi chineză) la un număr de 100 de cuvinte, $r = 86\%$. În esenţă, rata de retenţie a cuvintelor din lexicul de bază pe mileniu variază între 86,4% şi 74,4%, coeficientul mediu fiind de 80,5% (după calculele efectuate de R. Lees). Alte calcule (G.A.Klimov, Valeria Guţu-Romalo) au arătat că procentul maxim de retenţie este de 88%. Există, deci, o *constantă* a schimbărilor din vocabularul fundamental al limbilor (verificarea principiului s-a putut face pe o perioadă de 2200 de ani). Astfel, în comparaţie cu latina, în italiană şi spaniolă, rata de retenţie este de 85%, în română de 82,2%, iar în portugheză — 80%.

Latura tehnică a metodei constă în stabilirea procentului specific celor mai vechi unităţi ale lexicului fundamental în limbile înrudite folosite în comparaţie, luîndu-se în considerare, pe de o parte, corespondenţele de sunete, pe de alta, conservarea obligatorie a semanticii identice, la care se adaugă apoi evaluarea matematică a adîncimii cronologice implicate în divergenţa lingvistică corespunzătoare cu procentul aflat. Acest lexic fundamental trebuie să cuprindă noţiuni pentru care putem găsi uşor echivalente în fiecare limbă. În acelaşi timp, numărul unităţilor care compun lexicul de bază este tot atît de important ca şi calitatea lui. În lista iniţială, M. Swadesh a inclus 215 termeni, ulterior a redus numărul lor la 200 şi, în sfîrşit, la numai 100.

Pe de altă parte, R. Lees [50] a propus o formulă de interpretare lingvistică pentru calcularea timpului de dezintegrare radioactivă, bazîndu-se tot pe constanta raportului dintre rezultatele descompunerii şi prezenţa iniţială a materiei în unitatea de timp. În istoria unei limbi, timpul (t) în care s-a păstrat un anumit procent al compoziţiei iniţiale a lexicului fundamenal (C), se calculează după egalitatea $t = \log C \div \log r$, unde r este indexul de conservare a cuvintelor din lexicul de bază într-un mileniu ; în cazul diferenţierii reciproce a două limbi provenind din acelaşi izvor $t_1 = t_2$, aşadar :

$$t_1 + t_2 = \log C \div \log r$$
$$2\,t = \log C \div \log r$$
$$t = \frac{\log C}{2 \log r}$$

[50] În *The basis of glottochronology*, „*Language*", vol. 29, 1952, p. 124—126.

Scanned with OKEN Scanner

Același autor reproduce și o formulă pentru determinarea așa-numitei devieri obișnuite (=standard) (engl. *standard deviation*):

$$\sigma = \frac{C(1-C)}{n}$$

unde n este numărul cuvintelor confruntate în limbi diferite, adică, de regulă, o sută sau două.

Fără îndoială, rezultatele obținute cu ajutorul metodei glotocronologice nu trebuie considerate ca valori absolute: ele trebuie coroborate — pe cît posibil — cu aprecieri cronologice desprinse din cercetări istorice și arheologice.

Întrucît depinde, într-o oarecare măsură, de metoda comparativă-istorică, glotocronologia nu poate determina intervale de timp mai mari de 3—5 mii de ani. Dealtfel, atitudinea lingviștilor față de *glotocronologie* este foarte diferită:

a) astfel, unii au acceptat și aplicat metoda la studiul diverselor limbi (R. B. Lees, G. Fairbanks, A. Raun, W. Arndt, A. L. Kroeber, V. V. Ivanov ș.a.);

b) dimpotrivă, alți specialiști au adoptat o atitudine mult mai rezervată (I. I. Revzin, G. A. Klimov, V. Guțu-Romalo, V. A. Zvegincev, I. Rizescu);

c) în sfîrșit, sînt și lingviști care resping cu totul glotocronologia (H. Hoijer, S. C. Gudschinsky, E. Coseriu, L. Hjelmslev, V. Nikonov, C. D. Chrétien, L. Wald). Pentru un atare punct de vedere edificatoare par următoarele aprecieri: *„Lipsa de eficacitate a acestei metode se explică prin punctul ei de plecare. După cum s-a evidențiat*[51]*, lista de 100 de cuvinte alcătuită de Swadesh nu e aplicabilă tuturor limbilor, pentru că fiecare își organizează noțiunile în alt mod.*

Apoi nu se poate accepta ideea că în toate limbile există un ritm constant de modificare, chiar la cuvintele cele mai frecvente și esențiale. Un asemenea ritm constant nu se păstrează nici în istoria aceleiași limbi. Interacțiunea limbilor înrudite după separarea lor are ca rezultat postdatarea acestui proces, în timp ce împrumutul unor elemente din alte familii de limbi duce la antedatare. S-au încercat corectări ale formulei, folosirea de coeficienți multiplicatori. Aplicarea metodei rămîne însă în continuare nesatisfăcătoare, pentru că — după cum am văzut, principiile ei fundamentale sînt greșite. Se pune și problema dacă în principiu scopul urmărit de glotocronologie poate fi atins vreodată: procesul dezmembrării unei limbi comune în limbi înrudite nu poate fi datat în cifre absolute, el durează o vreme foarte îndelungată. Perioada de transformare a dialectelor în limbi de sine stătătoare reprezintă un proces complex, care atinge toate nivelele limbii și care se realizează în ritmuri diferite în funcție de numeroși factori, interni și externi"[52].

10) Între metodele mai noi ale lingvisticii pot fi amintite *metodele teoriei informației* și ale *cibernetici* (știință care studiază procesele de comandă în organisme și mașini) (vezi *supra*, cap. 2).

---

[51] E. Coseriu, *Critiques de la glottochronologie appliquée aux langues romanes*, în *Actes du Xe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, I, Strasbourg, 1962, p. 92.

[52] *TLG*, p. 143.

h. Comparația între metode

Am făcut, aici mai sus, unele considerații în legătură cu metodele așazise clasice (tradiționale), dar și moderne de cercetare lingvistică [53]. Vom întreprinde, acum, o comparație a lor, insistînd cu precădere asupra valorii și valabilității teoriilor și metodelor structurale și matematice.

Diversele discipline științifice s-au dezvoltat influențîndu-se reciproc și în permanență. Aceasta și-a găsit expresia atît în extinderea rezultatelor dintr-un domeniu de cunoaștere în altul, cît și — pe plan metodologic — în influența teoretică exercitată de o disciplină asupra alteia. Trebuie adăugat însă și faptul că în fiecare știință pătrund în grade diferite — spontan sau conștient — idei din diverse școli și curente filozofice. Am văzut mai sus că lingvistica — sub aspectul ei comparativ-istoric — apare la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și, îndeosebi, al celui următor, datorită romantismului (cu interesul lui pentru cunoașterea trecutului fiecărui popor), pătrunderii principiului istoric în cercetarea științifică și, în egală măsură, descoperirii limbii sanscrite. În prima perioadă a dezvoltării sale ea este influențată de științele naturii, mult mai evoluate pentru epoca aceea, cu orizont și problematică mai largă, unde domina teoria darwinistă a speciilor. Aceasta a contribuit la crearea concepției despre limbă ca organism și a pus bazele teoriilor lui A. Schleicher. Nu putem ignora calitățile — nici scăderile naturalismului, ca și cele ale curentelor logicist și psihologist (ultimul foarte pronunțat la reprezentanții școlii neogramatice). Interesant este și un alt aspect al problemei. Pornind de la premisa că diversele discipline sînt indisolubil legate între ele, e legitim să ne întrebăm cum trebuie concepută una din tendințele caracteristice lingvisticii contemporane, anume tendința spre *colaborare* cu alte științe și, implicit, necesitatea unor cercetări *complexe*, care să țină seama de aplicarea corespunzătoare a principiilor metodologice. Toate acestea nu înseamnă *în nici un caz* reîntoarcerea la enciclopedism, deoarece o asemenea abordare a faptelor ar fi absurdă în epoca noastră, cînd sîntem martorii unei profunde specializări în cele mai variate sectoare ale științei. În același timp, prezența în cercetarea lingvistică a unor elemente și categorii din afara sferei umanistice (de ex., îndeosebi în prezent, din domeniul matematicii) nu duce la pierderea specificului ei ca disciplină socială. Căci e vorba tocmai de o colaborare fructuoasă a specialiștilor, ceea ce ar fi imposibil fără o inițiere a acestora în problematica și tematica științelor înrudite sau chiar destul de îndepărtate ca obiect de studiu. O atare atitudine dialectică are, fără îndoială, valoare practică și e foarte utilă pentru cel care stă ferm pe pozițiile concepției marxiste. Avem în vedere posibilitatea de a folosi întotdeauna în cercetarea lingvistică și rezultatele altor științe atunci cînd considerații de ordin problematic și/sau metodic o impun.

Scurta perioadă a naturalismului a fost înlocuită în lingvistică prin pozitivismul neogramaticilor, care a dominat incomparabil mai mult în adunarea și cercetarea faptelor. Nici adepții acestei școli n-au făcut abstracție de tematica disciplinelor înrudite. Astfel, pentru a studia

[53] Vezi și A. Vraciu, *SLG*, p. 7—54; Milka Ivić, *Pravci u lingvistici*, ed. a IV-a, Ljubljana, 1978.

Scanned with OKEN Scanner

acțiunea analogiei în diversele fenomene morfologice, sintactice și în derivare, era necesară colaborarea cu psihologia, iar pentru teoria propoziției, pentru a cerceta evoluția istorică a sensului cuvintelor ori pentru a aborda unele probleme legate de topică, se impunea ajutorul logicii. Dar considerarea limbii drept conglomerat, empirismul și teama de abstractizare, confundarea diacroniei și sincroniei, proprii acestei școli, n-au putut asigura crearea unei teorii unitare despre limbă. Pe de altă parte, evoluția rapidă a foneticii experimentale, determinată de uriașele succese ale tehnicii moderne, a trezit la unii lingviști interesul față de fundamentarea fizică (=acustică) și fziologică (= anatomică, biologică) a manifestărilor lingvistice. Această apropiere a foneticii (care devine „fonometrie") de științele naturii a fost și ea una din cauzele care au dat naștere încercărilor mai noi (F. de Saussure și adepții săi) de a readuce lingvistica la valoarea și semnificația ei adevărată (studiul exclusiv al faptelor de limbă).

Într-adevăr, publicarea de către Ch. Bally și Albert Sechehaye, în 1916, la Geneva, a *Cursului de lingvistică generală (Cours de linguistique générale)* a lui Ferdinand de Saussure a pus bazele unei concepții noi despre limbă și sarcinile lingvisticii, respingînd ca depășite metodele de cercetare ale neogramaticilor [54].

Influența concepției lui de Saussure asupra dezvoltării lingvisticii în ultimele 5—6 decenii, mergînd de la comparatismul lui A. Meillet pînă la glosematica lui L. Hjelmslev, a fost covîrșitoare și extrem de variată [55].

Pornind de la analiza situației din lingvistică la acea dată, F. de Saussure, fără a nega legătura lingvisticii cu discipline ca psihologia, acustica, istoria societății, științele naturii, etnografia etc., ajungea la concluzia că sosise momentul ca lingvistica să-și delimiteze riguros granițele și obiectul său. Acest obiect nu poate fi decît *„la langue envisagée en elle-même et pour elle-même" („limba considerată în sine și pentru sine")*. De aceea, în cercetarea lingvistică *„il faut se placer de prime abord sur le terrain de la langue et le prendre pour de norme de toutes les autres manifestations du langage" („trebuie ca de la bun început să stăm pe terenul limbii și pe ea s-o considerăm normă pentru toate celelalte manifestări ale limbajului")*. Fără îndoială, eliminarea din lingvistică a tot ceea ce nu ține de sistemul limbii asigură unitatea cercetărilor, îl ajută pe specialist să trateze tocmai acele probleme care sînt esențiale pentru cunoașterea științifică a limbii ca atare și să găsească metodele corespunzătoare de studiu. Este însă nevoie de o precizare. Că *„singurul și adevăratul obiect al lingvisticii este limba"* — e un fapt indiscutabil. Dar ideea că limba — obiect al lingvisticii — *„trebuie considerată în sine și pentru sine"* necesită, în orice caz, completări. Căci, în caz contrar, se ajunge la anularea raporturilor lingvisticii cu alte

---

[54] Informații cu privire la elaborarea acestei lucrări de către de Saussure se găsesc la R. G o d e l, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Genève—Paris, 1957.

[55] Lăsăm deocamdată la o parte lucrarea lui de gramatică comparată care, fără îndoială, constituie o confirmare a ideilor expuse ulterior în *Cours de linguistique générale (Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, Leipzig, 1879; tradusă și în limba rusă : *Memuar o pervonačal'noj sisteme glasnych v indoevropejskich jazykach*, în vol.: F. de Saussure, *Trudy po jazykoznaniju*, Moscova, 1977, p. 302—562.)

discipline şi, în ultimă instanţă, la negarea caracterului social al limbii, cum se întîmplă în concepţia multor structuralişti occidentali. Ştim însă că încercările de a da o interpretare marxistă limbii şi categoriilor ei acordă importanţa cuvenită nu numai legilor interne ale sistemului lingvistic, ci şi legăturilor lui cu societatea. De fapt, chiar de Saussure, referindu-se la limbă, arată de nenumărate ori că în studiul limbii ca fenomen social trebuie luaţi în consideraţie şi factorii care o influenţează, incluşi în ceea ce el numeşte „lingvistica externă"[56].

Pentru evoluţia ulterioară a lingvisticii a avut o importanţă deosebită nu numai delimitarea precisă a obiectului ei, ci şi definirea conţinutului acestui obiect (=*limba*)[57].

În general, în ciuda unor contradicţii, concepţia lui F. de Saussure constituie un sistem bine închegat, în care şi-au găsit rezolvarea (în grade diferite) cele mai importante probleme ale teoriei limbii. Modificată în parte, această concepţie devine baza teoretică a noului procedeu de investigaţie lingvistică, cunoscut sub numele de *structuralism* (engl. *structural linguistics*, fr. *linguistique structurale*, germ. *Strukturalismus*, it. *strutturalismo*, r. *strkturalizm*, sp. *estructuralismo*). Noua metodă se manifestă, în primul rînd, la reprezentanţii Cercului lingvistic de la Praga (Lingvistica funcţională), care au ştiut să unifice, pe baze fonologice, cuceririle foneticii experimentale cu noua teorie a semnului lingvistic şi a limbii ca sistem, apoi în glosematică (structuralismul danez) şi, în fine, în descriptivismul (structuralismul) american.

Înainte de toate, prin *structuralism* trebuie înţelese procedeele metodice care pornesc de la principiul structural. Acesta — ca un anumit *principiu de cercetare ştiinţifică* — este unitar în toate variantele structuralismului contemporan. Structuralismul lingvistic are ca obiect studierea şi definirea structurii imanente a limbii şi a semnului lingvistic. Deci nu poate fi considerat structural procedeul lingvistic care nu tinde să definească structura tipică a limbii, realizată în substanţa ei fizică şi semantică. O sarcină specifică a lingvisticii structurale, în momentul de faţă, o constituie elaborarea modelelor lingvistice la toate nivelurile limbii — fonologie, gramatică, lexicologie, semantică şi chiar in studierea aspectului scris al limbii — grafia şi ortografia. Lingvistica structurală, ca metodă a modelării lingvistice, asigură (şi presupune, bineînţeles) o formalizare continuă a ştiinţei despre limbă. Trebuie însă spus că totdeauna modelul este mai sărac decît realitatea, iar în teoriile ştiinţifice la el se renunţă odată cu încheierea cercetării.

În ceea ce priveşte *structuralismul* şi *metoda structurală*, trebuie făcute următoarele precizări:

1) Esenţa *structuralismului* constă în analiza elementelor lingvistice din punctul de vedere al funcţiunilor lor în sistemul (structura)[58] limbii.

---

[56] Dealtfel, se pare că fraza cu care se încheie *Cursul* este mai degrabă o formulare a editorilor, căci în manuscrisele lui de Saussure ea se înfăţişează altfel; cf. R. Godel, *op. cit.*, p. 179.

[57] În ceea ce priveşte *limba* şi *vorbirea*, *limba ca sistem de semne*, vezi *supra*, cap. *6*.

[58] În ceea ce priveşte conţinutul termenilor *sistem* — *structură*, vezi unele indicaţii *supra*, cap. *1*, *6*; cf. şi discuţia care urmează.

Scanned with OKEN Scanner

2) Deşi folosiţi cel mai adesea ca sinonime, termenii *structuralism lingvistic* şi *lingvistică structurală* nu se suprapun întru totul; ultimul are o sferă mai largă cuprinzînd orice descriere structurală a limbii, indiferent dacă aceasta se face în spiritul structuralismului clasic sau de pe alte poziţii (cf., de exemplu, *lingvistica transformaţională-generativă, structural-tipologică* etc.).

3) *Structuralismul* cuprinde o latură teoretică (o serie de teze teoretice), care-şi găsesc expresia într-un sistem de procedee de analiză structurală a limbii, aspectul metodologic fiind predominant. Acest sistem de procedee de analiză lingvistică formează ceea ce, cu un termen general, numim *metodă structurală*. La rîndul lor, diversele modalităţi sau procedee, axate pe principiile analizei structurale, sînt considerate *metode structuraliste* sau *structurale* (vezi *supra*), dar în acest caz termenul *metodă* are un sens mai restrîns, cel de *metodă structurală (comutarea, distribuţia, analiza transformaţională*, cea *componenţială* etc.).

4) Din cele spuse mai sus rezultă că *structuralismul* nu trebuie confundat cu teoria generală a limbii, el reprezentînd de fapt numai una din modalităţile speciale de interpretare şi cercetare a fenomenelor lingvistice.

4) În sfîrşit, *lingvistica structurală* are de studiat nu numai raporturile reciproce ce se stabilesc în sistemul limbii şi care sînt determinate de acţiunea legilor interne, ci trebuie să pătrundă şi în problematica istorică, biologică şi psiholingvistică. Ca urmare a perfecţionării metodicii structuraliste şi a necesităţilor de a rezolva o serie întreagă de sarcini practice, în etapa actuală a dezvoltării lingvisticii se manifestă cu multă pregnanţă realizarea unei strînse colaborări a acesteia din urmă cu numeroase alte discipline. Atare universalism tematic impune aplicarea unor metode speciale de cercetare. În afară de *metoda dialecticii marxiste*, pînă nu de mult în lingvistică domina mai ales *metoda comparativă-istorică*. Concomitent s-a folosit şi *metoda descriptivă*. Astăzi, alături de ele se practică (cu folos pentru teorie şi practică) *metoda tipologică*, mai apropiată de metodele matematice, dintre care cea mai mare popularitate o are *metoda statistică*. Dealtfel, cercetările tipologice, a căror bază o constituie analiza particularităţilor *structurale*, se afirmă mai ales datorită metodei statistice şi teoriei probabilităţilor. Aici se mai impune o precizare, anume aceea că metoda statistică se aplică nu numai în lingvistica sincronică, ci şi în cea diacronică. Fiind un instrument auxiliar de cercetare, a cărui aplicare în lingvistică nu se deosebeşte principial de alte domenii (biologie, tehnică, medicină), metoda statistică necesită elaborarea unor principii adecvate care să permită ca aprecierile cantitative să contribuie nu numai la confirmarea tezelor calitative emise anterior, ci şi la obţinerea unor concluzii juste despre fenomenul lingvistic studiat. Totuşi, matematizarea noţiunilor lingvistice a găsit cea mai largă aplicare în domeniul teoriei probabilităţilor, cu ajutorul căreia poate fi cercetat, într-un anumit sens, nu numai viitorul, ci şi trecutul, chiar foarte îndepărtat, al fenomenelor lingvistice, aşa cum se întîmplă în cazul *metodei glotocronologice* sau *lexicostatistice* (despre care vezi *supra*).

Această nouă trăsătură a lingvisticii actuale, care ar putea fi numită *complexitate* şi *universalitate* tematică şi metodică, nu are nimic comun cu eclectismul, căci metodologia marxistă, subliniind unitatea dintre metoda sau metodele de investigaţie şi obiectul ştiinţei respective, nu contrazice

Scanned with OKEN Scanner

folosirea, în același timp, a metodelor altor discipline (aplicarea, de exemplu, în lingvistică a metodelor fizico-acustice, fiziologice, matematice, statistice) și nici necesitatea unor cercetări complexe (de exemplu, lingvistico-arheologice, lingvistico-etnografice etc.). Ea este consecința firească a imperativului de a înlătura izolarea lingvisticii tocmai în momentul cînd se vorbește tot mai mult de obiectul specific al acestei discipline și de caracterul ei social.

În prezent, lingvistica are nevoie de *metode noi de investigație specială*, deoarece cercetarea dezvăluie amănunte noi, noi laturi ale obiectului de studiu [59]. Este momentul cînd, după o perioadă de dezvoltare impetuoasă, de însușire și descoperire a noi și noi fapte, datorită aplicării metodei comparative-istorice, apare necesitatea unei analize mai profunde, a definirii mai precise a unităților lingvistice deja cunoscute (fonemul, silaba, morfemul, cuvîntul, propoziția ș.a.), pe baza unor metode neaplicate pînă acum. Acestei necesități i-a și corespuns delimitarea riguroasă de către structuraliști a analizei *microlingvistice* (aparține așa-numitei *lingvistici interne*) de cea *macrolingvistică* (lingvistica *externă* sau *socială*), unde evoluția este urmărită în dependență de condițiile externe (*extralingvistice*), care constituie obiectul altor științe, de regulă, istorice (etnografia, antropologia, geografia, arheologia etc.).

Fiind consecința perfecționării metodelor structurale, *analiza microlingvistică* a deschis noi posibilități de cercetare a limbii. Aici se manifestă o altă caracteristică a lingvisticii contemporane, anume *tendința spre o cît mai mare precizie* în descrierea și interpretarea faptelor. Dar o siguranță deplină în descrierea structurii lingvistice vom avea numai atunci cînd vor fi fost dezvăluite toate cazurile posibile de distribuție și de succesiune a elementelor limbii în vorbire, a identității și opozițiilor dintre ele, cînd va fi fost deja stabilită dependența probabilă a elementelor continue și necesitatea de apariție a elementului *x* imediat următor în procesul vorbirii (cu jutorul *analizei transformaționale* și al celei pe baza *constituenților imediați*; vezi *supra*).

Necesitatea de a interpreta elementul izolat pe fondul întregului este proprie fiecărei științe, dar, în mod special, *matematicii* care, prin capitolul ei relativ mai nou — *logica matematică* — se întîlnește în unele puncte cu lingvistica. Cercetarea statistică a unor fenomene a arătat în ce măsură frecvența particularităților structurale poate fi invocată la explicarea originii și evoluției lor. În felul acesta s-a încetățenit convingerea că limba ca formă poate fi studiată cu metode strict matematice. Chestiunile legate de posibilitățile de aplicare a unor atare metode în cercetarea faptelor lingvistice sînt viu discutate în prezent în lumea întreagă (vezi și cele spuse *supra*). Nu este de așteptat ca lingvistica să devină cîndva *numai* matematică. Lingvistica matematică, cu sfera și sarcinile ei limitate, este o parte a lingvisticii ca știință socială și nu un sector al matematicii. Sfera aplicării metodelor matematice în lingvistică se poate lărgi și mai mult în viitor, dar aceasta nu înseamnă schimbarea caracterului lor *limitat* în principiu, *auxiliar* pentru știința limbii.

[59] Între altele, vezi lucrarea, precitată, a Milkăi Ivić, p. 163—274; R. H. Robins, *Storia della linguistica*, Bologna, 1971, p. 245—295; R. King, *Linguistica storica e grammatica generativa*, Bologna, 1973.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă este adevărat că *metoda structurală*, care a pregătit terenul pentru metode matematice, aduce un folos real cercetărilor din domeniul lingvisticii aplicate, nu putem fi însă de acord cu cei care, pornind de la această valoare practică, o absolutizează ca unică metodă de cercetare și interpretare a faptelor. Căci valoarea pe care metoda structurală o are pentru rezolvarea unor probleme ale practicii, în principiu limitate, nu poate fi substituită valorii pe care o are metoda respectivă pentru teoria limbii. Așadar, atunci cînd vorbim despre *structuralism* trebuie să vedem, înainte de toate, prin ce îmbogățește această metodă teoria generală a limbii.

În trecut, unii lingviști erau înclinați să nege total *structuralismul* pe motivul că ar fi o concepție idealistă. Aplicîndu-i-se eticheta *idealist*, structuralismului i se nega orice valoare științifică și practică în cercetările de limbă, era înlăturată posibilitatea de a aplica metodele structurale la studiul fenomenului lingvistic. Această condamnare a fost atît de puternică, într-o anumită perioadă, încît într-o lingvistică cu așa de puternice tradiții structuraliste, cum este cea cehoslovacă, lingviștii cehi au început să renunțe la principiile lor structurale, ceea ce, bineînțeles, n-a avut urmările cele mai favorabile pentru dezvoltarea științei limbii. Este adevărat că în concepțiile unor structuraliști există teze idealiste, cu care nu putem, sub nici o formă, fi de acord. Totuși, aceasta nu ne dă dreptul să calificăm drept idealistă studierea structurii limbii. Căci structuralismul nu trebuie identificat cu glosematica lui L. Hjelmslev (1899—1963) [60]. De asemenea, în aprecierea valorii structuralismului, nu trebuie să ne inducă în eroare unele afirmații filozofice sau pseudofilozofice ale diverșilor lingviști, rupte din contextul lucrării, căci adesea ele vin în contradicție cu rezolvarea concretă a problemelor limbii la același cercetător. Astfel, eliminarea sensului, declarată de Hjelmslev și unii lingviști americani drept principiu general al cercetării, nu este (și nici un poate fi) înfăptuită de aceștia pînă la capăt. După Hjelmslev, scopul lingvisticii îl constituie „*studierea relațiilor puse în schema limbii, independent de manifestarea sau realizarea ei*". Dar același Hjelmslev se abate în problemele analizei glosematice de la principiul proclamat mai sus, apelînd la substanța limbii. Să admitem că structuralismul lingvistic pe plan filozofic înțelege greșit, în mod diferit, corelația *limbă—vorbire*, consideră invariantul ca fiind primar și avînd o existență ideală. Dar acest lucru n-a împiedicat pe structuraliștii praghezi să obțină, printr-o aplicare corespunzătoare, succese incontestabile în fonologie. În lingvistică există multe procedee particulare (de exemplu, metoda comparativă-istorică, fonetica experimentală, geografia lingvistică etc.) care sînt folosite de diverși specialiști indiferent de concepția lor filozofică. Lingvistica marxistă are la bază metodologia materialismului dialectic și istoric, dar aceasta nu presupune renunțarea la orice procedeu sau principiu științific elaborat de specialiștii care stau pe alte poziții, ci este vorba de o aplicare creatoare în spiritul metodologiei marxist-leniniste [61]. Confundarea *metodologiei* cu *metodele*,

[60] Elaborate în ultimele decenii, principiile glosematicii sînt împărtășite mai ales de lingviștii scandinavi. După moartea lui H. J. Uldall, singurul teoretician rămăsese L. Hjelmslev.

[61] Cf. și cazul *cibernetici*, care inițial era considerată la noi o pseudoștiință (vezi volumul IV — *Cibernetica* — din ciclul *Dialectica marxistă și științele moderne*, București, 1963); în

principiile și procedeele particulare de investigație nu poate contribui la progresul științei, în general, și nici nu este în spiritul marxism-leninismului [62].

În ciuda faptului că în cercetarea structurală a limbii există încă puncte de vedere variate și contradictorii, totuși nu putem nega contribuția structuraliștilor în lingvistică.

În ceea ce privește termenii *sistem*, *structură*, în afară de cele spuse *supra* (cap. *1*, *6*), sînt necesare și alte precizări.

Ansamblul relațiilor care unesc termenii unui nivel al limbii (fonologic, morfematic, sintagmatic) prin raportare la ceilalți constituie *sistemul*; modificarea unuia dintre termenii sistemului afectează echilibrul acestuia.

Conceptul de *structură* este foarte greu de definit, mai ales dacă avem în vedere diversele variante ale structuralismului lingvistic. O *structură* este, în primul rînd, un *sistem* care funcționează după anumite legi și care se conservă sau se schimbă în virtutea acestor legi intrinsece, fără vreo influență din afară. Cu alte cuvinte, o structură este un sistem caracterizat prin următoarele proprietăți: totalitate, transformare și autoreglaj.

Conceptul de *structură*, așa cum este el folosit de continuatorii lui F. de Saussure (de Saussure nu recurge la acest termen: ceea ce se înțelege azi prin *structură* lingvistul elvețian înțelegea prin *sistem*), apare deja la W. von Humboldt.

S-a arătat [63] că *„o structură este un sistem de transformări care, în calitatea sa de sistem, comportă existența unor legi"*; *„o structură cuprinde trei însușiri: de totalitate, de transformări și de autoreglaje"* [64]. Orice structură trebuie să poată fi formalizată; *„această formalizare este opera teoreticianului, în timp ce structura este independentă de el"* [65]. În sens strict, prin *formalizare* se înțelege un calcul de ordinul întîi ce presupune doar logica elementară. În sens mai larg, formalizarea este chiar aparatul matematic folosit. Formalizarea se exprimă fie nemijlocit (prin ecuații logico-matematice), fie prin intermediul unui model cibernetic. În vederea unei descrieri abstracte a structurii limbilor naturale lingviștii au apelat la logica matematică și la teoria limbajelor formale [66], elaborate de L. Wittgenstein, B. Russel, R. Carnap și A. Whitehead. Dealtfel, *„problema raportului dintre structurile lingvistice și structurile logice este o problemă esențială pentru orice structuralism"* [67].

Fără să fie singura metodă care ar putea duce la soluționarea tuturor problemelor legate de fundamentele științei, formalizarea prezintă virtuți

---

privința *metodologiei* și *filozofiei* științei (inclusiv a lingvisticii), vezi: *Logică, metodologie, filosofia științei*, București, 1971; *Recherches sur la philosophie des sciences*, Bucarest, 1971.

[62] Vezi și *TLG*, p. 73—161; *OJa*, 1973, p. 257—313.

[63] J. Piaget, *op. cit.*, p. 7.

[64] J. Piaget, *loc. cit.*

[65] *Ibidem.*

[66] Vezi, de pildă, două lucrări în românește (dintre care a doua tradusă din limba engleză): V. Stancovici, *Logica limbajelor*, București, 1972; H. Freudenthal, *Limbajul logicii matematice*, București, 1973.

[67] J. Piaget, *op. cit.*, p. 86.

incontestabile și este de dorit[68]. Datorită ei, putem ignora substanța — diferită de la o știință la alta — și muta relațiile în centrul științei.

De îndată ce a fost introdusă în științele particulare, formalizarea a contribuit eficient la progresul lor. Dacă, în ceea ce privește științele cantitative, în antichitate, formalizarea era singurul mod în care putea fi concepută analiza, în prezent ea își face tot mai mult loc în științele sociale, în cele ale gîndirii etc. Astfel, formalizarea unei familii de concepte înrudite oferă posibilitatea de a releva, în mod explicit, sensul lor. Unificarea metodelor și a terminologiei utilizate în analiza conceptuală (cu alte cuvinte, standardizarea) a tuturor științelor are avantaje practice (în învățarea mai rapidă a unei noi teorii) și teoretice (în realizarea unității științelor). Prin caracterul ei de generalitate, formalizarea evidențiază izomorfismele absconse ale unor teorii considerate, eronat, ca fiind opuse. Obiectivitatea este, de asemenea, legată de găsirea unor izomorfisme între diverse teorii controversate. O cerință a formalizării este aceea de a se formula, de la început, toate ipotezele necesare construcției teoretice. În sfîrșit, formalizarea unei teorii face posibilă o analiză obiectivă a numărului minim de ipoteze necesare stabilirii teoriei.

Cum relevam și mai sus, una dintre însușirile proprii structurilor este *totalitatea*. *„În mod cert o structură este formată din elemente dar acestea sînt subordonate legilor care caracterizează sistemul luat în ansamblul lui; și aceste legi, denumite de compoziție, nu se reduc la asocieri cumulative, ci conferă totului, ca atare, proprietățile de ansamblu distincte de cele ale elementelor”* [69]. Nu elementele ca atare interesează în structuralism, ci relațiile dintre elemente, *„totalitatea nefiind decît rezultanta acestor relații sau compoziții ale căror legi sînt cele ale sistemului”* [70].

O altă însușire fundamentală a structurilor o constituie *transformările*. *„Sistemul sincronic al limbii nu este imobil: el respinge sau acceptă inovațiile în funcție de nevoile determinate de opozițiile sau legăturile sistemului, și fără ca să se fi asistat direct la nașterea «gramaticilor transformaționale» în sensul lui Chomsky, concepția saussuriană a unui echilibru, într-un anume fel dinamic, s-a prelungit rapid în stilistica lui Bally, care vizează deja transformările într-un sens restrîns, acela de variații individuale”* [72].

A treia însușire fundamentală a structurilor este *autoreglarea*: structurile se autoreglează, iar aceasta le asigură conservarea și o anumită închidere.

Așadar, metodele structurale sînt metode de *formalizare*, aceasta din urmă bazîndu-se pe conceptul de *structură*. Formalizarea este necesară în procesul cunoașterii, deși ea înseamnă simplificare. Pe de altă parte, *abstracția* și *formalizarea* nu caracterizează numai structuralismul.

În ultimele decenii, lingvistica s-a dezvoltat cu precădere în cadrul structuralismului, indiferent de înfățișările lui. Fenomenul nu este întîmplător: el are o bază rațională și reprezintă o tendință mai generală a

---

[68] Despre *formalizare* în cadrul structuralismului lingvistic (analitic și generativist), vezi amănunte la Milka Ivić, *op. cit.*, p. 163 ș.u.

[69] J. Piaget, *op. cit.*, p. 9.

[70] J. Piaget, *ibidem*, p. 11.

[71] J. Piaget, *ibidem*, p. 13.

Scanned with OKEN Scanner

gîndirii. Apariţia structuralismului în lingvistică a fst comparată cu revoluţia pe care fizica o datoreşte lui Newton.

De la F. de Saussure, conceptele de *structură* şi *abstracţie* sînt indisolubil legate şi se intercondiţionează. Cea mai puţin abstractă este concepţia structuralismului şcolii de la Praga (R. O. Jakobson, S. Karcevskij 1884—1955, N. S. Trubetzkoy); mult mai abstractă este concepţia descriptiviştilor americani (E. Sapir, L. Bloomfield ş.a.); pe o treaptă superioară se situează glosematica lui L. Hjelmslev; cea mai abstractă este teoria generativistă a lui N. Chomsky. Reprezentanţii descriptivismului american (L. Bloomfield şi adepţii săi) au dezvoltat îndeosebi structuralismul sincronic saussurean (atenţia principală este acordată aici metodelor distribuţionale). Tot static este şi structuralismul lingvistic al lui L. Hjelmslev.

În structuralism, relaţiile primează asupra elementelor sistemului. Numai aşa sînt posibile generalizările şi abstractizările, care se pot situa la diverse niveluri.

Din faptul că lingvistica structurală utilizează un aparat formal, nu rezultă că ea devine cibernetică, matematică, semiotică, psihologie sau teorie a cunoaşterii. Aplicarea unor metode din alte ştiinţe nu afectează esenţa lingvisticii, al cărei obiect de studiu îl constituie limbile naturale, dar şi cele construite. În sensul acesta, nu există desebiri între lingvistica structurală şi lingvistica aşa-zisă „tradiţională". În lingvistica structurală, metoda este dictată de teorie.

Lingvistica structurală nu este altceva decît lingvistică + metode bazate pe abstractizare şi formalizare. În privinţa teoriei — aspect dominant şi în cazul de faţă — lingvistica structurală concepe limba ca structură relaţională. Desigur, formalizarea nu este capabilă şi nici nu pretinde să ofere o imagine detaliată despre obiectele şi fenomenele cercetate. Dealtfel, ea se justifică numai în măsura în care este în stare să furnizeze cunoştinţe noi depre aceste fenomene, să stabilească legi cu caracter general. Prin model, formalizarea se aplică obiectelor reale. Ea oferă posibilitatea de a descoperi în obiectul studiat relaţii esenţiale. Deci, formalizarea se face în scopul cunoaşterii ştiinţifice. Pe lîngă faptul că modelul justifică formalizarea, el stabileşte legături între nivelurile empiric şi formal de studiere a realităţii. Cu un grad mai mare sau mai mic de aproximaţie, modelele reflectă obiectul real, cu care se află în relaţii de *izomorfism* şi *homomorfism* [72].

---

[72] „*IZOMORFISM, HOMOMORFISM* (gr. *isos* — egal, *morphe* — formă, *homo* — acelaşi), principiu matematic adoptat de cibernetică, în scopul punerii în relaţie de corespondenţă a unor sisteme diferite, din punct de vedere substanţial-calitativ : maşini-organisme vii, sistem social. *Două mulţimi sînt izomorfe dacă există un operator care să facă posibilă corespondenţa biunivocă dintre elementele distincte ale acestora şi dintre funcţiile care exprimă sau definesc relaţiile respectivelor elemente.* Caracteristica esenţială a *izomorfismului* este deci biunivocitatea corespondenţei dintre două mulţimi sau sisteme. *Homomorfismul* reflectă corespondenţa univocă, fiecărui element şi fiecărei funcţii dintr-un sistem (original) îi corespunde un element şi o funcţie precis determinate în alt sistem (model), dar fiecare element şi funcţie dintr-al doilea sistem poate corespunde mai multor elemente şi funcţii din primul sistem. *Izomorfismul* este un caz particular al homomorfismului. Cibernetica, pornind de la principiul *izomorfismului, homomorfismului* strict formalizat în matematică (biunivocitatea şi univocitatea), neocupîndu-se

În structuralismul lingvistic foarte importantă este problema delimitării consecvente a *diacroniei* şi *sincroniei*. Ea a devenit centrală în lingvistica descriptivă americană, apărută pe baza studierii a numeroase limbi autohtone de pe acest continent, limbi accesibile numai abordării sincronice. Dar atare situaţie particulară nu infirmă prin nimic posibilităţile utilizării analizei structurale în studierea apectului diacronic al limbii. Analiza structurală face posibilă atît reconstituirea dinamicii legăturilor interne ale elementelor limbii, descrierea schimbărilor lungvistice transformîndu-se într-o descriere a dezvoltării istorice a întregii limbi, cît şi reconstrucţia elementelor înseşi (după urmele lăsate de relaţiile structurale ale elementelor dispărute)[73]. Astăzi nu numai că a fost elaborată metodica analizei structural-diacronice (cf. lucrările lui R. Jakobson, Ch. Bally, W. Doroszewski — 1899—1976 —, A. Martinet, tezele cercului de la Praga etc.), dar au şi fost efectuate cercetări structural-diacronice originale pe baza materialului din diverse limbi. Trebuie însă să precizăm că înţelegerea limbii ca structură imanentă şi ignorarea raporturilor acesteia cu societatea, cu alte cuvinte, luarea în consideraţie numai a factorilor imanenţi ai schimbărilor ligvistice, limitează sensibil sfera de aplicare a metodelor structurale la lingvistica diacronică. Dealtfel, nici una dintre ramificaţiile structuralismului contemporan n-a acordat atenţia cuvenită raportului dintre limbă şi societate, fenomen explicabil, poate, şi prin faptul că pînă acum cercetările structuraliste, în special cele structuralist-diacronice, s-au axat în majoritatea cazurilor pe problemele fonologiei, unde influenţa factorilor extralingvistici se manifestă într-o foarte mică măsură. Nu încape însă îndoială că în examinarea interdependenţei dintre limbă şi societate pot fi utilizate — e drept, mai greu — şi metode structurale.

Principiile analizei structurale şi-au găsit o aplicare inegală la diferitele niveluri ale limbii — fonetică, morfologie, sintaxă, lexicologie şi seamntică. Rezultate indiscutabile a dat analiza structurală în domeniul fonologiei, pentru a cărei cercetare există astăzi o metodică destul de amănunţită şi au fost elaborate descrieri complete ale sistemelor fonologice a numeroase limbi. Desigur, metodele structurale îşi dovedesc eficienţa şi în cazul celorlalte compartimente ale limbii. Numai că aici avem a face cu fenomene mult mai complexe, intervine problema sensului unităţilor

---

de corespondenţe substanţiale între sisteme, ci de corespondenţe eminamente funcţionale, comportamentale, introduce principiul izofuncţionalismului, care postulează analogia dintre sisteme diferite ca natură, dar ce se caracterizează prin corespondenţă biunivocă sau univocă între mărimile de intrare şi de ieşire şi prin acelaşi mod de a reacţiona la influenţele externe. Principiul *izomorfismului, homomorfismului*, transformat prin intermediul izofuncţionalismului, permite elaborarea unor metode generale de abordare cibernetică a sistemelor : metoda analogiei, a modelării şi a «cutiei negre»" (P. Popescu-Neveanu, *op. cit.*, p. 385—386), „*CUTIA NEAGRĂ* (BLACK-BOX), metodă de bază a ciberneticii, fundamentată teoretic de W. R. Ashby (1956) "*(op. cit.*, p. 168). Termenul desemnează un sistem complet, nedeterminat în detalii.

[73] Un model strălucit al unei asemenea reconstrucţii structurale îl constituie stabilirea de către F. de Saussure a sistemului vocalic indo-european (vezi *Mémoire sur le système primitif des voyelles...*, lucrare citată mai sus) ; cf. şi A. Martinet, *Linguistique structurale et grammaire comparée*, în „*Travaux de l'institut de linguistique*", vol. I, Paris, 1956, p.7—21 ; vezi si R. King, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

lingvistice, influenţa factorilor extralingvistici care este incomparabil mai puternică decît în domeniul sunetelor. Dar şi faptele ce ţin de gramatică, lexicologie ori semantică pot fi studiate cu metode care să excludă într-o măsură cît mai mare elementul subiectiv. Tocmai tendinţa de a elimina din lingvistică asemenea elemente prin elaborarea unor metode de cercetare cît mai exacte i-a dus pe structuraliştii la o varietate de procedee de analiză cum ar fi, de ex., cea glosematică, transformaţională, distribuţională (pe baza *CI*), dihotomică etc. (vezi *supra*). Pentru fiecare dintre ele se emite pretenţia de a fi universală, valabilă pentru toate limbile, ceea ce este, bineînţeles, o exagerare. Astfel, dacă ar fi să luăm, de pildă, metoda *CI*, se poate uşor constata că, pornind de la limbile amerindiene, în care, de regulă, lipseşte dihotomia *morfologie-sintaxă*, se ajunge la eliminarea sintaxei ca domeniu independent, totul fiind redus la morfologie. Din acest punct de vedere, metoda *CI* nu mai poate da aceleaşi rezultate în limbile indo-europene, fino-ugriene, turcice etc.

Pe de altă parte, trebuie menţionat efortul structuraliştilor de a elabora procedee valabile pentru toate compartimentele limbii, tendinţă explicabilă prin aceeaşi dorinţă de a elimina subiectivismul şi de a asigura unitatea cercetărilor de limbă la toate nivelurile ei. Cu alte cuvinte, unul din principiile de bază ale analizei structurale este cel al *izomorfismului* [74]. Punctul de plecare în elaborarea metodelor izomorfice l-au constituit succesele fonologiei. Adeseori această încercare s-a redus la aplicarea metodelor fonologice în cercetarea structurii gramaticale şi lexicale (aşa a apărut *morfonologia*). Atare căutări pornesc de la ideea că ştiinţa contemporană tinde spre structuralism, adică spre elaborarea unor metode şi procedee care să dea posibilitatea de a crea scheme utile pentru descrierea unor clase de fenomene foarte largi pe baza stabilirii tipurilor de relaţii între ele. În principiu, nu există temeiuri împotriva unor metode izomorfice de studiere a fenomenelor lingvistice. Se poate, astfel, recunoaşte o anumită analogie între fenomenele fonologice, gramaticale şi semantice. Problema este însă de a vedea pînă unde merge această analogie (de exemplu, aplicarea metodei *variant-invariant* în fonologie, gramatică, semantică, ortografie, stilistică etc.). Trebuie avut în vedere că la diversele niveluri ale limbii unităţile lingvistice îşi au specificul lor, ceea ce îngreuiază într-o măsură considerabilă rezolvarea problemelor abordate pe baza principiilor izomorfismului.

În concluzie, studierea comparativă a metodelor de cercetare ale lingvisticii prezintă o mare importanţă teoretică şi practică. Aplicarea metodelor depinde, pe de o parte, de concepţia filozofică a lingvistului, pe de alta, de eficienţa acestora în rezolvarea problemelor concrete. Apariţia, în zilele noastre, a disciplinelor de graniţă *(psiholingvistică, sociolingvistică, lingvistică matematică, inginerie lingvistică* etc.) a avut drept consecinţă extrapolarea cunoştinţelor şi metodelor de analiză ştiinţifică dintr-un domeniu în altul. Căutarea de metode noi a fost determinată şi de necesitatea de a automatiza activitatea intelectuală. Acum importante sînt nu numai rezultatele cercetării, ci şi procedeele raţionale de a

[74] Teoria *izomorfismului* postulează absenţa diferenţelor calitative între diversele niveluri ale limbii, ceea ce ar justifica aplicarea, în toate compartimentele, a unor metode şi principii identice de analiză şi interpretare.

Scanned with OKEN Scanner

le obţine. Practica a impus simplificarea şi formalizarea sistemelor de analiză ştiinţifică şi a dus implicit la descoperirea unor procedee mai avantajoase (rentabile) şi mai eficiente atît de aflare şi prelucrare a datelor, cît şi de formulare a demonstraţiei. În ultima vreme, s-au conturat chiar concepţii, potrivit cărora obiectul unei ştiinţe oarecare este obiect veritabil numai dacă e susceptibil de studiu formalizat, de unde ar reieşi că metoda prezintă o mai mare însemnătate decît teoria.

Metoda nu este, desigur, un scop în sine, ci doar un mijloc de cunoaştere a obiectului, a structurii şi funcţionării lui. Judecînd dialectic, cunoaşterea ştiinţifică reprezintă suma tuturor apropierilor posibile ale gîndirii de obiectul cercetat. Aceasta se realizează, evident, prin metode variate, care au evoluat odată cu evoluţia societăţii şi au, în prezent, după cum am mai arătat, caracter complementar.

Prin metodologia lor generală, metodele speciale de cercetare ştiinţifică, potrivit opiniei noastre, se bazează pe metoda dialectică. În rîndul metodelor generale de cunoaştere ştiinţifică se numără, după cum am văzut, metode matematice, fizice, biologice şi filologice, toate aflîndu-se în anumite raporturi cu metodele lingvisticii. Metodele amintite au ca procedee comune *observaţia, experimentul* şi *modelarea* (vezi *supra*). Cunoaşterea ştiinţifică se prezintă ca proces, constituit din mai multe etape *(cercetare, sistematizare* şi *descriere)*; selectarea şi aplicarea metodei corespunzătoare trebuie să ţină seamă de scopul propus şi de obiectivele demonstraţiei, căci, în funcţie de metodă, şi obiectul poate arăta altfel.

În esenţă, metodele moderne le pot completa pe cele vechi, cu condiţia să se respecte principiile lingvisticii generale cu care ele trebuie să fie legate printr-un raport logic adecvat.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

F. R. Adrados, *Lingüística estructural*, Madrid, 1969.

Mărioara Valentina Agrigoroaiei, Alexandra Filippovskaia, Oana Popârda, Artemiza Tetraru, *Concepts fondamentaux de la linguistique (Cahiers de séminaire)*, Iași, 1978.

M. Alvar, *Estructuralismo, geografía lingüística y dialectología actual*, ed a II-a, Madrid, 1973.

K. Ammer, *Einführung in die Sprachwissenschaft*, vol. I, Halle, 1958.

S. Andronescu, *Cadmos. Scurtă istorie a scrisului*, București, 1966.

V. A. Artemov, *Eksperimental'naja fonetika*, Moscova, 1956.

A. Avram, *Cercetări asupra sonorității în limba română*, București, 1961.

K. Baldinger, *Die Semasiologie*, Berlin, 1957.

K. Baldinger, *Teoría semántica. Hacia una semántica moderna*, Madrid, 1970.

Ch. Bally, *Le langage et la vie*, ed. a III-a, Genève-Lille, 1952.

—, *Linguistique générale et linguistique française*, ed. a IV-a, Berne, 1965.

—, *Précis de stylistique*, Genève, 1905.

—, *Traité de stylistique française*, I—II, ed. a II-a, Heidelberg, 1919—1921.

É. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, I—II, Paris, 1966—1974.

Obscaja lingvistika (traducere din limba franceză), Moscova, 1974.

L. Bloomfield, *Language*, New York — Chicago — San Francisco — Toronto, 1963.

V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971.

T. Bollelli, *Linguistica generale. Strutturalismo. Linguistica storica*, Pisa, 1971.

M. Bréal, *Essais de sémantique (science des significations)*, ed. a IV-a, Paris, 1908.

F. Brunot, *La pensée et la langue*, ed. a III-a, Paris, 1936.

M. Bucă, I. Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, 1976.

E. Buyssens, *La communication et l'articulation linguistique*, Bruxelles—Paris, 1965.

—, *Linguistique historique*, Bruxelles—Paris, 1965.

Ana Canarache, *Lexicografia de-a lungul veacurilor. De cînd există dicționare?*, București, 1970.

R. Carnap, *Semnificație și necesitate* (traducere din limba engleză), Cluj, 1972.

Maria Carpov, *Introducere la semiologia literaturii*, București, 1978.

J. Casares, *Introducción a la lexicografía moderna*, Madrid, 1950; 1968.

Cercetări asupra comunicării (sub redacția: Tatiana Slama-Cazacu), București, 1973.

P. Chauchard, *Le langage et la pensée*, ed a VII-a, Paris, 1968.

M. Cohen, *Pour une sociologie du langage*, Paris, 1956.

E. Coseriu, *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart. Eine Übersicht*, I: *Von der Antike bis Leibniz*; II: *Von Leibniz bis Rousseau*, Tübingen, 1970—1972.

—, *Einführung in die strukturelle Linguistik*, Tübingen, 1967—1968.

—, *Einführung in die transformationnelle Grammatik*, Tübingen, 1970.

—, *Probleme der strukturellen Semantik*, Tübingen, 1973.

—, *Sprache, Strukturen und Funktionen*, Tübingen, 1970.

—, *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Montevideo, 1958.

Scanned with OKEN Scanner

—, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, ed. a II-a, Madrid, 1967 (versiunea italiană : *Teoria del linguaggio e linguistica generale*, Bari, 1971).
B. Croce, *Estetica privită ca ştiinţă a expresiei şi lingvistică generală. Teorie şi istorie* (traducere din limba italiană), Bucureşti, 1970.
D. Crystal, *Linguistics* (Penguin Books), 1973.
A. Darmesteter, *La vie des mots étudiée dans leurs significations*, Paris, 1889.
A. Dauzat, *La géographie linguistique*, Paris, 1922.
—, *La philosophie du langage*, Paris, 1912.
Gy. Décsy, *Die linguistische Struktur Europas. Vergangenheit. Gegenwart. Zukunft*, Wiesbaden, 1973.
T. A. Degtereva, *Puti razvitija sovremennoj lingvistiki*, I—II, Moscova, 1961—1962.
L. Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956.
Paula Diaconescu, *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc*, Bucureşti, 1970.
Florica Dimitrescu, *I. A. Candrea. Lingvist şi filolog*, Bucureşti, 1974.
C. Dimtriu, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi româneşti*, Iaşi, 1973.
N. Drăganu, *Istoria sintaxei*, Bucureşti, 1945.
Elemente de lingvistică structurală (redactor responsabil : I. Coteanu), Bucureşti, 1967.
J. Ellis, *Towards a general comparative linguistics*, London — The Hague — Paris, 1966.
R. Engler, *F. de Saussure : Cours de linguistique générale (édition critique)*, fasc. 1—4, Wiesbaden, 1967—1974.
I. Evseev, *Semantica verbului. Categoriile de acţiune, devenire şi stare*, Timişoara, 1974.
Formarea cuvintelor în limba română, vol. I : *Compunerea*, Bucureşti, 1970 ; vol. al II-lea : *Derivarea cu prefixe*, Bucureşti, 1978.
G. von der Gabelenz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Tübingen, 1969.
M. A. Gabinskij, *Ocerki po osnovanijam grammatiki*, Chişinău, 1972.
P. Garde, *L'accent*, Paris, 1968.
H.-M. Gauger, *Die Anfänge der Synonymik : Girard (1718) und Roubaud (1785). Ein Beitrag zur Geschichte der lexikalischen Semantik*, Tübingen, 1973.
—, *Durchsichtige Wörter. Zur Theorie der Wortbildung*, Heidelberg, 1971.
—, *Sprachbewusstsein und Sprachwissenschaft*, München, 1976.
—, *Wort und Sprache. Sprachwissenschaftliche Grundfragen*, Tübingen, 1970.
—, *Zum Problem der Synonyme*, Tübingen, 1972.
S. G. Gaya, *Elementos de fonética general*, ed. a V-a, Madrid, 1966.
S. Al-George, *Limbă şi gîndire în cultura indiană. Introducere în semiologia indiană*, Bucureşti, 1976.
Vl. Georgiev, *Introduzione alla storia delle lingue indeuropee*, Roma, 1966.
H. A. Gleason, *An introduction to descriptive linguistics*, ed. a II-a, New York — Chicago — San Francisco — Toronto — London, 1967 (versiunea franceză : *Introduction à la linguistique*, Paris, 1969, ori rusă : *Vvedenie v deskriptivnuju linguistiku*, Moscova, 1959).
R. Godel, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Genève 1957.
J. Goosens, *Strukturelle Sprachgeographie. Eine Einführung in Methodik und Ergebnisse*, Heidelberg, 1969.
Grammatika i norma, Moscova, 1977.
Grammatičeskie kategorii, Moscova, 1976.
M. Grammont, *Traité de phonétique*, ed. a VIII-a, Paris, 1965.
Al. Graur, *Alte etimologii româneşti*, Bucureşti, 1975.
—, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963.
—, *Gramatica azi*, Bucureşti, 1973.
—, *Mélanges linguistiques*, I, Paris—Bucureşti, 1936.
—, *Nume de locuri*, Bucureşti, 1972.
—, *Nume de persoane*, Bucureşti, 1971.
—, *Puţină ... aritmetică*, Bucureşti, 1971.
—, *Scrieri de ieri şi de azi*, Bucureşti, 1971.
—, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968.
Al. Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. a III-a, Bucureşti, 1977.
A. J. Greimas, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

P. Guiraud, *L'étymologie*, ed. a II-a, Paris, 1967.
—, *La grammaire*, ed. a IV-a, Paris, 1967.
—, *La sémantique*, ed. a VI-a, Paris, 1969.
—, *La stylistique*, ed. a V-a, Paris, 1967.
G. I. Gulian, *Marxism și structuralism*, București, 1976.
Valeria Guțu Romalo, *Morfologia structurală a limbii române*, București, 1968.
Handbuch der Linguistik. Allgemeine und angewandte Sprachwissenschaft, München, 1975.
Z. S. Harris, *Methods in structural linguistics*, Chicago — London, 1966.
L. Hjelmslev, *Le langage*, Paris, 1966.
—, *Principes de grammaire générale*, Copenhague, 1928.
—, *Prolegomene la o teorie a limbii* (traducere din limba engleză), București, 1967.
Ch. F. Hockett, *A course in modern linguistics*, New York, 1958.
Th. Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, 1968.
Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, D. Chițoran, *Sociolingvistică. Orientări actuale*, București, 1975.
I. Iordan, Alexandru I. Philippide, București, 1969. *Lingvistica romanică.*
—, *Evoluție. Curente. Metode*, București, 1962.
—, *Stilistica limbii române*, ed. definitivă, București, 1975.
—, *Toponimia românească*, București, 1963.
I. Iordan, V. Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978.
Gavril Istrate, *Limba română literară. Studii și articole*, București, 1970.
R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963.
R. Jakobson, M. Halle, *Fundamentals of language*, The Hague, 1956.
O. Jespersen, *Language : its nature, development and origin*, New York, 1923.
—, *The philosophy of grammar*, New York, 1965 (sau versiunea în limba rusă : *Filosofija grammatiki*, Moscova, 1958).
R. Katičić, *A contribution to the general theory of comparative linguistics*, The Hague — Paris, 1970.
E. Koschmieder, *Beiträge zur allgemeinen Syntax*, Heidelberg, 1965.
—, *Zeitbezug und Sprache. Ein Beitrag zur Aspekt- und Tempusfrage*, ed. a II-a, Heidelberg, 1954.
H. Krahe, *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg, 1954.
H. Kronasser, *Handbuch der Semasiologie*, Heidelberg, 1952.
J. Kuryłowicz, *Esquisses linguistiques*, I, ed. I, Wrocław—Kraków, 1960 ; ed. a II-a München, 1973.
—, *L'accentuation des langues indo-européennes*, ed. a II-a, Wrocław—Kraków, 1958.
—, *L'apophonie en indo-européen*, Wrocław, 1956.
—, *L'apophonie en sémitique*, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1961.
G. C. Lepschy, *La linguistica strutturale*, Torino, 1966 (sau versiunea germană : *Die strukturelle Sprachwissenschaft*, München, 1969).
M. Leroy, *Les grandes courantes de la linguistique moderne*, Bruxelles, 1963.
Les langues du monde (sous la direction de A. Meillet et M. Cohen), Paris, 1925.
Lexicostatistics in general linguistics, The Hague — Paris, 1973.
Lingvistica (volum elaborat sub conducerea acad. Iorgu Iordan), București, 1975.
Lingvistică generală, București, 1963.
T. P. Lomtev, *Predlozenie i ego grammatičeskie kategorii*, Moscova, 1972.
J. Lyons, *Introduction to theoretical linguistics*, Cambridge, 1968 ; 1969 ; 1971 (versiunea franceză : *Linguistique générale. Introduction à la linguistique théorique*, Paris, 1970, ori germană : *Einführung in die moderne Linguistik*, München, 1971[7].
Y. Malkiel, *Linguistica generale. Filologia romanza. Etimologia*, Firenze, 1970.
B. Malmberg, *La phonétique*, ed. a VII-a, Paris, 1968.
—, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, Paris, 1966 ; ed. a II-a, Paris, 1968.
S. Marcus, *Algebraic linguistics. Analytical models*, New York — London, 1967 ; varianta în limba rusă : *Teoretiko-množestvennye modeli jazykov*, Moscova, 1970).
—, *Gramatici și automate finite*, București, 1964.
—, *Lingvistica matematică*, ed. a II-a, București, 1966.
—, *Poetica matematică*, București, 1970.
A. Martinet, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*
—, Berne, 1955.
—, *Elemente de lingvistică generală* (traducere din limba franceză), București, 1970.
G. Matoré, *La méthode en lexicologie*, Paris, 1953.

Scanned with OKEN Scanner

A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, ed. a VIII-a, Paris, 1937.
—, *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo, 1925.
—, *Les dialectes indo-européens*, ed. a III-a, Paris, 1956.
—, *Linguistique historique et linguistique générale*, I—II, Paris, 1921—1936.
I. I. Meščaninov, *Členy predloženija i časti reči*, Moscova—Leningrad, 1945.
—, *Ergativnaja konstrukcija v jazykach razlinych tipov*, Leningrad, 1967.
—, *Glagol*, Moscova—Leningrad, 1948.
P. Miclău, *Semiotica lingvistică*, Timișoara, 1977.
H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române, până în secolul al XV-lea*, București, 1966.
T. Milewski, *Études typologiques sur les langues indigènes de l'Amérique*, Kraków, 1967.
G. Mounin, *Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle*, Paris, 1967.
—, *La linguistique du XXe siècle*, Paris, 1972.
A. M. Muchin, *Lingvističeskij analiz. Teoretičeskie i metodologičeskie problemy*, Leningrad, 1976.
Olga Necrasov, *Originea și evoluția omului*, București, 1971.
L. B. Nikol'skij, *Sinchronnaja sociolingvistika (Teorija i problemy)*, Moscova, 1976.
J. D. O'Connor, *Phonetics* (Penguin Books), 1973.
I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974.
C. Păunescu, *Limbaj și intelect*, București, 1973.
J. Perrot, *La linguistique*, ed. a IX-a, Paris, 1971.
E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970.
—, *Phonology* (Penguin Books), 1973.
J. Piaget, *Structuralismul* (traducere din limba franceză), București, 1973.
V. Pisani, *L'etimologia. Storia — Questioni — Metodo*, ed. I, Milano, 1947; ed. a II-a, Brescia, 1967.
Poetică și stilistică. Orientări moderne, București, 1972.
S. Pop, *La dialectologie*, Louvain, 1950.
B. Pottier, *Systématique des éléments de relation*, Paris, 1962.
Pražskij lingvističeskij kružok, Moscova, 1967.
Principy opisanija jazykov mira, Moscova, 1976.
Problemy areal'nych kontaktov i sociolingvistiki, Leningrad, 1978.
S. Pușcariu, *Cercetări și studii* (ed. îngrijită de Ilie Dan), București, 1974.
—, *Limba română*, I. *Privire generală*, București, 1976.
—, *Recherches sur les diphtongues roumaines*, Bucarest—Copenhague, 1959.
G. Révész, *Ursprung und Vorgeschichte der Sprache*, Berne, 1946 (versiunea în limba franceză : *Origine et préhistoire du langage*, Paris, 1950).
I. Rizescu, *H. Tiktin. Omul și opera*, București, 1971.
Alexandra Roceric-Alexandrescu, *Fonostatistica limbii române*, București, 1968.
B. Rosenkranz, *Der Ursprung der Sprache. Ein linguistisch-anthropologischer Versuch*, Heidelberg, 1971.
Al. Rosetti, *Filosofia cuvîntului*, București, 1946.
—, *Introducere în fonetică*, ed. a IV-a, București, 1967.
—, *Mélanges linguistiques*, București, 1977.
J. Safarewicz, *Linguistic studies*, Warszawa, 1974.
E. Sapir, *Language. An introduction to the study of speech*, New York, 1921 (versiunea rusă :
—, *Jazyk*, Moscova, 1934, ori germană : *Die Sprache*, München, 1961).
F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1968.
A. Schaff, *Introducere în semantică* (traducere din limba polonă), București, 1966.
M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I—II, București, 1966—1969.
A. Sechehaye, *Essai sur la structure logique de la phrase*, Paris, 1926.
Th. Simenschy, *Cultură și filosofie indiană în texte și studii*, 1, București, 1978.
R. Sîrbu, *Antonimia lexicală în limba română*, Timișoara, 1977.
Tatiana Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, București, 1968.
Limbaj și context. Problema limbajului în concepția exprimării și a interpretării prin organizări contextuale, București, 1959.
Social'no-lingvističeskie issledovanija, Moscova, 1976.
P. F. Spisani, *Significato e struttura del tempo. The meaning and structure of time* (ed. bilingvă), Bologna, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

I. T. Stan, *Fonetica experimentală (Scurt istoric. Metode)*, Cluj-Napoca, 1978.
E. Sturtevant, *An introduction to linguistic science*, New Haven, 1947.
—, *Linguistic change. An introduction to the historical study of language*, Chicago, 1917; ed. a IV-a, 1968.
V. Şerban, I. Evseev, *Vocabularul românesc contemporan — schiţă de sistem —*, Timişoara, 1978.
C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine* (traducere din limba italiană), Bucureşti, 1977.
The linguistic turn (ed. de R. Rorty), Chicago—London, 1968.
Thraco-Dacica, Bucureşti, 1976.
G. I. Tohăneanu, *Expresia artistică eminesciană*, Timişoara, 1975.
G. I. Tohăneanu, T. Bulza, *O seamă de cuvinte româneşti*, Timişoara, 1976.
G. I. Tohăneanu, Fr. Király, *Limba română contemporană* (Curs), fasc. 1, *Lexicologie*, I, Timişoara, 1972.
G. W. Turner, *Stylistics* (Penguin Books), 1973.
E. Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, Bucureşti, 1970.
—, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968.
—, *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965.
—, *Preliminarii logice la semantica frazei*, Bucureşti, 1978.
J. Vendryes, *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*, Paris, 1923.
A. Vraciu, *Studii de lingvistică generală*, Iaşi, 1972.
—, *Limba, daco-geţilor*, Timişoara, 1980
Lucia Wald, *Progresul în limbă. Scurtă istorie a limbajului*, Bucureşti, 1969.
Lucia Wald, Elena Slave, *Ce limbi se vorbesc pe glob?*, Bucureşti, 1968.
W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1963; 1969.
L. R. Zinder, *Obščaja fonetika*, Leningrad, 1960.
P. Zugun, *Limba română contemporană. Fonetica şi Fonologia*, Iaşi, 1976.
—, *Unitate şi varietate în evoluţia limbii române literare*, Iaşi, 1977.
V. A. Zvegincev, *Jazyk i lingvističeskaja teorija*, Moscova, 1973.
—, *Očerki po obščemu jazykoznaniju*, Moscova, 1962.
—, *Semasiologija*, Moscova, 1957.
—, *Teoretičeskaja i prikladnaja lingvistika*, Moscova, 1968.

Plan editură nr. 5562. Coli de tipar 21,50. Bun de tipar 2.08.. 80

c. 537 — I. P. INFORMAŢIA
Str. Brezoianu Nr. 23—25
Bucureşti

Scanned with OKEN Scanner